

2 8

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A NEMZETGAZDASÁG, PÉNZÜGY ÉS STATISZTIKA KÖRÉBŐL.

UJ FOLYAM.

A M. TUD. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI
ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGÁNAK MEGHAGYÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYÖRGY ENDRE.

II. ÉVFOLYAM.

kg

BUDAPEST, 1878.

KNOLL KÁROLY, AKADÉMIAI KÖNYVTÁRUS.

(AKADÉMIA-ÉPÜLET.)

MUNKÁSMOZGALMI
INTEZET KÖNYVTÁRA

Az 1878. második évfolyamnak tartalomjegyzéke.

Az I. (január—márczius) füzetnek tartalma:

- I. Néhány adat a vám- és kereskedelmi szerződéshez. *Gr. Lónyay Menyhértől.*
- II. Tengeri kereskedelmünk érdekei. *Dr. Konek Sándortól.*
- III. Az olasz-francia kereskedelmi szerződés. *Matlekovits Sándortól.*
- IV. Az erkölcstan és mennyiségtan az értékelméletben. *Dr. Mandello Károlytól.*
- V. A községi pénzügyről. *Dr. Weisz Bélától.*
- VI. A védvám és a történelem. Első közlemény. *Láng Lajostól.*
- VII. A magyar tudományos akadémia nemzetgazdasági és statisztikai állandó bizottságának nyilvános értekezlete január 15-én.
- VIII. Vegyesek. † Bruno Hildebrand. *György Endrétől.* — A magyar vasutak 1876-ban. *Maurer Vilmostól.* — Az arany-vámokról. *Kovács Gyulától.* Gazdasági jogisme. *Dr. Haller Károlytól.* — Megjegyzések Haller úr észrevételeire. *Dr. Ballagi Gézától.* — Argyll herceg a földbérletről. *Dr. Weisz Bélától.* — A magyar vasutak és a kocsirakományi árszabás (ür-árszabás). — Államköltségvetések. — A vagyon gyarapodása Nagybritanniában. — A nemesérczforgalom az osztrák-magyar vámterületen. — Hazai szakirodalom. — Hazai közélet.
- IX. Bibliographia.

A II. (április—június) füzetnek tartalma:

- I. Hitelügyeink szabályozásának kérdéséhez. *Galgóczy Jánostól.*
- II. Az arany jövője. *Gr. Dessewffy Auréltól.*
- III. Az első dunagőzhajózási társaság jogi viszonya az államhoz. *Kenessey Alberttől.*
- IV. Új közmunkák Franciaországban. *Fenyvessy Adolftól.*
- V. A védvám és a történelem. Második, befejező közlemény. *Dr. Láng Lajostól.*
- VI. A magyarországi népmozgalom statistikája. *Dr. Ballagi Gézától.*
- VII. A magyar tudományos akadémia nemzetgazdasági és statisztikai állandó bizottságának nyilvános értekezlete ápril 9-én.
- VIII. Vegyesek. † Julius Faucher. *György Endrétől.* — A demokratia viszonya a nemzetgazdaságtanhoz. *Eisenstädter Lukácstól.* — Az értékchablon a közös vámterület kereskedelmi forgalmában. *Kovács Gyulától.* — Hazai szakirodalom. — Az ipariskolák. — A jelenkori socialismusról. — A hazai közélet. — Magyar vasuti évkönyv. — Nemzetközi congressusok Párisban.
- IX. Könyvészet.

A III. (július—szeptember) füzetnek tartalma :

- I. Az iskolai takarékpénztárak Magyarországon. *Weisz Bernát Ferencztől.*
- II. Vizügyeink, különösen a tiszaszabályozás és ármentesítés fejlődéséről. — Első közlemény. — *Dékány Mihálytól.*
- III. A keleti világkereskedés jövő utvonalai. *Galgóczy Jánostól.*
- IV. Visszatekintés a párisi érme-kongresszus tárgyalásaira. *Mándy Lajostól.*
- V. Közgazdasági helyzetünk délkeleti szomszédaink felé. *Korizmics Lászlótól.*
- VI. Az arany jövője Bamberger L. világításában. — Első közlemény. — *Báró Vécsey Sándortól.*
- VII. Vegyesek : A magyar tud. Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai állandó bizottsága. — Közös közlekedési vállalataink. *György Endrétől.* — A szabad kereskedés és védvám új világításban. *Fenyvessy Adolftól.* — Gróf Szapáry János, mint közgazdasági író. *Kovács Gyulától.* — A vasuti és hajózási főfelügyelőség jelentése. — Bosznia közgazdasági viszonyai. — A budapesti kereskedelmi és iparkamarának jelentése. — A német vasuti politika. — A gabnatermelés Kelet-indiában. — Hazai szakirodalom. — Hazai közélet.
- VIII. Könyvészet.

A IV. (október—december) füzetnek tartalma :

- I. Az általános védkötelezettségről. *Keleti Károlytól.*
 - II. Az arany jövője Bamberger L. világításában. (Második, befejező közlemény.) *Báró Vécsey Sándortól.*
 - III. Államköltségvetési tanulmányok. *Gróf Szapáry Gyulától.*
 - IV. A kulturmérnöki intézmény a külföldön és annak meghonosítása hazánkban. *Kenessey Kálmántól.*
 - V. Vizügyeink, különösen a tiszaszabályozás és ármentesítés fejlődéséről. (Második, befejező közlemény.) *Dékány Mihálytól.*
 - VI. Észrevételek a halandósági statisztikához. *Körösi Józseftől.*
 - VII. A magyar tudom. akadémia nemzetgazdasági és statisztikai állandó bizottságának nyilvános értekezletei.
 - VIII. Vegyesek. A rendes és keskenynyomú vasutakról. *Kenessey Alberttól.* — A külföldi szakirodalom újabb terményeiből. *Dr. Weisz Bélától.* — Keleti érdekeink. *Lator Gézától.* — Maurice Block a tanszéki socialismus lényegéről. *György Endrétől.* — Hazai szakirodalom. — Hazai közélet.
 - IX. Új könyvek.
-

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

II. ÉVFOLYAM.

1878.	JANUÁR—ÁPRILIS	I. FÜZET.
-------	----------------	-----------

NÉHÁNY ADAT

A VÁM- ÉS KERESKEDELMI SZERZŐDÉSHEZ.

Azon nevezetes vitában, mely a vám- és kereskedelmi szerződés megújítása és az autonom vámtarifa tíz évi megállapítása iránt a képviselőházban lefolyt, leginkább a következő fontos kérdések álltak előtérbe: mily összeget képviselt a múlt tíz év alatt átlagban a Magyarországra behozott gyártmányok értéke.

Tekintve ezen értéket és vámtételt, mily arányban áll a vám azok értékéhez, azaz hány száztólját képezi a vám átlagban a magyarországi behozatal legfontosabb gyári cikkei értékének.

Ennélfogva mily nagy lehetett volna a múlt évtizedben a magyar állam vámjövédelme, ha önálló vámterülettel bir, a tényleg behozott árúk s a fennálló vámtétel szerint.

S végre az új autonom vámtarifa minő emelést tartalmaz; tehát az egyezés mily mérvű újabb terheltetést hozand a magyar fogyasztókra.

Ezen három hétig tartó vita alatt a kormány és pártja igyekezett mentől kisebb mérvűnek feltüntetni az ország által a vámszövetség folytán eddig viselt terheket; és jelentéktelennek állitá a védvám-rendszer irányt követő vámtarifát, s ennek folytán az ország fogyasztóinak újabb terheltetését. Ezen állítás semmi positiv adat- vagy számítással nem bizonyított, de elegendőnek tartatott megbizhatlanoknak nyilvánítani a törvényjavaslat indokolásánál előterjesztett hivatalos adatokat azért, mert azok ép ellenkezőjét bizonyították állításaiknak.

Ily eljárás következtében, páratlanul áll a magyar képviselőházban lefolyt vita a parlamentarismus történetében. Minden alkotmányos államban hasonló esetben a javaslatot előterjesztő kormány megbízható és részletes adatokra alapítja javaslatát; s hogy ezt tehesse, nagymérvű előkészületeket tesz. Meghallgattatnak mindazon testületek, melyek a vámügyben érdekelve vannak; — tehát a kereskedelmi kamarák, a gyáripar minden ágának képviselői, kik körében az őket érdeklő tárgy felett már előzetesen eszmecsere tartatik, s nyilatkoznak a tudomány ez ágában jártas szakférfiak; tehát a javaslat már minden oldalról felvilágosítva előkészítettik, mielőtt a kormány javaslatát végleg megállapítja. A javaslat indokolása pedig, melylyel az a törvényhozás elé terjesztetik, kimerítő szokott lenni, magában foglalja a multak történetét, a vámügy fejlődését, azon közgazdasági elveket, melyek a javaslatnál irányadók voltak.

A törvényhozás pedig, mielőtt véglegesen határozná, rendszeren egy enquête-bizottságot alakít a végből, hogy az kihallgassa — nem mint nálunk történt, egyes érdekelt gyárosokat, bizonyos meghatározott és korlátolt kérdésekre nézve — de a nemzetgazdasági tudomány szakférfiait.

Ily általános megvitatás és a parlamenti enquête-bizottságok munkálatai nyújtják a becses adatokat a legbonyolultabb közgazdasági kérdések tisztázására. A bank- és vámügyben, a pénzválságok okainak vizsgálatában, a pénzláb kérdésében tartott angol és francia enquête-bizottságok munkálatai szolgáltatottak módot arra, hogy a törvényhozás helyesen s az ország érdekeivel megegyezőleg döntson, de ily munkálatok világot vetettek e kérdésekre a tudomány szempontjából is.

Több mint két esztendeje volt a kormánynak e vámügy előkészítésére. A kormánynak minden irányban tájékozni kellett volna megbízható adatok alapján a törvényhozást; annyival inkább, miután ez volt az első alkalom, midőn ily fontos ügyben döntő határozatot hozni volt a magyar országgyűlés hivatva.

A képviselőház többsége azonban mindezzel nem törődve, s figyelembe nem véve a javaslat ellenzői által felhozott érveket és adatokat: a kormány által kötött egyezséget tiz évre megszavazta, s elhatározta az ország vámpolitikájában a rend-

szerváloztatatást: a szabad kereskedési irányról az áttérést a védvámrendszerre, a szerződéses vámpolitika helyett, — mely nyersterményeink szabad kivitelét biztosítja — az autonom tarifa rendszerét fogadta el, mely kérdésessé teszi kiviteli kereskedésünket.

A képviselőház javaslatát a förendi ház nemsokára helyben fogja hagyni; minden arra mutat tehát, hogy — hacsak rendkívüli körülmények közbe nem jönnek — a monarchia kereskedelmi politikája nagy változáson menend át, még pedig nem Magyarország javára.

Mi, kik ellennézetben vagyunk a kormány és többség vámpolitikájával, ily körülmények közt megadjuk-e magunkat, elnémuljunk-e ezen tények után, csendesen hagyjuk-e lefolyni az időt, fatalistikus megnyugvással némán nézzük-e a hozandó törvény minden következményeit? Én azt hiszem, hogy ez nem lenne méltó azon őszinte meggyőződéshez, mely bennünket ezen ügybeni felszólalásnál vezérelt, — ez nem lenne hazafias eljárás.

Mi az alkotmányos és parlamentaris kormányzatnak minden más kormányzati formák feletti előnye? az, hogy ha alkotmányos szabad államban a kormány és az uralkodó többség hibákat követett el, — a szabad vitatás kifejti és megismerteti azokat, s nemsokára a közvélemény megállapodik a követendő útban, s a hiba orvoslást nyer. Ez ügyben elég sajnós, hogy ha a kormány keresztülviszi egyezségét, az orvoslás csak tíz év multával következhetik be; — de mert az egyezség körébe eső kérdések Magyarországra nézve mind első fontosságúak, nem kell késnünk az eszmék kifejtésére irányzott törekvésben.

A Nemzetgazdasági Szemle tudományos szaklap megnyitja hasábjait párt- és nézetkülönbség nélkül a részrehajlatlan szabad vitának; ezért nem lesz talán fölösleges, ha a fentebb jelzett kérdéseket felvilágosító néhány adatot közléteszek.

Mily nagy lett volna a mult évtizedben Magyarország vámjövödelme önálló vámterület mellett, föltéve, hogy ez idő alatt az érvényben lévő vámtételek fizettetnek az ezen időszakban tényleg behozott árúk után?

Erre nézve a vámügyi vitában a legnevezetesebb nyilatkozatok a következők voltak :

A vámügyi bizottságban — mint azt Kerkapoly képviselő ur beszédében főlemlíté — a kormány képviselője, az alapos ismeretekkel bíró, és leginkább tájékozott Matlekovits ministeri tanácsos ur e jövedelmet évenkénti átlagban 24 millióra tette.

Tisza Kálmán miniszerelnök ur vámügyi első beszédében azt 20 millióra becsülte, midőn azt mondá, hogy mi a quota 30%-jét készpénzben fizetjük, 20%-tel pedig vám által járunk. Miután a közös ügyek igényelnek évenként átlagban 100 milliót, ennél fogva annak 20%-je 20 milliót tesz.

A pénzügyminiszer tartózkodott határozott számokban kifejezni véleményét. Nézete szerint a behozott gyártmányok értéke sokkal csekélyebb, mint a mennyit a hivatalos adatok kimutatnak; a vám pedig az értékhez képest csekély, s az autonóm tarifánál a vámemelés, egy-két cikket kivéve, említést alig érdemel.

Ezekkel szemben az ellenzék legtekintélyesebb része, a független szabadelvű párt különvéleménye 30 millióra teszi, még pedig a hivatalos statisztikai adatok alapján, az évenkénti várható vámjövedelem összegét.

Én vizsgálat alá vettem a magyar kormány által előterjesztett hivatalos statisztikai adatokat, miután ezen adatok a dolog természete szerint a behozott árúk értékére nézve nem lehettek mindenben pontosak, mert nem volt módjában az árúk nemeinek egyes alosztályai mennyiségét és egymáshoz való arányát kipühatolni; ennél fogva én a behozott gyártmányok átlag-értékét a bécsi cs. k. statisztikai hivatal kimutatása szerint vettem föl, mint azt a közös vámvonalon behozott árúkra megállapítá; a vámjövedelmet és a vámnak az árú értékéhez való arányát illetőleg pedig a számítás alapjául felvettem azon vámjövedelmet, mely hasonló árúk után a monarchia behozatali kereskedésénél tetteleg fizettetett; és végre az árúk mennyiségére nézve elfogadtam a magyar statisztikai hivatal adatait, miután ezen adatok a valóságnak felelnek meg; s ez alapon legalább 20 millióra tettem azon összeget, melynek

külön vámterület mellett a magyar kincstárba évenkénti átlagban be kellett volna folynia.

A vámügyi vita alkalmával elmondám, hogy ez alapokra fektettem számításomat; miután azonban egy országgyűlési beszéd nem alkalmas arra, hogy számítás alapját képező tételek abban részletesen elősoroltassanak, ezért kívánom e számokat főbb részleteiben közölni.

Hogy annyi árú behozatott, mennyit a magyar statisztikai hivatal kimutatott, az kétséget nem szenved, mert ezen árúk behozatalát a vasuti és gőzhajózási hivatalok adatai után mutatta ki a magyar statisztikai hivatal. Nem képzeleti tehát, de tényeken alapszik ezen számítás.

Az árúk értékének kiszámításánál felvettem az 1875-ik évi eredményt. Ez az utolsó hivatalos adat, melyet a cs. kir. központi statisztikai kommissió közzétett¹⁾, de mert itt csak egy év eredménye van kimutatva, biztosabb számítás kedvéért felvettem még a főbb gyáripari czikkekre az 1871., 1872., 1873. és 1874-ik évekről Matlekovits ministeri tanácsos munkájában kimutatott eredményeket²⁾. A mi pedig illeti a vámtételt: mindkettőnél a tetteleg fizetett vám volt a számítás alapja; kitűnt ekként az, hogy a vám hány száztólját képezi az értéknek.

Magyarországba behozott árúk minden nemeire keresztülvitt ily számítás közölni úgy hiszem felesleges lenne, ezt a „Szemle“ szűk kerete alig engedné meg; de fölösleges lenne azért is, mert kellő tájékoztatást nyújt a vámszövetségért hozott áldozatok nagyságáról, ha azon összesen 98 áruczikkből, melyet Magyarország kereskedelmi forgalmáról a külfölddel és Ausztriával, a kormány vámügyi javaslata mellé csatolt, csak a 16 legfontosabbat választjuk ki.

Mely czikkek ezek, és a behozatal 1868-tól 1874-ig hány vámmázsát tett, s annak értékét mennyibe számította a magyar statisztikai hivatal, azt a következő táblázat mutatja:

¹⁾ Ausweis über den Handel der österreichisch-ungarischen Monarchie im Sonnenjahre 1875. XXXVI. Jahrgang. Wien 1876. bei Carl Gerolds Sohn.

²⁾ Az osztrák-magyar monarchia vámpolitikája 1850-től kezdve napjainkig. Dr. Matlekovits Sándor. 1877. Franklin-társulat.

	Megnevezése azon 16 főbb behozatali gyáripari cikknek, mely a számítás alapjául fölvétele t	Ezen árúk súlya vámházsákban 1868—71. évi átlagban a m. stat. hivatal ki- mutatása szerint	Azok értéke a magyar statiszt. hivatal becslése szerint 7 évi átlagban
1	Vászon és lenárúk	145,500	17.452,000
2	Pamutárúk	38,000	10.454,000
3	Gyapjuárúk	95,000	22.821,000
4	Selyemárúk	93,000	34.598,000
5	Öltönyök és ruhaneműek	189,000	60.429,000
6	Szőtt és kötött árúk	67,000	16.917,000
7	Papíráruk	109,000	4.237,000
8	Bőr és bőráruk	86,000	20.361,000
9	Porzellán és agyagárúk	147,000	4.699,000
10	Üvegárúk	71,000	3.034,000
11	Butorárúk	115,000	7.558,000
12	Vasutfőlszerelési tárgyak	932,000	13.998,000
13	Vasárúk	814,000	27.684,000
14	Gőzmozdonyok	146,858	4.501,000
15	Gépek és géprészek	262,600	8.714,000
16	Rövidárúk	76,000	56.216,000
			313.673,000

Jogosult volt tehát a b. Simonyi és Mudrony Soma képviselő urak különvéleményükben kifejezett föltevése, hogy a magyar korona országaiba behozott árúk értéke túlhaladja a 300 milliót. Én azonban biztosabb kombináció kedvéért Magyarországnak gyártmányokbani behozatala értékét 250 millió forintra vettem fel, részint azért, mert a behozott árúknak forgalma rendszeren élénkebb a külön vámvonal által el nem választott államok közt, s nem minden árú, mely behozatik, fogyasztatik el az országban; azonban ezen két körülményt nézetem szerint kellően ellensúlyozza az, hogy a magyar statisztikai hivatal csak azon árúkat mutatja ki, melyek a vasuton és gőzhajókon jönnek be, tehát tekintetbe nem veszi azon forgalmat, mely a határ egész mentén tengelyen történik; továbbá azáltal, hogy 82 más árú behozatalát egészen kihagytam; végre a magyar statisztikai hivatal által kimutatott értékből még 63 és fél millió forintot a fentemlitett körülmények kiegyenlítése végett elhagytam.

Elmondhatom tehát, hogy a behozatali értéknek ezen hozzávetőleges számítása nem áll a valóságon felül, sőt inkább azon alul.

A második számítás, melyet közlök, kimutatja, hogy ezen 16 legfontosabb iparcikk után mennyit tett volna az átlag évi vámjövedelem az önálló vámrendszer és a szerződési vámtételek mellett.

Szabad legyen ezen alább közlendő táblázathoz a következő magyarázatot adnom :

A cs. kir. központi statisztikai commissió 1875-diki forgalom-adatai, — melyeket rövidség okáért bécsi adatoknak fogok nevezni — és az 1871—1874-diki adatok — melyeket Matlekovits adatainak nevezem — nem egészen egyenlők ugyan; miért? mert különböző időszakból vétettek, tehát a dolog természete szerint nem lehet egészen egyenlő az átlag vámtétel egy és ugyanazon osztályu árúnál; egy évben valamivel többet vagy kevesebbet hoztak be, p. o. a gyapotszövet finomabb, magasabb vámmal terhelt osztályából, s így a mázsánkenti vámátlagnál eltéréseknek kellett előfordulni, de ez eltérések valójában nem nagyok.

A másik megjegyzésem, hogy 5 árúnemre nézve nem találtam Matlekovits adataiban mindazon tényezőket, melyeket a bécsi adatok nyújtottak; ezeknél tehát a bécsi adatokat vettem e rovatokba, melyek megkülönböztetés kedvéért dőlt számokkal vannak nyomtatva.

Továbbá a vászon- és lenárúknál a kötélárúkat nem vettem tekintetbe, miután ezen cikk nem képezi Magyarország nevezetes behozatalát; de elhagytam azért is, mert a többi ezen kategoriába tartozó árúcikkhez képest a kötélárúk súly szerinti értéke aránytalanul csekély, s így ha azt is felveszem, megzavarta volna a helyes számítást.

Meg kell még végre jegyeznem, hogy a következő táblázatban foglalt számítás alapját képezi a vámmázsa, miután a magy. stat. hivatal számításaiban is a vámmázsa képezi a számítás alapját, s e súlyra kellett átszámítanom az internationális forgalom tételeit, melyek mint métermázsa fordulnak elő az 1875-diki kimutatásban.

	Mégnevezése azon 16 főbb behozatali gyárpari cikkeknek, mely a számitás alapjául fölvetetett	Ezen árúk súlya vámházakban 1868—74. évi át- lagban a m. stat. hivatal ki- mutatása szerint	A cs. kir. kp. stat. hivatal 1875. évrőli kimutat. szerint		Malakovits szerint az 1871., 1872., 1873., 1874. évi behozatal után	
			fizetett vám minden vám- máza után forint	a Magyarországra behozott árúk e- szert fizettek volt vám forintot	fizetett vám minden vám- máza után forint	a Magyarországra behozott árúk e- szert fizettek volt vámot forintot
1	Vászon és lenárúk	145,500	7.60	1,105,800	8.24	1,198,920
2	Pamutárúk	33,000	28.90	1,098,200	27.50	1,045,000
3	Gyapjárúk	95,000	24.50	2,327,500	22.40	2,128,000
4	Selyemárúk	93,000	70.90	6,593,700	70.90	6,593,700
5	Ötönycök és ruhaneveliek	189,000	50.—	9,450,000	49.20	9,298,800
6	Szött és kötött árúk	67,000	24.—	1,608,000	24.—	1,603,000
7	Papírárúk	109,000	1.—	98,000	0.90	98,100
8	Bőr és bőráruk	86,000	2.70	232,200	7.80	670,800
9	Porzellán és agyagárúk	147,000	0.40	58,800	0.37	54,390
10	Üvegárúk	71,000	0.25	17,750	0.87	61,770
11	Butorárúk	115,000	0.80	92,000	— .80	92,000
12	Vasutfelszerelési tárgyak	932,000	1.25	1,165,000	1.50	1,398,000
13	Vasárúk	814,000	2.75	2,238,500	2.—	1,628,000
14	Gőzmozdonyok	146,858	4.—	587,432	4.—	587,432
15	Gépek és géprészek	262,600	1.25	328,250	1.50	393,900
16	Rövid árúk	76,000	0.33	24,860	0.33	24,860
				27,025,992		26,881,622

Minden látszólagos eltérések daczára meglepő eredményt mutatnak ezen számok.

Az 1875-diki bécsi adatok szerint . . . 27.025,992 frt
 az 1871—74-diki, Matlekovits adatai szerint 26.881,672 frt
 lett volna Magyarország évi vámjövödelme; ennélfogva a különböző időszakból vett számok közt csak 144 ezer forint különbözet mutatkozik.

Ezen adatok után azon meggyőződésre jutottam, hogy Magyarország behozatala gyártmányokban legalább 250 millióra fölmege; hogy azok vámtétele átlagban tesz 8°/o-ot. A vámjövödelem pedig legalább 20 millióra fölvehető.

Ugy vélem, abban sem csalódom, ha azon újabb terhet, melyet ez autonom tarifa hazánk fogyasztóira hozand, legalább 5 millióra teszem. Igazolja ezt már maga azon körülmény, hogy a vámok aranyban fizetése az ezüst és arany közti 15°/o különbség folytán 20 millió vámtételnél 3 milliót, ha pedig a fentebbi táblázat átlagát vesszük: 26¹/₂ millióra, ezen emelés 3¹/₃ millióval emelkedik, még pedig azon vámtarifa szerint, mely az angol pótconventió érvénye alatt volt kiszabva, emelkedni fog e czimen a terheltetése az autonom tarifa magasabb vámtételei folytán.

Ha az autonom vámtarifának csak néhány nevezetesb teteleit vizsgáljuk, s egybehasonlitjuk a szerződéses vámtarifával, azon meggyőződésre kell jönnünk, hogy nemcsak 1³/₄—2 milliót tesz a szám szerinti emelés, pedig csak annyi igényeltetik, hogy az arany-különbözettel együtt az emelés, — tehát a fogyasztók újabb terheltetése, — 3 milliót tegyen.

Kisértjük meg néhány nevezetesb árúczikknél, — melyek behozatala hazánkban sok millióra megy — összehasonlítást tenni a szerződési és az autonom tarifa vámtételei közt. — Nehézséggel jár ugyan sok árúczikknél ily hasonlat azért, mert az új vámtarifa több helyt megváltoztatta az osztályozást.

Ha tekintjük a pamut- és gyapjúárúkat, — ezen két czikket, mely Magyarország bevitelének sok millióra menő tételét képezi — miután az előbbiekből átlag 38,000, az utóbbiakból 95,000 vámmázsa hozatott be a magy. stat. hivatal adatai szerint, a hasonlítást az angol pótconventió tetelei szerint kell tennünk, miután azon számok, melyeket fentebb idéztem, az 1871—1875. korszakból valók, midőn az angol conventió volt

érvényben. Alább két táblázatot közlök; az első magát a vám-emelést mutatja, a másik azt, mikép áll a szerződési vámtétel az áru hivatalos becsértékéhez; továbbá mikép az autonóm tarifa vámtételei szerint, az arany-különbözet nélkül, és azt is tekintetbe véve.

Pamut, gyapju és selyemárknál szerződési és az autonóm új vámtarifa közti különbséget
vám-tétel és érték után száztólban.

Áru megnevezése és osztálya	Az angol conventió szerint		Az autonóm tarifa szerint	
	mérnyáza után fizetett vámot ezüst frt.	az áru hivatalos értékének a vám %	mérnyáza után fizetni fog vámot arany frt	az áru hivatalos értékének a vám %
I. Pamutárúk.				
1. Közönsegesek	32	13, 16 átlag 14.5	32	20, 25 átlag 22.5
a) simák nyersen				
b) mustrázottak				
c) finom sima vagy mustrázott	32, 40 és 60 60, 90 120	5.2, 9.5 átl. 7.1 8.5 4, 5 átl. 4.5	40, 60, 50, 70 és 90 70, 90 150	6.5, 14.6 átl. 10 10 5, 6.2 átl. 5.6
2. Középfinomak				
3. finomak				
4. legfinomabbak				
II. Gyapjuárúk.				
1. legközönsegesebbek	9	2, 7.5 átl. 4.75	9, 30	7.5, 25 átl. 16.25
2. közönsegesek	9, 30	4.5, 10 átl. 7.75	30, 40, 60, 80	10, 13, 20, 25.6 átl. 17.4
3. középfinomak	70	7.8	80	8.9
4. finomak	100	8.3	100	8.3
5. legfinomabbak	120	7.5	150	9.4
III Selyemárúk.				
1. finomak	160	1, 2 átl. 1.5	300	2, 3.7 átl. 2.85
2. közönsegesek	120	2.3	200	4
3. stírú sima szövetek	120	2.3	150	3

A vámemelés a pamut és gyapjuárúknál az érték után az arany-
árkülönbözettel s a nélkül.

Az áru megnevezése és osztálya	Az angol conventió vámtételei alapján teszi a vám az érték %/ó-át	Autonom tarifa alapján érték után %/ó	Emelés percentekben az aranyagiót figyelembe nem véve %/ó	Emelés tekintettel az ezüst és arany közti agióra (15% ^o) %/ó
Pamutárú :				
I. közönségesek	13	20	54	77
II. középfinomak	16	25	56	79
III. finomak	7	10	43	64
IV. legfinomabbak	8.5	10	18	35
	4	5	25	44
	5	6.2	20	38
Gyapjuárú :				
I. legközönségesebbek	2.2	7.5	240	294
	7.5	25	233	290
II. közönségesek	7.25	17 ⁴ / ₁₀	140	176
III. középfinomak	7.3	8.9	14	31
IV. finomak	8.3	8.3	—	15
V. legfinomabbak	7.5	9.4	25.5	44

Van tehát vámemelés, még pedig oly mérvű, hogy a hazai fogyasztók újabb terheltetése több milliókat teend, mintán a fogyasztási cikkek nagyobb részénél a külföldi verseny meg fog szünni, s az osztrák gyárosok a vámtételhez aránylag fogják emelni gyártmányaik árát.

De mennyire megy azon teher, melyet az Austriávali egyezség létesítése végett oly alakban, mint azt a magyar kormány megköté, elviselnünk kell, — minő újabb áldozatokat hozunk az autonom vámtarifa, a fogyasztási és más indirect adók feletti szabad rendelkezés feladása s a bankegyezség által, annak csak hozzávetőleges kiszámítását a kormánytól a képviselőház nem is kívánta, — a főrendi ház is kívánni alig fogja; vállalnak tehát nagy terheket hosszú időre, a nélkül, hogy annak mérvét még csak megkérdezték volna azok, kiknek hozzájárulása nélkül az egyezség törvényé nem válhat.

Az egyezség tiz hosszú évre köttetik; — nagy idő az ember életében, de végtelen fontosságú körülmény oly állam-

nál, melynek ezen tíz év alatt feladata, nagy áldozatok árán államháztartásában normális és jól rendezett viszonyokat létesíteni. Az ifjabb nemzedék azonban vigaszt találhat abban, hogy ha lejár a tíz év, egy minden jogos igényeinknek megfelelő, kedvezőbb egyezséget köthetnek; de hogy ezt tíz év múlva sikerrel tehesse a nemzet: kötelessége lett volna a törvényhozásnak már most gondoskodni arról, hogy az egyezés törvényesítésével egy időben, annak kiegészítő föltételeként gondoskodott volna arról, hogy ezen tíz év alatt minden kétséget kizáró pontos és részletes adatok gyűjtessenek hazánk kereskedelmi forgalmáról, beviteli és kiviteli kereskedéséről, a fogyasztási cikkek forgalmáról Austria és Magyarország között, minek legalkalmasabb eszközöként mutatkozott volna egy csekély statisztikai díjnak behozatala. Mindamellettt figyelemre nem méltattatott a képviselőházban ez iránti felszólításom.

Azon nézetben vannak némelyek, hogy a budget tárgyalása alkalmával lehet majd a statisztikai hivatal költségeinek megállapításánál megbízható adatok gyűjtése iránt gondoskodni. Lehet ez irányban valamit tenni, azt beismerem; de ha azt akarjuk, hogy oly adatok birtokába jussunk, melyeket az újabb egyezségnél a másik fél, Austria is kétségteleneknek tekintsen, az ily adatok beszerzésére a statisztikai díj behozatala, vagy más, ezt pótló intézkedés mutatkozik célhoz vezetőnek, mely szerint mindkét kormány egyforma szabályok szerint eljárva, kétségbe nem vonható adatok birtokába jutott volna.

Megszavaztatott tehát az egyezés, anélkül hogy tudnánk a vállalandó teher nagyságát; nem gondoskodtunk még arról sem, hogy az egyezés megújításakor biztos adataink legyenek, melyekre támaszkodva, az akkori kormány és törvényhozás sikerrel védhesse az ország jogos érdekeit, s ismerje és tudja a nemzet, mit mérend reá az újabb egyezés, s az minő méltányos viszony-engedmények és előnyökkel ellensúlyoztatik.

Ha hazánkban ugy mint más mivelt nemzeteknél a nemzetgazdaságtan alapelveinek ismerete a kormány s a törvényhozás tagjai közt, és az ország mivelt osztályánál el lett volna terjedve: a kiegyezés oly alakban, mint az már elfogadtatott, nem lett volna keresztülvihető.

Egy kitünő író, midőn azon nagy befolyásról szolt, melyet egy tudós, Smith Adam ezelőtt száz évvel irt munkája által gyakorolt a nemzetek életére, jellemzőleg mondá: Smith Adam első foglalta rendszerbe azon elveket, melyek követése a nemzetek gazdaságának megalapítására vezet. Az ő fellépése után fejlődött mindinkább ezen tudomány a világ minden művelt nemzeténél, s ma már a jó kormányzatnak tudománya, mely megmutatja minden kérdésnél, minő utat kell követni, minő eszközöket alkalmazni, minő hibákat és áltanokat kerülni, hogy a nemzet gazdag legyen; s mindenütt, hol ezen tudomány elveinek ismerete általánossá lett nemcsak a kormány, államférfiak és törvényhozók körében, de a nagy közönségnél is, a szabad és értelmes vitatás folytán: a közvélemény hatalma nem engedi meg azon súlyos következésű hibák elkövetését, melyek a mult századokban oly gyakoriak és általánosak valának, midőn az absolut kormányzat korszakában egyes ministerek hibás rögeszméi évtizedekre visszavetették, vagy fejlődésökben akadályozták a nemzeteket. Ma már minden lépés, melyet a kormány kezdeményez, a törvényhozás helybenhagy, kellő tudatával történik nemzetgazdasági következményeinek. Oda jutánk ma már, hogy kirivólág hibás és positiv káros lépések tétele csak a műveltséget nélkülöző államokban lehetséges.

Miveljük tehát, s terjeszszük azon tudomány ismeretét, mely megmutatja, hogy kell a népet jól kormányozni.

A jövő tiz év alatt ez irányban is sokat lehet tenni, ez is egyik, még pedig fontos eszköz lehet arra, hogy a jövőben kötetendő egyezés Magyarország valódi érdekeinek megfelelően, s a viszonyosság és a kölcsönös érdekek teljes méltánylásával köttessék meg, még pedig állandó és biztos alapokon.

TENGERI KERESKEDELMÜNK ÉRDEKEI.

A tengeri összeköttetés egy tekintélyes világkereskedelmi állásnak elfoglalására époly szükséges előzmény, mint az elfoglalt positionak megtartására szükséges biztosíték. Ez mai nap annyira elismert axioma, hogy további bizonyítása nem csak felesleges, hanem egyszerűen nevetséges. A tengeri összeköttetés előnyeinek eszélyes felhasználása a tengerhajózási érdekek gondos szemmeltartását tesziszükségessé. A tengerhajózási érdekek folytonos ápolása és fejlesztése valóságos létkérdés mindazon országokra nézve, melyek tengeri fekvésüknel fogva hivatva vannak a világforgalomban activ részt venni. A természeti adományok közönyös elhanyagolása époly kérlelhetlen szigorral boszulja meg magát, mint a természeti erők könnyelmű elpazarlása.

A tengerhajózási érdekek nem csak a világ piacain való szerepelés, hanem az állam belső oeconomiai életének szerves kifejtése szempontjából is mérv- és iránytadók arra, hogy valamely ország a világforgalom terén határozott állást foglaljon, hogy a verseny tusájában az egyszer elfoglalt positiont magának tartósan biztosítsa, minden figyelmét első sorban azon termelési ágakra kell fordítani, melyek képesek igazolt fölényt nyújtani neki vetélytársai felett; az egyik és másik teendőben siker nélkül fáradozik az ország, mely nem törődve a tengerforgalmi követelményekkel vagy nem ismeri fel helyesen tengerhajózási érdekeit, vagy nem fejtí ki a kívánt erélyt, hogy azokat minden irányban érvényre juttassa.

Ez egyaránt, sőt még fokozottabb mérvben áll agricol, mint iparüző államról; mert a nyers termények inkább még mint az iparárúk a legolcsóbb közlekedési közegek, tehát tengerek s oceánokra utalvák; nagyobb mérvben áll tőkeszegény, mint tőkegazdag országra nézve; a tengereken folyó kereskedés legbiztosabb mód és eszköz levén tőkegyűjtésre, tőkeszaporításra.

Alig van Európában tengerparti állam, mely oly keveset gondoskodott volna maritim érdekeinek eszélyes ápolásáról, mint az osztrák-magyar monarchia; évtizedeken át megelégedett azon kétes értékű öntudattal, hogy büszkén ráutalhatott a Lloyd hatalmas vállalatra, mely tekintve járműveinek létszámát és a vállalatba fektetett tőkének nagyságát, csakugyan az első efféle európai vállalatok közt sorakozik. Vajjon azonban sikerült-e ezen társulatnak a monarchia tengerkereskedelmi igényeit vagy csak megközelítőleg is kielégíteni, vajjon volt-e, vajjon van-e összes törekvése irányozva a monarchia mindkét partvidéki területén fenforgó hajózási érdekeknek egyforma és összhangzatos kifejlesztésére, sőt vajjon sikerült-e neki még csak az általa annyira patrocínált, a többi kikötők rovására kedvezményezettett Triestet is a tengerforgalmi jelentőség azon polczára emelnie, melyre ezen fontos kikötőnek minden körülmények közt el kellett volna jutnia, el kellett volna jutnia még akkor is, ha minden favorizálás nélkül természeti kifejlésére utalva marad, ezt bővebben megvizsgálni szükségtelennek látszott; szükségtelennek látszott még akkoron is, midőn a közjogi dualismus megállapításával, a közgazdasági dualismusként jogosultsága iránti öntudat, jelesen az osztrák maritim érdekeknel még nagyobb mérvben elhanyagolt magyar tengerhajózási érdekek figyelembevételének szükségérzete méltán támadhatott volna ugy Lajtán innen mint túl.

Innen van, hogy a jelentékeny évi államsegélyben részesülő részvénytársulat nem találta szükségesnek az egymástól eltérő osztrák és magyar maritim érdekek természetét tüzetesen tanulmányozni, nem találta szükségesnek az egyszer megállapított hajózási üzleti főiránynak előnyei és hátrányai iránt kellő tájékozást, annak a monarchia összes belgazdasági életére való üdvös vagy káros hatása iránt biztos meggyőződést magának szerezni; még kevésbé vélte szükségesnek, hogy kedvelt szülő-

földjének és ápoltságának Fiumében hivatlan vetélytársat neveljen, hogy a többi osztrák és magyar területi kikötőket pangó, tespedő helyzetükből kiemelje, szóval, hogy mint hivatása lett volna, az osztrák-magyar partvidéknek anyagi, szellemi megerősülését eszközölje, attól tartván, hogy különben oly versenyző erő bontakozhatott volna ki, mely kellemetlenül megzavarhatná subventionált nyugalmaiban. Világos, hogy a természeti erőfejtés ily öntudatos alákötése mellett nem keletkezhetett az ily egyenlőtlen versenyre kész és képes hajó- és tőkehatalom, és épen ezen hiánynál fogva a dualistikus irány valamint a közgazdaság terén egyáltalán nem, úgy különösen e téren soha eddig nem juthatott vagy csak némi kifejezésre.

Mennyire bénítólag hatott ezen hatalmas társulatnak tengerhajózási egyedárúsága nem csak a magyar korona területén, hanem még Austriában is úgy a kereskedelmi tengerészet és hajóépítésnek, mint a hajózási mozgalomnak kifejtésére: nem nehéz adatilag kideríteni. Valamint az orvostudomány terén egyrészt a kórjelek a kórállapot felismerésére vezetnek, másrészt a gyógykezelés folytán mutatkozó fokozatos javulás vagy hanyatlás a használt szerek gyógyhatályára mutat: úgy a társadalmi intézmények terén is vannak egyrészt symptomák a társadalmi bajok felismerésére, vannak másrészt criteriumok a gyógyulás mérve szerint megítélhetni gyógyhatályát az alkalmazott társadalmi óv- és gyógyszereknek. Megbirálására tehát annak, hogy mennyiben lettek megóva, mennyiben fejlesztve a Lloyd tengerhajózási vállalatnak évtizedekre terjedő működése által a magyar államterületnek sőt az egész osztrák-magyar monarchiának tengerkereskedelmi érdekei, meg kell vizsgálnunk, hogy mily javulás állott be a kereskedelmi flottának fokozatos gyarapodásában, hogy miféle haladás mutatkozik a tengeri hajók belföldi gyártása körül, végre, mily fejlődést vett a partvidéki hajózáásban évenkénti mutatkozó mozgalom úgy a magyar, mint az osztrák államterület részéről.

Határozottan állithatni, hogy alig van Európában tengeri hatalom, melynek kereskedelmi hajórajja az utolsó évtizedben oly csekély gyarapodást vett volna, mint az osztrák-magyar monarchiáé, melynek kereskedelmi flottája nem csak hogy

növekvést nem mutat, hanem positiv hanyatlást, akár tekintjük a tengeri hajózásra szolgáló járművek létszámát, akár azoknak tonna tértartalmát; pedig ez utóbbi legbiztosabb mérve a forgalmi képességnek. Korunk műtani haladásánál fogva valamint a hadi, úgy a kereskedelmi tengerészetnél nem többé a hajók száma, hanem azoknak szerkezete, jelesen hadászati tekintetben ellentállási és rombolási képességük, kereskedelmi tekintetben teherviselési képességük a döntő momentum, miért a hajószám gyarapodása vagy fogyatkozása magában véve nem elég biztos mérv a tengerforgalmi képesség megítélésére, de igen is elég megbízható criterium a tonnatérfogatban mutatkozó emelkedés vagy hanyatlás. A hosszú tengeri hajózásra, valamint a nagy és kis parti hajózásra minősített járműveket egybevéve azt találjuk, hogy ha a hajók számában igen, de a tonnatérfogatban, egy-két államot kivéve, nincs sehol hanyatlás, nincs legalább oly markirozott, a hajószámra és tonnatartalomra egyaránt mutatkozó hanyatlás, mint Ausztria-Magyarországban; így volt:

	1861.		1876.		többlet — keveslet
	hajó	tonnával	hajó	tonnával	hajók számában tonnatartalomra
Osztr.-magyar monarch.	3,286	341,734	2,531	316,609	—23 % — 7.3%
N.-Britanniában . . .	28,637	5,412,000	25,497	5,978,000	—10.9 „ + 10.4 „
Norvegiában	5,541	575,700	7,814	1,394,000	+41.0 „ +142.4 „
Olaszországban . . .	16,552	682,900	32,019	1,076,000	+93.5 „ + 57.6 „
Franciaországban . .	23,097	1,040,000	15,524	1,037,000	—32.7 „ — 0.3 „
Spanyolországban . .	9,707	355,100	2,886	665,000	—70.3 „ + 87.2 „
Orosz birodalomban .	3,486	409,900	3,535	530,000	+ 1.3 „ + 30.0 „
Németalföldön	2,231	539,800	1,827	541,000	— 1.8 „ + 0.3 „
Svédországban	3,108	302,400	4,357	526,000	+40.1 „ + 74.1 „
Görögönban	4,153	383,900	5,000	297,000	+20.3 „ — 22.4 „

Ezen csaknem minden államban nagyobb-kisebb arányban mutatkozó gyarapodás szemben az osztrák-magyar fogyatkozással annál nagyobb jelentőséggel bír, minthogy tengerészetük már egy évtized előtt oly hatalmas volt, az osztrák-magyart annyira túlszárnyalta, hogy a további szaporodás nem ölthetett többé oly aránymérveket, mint a milyenre egy elmaradott országnak okvetlenül kell törekednie, ha lépést akar tartani a társországgal. Ha még a Német birodalom tengerészetét számba vesszük, mely 1877 elején 4745 tengeri hajóval bírt, összesen 1.084.000 tonnával, akkor az osztrák-magyar monarchia mai

nap is csak 10-ik helyen sorakozik az európai államok közt, sőt külön tekintve a két államterületet még a kis Görögország is megelőzi Ausztriát, a Magyar birodalom pedig Belgiummal együtt utolsó helyen áll az európai államok sorában.

Hogy pedig a hanyatlás egyformán mutatkozik a monarchia mindkét államterületén: az legjobban tűnik szembe, ha az 1876-iki állomány párhuzamba tételük az 1871-ik évvel, mely időtől fogva, különösen pedig az 1873-iki válság után, legszembe-tűnőbb a hanyatlás. Így volt:

A u s z t r i á b a n :

	1871.		1876.	
		tonnával		tonnával
hoszújáratú	488 hajó	248,737	427 hajó	218,295
nagy és kisparti hajózásra	2,195 „	46,376	1,732 „	30,563
együtt	2,683 hajó	295,113	2,159 hajó	248,858

a csökkenés tehát, tekintve a tonnatérfogatot = 19%.

M a g y a r o r s z á g b a n :

	1871.		1876.	
		tonnával		tonnával
hoszújáratú	165 hajó	78,838	146 hajó	63,801
nagy és kisparti hajózásra	222 „	4,720	226 „	3,950
együtt	387 hajó	83,558	372 hajó	67,751

a csökkenés tehát a tonnatérfogatra nézve szintén = 19%.

Még kirivóbb az osztrák-magyar keresk. tengerészetnek szegénysége, ha tekintetve vesszük, hogy a fenebbi hajószámból mennyi esik a tengeri gőzösökre, miután csakis azok hivatvák nagyobb mérvű szereplésre az oceánokon folyó üzletküzdelemben; már pedig a hosszú, vagyis a világ oceánjaira terjedhető hajózásra minősített járművek közt egy-két év előtt még 77 osztrák és 1 magyar gőzös szerepelt, ellenben 1876-ban már csak 70 osztrák tengeri gőzös jelentkezik a hivatalos hajólajstromokban, az egy magyar onnan eltűnt; a parthajózásra szánt járművek közt 1876-ban összesen 23 osztrák és 5 magyar gőzös fordul elő, úgy hogy az osztrák-magyar tengeri gőzösök összlétszáma nem rúg többre, mint 98-ra; holott Nagy-Britannia 4335, Északamerikai szövetség 4320, Svéd-norvégia 905, Franciaország 537, Német birodalom 319, Orosz birodalom 285, Spanyolország 230, Olaszország 142, sőt még

a kis Dánia is 169 tengeri gőzös felett rendelkezett 1876-ban; mindezekkel tehát távolról sem mérkőzhetik az osztrák-magyar monarchia, és nem szomorú tünemény-e, hogy az annyi millió nép anyagi- szellemi ereje, a természet annyi adománya, a szorgalom annyi terményei felett rendelkező osztrák-magyar monarchiának tengeri gőzflottája nem nagyobb, mint az egy Hamburg városáé? Mennyivel gazdagabbak lehetnénk e tekintetben is, ha a Lloydnak a helyzetet teljesen uraló kizárólagossága le nem kötné minden versenyzésnek kibontakozását!

Hogy pedig a Lloyd túlhatalmaskodása leginkább a magyar littoralénak önálló hajózási tevékenységére hatott ki elfojtólag a nélkül, hogy a világforgalmi főpiacokkal reánk nézve előnyös maritim összeköttetést sikerült volna előteremtenie, legjobban tűnik ki, ha visszatérünk azon időre, midőn a Lloyd-társulat csak keletkezőben volt, vagy legfeljebb első zsenge korát élte és nem részesült még hatályos államsubventióban; akkoron a magyar-horvát tengerpartnak hajóállománya, kivált tekintve a nagy parti hajózásra minősített járműveket, jóval nagyobb volt mint ma; haladásdús 40 év múlva tehát szegényebbek vagyunk, mint voltunk 1836-ban; ez következő párhuzamból világlik ki; volt:

		1836.	1876.	többlet —	keveslet
		tonnával	tonnával	hajók	tonnatart.
hosszú járatu tengeri hajónk	49	12,410	146	63,801	+200% +414%
nagy parti hajózásra való „	117	4,460	7	927	— 94 „ — 80 „
kis „ „ „ „	127	450	219	3,023	+ 72 „ +572 „
összesen	293	17,320	372	67,751;	

a nagy parti hajózásra, vagy az Adria összes kikötőivel való forgalom eszközlésére szolgáló hajókban tehát ma szegényebbek vagyunk, mint voltunk 40 év előtt, midőn még nem volt kezünkbe adva kereskedelmi és tengerészeti politikánk autonom kezelése, midőn még nem éltük át a földtehermentesítés, a munka, ipar és tőke felszabadítását, és annyi egyéb reformmozgalom folytán bekövetkezett nagymérvű közgazdasági átalakulásnak műfolyamát. Látni ebből, mely irányban hatott ki leginkább elnyomólag a Lloydnak minden versenyt lehetlenítő tengeri uralma; gőzösei által tengerpartunk hajói leszorítottak azon térről, melyen előbb biztos keresetet találhattak a nélkül,

hogy ezen positiv veszteségünkért legkisebb kárpótlást nyertünk volna a távolabb fogyasztási piacok megszerzésében, mint azt alantabb tüzetesen fogjuk kimutatni. A Lloyd vállalat a helyett, hogy a távol vidékek meghódításában kereste volna feladatának helyes megoldását, a közel levő és hajóinktól megjárt hajózási tért foglalta le, onnan szoritotta ki a magyar tengerészetet, hol egyedül jelentkezhett és pedig méltó vetélytársaként, míg ha a tért szabadon hagyja hajózási tevékenységünknek, annál sikeresebben fejthette volna ki összes erélyét oly forgalmi helyeken való uraló állásnak kivívására, melyek még ma is üzletkörének főirányát képezik, a nélkül, hogy 40 évi fáradozásai után mai napig sikerült volna ez irányban ezélt érné. Osztrák-Magyarország a keleti tengerkereskedésben koránsem játszván azon praeponderans szerepet, melyet ily hatalmas és gazdagon javadalmazott tengerhajózási vállalat segélyével lehetne és tekintve geographiai fekvését, tekintve a kelethez való közelségét, tekintve végre osztrák iparosságának kivált a kelet szükségleteire számító iparának fölényét, okvetlenül kellene is vinnie; az Adria hullámain megsemmisített magyar forgalom kiszorításaért nem adatott kárpótlás sem Ausztriának a kelet felé való exportjának valami különös fejlesztésében, se nem az osztrák-magyar monarchiának a keleti tengerkereskedés terén szerzett valami különös súly és nyomatékban, mint ez szintén alantabb tüzetesen meg lesz mutatva. Egészséges verseny helyett kényelmes egyeduradalom, a forgalmi eszközök szaporodása helyett azoknak folytonos kevesbedése, a parti hajózás élénkülése helyett a hajómozgalom folytonos lankadása, sajnos egyik szüleménye az ép oly helytelen, mint semmiféle eszélyes indok által nem igazolt szerepváltásnak.

Ugyanazon zsibbasztó kihatás érezhető a hajóépítés terén. A hajógyártás, mely ezelőtt ugy Lajtán innen mint túl a kifejtetebb iparágak közt sorakozott, évről évre sajnos mérvben sülyed alá, ¹⁾ ugy, hogy mig 1869—71-ig csak a fumei, buccarii és portoréi hajógyárainkból még 62 hajó került ki

*) V. ö. Annuario maritimo Triest 1875—76; Navigazione e commercio in porti antriaci Triest, 1871—75. Statist. Monatschrift 3-ik évf. XII. füz. 1877.; magyar stat. évkönyv ötödik évfoly. 1877 stb.

28,500 tonna térfogattal, és négy nagyobb gyártelepen kívül még 12 műtelep tengeri hajók hol új gyártásával, hol kitatarozásával foglalkozott, 1876-ban már csak 7 telep volt ez ágban tevékeny, ez évben összesen csak 11 hajó állítottatott elő 3642 tonnával, mi mintegy 581,825 frtnyi értéket képviselt; Ausztriában 1872-ben 39 telepen még 479 hajó gyártatott 12,138 tonna térfogattal és 2.180,00 frtnyi értékben, ellenben 1876-ban csak 9294 tonna tartalmu 217 hajó 1.634,000 frt értékkel volt az évi termelés.

Az egész öt évi időközben, t. i. 1872—76-ig, az osztrák és dalmát tengerparton 1367 tengeri hajó újból építettett 58,613 tonnával és 11.2 millió frt értékben, míg a magyar-horvát tengerparton ugyanazon quinquenniumban csak 70 hajó 24,688 tonnával és 3.5 millió forint értékben lett kiállítva; de még szembetűnőbb a különbség a két államterületnek ebbeli iparosága közt, tekintve a hajók átépítését és kitatarozását; ugyanis míg az osztrák gyárakban 3.838,000 frtnyi költségen 2790 hajó lett átépítve, illetőleg kitatarozva, nálunk ezen egész idő alatt csak 35 hajó lett reconstruálva vagy kijavítva 12,266 frtnyi költséggel; mennyivel nagyobb volt tehát az ottani gyártelepek munkakeresete a miénkhez képest! Pedig az 1872. 25. t. cz. megengedi, hogy azon vállalkozók, kik a tengeri hajók átépítését iparszerűleg üzik és e célra hajógyárral vagy hajóépítkezési térrel bírnak, a hajók építéséhez vagy felszereléséhez szükséges tárgyakat vámmentesen behozhassák. Igaz, hogy az utóbbi éveknek általános hitel- és üzletpangása, valamint minden egyéb iparágra, ugy a hajóépítési üzletre is lankasztólag hatott ki, és ezen általános válság teljesen paralyzálta az idézett törvény üdvös célzatát, de válságmentes időszakban sem lehetne a nyujtott vámkedvezmény oly varázshatással, mint ha nemzeti irányu tengerkereskedelmi politika mellett tengerhajózási szempontból nagyobb önállósággal bírnánk.

Nem vigasztalóbb azon kép sem, melyet az osztrák-magyar kikötőkben évenként megforduló hajók mozgalma tüntet elénk, ebben is mindinkább a Lloyd-társulatnak előző kihatása félreismerhetlenül tükröződik vissza. A közlekedésnek át van adva az osztrák-dalmát partvidéken 101, a magyar-horvát parton 12 kikötő; ezeknek összes hajóforgalma egy-egy évben első

pillanatra elég jelentékenynek látszik, jöllehet a többi tengerhatalmakéhoz mérve az is elég mérsékelt; de közelebb tekintve nagyon összetörpül, mert nagy része a járó-keelő hajóknak nem is kereskedelmi célból fordul meg kikötőinkben, sőt még nagy része azon hajóknak is, melyek kereskedelmi művelet végett érkeznek ide, vagy innen távoznak, szállitmány nélkül jönnek, vagy üresen hagyják el kikötőinket; ez utóbbi körülmény pedig biztos jelzője pangó, tespedő keresk. forgalmunknak.

Tekintet nélkül a művelet végett vagy a nélkül, meg-
rakodva vagy szállitmány nélkül jött ment-hajókra, az 1871—75-ig
terjedő öt évi időszakban átlag egy-egy évben

	é r k e z e t t	
	hajó	tonnával
osztrák-dalmát kikötőkbe	45,592	4.201,866
magyar-horvát „	5,415	278,131
együtt:	51,007	4.479,997 ;

	e l i n d u l t	
	hajó	tonnával
osztrák-dalmát kikötőkből	45,600	4.219,719
magyar-horvát „	5,389	283,574
együtt:	50,989	4.503,293 ;

az összes forgalom tehát mindkét államterületi kikötőkben nem egészen 9 millió tonnát tesz, míg a nagy-britanniai kikötők hajómozgalma 1876-ban 50·8 millió tonnára rugott, az olasz kikötőké 16·6 millió, a francziáké 13·4 millió, a német birodalmiaké 12·9 millió tonnát tesz stb.

De vizsgáljuk meg, hogy az érkező és induló hajók közt hány érkezik vagy indul, mely nem kereskedelmi célból keresi fel kikötőinket, hanem vagy elemi csapások folytán, vagy viz, köszén, élelmiczikkek beszerzése miatt, vagy egyéb nem műveleti okból ide vetődött; efféle „di rilas cio“ név alatti hajózásban a fentemlitett öt évi átlag szerint:

	é r k e z e t t		e l i n d u l t	
	hajó	tonnával	hajó	tonnával
az osztrák-dalmát kikötőkbe	8,260	637,822	8,284	641,051
a magyar-horvát „	263	5,624	279	6,342
együtt:	8,523	643,446	8,563	647,393

A kereskedelmi műveletben tevékeny hajók közt ugyanazon öt évi átlag szerint:

	érkezett		elindult	
	megrakodva		üresen	
	hajó	tonnával	hajó	tonnával
az osztrák-dalmát kikötőkbe	24,419	2.787,574	12,913	776,470
magyar-horvát	3,593	194,207	1,358	78,299
együtt:	28,012	2.981,781	14,271	854,769

	érkezett		elindult	
	megrakodva		üresen	
	hajó	tonnával	hajó	[tonnával
az osztrák-dalmát kikötőkbe	23,839	2.557,898	13,476	1.020,770
magyar-horvát	3,417	215,033	1,692	62,199
együtt:	27,256	2.772,931	15,168	1.028,969

Ennélfogva a tonnatérfogat szerint, mely, mint már másutt is említettük, leghelyesebb mérve a hajózási mozgalomnak, a kereskedelmi célból az osztrák-dalmát kikötőkbe érkező hajóknak egy ötöde, a magyar-horvát kikötőkbe érkezőknek több mint egy negyede szállitmány nélkül jön, ellenben az elinduló hajóknak nálunk egy ötöd, Ausztriában több mint egy negyedrészre üresen, vagyis visszateher nélkül hagyja el a kikötőt, mi eléggé tiszta megczáfolása azon igen terjedt feltételezésnek, mintha nálunk nagyobb mérvben hiányzanék a visszszállitmány mint Ausztriában; mi pedig rendesen érvül szokott használtatni önálló tengerhajózásunk lehetősége ellen. Kétségkívül mind a két államterületnek tengerhajózási üzlete elég szomorú képet tüntet fel, mert tekintve a tétlen vagyis merőben átmenő, valamint a rakomány nélkül járó-keelő hajóktól, a valóságos hajómozgalom az összes magyarterületi kikötőkben, ha a jövet-menetet egybefoglaljuk, nem mutat fel többet, mint 7,010 hajót 409,240 tonnával, és az osztrákerületi kikötőkben 48,258 hajót 5.345,470 tonnával, mi körülbelül annyi, mint magában véve az egy hamburgi kikötőnek egy évi hajómozgalma.

De lássuk magát Fiumét. Már 1836-ban, mely évben a Lloyd-társulat legelőször alakult gőzhajózási vállalattá, a kikötött hajók száma 2,379-re ment, és köztök 2,005 hajó 42,254 tonnatérfogattal szállitmánnyal érkezett 1.355,105 frt behozatali értékkel; elindult ugyanazon évben 3,143 hajó, köz-

tők 1,425 megrakodva és pedig 54,012 tonnatértartalommal és 1.962,000 frt értékű kivitellel; az összes fiumei hajómozgalom tehát 5,522 hajót tüntet fel, melyek közül 3,430 rakmánynyal járt, tehát activ kereskedést üzött, holott 40 év múlva, t. i. 1875-ben:

	hajó	tonnával						hajó	tonnával
érkezett	2.596	167.355	köztök	di	rilascio	v. szállitm.	nélk.	739	37.108
elindult	2.571	169.798	"	"	"	"	"	359	7.486
együtt:	5.167	337.153	"	"	"	"	"	1.098	44.594

a hajómozgalom ennél fogva csak a tonnatérfogat szerint annyival kedvezőbb most, mint 40 év előtt; de legkevésbé sem tekintve a hajók számát, mely 1836-ban nagyobb volt mint mai nap; és mennyire élénkebb volt Fiumének hajóforgalma még a hatvanas években, a midőn Magyarországnak a Lloyd államsegélyezéséhez való aránylagos hozzájárulása még nem lett törvényképen megállapítva, onnan tetszik ki, hogy például 1863-ban 6,615 hajó 139,941 tonnával érkezett Fiuméba és 6,688 hajó indult el onnan 148,893 tonnával, úgy hogy főkikötőnk összes hajózási mozgalmá 13,303 hajót tüntet fel 288,734 tonnával; tehát 12 évvel ezelőtt 8,136 hajóval több fordult meg Fiumében, mint az utóbbi időben, és a tonnatérfogat szerinti különbség csak 48,419-et tesz az 1875-ki forgalom javára.

De hogy az 1875-ik évi árumozgalomból mily csekély rész jut a Lloyd gőzöseinek osztalékul, onnan tetszik ki, hogy ez évben a Lloyd járművein nem több mint 2.9 mill. frt érték szállított Fiuméba, és 3.6 mill. frtára szállított el onnan, tehát az összes tenger felől Fiuméba jutott, valamint onnan tengeren át kifelé szállított árúértéknek alig több mint egy harmadrésze a Lloyd gőzösei által lön eszközölve.

Még praegnansabb mérvben mutatkozik csekélyisége azon szolgálatnak, melyet a Lloyd főkikötőnknek még a legutóbbi időben tett, következő összeállításból. A fiumei ipar- és keresk. kamarának utolsó tudósítása szerint az árumennyiség, mely Fiuméba via mare érkezik, az 1872—74-ik évi átlag szerint 1.084,281 métermázsát tesz egy-egy évben, a tenger felé való export pedig átlagban 640,437 métermázsá; már pedig 1876-ban a Lloyd-társulatsaját kimutatása szerint az általa eszközölt import nem többre ment, mint

151,261 métermázsa, vagyis az egész tengerimportnak csak 14°/_o-a (nem egészen egy hetedrésze) a Lloydnak köszönhető; még leverőbb ezen csekély import, ha azt részletezzük, mert abból a külföldről 116,621 métermázsa jött, jelesen 1,323 métermázsa Velenczéből, többnyire bőrök, halak és szappan; 109 m. Anconából, jobbára nyers bőrök; továbbá 1,224 métermázsa dohány Cavallából és Sarasnából, még 114,863 métermázsa Odessa és Nicolajefből, és pedig gabna, jelesen rozs; ez volt tehát Fiumének 1876-ban külföldről való tengerimportja a Lloyd járművein, mihez még 35,000 métermázsa árúk sorakoztak Triesztből meg Dalmáthomból; az előbbi úton került oda jobbára cukor, kávé, rizs, halak, sajt, sör stb., az utóbbi úton olaj, füstölt hús, bőrök stb.

Nem kecségtetőbb a Lloyd által 1876-ban eszközölt fiumei kivitel sem, sőt tekintve az irányt, melyet az áruforgalom vett, még megszágyenítőbb mint az import; ugyanis szállított Fiuméből a Lloyd vállalat által a mondott évben összesen 109,627 métermázsa kifelé, tehát az évi átlagos maritim kivitelnek csak egy hatodrésze, t. i. 17°/_o általa lett eszközölve, és pedig abból csak 3,942 métermázsa direct úton ment külállamok felé, nevezetesen 1,795 métermázsa a Levantéba, a többi Görögországba, Egyiptomba, Velence és Anconába és pedig jobbára csak papir, úgy hogy a fiumei papirgyárnak készítményein kívül a Lloyd gőzösein alig szállított több mint néhány mázsa egyéb áru közvetlenül a külföld felé, ezek közt leginkább nyers bőrök, halak, gépek és füstölt hús. Triesztbe ugyanez évben a Lloyd által lett szállítva Fiuméből 82,589 métermázsa (63,030 mázsa liszt, 10,996 mázsa papir, 4,069 mázsa gabna, 809 mázsa méz, azonfelül még bőrök, fagygyú, besózott és füstölt hús, olaj stb.), végre 23,096 métermázsa a Lloyd járművein Dalmátia felé vette útját, névszerint 8,258 mázsa gabona és 7,857 mázsa liszt, a többi papir, dongafa, vas és egyéb gyártmányok, kinestári ingóságok, butor és egyebekre oszlik.

De mennyire elhanyagolva van Fiumének maritim érdeke, azon körülményből is tűnik ki világosan, hogy Fiumének continentalis forgalma összehasonlíthatlanul nagyobb arányban fejlőd-

dött ki az utóbbi 6 éven át, mint tengeri forgalma; így a fiumei ipar- és keresk. kamarának tudósításai szerint volt az összes import és export

	via terra	via mare
1869-ben	3.262,897 frt	11.955,528 frt
1870-ben	4.422,112 „	13.381,074 „
1871-ben	4.708,892 „	14.693,574 „
1872-ben	7.091,354 „	18.770,392 „
1873-ban	8.187,619 „	20.093,694 „
1874-ben	19.098,663 „	18.887,111 „

Mig tehát a szárazföldön át a forgalom 1869-től 1874-ig 454°/o-al növekedett, a tengeri forgalom ugyanazon időközben csak 58°/o-nyi növekvést mutat, és mig ezelőtt a tengeren át folyó behozatal és kivitel több mint háromszor akkora volt, mint a continentalis forgalom, 1874-ben az utóbbi már túlhaladta a maritim forgalmat, szemben 18·8 mill. frt import és exporttal, mely a tengeren át folyt 1874-ben, 19 mill. frtra ment az import és export, mely continentalis úton nyert helyet; világos tehát, hogy a maritim forgalom korántsem képes lépést tartani a continentalis forgalommal, az utóbbinak expansiója nem szülvén hasonmévű fejlődést a maritim forgalomban: tenyeren fekszik, hogy ha Fiumének tengerkereskedelmi érdekei nagyobb méltatásban, eszélyes gondozásban és tervszerű kifejtésben részesítették, a continentalis forgalom, mely a jelen viszonyok közt a tenger felé inkább gátot lel mint istápolást, még jóval fokozottabb arány-mérvben emelkednék; hiszen még a jelen zsibbasztó körülmények közt is 1874-ben a continentalis forgalom a megelőző évéhez képest 133°/o-nyi emelkedést tüntet fel.

Ha azon forgalmi üzletet, mely a Lloyd által 1876-ban Triest felől és felé lett eszközölve, a fiumeival párhuzamba tesszük, nagyon is szembeszökik a különbség; így a vállalat saját kimutatásai szerint volt a triesti kikötőben az 1876-ik évi

	import métermázsa	export métermázsa
Görögország, Levante és Oriens vonalain	1.121,286	754,522
a keletázsiai vonalokon	119,304	30,657
Velenceze felé és Velenczéből	173,995	99,453
dalmát-albániai kikötők felől és felé.	33,073	190,032
összesen	1.447,658	1.074,674

elhez képest a fiumei kikötőből a Lloyd segélyével való forgalom alig 10-ed részét teszi a Lloyd gőzösein Triestből induló forgalomnak, és miután a többi magyar-horvát kikötők nem is részesülnek a társulat irányában csakis Fiuméra nézve kikötött direct gőzhajózás kedvezményében, az összes magyar korona területe nem egészen 10⁰/₀-al vesz részt az osztrák-magyar Lloyd által eszközöltetni szokott árúszállítás jótéteményében.

Ha már Fiume maga oly zsenge tengeri forgalommal bír, könnyen elképzelhető, hogy mily szegényes a többi kikötőink hajózási mozgalma, és csakugyan, ha az egyedül kereskedelmi műveletben activ és megrakodtan érkezett és elindult hajókat, valamint az általuk^eelődézett szállitmányüzletet vesszük számba, akkor 1875-ben:

	érkezett			elindult		
	hajó	tonnával	értékkel	hajó	tonnával	értékkel
Zengbe . .	664	57.241	1.9 millió frt	732	63.970	2.1 millió frt
Buccariba .	364	7.732	0.3 „ „	107	3.923	0.1 „ „
Carlopagoba.	127	3.021	0.4 „ „	143	5.642	0.2 „ „
többi 8 kikötőbe	500	5.097	0.4 „ „	466	20.832	0.4 „ „

és a fennebbi 8 kikötőnk közül még csak Novi, Portoré, Czirquenizza, meg San-Giorgio bir némi jelentőséggel, míg Szeleze, Jablonác, Szinizza és Portoteploban oly zsenge a hajómozgalom, hogy az egyik-másikba az egész 1875-ik éven át egyedül egy rakott hajó sem kötött ki, vagy azokból egy hajó sem indult el szállitmánynyal; ez annyival szomorúbb képe maritim életünknek, minthogy még a mult században is ennél nagyobb üzleti forgalom élénkíté kikötőink hajózását, Buccariból akkoron 300—500.000 frtára való árú szállittatván kifelé. A mult század utolsó két évtizedében Fiume, Buccari, Portoré, Czirquenizza és Novi kikötőink be- és kivitele tett, és pedig 1784-ben 2.₃ mill. frtot, 1788-ban 3.₅ mill. frtot, 1790-ben 4.₇ mill. frtot, úgy hogy ezen folytonos emelkedés akkori tengerkereskedelmi fejlődésünkről kétségtelenül tanuskodik. Korunkban távolról sem mutatkozik hasonmervű fejlődés, ugyanis az összes 12 magyar-horvát kikötőnek behozatala 1865—75-ig 7.₃ mill. frtról 11.₈ mill. frtra emelkedvén 61⁰/₀-nyi gyarapodást mutat, a kivitel ugyanazon időben 7.₇ mill. frtról 11.₄ mill. frtra felszaporodván, csak 46⁰/₀-nyi növekvést

tüntet fel; szomorú tengerforgalmi viszonyaink további illusztrációjául azon sajnós észlelet szolgál, hogy idegen lobogó alatt egy-egy évben alig vetődik hozzánk egyik vagy másik gőzös, így péld. 1875-ben csak egy angol és egy orosz gőzös érkezett ide, sőt az összes 5265 hajó közt, mely partvidékünkön ez évben kikötött, csak 1218 hajó jelent meg idegen, jobbara olasz és görög lobogó alatt, összesen nem több mint 20 vitorlás hajón más lobogó volt látható, hol török, hol angol, hol amerikai vagy norvégiai; megjegyzendő még, hogy az idegen lobogó alatti hajókból 486 jött üresen és 291 távozott minden szállitmány nélkül.

Fő oka ezen szomorú állapotoknak, hogy összes tengeri kereskedésünk a Lloyd vállalatnak minden versenyt lehetlenítő uralma alatt oly irányba tereltetett, mely nem felel meg belső oeconomicai viszonyainknak, nem felel meg termelési igényeinknek. Azon ép oly sokszor hangoztatott, hitágazatképen elfogadott elv, hogy az osztrák-magyar monarchiának világtörténelmi missiója: a culturéletet átültetni keletre, reánk nézve azon téren is kizárólagos alkalmazást nyert, melyen kereskedelmi érdekeink épen ellenkező irányban várják és követelik erőteljes kifejtésüket.

Nincs tagadás benne, hogy Magyarországnak is egyik culturmissiója: a nyugot és kelet közti culturáramlatot közvetíteni; a polgárosodást, a szellemi haladás és humanitás elemeit nyugatról keletre átvezetni, kétségkívül egyik specificus feladánya hazánknak, de mi ezen magasztos missiót teljesíthetjük a nélkül, hogy tengeri kereskedésünk ellentétes követelményeit kellene feláldoznunk. Több mint 227 geogr. mértföldre terjedő continentalis határunk, meg a Duna tekintélyes folyamvidéke azon terrenum, melyen e feladatot bőségesen valósíthatjuk.

Szárazföldi kereskedésünknel kell, hogy a kelet legyen vezéresillagunk. Ezen igazságot részletesen fejtette ki György Endre „Keletre Magyar” című koszorúzott pályaművében; felsorolva mindazon teendőinket, melyek e tekintetben ugy az ipar és kereskedelmi, mint a közlekedési politika terén reánk várnak. Tüzetesen jelöli ki a szerző a teendők körét, mely ez irányban valamint

a kormány, testületek és egyletek, úgy minden egyes állampolgár előtt nyílik, javaslatba hozza az eszközöket, melyek segítségével egy általános mozgalom ez irányban megindítható és egységes szervezés mellett a kitűzött cél felé sikerbiztosan vezethető.

Szemközt a kettős vasuti csatlakozással, mely Románia felé a legközelebb jövőben befejezett tény lesz, szemközt a vaspályai összeköttetésekkel, melyek Szerbország és a Bosnyák tartomány felé hihetőleg nem távol időben a valóság stádiumába lépendnek, szemközt a Duna szabad forgalmát gátló akadályoknak közel kilátásba helyezett international úton leendő eltávolításával, nem szabad késnünk azon természeti fölényünk teljes érvényesítésére mindent előkészíteni, melyet fejlettebb iparunknál fogva a bennünket környező kelet felett, szomszédságunknál és a kelet szükségleteinek, szokásai, kereskedelmi és egyéb életviszonyainak könnyebb felismerésénél fogva a távolabb levő versenytársak felett birunk; helyesen mondja György: nálunk a házi ipar szétrombolása, a gőzerő megjelenése által létesített krízis dühöngése már megszűnt az ipar terén, iparunk már az új formában, a világforgalom modern behatása alatt fejledezik, míg keleti szomszédaink nagy részénél ez új fejledezés nem mutatkozik, túlnyomó nagy részénél pedig még a krízis meg sem jelent, mely pedig ellenállhatlan erővel és kikerülhetlenül el fogja söpörni a jelen iparállapotokat ott is.

Igenis, szárazföldi kereskedünk súlyontját a keletre kell fektetnünk, mindent el kell követnünk, hogy azon pangó, tepsedő helyzetből, melyben az mai nap fetreng, mielőbb kiemelkedjék, azon szomszéd kelet tartományokat mielőbb kell kereskedelmileg meghódítanunk, melyek a tengertől való távolságuknál fogva még nem estek zsákmányul a tengereken hatalmas nyugoteurópai államok mindig tovább és tovább terjedő hódító kereskedelmi hadjáratának. Igen, e téren mindent el kell követnünk, hogy a forgalom ne csak rajtunk át vonuljon kelet felé és az activ kereskedésben nekünk oly alárendelt szerep jusson, minő fájdalom, eddigelé jutott, hogy az átvitel leszámításával a magyar keleti forgalom a behozatalnál 3, a kivitelnél $3\frac{3}{4}$ millió forintnál alig becsülhető többre. Itt nyílik kereskedelmi politikánknak ép oly tág mezeje, mint háladatos és aránylag könnyen megoldható feladat.

A tengeri kereskedésnél ellenben a kelet nem lehet iránypontunk. A keletnek távoli vidékei azon nemzetközi nagy küzdter, melyen a legeléaladottabb iparüző országok, kifejlett kereskedelmi üzlet, tőkehatalom, ügyesség és századok során át szerzett tapasztalatok felett rendelkező nemzetek versenytfutva megmérkőznek egymással; a mi nekünk kelet felé kivinni valónk van, vagy a közel jövőben kivinni valónk lesz, az vagy épenséggel nem kerestetik az Oriens világforgalmi piacain, vagy azokon nem képes megállani a versenyt olcsóbban és jobban termelő országok árúczikkeivel. Ha tehát tengeri forgalmunk súlypontját is kelet felé fektetjük, oly irányt követünk, mely nem csak meddővé teszi kivitelünket, és ezzel a bevitelt is, tehát összes tengeri forgalmunkat békóba veri, hanem kiviteli czikkeinket azon természeti útról elvonja, melyen bizton piacra találtak volna. Keletnek hozzánk közel fekvő, de még a világforgalmi hálózatba bele nem vont tartományait pedig nem szükséges nekünk tenger útján felkeresnünk, hozzájuk biztosabban és gyorsabban férhetünk vasutaink, meg a Duna, Száva és egyéb folyóvizeink segélyével.

Ausztriának ellentétes érdeke van. Ausztria fejlettebb iparával, jelesen az Oriens szükségletei szemmeltartásával, nagyra nőtt iparosságával, és az e téren még a nyugoteurópai államok felett is kivivott fölényével, határozottan keletre van utalva, utalva van jelesen az Oriens azon nagy forgalmi piacaira, melyeken mi mostani termelési viszonyaink közt mint kereskedők teljességgel nem jelentkezhethetünk, mert nincs mit ott keresnünk akár eladó-, akár vevőképen. Ausztria ellenben, melynek már is sikerült egyik-másik gyártmányával az ott befészkelődött forgalmi viszonyokat annyira kiforgatni s javára fordítani, hogy a századokon át biztos kelettel birt országok a küzdterről leszorítottak, melynek továbbá már eddig is sikerült legtöbb a levantei forgalomban keresett iparárúinak diadalmas versenyt szerezni, méltán életfeladatnak tekinti, ezen nagy áldozatok és fáradalmak árán meghódított ösvényen feltartóztatlanul tovább és tovább haladni. Számos akadály, mely az osztrák termelési viszonyoknál kedvezőbb helyzetben levő vetélytársaktól keleti üzlethódításának útjába gördítették, túlfeszített erővel leküzdendő; az előnyösb positió-

ban levők a nyeregből kiemelendők, az általok kivivott előnyök túlszárnyalandók, szóval ezen nehéz küzdtéren gyakran egyenlőtlen fegyverrel kell Ausztriának megbirkózni a csataedzett nemzetekkel, hogy magának azon emporiumokon fedett állomást biztosítson, melyek gyúpontjai a kelet forgalmi életének.

Helyesen jár el a Lloyd vállalat az osztrák forgalmi igények érdekében, midőn kiválólág, sőt kizárólág ez irányban fejt ki összes cselekvőségét, de ezzel ellentétes érdekünket akaratlanul is háttérbe szorítja, összes öconomiai létünk kifejlését elbénítja, végképen elfojtja, mert elzárja előttünk azon tengeri utat, melyen egyedül jelenhetünk meg biztosan mint eladók ép úgy mint vevők. Magyarország nyers terményeivel úgy mint sajátlagos iparával Nyugot-Európára és a transatlanti vidékre van utalva. Nekünk tengerúton közvetlenül azokkal kell érintkezésbe jönnünk, kik annál olcsóbban szolgáltathatják a nekünk hiányzó gyarmati ipar- és egyéb árúkat, minél biztosabban számíthatnak a nekik szükséges gabonánkban, lisztünk, boraink, műfánk és annyi egyéb terményünkben kínálkozó vissz szállitmányra. Felismerte az efféle összeköttetésünk szükségét országunk legislatívája, midőn azon nem csekély pénzösszeg mellett, melylyel a Lloyd segélyezéséhez évenként járulunk, sarkokba szorult finánczállapotaink daczára is jónak találta az 1877-ki budgetben a Glynn-féle hajózási vállalat javára Liverpool-Fiume közt eszközlendő járatokért rendkívülig 25,000 fítot megszavazni.

De nem csak specificus magyar, hanem osztrák-magyar érdek a mellett szól, hogy a monarchia tengeri kereskedésének ne legyen csak egy kizárólág keletnek tartó iránya, hanem hogy a mellett hason, vagy csak megközelítő aránymérvben fejlődjék ki Nyugot-Európa és Amerika felé is önálló tengerforgalmi irány. Ez utóbbinak teljes elhanyagolása azon visszásságot szülte, hogy Osztrák-Magyarország azon árúcikkekét, melyek a nyugot-európai forgalom útján, vagy az atlanti Oczeánon át kerülnek ide: legnagyobb-részt nem a legtermészetesebb úton, t. i. saját kikötőin át, hanem Hamburg és Bréma közvetítésével, a németbirodalmi vaspályákon át nyeri; így 1875-ben hivatalos kimutatások szerint

az import kávé, fűszerek és déli gyümölcsből, továbbá dohány, pamut, kőolaj, rizs, gyapju és selyemből, valamint vegyészeti és erjedési anyagokból, indigo és egyéb festékszerekből, végre pamutfonatokból, pamutárúk és selyemszövetekből, e cikkek forgalmi ára szerint, összesen 240 millió forintot képviselt, és ebből csak 50.7 millió forint ára Triest kikötőn át, 1,379.874 frt ára Fiume és a többi osztrák-magyar kikötőkön, a többi pedig jobbára a német birodalmon át került a közös vámterületre.

Még világosabban tűnik ki azon aránytalanság, ha ugyanazon áru mozgalom merő súly szerint és csupán Németország irányában vétetik tekintetbe, ugyanis a mondott 1875-ki évben a fennemlített árú cikkekből 3.485,654 vám-mázsa a német birodalmon át, és csak 2.121,434 vám-mázsa került az osztrák-magyar kikötőkön át a közös vámterületre, holott ezen arányviszony 1870 óta már némileg javult; ez évben t. i. a porosz-francia háború, jelesen az észak-német kikötők ostromzár alá vétele folytán az oda irányuló kereskedésnek nagy része Triest felé lőn terelve, mi nem vezett el nyom nélkül az utóbbi időkben sem, jóllehet legujabban megint Triest mindinkább feláldozni látszik az e constellatio nyomán nyert korábbi felülkerekedését, mi következő összeállításból kivehető; a „Movimento commerciale di Trieste nel 1876“-féle hivatalos összeállítás szerint volt Triestnek importja a külföldi kikötőkből és pedig az 1861—70. évig terjedő tizévi időszak-átlag szerint egy-egy évben 77.746,925 frt, ellenben:

1871-ben	145.247,345 frt	1874-ben	118.107,589 frt
1872-ben	145.461,114 „	1875-ben	123.919,690 „
1873-ban	130.388,979 „	1876-ban	126.992,618 „

Hogy az egyoldalú, merőben a levantei kereskedés felé hajló irányhoz való makacs ragaszkodás még az osztrák kikötőknek, jelesen magának Triestnek sem szolgál javára, egyrészt azon lassú fejlődésből, mondhatni inkább tespedő állapotból, mely Triestnek hajózási mozgalmát a legutóbbi időben is jelzi, másrészt azon körülményből tűnik ki, hogy valamint Fiuménak, úgy Triestnek tengerforgalmi üzlete sem tudott lépést tartani continentalis forgalmának fejlődésével. Az előbbi tünetnek constatálására legyen itt párhuzamba téve azon mozgalom, melyet a Triest kikötőbe érkezett hajók előidéztek akkoron, mikor a

Lloyd vállalat vagy még nem is létezett, vagy csak megalakult, a legutóbbi évekével; a triesti kikötőbe érkezett hajók száma volt, és pedig:

	1834.	1835.	1836.	1872.	1873.	1874.
osztrák hajó	7,680	7,471	7,339	5,909	5,581	5,564
idegen „	1,063	988	1,146	2,887	2,465	2,718
összesen	8,743	8,459	8,585	8,796	8,046	8,282

és az 1875-ben kikötött 8152 hajó közül 1154 szállítmány nélkül érkezett. Az utóbbi állítmány igazolására szolgáljon következő, a fentérintett „Movimento“-féle hivatalos kimutatáson sarkalló számmivelet; volt Triestnek:

I m p o r t j a

	via mare		via terra
1857—66-ki átlag szerint évenként	98.8	mill. frt.	59.2
1867—76-ki „ „ „	129.2	„ „	87.3

E x p o r t j a

	via mare		via terra
1857—66-ki átlag szerint évenként	89.8	mill. frt.	36.2
1867—76-ki „ „ „	102.5	„ „	82.7

ennélfogva a tengerfelőli import a legutolsó évtizedben, t. i. 1867—76-ig, a megelőző évtizedhez mérve 42.2^o/_o-al, ellenben a continentalis import ugyanazon időszakban 47.5^o/_o-al emelkedett, az export pedig — és ez különösen döntő — tenger felé az utolsó évtizedben a megelőzőhöz képest csak 14.3^o/_o-nyi növekedést mutat, míg a szárazföldön való exportja 128°/_o-al növekedett, tehát Triestnek forgalmi élete ép úgy, mint a fumei, összehasonlíthatlanul nagyobb fejlődést nyer continentalis, mint tengeri kereskedése fonalán.

Azon körülménynél fogva, hogy az osztrák-magyar Lloyd nem csak ritka szívóssággal ragaszkodik a keleti kereskedelem irányához, hanem azt kizárólag és minden egyéb iránynak csaknem teljes elhanyagolásával cultiválja, azt kellene következtetnünk, hogy a keletnek fő emportumaiban az osztrák-magyar forgalom dominans állást foglal el minden más kereskedő nemzet háttérbe szorításával. Ez azonban korántsem áll, legalább a konstantinápolyi, a smirnai és egyéb keleti kikötők forgalmi kimutatásai, valamint consulaik tudósításai szerint legkevésbé sem sikerült ily uraló szerepet kivívnia, és az arányviszony, mely a keleti kereskedésben való részesülésből az osztrák-magyar

forgalomra esik, szemben jelesen az angol és némileg még a francia osztalékkal is nagyon is szerénynek mondható, mert a valót megközelítő és azt inkább meghaladó, mint a mögött maradó azon arányviszonylat, melyet György említett pályaművében felvesz, és mely szerint az összes tengeri keleti forgalomból Britanniára 42 %, Franciaországra, jelesen Marseillera 22 %, az osztrák-magyar forgalomra 16 %, Oroszországra 9 %, Olaszországra 6 %, Németalföldre 3 %, Görögországra és Észak-Amerikára egy-egy % esik. Ezen arányszám, ha kedvezőtlen önmagában is, mint helyesen jegyzi meg idézett szerzőnk, még kedvezőtlenebb háttére miatt. Ugyanis ezen forgalom magában véve sem tisztán az osztrák-magyar monarchiáé, hanem tetemes mértékben idegen áru, és a mi még szomorúbb, de kétségtelen tény reánk nézve, az az, hogy a csekély 16 %-nyi arányrészből is elenyészőleg parányi a magyar forgalom.

Az osztrák-magyar consulok sorban veszik azon mulasztásokat, melyek a Lloyd vállalat részéről a legfontosabb kikötők irányában mutatkoznak, és az angol vállalatok felülkerekedését okozzák, így péld. Patras kikötőt illetőleg, mely a nyugati Görögországra nézve főfontosságú és évről évre fokozódó jelentőséget nyer, az 1872-ik évi consuli tudósításban körülményesen kiemeltetnek azon visszasságok, melyek az ottani kikötő és az osztrák-magyar kikötő helyek közti hiányos közlekedésből származnak és már 1871-ben feltűnőnek találhatik, hogy az utóbbi években történt jelentékeny gabnakivitelnél Görögországba az osztrák-magyar monarchia aránylag oly csekély mértékben vett részt, pedig mily nagy előnyére szolgálhatna az hazánk gabna-exportjának! Ha Maltával közvetlen tengeri összeköttetésünk lenne, akkor az illető consuli tudósítás szerint az osztrák-magyar monarchia lenne az, mely az egész baromkivitelt oda egymaga is kizárólag eszközölhetné, pedig ebből is mennyi haszon hárulna marhatenyésztésünkre! Prevesa, ezen nem csak Janina tartományi fővárossal, hanem Epirus, Thessalia, Görögországgal közvetítő kikötőhelyre nézve is számos szemrehányások foglaltatnak consulaink tudósításaiban, melyek a Lloydnak különben itt csaknem versenynélküli kereskedelmi üzlete irányában emelgetnek; a bevitel, mely a Lloyd gőzösei által eszközöltetik, legnagyobbrészt idegen árukkal történik, a hajózás maga pedig

nem olyformán tartatik fenn, mely akár az ottani, akár a monarchiai érdekeknek megfelelne, és az utolsó 1875-ik évre vonatkozó consuli jelentésben panasz emeltetik az iránt, hogy míg az osztrák-magyar gőzhajózás a prevesai kikötőben csaknem korlátlanul uralkodik, addig vitorlahajózásunk a török és görög vitorlás hajókkal nem állhatja ki a versenyt, sőt egészen le van szoritva, pedig az artai tengeröböl már közelségénél fogva is a magyar tengerparti hajózásra igen jövedelmező üzlet tereül ajánlkozik. Még nyomósabbak azon vádak, melyek Rodosto mellőzésével és Gallipoli kikötő állomásul lett kijelölésével a drinápolyi és egész ruméliai kereskedést illetőleg a Lloyd ellen szóratnak, és melyekre elég itt csak általán utalni, nem lévén feladatunk bűnlajstromával tüzetesen foglalkozni. Consulaink tudósításai elégtámpontokat nyújtanak arra, hogy bizvást állithatjuk, miszerint az osztrák-magyar Lloyd még az általa kizárólag fentartott hajózási irányban sem teljesíti kereskedelmi missióját azon mérvben, mint az hatalmas eszközei, kiváltságos helyzete és tekintélyes subventiója fonalán tőle méltán elvárható lenne.

Mennyi része legyen Fiuménak és a többi magyar-horvát kikötőknek a kelettel tényleg folyó osztrák-magyar tengeri forgalomban, tüzetesen alig mutatható ki, miután a behozatal- és kivitelnek egy tetemes része az osztrák, jelesen a triesti kikötő által közvetítettik a nélkül, hogy meghatározható volna, mennyi megy ki abból keletre, vagy mennyi jön be keletről, mennyi pedig marad az osztrák-magyar monarchiában; de hogy a közvetlenül kifelé menő, és közvetlenül onnan érkező áru mennyiség egyáltalán felette csekély, már fenebb megmutattuk, midőn a Lloyd vállalatnak az 1876-ik évre vonatkozó fiumei forgalmát közöltük; igaz, hogy ez csak egy kisebb részét képviseli főkikötőnk áru mozgalmának, de hogy Fiuménak összes tengeri behozatalánál és kivitelénél a kelet alárendeltebb szerepet visz, az ottani ipar- és keresk. kamara kimutatásai fonalán számadatilag kideríthető. Így ha az, mi Törökországból, a dunai fejedelemségekből, Görögországból és Orosz birodalomból tenger felől behozatik mint keleti irányból érkező, a mi pedig Török- és Görögország felé kiszállítatik, — mert zárjel közt legyen megemlítve, hogy a dunai fejedelemségek és Oroszország felé a

három évben 1872—74-ig semmiféle exportunk nem jelenkezik — a keleti irány neve alá foglaltatik, akkor Fiuménak tengeri kereskedéséről a nevezett három évben következő képet nyertünk:

Behozatott Fiuméba tenger felől

	1872.		1873.		1874.	
	mét. mázsa	érték frt.	mét. mázsa	érték frt.	mét. mázsa	érték frt.
Osztr.-Magy.-ból	616,191	7.700,299	565,082	8.042,053	375,667	5.947,172
Olaszországból	325,994	1.284,205	213,706	1.041,704	196,814	643,710
Keletről	206,191	2.632,895	230,839	2.995,935	337,025	3.246,311
Nyugatról	32,887	177,849	100,540	1.559,346	51,006	661,504
összesen	1.181,263	11.795,246	1.111,067	13.639,038	960,512	10.498,697

Kivitetett tenger felé

	1872.		1873.		1874.	
	mét. mázsa	érték frt.	mét. mázsa	érték frt.	mét. mázsa	érték frt.
Osztr.-Magyar.-ba	296,904	5.928,926	238,640	5.433,529	273,183	6.355,925
Olaszországba	138,568	877,928	196,100	698,767	353,703	810,781
Keletre	9,691	56,663	5 834	55,420	24,952	204,556
Nyugatra	43,706	111,629	80,294	266,940	257,736	1.017,122
összesen	488,869	6.975,146	522,868	6.454,656	909,574	8.388,414

A behozatalnál a kelet csak annyiban látszik nagyobb szerepet játszani, a mennyiben legnagyobb részt Oroszország nagyobb mérvű gabnabevitele jelenkezik, a háromévi keletről bejött értéknek több mint felerésze az Orosz birodalomra esvén; a nyugati bevétel N.-Britannia, Francia-, Spanyolország, Belgium meg Észak-Amerika közt oszlik meg; de még szomorúbb a kivitel, főleg Nyugatra, mely egyedül Franciaország és Algir felé megy, csak egy évben Egyiptom és egy évben Belgaország jelenkezővén mint a fumei exportnak közvetlen rendeltetési helye.

A kivitel birván nagyobb jelentőséggel, lássuk annak főcikkeit: legjelentékenyebb exportcikkekként fordul elő liszt, donga- és műfa, papir, gabna és bor, jóllehet mindkettőből összehasonlíthatlanul nagyobb a behozatal, mint a kivitel; jelesen volt a három évben, melyre az iparkamara utolsó tudósítása vonatkozik, és pedig:

	a liszt kivitel	szemben a lisztimporttal	gabnakivitel	gabnabevétel
1872.	93,084 mét. mázsa	27,349 mét. mázsa	107,980 hekt.	401,508 hekt.
1873.	107,364 " "	28,241 " "	86,881 " "	428,519 " "
1874.	105,169 " "	26,385 " "	105,276 " "	390,796 " "

	donga- és iparfa-export	faszén-export	papír-export	bor-export	bor-import
1872.	3.322,900 db	7,896 m. m.	14,390 m. m.	3,170 m. m.	39,454 m. m.
1873.	4.182,800 "	8,851 " "	13,931 " "	3,753 " "	31,897 " "
1874.	11.417,200 "	15,937 " "	17,039 " "	3,972 " "	17,315 " "

tehát borból évenként 8—10-szer több kerül be tengeren át, mint azon kifelé megy, úgy van az a dohánynyal is; így volt

	dohány-behozatal	21,330 mét. mázsa	kivitel	10,377 mét. mázsa
1872.	" "	13,977 " "	" "	1,261 " "
1874.	" "	19,442 " "	" "	3,119 " "

Még szomorúbb a hajdan virágzó rongykivitel, melyből a három évben átlag csak 304 mét. mázsa került kifelé, sőt a gyapjuból 1874-ben 34 mét. mázsa ment ki tengerforgalmi úton. Nem keserű satyrája ez országunk agricol létének?

Ha ellenben Nyugateurópával és ez úton az atlanti Oceánon túl levő fogyasztási piacokkal közvetlen tengeri összeköttetés létesítésével sikerülne azon áruforgalmat, mely most a német birodalmi kikötőkön át veszi útját a monarchiába, az osztrák-magyar kikötők felé terelni, már csak azon néhány, ez irányban a közös vámterületre jutó főcikkek után, melyeket másutt elősoroltunk, 3.485,000 vámmázsa, vagyis 174,000 tonna szállitmány lenne biztosítva az arra vállalkozó hajózási műveletnek, számba sem véve a bizton várható fejlődést, melyet a multnak tanúsága szerint a fő importcikkek okvetlenül veendének; hiszen hivatalos kimutatás szerint a két utolsó évtizedben, t. i. 1854 óta egész 1875-ig a pamutnak importja, tekintve annak hivatalosan kipuhatólt értékét, 114 % -al, a kávénak behozatala 244 % -al, a déli gyümölcse 136 % -al, a fűszereké 180 % -al, sőt a petroleumé csak 1866 óta, tehát egy évtizeden át 1587 % -al emelkedett, és csak ezen öt árucikknek súlymennyisége az importnál 1854 óta 1875-ig 974,414 vámmázsról felemelkedett 4.006,000 vámmázsára, mi = 311 % -nyi növekvés. Mily előnyére szolgálna pedig e szállitmánylehetőség silylő vaspályáinknak! az áruk onnan a tengertől kezdve egész a monarchia legvégsőbb határaig mindig csak osztrák-magyar sineken járván be az utat, mely jelenben a németországi pályákkal megosztandó.

A mint Fiuméből indulna ki, nyugat felé közvetlen tengerhajózási összeköttetés és az osztrák-magyar importnak nagy része Fiume felől eszközöltetnék, azonnal fő kikötőnk és vele szabad

versenyben a többi magyar-horvát kikötők exportképesekké válnának, mert a visszaszállításnak összehasonlíthatlanul olcsóbb volta, és így a jutányosabb elárúsíthatás lehetősége nyers terményünket legnagyobbbrészt tengerpartunk felé szivárogtatná; hiszen számba sem véve a visszaszállitmánynak annyival mérsékeltbb viteldiját, constatálva van, hogy a jelen körülmények közt is gabonánk és lisztünk a fővárosból saját littoralénkon át Londonba vagy Liverpoolba szállítva 36, illetőleg 43 % -al kevesebb költségbe kerül, mint Hamburgon át, legalább azon emlékiratban, mely „Denkschrift über den auswärtigen Handel der ung. Monarchie“ czime alatt névtelenül Bécsben megjelent és e tárgygyal ép oly komolyan mint higgadtan foglalkozik, és melyből a fenebbiekben is némely adatot átvetem, felemlítettik, hogy a legutóbbi hónapokban Budapestről direct tengeri úton szállított gabona és lisztnek egy-egy mázsája után Londonig 1 frt 80 kr., Liverpoolig 1 frt 70 kr. volt a szállítási költség, míg Hamburgon át Londonig 2 frt 83 kr., Liverpoolig épen 3 frt 2 krba kerül, mely költség-különbözet még egészen más aránymérveket öltene, ha gabonánk, lisztünk és annyi egyéb kiviteli cikkünk visszaszállításképen kerülhetne Fiuméba.

A mint az import ez útirányra terelve lenne, Magyarország egészen más állást foglalna el Brittországnak és a többi gabnaimportra szoruló országoknak élelmezésében. Valóságos gúnyolás, ha hazánk Európa élelemkamarájának hirlesztetik, — lucus a non lucendo. — Hogy Britannia, ezen legjobb gabnavevő, vajmi keveset vásárol a magyar gabonából, onnan következtethető, hogy az 1873—75-ki években 90—102 millió angol mázsát tevő évi gabna- és lisztimportjából az Északamerikai szövetség, Orosz-német birodalmon, Egyiptom, Britt-India, Délamerika és Ausztralián, meg Francia-, Törökország és Dánhonon kívül, csak 8.5 millió mázsa jutott egyéb tartományoknak, és ezen csekély hányadnak egy nagyon is csekély részét az osztrák-magyar direct import képezi. Triestből 1876-ban nem több mint 24,692 m. mázsa gabona ment N.-Britanniába.

Igaz, hogy a magyar gabonának egy része azon importban foglaltatik, mely mint németbirodalmi szerepel Brittország beviteli lajstromaiban is. Dr. Neumann Spallart, ki sokat foglalkozott e

tárgygyal és e téren elismert tekintélynek mondható, az osztrák-magyar monarchiának a kenyérterményekkel való világforgalomban a 6-ik helyet juttatja, de direct tengeri összeköttetés hiányában teljességgel nem vagyunk képesek számadatilag kideríteni, mennyivel járul Ausztria, mennyivel Magyarország akár Brittországnak, akár egyéb a tenger felől magukat ellátó országok gabonabeviteléhez.

Jóval biztosabban határozhatjuk meg lisztünk kivitelét a britt kikötőkbe, ez inkább mint a gabona Triest és csekély részben Fiume kikötőben pontosulván össze; jelesen ment Liverpool, London, Hull és Glasgow felé 280 angol fontot tartalmazó kötegekben :

1870-ben	155,627 köteg	1874-ben	91,242 köteg
1871-ben	216,267 „	1875-ben	123.756 „
1872-ben	141,452 „	1876-ban	211,455 »

magyar liszt, és a trieszti kikötőből 1876-ban kifelé szállított 636,101 millió mázsa lisztből és 46,899 m. m. korpából Nagy-Britanniába 292,439 m. mázsa liszt meg 13,259 m. m. korpa került. — Ha gabonaforgalmunk is direct tengeri szállítás fonán ily szabályos menetet venne, mily üdvösen hatna ez ki jelen ingatag, inkább sorsszerű termelési viszonyaink megállandósítására! Biztos piac első kelléke a termelő erők helyes szabályozására, valamint viszont szabályos termés és biztos készlet első feltétel valamely vásárhely tartós megszerzésére.

Fiumének a nyugoti tengerkereskedelmi iránynak ápolására való kiszemelése legkevésbé sem ütköznék a monarchia specificus osztrák érdekébe, sőt ellenkezőleg Ausztriának maritim érdekei hatályos támogatást lenének az ott hagyományosan meggyökerezett keleti irány mellett keletkező nyugotirányú forgalomban. A munkafelosztás és a szabad verseny nagy elvének alkalmazása e téren is, mint az összes közgazdaságban, kétségkívül meg fogná teremni a bizton várható üdvös gyümölcsöket. Hogy a monarchia két államterülete közt nem kaphat lábra a különben annyira indicált gazdasági dualismus, nagyrészt onnan van, mivel Lajtán innen és túl is azon sajnos balvélemény általánosán el van terjedve, sőt az utóbbi időkben még a közhangulatban is mind erősebben nyilvánul, mintha az

egyik államfél gazdasági előnyének okvetlenül a másik félnek hátrányára kellene szolgálnia. Hogy pedig efféle, az ellentétes érdekek hibás felfogásán sarkalló balítélet még azon körökben is tudja magát fentartani, melyek hivatva lennének kiemelkedve a particularismus szűkhatárú látköréből, a közérzet és a világnézletű kereskedelmi politika magaslatáról megítélni a monarchia dualistikus alakulásának coneret igényeit, egyedül onnan magyarázható meg, hogy itt is, ott is hiányzik a komoly igyekezet a fenforgó gazdasági ellentéteknek eszélyes összehangoztatására. Egy kis jóakarát, egy kevés méltányosság, a damus petimusque vicissim-féle helyes életbölcseseg kivezethetne a hinárból.

A tapasztalások azonban, melyek az osztrák-magyar tengerkereskedelmi politika terén tétettek, különösen azon tapasztalás, hogy a Lloyd vállalatnak minden kedvező situatiója mellett, daczára a Trieszten kívüli osztrák-magyar kikötők rovására gyakorolt monopolizáló uralmának, nem sikerült még Triesztből sem oly emporiumot alakítani, mely Európa fő kikötőhelyeivel vagy csak távolról is kiállhatná a párhuzamot, képes lehetne megingatni az idáig követett tengerkereskedelmi politikát és azon meggyőződést kelteni, hogy az egyoldalú irány nem csak a magyar sz. korona területének, hanem az osztrák államterületnek anyagi és gazdasági erőit sem képes úgy kifejteni, mint ez a kínálkozó kedvező előzmények szerint lehetséges, s tekintve a monarchiának összes oeconomicai sorsát, szükséges is lenne.

Igaz, hogy egyeseknek, jelesen egyes vasuti vállalatoknak külön érdeke Fiume önálló és öntudatos tengerkereskedelmi cselekvőségének keletkezését nem találná kívánatosnak, jöllehet ez is inkább csak a látszólagos hátránytól való félelmen, a fenforgó viszonyoknak szűk körből való felfogásán, mint saját érdekük helyes megítélésén sarkal. Tekintve névszerint a déli vasuttársulatot, melynek érdeke leginkább a nyugati iránynak Fiume általi önálló felkarolásával látszhatnék némi csorbát szenvedni, minthogy jelenleg Triesztből egész a fővárosig maga sinjein futtatja be a Magyarország felé tartó árúmozgalmat, holott a Fiuméből Budapest felé tartó árúforgalomnak csak egy részét

közvetíthetné maga pályáin, — ezen érdekcsorbulás nem bírhat nyomatékkkal ott, a hol országos, a két testvérállam közös érdeke forog kérdésben. Különben nem is áll, hogy a mondott társulatnak érdeke ez által legkisebb mérvben is veszélyeztetve lenne. Eltekintve attól, hogy a társulat a fiume-sz.-péteri szárnyvonal által azon helyzetben van, hogy a Fiuméből származó szállitmánynál is összes pályahosszát használhatja ki és pedig még kevesebb vesződéssel, rövidebb idő és kisebb költség mellett, mint a Triesztből jövő árúkkal: nem téveszthető szem elől, hogy a szállitmánytöbblet, mely a nyugati tengerkereskedelmi iránynak meghonosulásából okvetlenül fogna folyományozni, a társulat károlyváros-zágrábi és kottori-budapesti pályaszakaszán bőségesen pótolná ki az eleső triest-kottori szakasz utáni hiánylatot; meg sem említve, hogy az amugy is csak időkérdésnek tekinthető megszerzése a társulati vonaloknak a magyar állam részéről az esetben égető kérdéssé válnék, melynek megoldására előbb-utóbb kell hogy az ország magát elhatározza, ha nem akarja az államvasutak déli hálózatát tovább is azon sinlő állapotban hagyni, melyben államháztartásunk nem csekély hátrányára jelenben fetreng, ha nem akarja, hogy a fiumei kikötőnek átépítésére fordított milliók kamatozása még ezentul is koczkatva maradjon.

Azon körülmény, hogy a déli vasuttársulat azonfelül zágráb-sziszeki és mura-keresztur-baresi vonalai által képes az államvasutak összes forgalmát paralyzálni, hogy ezen fontos szárnyvonalok segélyével képes a Száva és Dráva folyón menő gabona-, fa- és egyéb áruforgalmat egészen saját pályahálózatára terelni, közel fekteti szükségét annak, hogy a társulat és az állam vonalai közt fenforgó viszony törvény útján szabályoztassék, addig pedig, míg ez iránt megállapodás történnék, a társulatnak érdeke a Fiuméből Nyugat-Európa és a transatlanti vidékek felé indítandó közvetlen tengeri összeköttetés által nemcsak hogy veszélyeztetve nem, hanem inkább hatályosan támogatva lenne, minthogy az árumozgalomnak bárhonnau kikerülő gyarapodása csak növelné fölényét a déli államvasutak felett, még kiváltságosabbá tenné helyzetét szemben a vele most sem versenyezhető szakadozott állami vasutakkal.

Ily forgalmi előnyökre pedig a déli vaspályatársulat saját maga érdekében az 1877. 26. t. cikk keletkezése óta inkább szorul, mint ezelőtt; a határörvidék területén építendő vasutak egyik szárnya Sziszektól a károlyváros-fiumei vasut valamelyik állomásáig fog vezetetni, tehát az alföld-fiumei vasut a dálya-vinkovcei kapcsolat útján az állami vasutakkal közvetlen érintkezésbe fog tétetni, az képes leend a déli vasuttársulatot egészen kiforgatni azon domináló helyzetből, melyet jelenleg elfoglal; saját érdekében lesz tehát, ha új tengeri utak megnyitásából eredő szállitmány-gyarapodás folytán egyrészt megingatott situációját akkép fogja megerősíthetni, hogy az állammal kötendő egyezménynél legalább annyi előnyt biztosítson magának, mennyit neki mostani kedvezőbb posíciója nyújt; másrészt ha nem sikerülne az egyezkedés, a szállitási bővebb alkalomban könnyen kárpótlást lelne az államvaspályák által elvonandó szállitmányért, mert erős meggyőződés, hogy a mint létrejönne Fiume és a Nyugat-Európa közti közvetlen tengeri összeköttetés, ugy felhalmozódnék a Fiume felé vagy Fiume felől tovaszállítandó árucikkeknek mennyisége, hogy concurrens pályák is tisztességesen fognak egymás mellett existálhatni.

Az osztrák örökös tartományok közt végre, kivéve talán Cseh-, Morvaországot és Szileziát, egy sines, mely a keleti iránynak a Lloyd-társulat által ezentuli fentartása mellett a magyar partvidékről megindítandó önálló tengerhajózási üzletnek nyugati irányából nagyobb-kisebb hasznot nem huzna, sőt még Cseh-Morvaországra sem háromolnék positiv veszteség, mert a mi a németbirodalmi vassíneken jelenleg beérkező árucikkek elmaradásából veszteségképen beállana a cseh-morvai vasutak szállitásánál, az hamar pótolva lenne azon szállitmánytöbblet által, mely részint transito kereskedésképen, részint kivitelképen a cseh-morva-sziléziai vassíneken át venné útját a német birodalom, Belgium és Dánország felé. Tapasztalásból meritett észlelet, hogy a mint valamely ország kereskedelmi üzlete vagy a különböző irányok szétválása, vagy a kínálkozó közlekedési eszközök sokszorosodása miatt többfelé szétoszlik, a verseny folytán gyarapodni szokott forgalom a munkamegosztás elve szerint a többes irányt és a többszörösödött közlekedési alkalmat oly

mérvben veszi igénybe, hogy rendszeren a többféle irányok és a többes alkalmak mindegyike nem kisebb forgalmi tevékenységet tüntet fel, mint az előbbi egyes irány és egyféle közlekedési alkalom.

Hogy Fiume mind geográfiai fekvése, mind kikötőjének technikai szerkezete szerint, jelesen a már nagyrészt befejezett építkezések után, nagymérvű tengeri hajózásra teljesen alkalmas, azt bővebben fejtegetni annál feleslegesebbnek tartottam, minthogy azt számos műszaki tekintélyek egyhangú és illetékes véleménye által minden kétségen kívül helyzettnek tartom, és azért befejezésül csak azon passusát idézem a másutt megemlitett emlékiratnak, mely erre vonatkozólag époly emphasissal mint hazafias lelkesedéssel következőleg hangzik: Dem ungarischen Patrioten, der, erfüllt von der wirthschaftlichen Bedeutung seines Vaterlandes, dessen Wohlfahrt in der unverwandten Verfolgung der handelspolitischen Ziele sucht, drängt sich bei Betrachtung der so überaus günstigen Lage Fiume's an den Gestaden des Quarnero unwillkürlich das Bild dessen vor das geistige Auge, was die ungarische Seestadt zu bieten bestimmt ist. Hier die wogende Verkehrsstrasse, die aus sicherem Hafen, aus geräumiger Rhede in den weiten Ocean führt, in die unermessliche salzige Fluth, welche die Continente nicht trennt, sondern verbindet, und Millionen Menschen Segen spendet; dort, hart am Ufer, so dass brandende Wogen ihren schäumenden Gischt auf die eisernen Geleise zu entsenden vermögen, der Schienenweg, den das feurig schnaubende Dampfross mit Sturmeseile durchmisst, bereit, die aus allen Himmelsstrichen über das Meer herbeiströmenden Güter aufzunehmen, auf dass sie, gleich dem Lebenssaft, der aus der Hauptader quillend, sich in immer kleinere Canäle ergiesst und dem Organismus Nahrung zuführt, ihrer Bestimmung entgegenneilen, zum Erblühen und Gedeihen des Vaterlandes.

Wie beschämend dagegen die Wirklichkeit! Der grosse Hafen ohne Schiffe, die kostspielige Eisenbahn ohne Waarenverkehr! Welcher Gegensatz zwischen dem was ist, und dem, was sein könnte! Helyes és pedig önálló tengerkereskedelmi politika, jelesen tengerforgalmunk összes beloeconomiai életünk által hangosan követelt nyugati irányának szerencsés inaugurálása

a szomorú realitás bús képét ködfátyolkép gyanánt egyszerre változtathatná át azzá, a mit a névtelen szerző oly élénk színekkel fest szellemi szemünk elé; nem csak akarni, hanem tenni kell, mert nemzetek és országokra nézve nem áll, a mi egyeseknél szerénység fényében ragyog, in magnis et voluisse sat est; — a nemzetnek ha élni akar, nem elég az akarat, szükséges a tett is. Minél magasztosabb a cél, annál nagyobb legyen a tetterő, mert a mely nemzetben az hiányszik, a felett a világtörténelem napirendre megy át kérlelhetlenül.

DR. KONEK SÁNDOR.

AZ OLASZ-FRANCZIA KERESKEDELMI SZERZŐDÉS.

1877. július 6-án irták alá Párisban Cialdini, Decazes és de Meaux, a francia köztársaság és az olasz királyság képviselői, azon kereskedelmi szerződést, mely hivatva lesz Olaszország és Franciaország jövődöbeli kereskedelmi politikáját inaugurálni. A szerződés már magában véve nagy jelentőségű. Még nagyobb jelentőségűvé válik mindazáltal különösen azért, mivel ez az első kereskedelmi szerződés, mely az Európában a jelen évtizedben majdnem minden nagyobb jelentőségű forgalmi területen többé-kevésbé érvényre jutott védelmi irányú törekvések óta két nagy állam vámtarifájában nemzetközi szabályokat czéloz. Ez az első tarifaszerződés az új aerában.

Valamint annak idejében az Angolország és Franciaország közt 1860-ban kötött tarifszerződés nemcsak magukra a szerződő országokra birt jelentőséggel, hanem — amint azt a következmény mutatta — Európa valamennyi államaira nézve irányadó volt; valamint akkor is a két állam közt kötött viszonyok átszivárogtak az egész mivel világ viszonyainak átalakulásába: — úgy bizonyos az is, hogy a francia-olasz kereskedelmi szerződés nem fog hatásaiban csak is a két szerződő fél gazdasági viszonyaira irányulni, hanem folytatását találandja Európa többi nemzeteinek kereskedelmi és vámpolitikájában is.

Koránsem akarjuk ezzel azt állítani, hogy a francia-olasz kereskedelmi szerződés oly átalakító hatással leend a küszöbön álló korszakra nézve, Európa államainak kereskedelmi politikájára, mint volt ama nevezetes napoleoni mű; ez már csak

azért sem állítható, minthogy a Franciaországgal jelenleg szerződő állam — Olaszország — a világkereskedelemben nem játszik oly szerepet, mint játszott az 1860-ban szerződött Nagybritannia. De nem bírhat oly átalakító hatással a szerződés különösen azért sem, mivel a francia-olasz szerződés határozottan speciális nemzeti érdekeket, első sorban tehát par excellence egyedek érdekeit kívánja kielégíteni, s erre fektet főszűlyt: — míg az angol-francia szerződés alapja a forgalom szabadságát tűzte ki irányelvűl. Míg tehát a francia-olasz szerződés a szűkebb nemzeti érdeket bírja kiindulási pontúl, és nem az általános, minden nemzet életébe beilleszthető szabadforgalmi érdeket, — természetes, hogy hatása, ha még oly akadály nélkül terjedne is az adott példa, és ha a védelmi irány bizonyos tekintetben nem ellenkeznék is a szerződéses politika továbbfejlesztésével: — már a különböző államok külön nemzeti jellegénél és követelményeinél fogva sem lehet olyan, mint minő volt a francia-angol szerződésé.

Ha így általában nem akarjuk elismerni azt, hogy a francia-olasz szerződés az európai nemzetek kereskedelmi politikájában korszakot képző momentum; annyi mindazáltal mindenestre már most is bátran állítható, hogy ezen szerződés a kereskedelmi viszonyokra nagy hatással leend, és hatásában nem fog egyedül a két szerződő nemzet belső ügyeire és egymásközi összeköttetéseire szorítkozni.

Ezen körülmény magában véve is eléggé indokolná azt, hogy ezen újabb nemzetközi eseménynel tüzetesebben foglalkozunk. Reánk azonkívül még azért is érdekes ezen szerződés, minthogy Olaszország az osztrák-magyar monarchia szomszédos állama, melylyel régi összeköttetés és szokás, valamint természetes viszonyok folytán eléggé élénk összeköttetésben állunk, a kereskedelmi politika fejlődése Olaszországban fontos anyagi érdekeinkkel áll kapcsolatban, és így az új szerződés több kérdésre nézve, ha nem is határozottan a jövő viszonyokat tünteti föl, de legalább világos képét tárja föl annak, mit remélhetünk Olaszország magatartásától a legközelebb meginduló vámtárgyalások alkalmával.

Maga az olasz kormány is a francia-olasz szerződést az egyszerű nemzetközi szerződésnél nagyobb fontosságúnak tartja.

Ismeretes, hogy még a jelenlegi olasz kormányt megelőzőtt kormányférfiak, jelesül Minghetti állította föl azt az elvet, hogy Olaszország eddigi vámpolitikája megváltoztatandó. Tudvalevő dolog az is, hogy az olasz kormány az Olaszországra nézve legnagyobb jelentőséggel bíró három szomszéd államnak, jelesül Franciaország-, Svájc- és az osztrák-magyar monarchiának, a tarifszerződéseket 1875-ben fölmondatta, s hogy különösen 1875 végén és 1876 elején Franciaországgal, Svájccal és az osztrák-magyar monarchiával újabb szerződések megkötése végett tüzetes tárgyalások folytak, melyeket akkor olasz részről Luzzati paduai tanár vezetett. Tudvalevő dolog végre az is, hogy a jelenlegi olasz kormány feje, Depretis, a tárgyalásokat egy időre ugyan megszakította, de csakhamar ismét megkezdődtek és Franciaországgal tényleg be is fejeztettek.

Olaszországra nézve a francia-olasz szerződés ennél fogva a jövőben követendő vámpolitika kiindulási pontja; s ezt vallja is a szerződést az olasz parlament elé terjesztő kormány akkor, midőn ezen szerződést bő indokolással (162 sűrűen nyomtatott negyedréti lapon) kíséri, s midőn a szerződés egyes határozmányainak indokolása mellett mindig kiki tér Olaszország általános gazdasági helyzetére, és kifejti álláspontját az ország további fejlődésének mikéntjére nézve.

Midőn az előbbieket szerint oly fontos szerződést tüzetesebb taglalás alá vesszük, mindenekelőtt ki kell fejtenünk a szerződés főirányát, és ez Olaszország tarifáját illetőleg határozottan védvamos. Olaszország közgazdasági irói ép úgy, mint maga a kormány azon védvamosok közé tartoznak, kik ugyan védvamosokat akarnak, de védvamosoknak a világért sem kívánnak látszani, sőt ellenkezőleg fennen hirdetik, hogy ők a szabad kereskedés hívei. De ezen törekvésük mellett mindazon érvek, melyeket a védvamosok rendesen fölhordanak érdekeik mellett, ezen „szabad kereskedők“ részéről is föltálatatnak; és az indokolás olvasásánál az ember csak oly otthonosnak látja magát, mintha akár a brünni, vagy prágai kamarák, vagy az alsó-ausztriai iparegyesület ösmeretes emlékiratait olvasná.

Az olasz kormány mindenekelőtt kifejti az olasz ipar helyzetét a vele versenyző külföldi iparéval szemben s azt találja, hogy az olasz ipar sok tekintetben hátrányos helyzetben van.

Minden iparra nézve legnagyobb jelentőséggel bír a k ö s z é n és a v a s. Mindkettőre nézve Olaszország a külföldre szorul. Egy másik nevezetesebb hátránya a t ő k e h i á n y s ennél fogva a kamatláb magassága; a legnevezetesebb európai bankok évi kamatlába ugyanis a következő volt:

év	angol	francia	osztrák	német	amsterdami	belga	orosz bank
1874.	$3\frac{2}{3}$	$4\frac{1}{3}$	$4\frac{7}{8}$	$4\frac{1}{3}$	$3\frac{3}{4}$	$4\frac{1}{2}$	6
1875.	$3\frac{1}{4}$	4	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{2}{3}$	$3\frac{3}{8}$	$3\frac{3}{4}$	$5\frac{1}{4}$
1876.	$2\frac{9}{16}$	$3\frac{3}{8}$	$4\frac{1}{2}$	$3\frac{3}{4}$	3	$2\frac{3}{4}$	$6\frac{3}{8}$

Olaszországban a kamatláb legutóbb 5 százalék; ezzel szemben az iparos államokban mindenütt sokkal alacsonyabb kamatláb kínálgatik iparos befektetésekre. De nemcsak a kamatláb magassága, s így a tőke drágasága terheli súlyosabban az olasz ipart, hanem az a körülmény is, hogy befektetéseit és fölszereléseit a külföldi versenyző iparossággal szemben sokkal költségesebben is kell beszereznie, miután a gépeket mind külföldről kell vásárolni. Olaszország a gőzgépeket rendszerint Svájcban és Elzászból, a fonadékhoz való fölszereléseket Nagybritanniából, a szövészetnél szükséges gépeket Angolországból és Németországból veszi. Csak a göngyölés maga a gépek értékét 10%-kal emeli; ehhez járul még a bizományi, szállítási, a vámdíj és más illetékek, s így a gépek az olasz iparnál sokkal költségesebbek. Ezen számítások szerint ugyanis egy pamutfonat 20,000 orsóra berendezve Nagybritanniában 1 millió lira befektetést igényel, holott Olaszországban 1.5 milliót követel. Az olasz iparnak további hátrányai gyanánt fölhozatik az, hogy t e c h n i k a i és m e c h a n i k a i m ű h e l y e k n i n c s e n e k m e g e l é g s z á m b a n, s e n n é l f o g v a a g y á r a k, h a a véletlen által előidézett eshetőségek ellen kellően biztosítani akarják magukat, kénytelenek saját teleptükben a gépek és szerek kiigazítására szükséges munkásokat és mechanikai készulékeket tartani. Nagy hiány a m u n k á s ű g y. Minden előrehaladtabb államban a munkások a különböző munkafajok szerint specialisták, s így minden egyes munkakörre a legalkalmasabb és legtehetősebb munkás kínálgatik; hátramaradt államokban ez nincs így; ennél fogva a munkavezetők leginkább külföldről hivatnak meg, s természetesen csak nagyobb anyagi áldozatok árán szokták hazájukat idegen országgal fölcserélni. A munkások ügyessége engedi meg azt, hogy ezer orsó keze-

lésére Nagybritániában 5 munkás, Franciaországban és Svájcban átlag 9 munkás szükséges, holott Olaszországban 20, 24, sőt 28 munkás alkalmaztatik. Mig Angolországban a munkások egyszerre 3—4 mechanikai szövőszéket gondoznak és látnak el, addig Olaszországban alig tudnak kettőnek megfelelni; ennek következménye azután az, hogy mig egy angol takácsra átlag 30 méter nyers szövet jut naponként, addig Olaszországban csak 25 méter az eredmény.

De legnagyobb súlyt fektet az olasz kormány arra, hogy az olasz ipar az utolsó időben roppant mérvben terhelte-tett meg a d ó k k a l. Az állami adók voltak:

	1863-ban	1876-ban
Földadó	112.2 millió lira	179.9 m. l.
Jövedelmi adó (ricchezza mobile)	14.1 » "	173.2 " "
Malomadó	— " "	82.4 " "
Örökösödési adó	10.6 " "	24.8 " "
Lajstromozási illeték	25.9 " "	50.8 " "
Bélyeg	17.3 " "	37.6 " "
Vasuti forgalom megadóztatása	3.4 " "	12.7 " "
Vám	57.6 " "	100.8 " "
Fogyasztási adó	22.7 " "	69.7 " "
Só	39.1 " "	79.9 " "
Összesen	303.4 millió lira	812.4 m. l.

Ehez járul még a községi és megyei (provinciali) költségek és terhek tetemes szaporodása, és pedig 136.5 millióról 286.3 millió lirára, ugy hogy az olasz termelés terhei az előbbi időkhöz képest határozottan súlyosabbak. Ha ugyanis a népesedés szaporodása is vétetik tekintetbe, a mennyiben 1863. január elsején 21.9 millió lélekkel szemben 1876-ban 27.4 millió áll, még akkor is e terhek megkétszereződtek, s itt még számba nem vétetett az, hogy a dohányjövedelem 70 millióról 138 millióra, s a lottojövedelem 38 millióról 71 millióra emelkedett; s mindkét jövedelmi ág kifejezést talál az iparosságnál alkalmazott munkásoknál s azoknak jövedelmét is terheli, tehát a munkabérek szabályozására is kihat.

Az olasz kormány igen jól tudja, hogy vámokkal az ipar inferioritását nem lehet minden esetben megszüntetni s maga is azt állítja, hogy ha az olasz ipar inferioritásának okai határozottan állandó jelleggel bírnának, el kellene állani minden

további törekvéstől s az olaszoknak le kellene mondaniok azon reményről, hogy valaha leküzdhezzék a külföldi iparosok versenyét. De már jelenleg is mutat Olaszország egyes iparágakat, melyekben az olaszok, hajdani hirüknek megfelelően, minden többi nemzetet fölülhaladnak; elég e részben a selyemfonásra utalni, mely iparban az olaszokat határozottan megilleti az elsőség. Olaszországban tehát megvan az előfeltétel az iparossághoz, mert ha a nemzet egyik iparágban tud rendkívülit feltüntetni, képes erre más iparágakban is. A hátrányok, melyekkel az olasz ipar jelenleg még küzdeni kénytelen, nem olyanok, hogy lassankint el nem lehetne azokat háritni, vagy hogy nem lehetne hatásukat mérsékelni. A nemzetben fölébredő takarékosági szellem le fogja szállítani a tőke-kamat magasságát; az ipar növekedése nagyobb szükségletet idézván elő gépekben, ösztönözni fog gépgyárak felállítására, és a munkás osztály kiképzésére fog hatni. Az állami pénzügyek javulása esetében lehetségessé válik a súlyos adóterheket leszállítani, és lehetséges leend egyszersmind technikai iskolák felállítására nagyobb összeget fordítani, mi által ismét az iparnak képzett egyének, munkások és munkavezetők szolgálnak.

Ezen fölsorolt okoknál fogva az olasz kormány mindenekeelőtt tarifapolitikáját az ipar szempontjából, és pedig védelmi irányban kívánja megváltoztatni; de ezenkívül pénzügyi szempontok is vezetik és vámjövödelmének fokozását is czélozza. Ezen két fő vezérelv mellett a vámtarifának átalakításánál azon volt az olasz kormány, hogy eddigi tarifájának számos hátrányait mellőzze. Ilyen hátrányok voltak, hogy gyakran a nyers anyag nagyobb vámmal volt sújtva, mint a belőle készített iparcikk; így a lenfonál vámja 11·50 lira, holott a boritékvászoné csak 10 l.; a gyapjufonál vámja nagyobb, mint a belőle készített némely szövete. Továbbá hiba az, hogy oly árúkat is vet vám alá a tarifa, melyek nem is léteznek; pl. míg a jutafonalaknál alig jut 8—9 ezer méter egy kilogramra, az olasz tarif oly jutafonalakról is intézkedik, melyeknél 20 ezer méter esik egy kilogramra. Végre egy főhiánya az eddigi olasz tarifának az, hogy számos iparcikknél különbséget nem tesz az árúk finomságára, hanem azokat különbség nélkül egy és ugyanazon vám alá veti. De midőn az olasz kormány tarifájának ezen

eddig berendezését hiánynak jelezi s a jövőben érvényre juttatandó tarifában e hiány mellőzésén fáradozik, már elhagyja a tarifa egyszerű correcturáját és rendszert változtat, még pedig elhagyja a szabadelvű irányt és áttér a védvámrendszerre. Minél szabadelvűbb valamely tarifa, annál egyszerűbb s annál több és különféle áru esik egy és ugyanazon tétel alá; minél védvám-sabb a tarifa, annál complicáltabb, annál taglaltabb, s annál kevesebb és egyféle, egy természetű áru jut egy vámtétel alá. Így a német vámtarifában a nyers pamutfonalak mind egy vámtétel alá esnek; Franciaországban 15 különféle tétel érvényes. Talán egyszerűen osztályzási műtétnek lehetne a tarifaberendezést nevezni, ha az eddigi vámtétel átlagnak tekintetvén, a különböző árúk a jövő tarifában ezen átlagnál már kisebb, már nagyobb vámok alá vonatnának; így történt ez például az osztrák-magyar vámtarifa némely tételeinél, jelesen a pamutfonalaknál; a pamutfonalak nálunk eddig különbség nélkül 8 frtos vám alá esnek, jövőre a 12-ik számig 6 frt, a 12—30. számúak 8 frt, a 30-nál finomabbak 12 frt alá jutnak; de ha a részletezésnél a legalsó kategóriájú árúczikk is magasabb vám alá kerül, mint volt az eddigi vám, akkor a tagozott rendszer kétségkívül védelmi irányú.

Végül még egy nagy jelentőségű elvet akart az olasz kormány új vámtarifájában érvényre juttatni, a mennyiben ugyanis az értékvámokat specifikus súlyvámokkal helyettesíti. A tapasztalás úgy Franciaországban, mint Olaszországban világosan bizonyítja, hogy értékvámok, bármily igazságosaknak és előnyöseknek látszassanak is teoriában, gyakorlatilag roppant visszaélésekre adnak alkalmat, s így csak helyes, ha a jelenlegi reformnál mind Franciaországban, mind Olaszországban az értékvámok megszüntettetnek.

Midőn így az olasz kormány vámtarifájának reformjánál a mondott elveket felállítja, s midőn azok szerint eddigi tarifáját mind pénzügyi, mind különösen iparvédelmi szempontból fölemeli, egyszersmind fontolóra vette azt is, mily úton tegye ezt: autonom úton, avagy maradjon-e továbbra is a szerződési politika terén.

Olaszország kormánya azon meggyőződésben van, hogy Olaszország gazdasági helyzete okvetlenül a gazdasági politikát

követeli. Szerződések által jön Olaszország azon helyzetbe, hogy terményeit és iparcikkeit a külföldön előnyösebben eladhatja. Igaz ugyan, Olaszország kivitelének nagy része nyers terményekben áll s így maga a külföld saját érdekében, különösen ipara érdekében cselekszik, ha e czikkeket olcsón, vagy vámmentesen engedi bevitetni. De szerződésen kívüli állapot még sem biztosít még e czikkeknak sem előnyös piacot, minthogy a nemzetek nem követik mindig és mindenütt azon helyes elvet, hogy iparuk számára olcsó nyersanyagokat szolgáltatassanak. Vannak azonban Olaszország kiviteli czikkei közt oly árúk, melyek pénzügyi szempontból különösen ki szoktak szemeltetni magas vámok viselésére, ilyenek kivált az olaj, a déli gyümölcsök, a bor, az állatok, nem is említve a selyemárúkat, a kötélverő árúkat, a keztyűket és a papirt, mely iparcikkek hasonlóképen rendszerint elég magas vámok alá vettetnek. Autonóm tarifarendezésnél Olaszország legnevezetesebb czikkeire nézve bizonytalanságban marad. És e részben semmi biztosítékot nem nyújt azon vigasz, hogy a legnagyobb kedvezésben részesülő nemzetek előnyét tarifszerződés nélkül is el lehet érni, miután más nemzetek az olasz czikkekre nézve nem igen szereznek külön előnyöket, s így Olaszország fő czikkeire nézve, még ha a legnagyobb kedvezményekben részesülő nemzet előnyét biztosító clausula mellett szerződéseket is köthetne, biztosítva nem lenne. Olaszország ily körülmények közt kényszerítve van tarifszerződések kötésére, s ebbeli politikája annál inkább indokolt, mert a mondott előnyön kívül a tarifszerződés az ipar s az üzlet számára bizonyos stabilitást is szerez, megszerzi azon biztos és szerződés által garantirozott helyzetet, mely a külföldet vámtételeinek folytonos változtatásában és fölemelésében tökéletesen akadályozza, s így az üzleti életet biztos számításokban meg nem zavarhatja.

Mit ér azonban a jámbor óhaj tarifszerződések után, midőn magának az olasz vámtarifának berendezése s az olasz vámpolitikának alapelvei a tarifszerződések benső lényegével ellenkeznek? Olaszország szeretné, ha a külföld az ő czikkeire, különösen selyemre, narancs- és citromra, mandulára, borra, csekély vámot vetne, s így e czikkeknak bevitele könnyebbitetnék; de ezzel szemben ismét azon van, hogy a külföldről

behozott termények és czikkek, részint pénzügyi, részint védelmi szempontból, magas vámok alá kerüljenek. A külföldtől megköveteli a tarifszerződések rendszerét, saját maga pedig az autonóm tarifrendszer előnyeit akarná alkalmazni a külföldi czikkek irányában. A törekvések ezen belső ellentéte tette eddig is oly nehézé Olaszországnak a szerződések megkötését; és ez részben oka annak is, hogy eddig csakis a francia-olasz szerződés jöhetett létre, miután maga Franciaország is védelmi jelleggel bíró tarifájával Olaszország újabb törekvéseinek előbb engedhetett, mint akár Svájc, akár az osztrák-magyar monarchia.

Az előrebocsátottak alapján természetesnek fogjuk találni, ha az olasz-francia szerződésben Olaszország határozottan védelmi vámokat kötött ki magának: kitűnik ez különösen azon czikkeknél, melyeknél a védelem rendszerint követeltetik, tehát kivált a szövőiparnál. Az olaszok itt következetesen az eddiginél magasabb vámokat állítanak be a szerződésbe, a mint ez a következőkből kitűnik:

A lenfonalak eddig különbség nélkül nyers állapotban 11.50 lira vám alá estek (nálunk 100 kilogrammonként 1.50 frt a vám), jövőre Olaszország hét osztályt állít fel, és pedig ha a fonál kilogrammja

4,500 vagy kevesebb métert tartalmaz, a vám	10	lira
4,500—6,000	"	13 "
6,000—12,000	"	16 "
12,000—24,000	"	20 "
24,000—36,000	"	28 "
36,000—54,000	"	34 "
54,000 méternél többet	"	60 "

A lenárúk eddig a szerint, a mint 6 lánczfonalnál kevesebb vagy több esett 5 milliméterre, 23.10, illetőleg 57.75 lira vámot fizettek (nálunk 12, 20 és 40 frt a vám), jövőre a finomság szerint ismét hét osztály állítatik fel, s a szerint, a mint 5 milliméterben a láncz és vetőlékből

10 vagy kevesebb fonál esik, a vám	18	lira
11—12	"	25 "
13—16	"	38 "
17—18	"	55 "
19—25	"	67 "
27—34	"	75 "
34 fonalnál több	"	90 "

Ezen complicált fokozatot, a hol gyakran csak két fonál határoz a fölött, hogy három osztály közül melyikbe essék a szövet, elméletileg ugyan igen szépen lehet indokolni a lenfonatoknál fölvevett különböző osztályokkal, de a gyakorlatban biz az határozott védelmi törekvésnél egyebet nem jelent.

A pamutfonalak eddig három osztályba estek, jövőre hat osztály tervezetik, és pedig a vám a szerint, a mint fél kilogramm fonal tartalmaz:

20,000 méternél nem többet	15	lira,	jövőre	18	lira
20—30.000 métert	20	"	"	24	"
30—40,000 "	25	"	"	31	"
40—50,000 "	25	"	"	39	"
50—60,000 "	25	"	"	48	"
60,000 méternél többet . . .	25	"	"	60	"

(nálunk a jövőre tervezett vámok 6, 8 és 12 forint).

A pamutárúk csak két vámtétel alá estek; ugyanis, ha 35 fonál vagy kevesebb jutott 5 □milliméterre, s ha az ilyféle szövet 100 méterje 7—11 kilogrammot nyomott, a vám 50 lira, különben 65 lira volt; jövőre a nyers pamutárúk hat osztályba soroztatnak és pedig következő vámtételek alá:

a) ha 100 négyszögméter 13 kilogramm vagy nagyobb súlyú, és ha 5 □milliméterre jut:

1. 27 vagy kevesebb fonál 52 lira
2. 27-nél több fonál 58 „

b) ha 100 négyszögméter 7—13 kilogramm súlyú, és ha 5 □milliméterre jut:

1. 27 vagy kevesebb fonál 60 lira
2. 27-nél több fonál 68 „

c) ha 100 négyszögméter 7 kilogrammnál kisebb súlyú, és ha 5 □milliméterre jut:

1. 27 vagy kevesebb fonál 72 lira
2. 27-nél több fonál 90 „

(a nálunk jövőben alkalmazandó vámok a pamutárúknál magasabbak az olasz tervezetnél, a mennyiben 32, 40 és 60 forintra javasoltatnak; de az eddigi vámtételek is tetemesen magasabbak voltak, s így e részben tarifánk nem mutat oly visszahatást, mint az olasz javaslat).

A g y a p j ú f o n á l eddigi vámja 46 liráról 50 lirára emel-
tetik (nálunk a vám 1.50 és 8 forint). A g y a p j ú á r ú k eddig
különbség nélkül 10⁰/_o-os értékvám alá estek; jövőre a szerint,
a mint a szövet fésűs gyapjúból vagy szákfonálból készül, két
külön osztály állittatik föl, s mindkettőben a pamutlánczezal
bíró szövetek ismét alacsonyabb vám alá eső osztályt képeznek,
ugy hogy a vámtételek a következők:

fésűs gyapjúszoövetek	180	lira
” ” pamutlánczezal	140	”
szák gyapjúszoövetek	150	”
” ” pamutlánczezal	100	”

(nálunk jövőre súly szerinti osztályozás alapján 40, 60 és 80 frt
a vám).

Ezen vámtételekhez még csak a három legnevezetesebb
mezőgazdasági ipar terményeinek vámját kívánjuk sorolni. A
sör hektoliterje 2 helyett 15 lira, a szesz 10 lira helyett 20 lira
vám alá vettetik. A cukor 100 kilogrammja 28.85 lira vámot
fizetett, jövőre e cikkre nézve nem köttetik meg Olaszország.
Mindez világos bizonyága azon jellegnek, mely Olaszország
törekvéseinél az új francia-olasz szerződésben nyilvánulásra jön.

Nem szándékunk ezuttal Franciaország törekvéseit a vám-
politika terén tüzetesebben jellemezni, csak annyit kívánunk
megjegyezni, hogy Franciaország a jelen szerződésben egyelőre
és nagyobbára eddigi szerződési tételeire fekteti jövőbeli
tarifpolitikáját, és a legfőbb eltérés az eddigi állapottól csakis
abban nyilvánul, hogy az eddig alkalmazásban volt nagyszámú
értékvámok specíficus súlyvámokkal helyettesítettnek, de e te-
kintetben azután igazi védvamos szellemben az egyes árúk
számára tervezett vámok oly nagyszámú osztályzatúak, hogy
például a ruházatnak való gyapjúszoövetek kilenczféle vámtétel
alá esnek. A vámtételek magassága — legalább a legneveze-
tesebb cikkeké, milyenek pl. a szövő- és kötőárúk, a fonalok,
a fémek és a fémárúk — Franciaország számára nagyban és
egészben az eddigi állapotnak továbbra való folytatása, és e
részben a francia kormány hódolt azon Franciaországban
általában elterjedt nézetnek, hogy a szerződéses politika, ugy
a mint az kifejlődött, Franciaország közzgazdaságára és iparára

hátrányos befolyással nem volt, és hogy az eddigi vámpolitikának további folytatása nem lesz hátrányos az országra.

De ha a francia kormány a vámtételeknél nem tanúsít is az eddiginél nagyobb védelmi törekvéseket, mégis egy irányban a francia kormány a jelen szerződésben már oly állást foglal el, mely határozott visszalépést jelez. A szerződés 9-ik cikke ugyanis a kikötött vámtételeket csak akkor mondja alkalmazhatóknak, ha az illető olasz cikk közvetlenül Olaszországból hozatik Franciaországba, s így követeli, hogy minden cikk, mely kedvezményben részesül, olasz eredetű legyen és egyenesen Olaszországból jöjjön. Ezen kikötés által a francia tengerészet védelme szándékoltatik, mert az olasz hajók nem működhetnek többé oly szabadon és oly előnyösen, mintha az eddigi állapot tartatnék jövőre is fenn, a melynél tekintet nélkül arra: vajjon az árú olasz vagy más származású volt, ha kedvező vámtétel alá esett és tényleg Olaszországból jött, tekintet nélkül tulajdonképi eredetére mint olasz, azaz szerződéses árú kezeltetett. Így például a faolaj, ha Görögországból Olaszország valamely szabad kikötőjébe vagy szabad raktárába jött s ott olasz tulajdonba ment át és most ezen szabad raktárból Franciaországba vitetett, kedvezményes vám alá esett ép úgy, mintha Olaszországban termelt olaj lett volna; jövőre ezen olaj nem tekintetik olasznak, s így nem részesül a kedvező vámokban. Még ha Görögország is a kedvező vámokat élvező államok sorában állana, még akkor sem volna lehetséges a görög olajnak Olaszországba s innen Franciaországba szállítása kedvező vámok mellett, hanem ekkor is a görög olajat vagy görög, vagy olasz hajókon Franciaországba kellene hozni. A forgalomnak, ezen megnehezítése által Franciaország előnyt akar biztosítani saját tengerészetének, mert legalább azt véli elérhetőnek, hogy ezen az úton a francia hajóknak több árú biztosittatik, mint ha a közvetítés mellett valamennyi szerződéses nemzet közreműködik a francia kikötőknek árúkkal ellátásánál.

Egyébiránt Franciaországnak ebbeli törekvése még nem egészen határozott. A pártok még mindig küzdenek egymással és még nem bizonyos, vajjon a kereskedelmi tengerészet fog-e és mily mértékben védelmi intézkedésekben részesíttetni. Más-

részt Angolországgal hosszú idők óta folynak a tárgyalások, és nem valószínű, hogy az angol hajózás számára a navigation's act ezen maradványát ledönteni sikerülend az angol érdekeknek. Olaszországnak sokkal csekélyebb ereje volt e téren, főképp akkor, midőn saját maga védelmi irányt érvényesített, semhogy Franciaországot e pontban engedékenységre s a jelenlegi állapot föntartására bírhatta volna.

Az első nemzetközi szerződés tehát mind a két szerződő állam részéről nem a szabad kereskedés, hanem a védelem irányát fogadta el. A jövő fogja megmutatni lehet-e, s meddig lehet ez irányban haladni.

MATLEKOVITS SÁNDOR.

AZ ERKÖLCSTAN ÉS MENNYISÉGTAN

AZ ÉRTÉKELMÉLETBEN.

~~~~~

Azon mély, kiengesztelhetlenné látszó antagonizmus, amely a nemzetgazdaság terén a legkülönbözőbb alakokban kerül napfényre és nemcsak az elméleti, hanem a gyakorlati téren is már tényleges harcra vezetett, mind ez ideig nélkülözi az észszerű, kibékítő és kiegyeztető megoldást. Akár úgy tekintjük e vitát, mint a tudományos kutatási rendszerek harcát, a mint arra a „deductiv“ és „inductiv rendszer“ jelszavak engednek következtetni; akár úgy fogjuk fel azokat, mint a nemzetgazdasági tanoknak a gyakorlati életre való alkalmazásánál fennforgó ellentéteket, a minők gyanánt nyilvánulnak a nemzetközi és nemzeti intézményekben általában, különösen pedig a manchesteri és a mercantil rendszerekben: minden esetben utoljára is azon tény áll végeredményül előttünk, hogy az egyik rész minden nemzetgazdasági jelenséget a jó és szép fogalmára vezet vissza, míg a másik rész a nemzetgazdasági erőket és azok hatásait számtani jelképekben szeretné látni. Azok nem csak a közgazdasági jelenségeket, de azok alapelveit is az erkölcstanban előadni és beilleszteni, ezek pedig a nemzetgazdaságnak úgy meghatározásait, mint hatásait a számmiveletek hatáskörébe szeretnék vonni és annak szabályai szerint értékesíteni.

Hogy ily vita létezik, hogy a logika követése legszélsőbb consequentiáiban a nemzetgazdaság terén ezen ellentétekre

vezetett, és hogy mindkét, egymással ellentétes iránynak elvetése feltétlenül szükséges, azt legszembeeszköbben a legnagyobb logikus a nemzetgazdák közt bizonyította be. Nem John Stuart Millt értjük, a ki, mint nemzetgazda, ugyancsak alkuzik még a logikai következtetéssel, hanem azon hegelianus bölcsészt, a ki ép oly satyricus, mint kiméletlen módon dulta szét és semmisítette meg logikailag a socialisták, communisták és nemzetgazdák egész francia iskoláját a maga „Système des contradictions économiques“, „Philosophie de la misère“-jében; azon gondolkodót, a ki hazájának és életkorának határain túl tette emlékezetessé magát a gondolkozástanban és félelmetessé a nemzetgazdaságban, mint újra felélesztője a téték és ellentétekből összetételekre emelkedő logikai következtetési mód-
nak; azon Proudhont, a ki annyival korábban mások előtt vizsgálta a pénzkrisiseket és mutatta ki az egész tőzsdeüzelmek összefüggését a politikai fogásokkal a napoleoni uralom alatt borzasztólag durva, de mégis igaz világításban. Hogy ez az ember nem volt képes megadni egyuttal a kiengesztelő végkövetkeztetést, hogy nem lehetett egyuttal azon nagy nemzetgazda is, a ki kimutatván czáfolhatlanul a legtávolabb menő logikai következtetésekig vitt nemzetgazdasági tarthatatlanságát, egyuttal határozott formában megadta volna azoknak magasabb kiengesztelő megoldását is — ki perlekedhetik vele? vele, az autodidacttal, a nyomdászszal, a nép fiával, a határozott és elkeseredett forradalmárral? Ki szállhatna perbe a tudomány fejlődési menetével, a mely csak lassan halad, vezet per aspera ad astra?

Ennek daczára azonban kétségtelen, hogy Proudhonban mindazon újabb gazdasági, philosophiai kutatások előhírnökét kell elismernünk, a melyek többé nem a ratiocinium csalhatatlanságán nyugosznak, hanem a gazdasági élet complex tüne-
ményeire az elméleti eredményeknek a gyakorlat által való igazolását követelik meg. Főleg az ő bonczoló kritikájának köszönhető, hogy a nemzetgazdaságban a módszerek csalhatatlanságának nem ajándékoznak többé teljes bizalmat, akár tiszta elmei fogalmakból alakítottak a törvények, akár tényekből vezették le.

Bármily kellemes volna is azonban a jelen tanulmány

írójára nézve, a nemzetgazdaságban levő ezen antagonismusról általában nagy vonásokban legalább beszélni és az által lehetőleg az elméleti és gyakorlati téren levő éles vita befejezéséhez hozzájárulni, mindazáltal — tekintettel az egy ily értekezés számára szükséges terjedelemre — arra kénytelen szoritkozni, hogy a közgazdaság egész terjedelméből egyetlen fejezetet válasszon ki tárgyául és elégedjék meg azzal, hogy egy ily specialis esetet, mint töredékes illusztrálást az ezen problema felett való rendszeres munka felől táplált eszméihez, mutasson be a szives olvasónak. Azt hiszem, hogy az érték és ár sokszor vitatott elméletében alkalmas példát találtam arra, hogy azzal nemcsak az ellentétben levő végletek elvetése, de egyúttal az ellentétek kiegyeztetésének útja és módja is bemutatassék.

Az „érték“ a korábbi időkben a nemzetgazdák által mint „használati“ és „csereérték“ vétetett tekintetbe és vizsgáltatott. E tekintetben Adam Smith eljárását vették zsinórmértékül. — John Stuart Mill feleslegesnek tartotta a használati értékkel foglalkozni; — neki az érték csak akkor szerepel érték gyanánt, ha benne vételi erő, tehát csereérték lappang. Ezen Mill-féle eltérés óta a Smith-féle régi nézetektől, melyeket legközelebbi utódai is elfogadtak, egy tarka csoportja van előttünk a különböző meghatározásoknak és nézeteknek az érték felől, a melyből csak is egy bokkrétát akarunk kiválogatni a különböző nézetek legjavából. Miután Smith a használati értéket, mint a dolgoknak gazdasági czélokra alkalmas voltát, a csereértéket pedig, mint a dolgokra átment eredményét, az azok előállítására vagy elsajátítására fordított munkának jelezte, a legkülönbözőbb nemű érték meghatározásoknak egész skáláját találjuk a „quantitativ viszonytól“ egész a „fogalmi óhajig.“ Say az értéket a dolgok használhatóságának nevezi; Rau egy tárgynak az emberi ítélet által elismert hasznossági fokozatának; ő különben a használati és csereértéken kívül még megkülönbözteti a termelési, forgalmi, előszereteti értéket, az általános és különös, az absztrakt és konkrét értéket. Carey-nél az érték, a mi czéljainkra szükséges tárgyak megszerzésénél leküzdendő ellentállás mértéke, vagyis a természet túlhatalmának mértéke az emberek felett; Lotze az értéket valami esz-

ményinek tartja, a mely pusztán és egyedül a mi értékbecslésünkön alapul, akár saját magunk céljaira való tekintettel, akár mások céljaira való tekintettel mérlegeljük azokat. Michaelis ép úgy, mint Bastiat azt véli, hogy az érték a szolgáltatások mértéke; vannak ugyanis egy oldalról a rá fordított, más oldalról az elért használhatóságok, a melyeket az ember egymással összehasonlít, hogy termelvényeinek gazdaságosságát mérlegelje, azonban a tertium comparationis ezen összehasonlításnál egyáltalában nem a használhatóság mértéke, hanem egy más, ezen használhatóságokhoz hozzáadott gazdasági tulajdonság, úgy hogy Michaelis épen ezen gazdasági tulajdonságot nevezi értéknek és csupán a használhatóságok gazdasági mértékét jelzi az érték szóval. Lindwurm úgy találja, hogy azon viszonynak, a melyben egy dolog egy egyénhez áll, megbecslése mással összehasonlítva, szüli az értéket; Emminghaus azt véli, hogy sem azoknak nincs igazuk, a kik az érték fogalmát egy pusztán, hozzáadás nélkül semmit sem mondó mértékfogalomnak, vagy fokozati fogalomnak tartják; sem azoknak, a kik azt vélik, hogy az értékfogalom felesleges, hogy ha azzal nem a használhatóság mértéke, hanem maga a használhatóság jeleztetik. Neki úgy tetszik, hogy értéket soha sem lehet számokban kifejezni, míg az ár számokban jeleztetik ki; továbbá azon észrevételt is teszi, hogy az, a ki az érték alatt a használhatóság mértékét érti, miután különböző javaknak és szolgáltatásoknak szükségképen különböző érték tulajdonítandó, az értékbecslést egy mérték mérték meghatározójának, egy fok fokmeghatározójának kénytelen tartani, az ő nézete szerint pedig az értékbecslésnek a használhatóság, tehát az érték mértékét vagy fokozatát kellene meghatároznia. Mangold szerint a javak csereértéke annál magasabb, mennél nagyobb quantum másnemű javat lehet érte kapni; annál tágasabb, általánosabb, mennél különbözőbbek az általa becserélhető javak. Továbbá egy jav csereértéke egy más, érte kapható, meghatározott jav quantumában kifejezve, az ár. Senior értéknek azon tulajdonságot nevezi, a mely egy dolgot képesít arra, hogy cserében adassék vagy vétessék. Cairnes az értéket azon viszonynak tekinti, a melyben a javak nyílt piacon egymással kicseréltetnek. Dávid Syme azt véli, hogy a kicserél-

hetőség nem lényeges eleme az értéknek, a használati érték „érték a birtokosra nézve“, a csereérték „érték az eladóra nézve“, az érték egyáltalában nem egy, a tárgyhoz tapadó tulajdonság, hanem a személynek szellemi tulajdonsága; előtte csupán a használati érték az érték, a csereérték pedig ár. — Syme szerint csakis használati érték van, még pedig minden egyes becslése a valódi érték; ezen szerző szerint az ember vágya az érték lényege.

Igy hát van előttünk a meghatározásokból egész skála, elkezdve a quantitativ viszonynál, végezve a tisztán fogalmi óhajnál.

Nem kell azonban azt binnünk, hogy pusztán az értéknek kissé nem eléggé világos felosztása használati és csereértékre hozta létre ezen antagonismust; ugyanezt megtaláljuk akkor is, ha pusztán a csereértékre vagy az árra szoritkozunk is. E tekintetben is hasonló skálát futnak keresztül a magyarázatok a pusztán quantitativtól a pusztán fogalmi-ig. Még akkor is, hogy ha a csereérték az árral egyértelműnek elfogadtatik, a mely a maga részéről a kereslet és kínálat által határoztatik meg, még akkor is kitűnik, hogy a kereslet és kínálat felett a meghatározások épen oly módon térnek el egymástól, mint a hogy láttuk azt fentebb a használati értéknél. Nem akarjuk újra a meghatározók egy egész sorozatát idézni. Csak példa gyanánt említjük, hogy a mig Jenkins tanár a kínálatot azon mennyiségnek jelzi, melyet a tulajdonosok készek eladni, és keresletnek azon mennyiséget, a melyet a vevők készek megvenni: Syme az árt a mennyiségtől egészen elkülöníti. Ő árnak két kívánság összehasonlítását nevezi, egy oldalról az eladás vágyát és az odaadandó tárgy értékbecslését; más oldalról a venni vágyat és a megszerzendő tárgy értékbecslését, és pedig úgy A részéről, a ki az a tárgyat b tárgyért; mint B részéről, a ki a b tárgyat a tárgyért akarja becsereálni. Az árt csak akkor lehet meghatározni, a mikor A és B értékbecsléseinek mérséklése vagy emelése oly módon következik be, hogy ezen értékek egyenlősége létrejő. Itt is, hogy ha a többi szerzőkre is gondolunk, belátjuk, hogy a számtól a szellemi kívánatig minden közbeneső lépcső képviselve van.

Már most, ha egyszer az alapfogalmaknál ily lényeges eltérések mutatkoznak, mi természetesebb, mint az, hogy az elméleti téren a követendő tudományos tanmódszer és gyakorlati téren az érték- és árelméletek alkalmazásaira nézve további fogalomzavaroknak és harcoknak kell létrejönniök.

Nem egészen természetes-e, hogy a tanítási módszerre nézve az ethikusok egy zárt phalanxa körülbelől így okoskodik: Hogy ha az érték csak óhaj és az ár csak szellemi hajlandósági nyilatkozat két óhajtó között, akkor az érték meghatározása csakis az egyesre nézve lehetséges, az ármagasság felett való ítélet csak az egyesek természeti hajlandóságai, óhajaik irányában mutakozó erélyöknek, kölcsönös helyzetöknek stb. ismerete mellett lehetséges. Akkor az arról szóló tan a lélektanhoz tartozik, az ármagasság csak jelképes kifejezés, és maga valamely dolog pénzértéke, miután valamely tárgy birtokosának cserélési vágya pénzre semmi mennyiség által nem mérlegelhető, pusztán érzelmi dolog?

Nem ép úgy természetes-e, hogy egy csomó nyugodt gondolkodó így szól: Ha az érték azon viszony, a melyben a nyílt piacon levő árúk egymásért elcseréltetnek, egy bizonyos mennyiségű kilogramm az egyikből, egy bizonyos mennyiségű kilogrammért a másikkól; és az ár sok hasonló egymásért kölcsönösen cserélt mennyiségekből származó középérték (mintegy az egy árúból forgalomba hozott quantum elosztva az ezen quantumért kapott összes pénzmennyiséggel): akkor az egyének teljesen kívül állanak a kérdésem; az ár magassága a mennyiség-tanhoz tartozik; az ár magassága középérték egy arányos számításnál; a pénz, mint általános csereközeg, a közös mérték és a szellemi tényezőknek egyáltalában nincs velük semmi köze. Nekünk nem azt kell kérdenünk, hogy milyen óhajok gyakorolnak befolyást a csereviszonyra és a közép értékre, hanem azt, hogy mily mennyiségek szükségeltetnek, mely időben és mely pénzmennyiségért, és hogy mely mennyiségek vannak kéznél, vagy szereztetnek elő, mely időben és mennyi költséggel stb.

Hasonló módon lép fel az ellentét a gyakorlati téren is. Ha az érték óhaj és a piaci ár csupán csak egyéni, szellemi eljárás eredménye, akkor az igazságosság és eszélyesség nem

kivánhat mást, mint „*laissez faire!*“ A szabad verseny magamagát fogja szabályozni; félre a válaszfalakkal nemzet és nemzet között, és az egyik feleslegei javára válnak a másiknak. Az ugyan, a melyik jobban dolgozik, jobb helyzetben van, észszerűbb intézményekkel bir, túl fogja szárnyalni azt, a mely szellemileg hátrább áll, de ép ez fogja az utóbbit ösztönözni erőmegfeszítésre és versenyzésre, emeli a tehetséget, lehetségessé teszi az emberiség haladását, közelebb hozza a népeket egymáshoz, és az ethikai összbirodalmat előkészíti a földön. Így — az egyik rész.

Ezzel szemben a másik rész így okoskodik: Hogy ha az értékviszony és az ár középérték, akkor semmi esetre sem engedhető meg, hogy a tökegazdag egyének vagy népek, a melyek saját szükségleteiken túl is termelnek, tetsző időben oly helyen, mely saját szükségletét belföldi iparral kielégíteni képes, ennek termelvényeit tömeges kínálateikkal lenyomják, egyideig veszteséggel is dolgozva, és később, midőn már a versenyt lehetetlenné tették, mint monopoliumok lépjenek fel. A „*laissez faire*“ legvégső consequentiáiban anarchia és az államnak ép oly kevésbé kell azt türni a közgazdasági, mint a jogi téren; neki kötelessége kiegyenliteni azt, a mit a természet nem nivellirozott.

Bármily merevek legyenek is, mind in theoria, mind in praxi, az itt vázolt ellentétek, még sem érték el még azok az antagonismus tetőpontját. Ez épen akkor éretik el, a mikor arra készülünk, hogy eclecticus módon járunk el, és annak tekintetbevételével cselekszünk, hogy mint minden emberi tényben, úgy a gazdaságiakban is, az anyagi és a szellemi motivumok egyesén jönnek elő. Ép akkor, ha mint sok újabb nemzetgazda, ily dualisticus elveket érvényesítünk, vagy, mint Syme mondja, egyszerre egoistikus, hemeistikus és alloistikus indokokat ismerünk fel fő- és alrendben, tarka zavarban befolyást gyakorolni minden gazdasági tényre: azzal csak emelkedik a küzdelem heve. Hiszen akkor még igazabban és természethivebben lehet mondani, mint korábban: Az érték nem óhaj, mely független volna a viszonytól, és nem viszony, mely független volna a hangulattól; az érték egyszerre objektív és subjektív természetű. Ha egy személy egy tárgy iránt a legkülönneműbb követeléseket

állit fel azon szándékkal, hogy megítélje, mennyit ér ezen tárgy ezen személyre nézve, akkor megállapíthatja ezen személy azon értéket, a melylyel a tárgy ő reá nézve bir, ennélfogva az érték valami subjectiv dolog. Hogyha azonban a tárgy iránt felállított követelések mérlegelhetők vagy számszerűleg összehasonlíthatók, akkor az érték viszonylagos már oly tárgyakhoz, a melyek iránt ugyanezen feltételek állítottak fel, tehát olyan valami, a mi magából az objectumból vonható le. Mivel már most egy érték megítélésénél szabály szerint az ily mérlegelhető momentumok lényeges befolyással bírnak, csak másodsorban gondolkodnak a mellék körülményekre, a melyek a vevő vételkedvére gyakorolnak befolyást; első sorban azonban épen azon mérhető vagy összehasonlítható tulajdonságaira a megszerzendő tárgynak: ennélfogva a subjectiv elem bizonyára nem egyedül mérvadó. Az érték azonban ennek daczára sem pusztán viszony az ajánlott és a keresett árutömeg közt. Ezen esetben az értékre és árra csak indirekt befolyása van a mennyiségnek; és az ár sohasem simul arányosan a piacra hozott mennyiség növekvése vagy apadásához. Az áremelkedés legtöbbször sokkal gyorsabban következik be, mint a mennyiségapadás, sőt ezen felül még száz más körülménytől, részben objektív, részben subjectív természetétől függ, (például azon helyiség kiürítésének szüksége, a melyben az áru tartatott, sürgős váltófizetések az áru tulajdonosa által) és a mennyiségnek egyáltalában nem lehet hatása az árra. Sőt az árhanatlan maga is összeférhető a készletek csökkenésével. Szabályszerűen ugyan ez mérvadó momentum az árra való befolyásra nézve, azonban még csak másodsorban sem feltétlenül, sőt egyáltalában nem feltétlenül gyakorol tényleges befolyást arra.

Ezen helyes tényállás, a mely a tényeknek felel meg, mint említettük, a vitát nem csak befejezésre nem juttatta, hanem azt a legélénkebben feltűzelte.

Mert a kutatási módszerekre való tekintettel most már így szólnak az ethikusok: akár mérhető és hasonlíthatók az egy tárgy irányában felállított követelések, akár sem, az érték felett való fontos határozat soha sem hozathatik más által, mint az értéket megállapító egyén által. Hogyha nem állítatnak fel valamely tárgyra nézve mérlegelhető és összehasonlítható

követelések, hanem aesthetikaiak, moralisak, humanitariusak, akkor nem csak ezen elhatározás, hanem maga annak alapja is ethikai tény. Hanem még azon esetben is, hogyha az egyén mérlegelhető és összehasonlítható követeléseket állít fel a tárgyra nézve: még akkor is csupán tőle fog függeni, vajjon ezen követelésekre első sorban, mindig és mennyiben helyez súlyt. Az egész eljárás ennél fogva minden esetben egy benső compromissum egy vagy több egyén egoistikus, hemeistikus és alloistikus erői között, tehát szellemi eljárás. Ennél fogva távozz, materialistikus sátán!

Ezzel szemben a realistikusok így vélekednek: Hogyha a nemzetgazdaság nem akar pusztá frázisgyűjtemény maradni, akkor abban a szellemi elem felett is úgy kell uralkodnia, hogy a rendszeres vizsgálódás ne legyen lehetetlen. A becselő ítélete egy tárgy értéke felett, összehasonlítva az ő ítéletével egy más tárgy felett, mindig egy mennyiség; ezen mennyiség mindannyiszor, valahányszor az illető személy észszerűen ítél, az illető személy által felállított bizonyos követelések teljes vagy kevésbé teljes betöltésétől, tehát ezen követelések betöltésének nagyságától függ. Ezen követelések szintén tekinthetők oly mennyiségeknek, a melyek ezen követelések némely alapjaival összefüggésben állanak. Ezen alapokból tudományos, nemzetgazdasági czélokra csakis a mérlegelhetőket és összehasonlíthatókat akarjuk szemügyre venni. Mindezt előre bocsátva, igaz ugyan, hogy az egyén ítélete még mindig subjektív, de hogyha az ítélő egyén egyszer határozott a felett, hogy mily mértékben enged befolyást ezen kívánalmak fentebb nevezett alapjainak ezen követelésekre; ha továbbá megbecsülte már, hogy mily nagy ezen követelések betöltése, akkor a megítélendő tárgy értéke kiszámítható. Szellemileg kiszámíthatatlan behatások megváltoztathatják ugyan ezen számítási eredményt, az ily megváltoztatás azonban nem a nemzetgazdasághoz tartozik, és nekünk semmi közünk nincs hozzá. Azért félre az idealismussal!

Bármennyire emelkedik is ily módon a nézetek eltérése épen a kiegészítési kísérletek által, mind a két irányban logikus az út, bármennyire eltérnek is egymástól. Egyáltalában nem lehet semmi kifogást sem tenni az ellen, hogy az értéket

az egyén itéletétől szükségképen függőnek tekintsük. Ekként pedig teljesen észszerű, ezen lelki eljárást úgy tárgyalni, mint a mely lelki törvényeknek van alávetve, és ennél fogva ezen lelki törvények kutatására a módszernek szükségképen ethikainak kell lenni. Ép oly kevésbé lehet azonban tagadni, hogy miután az érték mérlegelhető és összehasonlítható mennyiségektől függ, mint némely egyéntől egy tárgy irányában felállított követelések alapjaitól, melyeket többé-kevésbé betöltötteknek ismer el: hogy az érték nagysága ezen betöltés nagyságától függ. Ennél fogva az értéket bizonyos nagyságok működése gyanánt is kell tekintenünk; ekkor észszerű ezen quantitativ eljárást olyannak tekinteni, a mely mennyiség-tani törvények alá van vetve és ennél fogva ezen matematikai törvények vizsgálására a módszernek analytikusnak kell lenni.

Mi hozza meg ezen antinomia ellen, ezen kettős, egy pozitív és negatív arculatú törvény fogalma ellen az óvszert? Hol található a helyes módszer egy ily „tétből“ és „ellentétből“ összeállított állapotnak megvizsgálására? A következőkben meg fogjuk kísérteni erre választ adni.

Mit mondanánk, ha egy csomó tudóst találánánk, a kik magokat együttesen és külön-külön is „thermologoknak“ neveznék és éveken át a következő tárgyak felett volnának örökös vitában. Egyik csoportjuk így szólana: A meleg valami subjektív dolog, mert valami lehet egy emberre nézve meleg, míg a másakra nézve hideg, sőt egy és ugyanazon személyre nézve ugyanazon tárgy különböző időben hideg és meleg; ennél fogva a melegség „érzés“, s a hő elmélete az emberről szóló tudományba és az orvostanba tartozik, s ennél fogva sikerrel való kilátással alaposan nem vizsgálható más módon, ha csak nem anthropologikus módszert alkalmazunk. Egy másik kétségbe vonná ezt és így okoskodnék: A hő az aether vibratioja; az egyén subjectív érzelve saját tettének együtt ingása által származik, ennél fogva a hőt, egészen eltekintve az érzéstől, analyticus elmélettel óhajtjuk előadatni és mathematice vizsgálni. Egy harmadik csoport így okoskodnék: A hő „anyag“, mint ilyen a vegytanhoz tartozik és sikeres vizsgálat csak is P. T. Meissner „System der Chemie“-jének értelmében eszkö-

zölhető, a mely a hőanyag összeköttetéseit a különböző vegyanyagokkal tárgyalja. Mit mondanánk mi a szóban forgó tudósokról, hogyha aztán ezen vita folytán egyetlen hőelméletet sem állítanának fel? Hogyha azután, mikor az idők folyamán kiviláglott, miszerint nekik mindnyájoknak volt bizonyos mértékig igazuk, és hogy a hőt ezen szempontok mindegyike alatt lehet tekinteni, még akkor igazán esnének egymás hajába! Mit mondanánk, ha a thermolog urak, a helyett, hogy egy anthropologicus, mennyiségtani vagy vegytani hőelméletet állítanának fel, keserűen vitatkoznának a felett: vajjon a hőelméletben az anthropologia és vegytannak kell-e a mennyiségtan alá, vagy a vegytannak és mennyiségtannak az anthropologia alá, vagy végül az anthropologia és mennyiségtannak a vegytan alá rendeltetnie? Mit mondanánk, hogy ha mindegyik csoport bebizonyítaná, hogy a másik kettőnek a harmadik alá való nem rendelése szükségképen csakis hamis elméletre vezet? Mily zavar származnék abból, hogy ha a hőanyagnak egy oly vegytani elméletét állítanák fel, a mely kifejezésének keretébe, azonkívül, hogy a hőt egyáltalában anyagnak tekinti és összeköttetéseit vegytanilag vizsgálja, mindazon vegytani jelenségeket is magában foglalná, a melyeket a hő az emberi testben idéz elő, és még azokat is, a melyek az aggregat alak erőtani változásaira is behatással vannak! Mily zavar származnék az által, hogy ha a hő oly anthropologikus elméletét állítanák elő, a mely azon felül, hogy a testi hő emelkedésével, a bőrhő érzésével, az állati testnek a hő által való kiterjesztésével, a congestióval, vérzavarokkal, az oedematikai daganatokkal stb. orvosilag foglalkozik, egyuttal ezen változásokat vegytanilag és mennyiségtanilag is óhajtana tárgyalni! Mily zavar következnék abból, ha egy új Fourier, egy új „Theorie analytique de la chaleurben“, „egyuttal“ a gőzfürdők és minden oxydatió elméletét mennyiségtanilag akarná megoldani! Nem volna-e kénytelen minden rendszeresen gondolkozó tudományos ember az ily eljárást pusztá idővesztegetésnek nyilvánítani? Nem volnánk-e kénytelenek azon végkövetkeztetésre jutni, hogy ily módon egy következetes és módszeres elmélet egyáltalában nem jöhet létre?

Nem merült-e fel mindenki előtt azon észrevétel, hogy az emberi testre vonatkozó hő behatásoknak az alapmozgató tít-

neményektől el kell választatniok, sőt ezen felül a vibráció-elméletre nézve bizonyos hypothesiseket kell felállítani, a melyek az anyagnál eszközölt változásokra való tekintet nélkül a hőnek pusztaán mozgó jelenségeit vegyék szemügyre? Nem azt kellene mindenekelőtt ajánlani, hogy az egyik jelenségeknek a másik fajtájúnak alá vagy felé való rendelése felett a vitát mellőzzék és az elméletet vagy csoportokba különözve, vagy pedig a netaláni zavarások ellen a szükséges kijavításokkal ellátva dolgozzák ki?

Azon tudósok azonban, a kik magokat „nemzetgazdákna k” nevezik, az itt vázolt módon nem csak az „érték” és az „ár” elmélete felett, hanem a nemzetgazdaságnak csaknem minden fejezete felett hasonló vitákat folytattak és a felett nem is értek el kimerítő elméletek felállításáig. A hol ily elméletek megközelítésére kísérletek tétettek, az épen jelzett hibába estek, nevezetesen a két egymással ellentétes irányt ugyanazon tárgynál egy kalap alá akarták kényszeríteni, a helyett, hogy egy magasabb, mindkettőt átölelő szempontból tekintették volna.

A feladat megoldását az értékre és árra való tekintettel mi következőleg képzeljük:

A) Az alapok megállapításánál a következőkre van szükség:

I. Az érték és az ár meghatározásának felállításánál minden egyoldalúság kerülendő. Az érték meghatározásának magában kell foglalni úgy a használati, mint a csereértéket, nem kell az értéket sem úgy tekintenie, mint pusztán kívánságot, sem úgy, mint pusztán számviszonyt; nem kell az értéket a két különböző, egymással ellentétes szempontból vizsgálnia, hanem azt mint egészet kell tekintenie, mint társadalmi értéket, a mint az az emberi társadalomban jelentkezik. Legjobban megközelíti ezen kívánalmakat az értéknek egy oly meghatározása, a mely a jólétet, mint egy szervezkedés állapotában levő tömeget tekinti, a melybe szünetlenül új és új elemek lépnek be, a melyek különböző arányokban, de bizonyos törvények szerint vegyülnek egymással, úgy hogy az érték azon mérték vagy azon viszony, a mely szerint ezen elemek mindegyike az egésznek egy részét képezi. Egy ilyforma magyarázat — mint már

Proudhon jelezte — magában foglalja úgy a használati értéket annyiban, a mennyi benne a positiv és fix elem, mint a csere-értéket annyiban, a mennyi benne a változó elem. Ezen magyarázat egy társadalmi értéket állapít meg és a nemzetgazdaság problémájául azon feladatot tünteti fel, hogy a termelvények arányosságát és solidaritását állapítsa meg, és ily módon az értéknek, úgy szólván, alkotmányát teremtsen meg.

Hogy ha egyszer egy ily meghatározás van elfogadva a tudományban, akkor magoktól elesnek azon végtelen kísérletek, mindig új és új magyarázatot állítani fel ezen alapfogalomra nézve, mert az ily módon nyújtott magyarázat mind az erkölcs-tani, mind a mennyiségtani elemeket magában foglalja: az elsőket, mivel mindazt értékül jelzi, a mi a társadalmi célra nézve hasznos, célhoz vezető, és az elemek vegyülékéből mindazt kirekeszti, a mi a társadalmi jólétre nézve felesleges; az utóbbiakat az által, hogy az egyes termelvényeknek a közjóléthez való arányára és a combinatióba belépő mennyiségre mindegyik termelvényénél tekintettel van.

II. Hogy ha már most az elmélet tárgyául oly „társadalmi“ érték van megjelölve, a mely erkölcs-tani és mennyiségtani természetű, akkor annak folytán ezen elméletre nézve (mint szintén az értékfogalmon alapuló összes nemzetgazdaságra nézve) a vizsgálódási módnak erkölcs-tani és mennyiségtaninak kell lennie. A kutatást illetőleg, a mennyiben oly törvényekről van szó, a melyeknél fogva a termelvények a társadalmi jóléthez arányosan hozzájárulnak, a mennyiben az összes különböző, az egyes magániparok által teremtett értékek összeolvadását egy társadalmi vagyonná kell megítélni, ethikai módszer; a mennyiben pedig azon tömegegyenértékről van szó, a mely arra való, hogy egy termelvény bizonyos tömegét az értékek ezen combinatiójában egy más termelvény által helyettesítse, mennyiségtani módszer alkalmazandó.

III. Különösen tekintetbe veendő, hogy az erkölcs-tani vagy a mennyiségtani módszer iránt való előszeretettel a kutatót ne ragadja el oly messzire, hogy az itt megvont határok túllépése következzen be. Azt kellene ugyan gondolnunk, hogy az egymástól ily élesen jelzett határvonalak által elkülönített terek természete és minősége, különösen pedig az ezen területeken

szőnyegre kerülő kérdések természete elegendő arra, hogy ilyenmü kísérletek ne jöjjenek létre. A tapasztalás azonban azt mutatja, hogy a szaktudósok épen szellemi erejüknek kedvezenc tárgyukra való tartós összpontosítása által igen gyakran bizonyos egyoldaluságba esnek, úgy hogy észrevétlenül azon hibába jutnak, miszerint tudományukat „magistra artium“-nak tartják, és abba azt is belesorolják, a minek kezelésére ezen fegyelem nem alkalmas. Különösen közel áll a matematikusokhoz, a kik tudvalevőleg türelmetlenebbek mint az ethikusok, a kísértés az értékelméletben azon subjektív elemeket is, a melyek formailag nem esnek ugyan nagyon távol a mennyiségtani keletkezéstől, a melyeknek matematikai kezelése azonban tényleg csakis tautológiára vezethet, mert az itt fellépő működések a változhatótól, az értékecselő választásától függenek csupán és épen azért a feladat lényegére semmi fényt nem vetnek, a számitgatásnak szintén alávetni. *)

---

*) Többek közt C. L. Moll rigai tanár is belesett az ő új értékelméletében ezen hibába, bármily elismerésreméltók is egyes új fogalom-meghatározások ezen müben. Moll egy tárgy értékét egy személyre nézve azon jelentőségnek nevezi, a melyet ezen személy a tárggyal szemben azért ismert el, mert az oly követelményeket tölt be, a melyeket a személy hozzá, mint egy eredmény elérésére szükséges eszközhöz állit fel. Hogy ha egy tárggyal szemben csak egyetlen egy ily követelmény állittatik fel, akkor az értéket, a mely annak megfelel, egyszerű értéknek lehetne nevezni. Egy ily egyszerű érték megállapítását következőleg rajzolja Moll: Hogy ha a tárgyra oly változtatások létesittetnek, a melyek a vele szemben felállított követelések betöltésére befolyással bírnak, akkor ezen tárgy különböző állapotában a követelményt is különböző fokon (majd inkább, majd kevésbé) fogja betölteni, annálfogva a tárgy különböző állapotainak a követelménybetöltés különböző nagyságai fognak megfelelni. Az egyszerű érték növekszik vagy apad ezen követelménybetöltés nagyságával; az érték függőségének módja a követelmény teljesítésétől, az értékecselő személytől függ, vagyis matematikailag kifejezve, az egyszerű érték a követelménybetöltés nagyságának függvénye; de az, hogy mely függvény, az értékecselő egyén által önállólag határoztatik meg. Hogy ha több tárgy mindegyikéhez ugyanazon egyetlen követelés egy és ugyanazon személy által állittatik fel, és hogy ha ezen követelés, mint rendesen szokott történni, a különböző tárgyak által különböző mértékben töltetik be, akkor ezen tárgyak egyszerű értékei oly viszonyban lesznek egymáshoz, mint az illető követelés-betöltések nagyságának ugyanazon függvényei.

B) *Az elméletnek keresztülvitelére a kutatási eredmények elérése czéljából következőkre van szükség.*

IV. Azon törvényeknek, a melyek folytán a különböző termelvények a társadalmi jóllétben viszonylagos részt vesznek, az ethikai módszer mellett való kutatásánál a pénz nem vehető általános mértéknek, hanem a munka, még pedig nem-

Az eddigi a legsubjectivebb momentum az érték meghatározásnál, de az ugynevezett objectiv momentumnál, nevezetesen az érték követelés betöltésének függő voltánál, némely magához a tárgyhoz tartozó vagy vele viszonyban álló alapoknál ismét elő áll a függőségnek egy határozatlansága, a melyet Moll minden egyes esetben olyannak jelez, mely csak a becselő ítélete által határozható meg. Például egy megbecsülendő tárgynál, a melynek alakja, méretei, vagy egyéb más tulajdonságai lehetnek a tárggyal magával összefüggő alapok, a melyeknek nagyságától függ a felállított követelések betöltésének nagysága. Bármily természetű legyen is a betöltési nagyság ezen függősége az alapnagyságától, Moll szerint annak minden egyes esetben a becselő által kell megállapíttatnia; és a míg az érték, a mint mi mondjuk, mindig egyenes viszonyban van a betöltési nagysággal: ezen betöltési nagyság az alap nagyságával ép úgy állhat egyenes, mint akár megfordított viszonyban is.

Ennél fogva itt egy állítólag tisztán mennyiségtani kutatási módszerrel van dolgunk, a melynél már az egyszerű értékre nézve is (azaz olyanokra nézve is, a melyekkel szemben csak egyetlen egy követelés és egyetlen egy személy által tétetik) kétszer oly függvényekkel dolgozunk, a melyeknek természete sem a tárgytól, sem a mennyiség viszonyától, hanem a becselő egyén akarától függ. Matematikailag ez így fejeztetik ki Mollnál: Hogy ha az egyszerű értéket, a mely az egy és ugyanazon ember által tett ugyanazon követelésnek felel meg az A. B. tárgynál, W_a és W_b -vel; az ugyancsak A. és B. tárgynál ezen követelés betöltésének nagyságát E_a , E_b -vel jelöljük; hogy ha továbbá azon alapokat, a melyek megbecsültek vagy megmérték, mint a felállított követelés betöltésének nagyságához az alap B_a , B_b -vel jeleztetik: akkor mindaz, mit a matematikai elmélet eredményül kihoz, a következő:

A betöltési nagyságok, a megfelelő összehasonlítható alapnagyságok hasonló függvényei is vagy egyenes, vagy megfordított viszonyban vannak egymással, mint a hasonló függvények, vagyis matematikailag kifejezve: $E_a : E_b = f(B_a) : f(B_b)$. A függvény jegy (f) természete szerint ismeretlen és a becselő személy ítélete szerint állapítandó meg. Továbbá több tárgy egyszerű értéke hasonlóul úgy viszonylik egymáshoz, mint a megfelelő követelés-betöltések nagyságaihoz a hasonló függvények. Ezen függvények azonban mások, mint a fentebb említettek és szintén a

csak az izomeröltetés, de egyuttal a szellemi is. El kell kerülni itt azon Proudhon-féle és socialistikus tévedést, hogy a napi munka, minden tekintet nélkül arra, hogy mily természetű, az alapul veendő egységet képezze. Az egyenérték a különböző napi munkánál tarthatatlan hypothesis, és azon következtetésre vezet: visszatérés az *in natura* cseréhez. Ezen kutatási módszernél nem a tényleg létező, minden törvényszerűséget nélkülöző önkényes munkabérek alapján kell kiindulni, hanem egy tudományos *comprimissumok*, lehető legközepes átlagtételek segélyével megállapított arány alapján a különböző anyagi és szellemi munkabéregységek között. Ezen tudományos *comprimissum* alapján ítélendő meg a különböző, egyes magániparoktól előállított értékek összeolvadása társadalmi vagyonná. Természetesen ily módon az emberi társadalomban levő értekeknek nem tényleges állapota fog az ítélet alá vonatni, hanem egy idealis, annyiban fikció, a mennyiben a tényleges viszonyok a verseny vagy az egyedárúság beteges kinövésai folytán ettől eltérnek. Azonban épen ezen eredmény bélyegzi tudományossá a kutatást és ad *cynosurát* a gyakorlati állapotok megítélésére. Nemcsak a társadalmi tudományoknál, de mindazon tudományoknál is, a melyek dualistikus alapon nyugsznak, a mennyiben nem pusztán quantitativ viszonyokkal van dolguk, és hol van a számelméleten kívül egy ily pusztán quantitativ tudomány? Egy, a tényeknek nem tökéletesen megfelelő idealis normalállapot felállítása a főfeltétel arra, hogy egyáltalában tudományos eredményekre érjünk el, a melyekhez a nem megfelelő tényleges, a természetben előjövő viszonyok, akár bizonyos igazítások, akár *coefficiens*ek, akár végül az alapgyanánt fekvő hypothesisek módosítása által hozzásimitandók, a mi által az elméleti eredmények utólagosan a gyakorlati czé-

---

becslő személy akaratától függenek, vagy matematikailag kifejezve $W_a: W_b = F(E_a) F(E_b)$; a minél a műveletjegy F határozatlan és a becslő személyének akaratától függ. Miután pedig a függvényjegy választására semmi észszerű alap nem szerezhető meg, a míg az értékek természetét már a priori nem tudjuk előre, ennél fogva ezen egész fejtegetés pusztán tautologia, mely onnan származik, hogy a matematikai módszert olyanra alkalmazzák, a mi természetszerűleg meg nem állapítható.

lokra is használhatókká tétethetnek. Önkényt érthetőleg oda kell a törekvésnek irányozva lenni, hogy az elméleti normaleredmények ne térjenek el szerfelett a ténylegesektől, és hogy az eléressék, a középértékeknek kell a kéznél levő statisztikai adatok nagy sorából kielégítő módon használtatniok az alapul vett elemek arányosságának megközelítő ellenőrzésére.*)

V. M a t h e m a t i k a i k i n y o m o z á s á r a e g y g y a k o r l a t i l a g e l f o g a d h a t ó t ö m e g - e g y e n é r t é k n e k , a m e l y a l k a l m a s v o l n a a r r a , h o g y e g y t e r m e l v é n y b i z o n y o s m e n n y i s é g é t a z é r t é k e k i l y c o m b i n a t i ó j á b a n m á s t e r m e l v é n y á l t a l h e l y e t t e s i t s e , l é n y e g i l e g a G a u s s á l t a l a z ő „Theoria observationum erroribus minimis obnoxium“-ában alkalmazott legkisebb négyzetek módszere volna használható. Ha ugyanis valamely termelvényről megszereztük annak ismeretét, hogy annak mily mennyiségei kívántatnak az egyes eladók által, mily árak kívántatnak ezekért, mily árak ajánltatnak értők, a végül ismert árakon mennyi eladás jött tényleg létre; hogy ha továbbá az egyes kért és ajánlott, mint szinte a végárak eltéréseit positiv vagy negativ értelemben az előbbi pont alatt megállapított elméleti normalártól, mint ugyanannyi eltérést tekintjük és ebből a legkisebb négyzetek módszere szerint a legvalószínűbb középértéket kiszámítjuk, akkor ezen, igen nagy számú tételekre alapítottan kiszámított ár az ethikai úton talált elméleti normalárral teljesen összhangzó leend. Hogy ha pedig a megengedhető határon túlmenő eltérések mutatkoznak, akkor a piacz eredményére valami rendkívüli oknak kellett behatást gyakorolnia, a melyet kutatni, és reá, mint zavarásra, különös gondot kell fordítani. A nélkül, hogy itt számítási részletekbe akarnánk bocsátkozni, csak azt jegyezzük meg, hogy ép úgy, a mint a

---

*) Mintán a viszonyszámok a különböző napi munkák közt meg vannak állapítva, az árelemzés feladata, mint a minők az építkezési költségvetéseknél az egységárakban használtatnak (a melyeknél minden napszámegységekre redukáltatik), minden munka-teljesítvény, ennél fogva miudennemű termelvényre a normalértéket megadni. Az árelemzés adná e célra azt, hogy a különböző nemekből mennyi napi munka szükséges a termelvény előállítására. — Ezen számítás keresztülvitele után minden termelvény normalértéke visszavezethető volna egy szám eredményére: egyetlen bizonyos munkanem összehasonlítási egységeül felvett napi munkájára.

mathematikai elméletnél, más szemléleti tudományoknál is, ép úgy az érték ezen matematikai elméletnél is ne egyes megfigyelések szabatoságára (azoknak ugynevezett súlyára) és esetleg a megfigyelő subjectiv hibáira való tekintet által a végeredmény pontosabban megállapítható lesz, és hogy az ilyenmű számítás annál nagyobb biztosítékot foglal magában a tudomány megközelítésére, mennél nagyobb megfigyelési területre terjed az ki.

VI. A két utolsó pontból pedig azonnal szembeszökő, hogy az ethikai és matematikai módszer ezen kutatásnál egymástól el nem választható, és hogy mégis ezen két módszer terének teljes elkülönítése fentartandó. Nevezetesen az alapul vett munkabéregységek viszonya kinyomozásánál a mennyiségtan, mint módszer nem játszik főszerepet, ha csak valaki nem akarna oly messzire menni, hogy az izommegegeröltetés és szellemi erőfeszítés kiszámítására hasonlóul matematikai formulákkal éljen az élettan és a psychophysikából. Ép úgy háttérbe lép az ethikai módszer, mihelyt arról van szó, hogy a tényleges viszonyokból és az ethikai úton kinyomozott normalárból gyakorlati eredmény hozassék ki. Itt látjuk ennél fogva azon ellenmondások kiegyeztetését, a melyek az érték- és árelméletben eddig megoldatlanokul fennforgóknak jelentkeztek.

Egyébiránt nem kell azon csalódásban ringatni magunkat, mintha a tünemények jelentékeny eltéréseket nem mutathatnának fel a törvényszerű normalbeesléstől. Ismétlődik itt is az, a mit Lexis „Zur Theorie der Massenerscheinungen in der menschlichen Gesellschaft“ czimű művében a statisztikára nézve jegyezt meg: „Az inductionalis következtetés a megfigyelt következtetésekről a meg nem figyeltre, a mely a természettudományok terén empirikus bizonyossággá válik, az emberi élet kimerithetetlen gazdagságában csupán a valószínűség nagyobb vagy csekélyebb fokára vezet.“

A KÖZSÉGI PÉNZÜGYRŐL.

Tocqueville következőt mond az amerikai demokratiáról irt munkájában: „C'est dans la commune que réside la force des peuples libres. Les institutions communales sont à la liberté ce que les écoles primaires sont à la science; elles la mettent à la portée du peuple: elles lui en font goûter l'usage paisible et l'habituent à s'en servir. Sans institutions communales une nation peut se donner un gouvernement libre, mais elle n'a pas l'esprit de la liberté.“ E szavak magyarázzák azon jelenséget, hogy korunkban, melynek egyik legfontosabb feladata a szabadságot biztosítani és a társadalmi intézményekben kifejezésre juttatni, a községi adminisztráció kérdése folytonos és eddig le nem zárt tanulmányok tárgyát képezi. És valamint az egyén és az állam lételének szempontjából a gazdasági alap nagy fontossággal bír, úgy természetes, hogy a jelzett jelenséggel egyidejűleg azt tapasztaljuk, hogy a községi pénzügy mindinkább különös tanulmányok tárgyává tétetik, melyeknek egyik legszebb eredménye a Cobden-club által kiadott és a községi pénzügyet kiválólag tárgyzó essay-k voltak. A régi pénzügytudomány és különösen a németeké — Stein szerint a pénzügytan kiválólag német tudomány — a községi pénzügyet nem ismerte, nem is ismerhette, mivel eme pénzügytan csak azon kérdéseket tárgyalta, melyek különösen a tizennyolczadik századbéli állam pénzügyi forrásaival, a bányászattal, a regalékkal, monopoliумokkal, dominiумokkal összefüggtek. Azonban az új idő új kérdéseket is

állított fel és ezen új kérdések közé tartozik a községi pénzügy is. Sőt azt mondhatni, hogy az irodalom rövid idő alatt az eddigi elhanyagolást jóformán teljesen jóvá tette, a mennyiben csak az utolsó évek is oly számban hoztak a községi pénzügyet tárgyzó munkákat, hogy majdnem attól kell tartani, miszerint az ellenkező szélsőségbe esünk. A következő értekezés az újabban megjelent dolgozatok ¹⁾ alapján összevont képet akar nyújtani különösen arról, milyen a nagyobb államok községi pénzügye fővonásokban, milyen a rendszer és a tényleges eredmény, és minők az újabban felszólalt írók nézetei a községi háztartás szervezéséről?

Tesszük ezt annál örömebben, mivel tanulmányainknál oly munkát is használhatunk, mely a hazai buvárkodás eredménye, értjük Hegedüs Sándor ily című munkáját: Az önkormányzat és pénzügye (Budapest, 1878.), mely a külföldi irodalom bő ismeretén és tapintatos felhasználásán alapulva, az anyagnak kimerítő előadása által a külföld önkormányzati viszonyai iránt részletes felvilágosítást nyújt.

Csak azt sajnáljuk, hogy a szerző, ki az anyagot nagy szorgalommal tanulmányozta, a külföldi irodalom termékeit gondosan fölkereste, csak „anyaggal” szolgál és a tárgynak sem elméleti részét eléggé ki nem fejti, hogy a részletek megértésére és megítélésére az olvasó kellőleg előkészítették, sem az anyag kritikai megvilágításával oda nem töre-

---

¹⁾ Hegedüs: Az önkormányzat és pénzügye. Budapest, 1878.

Kőrösi: Statistique internationale des grandes villes: Finances. Budapest, 1878.

Bilinski: Die Gemeindebesteuerung und deren Reform. Leipzig, 1878.

— Die Communalsteuerfrage. Zehn Gutachten. Veröffentlicht vom Verein f. Socialpolitik. Leipzig, 1878.

Wagner: Referat über die Communalsteuerfrage. Leipzig, 1878.

— Zum Entwurf eines Gesetzes über Communalsteuer, mit Beziehung auf die Gutachten des Vereins für Socialpolitik. Leipzig, 1878.

Friedberg: Die Besteuerung der Gemeinden. Finanzwissenschaftliche Erörterungen. Berlin, 1877.

Pascaud: De l'organisation communale et municipale en Europe, aux États-Unis et en France. Paris 1877.

kedik, hogy különösen az önkormányzati pénzügy számára az induktív következtetéseket vonná. Azonban e körülmény a munkának, melynek csak pénzügyi és különösen községi pénzügyi részére reflektálunk, valamint csak is azt ítélhetjük meg teljesen, értékéből mit sem vesz el, az író szabadságában állván tárgyát tetszés szerint választani és megszorítani; épen ily esetekben az író legjobban érzi, mennyivel érdekesebbé tehetné művét, ha nemcsak mint elbeszélő, hanem egyuttal mint bíráló és tanító lépne fel. Köszönetet érdemel azon szerényebb feladatnak megoldása is, melyet a szerző magának kitűzött: „A gondolkozásnak anyaggal és kérdésekkel szolgálni, melyeknek törvényhozásunk és irodalmunk is közvetlen hasznát veheti.“ Szerző előadja munkájában az önkormányzati rendszert, a mint ez jelenleg N.-Britanniában, Franciaországban, Belgiumban, Németország egyes államaiban, Olaszországban, a Svájcban, Ausztriában, Magyarországon és Oroszországban alakult. Felemlíti azonkívül röviden még Spanyolország, Portugallia, Dán-, Svédország, Amerika és az angol Ausztrália viszonyait, megismertet bennünket az ide tartozó legújabb törvényekkel és rajzát statisztikai adatokkal is megvilágítja. Forrásul mindenütt az eredeti törvények vagy elsőrangu írók használtattak. Kivánnók, hogy ezen munka nálunk is fokozza az érdeket az önkormányzati közigazgatás kérdéseiről, a melyek többé itt sem tisztán elméleti jelentőségűek, hanem nagy gyakorlati fontossággal bírnak.

I.

Mindenekelőtt a községek pénzügye körül fejlődött rendszereket és az abban érvényesült főbb elveket vizsgáljuk, kezdvén az önkormányzat anyaországával, Angliával.

Az angol konzervativismus sajátos módon tükröződik vissza a községi adórendszerben is. Azon tény következtében, mely szerint az angol politikai intézkedések nem elméleti fontolgatások eredménye, hanem az élet követelményeinek megfelelőleg alkottattak, valamint annak következtében, hogy ezen a gyakorlati élet szükségleteinek megfelelőleg keletkezett intéz-

kedések és intézmények mindaddig fentartattak, míg azok a haladás áramlata által meg nem semmisítettnek, és hervadt levelekként önmaguktól az élet fájáról le nem hullnak, a községi adórendszer is még jelenleg azon alapon fekszik, mely az Erzsébet királynő alatt hozott és 1835-ben reformált szegény-törvényben adva van. Eredetileg a szegények tartása a községnek fő kötelessége volt; az ez által okozott költségek fedezésére behozatott a szegényadó, mely minden látható és jövedelmező vagyon (visible and profitable property) után fizetendő, fizeti pedig az adót vagy a tulajdonos, vagy a bérlő; a közigazgatási egységet az egyházi község (parish) képezi. Az adótétel repartitio által állapittatik meg az adókötelezettek gyűlésében; a vagyon megadóztatik a tiszta jövedelem megbecslése alapján. Azonban az idő haladtával a poor-rate-en kívül más községi adók is hozattak be a községek egyéb feladatának teljesítésére. Ezek közül a főbbek a következők: 1. High rate, 2. general district rate, 3. borough rate, 4. church rate, 5. water rate, 6. lighting rate, 7. sewers rate. Mindannyian hasonló elveken alapszanak, mint a szegényadó. De a szükségletek emelkedése és szaporodása azt okozta, hogy ez adók korántsem fordítottak csak arra a célra, melyre eredetileg behozattak; mint p. o. a szegényadó jelenleg körülbelül harmincz különböző célra fordítottatik, mi által az egész községi adórendszer annyira komplikálódott, hogy már Mohl annak oktalansága felett panaszkodott, kiemelvén, hogy Anglia ezen rendszer következtében kényszerítve volt a községnek minden egyes új közigazgatási teendőjére specialis adókat behozni; így van p. o. egy külön temetkezési adó (dead burial rate) a parton talált ismeretlen hullák eltemetésére, stb. Érezvén ezen hiányokat, számos előkészület és kísérlet történt a községi adórendszer javítására és tényleg azt mondhatni, hogy a mennyiben majdnem az összes adók a szegényadó alapján szedetnek, az adók sokfélesége csak látszatos. Megjegyzendő, hogy elvileg mindenféle községi adó, rate, csak másodsorban jön tekintetbe a kiadások fedezésénél, első sorban áll mindig a községi vagyon. Előnye az angol adórendszernek különösen abban áll, hogy az indirekt adókat, melyek a forgalmat nagyon akadályozzák, jóformán nem ismeri, hogy a községi adó egészen független az állami adótól, és

hogy, tekintettel az angol községeknek kiváló gazdasági funkciójára, kétségkívül igazságos, ha a teher kiválólag a föld- és házbirtokosokra vettetik ki. Ha még hozzáteszszük, hogy kis községekben majdnem minden családfő tulajdonos egyszersmind, azon kifogás is eselik, mely az angol rendszer ellen tehető, hogy a községeknek kulturalis kiadásai is vannak, melyek élvezői nem mindig a tulajdonosok. Végre megjegyzendő, hogy a községi adók községi közegek által hajtátnak be.

Míg Anglia az államtól független és a fogyasztási adót nem ismerő adórendszert képvisel, addig Franciaország az egyes adónemekben az állami adórendszer függelékét képviseli, de főképp az indirekt adóból huzzák a nagyobb községek jövedelmöket. Az egyenes adók pótlékképen (centimes additionnels) szedetnek a következő állami adók után: földadó, személyes és lakás-adó, ajtó- és ablakadó s iparadó. A pótagó háromféle: centime ordinaire, spécial, extraordinaire. Az első 5°/o-nyi magasságban szedetnek és a rendes kiadások fedezésére szolgálnak. Ezek csak az első két adó után szedhetők. A centime spécial különös czélokra szolgál és a törvény által megszabott maximumon belül vetendő ki. Ezen két pótagóból a község köteles az állam által reá bizott teendőket végezni. A centime extraordinaire rendkívüli kiadások fedezésére szolgál. Az iparadóból az állam átengedi a községeknek a bevétel 8°/o-át. Ezeken kívül vannak a községeknek még egyenes fényüzési adói, melyek vagy kizárólag községi adók, vagy egyuttal állami adók, mely utolsó esetben az állam szintén a bevétel egy részét átengedi. Végre tartozik az egyenes adókhoz még a közmunka, mely megváltható. Az adó állami hivatalnokok által szedetik. A fogyasztási adó régiebb korból származván, a nagy forradalom által eltöröltetett, de későbben visszaállított ismét és az első császárság által rendszeresített. Fogyasztási adók alá vettethettek eredetileg: 1. italok és folyadékok, 2. élelmi szerek, 3. tüzelő szerek, 4. takarmány, 5. építőanyagok. Későbben azonban ezen keret annyira kiterjesztetett, hogy jelenleg alig van árunem, melyet a fogyasztási adóval nem lehetne terhelni, az ipar által feldolgozandó akármilyen tárgyakat sem véve ki. Fogyasztási adót többnyire csak négyezer léleknél nagyobb községek hozhatnak be, mire az államfő engedélye szükséges.

Az adót vagy a község maga szedi, vagy bérbe adja, vagy az államnak bizonyos összegért átengedi. A francia adórendszer hibája az önkormányzat majdnem teljes hiánya, a községeknek függése az államtól az egyenes adó tekintetében, a termelési viszonyok megzavarása, a fogyasztás egészségtelen iránya a fogyasztási adók következtében. Az első körülménynek, az önkormányzat hiányának tulajdonítja Leroy-Beaulieu, hogy míg Franciaországban minden egyes polgár takarékos, az állam, a megyék és községek roppant pazarlók; a második körülménynek a népesség kiözönlését a városokból, a francia gyártmányok megdrágítását és ennek következtében csekélyebb versenyképességét. Franciaországban az állam majd mindig úgy tekintette a községet, mint kiskorút, ki maga ügyeit nem tudja ellátni és ezért körülvette másutt nem ismert intézkedésekkel, melyek a Franciaországban keletkezett „tutèle administrative“ sajátos fogalmának megfelelnek.

Poroszország nagyobb részében a községek részint pótlékokból, részint önálló adókból, részint vagyonból sat. merítik jövedelmeiket. Az 1853. május 30-diki törvény szerint a községek képviselői elhatározhatják a községi adók behozatalát, ha a község vagyona a szükségletek fedezésére nem elegendő. Az adók 1) pótlékok az állami adókhoz, azonban a házaló iparra kivetett adó pótlékok által nem terhelhető, továbbá nem szabad a jövedelmi adónál a más községben fekvő földbirtok után huzott jövedelmet megadóztatni; 2) önálló egyenes és nem egyenes adók. A kormány beleegyezése szükséges minden oly az egyenes adó után kivetett pótlékra, mely az állami adó ötven százalékát túlhaladja vagy nem egyenlő tételek szerint vettetik ki, továbbá a jövedelmi adó után szedendő pótlékok és a nem egyenes adó után szedendő pótlékokra. Indirekt adót nem szabad kivetni az 1818. május 28-án behozott adók- és vámokhoz, valamint a répaczukor-adóhoz, a szesz-, bor- és dohány-adóhoz, a bélyegadókhöz és a sóadóhoz; 1867-ben a községnek joga, önálló indirekt adókat behozni, ismét jelentékenyen megszorított. Az önálló községi adók közt különösen fontos az újabb időben a nagyobb városokban mindinkább terjedő jövedelmi adó. Az indirekt adók közt jelentékeny szerepet játszik a liszt- és húsadó (Mahl- und Schlachtsteuer), mely 1820-ban

hozatott be, de mint állami adó 1873-ban töröltetett el. Egyes községekben a kutyaadó is előfordul. A többi Németországban kevés kivétellel ugyanezen adó-rendszert találjuk.¹⁾

Olaszországban jelenleg a fogyasztási adók képezik a községek fő jövedelmi forrását. A községek az állam által kivetett fogyasztási adó két ötödét vehetik ki pótlékul, a többi fogyasztási cikkekre pedig értéküknek ötévi átlagára 10⁰/o-ig vehetnek adót. Azonkívül kivetnek a községek pótlékot (sovrimposte) a föld- és házadóra 100 %/o-ig, (magasabbat csak azon esetre, ha bizonyítják, miszerint különös jövedelmi forrásai nem elegendők a kiadások fedezésére), de nem az ingó vagyon (ricchezza mobile, a mely adó különben ugyan hasonló a jövedelmi adóhoz) után szedett adóra, melyből azonban az állam 30 %/o-ot a községeknek átenged. Azonkívül vannak még más községi adónemek, mint helypénzek, kutyaadó, illetékek, van továbbá jövedelem vagyonrészekből és végre állami segélyek (különösen az oktatásügyi kiadásoknál). Olaszországban is ellenőriztetni az állam a községi háztartást hivatalos közegei által, és megállapítja a község kötelező kiadásait. De a községi adó behajtása községi hivatalnokok által történik. A fogyasztási adónál találjuk a bérrendszert is alkalmazva, valamint azt, hogy a község az összes, tehát állami és községi fogyasztási adót szedi és az államot egy általány által kielégíti.

Belgium 1860-ig teljesen a francia községi adórendszert követte, csak hogy az önkormányzatnak a pénzügyi igazgatásban nagyobb tért nyitott. A fő jövedelmi forrásokat pótagók és fogyasztási adók képezték. Azonkívül van még a megváltható közmunka és egy külön személyadó, továbbá adók a csatornák, járdák fenntartására, egyes helyeken kutya- és lóadó, kocsiadó, vadászatilleték, piaci illeték, útvám, végre Brüsszelben 1865 óta községi örökségi illeték. A fogyasztási adó, melynek különösen liszt, sör, bor, szesz és hasonló fogyasztási cikkek voltak alávetve, nagyon sujtották ezen kis területtel bíró államban a forgalmat, és így már a negyvenes években megtámadtattak, azonban csak 1860-ban töröltették el. Azon községek,

---

¹⁾ Berlinben a fedezet három negyede az állami adórendszertől független eme három adó által szolgáltatatik: házadó, lakbéradó és jövedelmi adó.

melyekben fogyasztási adók léteztek, kárpótoltattak az által, hogy az állami bevételekből, nevezetesen a postajövedelemből, a kávévámából, a külföldről jövő bor és szesz, és a belföldi szesz, ser, eczet és cukor után vetett adóból bizonyos hányadot kapnak. A községi törvény megszabja a kötelező kiadásokat, melyek közigazgatási szempontból teendők. A belga községek sokkal nagyobb függetlenségnek örvendenek, mint a francziák; semmiféle községi teher és községi adó ki nem vethető a községi tanács beleegyezése nélkül. Az ellenőrzést a tartományi bizottságok gyakorolják. Ehhez hasonló Hollandiának községi adó-rendszere.

Oroszországban a községi rendszer még jelenleg is kommunistikus alapon nyugszik, melynek primär alakzata a mir. A község felkarolja az egyén egész gazdasági életét és azt a községével elválaszthatlanul összeforrasztja. Itt is a község kötelező kiadásai az államtól meg vannak szabva; ilyenek a községi közigazgatás költsége, himlőoltás vagy ragály esetén orvosi kezelés költsége, községi előleg, magtárak állítása, a községi utak, csatornák felállítása, községi örök tartása, agg beteg, béna községi tagok ellátása, kiknek rokonaik nincsenek, égések által okozott károk, árvizek, sáskák, ragadozó állatok, mezei egerek sat. elleni intézkedés. A község rója ki, szedi be saját és az állami adókat és szolgáltatja be az utóbbiakat az állami pénztárba. A község minden köztartozásért egyetemlegesen felelős, azt ki is fizeti és a hátralékosokat vagy rokonaikat munkára elszegődteti, a hátralékos vagyonaára gondnokot rendel. A városok ingatlanokra, ipari, kereskedelmi patensekre vethetnek ki adót, egyes helyeken fogyasztási adók is léteznek, de behozatalukhoz a gazdasági (kereskedelmi, pénzügyi és közlekedési) ministeriumok engedélye szükséges. Az adó maximuma a jövedelem 10 % -át, vagy az érték 1 % -át meg nem haladhatja. A város azonkívül szedhet illetéket: vendéglők, korcsmák, bérkocsik, lovak, fogatok és kutyák után; ezenkívül más különböző díjakat is szedhetnek és házbéradót is hozhatnak be. A városok főbb kötelező kiadásai: a városi közigazgatás költsége, városi kölcsön lefizetése, jótékonyági és tanintézetek tartása, a katonai elszállásolás költsége, fogházak világítása, fűtése és felügyelők tartása, a városi rendőr-

ség tartásában való osztályrész, hol ezt a törvény kívánja; a városi tűz őrség tartása, csatornák, utak fenntartása, világítás stb. A városok is pénzügyi tekintetben, adók behozatalánál, kölcsönök fölvételénél, költségvetés felállításánál a kormánytól függenek.

Az előrebocsátottakban röviden láttuk a községi pénzügy főbb alakzatait; Anglia itt is a szabadabb, önálló fejlődést képviseli, Franciaország a központi absolut hatalom befolyását, Anglia az áldozatkész földbirtokos osztály eszme-irányát, Franciaország a bourgeoisie szellemét, mely vagyonát féltékenyen őrizve, inkább kerülő úton a fogyasztást választja fő adótárgynak. Németország e téren is közvetíteni iparkodik a két rendszert és újabban inkább az egyenes adók terén keresi a községi pénzügyi kérdések megoldását. A többi államok egyik vagy másik rendszerhez simulnak; Olaszország és régebben Belgium a francia, Éjszakamerika az angol, Ausztria a német rendszerhez. De a községi pénzügy jelenlegi alakulását sehol kielégítőnek nem tartják és rationalisabb alapokon keresik azt újjáalakítani. E törekvések a gyakorlati élet pressiója alatt kétségtelenül eredményhez fognak vezetni, és akkor már az itt röviden ecsetelt, sok tekintetben okszerűtlen állapotok csak történeti jelentőséggel fognak birni.

II.

Áttérünk most azon főbb adatok közlésére, melyekből a községi és nevezetesen a nagyvárosi pénzügy újabb alakulására következtethetünk. A rendelkezésre álló anyag nem teljes, de mindamellett haszonnal értékesíthető az önkormányzati pénzügy tanulmányozásánál.

A mi mindenekelőtt az összes önkormányzati kiadásokat illeti, azok nagyságát a következő adatokból látjuk. Az összes önkormányzati kiadások tettek

Nagybritanniában 1872/3	41	millió sterl., azaz az állami kiadások 54%-át
Franciaországban 1868	483.6	„ frankot, „ „ „ „ 21 „
Olaszországban 1871	402	„ „ „ „ „ 31 „
Belgiumban 1870	110.6	„ „ „ „ „ 51 „
Hollandiában 1865	30.8	„ forintot „ „ „ „ 29 „
Dániában 1871	9.9	„ Rd., „ „ „ „ 46 „

Látjuk, hogy az önkormányzati költségek legnagyobbak Nagybritanniában és Belgiumban, tehát azon két államban,

melyben a községi pénzügy függetlenebbül van szervezve, a nélkül, hogy egyuttal megmondhatnók, vajjon ez utolsó tény ok-e vagy okozat.

A nagy városok ¹⁾ pénzügyi helyzetét első sorban azok összes évi bevételei és kiadásai fejezik ki, mint ezt a következő adatok mutatják:

		összes bevétel	összes kiadás		mérleg
			frankokban		
Budapest	1875	15.547.735	16.309.955	—	762.220
Bécs	1874	78.948.519	67.416.973	+	11.531.546
Triest	1874	8.473.215	9.330.547	—	857.332
Stuttgart	1873/4	23.132.100	30.625.600	—	6.893.500
München	1874	9.924.190	5.340.334	+	4.583.856
Róma	1875	20.478.084	19.377.984	+	1.100.100
Turin	1874	13.004.090	12.554.256	+	489.834
Palermo	1874	7.975.177	7.964.511	+	10.666
Lüttich	1874	7.722.560	6.349.638	+	1.372.922
Stockholm	1874	8.939.466	7.385.699	+	1.553.767
Christiania	1874	6.249.660	6.195.192	+	54.468
Koppenhága	1874	8.134.453	7.787.107	+	347.346
Antwerpen	1874	9.103.801	7.744.160	+	1.359.641
Bukarest	1874	8.428.577	7.719.675	+	708.902
Boroszló	1875	9.066.076	8.486.335	+	579.741
Genua	1875	11.661.800	11.661.200	+	600
Flórensz	1875	15.323.542	23.712.050	—	8.383.508
Berlin	1875	44.913.939	46.134.020	—	1.220.081
Páris	1873	357.617.000	330.988.000	+	26.629.000
London (Metrop.)	1872/3	?	175.971.050		?

E szerint Párisnak magában kétszer annyi kiadása van mint Budapest, Bécs, Berlin, Róma, Stockholm, Christiania, Koppenhága és Bukarestnek együttvéve. A mérleg a legtöbb városban az említett évben aktív volt; legnagyobb volt a felesleg Bécsben (11.531.546 frank), legnagyobb a hiány Florenzben (8.383.508 frank).

A városok kiadásai az utolsó években nagyon emelkedtek, mi a városi közigazgatás sokszorosodott teendőinek tulajdonítandó. Az összes kiadás tett:

Budapest	.	1866	:	4.—	millió frankot	1875	:	16.3	millió frankot
Bécs	.	1865	:	27.0	" "	1874	:	67.4	" "
Stuttgart	.	1864/5	:	2.5	" "	1873/4	:	30.6	" "

¹⁾ Az adatok nagyobb része a fentidézett »Statistique internationale des finances«-ból van véve, mely azokat először egyöntetűleg állítja össze.

München	. 1864/5 :	4.7	millió frankot	1874 :	5.3	millió frankot
Róma	. . 1871 :	11.9	" "	1875 :	19.3	" "
Turin	. . 1865 :	10.2	" "	1874 :	12.5	" "
Palermo	. 1865 :	7.0	" "	1874 :	7.9	" "
Lüttich	. 1865 :	5.7	" "	1874 :	6.3	" "
Koppenhága	1865 :	4.1	" "	1874 :	7.7	" "
Antwerpen	. 1865 :	9.5	" "	1874 :	7.7	" "
Bukarest	. 1866 :	3.6	" "	1874 :	7.7	" "
Boroszló	. 1866 :	4.6	" "	1875 :	8.4	" "
Genua	. . 1866 :	7.7	" "	1875 :	11.6	" "
Flórencz.	. 1866 :	8.7	" "	1875 :	23.7	" "
Berlin	. . 1869 :	18.1	" "	1875 :	46.1	" "
Páris	. . 1860 :	103.4	" "	1875 :	330.9	" "

Legnagyobb arányban emelkedtek a kiadások épen a legnagyobb városokban; Budapesten négyszeresére, Bécsben és Berlinben közel háromszorosára, Flórenczben háromszorosára. Csökkenést csak egy városnál tapasztalunk: Antwerpennél. Ha vesszük, hogy ezen nagy városokban a népesség szaporodása átlag legjobb esetben évenként 3%, tehát tíz év alatt egyharmad, akkor azon következtetéshez jutunk, hogy egy-egy fejre legalább kétszer annyi községi adó jut jelenleg, mint tíz évvel előbb.

A városok ugyan igen különböző forrásokból szedik jövedelmüket: vagyonból, adókból, illetékből, állami segélyből sat.; kétségtelen, hogy újabb időben a községi háztartásban is az adók mind nagyobb szerepet játszanak. Mutatják ezt a következő számok:

		egyenes adó	nem egyenes adó	más rendes bevétel
		frankokban		
Budapest	1875	5.319.456	5.457.913	14.289.668
Bécs	1874	21.748.967	5.667.257	35.851.312
Triest	1874	3.639.794	?	8.463.568
M. Frankfurt	1874	2.851.850	1.092.870	5.338.650
Róma	1875	2.735.640	11.564.353	16.159.061
Turin	1874	936.461	4.638.289	10.676.848
Palermo	1874	595.238	6.267.194	7.464.369
Lüttich	1874	1.049.518	1.267.363	3.285.166
Christiania	1874	1.748.205	551.665	3.044.660
Bukarest	1874	570.991	2.265.402	3.752.643
Boroszló	1875	2.964.319	1.466.227	9.066.076
Genua	1875	882.909	7.126.934	9.306.500
Florencz	1875	3.755.415	6.966.446	13.122.619
Berlin	1875	25.966.870	611.226	38.102.594
Páris	1870	5.440.373	110.076.000	171.530.904
Stuttgart	1873/4	2.391.200	35.600	3.385.100

Látjuk ez adatokból, hogy különösen Franciaországban és Olaszországban mily fontosak az indirekt adók. Párisban az indirekt adókból befolyt 110 millió frank, a direkt adókból 5.4 millió frank, Rómában az indirekt adókból 11.5 millió, a direkt adókból 2.7 millió sat., Pesten majdnem egyenlő a két forrásból bevétel, Bécsben az egyenes adók majdnem négyszer annyit szolgáltatnak, mint az indirekt adók.

Átmegyünk mármost a kiadások részletezésére. A nagy városok költségvetéseiben legnagyobb összegeket képviselnek a következő közigazgatási ágak: közlekedési eszközök (utak és járdák építése, fenntartása, tisztán tartása), világítás, tűzoltás sat., tehát oly kiadások, melyeket első sorban a telek- és házbirtokosok érdeke követel, továbbá az iskolák és a szegényügy. A következő adatok a főbb kiadási tételeket mutatják a nagyobb európai városokban:

	Budapest (1875)	Bécs (1874)	Páris (1873)	Róma (1875)	Berlin (1875)
	f r a n k o k b a n				
rendészet	946.900	1.929.630	28.985.000	726.906	1.330.411
közl., utczatisztítás	2.044.661	5.747.842	11 908.000	2.865.155	7.121.685
iskolák (iskolaépít- kezések nélkül)	1.759.878	4.556.464	10.314.000	857.948	2.516.999
világítás	384.208	1.070.164	4.100.000	612.390	1.322.395
parkok	240.623	196.061	1.556.000	95.100	375.001
tűzoltás	267.205	443.204	155.000	181.480	1.330.674
segélyügy	1.271.817	5.045.986	13.336.000	1.282.776	4.224.579
kórházak		583.924		150.000	1.746.960
kamatok és tőketörl.	1.962.365	26.313.389	117.839.000	1.500.000	5.366.084

	Stockholm (1874)	Christiania (1874)	Koppenhága (1874)	Bukarest (1875)	Flórenz (1875)
	f r a n k o k b a n				
rendészet	534.890	277.177	500.372	546.789	343.061
közl., utczatisztítás	1.732.226	577.238	339.003	485.036	2.315.691
iskolák (iskolaépít- kezések nélkül)	558.950	283.942	454.386	64.286	786.153
világítás	179.936	49.870	—	521.277	35 4.812
parkok	34.084	3.712	—	4.013	190.935
tűzoltás	117.998	135.975	165.881	140.000	75.129
segélyügy	663.776	650.790	985.472	25.790	296.641
kórházak	285.135	207.807	777.142	—	360.772
kamatok és tőketörl.	1.340.040	554.026	796.335	4.920.608	7.076.089 ¹⁾

¹⁾ Londonban (Metropolis) 1872³/₄-ban a főbb költségek következők voltak: rendészet 3·9, segélyügy 40·7, iskolák 11·1, közlekedés, világítás, csatornázás, vízvezeték 92·5 m. frank.

Érdekesnek tartjuk vizsgálni, mennyi adatott ki az utolsó években különösen utak és járdák építésére egyrészt, az adósságok kamatoztatására és törlesztésére másrészt, mivel különösen ezen két tétel roppant mérvben emelkedett az utolsó korszakban. Az illető számok a következők:

		közlekedésre	adósság-kamatoztatásra és törlesztésre
Budapest	1866—1875	14.0 millió frankot	10.2 millió frankot
Bécs	1865—1874	43.6 " "	58.4 " "
Lipcse	1865—1874	3.8 " "	10.8 " "
Stuttgart	186 ^{1/5} —187 ^{3/4}	3.2 " "	1.8 " "
München	186 ^{1/5} —1874	7.4 " "	7.— " "
Róma	1871—1875	22.3 " "	3.7 " "
Turin	1865—1874	6.5 " "	20.7 " "
Velenceze	1865—1874	3.7 " "	4.2 " "
Palermo	1865—1874	13.5 " "	5.4 " "
Lüttich	1865—1874	11.— " "	16.2 " "
Koppenhága	1865—1874	3.5 " "	7.1 " "
Bukarest	1866—1874	7.7 " "	35.1 " "
Boroszló	1866—1875	4.— " "	10.3 " "
Genua	1866—187 ^{3/4}	17.6 " "	14.2 " "
Flórencz	1866—1875	39.4 " "	42.7 " "
Berlin	1869—1875	18.5 " "	25.6 " "

Az említett 16 város a felsorolt években tehát 219.7 millió frankot költött út-, járda-, hidépítésre és fentartásra, és 273.4-et adósságok kamatoztatására és törlesztésére.

A városok az utolsó korszakban az emelkedett igényeknek különösen kölcsönök felvétele által feleltek meg. A legtöbb jelenleg még fennálló adósság származik a tizenkilencedik század második feléből, mint ezt a következő adatok mutatják: A fennálló adósságok közül származik a legrégibb

Berlin	1828-ból	Páris	1855-ből
Genua	1834 "	München	1857 "
Stuttgart	1845 "	Triest	1858 "
Boroszló	1848 "	Christiania	1858 "
Lipcse	1850 "	Palermo	1865 "
Lüttich	1853 "	Velenceze	1866 "
Budapest	1853 "	Bécs	1867 "
Koppenhága	1854 "	Róma	1872 "

Az adósság tesz:

Budapest	1875	32.1 millió frankot
Bécs	1874	107.3 " "
Triest	1874	12.1 " "
Lipce	1874	18.4 " "
Stuttgart	187 ³ / ₄	9.6 " "
München	1874	27.3 " "
Róma	1874	30.5 " "
Turin	1874	12.4 " "
Velence	1874	10.7 " "
Palermo	1874	13.5 " "
Lüttich	1874	37.3 " "
Stockholm	1874	11.9 " "
Christiania	1874	8.6 " "
Koppenhága	1874	21.1 " "
Bukarest	1874	14.2 " "
Boroszló	1875	31.8 " "
Genua	1875	38.8 " "
Flórencz	1875	108.5 " "
Berlin	1873	45.3 " "
New-York	1875	583.5 " "
Boston	1875	135.— " "
Philadelphia	1875	298.— " "
Brooklyn	1875	175.— " "
Chicago	1875	121.5 " "
Baltimore	1875	121.5 " "
Páris	1875	1938.1 " "

Legnagyobb az állandósított adósság Párisban, továbbá New-Yorkban és Philedelphiában, általában Északamerikában; de látjuk, hogy az olasz városok is magas adósságok alatt nyögnek, a minek egy jelentékeny rész az újabb állami átalakulás által szükségelt újabb rendezkedés, az iskolák átvétele, a polgári lajstromok vezetése sat. terhére esik. A fentebbi városok vagyons-mérlege következőkép alakul:

		vagyon	tartozás	mérleg
Budapest	1875	105.854.435	32.135.733	+ 73.718.702
Bécs	1874	174.055.393	107.315.342	+ 66.740.051
Triest	1874	20.805.760	12.181.913	+ 8.623.847
Lipce	1874	34.192.745	18.436.274	+ 15.756.471
Stuttgart	187 ³ / ₄	14.443.262	9.617.030	+ 4.826.232
München	1874	17.378.300	27.316.100	— 9.937.800
Róma	1874	8.075.079	30.596.692	— 22.521.613
Turin	1874	28.530.574	12.474.631	+ 16.055.943

		vagyon	tartozás	mérleg
Velence	1874	4.083.177	10.778.625	— 6.695.448
Palermo	1874	13.587.656	13.577.692	+ 9.963
Lüttich	1874	30.550.000	37.338.000	— 6.788.000
Stockholm	1874	19.686.848	11.927.785	+ 7.759.063
Christiania	1874	16.935.135	8.628.181	+ 8.306.954
Koppenhága	1874	40 441.995	21.114.042	+ 19.327.953
Bukarest	1874	14.288.880	14.357.706	— 69.000
Boroszló	1875	63.741.082	31.868.734	+ 31.872.348
Genua	1875	22.454.789	38.855.951	— 16.401.162
Flórencz	1875	38.427.833	108.583.202	— 70.055.369
Berlin	1873	98.418.514	45.371.950	+ 53.046.562

Legkedvezőtlenebb Florencz városának ¹⁾ vagyoni helyzete, mely 70 millió frank hiányt mutat; legkedvezőbb Budapest és Bécs városoké, melyek több mint ötven millió frank aktív vagyonnal bírnak. Azonban ez adatok használatánál mindig szem előtt tartandó, hogy a városok vagyónrészeinek megbecslése igen különbözőképen történik. Látjuk ezt akkor, ha p. o. a városok által az ingatlan produktív vagyonból húzott jövedelmet tőkésítjük, és az akkép nyert számokat összehasonlítjuk az értékkel, melylyel e vagyónrészek a mérlegben fel vannak véve. Ide igtatjuk ez adatokat, nem mintha azt tartanók, hogy az így számítottak a helyesek, hanem csak a különbség feltüntetésére. Tettek a termelékeny vagyónrészek:

	tőkésített jövedelem	kimutatott érték
Budapesten	66.032.400 frankot	7.213.860 frankot
Bécs	17.272.643 „	74.286.080 „
Lipese	11.232.939 „	19.141.540 „
München	2.522.100 „	3.935.200 „
Róma	4.951.145 „	351.100 „
Turin	6.136.875 „	10.399.180 „
Palermo	4.090.000 „	1.008.780 „
Lüttich	6.200.000 „	213.540 „
Boroszló	22.281.075 „	3.747.200 „
Berlin	19.115.693 „	17.281.320 „

Végül még csak az iránt akarunk némi tájékozást nyújtani, milyen összeggel járulnak a nagy városok polgárai fejenként a községi adókhöz, mely számításuál csak a tulajdonképeni adókat, egyenes és nem egyenes adókat tartjuk szem előtt. Az eredmény a következő: Fizettetett községi adóban fejenként:

¹⁾ Időközben e város beszüntette a kamatok fizetését.

Bukarestben	12 frank	lakosság:	221.805
Lipcsében	13	"	127.387
Prágában	17	"	101.899
Münchenben	18	"	103.024
Lüttichben	19	"	115.956
Koppenhágában	20	"	233.000
Boroszlóban	20	"	239.050
Stuttgartban	21	"	107.273
Berlinben	27	"	966.858
Turinban	29	"	192.443
Velenczében	29	"	128.094
Christianiában	39	"	75.986
Stockholmban	34	"	152.582
Budapesten	36	"	300.000
Palermóban	36	"	186.145
M. Frankfurtban	37	"	103.136
Bécsben	40	"	683.466
Triestben	50	"	126.000
London (Metropolis)	54	"	3.252.338
Genuában	61	"	130.269
Flórenczben	61	"	162.093
Párisban	62	"	1.861.792
Rómában	65	"	219.608

Látjuk ebből, hogy a nagyobb államok közül általában legkevesébé vannak terhelve községi adó által a német városok polgárai, leginkább az olasz városokéi. Budapesten a községi adó többet tesz mint Berlinben, de kevesebbet mint Bécsben. Igen csekély a községi adóteher Bukarestben, Lipcsében, Prágában, Münchenben és Lüttichben, legjelentékenyebb Genuában, Flórenczben, Párisban és Rómában; de még ezen városokban is a polgárokra vetett községi adó nem nevezhető túlságosnak, mert Róma, mely a fentebbi skálán a legmagasabb helyet foglalja el, csak 26 frtot követel fejenként községi adó fejében.

Az itt közölt adatok lehetővé teszik, a nagy városokat pénzügyi tekintetben összehasonlítani; azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy a pénzügyi eredmények megítélése a községi közigazgatás terjedelmétől függ. Oly városok, melyeknek saját tanodái vannak, azok fentartására kénytelenek nagy kiadásokat tenni, és azokban, melyek ezen tanodákat ingyen nyitják meg polgáraik előtt, a bevételeknek kisebbeknek kell lenni; olyanokban, melyek rövidebb idő alatt

törlesztik adósságaikat, hasonlóképen a kiadások szükségkép növekednek; a rendészet, a segélyügy, és különösen a köz-igazgatási reformok minősége és terjedelme mind igen fontos tényezők, melyek függvényei gyanánt a költségvetés tételei tekinthetők.

III.

A községek pénzügye körüli irodalom, a mint már említettük, csak az újabb időben fejlődött jelentékenyebben és különösen Németország az, mely leginkább iparkodott arra, hogy az így támadt kérdéseket tudományosan megoldja. Azon a német tudományt jellemző sajátsága, hogy minden kutatásnál egészen a leghomályosabb metaphysikai mélységekig leszáll, és ez által, a mint egyrészt a jelenségek gyökerei felé közeledik, másrészt azoknak csak a gyakorlati élet napvilága mellett észrevehető tulajdonságait gyakran fel nem ismeri, a községi pénzügy kérdéseinek tárgyalásában is visszatükröződik. Mindamellett egészben véve azt mondhatjuk, hogy az újabban megjelent munkák a kérdésnek legalább helyesebb feltevéséhez vezettek és egyuttal azon főbb elveket tisztázták, melyekre az idevágó összes kérdések tudományosan visszavezethetők. Az persze, hogy a gyakorlati politika minden egyes esetben mily positiv alakulást javaljon, az elvont tudományos kutatás által egyes egyedül, valamint más gazdaságpolitikai kérdésekben, úgy itt sem állapítható meg. Nem lehet feladatunk, hogy itt az összes e kérdést tárgyzó munkák irodalomtörténeti ismertetését adjuk; hanem szoritkozunk — különös tekintettel az újabban megjelent munkákra — azon nézetek előadására, melyek az idevágó kérdések önálló és saját-szerű megoldását képviselik és e tekintetben különösen Faucher, Gneist, Wagner, Bilinski, Walter, Friedberg, Leroy-Beaulieu említendők. Legsajátosabb álláspontot foglal el e kérdésben a német szabad kereskedelmi párt, élén Faucher. Kiindulván azon felfogásból, hogy az állami szolgálatokra is a kereslet és kínálat, a szolgálat és ellenszolgálat úgynevezett természettörvényét kell alkalmazni, az adó terén azon eredményhez jut, hogy az adóban is a szolgáltatás és ellenszolgáltatás elvének érvényre kell jutnia. Ha ez az állammal szemben állíttatik, és ennek következtében az összes adók az illetékre vezettetnek vissza,

ügy még inkább áll ez a községi adóra nézve, mivel szerintök a község valójában semmi egyéb, mint gazdasági kötelék, a mely legjobban a kereslet és kínálat törvénye által szabályoztatik. A község által tett kiadások leginkább a lakási szükséglet kielégítésére vonatkoznak: utak, hidak, útczatisztítás, világítás, vízvezetés, és miután e szolgálatok igénybevétele meglehetősen azon arányban történik, a melyben a lakási szükséglet fejlődik, ajánlják a lakási adó behozatalát, mint községi adónermet. Az illeték elve a többi szabad kereskedelmi szakférfiak által is fentartatik, azonban azon különbséggel, hogy ennek keresztülvitelére nem a lakási adót, hanem a föld- és házadót tartják legalkalmasabbnak.

Gneist Rudolf a községi adóztatás kérdésével foglalkozván, azon javaslathoz jut, hogy az angol szegényadó-rendszer, mely a föld- és házbirtok alapján van kivétve, fogadtassék el, egyelőre pedig az összes állami adókhöz egyenlő magasságú pótlékok hozassanak be. A „visible, profitable property in the parish“ megadóztatása mellett felhozza különösen azon két érvet, hogy ez által legkönnyebben lehet a kétszeres megadóztatást kikerülni, továbbá pedig, hogy nagyjában a rendes községi adminisztráció kiadásai a telek és házak értékében mutatkoznak. Kiemeli továbbá, mint ezen adó előnyét, hogy a reálbirtok évi hozadékát legkönnyebben és legpontosabban lehet megállapítani, hogy az új adó behozatala folytán a jelenleg úgy sem tartható megkülönböztetések a földbirtok-osztályban el fognak enyészni. Elismeri, hogy a község, sajátlagos természetének megfelelőleg egy külön adózási rendszert is tételez fel, mivel az államadó-rendszer semmiképp sem alkalmazkodik a községi teendők köréhez. Ezt az egyes állami adók vizsgálata által bizonyítja is. Az eredmény, melyhez Gneist jut, e szerint nagyon megközelíti Faucher indítványát, bár kiindulási pontjuk, a közigazgatás teendői iránti felfogásuk, lényegesen különbözik.

Wagner Adolf a községi adóztatásra nézve a következő elveket állítja fel: A községi adóknak kivétel nélküli alkalmazása az állami adókhöz nem czélszerű, mivel az állam és község nem egyenlő feladattal bírnak, de azért sem, mivel jelenleg az állami adórendszer is reformokat igényel. Valamint az államban, úgy a községben is az adóztatás szabály szerint az adóké-

pesség alapján történjék, csak a mértékben különbözzék. A községi kiadások természete és azoknak az egyesek jólétére való befolyása szerint a községben sokkal nagyobb tere van az érdekelttség szerinti megadóztatásnak. Az adóképesség szerinti adóztatás azon községi kiadások fedezésére történjék, melyek az általános célokra szolgálnak. Az érdekelttség szerinti megadóztatás ott történjék, hol bizonyos községi kiadás csak egyeseknek, vagy kiválólág egyeseknek érdekében történik. A képesség szerinti megadóztatás a községben is követeli a fundált vagyonnak nagyobb, a jövedelemnek progressiv terheltetését. A jövedelmi adó magában nem elegendő, a képesség szerinti megadóztatásnak megfelelni. Itt is szükséges, hogy a jövedelmi adóhoz vagyoni adók járuljanak, de czélszerűen szervezett hozadéki adók is ajánlhatók. Az érdekelttség szerinti megadóztatásra szükséges az illetékek és járulékok behozatala, azon külön előnyök számbavétele a hozadéki és vagyoni adóknál, melyek egyesekre bizonyos községi kiadásokból hárarnolnak, végre oly birtokoknak magasabb megadóztatása, melyek, mint a városi telkek, a községi fejlődésből saját hozzájárulásuk nélkül és csak a gazdagodás emelkedése folytán a népesség szaporodásával értékükben növekednek. A községi adónak alávettetik minden a község kebelében lévő birtok és ugyanott szerzett jövedelem. A közvetett adórendszer megengedhető nagyobb városokban az állami adóhoz szedett pótlék alakjában; a hol az létezik, a jövedelmi adónál erősebb progressió is alkalmazandó. Az egyenes hozadéki adók közül városokban legajánlatosabb a házadó, összekötve egy az üres telkekre vetett adóval; azonban ezen adó ne szedessék pótlék alakjában, hanem külön vettessék ki az évi hozadék szerint. Ezen adó által fedeztessék a gazdasági kiadások nagyobb része. A jövedelmi adó is pótlékként szedessék ott, hol hasonló állami adó létezik, azonban különösen az adólabban eltérések is megengedhetők oly czélből, hogy ott, hol fogyasztási adók vagy házbéradó létezik, a kisebb jövedelmek adómentesekké tétessenek, a nagyobbak pedig magasabb progressió szerint adózzanak.

Bilinski szerint a község feladata, úgy mint az államé, lakóinak minden érdekét, nem pedig, mint ezt a szabad kereskedelmi iskola állította, csak a gazdasági érdekeket előmozdítani.

A különbség az állam és gazdaság hatásköre közt csak tényleges, nem elvi. Ennek következtében a kötelesség, a község terheiben résztvenni, ugyanazon alapon nyugszik, mint a kötelesség, az állam terheit viselni. Ennek folytán minden a községben lakó egyén, továbbá a községben kereset végett tartózkodó idegenek és jogi személyek tartoznak a községi háztartáshoz hozzájárulni. Az adórendszer következő legyen: minden lakó fizessen személyes adót, a realis vagyonnal bírók vagyoni adót is, az idegenek a tartózkodási helyen csak személyi adót, kereset végett jelenlevő idegenek személyi adót is. Realis adónak elfogadja a telek- és házadót, személyi adónak egy általános adót, lakbéradót, és egy különös fényüzési adót. A realis adók egészen függetlenül rendeztessenek be, ne pedig pótlékok alakjában szedessenek. A személyi adók progressívek legyenek, de létminimumot ne engedjenek meg. Valamint a pótlékokat, úgy a fogyasztási adókat is elveti; azokat, mivel a községi adórendszert függőségbe juttatják a gyakran rossz állami rendszertől és mert továbbá a községi lakókban elhomályosítatik azon tudat, hogy a községnek is külön tartoznak adózni; az egyenlőtlen megadóztatás veszélye nagyobbodik; a községi hatóságokban a pazarlási hajlam kifejlődik, mivel a szükségessé válандó adóemelés odiuma ezen rendszer mellett mindig az államra esik, a legtöbb ember nem tudván pontosan, voltaképpen mennyit fizet az államnak, mennyit a községnek stb. A fogyasztási adók pedig jobban sújtják az alsóbb osztályokat, akadályozzák a szabad forgalmat, mesterséges válaszfalakat teremtenek város és vidék közt, előmozdítják a csempészkedést és csalást, költséges apparatust igényelnek, és a termelési viszonyokat megzavarják. Bilinski nem nyilatkozik a felől, mily szerepet akar ő az illetékeknek, a községi vállalatoknak és vagyonnak juttatni, vajjon nem tartja-e igazságosnak, hogy egyes kiadásoknál esetleg az állam is segíyezze a községet, stb.

Walker a községi adórendszer megállapításánál a következő okoskodásokból indul ki. Az egyénnek határtalan kötelessége az emberiség kultur-feladatait előmozdítani. Az állam e feladat keresztülvitelére egyik eszköz lévén, az egyénnek kötelessége, képessége szerint az állam céljaira közreműködni és a szükséges terheket viselni. Az állami adóztatás alapja e szerint

az adóképesség De az állam és a község közt elvi különbség nincs. A községnek is feladata, szűkebb körben az állam céljait valósítani, nevezetesen a társadalom érdekharcát összhangzólag kibékíteni. E szerint a községi adóztatási rendszer is ugyanazon elven, ugyanazon előfeltételeken alapszik. E szerint minden a községben lévő egyén képessége szerint tartozik adózni, e képesség pedig a jövedelemben találván mértékét, az okszerű községi adó nem lehet más, mint az egy és általános jövedelmi adó. Ezen egy és általános jövedelmi adó egyuttal alapul szolgáljon az állami adónak, mely pótlék alakjában szedendő a községi adó után.

Friedberg a község természetéből indulván ki azt találja, hogy a község feladata egyrészt általános intézkedéseket tenni, melyek minden községi osztály előnyére válnak, hogy azonban ezenkívül tevékenységének egyes ágai különösen a községbeli föld- és háztulajdonosok javára válnak. Ebből következik, hogy minden községi tag — tekintettel a község általános szolgálataira — általános vagyoni képessége szerint adózzék, hogy a község azon kiadásainak fedezésére, melyek első sorban a birtokos előnyére válnak, oly adókról gondoskodjanak, melyek a föld- és házbirtokra hárarnak. A képesség szerinti adózás céljából egy vagyonadóval kombinált és progressiv adólábon alapuló jövedelmi adó hozassék be a magasabb osztályok számára, míg az alsóbb osztályok osztályadó és lehetőleg egyszerű adólábon nyugvó fogyasztási adó által érintessenek. A földbirtok megadóztatására pedig egy önálló községi realis adó hozassék be. Ezáltal a földbirtok a községi terhekhez igazságos módon hozzájárulni kényszerítettik, másrészt azonban túlságos követelések ellen biztosítottak. A föld- és házbirtok előnyére való költségek azokra repartitio után vetendő ki. Azt, hogy a föld- és házáadó teljesen a községeknek engedtessek át, nem pártolja.

Becses anyagot szolgáltat azon tiz emlékirat is, melyet a német socialpolitikai egylet a községi adókról közölt. Röviden összefoglalva a különböző eredményeket, a következőt találjuk. Mind' a tiz író, ki a pénzügytant, a nemzetgazdaságtant, a statisztikát és a gyakorlati közigazgatást képviseli*), abban

---

*) Lásd az illető munka bevezetését.

egyétért, hogy a községet nem lehet pusztá érdekközösségnek és gazdasági testületnek tekinteni. Sőt Meier azon véleményen van, hogy állam és község a belső közigazgatás feladataiban osztozkodnak és köztök különbség csak abban van, hogy az állam feladatai tágabbak. Zürn is ugyanazon álláspontot foglalja el, de kívánja, hogy oly kiadások, melyek bebizonyíthatólag egyesek javára válnak, ezek által viseltessenek. Bruch is azt mondja, miszerint azon elv „szolgáltatás és ellenszolgáltatás” sajátságos alkalmazásban a községi terhek fedezésénél foglalkozhat. A mely kiadások ezen elv alá sorolhatók, külön illetékek által fedeztessenek. Evvel összefügg a Samter által felhozott kérdés a községi vagyronról és a városi iparüzletről. Hasonló értelemben nyilatkozik Hoffmann, ki ott, hol egyéni érdekekről van szó, nemcsak illetékeket ajánl, hanem még külön kényszer testületek alakítását is követeli, azonkívül kívánja a teleknek külön megadóztatását. A külön illetékek szükségét Wolf és Samter is vitatják. Reitzenstein részben eltérőknek találja az állam és község feladatait és czélszerűnek tartja, hogy a „szolgáltatás és ellenszolgáltatás” elve telek- és házadó-pótlékokban, valamint házbéradókban találja kifejezését. A mi a községi adórendszer önállóságát illeti, úgy Zürn és Heitz bizonyos tekintetben függetlenül kívánják alakíttatni a községi adórendszert; Heitz azt kívánja, hogy a jövedelmi adó egészen a községé legyen, a vagyonadó egészen az államé. Metz ajánlja a pótlékok és önálló adók olyatén kombinálását, hogy az előbbiek a szabályt képezzék. Samter az adókra nézve szükségesnek találja az alkalmazkodást az állami adókhoz, czélszerűségi szempontból azonban megengedné, hogy egyes adók a községeknek átengedtessenek; kívánja, hogy nem minden állami adó minden községben, de nem is egyenlő láb szerint pótlékokkal terheltessék. Nasse kívánja az alkalmazkodást az állami adóhoz a személyes adóknál, de nem a realis adóknál. Wolf ellenben elveti az állami adórendszer alapját, különösen a személyes adóknál. Meier legnyomatékosabban követeli az állami adóhoz való alkalmazkodást, az iparadó kivételével. Hoffmann nem akarja az önálló községi adókat teljesen visszatartatani, a mennyiben egyéni érdekekről nincs szó, első sorban pótlékokra utal és lehetségesnek tartja, hogy még ezen rendszer

mellett is a községek függetlenségüket fentarthassák. Reitzenstein is az állami jövedelmi adópótlékot a legtermészetesebb községi adónak tartja, eltekintve a városi fogyasztási adóktól. Bruch, ki különben csak nagy városokról szól, teljes önállóságot követel. A mi végre az alkalmazható adónemeket illeti, úgy az indirekt adók vagy általában, vagy legalább a német viszonyok közt helyteleneknek nyilváníttatnak Meier, Wolf és Zurn által, míg Bruck, Zurn, Reitzenstein és Heitz bizonyos mértékben alkalmazhatóknak tartják, Metz legalább azok eltörlését ott, hol már léteznek, ellenzi. Községi bér- és lakási adókat roszalnak Wolf, Meier, Bruch és Heitz, csak feltételesen Reitzenstein. A mi a személyes és hozadéki adókat illeti, úgy Wolf a külön illetékeken kívül csak a progressiv jövedelmi adót, de semmiféle hozadéki adót nem fogad el; hasonlóképen akarja Heitz a községi adóztatást lehetőleg a jövedelmi adóra — a fogyasztási adón kívül — szorítani. Ellenben Bruch kíván a községi jövedelmi adón kívül külön ház- (nem házbér) adót. Meier pótlékokat ajánl minden egyenes állami adóhoz, — az iparadót kivéve. — Reitzenstein a személyes adón kívül pótlékokat a ház- és telekadóhoz, a mennyiben a „szolgáltatás és ellenszolgáltatás“ elve alkalmazható. Hasonló szempontból pártolja Hoffmann a telekadót. Zurn kíván egyenlő pótlékokat minden egyenes állami adóhoz, Samter egy a jövedelmi és vagyonadóból álló személyes adót, mint fő jövedelmi forrást, de nem mint egyedülit; azonkívül a telek-, ház- és iparadót is alkalmazhatónak tartja olykép, hogy a házadó az állam által teljesen a községnek átengedhető volna. Legrészletesebben tárgyalja ezen kérdést Nasse, ki a személyes adónak túlnyomása ellenében a személyes adó mellett egy egységes realadót minden a községben lévő ingatlan és ingó tökevagyon után ajánl.

Ezen emlékiratok alapján a német kathedersocialisták kongressusa 1877. évi ülésén a következő, a községi adóztatást illető elveket mondta ki:

1. államadó által állapíttassék meg, és pedig az állami adórendszerben szükséges reformokra való tekintettel, milyen adók vehetők ki a községek által;

2. városokban és községekben különösen a következő adók vettessenek ki:

- a) külön járulékok érdekeltektől,
- b) realis adók telek és ház után,
- c) személyi adók, minden a községben élő, gazdaságilag önálló fizikai személytől.

3. Állami törvény állapítsa meg, milyen arányban vétethetnek igénybe ezen fő kiadási módok, tekintettel a községi közigazgatás főbb ágaira és az illető községi kiadási tételekre olykép, hogy a realis adók körülbelül a községnek gazdasági kiadásait fedezzék.

4. Járulékok és realis adók függetlenül állapíttassanak meg hasonló állami adóktól, a községi személyi és különösen jövedelmi adók pedig az illető állami adókhöz alkalmazkodva.

Az egyéb külföldi irodalomban újabban csak Leroy-Beaulieu nyilatkozott nem rég megjelent pénzügytanában a községi pénzügyről. Ő különösen a Franciaországban létező fogyasztási adók ellen szólal fel: kimutatja azok rossz hatásait és kívánja, hogy helyettök a földadó emeltessék föl és házbéradó hozassék be. Jövedelmi adó kivetését nem akarja a községeknek megengedni, mivel az nézete szerint sokkal könnyesebb, semhogy az az állami hatalmon kívül más által helyesen kezeltethetnék. Végre kívánja, hogy tekintettel a városi közigazgatásban mutatkozó nagy pazarlási hajlamra, az állam erélyes ellenőrzést gyakoroljon, mint ez újabban még Angliában és Észak-Amerikában is történik, legalább a községi pénzügy egyes részeire nézve.

Ha visszatekintünk az itt előadottakra, röviden a következő eredményhez jutunk. A község feladatai az újabb időben mindinkább szaporodnak és tényleg az államéitól alig különböznek. Azonban egy lényeges különbség abban áll, hogy az államnak bizonyos functiókat teljesíteni kell, a községnek bizonyos functiókat teljesíteni szabad. Mindenesetre elismereendő, hogy a község kiadási czimeai szaporodtak. Szükséges azonban különbséget tenni a községek közt a szerint, a mint tényleg nagyobb népszámuknál fogva komplikáltabb szervezettel

birnak, több rendbeli feladatokat teljesíthetnek, vagy — és ezek még a legnépesebb államban jelenleg is a túlnyomó többséget képezik — azok teljesítésére nem képesek. Mig ez utóbbiakban egy egyszerű és talán csak a földre alapított adórendszer legjobban fog megfelelni, addig a nagyobb agglomerációkat képviselő községek adórendszere is kétségtelenül komplikáltabb lesz és azon adónemeknek okszerű összeegyeztetéséből fog állani, melyeket a tudomány jelenleg helyeseknek tart. Ezen adók először a telek- és házadó, továbbá a jövedelmi adó; azonban nem szükséges, hogy a községi adó kivetésénél az állam által e tekintetben fennálló elvek követessenek, hanem a hol azok helyteleneknek, vagy a községi szempontnak teljesen megfelelőeknek nem találhatnának, ott az önálló elvek szerint is történhetik. Legkevésbé helyesíthetők elméleti szempontból a fogyasztási adók, de miután igen jelentékeny összeget szolgáltatnak és kevésbé érezhetők, egyszer elfogadva, egyhamar nem fognak elejtetni, mint ezt Belgium egy nagyszerű reformban tette. Ellenben igen helyesnek tartanók, különösen nagy városokban, specialis fényüzési adók, továbbá községi örökösödési adók behozatalát, melyek leginkább a szegényügyi kiadások fedezésére volnának fordítandók. Ezeken kívül szükséges és igazságos, hogy oly kiadások, melyek kizárólag vagy leginkább bizonyos személyek érdekében történnek, azok által viseltessenek, ha annak más fontos ellenérvek, mint az iskolai kiadásoknál lehetséges, ellent nem mondanak: ez illethekek által fedeztessenek. Végre pedig véleményünk az, hogy ép a községi háztartás rendezése arra fog figyelmeztetni, hogy a közkiadások csökkentésére szükséges lesz egyéb szervezetek, különösen a család kötelességeit ismét erélyesebben hangsúlyozni, és azok vállaira különösen a szegényügy és egészségügy egyes terheit, mint kórházak költségeit, hárítani. És ezen kötelezettség méltányos corollariuma az örökösödési jognak, melyet az állam oly rokonsági távolságokig elismer, a melyekre a családi rokonszenv és érzület, legalább a mai időben már ritkán hat ki. Ennek azon jó mellékhatása volna, hogy ezáltal a családi kötelek, a családok által egymás ellenében gyakorolt ellenőrzés fokozódnának, a mi annyira individualistikus korunk sok bajait és veszélyeit képes volna elhárítani.

De szükséges lesz az önszegélynek teljesebb kifejtése azon irányban, hogy a birtoknélküli osztályok beteg- és rokkant-pénztárok sat. által a munkaképtelenség eshetőségéről maguk gondoskodjanak, mert ennek hiányában az ezen címen felmerülő költségek annyira fognának esetleg emelkedni, hogy még a legrendezettebb községek pénzügyi mérlegét is megzavarhatják. Így fogva fel a községi pénzügy kérdése összefügg az ujkori állami élet legvitalisabb érdekeivel és csak azok tekintetbevételével oldható meg sikeresen.

DR. WEISZ BÉLA.

A VÉDVÁM ÉS A TÖRTÉNELEM.*)

KÉT CZIKK.

Első közlemény.

A védvám és szabad kereskedelem vitás kérdésében a tudomány úgyszólván már egy század előtt kimondta visszavonhatatlan ítéletét, kárhóztatva az elsőt és határozott pártállást foglalva el az utóbbi mellett. S ha a harcz e két elv között mind e mai napig oly elkeseredett, azt főleg annak kell tulajdonítani, hogy vannak, kik theoria és praxis, tudomány és élet között elvi ellentétet látnak, és ezért elméletileg elismerik ugyan a szabad kereskedés helyességét, de gyakorlatban a védvámnak adnak igazat.

Bármily nagy legyen is azonban látszólag az eltérés elmélet és gyakorlat között, szorosán véve és lényegben ily eltérés nem létezik. Csak az az elmélet lehet helyes, mely a

---

Források: Átalában. A. Beer: Geschichte des Welthandels. Wien, Gerold 1864. Bianchini: Scienza del benivivee sociale, Parti storica. Palermo, 1845. Blanqui: Histoire de l'Economie Politique. Paris, Guillaumin, 1860. Kautz: Geschichtliche Entwicklung der Nationalökonomie und ihrer Literatur. Wien, Gerold, 1860. Kautz: Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika. Budapest, 1866. Twiss: View of the progress of political economy. London, Longman etc. 1847. — Az egyes országokra nézve egyebeken kívül főleg: P. Clément: Histoire du système protecteur en France. Paris, Guillaumin, 1859. Laspeyres: Geschichte der volkwirtschaftlichen Anschauungen der Niederländer in ihrer Literatur zur Zeit der Republik. Leipzig, Hirzel, 1863. Fried. Matthaci: Die Industrie Russlands. Leipzig, Dries, 1872. Wolowski: La liberté commerciale et ses résultats. Paris, Guillaumin, 1869. D. Welt: Les nouvelles expériences financières, industrielles et commerciales (angolból) Journal des Economistes, 1873. Juniusi és juliusi füzet, stb. — A politikai történelem adatainál Weber; a világtörténelmi s az újabb statisztikai adatoknál Brachelli és Kolb statisztikai kézikönyveit használtuk.

gyakorlati élet követelményeinek megfelel; és csak az a gyakorlat tarthat elismerésre számot, mely egészséges elméleten alapszik. Gyakran látjuk ugyan, hogy a tudomány egészen más elveket tanít, mint a minőket a gyakorlat megvalósít; de ilyenkor egész bizonyossággal mondhatjuk, hogy vagy az egyik, vagy a másik okvetlenül hamis. Oly tudomány, mely ellenkezik az étellel, s oly gyakorlat, mely megtagadja a tudományt — egyiránt hibás. Mert lehet a kettő között múló és esetleges eltérés, de benső s a dolog természetéből folyó elvi ellentét soha.

Mit értünk tulajdonképen elmélet alatt? Azon igazságok rendszeres foglalátát, melyek a tünemények bizonyos körére vonatkoznak, azokat elveikre visszavezetik. Más szóval, a tényekben rejlő tanulságokat. Mit értünk továbbá gyakorlat alatt? A tudomány által tanított elveknek alkalmazását az életben. — Bárhogyan is forgassuk tehát e két fogalmat, minél tovább foglalkozunk velök, annál meggyőzőbben áll előttünk az eredmény, mely e két fogalmat benső és válthatlan összeköttetésben mutatja. Lehet, hogy valamely elmélet nem alkalmazható az életben; de akkor maga az elmélet is rossz, mert nem terjedett ki a tünemények minden körére. Lehet ismét, hogy a gyakorlat helytelen; de akkor viszont bizonyos, hogy amaz elvek is hibásak, melyekből kiindult. Meghajolni a tudomány előtt, dicsérni azt mint elméletet, s a mellett mégis más elveket követni életben és gyakorlatban: a legsúlyosabb logikai következetlenség, sőt ennél is több. Mert a ki a tudomány megvetésével egyedül a legszembeötlőbb tényeket fogadja el bíróul, az lealacsonyítja az emberi értelmet, s mintegy maga is elismeri, hogy eljárását nem képes észszerűleg igazolni.

Habár tehát nem osztozhatunk is azon nézetben, mely az elmélet megvetésével csak a tényeket, más szóval a történelmet fogadja el bíróul, a jelen dolgozatban mégis követni fogjuk a védvamosokat ama térre, melyet kizárólagos birtokuk gyanánt szeretnek tekinteni. Mert ha sikerül kimutatnunk, hogy a védvamosok történelmi érvei sem állják meg a sarat, úgy kicsavartuk kezükből amaz utolsó fegyvert is, melyet ma anynyi előszeretettel forgatnak. S ha e részben csupán>Listre és Careyre fognak szoritkozni, azt mindenki csak helyeselhetni fogja, ha meggondolja, mily nagy és úgyszólván kizárólagos

tekintélynek örvend e két férfiú a védvám hiveinél. Az ő megczáfolásukkal úgy szólván megszűnnék minden további vitának szüksége. Mennyire fog ez nekünk sikerülni, annak megítélése az olvasóra tartozik.

I. A kereskedelmi köztársaságok.

(Velence, a Hanza s Hollandia.)

Midőn e szakaszban a védvámosok, nevezetesen Carey és List történeti bizonyítékait igyekszünk elfogulatlan világitásba helyezni, természetesen nem terjeszkedhetünk ki minden legkisebb részletre. Ily munka már terjedelménél fogva sem volna igazolható, s az olvasó talán csak helyeselni fogja eljárásunkat, midőn főleg ama legkiválóbb példákra szoritkozunk, melyekre maguk a védvámosok fektetnek legtöbb súlyt. Azon állásaikban fogjuk őket fölkeresni, melyeknek ellenállhatatlan hatalmát és bevehetetlen erősségeit önmaguk hirdetik. Reméljük, hogy így egyrészt tisztább és áttekinthetőbb képet nyerünk, és a mellett talán arról is meggyőzzük az olvasót, miszerint nem egy kedvencz eszme minden áron való elfogadtatása, hanem egyedül az igazság kiderítésének igénytelen és őszinte törekvése vezeti tollunkat.

Ezért mellőzni fogjuk az ókort, melyet a társánál jóval elfogulatlanabb List is elkerült, s a melyet Carey is csak minden elfogadott történelmi felfogás megtagadásával hozhat fel bíról a védvám és szabad kereskedés vitás kérdésében. Hasonló okból csak futólagosan akarunk megemlékezni a mindkét író által például felhozott azon államokról, melyek a közép- és újkor válpontján virágoztak, hogy annál behatóbban vizsgálhassuk a hozzánk legközelebb eső századok legkiválóbb államait.

Carey egyenesen pálcát tör a kereskedelem felett, mely szerinte mindig háborúra s a népek romlására vezet; s e tételt főleg az őskori népek történelmével igyekszik bebizonyítani. Felhoz számos ó-, közép- és újkori népet, melyek mind kereskedést is üztek, háborúkat is viseltek és el is pusztultak; és ebből azt a tanulságot vonja le, hogy eme népek azért enyésztek el, mert kereskedelemmel foglalkoztak. Ilyen következte-

téssel, mely bizonyos társadalmi jelenségek együtt vagy egymás után való létezéséből azok belső oki összefüggésére utal „cum hoc“, vagy „post hoc, ergo propter hoc“-féle okoskodással mindent valónak lehet bizonyítani, és így még annál nagyobb tévedést is, minőt Carey követ el, midőn Sparta és Róma vesztét a kereskedelemnek tulajdonítja.

A kereskedelemnek oly elvszerű elítélése egyébiránt, minőt Carey tanusít, még a védvamosok között sem talál mindenütt viszhangra. A jóval korábbi List sokkal tárgyiasabban itél a kereskedői államok hanyatlásának okairól, behatóbban foglalkozva Velence, a Hanza és Hollandia történelmével. Bármily előnyösen is különbözzék azonban e részben társától, s bármennyire is igazat adjunk neki egyesekben: következtetéseit még sem fogadhatjuk el, és pedig annál kevésbé, minthogy az általa felhozott történelmi tények is sokszor hiányosak, hogy ne mondjuk valótlanok. De lássuk az illető államokat egyenként.

Velence hanyatlását List a földolobban kétségkívül jól itéli meg, a mennyiben azt „az elfajult aristocratia botorságának, eltompulásának s a szolgaságba süllyedt nép apathiájának“ tulajdonítja. E felfogást, mely nem egyes jelenségekből, hanem az állami és társadalmi élet alapjaiból igyekszik következtetni, a történelem minden komoly olvasója habozás nélkül helyeselheti, s csak azt sajnálhatja, hogy szerzőnk nem maradt ahhoz mindvégig hű. List nem tudja vagy nem akarja észrevenni, hogy ugyanazon zsarnok és elfajult aristocratia, mely Velence állami politikáját vezette, idővel kereskedelmi irányára is rásütötte bélyegét.

A míg Velence fejlődésben volt, vámjai alig képeztek egyebet pénzügyi intézkedéseknél. Ez időben még nem vétkezett ama nagy igazság ellen, hogy a nemzetközi forgalom csak kölcsönös haszon mellett maradhat tartósan előnyös. A közép- és újkor válpontján Olaszországon kívül Egyptom és Flandria játszott az ipar és kereskedelem terén legnagyobb szerepet. Velence itt is, ott is kölcsönös előnyök árán, az egyptomi és flandriai cikkek teljes vámmentessége útján, igyekezett saját áruinak is élénk és szabad piacot biztosítani. Sőt gondoskodása ezen vele forgalomban álló országok iránt annyira ment, hogy ugyanazon időben, midőn még az egész világ egyedül

a nemes érzekben látta a gazdagságot, egyenesen meghagyta kalmárainak, miszerint Flandriába vitorlázó árúkért ne aranyat és ezüstöt, hanem vasat, ónt és ólmot hozzanak cserébe.

Minél nagyobb lendületnek indult azonban ipara és kereskedelme, annál messzebb távozott amaz elvektől, melyeknek azt köszönhette. Mit eddig munkája, szorgalma és bölcsesége megszerzett, azt most nyers hatalommal akarta biztosítani. A németekkel, kikkel csak későbben jött élénkebb érintkezésbe, a legkiméletlenebbül éreztette felsőbbségét. Majd a keleti árúkra is vámokat rótt.

A hajózásnál, hol legkorább mutatkozott önzése, az idegnek kizárása eleinte alig birt gyakorlati fontossággal, minthogy akkor még más népek úgy sem foglalkoztak azzal nagyobb mérvben. Minél élénkebbé vált azonban forgalma a különböző nemzetekkel, annál nyomasztóbb hatást kellett gyakorolnia ama tilalomnak, mely a velencei kikötőből minden idegen hajót kizárt. S az idő és hatalom enyhítés helyett itt is súlyosbitást hozott. Velence nem elégedett meg azzal, hogy hajói közvetítették a világ forgalmát, arra törekedett kényszeríteni a népeket, hogy saját piaczára seregeljenek, mert a signoria dolyfe úgy akarta, hogy távoli országokkal is csak úgy legyen érvényes az alkü, ha az a Szent-Márk terén köttetik meg.

Ipara az eddigi szabadabb rendszer mellett is a legelső volt az egész világon. Selyem-, posztó-, vászon- és pamutszövetek, fegyverei, páncéljai és sisakjai, tükrei és kristályai. arany- és ezüst-ékszerei messze földön keresett kincseket képeztek, a melyek közül egyedül selyemárúi 500,000 aranyat hoztak évenként a köztársaság virágzó korában. A nobilek göggyével azonban nem fért össze, hogy mint eddig, olesóság és jóság által biztosítsák árúknak az elsőséget. Az a politika, mely otthon az aranykönyv bezárásával szilárdította meg a nemesség hatalmát, a gazdasági világalom elnyerésére sem nyúlhatott más eszközhöz. Velence eltökélte magában, hogy az iparból monopoliumot teremt, melynek jótéteményeitől minden más népet kizár.

A munka és szorgalom napjai lejártak. A durva erőszak lépett helyökbe. Az állami inquisitió intézkedett arról, hogy minden külföldre távozott munkás hazahívassék. Ha nem enge-

gelmeskedett, börtönbe vetették rokonait és hozzátartozóit, bűntelenséget, sőt jutalmat ígérve az újra visszatérőnek. De ha ez sem használt, orgyilkost küldöttek utána, nehogy más népek is megtanulhassák tőle Velence gazdagságának titkait.

A csapás, melyet másokra mértek, önmagukra hullott vissza. Velence khinai fallal vette magát körül, s míg kívül az egész világ haladott, ő nem mozdult helyéből. A védelem kiölte belőle a haladás szellemét, és ipara feltartóztathatlan hanyatlásnak indult. Vasco di Gama merész útja s a törökök keleti hódításai nem magyarázzák meg eléggé romlását. Velence sokkal hatalmasabb volt, semhogy a fejlődő Portugalliával győzelmesen nem versenyezhetett volna. S másrészt távolról sem volt oly vakbuzgó, hogy a hitetlenek aranyait megvetette volna. A keresztény fanatizmus legvirágzóbb korában élénk kereskedelmet üzött a szaracénokkal s a lepantói ütközet után a törökkel is jó lábon állott. A cambrayi liga, mely Arragonia és Franciaország királyát, a császárt és pápát együtt vezette a szigetváros ellen, nem volt képes ennek hatalmát megtörni. Önző kereskedelmi politikája, mely harczra hívta ellene a világ öntudatra ébredt népeit; rövidlátó irigysége, mely midőn másokat akart örökös gyöngeségre kárhoztatni, saját iparát rontotta meg — ime azon elemek, melyek Velence gazdasági hanyatlását valóban előidézték. V. Károly még szigorúbb vámokkal felelt a lagunák városának tilalmi intézkedéseire, s a többi országok követték példáját. Az egykor virágzó ipar pedig, mely legalább belforgalmát táplálhatta volna, az elzárás következtében és verseny hiányában mindinkább elvesztette lábai alól a talajt. Velence még jó ideig kiváló szerepet játszott a politika terén, de gazdasági ereje gyökerében meg volt támadva, s az egykor oly jelentőségteljes ünnepély, melyen a Bucentoron kivonuló új doge a tenger hullámaiba vetett gyűrűvel jegyezte el Velenczének az Adriát, most már tartalmatlan színpadi jele netté törpült.

A másik két kereskedelmi állam megítélésénél List ismét igazat és téveset összekever egymással. Helyes érzéket tanusít az események belső okai iránt, de nem osztályozza azokat kellőleg; előtérbe tolja a másodrendűeket és elhanyagolja a legfontosabbakat. Saját korát és nemzetét tartva szem előtt, min-

denütt a nemzeti egységre fekteti a fősúlyt és ennek hiányából származtatja a romlást. Elfelejtji, hogy egyrészt a Hanza magában véve is elég nagy szövetséget képezett, melynél kisebb országok is virágzó gazdasági helyzettel dicsekedhettek, s hogy másrészt Hollandia hanyatlása ép azon időben kezdődik, midőn a helytartók növekvő hatalma folyton erősebb kapcsolatokkal füzte egymáshoz az egyes államokat. Az sem állhat, hogy a Hanzának nem volt ipara, és ezért kellett volna megbuknia; mert e szövetség virágkorában Németország legkiválóbb 40—80 városát foglalta magában, s ha volt a középkorban valahol ipar, úgy az csakis a városokban lehetett.

A mi különösen a Hanza történetét illeti, úgy annak romlása főleg a szövetségesek laza kapcsolatából eredt, mely csak a szerencse kedvezése mellett mutathatott fel eredményeket, míg a legelső komoly veszedelemnél végzetes válságra kellett vezetnie. S a Hanza önző és minden másokat kizáró gazdasági politikája mellett a fenyegető vihar nem is maradhatott el soká. Hozzájárult a szövetséges városok kölcsönös irigysége és egyenetlensége, mely még az árulástól sem rettent vissza. Ily körülmények közt s a szomszéd államok tömörülése és erősödése, valamint az egészségesebb alapokon nyugvó Hollandia gyors fejlődése mellett a boldog napjaiban királyoknak parancsoló Hanza nem maradhatott hosszú ideig életben. A szerencse elpártolásával a szövetség is mindinkább megfogyatkozott, míg végre egészen elmállott. Halála dicstelen vala, mint az okok, melyek azt előidéztek.

Az elerőtlenedő Hanza helyét az ifjú Hollandia foglalta el. E maroknyi nép 80 éven át küzdött lételeért, politikai és vallási szabadságaért a világ leghatalmasabb fejedelme ellen, — és e nagy eszmékért folytatott küzdelmei képezik életének minden tekintetben legszebb lapjait. E harcok nemcsak hadvezéreket szültek, minők az Orániak a szárazon, Ruyter és Trump a tengeren, hanem egyszersmind oly államférfiakat, mint Oldenbarneveld és a Witt testvérek, tudósokat, minők Grotius és Spinoza és oly polgárokat, kik minden védelem nélkül hatalmas ipart teremtettek, s a háború minden zivatarai között a szélrózsa minden irányában közvetítették az egész világ forgalmát. List Hollandia hanyatlását az angol hajózási aktának

(1651) tulajdonitja, s ha meggondoljuk, hogy a britt hajóhad két évvel utóbb legyőzte a hollandit, még igazat is adhatnánk e feltevésnek. De a történelem arról is tanuskodik, hogy míg Spanyolország, hires armadájának szétveretése után, örökre meghajolt az angol hatalom tengeri felsőbbsege előtt, a kis Hollandia pár évre rá újra szembe szállt ellenfelével, s ha akkor kétes is maradt az eredmény, kevés idő múlva újra harcra kelt Angliával és ekkor le is győzte, a mint legyőzte Svéd- és Franciaországot; s a míg a bredai békével (1667) engedményeket csikart ki Angliától, Nymwegenben (1678) a többi Európával szemben is biztosította függetlenségét.

Hollandia még ezentúl is sokáig kiváló szerepet játszott az európai hatalmak között s nem egy előnyt biztosított magának nemzetközi szerződéseivel. Honnan van mégis, hogy a leg-hivatottabb szaktekintélyek a hollandi kereskedelem és ipar hanyatlását már a münsteri békétől (1648) származtatják? Hollandia már nem volt többé az a nép, mint a függetlenségi küzdelem alatt. A fordulatot a dortrehti zsinat (1618) jelzi, melyen ugyanazok, kik eddig a lelkiismeret szabadságáért harczoltak, maguk is vallási türelmetlenségre vetemedtek. Az arminianusok és gomarianusok viszátkodása egészen új Hollandiát nyit meg előttünk. A nemzetek önállásáért véröket ontó hős Orániak most már csak egyeduralomra törekvő kényurak. A vértanúk utódai nyárspolgárok, kik önként dobják el maguktól szabadságukat, csakhogy nyugton élhessenek. A szabadságaért mindent feláldozó nép nyomorúlt csöcselék, játék az Orániak kezében, mely nyugton nézi, vagy épen önmaga hajtja végre legjobb fiainak, Oldenbarneveldnek és Jan de Wittnek meggyilkoltatását. A világjáró kalmárok és iparosok kicsinyes szatócsok, kik többre becsülik kis üzletben a nagy nyereséget, mint óriási forgalomban a csak látszólag kevesebbet.

Már a kortársak is jól érezték, mi tette virágzóvá Hollandiát. Szabad vallásgyakorlat, mely a honiakat lebilincseli s az idegeneket odacsábítja. Szabad letelepedés, szabad kormányzat, jó igazságszolgáltatás stb. — ezeket hozzák fel első sorban maguk a belföldiek; míg a Hollandia gazdagságát irigylő angolok hozzáteszik: a kamat alacsonysága, a fuvar olcsósága, a ki- és beviteli vámok csekélysege stb. Most mindez megvál-

tozott. És ugyanekkor az ipar, melyről List is elismeri, hogy védvám nélkül emelkedett fel a semmiből a nagyhatalmú Hanza versenye daczára; mely a XVII. századig a többi népek minden törekvése daczára győzelmesen küzdött meg mindnyájokkal — ugyanez ipar védelmet sürgetett s romlására meg is kapta azt. 1581-ben szerepelnek a ki- és beviteli vámok először az állami bevételek között. Akkor azonban csak a hadi költségek fedezésére szolgáltak és oly mérsékeltek valának, hogy csakis pénzügyi vámok természetével bírtak s a szabad kereskedés szellemével sem ellenkeztek. A münsteri békével azonban az ideiglenes intézkedés állandóságot nyert, rövid három év múlva felebb emelkedett a vám s a század folyamában mindig erősebbé vált. Igaz, hogy a hollandiak szabad kereskedelme elméletileg egészen más alapokon nyugodott, mint a mi nőkre azt a mai tudomány fekteti. Ma a fogyasztók egyetemes érdekével igazoljuk, akkor csak a kereskedői osztály hasznával védelmezték. Hatása azonban egészben véve ugyanaz volt. Jól érezték ezt a későbbi hollandusok is, midőn újra visszaki-vánták az elmúlt idöket s a forgalmat minden korlátaitól megszabadítani törekedtek. A szabad kereskedéshez legtovább ragaszkodó Amsterdam virágzása, a többi tartományok hanyatlása mellett, újra meg újra a régi elhagyott útra terelték a kiválóbb gondolkozók figyelmét. Nemesak a kereskedők, tudósok és államférfiak is ily értelemben nyilatkoztak. A protectió szelleme azonban mind mélyebb gyökeret vert, míg végre nem volt ipar, mely nem vágyott volna a védelem sorvasztó karjai után. Politikai és gazdasági életéből egyiránt kihalt a szabadság szelleme. E rövid szóban fekszik Hollandia virágzásának és hanyatlásának magyarázata.

2. Spanyolország.

A védvámosok, kik oly nagyon szeretnek a történelemre hivatkozni, Spanyolországot rendszeren elhanyagolják. Itt nem uralkodott soha a szabad kereskedelem, sőt ellenkezőleg a védelmi és tilalmi rendszer, úgy szólván itt keletkezett s mindenesetre itt tenyészett legbujábbban — s mégis nincs ország, mely a gazdasági pusztulás és nyomor oly szomorú példáját nyujtaná.

Carey és List a zsarnokságnak és fanatizmusnak, a zsidók és mórok kiűzésének s Amerika fölfedezésének tulajdonítják főleg Spanyolország hanyatlását. De a tulajdonképeni gazdasági intézkedéseket, azok benső összefüggését a politikai és egyházi tüneményekkel egyáltalán nem érintik, s az általok említett okokat sem adják elő azon egymásutánban, melyet a történelmi hűség megkíván.

Hosszú anarchia után arragoniai Ferdinánd és castiliai Izabella alatt egész Spanyolország egyesült, és uralmok alatt az eddig sokat szenvedett gazdasági élet új lendületnek indult. E kedvező fordulat legfőbb okát azonban egyikök sem látszik felismerni. Mindkét fejedelem főleg koronájának szilárdítására gondolt, mit csak az eddig olygarchikus hatalmat bitorolt nemesség és papság megtörésével valósíthattak meg. A városoknak, az ipar és kereskedelem e gyűpontjainak szabadsága sem azelőtt, sem azután nem részesült soha oly elismerésben, mint katolikus Ferdinánd alatt, ki városi elemekből alkotott sereggel, az ú. n. hermandaddal igazta le a nemességet s még az általa alapított inquisitiót is politikai eszköznél használta és pedig nemcsak a nemesség, hanem az egyház ellenében is.

S hogy a városok szabadsága, a polgári osztály emelése mily kedvező befolyást gyakorolt iparra és kereskedelemre, eléggé mutatja azok virágzása I. (V.) Károly uralkodásának kezdetén is, habár Amerika felfedezésének s az akkor ugyan még korlátoltabb körű vallási üldözéseknek jótékony befolyást nem is tulajdoníthatunk. Az új fejedelem azonban a városok önállóságát nem akarta tisztelni. Önkénye lázadásra vezette a polgári elemet, mely a Károly által életbeléptetett súlyos adók megszüntetésén kívül a polgári rendnek a nemességgel való egyenjogusítását is követelte. A királylyal különben szintén elégedetlen nemesség, melynek nagy része eddig a városokkal tartott, előjogait féltve, most elpártolt tőlük, s 1521-ben Villalar mezőin eltemettetett a polgári elem és szabadsága, s vele Spanyolország ipara és kereskedelme. A mi ezután jött, az csak utójátéka volt a nagy tragédiának. Az így felszántott talajon már most gyorsan tenyésztek a romlás minden elemei.

Károlynak számos háborúi következtében folyton pénzre volt szüksége. Amerika bőven küldötte nemes érczét a kincszomjas országba, de az mind gyümölcstelen maradt. A hirtelen gazdagodási vágy s az előítélet gögje kiölték a munka szeretetét és tiszteletét. A munkája után élő ember kevesebb becsülésben részesült, mint a henyélő. A kézmivességet ismét szabad emberhez méltatlan foglalkozásnak bélyegezte a korlátoltság, s volt igen tisztos mesterség, melynek gyakorlata elég bűnnek tartatott arra, hogy a vele foglalkozó egész családja s minden legtávolabbi rokona a legnagyobb megvetésben részesüljön s a még különben bűnboesánatot ígérő egyházi szerzetekből is kizárassék. Az ország szemlátomást szegényedett, de fejedelmének csak annál nagyobb szüksége volt pénzre. Rövidlátásában ismét korlátolásokhoz nyult, és a közgazda sokkal kárhözatosabbnak kénytelen bélyegezni uralmát, mint akár sötét fia országlását; mert ennek vérengző fanatismusa aránylag csak rövid időre bénította meg nemzetét, míg a Károly alatt meghonosult rendszer még ma is kínos teher gyanánt súlyosodik a világra. Mit eddig egyesek kicsinyben és részletekben vétkeztek a közgazdaság ellen, azt Károly nagyban és rendszeresen hajtotta végre. Hogy folytonos háborúinak költségeit fedezhesse, meghamisította pénzét, s hogy az új világ kincsei ki ne szívároghassanak az országból, a legoktalanabb vámokkal és tilalmakkal sújtotta a forgalmat. E végzetes politika tönkre tette azt a keveset is, mi még az iparból és kereskedelemből fenmaradt. II. Fülöp alatt Spanyolország még a leghatalmasabb államok közt foglalt helyet, s noha Amerika évenként egész aranyesővel árasztotta el az országot, a művelt világ valamennyi népe közt a pyrenaei félszigeten ülte a nyomor legborzasztóbb orgiáit. Ime ide vezetett ama szánandó tévedés, mely minden egyéb javak megvetésével csak az aranyban látja a népek gazdagságát s a forgalom békókba verésével gondolja emelni a nemzet munkaerejét. A fanatismus korszaka tulajdonképen csak II. Fülöppel kezdődik. Károly még a pápával is szembe szállt, hogy lelke legfőbb vágyát, a viláгурalmat megvalósítsa. II. Fülöp még királyságát is eldobta volna magától, ha hitetlenek felett kell vala uralkodnia. Az inquisitio vallási dühöngései csak most mutatkoztak borzalmas nagyságukban s a mórok

kiüzése, melynek védvamosaink a spanyol ipar elpusztulását tulajdonítják, csak III. Fülöp alatt (1609) következett be, midőn az ország gazdasági élete már kiadta végső lehelletét.

De nemesak a hanyatlás okait itélik meg ily tévesen a védvamosok, a Bourbonok trónrajutásával újra feléledő ország virulását is lehetőleg még hibásabban magyarázzák. Carey és List egyenesen a most életbeléptetett hatályosabb védvamosoknak tulajdonítják azt. Alig szükséges mondanunk, mennyire ellenkezik ez állítás a valósággal. Spanyolország a habsburg-házi fejedelmek alatt oly utólérhetetlen virtuóizást tanusított a vámok emelésében, hogy méltán tartható a prohibíció klasszikus földjének. Mert az egyes társulatoknak engedélyezett szabadabb áruforgalom is egészen illusorius lehetett ott, hol a korábban ledöntött közbeeső vámsorompók is újra visszaállítottak. Spanyolországról a legkiválóbb szakemberek úgy nyilatkoztak, hogy az ez időben „hermetice“ el volt zárva a külföldtől. Itt a védvám fokozásáról beszélni csak a valóság megvetésével lehet.

Carey ez állítást mivel sem támogatja, List ellenben angol adatokból indul ki, melyek szerint a Spanyolország által fogyasztott iparcikkek $\frac{19}{20}$ része angol volt az utolsó Habsburgok alatt, míg később jóval kevesebb idegen áru jött az országba. Ez adat igaz lehet, a nélkül, hogy azért belőle oly következtetést kellene vonni, mely a tényekkel homlokegyenest ellenkezik. A tilalmi korszak fénykorában Spanyolország mindenestre külföldről fedezte ipari szükségleteit, azon egyszerű okból, mert magának ipara nem volt. Csakhogy e forgalmat a csempészet közvetítette, a mint ezt ugyancsak List Anglia történelmében maga is elismeri.

Spanyolország gazdaságát újabb életre nem a vám fokozása keltette, mert hisz ez az adott körülmények közt teljes lehetlenség vala. Hanem éppen az ellenkező. A Bourbonok trónra jutásával Angolország, legalább Franciaország felé, kissé szabadabb forgalomnak örvendett, s e szabad forgalom mig egyrészt teljesen megszüntette a csempészetet, a hazai iparba is némi elevenséget öntött. A tilalom százados uralma az ipar romlására és a legóriásibb csempészetre vezetett. Egy-két évi szabadabb forgalom az egy Franciaország felé, és ama borzasztó nemzetgazdasági visszaélés majdnem teljesen megszünt, s a mellett a gazdasági élet is némileg magához tért.

3. Portugallia.

Ez országgal a védvamosok egyik legfőbb érvéhez, az ú. n. Methuen szerződéshez értünk. Valamennyi történelmi hivatkozásaik közt ezt hozzák fel a legnagyobb bizalommal; ez az, melynek felemlítését is elégnék tartják arra, hogy a szabad kereskedelmi tan tévedései egész nagyságukban feltáruljanak.

A kérdéses szerződést Methuen lord kötötte 1703-ban Portugalliával; innen neve. Tartalma röviden abban állott, hogy Portugallia megszüntette az angol gyapjúárúkat 16 év óta kizáró tilalmat és újból az 1684-ben fennálló, legalább aránylag szabadabb 23°/o-os vámtételt alkalmazta; míg ellenben Anglia ennek fejében a portugalliai bornak harmadrész oly alacsony vámot engedett, mint bármely más idegen ily terméknek.

List és Carey teljesen egyetértenek abban, hogy e szerződés a legnagyobb veszedelmet hozta Portugallia iparára, s csupán abban térnek el egymástól, hogy List még egy nem épen megbízható adatot hoz fel, miszerint az angol kereskedők különféle csalások segédelmével jószágaiknál csak az érték felét vallották be s így tulajdonképen nem 23, hanem 11—12°/o-os vám mellett hozták be posztójukat. Eltekintve ez állítás valószínűtlenségétől, azt az egy tanulást mindenestre merithetjük belőle, hogy a protectió mai legkiválóbb szószólója, Carey, még egy 23 százalékos vámban sem lát elég biztosítékot a honi ipar megvédésére. A nemzetközi forgalom mily iszonyú megszorítására vezetne ez elv a gyakorlatban, azt alig kell bővebben fejtegetni. Abban azonban ismét egyetértenek szerzőink, hogy e szerződés az örvény szélére sodorta Portugalliának nem csak posztógyárait, hanem összes iparát; sőt Carey szerint még kereskedelmét és földmívelését is.

Némi elfogulatlanság mellett, úgy hisszük, senki sem fogja tagadhatni, hogy ez állítások, a legjobb esetben is, erős túlzásban szenvednek. Bármily romboló hatást is gyakorolt legyen a Methuen szerződés Portugallia iparára, legfőlebb annak posztóiparát tehette tönkre. A többi iparágaknak, sőt az összes gazdasági életnek, az iparon kívül még a földmívelésnek és kereskedelemnek pusztulását is egyedül

e szerződésből magyarázni — ez állítás semmiesetre sem tarthat elfogulatlan, tárgyias felfogásra számot.

Szigorúan egyedül azt a tényt lehet elfogadnunk, hogy a portugalliai posztóipar 23 vagy épen 11—12 százalékos vám mellett nem birt az angol gyártmánynyal versenyezni. E körülmény azonban nem annyira a szabadkereskedés, mint inkább a védelem ellen bizonyít, ha tekintetbe vesszük azt, mit maga List is beismer, hogy t. i. ez ipart közel 20 éven át (1684—1703.) magas vámokkal, vagy épen tilalommal védték. Mert ha ennyi évi protectió és prohibitió sem képes valamely iparágat annyira megizmosítani, hogy az ily hosszú idő után 23, vagy csak 11—12 százalékos védelem mellett akár a legelőhaladottabb külföldi termékkel is versenyezessen, akkor be van bizonyítva, hogy a védelem nem képes életerős ipart fejleszteni, és ezzel fel van adva annak legtöbb sikerrel használható igazolása. Sőt ha újra átolvassuk azt a helyet, hol List a tilalom keletkezését elbeszéli, még arra a következtetésre is juthatunk, miszerint egyedül e védelem bénította meg a portugalliai posztóipart annyira, hogy az 20 évi minden versenyt kizáró, sorvasztó tilalom után még védelem mellett sem birt a külföldi szorgalommal megküzdeni. List ugyanis szóról szóra ezeket mondja: „Midőn 1681-ben Ereceira gróf lépett a portugalliai kormányra, azon volt, hogy posztógyárakat alapítson, melyek a belföldi anyagot feldolgozzák s az anyaországot és gyarmatokat hazai iparcikkkel lássák el. E végből posztósokat hozatott Angliából, s az ország posztógyarai a nyújtott védelem mellett oly gyorsan felvirágoztak, hogy három évvel utóbb (1684.) már tilalom alá lehetett vetni az idegen posztók behozatalát.“ — List tehát elismeri, hogy a posztóipar tilalom nélkül is hatalmas lendületet vett. Mi szükség volt tehát akkor a külföldi árúk teljes kizárására, mikor az ipar a nélkül is szép fejlődésnek indult? S nem sokkal valószínűbb-e, hogy a versenynek ez indokolatlan kiirtása erőtlenítette el a portugalliai posztóipart; hogy csak a törekvés és haladás e mesterséges elfojtása juttathatta azt tönkre még oly védelem mellett is, mely legalább is felért azzal, a melynek szárnyai alatt keletkezett?

Ha már az eddigiek is sok tekintetben meggyöngíthették a védvamosok e legfontosabb történelmi hivatkozását, még jó-

val sajátságosabb világításba kell annak jutnia, ha látjuk, mily homlokegyenest ellenkező módon magyarázza a védvamos nézetek két legfőbb képviselője e szerződés további hatását. Carey egy, fájdalom, meg nem nevezett utazó feljegyzései nyomán a mai Portugallia helyzetét is a legnyomorultabbnak festi s mindezt egyenesen a Methuen szerződésből magyarázza ki. List ellenben azt mondja, hogy az 1750-ben kormányra lépett Pombal minisztersége alatt Portugallia ismét virulásnak indult, s így legalább hallgatag elismeri, hogy a Methuen szerződés minden gazdasági életet kiirtó hatalma csak néhány évtizedre szorított. Mindkét állítás igaz nem lehet. Vagy az egyik, vagy a másik szükségkép hamis; ezt már a legegyszerűbb józan ész is belátja. A történelem azonban még tovább megy: tévesnek bélyegzi mind a kettőt.

Carey hosszabb czáfolgatásától már List is felment, a kinek annyiban csakugyan igaza van, hogy Pombal idejében Portugallia valóban kedvező viszonyoknak örvendett, jóval kedvezőbbeknek, mint Ereceira idejében. Hogy hihessük akkor azonban, hogy a Methuen-szerződés csakugyan oly iszonyú következtetéseket vonhatott volna maga után, midőn egy félszázad mulva fellépő államférfi rövid idő alatt virágzásra vezethette az országot, főleg ha tekintetbe vesszük azt, min List könnyedén elsiklik, hogy az annyiszor elkárhoztatott Methuen-szerződés még mindig fennáll s Pombalt túlélve csak 1810-ben, I. Napoleon szárazföldi zárlata alatt, szűnt meg.

Ha az elfogulatlan történelemhez fordulunk és ott keressük a hanyatlás és virágzás okait, ismét azt fogjuk találni, mit már eddig annyiszor tapasztaltunk. A nemzeti élet organikus egész, a melynek egyes részei bármily helyes gondoskodásban részesüljenek, általában véve mindig alá vannak rendelve az egésznek. Anyagi jólétet csak különböző kedvező körülmények összetalálkozásánál lelünk; hol ismét gazdasági nyomort látunk, ott nem egy egyetlen szerződés, hanem számos tényező együttes hatásával találkozunk.

Portugallia fénykorát a XVI. század elején uralkodó Nagy Emanuel alatt élvezte. Ez időre esnek a tengerentúli nagy felfedezések is. Jótékonyabb hatással volt azonban az országra nézve a már e király elődjénél, II. Joaonál mutatkozó törekvés,

a polgári elemet erősíteni s a nemesi olygarchiát megtörni. De már közvetlen utódja III. Joao ismét háttérbe szorította a polgári elemet. Egészen mint Spanyolországban, itt is a rövid virágzásra a fejedelmi önkény s a nemesi és egyházi zsarnokság következett, mely mindkét helyütt a védvamosok által legfőbb kincs gyanánt becsült nemes érczek munka- és szorgalomlankasztó beözönlésével párosult. Még szomorúbb lett Portugallia sorsa a burgundi ház kihaltával, midőn hatvan évig (1580—1640) az idegen spanyol uralom nyomasztó súlya nehezedett reá. A braganzai házból származó első királyoknál még élénk volt az őket trónrajuttató nemzet iránt a hála. Tiszteletben tartották annak szabadságát, és alattok ismét virágzásnak indult az ország. De már V. Joao (1705—1750) visszaesett a régi kerékvágásba, s a szabadsággal együtt a jólét is elköltözött. A hanyatlásnak indult országot Pombal, I. Jose (1750—1777) minisztere emelte fel ismét. E nagy államférfiú a nemeség és papság megfékezésével, a jezsuiták elűzésével, iskolák és tudós társaságok alapításával, szigorú igazságszolgáltatással és takarékos államháztartással, s különösen gazdasági téren a földmivelés, ipar és kereskedelem egyenlő ápolásával, a Methuen szerződés fentartása mellett gazdaggá tette hazáját. Portugallia nyomorban sinylett e szerződés nélkül is és viszont virágzott oly időben, midőn ez fennállott. Az ország sülyedését vagy emelkedését egyedül ebből kimagyarázni nem lehet. Az okok, melyek az országot a történelem változatos folyamában majd jóléttel vették körül, majd nyomorra kárhoztatták, kissé mélyebben fekszenek. A polgári elem kedvezése, a nép jogainak tiszteletben tartása, a munka és szorgalom megbecsülése és az azt lekötve tartó bilincsek eltávolítása, a rend és béke áldásai az egyik oldalon; fejedelmi önkény, az olygarchia és hierarchia elhatalmasodása s a városok lenyügzése, az inquisitio dühöngései s a holtkezi birtok elszaporodása, az arany túlbecsülése és ezzel a munka megvetése s mindezekhez még az anarchia és idegen uralom pusztításai a másik oldalon — ime ezek azon elemek, a melyek mellett az angol posztó alacsonyabb vagy magasabb vámtételét első sorba helyezni majdnem értelmetlen.

4. Franciaország.

A Methuen-szerződés nem áll magában. Az ú. n. Éden-szerződés, melyet Franciaország 1786-ban kötött Angliával, minden tekintetben méltó társául tekinthető. Mielőtt azonban annak taglalásához hozzáfognánk, szükségesnek tartjuk egy századdal visszamenni, hogy ama kiváló férfúval megismerkedhessünk, a kinek tiszteletet parancsoló nevével támogatják még ma is sokan a protectió meghaladott tanát.

A nagy Colbert, mint őt honfitársai jogosan nevezik, korszakot alkot hazája történelmében. Nagy tehetségei és önzetlen buzgalma, melyekkel Franciaország felvirágzásán fáradozott, biztosítottak számára elismerést még azoknál is, kik eljárását sok tekintetben hibáztatni kénytelenek. S ez magyarázza meg talán azt is, hogy a szabad kereskedelem tanaihoz ragaszkodó újabb francia tudósok közül többen saját nézeteik apostolát látják benne. És számba véve egymástól sokban eltérő intézkedéseit, magánlevelezéseit és utasításait, e nézet nem is mondható egészen alaptalannak. Mi azonban államférfiúi egyéniségének csak azon vonásaihoz akarunk ragaszkodni, melyeket a történelem már kétségen kívül helyezett, s azért igazat adunk Careynek és Listnek, midőn őt a francia védvámrendszer megalapítója gyanánt tüntetik fel. De ha e részben egyetértünk velök, annál kevésbé helyeselhetjük azon módot, a melylyel legfőbb és legczélszerűbb intézkedéseit és azok következéseit ecsetelik.

Colbert nemes törekvését az állambháztartás egyensúlyát helyreállítani, az adózás egyenlőségét megvalósítani, s ennek számos terhes faját megszüntetni, vagy legalább enyhíteni, a forgalom akadályait a belső vámsorompók lehető megszüntetésével eltávolítani, s ugyanannak élénkségét utak és csatornák építésével fokozni — mindezt bárki is csak a legnagyobb elismeréssel említheti. Az ipar védelmét czélzó intézkedéseit azonban határozottan károsoknak kell kijelentenünk. Colbert kormányzatában két tarifa játszik legnagyobb szerepet. A korábbi (1664) oly mérsékelt szellem lengi át, hogy azt a szabad kereskedelem híve is magáévá teheti. A későbbi (1667) azonban egyenesen ellenkező irányt követett s az idegen verseny kizárásával akarta a fran-

czia ipart virágzóvá tenni. Franciaország üldözte az angol és hollandiai szöveteket és csipkéket, ez országok viszont kizárták a francia borokat és szeszes italokat. A francia ipar nyerhetett ugyan, de a földmivelés és fogyasztás rovására. Még nagyobb baj volt azonban, hogy a három nemzet viszálykodásában a tarifát gyakran fegyverrel cserélte föl, s a harc véresjátéka egyéb kiszámíthatatlan veszteségeken kívül, Franciaország súlyos megadóztatását, és nem egyszer megaláztatását is vonta maga után. Carey sajnálattal említi a nymwégi (1679.), ryswicki (1697) és utrechtli (1713) békét, melynek folytán Franciaország időről időre szabadabb forgalmat kényszerült engedni az idegen árúknak, azt azonban elfelejti, hogy amaz általa megsztalt tarifa mily nagy és elhatározó szerepet játszik amaz okok közt, melyek Franciaországot végtelen harcokra és számtalan vereségekre kárhoztatták.

De voltak e tarifának még más következményei is, a melyekről szerzőink ismét nem emlékeznek. A tények logikája nem engedte, hogy Colbert védvamos tarifájánál megálljon. A gyámkodás szelleme ellenállhatatlanul ragadta magával. Colbert, ki gondoskodott a hazai ipar piaczaról, gondoskodni akart a termelés jóságáról is. Mint egykor a velencei inquisitió, ő is szigorú és önkényes büntetéseket szabott a munkásra, ki külföldre távoznék, s a mellett számtalan rendeletet bocsátott ki, melyek a legapróbb részletekig meghatározták az iparcikkek készítési módját, az árúk minőségét, a szövetek hosszúságát és szélességét. Az árúkat, melyek nem feleltek meg e feltételeknek, elkobozták, az illető iparos nevével ellátva bitóra szögezték s aztán széttépték vagy elégették. S ez a büntetésnek csak kezdete volt, mert ismétlés esetében már nem az árú, hanem maga az iparos került a szégyenfa alá. Hogy a védelem e barbár neme nem válhatik az iparnak valami nagy előnyére, azt talán szerzőink sem vonhatják kétségbe. Pedig e szomorú önkény benső összefüggésben áll a védvámok rendszerével. Mert a ki feljogosítottnak érzi magát arra, hogy rosszabb és drágább árúk vételére kényszerítse a fogyasztót, feljogosítva érezheti magát arra is, hogy a legnagyobb szigorúsággal ellenőrizze a termelőt, kinek ily nagy kiváltságokat osztogatott. És az a körülmény, hogy List úgy mint Carey egyaránt óvakodnak e

tárgyat említeni, nem épen megvetendő bizonyítékul szolgálhat e benső összefüggés mellett.

Ez írók egyébiránt maguk is elismerik, hogy rövid idővel Colbert halála után a francia ipar igen szomorú helyzetben sanylett. De ezt, úgy látszik, egyedül a nantes-i edictum visszavonásának tulajdonítják. A hugenották kiűzése kétségen kívül nagy csapás volt Franciaország iparára, de szorosán véve csak a déli tartományokra nehezedett, s a többi országrészek iparának oly ijesztő hanyatlására, mint azt kiváló kortársak festik, elegendő magyarázatot nem képezhet. E sülyedést jó részben a gazdaságpolitikai intézkedéseknek kell tulajdonítanunk és e tekintetben ismét igen csodálatos, hogy íróink egyike sem emlékszik meg közelebbről a Colbert halálát követő korszak gazdasági életéről. Colbert utódai elhanyagolták ugyanis mindazon intézkedéseket, melyekkel a nagy mester a téves ipari rendszabályok által okozott károkat ellensúlyozta, míg a védrendszer fokozásában a legnagyobb buzgalommal követték példáját. 1687-ben újabb és még súlyosabb tilalmakat szabtak a külföldi szövetekre és 1695-ben szigorúbbá tették az ipari termelés emlitett békóit. Franciaország nemzetközi forgalma, az iparukban megtámadott nemzetek visszatorló intézkedései mellett, már-már egészen megszűnt, s a belföldi forgalom, a többi termelési ágak s nevezetesen a földmivelés szörnyű pusztulása mellett, maga is roppant hanyatlásnak indult. Szerzőink igen következetesen arról sem vesznek tudomást, hogy a gazdasági élet e folytonos hanyatlása közben 1701-ben a francia kormány a baj orvoslására egy nagy kereskedelmi tanácsot hívott össze, melyben a képviselt kilencz legkiválóbb iparos és kereskedő város küldöttei, egyetlen egynek kivételével, mind a szabadabb forgalom mellett nyilatkoztak és egyenesen a súlyos védvámoknak tulajdonították Franciaország gazdasági sülyedését.

Ezt eredményezte a védvám az ipar mezején. A földmivelés körében még pusztítóbb nyomokat hagyott. List ugyan azt állítja, hogy Colbert az ipar emelése s ezzel a mezőgazdasági termékek belföldi keresletének fokozása által tizszeres kárpótlást nyújtott a földmivelésnek azon hátrányokért, melyekkel különben sújtotta. A történelem azonban mit sem tud e kárpótlásról. Hogy az ipar olcsóbban juthasson a feldogozandó

anyaghoz, a nyers anyagok kivitelét szintén eltiltották. E tilalmakat bő termés és alacsonyabb árak alkalmával olykor, igaz, megszüntették; de ez eljárás keveset, vagy épen semmit sem használt. Az akkor még kiválólag földmivelő Franciaország mezőgazdasága már a külföldi iparcikkék kizárása következtében s az idegen államok ebből eredő visszatérő intézkedései folytán elvesztette a külföld nagy és jól fizető piaczeit. Már a XV. században csak egy évben 200 hajóra való bort vitt Franciaország egyedül Angliába. Az 1667-iki tarifa után az addig szintén nagy mennyiséget fogyasztó Hollandia egészen eltiltotta a francia bort, míg Anglia $7\frac{1}{2}$ centimeről 24 frank és 60 centimera emelte a francia bornál a gallon ($4\frac{1}{2}$ liter) beviteli vámját. A XVII. század végén Franciaországnak nem volt említésre méltó borkivitele, s a belföldi fogyasztás, mely azért kárpótlást nyújthatott volna, az általános nyomor mellett csak csökkent, a helyett hogy emelkedett volna.

Még ennél is szomorúbb látványt nyújt a gabnatermelés sorsa. A búza setier-je a Colbert előtti évtizedben átlag 17 livre-en kelt, Colbert védvamos kormányzata alatt leszállt 10 livre-re. Ez ár mellett a gyöngébb földek nem birtak többé termelni, s a gabnamivelés csak a legjobb földekre, az eddigi terület egyharmadára kényszerült szoritkozni. Az általános drágaság mellett, mely a védvamosok következtében a mezőgazdasági termékeken kívül minden egyéb szükségletre súlyosodott, a földmivelő nép sorsa mind rosszabbra változott, úgy annyira, hogy a természet minden áldásában bővelkedő s akkor még alig 20 millió lakost számláló Franciaországban átlag minden ötödik évben éhség dühöngött, midőn a tejjel-mézzel folyó Kanaánban télen át gyökerekkel és fahéjjal táplálkozott a föld népe.

Igaz, hogy a gabnatörvényeken kívül egyéb okok is közreműködtek a nyomor felidézésében. A hosszas háborúk, az udvar pazarlásai s az ezekkel járó nyomasztó adók szintén kiváló szerepet játszottak e gyászos korszakban. De a mélyebben kutató nem állhat meg az események e felszínén és kénytelen lesz észrevenni, hogy mindezen szomorú jelenségek szoros összefüggésben állanak a védrendszerrel, azzal ugyanegy forrásból erednek. A hazai ipart az idegen népek iparának romjain felépíteni törekvő tarifák, melyek első sorban szerepelnek

a számos háborúk okai között; a végzetes elfogultság, mely csak a nemes érzekben látta a nemzetek gazdagságát s azért egész lelkesedéssel bűzditott a pazarlásra, mihelyt csak az arra fordított pénz az országban maradt — mind e szörnyű tévedések nem hordják-e homlokukon az elvitázhatatlan rokonság bélyegét?

Sokkal tovább időztünk Colbert kormányzatának jellemzésénél, mint szándékunkban volt. A tárgy fontossága szolgáljon mentségünkül. A védvamosok érvei egészben véve ma is ugyanazon körben mozognak, melynek sorvasztó és fojtó hatását imént volt alkalmunk tapasztalni. Ezt újból és újból feltüntetni kötelessége marad a tudománynak mindaddig, míg lesznek olyanok, kik az elmélet által rég meghaladott tanokat a gyakorlati élet örök ifjú varázsával igyekeznek körülvenni.

Most pedig térjünk át tulajdonképeni tárgyunkra. Az Éden-szerződés, mely nevét, mint a Methuen-szerződés, szintén az azt megkötő angol megbizottól nyerte, mérsékeltebb beviteli vámot biztosított az angol szöveteknek Franciaországba és viszont a francia szeszes italoknak Angliába. Carey és List szerint e szerződés rövid idő alatt tönkre tette Franciaország iparát, a nélkül hogy annak borkivitelét lényegesen emelte volna. Igaz ugyan, hogy már a szerződés keletkezésekor több iparos kerület: a Champagne, Picardia és Normandia hevesen kikelt ellene, a hazai ipar kimaradhatatlan romlását jósolva. De másrészt az is igaz, mit Carey és List ismét nem emlitenek, hogy e szerződés Angliában a parlamentben is valóságos vihart támasztott. Itt is, ott is a védrendszer hosszú uralma alatt megrögzött előítélet egyesült a nemzeti gyűlöléssel s a veszélyeztetett magánérdekkel. E körülmény már magában is elég volna arra, hogy jelentékenyen leszállítsa az említett francia panaszok értékét. Senkinek sem jut ma eszébe állítani, hogy e szerződés káros volt Angliára nézve, pedig annak idején nemcsak a magánérdekeiket féltő elfogult termelők nyilatkoztak így, hanem oly széles látkörű és csak a közérdekért lelkesülő nagy államférfiak is mint Fox, Sheridan és Burke. Ezek szenvedélyes támadásaira válaszul mondta az ifjabb Pitt amaz emlékezetes beszédet, melyet a magyar nemzet egyik legnagyobb történésze

és publicistája méltónak tartott a nagy commoner életiratába felvenni.

„Lehetetlen“ — úgymond e beszédben Pitt — „lehetetlen azon annyi izben emlegetett tan ellen nem nyilatkoznom, hogy Franciaország Nagybritanniának ellensége, s hogy változatlanul annak kell maradnia. Szivem ellentmond ezen szörnyeteg és fonák állításnak. Valamely nemzetről feltenni, hogy változatlanul ellensége marad a másíknak, gyermekes gyöngeség. Ez sem a nemzetek tapasztalásán, sem az emberiség történetén nem alapul. Ez gúnybeszéd a politikai társadalom ellen, ez ördögi gonoszságot tételez fel az ember eredeti alkatában. S ily fonák tételek valók gyanánt fogadtatnak és terjesztetnek, sőt mi öregbitjük őket, mert hiszen mondva volt, hogy a britt nemzet ezen szerződés által vakon rohan állandó és változatlan ellenségeinek karjai közé. Olyformán okoskodnak, mintha e szerződés nemcsak elaltatná keblünkben a lelket, hanem egyszersmind tökéletesen megsemmisítené minden védelmi eszközeinket; mint ha e szerződés által seregünk és tengeri erőnk gyengülne; mint ha általa kereskedésünk csökkenne, hajózásunk silányulna s gyarmataink elvesznének vagy védelem nélkül maradnának; mint ha az összes állam tönkre jutna! . . . . Sajátságos okoskodást hallottam még, mely e házon kívül is terjesztetik, mely abban áll, hogy e szerződés nem helyeseltethetik, ha nemcsak nekünk, hanem a francziáknak is hasznára lesz. Nevetséges gondolni, hogy a francziák nekünk előnyöket fognak nyújtani kölcsönös nyereség reménye nélkül. De én meg Franciaország hallatára is a szerződés megkötése előtt kimondom erős meggyőződésemet, hogy e szerződés neki hasznot fog hajtani, noha hasznosabb lesz nekünk!“

És Pittnek igaza volt. Az angol ipar gazdagodott egy piacczal és viszont nemcsak a francia földmivelés és különösen a bortermelés gyarapodott, hanem gyarapodott maga a francia ipar is a földmivelő osztály jólétének emelkedésével s a külföldi verseny kényszerítő, de jótékony hatása alatt. A francia borkivitel, mely eddig elenyészően csekély volt, egyszerre 1500 tonnára rúgott évenként. A francia ipar pedig helyenként kétségtelenül nehéz válságokon ment keresztül, de egészben véve nyert. Az angol ipar nagy vívmányai a fonógépek

és szövöszekek körül e szerződés tartama alatt honosodtak meg Franciaországban. És hogy nem eredmény nélkül, mutatja azon tény, hogy az angol iparczikkek kivitele Franciaországba, mely az angol hivatalos adatok tanúsága szerint az első évben (1787) 33 millió francra rúgott, a következő években 27, majd 23 millióra olvadt le. A francia ipar tehát, a helyett hogy tért vesztett volna, a verseny hatása alatt győzelmesen küzdött az angol iparral. Még kiválóbb tanúságot tesz erről a bordeaux-i kereskedelmi kamarának 1802-ben I. Napoleonhoz intézett emlékirata, a mely szerint az eddig alárendelt szerepet játszó francia iparosok e szerződés tartamának utóbbi évei alatt az angol piacot is felkeresték és len-, kender- és gyapjüszöveikkel az eddig elérhetetlennek tartott angol iparral saját hazájában is megmérkőztek. E nyilatkozat becsét kiválóan emeli keletkezésének kora. Ez időben a védelmi rendszer már ismét visszalépett régi jogaiba és a felvilágosult iparosok saját tapasztalásukból győződhetnek meg a két ellentétes rendszer előnyeiről és hátrányairól.

Van azonban az Éden-szerződés üdvös eredményének még ezeknél erősebb bizonyítéka is, a melyről List és Carey ismét nem emlékeznek meg, noha mint történeti tény alig szabad vala elhallgatniok. Ez írók szerint ugyanis Franciaország, belátván az 1786-iki szerződés rosz hatását, minden más esemény közbejötté nélkül egyedül ez okból tért volna ismét vissza a védrendszerhez. Ez állítás nem felel meg a valóságnak. Az önmagának visszaadott Franciaország nem sietett oly nagyon a védrendszerhez visszatérni, mint azt List és Carey szavaiból következtetnünk kellene. Ellenkezőleg a nemzetgyűlés, mely végleg és teljesen eltörölte a közbenső vámsorompókat és megszüntette a czéheket, a nemzetközi forgalom terén is szabadabb nézeteknek hódolt.

Midőn az 1786-iki tarifa revisió alá került, a ház gazdasági osztálya három képviselőt küldött ki a jelentés kidolgozására. E férfiak közül kettőről tudjuk, hogy a legfőbb ipari központok, Lyon és Rouen által küldettek a parlamentbe. Az általuk beadott jelentés nem is tagadta meg eredetét. Tilalmi vámot ajánlott minden oly iparczikkre, melyet Franciaország nagyban termelt és 15—20%-os vámtételt az egyéb egész gyártmá-

nyokra, míg a félégyártmányok, nyers anyagok és őstermékek iránt egészen szabadelvű intézkedéseket tartalmazott. A tarifajavaslat tehát minden fogyatkozásai daczára jóval szabadabb volt mint minden előbbi, mely 1667 és 1786 közt fennállott. S minthogy azt az iparos érdekek képviselői ajánlották, egyzersmind arról is tanuskodik, hogy még a védrendszer legtermészetesebb hívei sem kívánták vissza a teljes prohibitiót. A francia nemzet képvisellete, az assemblée azonban még tovább ment. Visszautasította a javaslatot mint olyat, mely egyes osztályoknak kedvez ugyan látszólag, de az összeség valóságos rovására. És akkor ugyanazon képviselők új javaslatot terjesztettek elő, mely szabadabb volt minden eddiginél, a legszabadabb, mely Franciaországban valaha fennállott, s a melyet a nemzetgyűlés 1791. márczius 15-én el is fogadott. Ez 1791-ki tarifa alig tartalmazott gazdasági tilalmakat, hanem csak olyakat, melyeket közegészségi vagy biztonsági, szóval rendőri okok igazoltak. Ily beviteli tilalom alatt állottak a tarifa szószerinti szövegében: 1. A vegytani gyógyszerek, 2. hamis aranyozású szövetek és hamis arany-fonalak, 3. lőpor és salétrom, 4. nem szőlőnedvből készített szeszes italok, 5. üvegárúk (palaczkok és üveggyöngyök kivételével) az igazolás miatt és tekintettel arra, hogy behozataluk megkönnyitené a tarifatételek kijátszását az ipari gyártmányoknál és egyéb czikkeknél, végre 6. a csónakok, dereglyék és tengeri hajók, akár újak, akár régiék.“ — Ezenkívül minden iparcikk behozatala szabad maradt, és pedig úgy, hogy beviteli vámja 5—15% közt mozgott. Az őstermékek általában s a nyers anyagok legnagyobb része semmi, vagy igen csekély vámot fizettek. A kiviteli intézkedések pedig hasonló szabad szellemről tanuskodtak.

Már ebből is világosan látható, hogy Franciaország nem azért tért vissza a tilalmak rendszeréhez, mert meggyőződött volna a szabad kereskedelem káros hatásáról. Carey előadásából úgy tűnik ki, mintha a védvám már a béke idejében állítottott volna vissza. Ez határozottan téves. Az első retrograd lépést a vámügy terén az 1793-iki márczius 1-sején kibocsátott decretum képezi, mely tehát a rémuralom alatt keletkezett, midőn Franciaország már egész Európát maga ellen zúditotta. S hogy ez intézkedés egyenesen harcziás rendszabály

volt, mutatja bekezdése, mely szóról szóra így hangzik: „A nemzeti convent meghallgatván kereskedelmi, honvédelmi és hadi bizottságait és tekintetbe vevén azt, hogy a szövetséges hatalmak ellenséges magatartása a köztársaság iránt megszegése a korábbi intézkedéseknek: elrendeli stb.“ A politikai eredet mellett tanuskodnak a szigorú büntetések is, melyek e rendelet áthágóit sújtották. Így egyenesen gyanusoknak (suspect) jelentették ki mindazokat, kik angol nadrágot vagy inget mernek viselni. E szónak borzasztó értelmét a rémuralom korszakában nem szükséges bővebben magyarázni. Ily politikai tendenciája volt Napoleon szárazföldi zárlatának is, mely eleinte csak minden angol hajót nyilvánított szabad zsákmánynak, utóbb azonban minden más nemzet hajóját is, ha Angliába indult vagy onnan jött.

List, ki közgazdaságilag is helyesli ez intézkedéseket, nem képes eléggé csodálni I. Napoleon érzékét, ki oly helyesen tudott eljárni a nélkül, hogy a nemzetgazdasági rendszereket tanulmányozta volna. És ez elragadtatásában felkiált: „Szerencse rá nézve, szerencse Franciaországra nézve, hogy nem tanulmányozta azokat! — Nem tudjuk, hogy e mondás mennyire illik tudományos ember szájába, de azt tudjuk, hogy List ép oly nagyot tévedett, mint fennebb Carey, ha azt hitte, hogy akár az ország, akár maga Napoleon gazdasági okokból fogantatosította a szárazföldi zárlatot. A hatalmas uralkodó tönkre akarta tenni nálánál is hatalmasabb ellenét, az ingathatlan Albiont, és leghivebb emberei a nemzeti gyűlölségtől eltelve is csak félve helyeselték e rendszabályt. Szent-ilonai naplójában elmondja ő maga, mint halványodtak el az államtanács tagjai, midőn e szándékát velök először közölte, s mint hajtotta azt végre mindnyájok ellenére, mint egy valóságos államcsinyt. A nagy uralkodó, kit oly lealázólag magasztalt List, gazdasági szempontból oly távol állott a védelmi és tilalmi rendszer helyeslésétől, hogy ugyanazon naplójában egyenesen a szabad kereskedelem mellett nyilatkozott, úgy hogy Chevalier a védelmi rendszert czáfoló munkájának befejezéseül III. Napoleontól, mint I. Napoleon eszméinek örökösétől, kérhette a szabad kereskedelem megvalósítását.

Előadtuk, mit mond a történelem Colbert kormányzatáról s az Éden-szerződésről, ama két tényről, melyeket a védvámo-

sok a legmeggyőzőbb bizonyíték gyanánt hoznak fel érveik mellett. Carey és List sokszor vádolják tudományos ellenfeleiket roszakaratról, a kétségtelen tények elferdítéséről, hazugságról és gonosz indulatról. Távol legyen tőlünk, őket e szenvedély sugalta útakon követni. Csak utalni akarunk arra, hogy ez íróknak a történelmi valóságtól annyira eltérő, sőt azzal homlokegyenest ellenkező előadása éles ellentétben áll a tudomány követelte komoly vizsgálattal; és egyszersmind figyelmeztetni akarunk arra, mily szomorú eredményre vezethet az elfogultság, mely kedvencz eszméinek felerőszakolásáért semmi eszköztől sem retten vissza.

LÁNG LAJOS.

A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

NEMZETGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGÁNAK
NYILVÁNOS ÉRTEKEZLETEI.

V.

Ötödik nyilvános értekezéslet január 15-én. A Kisfaludyteremben megjelent bizottsági tagok és számos hallgatóság jelenlétében elnök gróf Lónyay Menyhért délután 5 órakor az ülést megnyitja. Bemutatja a bizottság vállalatának, a „Nemzetgazdasági Szemlének“ megjelent negyedik füzetét is, a melylyel együtt most már az első évfolyam teljes. Elismerő szavakkal szólván a folyóirat szellemi értékéről, annál nagyobb sajnálattal emlékezik meg azon tényről, miszerint a közönség pártolása a legszerényebb várakozáson is jelentékenyen alól maradt, s a vállalatnak fennmaradását csupán az írók egy részének azon áldozatkészsége tette lehetővé, mely szerint szerzői tiszteletdíjaikról lemondottak, miért a bizottság nevében köszönetet mond; azonban kifejezi egyuttal azon reményét, hogy a kitartó munkálkodás elvégre is meg fogja hódítani a közönség részvétét. Különösen óhajtandó ez akkor, a mikor a legnagyobb fontosságú kérdések vannak napirenden, a melyek nemesak a bizottságnak, de az összes hazai közönségnek is a közgazdasági kérdések felé terelik figyelmét.

Dr. Konek Sándor tartott ezután előadást „tengeri kereskedelmünk érdekei“ felett. Az előadás, melyet fentebb közlünk, mind az adatok nagy érdekű voltánál fogva, mind a csoportosítás és az abból vont következtetések által mindvégig lebilincselte a bizottság és a közönség figyelmét. Ezen felolvasás jelen füzetünkben foglaltatik.

Gróf Lónyay Menyhért a bizottság köszönetét fejezi ki a felolvasónak a közölt nagyértékű adatokért, különösen a Lloyd-társaság részéről közvetített forgalmat illetőleg. Közel 700,000 forintra, s így tíz év alatt hét millió forintra menvén a Magyarországtól követelt segély összege: ez áldozat nagyságával a Lloyd által teljesített szolgálat felér-e? Neki úgy tetszik, hogy az előadásban világosan ki van mutatva az irány, a mely felé kell törekedni a hazai tengerészeti érdekek fejlesztésénél. Az értekezésben felsorolt adatokból ő azon meggyőződésre jut, hogy 1. a Lloyd határozott hátrányára volt az osztrák-magyar tengeri kereskedés fejlődésének; mint minden privilegium, ez is elnyomta a szabad fejlődést, s később félszeg irányban terelte a tengeri kereskedelmi viszonyokat. 2. A Lloyd iránya határozottan félszeg Magyarországra szempontjából, a mennyiben a keleti összeköttetések ápolása csupán egyes osztrák gyáraknak van érdekében, míg a magyar forgalom mind a nyers termények eladása, mind az iparcikkek beszerzése céljából nyugot felé irányul, erre pedig a Lloyd egyáltalában nem tett semmit sem. 3. A Lloyd így, a hogy áll, valóságos luxus articulus, a mely semmi módon nincs indokolva a monarchia pénzügyi helyzetével. Mindezeknél fogva ő nem tartja helyesnek a jelenleg fennálló szerződések azon pontozatát, mely a hozzájárulási kulcsra nézve kiköti a quota arányát. Véleménye szerint helyesebb volna a hozzájárulást azon arányban teljesíteni, a mint a monarchia két fele közt megoszlik a Lloyd tevékenysége. Az ő véleménye szerint ezen kulcs szerint Magyarország terhére nem eshetnék több az egész subventió összeg 12°/o-kánál.

György Endre utal arra, hogy az ő adatai szerint is ugyanazon eredményre jutni. 1874-ről nevezetesen magának a Lloydnak főkönyveiből arról győződött meg, hogy a Fiuméből a Lloyd által keletre szállított cikkek egész összege nem rugott többre 10,000 mázsánál, abból is Konstantinápolyba 3,635 mázsa, Görögországba 2,187 mázsa, Alexandriába pedig csak 46 mázsa szállított. Ez utóbbi adat csattanósan jelzi a Lloyd szerződés megkötőinek optimismusát, miután a magyar törvénybe becikkelyezett szerződésben a fiume-alexandriai menet az esetre vannak kikötve, ha a havonta ez irányban feladott

mennyiség 15,000 mázsára rug; tehát az 1872:XXVI. t.-czikk által contempláltatott évi 180,000 mázsa: tényleg volt 46 mázsa. A bevétel pedig Fiuméből keletről 18,663 mázsára rugott, s abból is 12,000 mázsa odessai gabona volt. Ő tehát kénytelen a Lloydot — úgy, a hogy van — a magyar forgalomra nézve teljesen haszontalannak tartani. Sőt tovább is kénytelen menni. Szerinte ugyanis a Lloyd ártalmas, a mennyiben a keleti nyers termények behozatala által versenyt idéz elő a mi nyers terményeinknek, s a nyugati iparcikkek szállítása által keleti határainkról is kiszorítja lassanként a hazai ipart. A mi a vasuti politikát illeti: képtelen illúziókban ringatni magát. Számos és részletes kutatásai arról győzték meg, hogy a déli vasut érdekeivel egyezően Fiumét via Szentpéter nemcsak nem hátrányolja Triest rovására, de azon kis távolságkülönbséget, a mely Fiume előnyére van, még köteléki tariffáiban is 2— $\frac{1}{2}$ krajczárral kifejezésre juttatja. Via Károlyváros azonban sokszoros számítások szerint lehetetlen a verseny. Hivatkozik többnemű számításokra, hogy Sziszektől nem képes elvonni a magyar államvasut legnagyobb erőmegfeszítéssel — önköltségen alól való tariffák mellett sem — a forgalmat, s hivatkozik Cesare Combira (*La questione ferroviaria triestina*), a ki Károlyvároson magán is versenyképesnek tartja Triestet Fiumével. Szerinte e téren csakis gyökeres rendszabályok segíthetnének.

Gróf Lónyay Menyhért megjegyzezi, hogy ily gyökeres rendszabályt ő csak egyet ismer: nevezetesen a déli vasut magyar vonalainak megszerzését a magyar állam által.

Kőrösi József megjegyzései következtek volna ezután a lelemezések kérdésében folyt vita felől; azonban az idő előrehaladván, az ülés $\frac{1}{2}$ 8-kor befejeztetett.

VEGYESEK.

---

† **Bruno Hildebrand.** A jeni egyetem híres tanárának, Hildebrandnak halála, kétségkívül súlyos csapás a közgazdaságtanra. Az ő vezetése alatt álló „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“, ámbár a legutolsó időkben kissé hanyatlott régi álláspontjából, maradandó nyomot fog hagyni a német közgazdaságtan fejlődésében. Hildebrand, kitől Maurice Block sem tagadhatta el — középszerűnek jelezvén közgazdasági értékét — jó statistikus voltát, az úgynevezett tanszéki socialisták közt foglalt helyet.

1812-ben Naumburgban született, s 1839-ben lett Boroszlóban rendkívüli tanárrá; később Marburgba ment át, de politikai meggyőződése miatt menekülnie kellett onnan; 1848-ban Marburg a frankfurti parlamentbe képviselőnek választá, hol a szélső balon foglalt helyet; 1849-ben ismét képviselő volt a hesseni parlamentben, s oly éles ellenzője a reakciónak, hogy 1851-ben menekülnie kellett Svájcba. Itt Zürichben, később Bernben lett tanára a nemzetgazdaságtannak; részt vett több vasuti vállalkozásban, s megalapította az első statistikai hivatalt; 1861-ben hivatott meg Jenába, a hol maradt haláláig, mint tanára a nemzetgazdaságtannak és igazgatója a statistikai hivatalknak; 1863-ban alapította a Jahrbüchert, melyet haláláig folytatott. A múlt évi utolsó füzettel kiadott tartalomjegyzék mutatja, mily kitűnő erőket volt képes Hildebrand a vállalat részére megnyerni.

Közgazdasági munkái közül a „Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft“ érdemel különös figyelmet, melynek második része azonban nem jelent meg; s azonfelül egy pár kisebb értekezése, mint például „Staatsoekonomie des Xenoz

phon und Aritoteles“, „Ackervertheilung im alten Rom“, a melyekben mint a történelmi módszer buzgó követője mutatja be magát. Ezen irányban vett részt az eisenachi kongressusokon. Működése azonban mélyebb hatással a közgazdaságtan fejlődésére általában nem volt.

György Endre.

A magyar vasutak 1876-ban. Lenyomat az Ellenőrből. Irta Galgóczy János. Ha van irodalmi tér, melynek pangásán méltán aggódnunk kell, úgy az a vasuti szakirodalom tere. Jelennek ugyan meg számos czikkek s tanulmányok, melyek némileg vigaszt volnának hivatva nyújtani, de ezek — kénytelenek vagyunk kimondani — rendszeren bár teljes elismerésre méltó szorgalomra mutató, de általában véve szaktekintetből nem mindig kellő alaposságú munkák.

Ugyane szempont alá kell sorolnunk Galgóczy János urnak rövid megbeszélésünk, illetőleg ismertetésünk tárgyát képező tanulmányát is, mely a mult napokban az „Ellenőr“ hasábjain látott napvilágot. Szerző az egyes hazai vasutak 1876. évi üzleteredményeit véve alapul, sok tekintetben igen fontos és érdekes összehasonlításokra és adatokra jut, de nem fordított kellő tekintetet a vasuti szaktudományra és az egyes vasutak sajátos viszonyaira. Ő minden vasutat, ezek minden szolgálati ágát egy mértékkel méri, t. i. a 10,000 tonna kilométer kulcsesal (habár melleleg a hossz-kilométer szerinti adatok is oda vannak állítva), a mi a vasuti szakügyekkel jártasak előtt méltán föltűnést okoz. Mondjuk ki egyszerűen: Galgóczy ur munkája csak általános statistikai fejtegetés a magy. vasutak 1876. évi eredményei felett.

Nem vitatjuk el a statistika fontosságát, nem becsméljük említett szerző kétségtelen érdemeit sem, de azt tartjuk, hogy statistikai adatok egyszerűen egymás mellé való állítása — főleg ha az egyes adatokban foglalt részletek tüzetesen körül nem iratnak — a megítélhetést feltételező képet nézetünk szerint sohasem tárhatja elénk.

Szerző urnak felsorolt adatai, illetőleg ezen adatok helyesége ellen nem akarunk fölszólalni, de kénytelenek vagyunk felszólalni azon felvett álláspontja ellen, mely szerint a m. kir.

államvasutak ügyeivel kezdvén tanulmányát, a későbbiekben ezek eredményei arányában, illetve az osztrák államvasut eredményei szerint mérlegeli a többi vasutak ügyeit. Ezen álláspont helytelensége ellen számos érv áll rendelkezésünkre, megelégszünk azonban néhányak fölhozásával. Nagyon szembeötlő, hogy egy kis vasut személyzetének aránylag drágább szervezéssel kell birni, mint egy nagynak, még akkor is, ha a takarékoság netovábbja alkalmaztatnék. — Nagyon felfogható, hogy a vasutak általános igazgatása nem csupán a teljesített tonnaforgalom alapján ítéltető meg; vannak e helyt mellék szempontok is, még pedig számosan, melyek figyelmen kívül hagyása alaptalan okoskodásra igen, de alapos bizonyításra nehezen vezet. Nagyon belátható, hogy a mozdonyok és egyéb járművek fentartásánál nem a száraz statisztikai adatok irányadók, hanem az illető tatarozó műhely helyi viszonyai, hogy a mozdonyok fűtése stb. nemcsak a költségadattól, hanem a kőszén, illetve a használt tüzelőfa pénzértékétől, de még inkább tüzelő értékétől is függ. Nem szükséges további érveket felhoznunk, mindenesetre méltán csodálkoznunk kell a felett, hogy szerző ur érdekesen összeállított adatai alapján hamis utakra is téved. Szerző ur szerint ugyanis a m. kir. államvasutak költségei más vasutakhoz aránylag (egy-kettő kivételével) legolcsóbbak, sőt a keleti vasuton, „e kiváló takarékoság hírében álló pályán“ tetemesen több a költség, mint a m. kir. államvasutaknál. Nincs terünk ez állítás vádoltlanságának tüzetes bebizonyítására, de határozottan ki kell mondanunk, hogy újabb magyar vasutaink legnagyobb része általában véve olcsóbb, mint a szerző ur által kitüntetett m. kir. államvasutak, és hogy a volt keleti vasut jó hírét méltán megérdemelte.

Annak sem látjuk be indokát, mi okból csoportosította szerző ur a vasutak kiadásainak elemeit oly önkényesen. Nem lehet ugyan teljesen kivenni, hogy ezen csoportosításnál mily irányelv volt mérvadó, de kételyünket kell kifejezni ezen elemek felbontásának úgy elvi, mint alaki helyességére nézve. A személyzeti költségek természete pl. oly különböző, hogy ezek egy kalap alá hozatala nehezen érthető, továbbá arra sem találunk helyes okot, hogy miért lettek a tüzelés, világítás stb.

(mi ez a stb?) és a kocsitologatás és vizemelés költségei elkülönítve?

Különösnek kell tartanunk továbbá, hogy szerző ur a forgalmi szolgálatról külön nem emlékezik meg sehol.

A szakszerűség tekintetéből felemlített hiányok valósága mellett szól többek közt még az is, hogy szerző a mohács-pécsi vasut üzleteredményeit oly kiváló kedvezőknek állítja oda, holott tudtunkkal a bevételek kedvező állása az önköltségi szállítványok (köszén) után felszámított túlságos díjtételben talál egyszerű megoldást, mire nézve a tanulmányban csak egy homályos megjegyzést találunk.

Érdekesnek tartjuk azonban szerző ur azon fejtegetéseit, melyeket tanulmányában a vasutak jövedelmezőbbé tétele tekintetében itt-ott elmond.

Igy a kassa-oderbergi vasut üzleteredményeit tárgyalva — tekintettel e vasut kedvező üzleti viszonyaira — azon véleményre jut, hogy e vasut pénzügyi viszonyainak rendezése, vagy annak az állam által való átvétele nemcsak indokolt, de a jelen viszonyok között nagyon alkalomszerű volna.

Nincs szándékunkban az ez irányban felhozott érveket ismételni vagy czáfolgatni, nem hagyhatjuk azonban megjegyzés nélkül szerző ur egynémely érvét. Szerinte ugyanis e vasut üzletvezetése annyira takarékos, sőt „talán túlságosan is takarékos, főképp a forgalmi eszközök vonatkozásában“, hogy ebben a pálya jövőjét teljesen biztosítva látja.

Szerény megjegyzésünk eltekint a forgalmi eszközök vonatkozásától, mert azok hiánya a fokozott kocsiárban van kiegyenlítve, de nem hagyhatja érintetlenül azon tényt, hogy e vasut forgalma főképp az osztrák részen annyira ki van már fejlődve, hogy ma-holnap a második vágány építése stb., illetőleg újabb tökebefektetés is szükségessé fog válni. Ennélfogva sohasem hihetjük, hogy e vasut jövedelme a meglévő tőke teljes kamatozását és törlesztését valaha biztosítandja. A mi egyébiránt e vasutnak az állam által való átvételét illeti, szívesen osztozunk ez óhajásban, de azt véljük, hogy az osztrák kormány az osztrák részvonalat nem lesz hajlandó üzletünkbe bocsátani, — e

nélkül pedig a magyar rész annyira aláköttenék, hogy annak jövője nagyon is veszélyeztetve maradna.

Egyébiránt a szerző által ajánlott finaciális mód sem találkozik tetszésünkkel, mert az állam nézetünk szerint nem aljasulhat egyszerű tőzsérré, habár talán nagyon is hasznos volna pressiók által helyreütni a multban elkövetett bokros hibákat.

A kassa-oderbergi és északkeleti vasutak eshető egyesítésének ellenzését sem látjuk eléggé indokolva, ámbátor elismerjük, hogy utóbbi vasut a szuczavai csatlakozás nélkül aligha fog tovább emelkedhetni.

A duna-drávai vasutra nézve tett megjegyzésekhez részben hozzájárulunk, de túlságos előnyt azon körülményből, hogy e vasut üzlete a m. kir. államvasutak kezébe ment át, mindaddig nem várunk, míg a m. kir. államvasutak megfelelőbb olcsóbb szervezetet nem nyernek.

Igaz, hogy a volt duna-drávai vasut silány forgalmához képest túlságos személyzettel lévén ellátva, ezen személyzet reductiója is némi megtakarításra vezethet, de ezen reductió egyelőre csakis a központi vezetésre terjedhet ki, a mennyiben szerződészerűleg az egész személyzeti állomány átveendő volt. A vonal kiadásai pedig kedvezőbb szint csakis a forgalom erélyes fokozásától kölcsönözhetnek. Mindenesetre előnyössé váland azonban a duna-drávai vasut üzletének átvétele a m. kir. államvasutak déli vonalaira nézve.

Hogy a 10,000 tonna-kilométer alapul vétele ferde következtetésre vezethet, az legjobban kitünik a gácsországi vasutnál. A m. kir. államvasutak forgalma ugyanis hosszegység szerint a személyforgalomnál majdnem kétszer, a teher-árúforgalomnál majdnem háromszor, az összes forgalmat véve pedig ca. $2^{2/3}$ -szor akkora, mint a gácsországi vasuté. Ezt figyelembe véve aligha fogjuk a gácsországi vasut költségeit szerző ur adatai szerint megítélni. Az eperjes-tarnovi vasutra nézve szerző elismeri, hogy a kedvezőtlen eredmény oka az igen csekély forgalomban rejlik; miért nem teszi ezt a duna-drávai és gácsországi vasutaknál?

A győr-sopron-ebenfurti vasut takarékos szervezését szerző ur méltán emeli ki, de nem fordít kellő figyelmet azon fontos körülményre, hogy e pálya egyike a legújabbaknak, és így ter-

mészetszerűleg is olcsóbb lehet, sőt kell lennie a többi vasutaknál. Szintígy nem veszi szerző figyelembe, hogy az osztrák államvasut és a mohács-pécsi pálya egyike a legrégebbeknek, s így nehéz azt az újabb pályákkal mindenben egybevetni.

Igen érdekes része a szóban forgó tanulmánynak az osztrák államvasutról szóló fejezet, melyből igen világosan kitűnik, hogy a m. kir. államvasutak üzlete aránylag drága. Az, hogy a többi vasut még drágább, azt hiszem nem lehet érv a mentegetésre.

Az előbbieken érintett részletezés foglatatát szerző azután több kimutatásban adja, s az azokból vonható következtetés nyomán arra jut, hogy az osztr. államvasut egymaga jóval több bevételt mutathat ki, mint valamennyi egyéb pályánk (a déli vasutat kivéve) együtt, és hogy még azon esetben is, ha ezen pályáinknak kiadásaik nem volnának, az 1876. évben elért összes bevétel még sem fedezné a befektetett tőke kamatoztatását és törlesztését. Ez szomorú igazság, melyből sajnálatunkra mitsém vonhatunk le.

Még szomorúbb ezen igazság, ha csak az állambiztosítást élvező vasutakat vesszük szemügyre, melyek üzleti bevételeik 73·077 %/o-át fordítják üzleti kiadásaik fedezésére.

Ezen arány igen kedvezőtlen, s jól mondja szerző, hogy az aránynak 42·535 %/o-ra (osztr. államvasut) való apadása esetén is harmadfélszer nagyobb forgalom volna szükséges arra, hogy közel 49 millió elegendő bevétel éretvén el, a szükséges 28 millió tiszta jövedelem biztosítottassék, s ez által az állam biztosítási köteleességétől megszabadítottassék.

Ily nagymérvű forgalomemelkedés: *pium desiderium* mindaddig, míg iparunk felvirágzása nem lendít a dolgon.

Beszél ezután szerző azon módokról, melyek által a vasutak jövedelmezősége fokozható lenne, így pl. a vasuthoz vezető közutak jókarban tartását említi, az árúszállítási díj-átlag nagy magasságát s megfelelő leszállítását hozza fel, az üzleti kiadások arányos leszállítását beszéli meg s így tovább.

Utóbbi tekintetben igen érdekes összehasonlításokat tesz, s azon eredményre bukkan, hogy vasutaink kiadásaikban az osztr. államvasut viszonyaihoz képest majdnem öt, a magy. kir. államvasut viszonyaihoz képest közel 2 milliót takaríthatnának

meg. Habár annyira nem feszíthetjük is a húrt, mi is egyezünk szerző azon nézetével, hogy e tekintetben sokat lehet kívánni és tenni is.

Azt azonban kétségbe vonjuk, hogy az üzleti kiadások arányának alakulása, minden egyéb tényező kizárásával (tehát egyedül) a vezetés takarékoságától függ.

Nem akarjuk szerző hosszas érvelésének minden mozzanatát elővenni, de itt is hibáztatjuk az egyoldalúságot. Például hozza fel többi közt, hogy a keleti vasut tüzelőanyaga 10,000 tonna-kilométerenkint 29 frt 55 krba, az erdélyi vasuté pedig csak 12 frt 52 krba kerül stb., holott első szintén kőszéntelepek közelében halad.

Hát a kőszén jósága és ára mit sem nyom a latban?

Igen figyelemre méltó nézettel lép fel továbbá szerző, midőn nemcsak a m. kir. államvasutak, hanem a kamatbiztosítást élvező vasutakra nézve is egy közös központi igazgató tanácsot vél felállítandónak, mely tanács tagjai lennének első sorban az illető vasutak igazgatói, s azután a kereskedelmi és gazdaközönség köréből választott hasonló számú független állású egyének.

Nem kívánjuk ezuttal az eszme jogosultságát vagy jogosulatlanságát vitatni, csak azt jegyezzük meg, hogy mondott szervezet egységes eljárás szempontjából nem nélkülöz minden alapot, habár azon érv, hogy a költségvetés tárgyalása szakkollegák előtt biztosabb eredményű, előttünk nem épen érthető. Tudtunkkal jelenleg a főfelügyelőség szakközegei tárgyalják az előirányzatokat, kikről föl kell tennünk, hogy a vasutak hamis állításának vagy túlzott felvételeinek nyomára tudnak jönni, hiszen maguk is évekig vasutaknál szolgáltak.

Nem hagyja szerző megjegyzés nélkül a túlságos személyzet kérdését sem, mely mellett a nyugdíjalapok egyesítését is érinti. Szól azután a biztosítási ügyről, az anyagbeszerzésről, a járműtelep túlságosságáról stb.

Ujabb eszme e téren egy központi járműtelep létesítésének és a statisztikai teendők központosításának javaslata, mely javaslatok nem szorulnak bővebb indokolásra. Részünkről készségesen hozzájárulunk azokhoz. Befejezésül igen helyesen azon állítást veti fel szerző, hogy egyhamar alig lehet róla szó,

hogy akár állami, akár biztosított vasutainkat szaporítsuk, legfelebb is a határőrvidéki és a pest-zimonyi vasutak képezhetnek kivételt. Mellesleg megéri itt a buda-esztergom-komáromi vonalat is, melynek építése állambiztosíték nélkül azonban alig fog menni, s azután visszatér még egyszer a kassa-oderbergi vasut megszerzésére.

Végül kimutatja, hogy kereskedelmünk irányulása Dél-Németország és Svájc felé tartván, egyike legfontosabb pályáinknak a m. nyugoti vasut, mely azonban mindaddig, míg a fővárossal nem érintkezik közvetlenül, nem igen felelhet meg a hozzája kötött kívánalmaknak. Összevonva az ismertetés folyamán mondottakat, azon eredményre jutunk, hogy Galgóczy ur tanulmánya — eltekintve a szakszerűség szempontjából felemelt hiányoktól — igen érdekes és elismerésreméltó munka, melynek áttanulmányozását az érdeklődőknek melegen ajánlhatjuk.

Maurer Vilmos.

Az aranyvámról. Napjainkban, midőn a vámügyi reactió már befejezett tényként áll ellőttünk, s a mercantil rendszer a legtöbb európai állam vámpolitikájába visszatértnek tekinthető, nem lehet időszerűtlen a visszatérés, illetőleg a vámemelés egy alakzatát röviden ismertetni.

Az Anglia s Franciaország között 1860-ban, Cobden és Chevalier előmunkálatai nyomán, kötött kereskedelmi s vámszerződés kétségkívül új irányt inaugurált a népek e nemű politikájában. Az egymásra utaltság kölcsönös felismeréséből folyólag, eltűnt a nemzetek rideg magabazárkozása, s a közgazdaság a hasznosság s nem az egyéni önösség czélzatai szerint kezdett irányoztatni, mint nem irányoztatott akkor, midőn a szabadság elve a politikai ügy, mint társadalmi téren ismeretlen volt, — s talán veszélyes ajándék is leendett, midőn az emberek megszokták volt: azt, s csak azt, úgy, s csak úgy tenni, a mit, s a mint azt felülről dictáltak; s hiányzott (de felesleges is volt) az egyesnél a képesség valamit saját erejéből, iniciatívája útján teremteni. A politika módosult a korhoz, a melyben alkalmazandó volt. Legközvetlenebb nyilvánulása e fölényt nyert szabad szellemnek azon kedvezményekben volt, melyeket az említett

angol-francia szerződést követőleg a nemzetek egymásnak a nemzetközi forgalom könnyítése tekintetéből szerződésileg kikötöttek s biztosítottak. Szabadszellemű szerződések, stricte véve nincsenek öszhangzásban a szabad forgalom elvével, a mennyiben ott, hol a vám pusztán pénzügyi forrás és teljesen szabad a forgalom, szerződés kötésére nincs szükség, de azért haladó lépést jeleznek annak valósitása felé.

Alig mult el azonban egy decennium e szép reményekre jogosító fordulat után, midőn a vámügyi reactió megindult, mely napjainkban, midőn a kereskedelmi s vámszerződések megújításáról van szó, éri tetőzetét. A megújítandó szerződések alapjául szolgáló új vámtariffák szerint a legtöbb európai állam tetemes vámemelést tervel, vagy a szerződések megkötéséről egyáltalán hallani sem akar. Valóban nem tudjuk, voltaképen mit esodáljunk, inkább a virtuozitást, melylyel a kormányok már a szerződések érvénye alatt, s most, midőn a szerződések megkötése napirendre kerül, a vámemelést a legkülönbözőbb formába öltöztetve juttaták érvényre, s akarják érvényre juttatni (mint azt a lefolyt 7 év alatt Olasz- és Franciaország részéről láttuk); vagy azt a következetlenséget, melyet elkövetnek akkor, midőn iparvédelmi szempontok által mondják politikájokat megszábottnak, s mégis általános vámemelést juttatnak érvényre (mint azt Oroszthonban láttuk).

Az aranyvámnál a következetlenség találkozik a különös formával, legalább azon alakjában, melyben azt Oroszthon s újabban Olaszthon behozta, s Ausztria-Magyarország behozni akarja.*)

Oroszthon azon államok közé tartozik, melyeket még a 60-as években érvényesülést nyert szabad szellem sem tudott szerződés-kötésre indítani, (bár tagadhatatlan, hogy Oroszthon 1868. jul. 5-ki tariffája, szemben az 1857-kivel meglehetősen könnyítéseket tesz a forgalomnak), s mint olyan, kinek kezei megkötve nincsenek, legelőbb s legkönnyebben vezethette a tény stadiumába a vámügyi reactiót, melyet 1870 óta az agitatók,

---

*) Svajcz és Németország intézkedései itt szóba nem jöhetnek, mert azok a valuta-viszonyok rendezésének szükségszerű folyamányát képezik.

az egymást ért elemi csapások, az 1873-ki krízisre beállott üzleti pangás, Európa legtöbb államában folyton kedvezőtlenül alakuló árumerleg, stb. már előre jeleztek. Oroszthonban a vámemelést az 1876. nov. 10-én kelt, s nov. 13-án (illetőleg 25 én) hivatalosan közzé tett ukáz viszi keresztül, a mennyiben kimondja, hogy 1877. jan. 1-től a beviteli vámok aranyban értetnek, azaz aranyban fizetendők. A rendelet értelmében (2. §.) a vám orosz pénzben fizetendő, s csak kivételesen, a pénzügyér különös engedélye mellett róható az le külföldi arany pénznekben, arany pénzben realisálandó váltókkal, a Nicolai vas-pálya, továbbá az orosz pályák consolidált kötvényeinek közel-lejártatú couponjai által.

Ausztria-Magyarországban a vámügyi reactió csak akkor lehetett ténynyé, midőn szerződéses viszonyából, melyben a legtöbb európai állammal állott, kibontakozva érezte magát, tehát 1877. jan. 1-ével, midőn szerződéselei lejártak; illetőleg az 1877-ki év folyamán, midőn a Németországgal kötendő kereskedelmi s vámszerződés ügyében folytatott tárgyalások végleg megszakadtak. — Autonom tarifája egyfelől magasabb tételeket tervel az eddigieknél, másfelől általános vámemelést hoz javaslatba, a mennyiben a tételeket aranyban akarja értetni. Az aranyvám behozatalának közelebbi módozatait még nem ismerjük, de ha a jelek nem csalnak, Ausztria-Magyarország Oroszország nyomain indul.

Azon hasonlatosságnál fogva, mely Oroszthon, Ausztria-Magyarország s Olaszthon valuta-viszonyai között létezik, mely utóbbiak az aranyvámnál oly kiváló fontossággal bírnak, midőn következőkben az aranyvám lényegét kifejteni s annak behozatalát mint vámpolitikai, pénzügyi s általán közgazdasági intézkedést méltatni akarjuk, csupán Oroszthon viszonyaira voltunk tekintettel, annál is inkább, mert ép Oroszthonban a lefolyt év eredményei képezhetik leginkább következtetéseink basisát.

Feltéve, hogy a papírpénz s arany egymáshozzi értékviszonya úgy áll, mint 100: 118-hoz, s az ezüsté mint 100: 103-hoz, azaz oly normális viszonyok mellett, minőkről kényszerfolyamú papírpénz mellett szó lehet, az aranyvám emelése csak 15⁰/_o-ot teszen, azaz megfelel azon különbözetnek, a mely az ezüst (a melyben a beviteli vámok eddig voltak lerovandók)

s az arany (a melyben ezután fizetendő) agiója között létezik. Ha Oroszthonban a törvényesen elfogadott ezüst valuta forogna tényleg, úgy a vámemelést tartósan 15°/_o-ra lehetne tennünk; de Oroszthonnak kényszerfolyamú papirpénze van, s így a vámemelés nagysága nem csupán az ezüst s arany közti értékrelatió által döntetik el, de a papirpénz disagiója által határozatik; nem is mondható hosszabb időre 15°/_o-osnak, de nagyobb-nak vagy kisebbnek a szerint, a mint a papirpénz disagiója nagyobb vagy kisebb. A tapasztalat úgy bizonyította, hogy mindig nagyobb-nak vehető fel; mert a papirpénz disagiója szemben az aranynyal még nem volt a 18°/_o alatt.

Az imperiált Oroszthonban ép úgy kell venni, mint nálunk az aranyat, venni a kényszerfolyamú papirpénzzel, s ha a disagió magas, az imperiál drága, ha csekély, az imperiál olcsó lesz. Az orosz vámhivatalok az 1877. január 1-től a félimperialt (5 arany-rubel) 5 rubel 15 kopek (mely utóbbi megfelel az eddig fizetett ezüst agiónak) értékig fogadják el a fizetésnél s, így a vámemelés nagysága attól függ, mennyivel drágább a félimperialt papirban, mint a mennyiért a vámhivatalban elfogadják. A lefolyt tized alatt az orosz félimperialt átlag 6 papirrubellel volt egyenértékű, tehát 85 kopekkel drágább, mint a mennyiért a vámhivatalban elfogadják. A múlt év június havában pedig 7.75, július elejével 7.80 p. r.-re emelkedett a félimperialt értéke a pétervári börzén, mely emelkedés már 50.4^o/_o vámemelésnek felelt meg; még magasabb lett tényleg a vámemelés, midőn a háború alatt, mely kétségkívül egyik tényezője a papirpénz elértéktelenedésének, a papirpénz disagiója emelkedőben volt; így aug. 12-én a félimperialt 7.91—7.93, szept. 2-án 7.98—8.0 p. r.-re emelkedett, mely érték mellett a vámemelés körülbelül 55°/_o-nak felelt meg; s végül okt. 11-én 8.56—8.60-ra s nov. hó folyamán 9.0-re emelkedett, midőn is a vámemelés 67—70°/_o-ot tett. A selyemfonál például az 1868. vámtariffa szerint (l. 89. §. 2.) 5 rubel (ezüstben) beviteli vámot fizet; tehát 100: 103-hoz értékrelatió mellett 5.15 rubelt papirban; s így 1877. január 1-től 5 rubelt aranyban, azaz 100: 118 értékrelatió mellett 5.90 rubelt papirban. De a papirpénz disagiója már egy évtizede, hogy meghaladta a 18°/_o-ot, s a félimperialt átlag 6.0 papirrubellel volt egyenértékű, a selyemfonal e szerint már január

elsejével nem 15°/_o vámemelés, de 17°/_o alá esett. Juniusban a selyemfonal váma már 7.75 papirrubelt, augusztusban 7.93 s végül novemberben 9.0 papirrubelt tett.

Az aranyvám e szerint tulajdonkép csak 15°/_o-al emelte az egyébként változatlan maradt vámtételeket, s hogy a vámemelés, mint láttuk, egész 70°/_o-ot tett, az a papirpénz elérték-telenedésében, a disagió emelkedésében birja magyarázatát.

Elvi álláspontunkkal, melyet a vámpolitikában elfoglalunk, semminemű vámemelés meg nem fér; s így az aranyvámot, mint vámpolitikai intézkedést nemcsak czéltalannak, de közgazdaságilag károsnak állítjuk. Nézetünk szerint a vám tisztán pénzügyi forrás s így annak közgazdaságilag sem jelentősége, sem czélja s alapja nincsen. A köz nem kívánja a vámemelést, legfelebb a társadalom egy osztálya, s még ez sem józanul, a mennyiben a vámemelés a legtöbb esetben nemcsak egy cikket, de többet is érint, s így általános áremelkedést idéz elő, tehát a mit védett, s így relative drágábban elárúsítható cikke mellett az ipar nyer, azzal többet fizet a nyers anyagért, a melyet feldolgozik, s a munkaerőért, a melylyel dolgozik.

Nem újak az érvelések, a melyeket a védvámok ellenében, álláspontunk igazolására felhozhatnánk. A kérdést még maig is vitatják. A nézetek eltérők, habár az eldöntés nem is történik meg ma, nem is történt meg tegnap; de már egy század előtt, s annyi bizonyos, hogy nem a védvám javára. Oly vereség után, minőt a védvám s hivői ép napjainkban az Egyesült Államokban szenvedtek, alig kételkedhetik valaki, hogy a védvám a praxisban is csak ideig óráig fogja magát fentarthatni.

Oroszhon kétségkívül megtalálta eszközét az elzárkozásnak; az aranyvám, mint vámpolitikai intézkedés megfelelt a várakozásnak, melyet hozzá a védvámosok fűztek. Oroszhon árumérlege az aranyvám behozatala óta kedvezően alakult; a bevétel óriásilag csökkent, a kivitel pedig ép oly mérvben emelkedett.

A kezünknel levő hivatalos adatokból a következő összeállítást szerkesztettük:

Vámté- tel sor- száma	Áruczikk	Bevitel		A bevitel csökkent	P u d	Százalé- kos csökkenés
		január 1-től aug. 1-ig				
		1876	1877			
24	Gyapot	3539584	1952383	1587201	Pud	44·84 %
49	Só	7091923	2092339	4999584	»	70·48 »
65	Halak	67440	62938	4502	»	6·67 »
66	Hering	2056302	1169349	886953	»	43·14 »
70	Kávé	267083	127166	139917	»	52·38 »
73	Czukor, nyers	380705	1102	379603	»	99·71 »
»	» finomított	555	398	157	»	28·29 »
75	Thea	360810	100950	259860	»	72·02 »
74	Dohány, lev.	153050	58477	94573	»	61·79 »
»	» vágott s	2121	371	1750	»	8·25 »
»	» szivarok					
78	Bor, hordókb.	557590	126802	430788	»	77·26 »
»	» üvegekb.	233800	66166	167634	Palaczk	71·66 »
»	pezsgő..	588377	68406	519971	»	89·06 »
88	Fonal	111938	67742	44196	Pud	39·48 »
89	Selyem	10866	3964	6902	»	63·51 »
90	Pamut, nyers	120361	72090	48271	»	40·12 »
»	» festett	27814	18074	9740	»	35·02 »
»	» mű ..	12917	5164	7753	»	60·02 »
92	Gyapotfonal.	189099	74065	115034	»	60·83 »
94	Öntött vas ..	1705289	1208889	496400	»	29·11 »
95	Vas, rudakban	2027746	1421774	605972	»	29·89 »
»	» pléh...	902510	575407	327103	»	36·24 »
»	» sín	795932	542154	253778	»	31·88 »
101	Ólom	476070	268784	207286	»	43·54 »
106	Világító olaj.	965278	333971	631307	»	65·40 »
112	Indigo	32385	25156	7229	»	22·92 »
134	Soda	707356	413519	293837	»	41·53 »
144	Olaj	748548	364879	383669	»	51·25 »
175	Gőzmozdony s annak része	1398984	941479	457505	»	32·70 »
189	Vászon szöv.	1313423	556813	756610	Rubel (ért.)	66·75 »
196	Selyem »	5942	2072	3870	»	65·13 »
201	Pamut »	81839	20283	51556	»	62·99 »
210	Gyapot »	51220	18850	32370	»	63·94 »

csökkenés átlagszázalékban = 50·55 %

E táblázatban összehasonlítottuk az 1877-ki év első felét az 1876-ki év ugyanazon időközével, s kitűnt, hogy a felhozott 33 czikknél a bevétel mintegy 51 %-al csökkent és pedig a legnagyobb csökkenés mutatkozott a nyers cukor, só és pezsgőboroknál, a legcsekélyebb a dohánykészítmények és a halaknál.

E csökkenéssel szemben csak két czikknél mutatkozott a bevételben számbavehető emelkedés, a bessemer acél-sínek s kőszénél.

Kőszén behozatott 1876 első felében	44.126,719 pud
1877 " "	46.949,520 "
Az utóbbiban eszerint	2.822,801 puddal több.
Aczélsín behozatott 1876 első felében	3.283,885 pud
1877 " "	5.143,107 "
Az utóbbiban eszerint	1.859,222 puddal több.

Nem tagadjuk, hogy a bevétel csökkenése részben a háboru folytán következett be, de azt sem szabad felednünk, hogy 1877 első felét vettük fel, tehát azt az időközt, midőn a háborúra jóformán még csak az előkészületek folytak.

Ha Ausztria-Magyarország Oroszhon példáját akarja követni, azaz a vámtételek megfelelő leszállítása nélkül behozni az aranyvámot 1879 első felében, ha nem hason, de megközelítő eredményt várhat.

Felesleges talán emlitenünk, hogy a jelen tized elejével megindult védvamos agitációkkal a legtöbb európai államban a kormányok is egyetértének, mert az állam többé-kevésbé derout financiáit a vám emelése útján hiszik részben rendezhetni; s ha nyíltan nem is pártolják a védvamos tendenciákat, de hallgatag hozzá csatlakoznak s jó szemmel nézik. Nem mi mondjuk ki először azt sem, hogy a vámemelésben nincs jó pénzügyi politika; kimondotta azt Smith egy századdal ezelőtt s bebizonyította azt a tapasztalás. Minden vámemelés szükségszerűleg áremelkedést von maga után s minden áremelkedéssel ceteris paribus a fogyasztás csekélyebb mérvre szorítása jár; s ha kisebb a fogyasztás, kisebb a kereslet a külföldi czikkeknél, kisebb az állam vámjövedelme is. Oroszhon vámjövedelme $\frac{2}{3}$ -dában a bevételi vámokból ered s ezek 1876-ig bezárólag, azaz az aranyvám behozataláig, folytonos emelkedésben voltak,

s voltak 1868 óta, a mely évben a kedvezményes vám-tariffa kelt.

Oroszhon beviteli vámjövödelme kitett:

1872-ben	52.932,000	rubelt
1873-ban	53.691,000	„
1874-ben	56.160,000	„
1875-ben	62.375,000	„
1876-ban	67.469,000	„

Eszerint 1876-ban 14,537.000 rubellel, azaz 27 %-al többet, mint 1872-ben. 1877-ben azonban bekövetkezett a megtorlás. Oroszhon úgy járt, mint a tót a vásárral: se pénz, se posztó. Magasabb vámjövödelmet remélt, s az eddigit is csaknem kétharmadában elvesztette. A „Nordische Bote“ november közepén közölte a vámhivatalok részéről kezéhez juttatott hivatalos adatokat a vámjövödelem nagyságáról. Ezek szerint Oroszhon beviteli vámjövödelme a lefolyt 8 hó alatt (január—szeptemberig bezárólag) tesz 13,923.000 rubelt aranyban és 714,000 rubelt papirban, tehát circa 14 millió rubelt, mi közel $\frac{1}{5}$ -dét képezi annak, a mi 1876-ban befolyt. A vámhivatal alig 25 milliót, tehát a multévi összeg $\frac{1}{3}$ -dát meri remélni az 1877. évre; 1878-ra nézve pedig, feltéve hogy a háború végét éri, kijelenti, miszerint az állam csak 30 millió rubel beviteli vámjövödelemre számíthat; azon esetre pedig, ha a háború 1878-ban folytattnék, még annyira sem, mint 1877-ben volt. Ugyancsak e vámhivatal nyíltan bevallja, hogy az import eme stagnálásának oka főképp az aranyvám behozatalában van. Oroszhon, mint minden papirvalutás ország, magas disagio mellett amugy is megközelíthetlen, hát még ha a mellett 15 %-os vámemelés történik!

Daczára annak, hogy eddigiekben az arany-vám ellen nyilatkoztunk, vannak esetek, melyekben annak behozatalát helyeselnők; így helyeseljük az arany-vám behozatalát oly államokban, hol a valuta-viszonyok rendezettek, vagy az esetben, ha a 15 % vámemelésnek megfelelőleg 15 %-nyi vámleszállítás eszközöltetik, s megmondjuk miért. Az ezüst általános elfogadott vélemény szerint sokkal nagyobb áringadozásnak van alávetve mint az arany, s a papirpénz disagioja rendesen nagyobb fluctuatiót mutat ezüst-valuta mellett, mint arany

mellett. Saját tapasztalatunkból tudhatjuk, hogy volt idé (1866-ban), midőn egy év alatt 39 % különbözet volt az ezüst agiójának legmagasabb (140.50) s legalacsonyabb (101.50) állása között.

A papír- valutás országban akár aranyban, akár ezüstben fizetessenek a vámok, a vám magassága jó részben a papírpénz disagiójától függ, s így jobb, ha a vám aranyban fizettetik, mely értékében szilárdabb. Talán a kereskedelmi conjunctura is valamivel megbizhatóbb s biztosabb, ha a vám aranyban lesz levonandó, a mennyiben csökkentené némileg, de csak némileg a risicót, a melylyel az import a papírvalutás országban jár. Még előnyösebb az aranyvám behozatala oly államban, melynek valuta-viszonyai rendezettek, mely esetben a vám magassága, a tételtől eltekintve, teljesen az ezüst s arany pénz közti értékrelatió által határozatnák meg s a vámtételek nagyságában csak alig észrevehető ingadozás mutatkoznék.

Az arany-vám behozatala a valuta-viszonyok rendezése előtt korai, megfelelő vámleszállítás nélkül pedig a közgazdaságra egyenesen káros volna. Censeo ergo . . . delendam esse.

Kovács Gyula.

Gazdasági jogisme czim alatt kiadott munkámat Dr. Ballagi Géza úr e folyóirat 1877. IV. füzetében sziveskedett megbirálni.

Megvallom, hogy a birálat elolvasása után nem volt szándékom arra reflektálni, mert a birálat azon törekvése, melylyel munkámban csak hiányokat és hibákat igyekszik felmutatni, s annak tartalmát is a valóságtól eltérő módon tünteti fel, minden elfogulatlan olvasó előtt feltünő. Nehogy azonban a tisztelt biráló úr támadásait hallgatásom által alaposakként elismerni látszassam, kényszerítve érzem magamat, a birálatra lehető objectivitással észrevételeimet megtenni.

Biráló úr munkám legfőbb előnyét abban látja, hogy az hézagot pótol, különben attól minden belső értéket megtagad.

Ezen egyéni nézete ellen semmi kifogásom, de annál több van annak indokolása ellen, mely az igazságos birálat minden kellékét nélkülözi.

B. úr első kifogásánál már önmagával jó ellenkezésbe, midőn munkámban a paragrafusok mellett kritikát hiába keres;

(ezt egyébiránt így fejezi ki: „mi — Dr. Ballagi Géza — keresünk;“) holott előbb maga mondja, hogy a gazdasági tanintézetek hallgatói a magánjogot per longum et latum nem tanulmányozhatják, de mégis szükségképen tudniok kell ebből annyit, a mennyi specialiter rájuk, mint leendő mezei gazdákra tartozik.

A fennálló jognak kritikája a mezei gazdák hivatási körén kívül esik, de jogisme kézikönyvébe annál kevésbé tartozik, mivel ennek rendeltetése csak az lehet, hogy a mezei gazdákat a fennálló joggal gyakorlati szükségletükhöz képest megismertesse, nem pedig, hogy bennök a kritika által a tételes jog iránt szükséges bizalmat megingassa, vagy legalább is a gyakorlati használatra szánt kézikönyv használatát nehezítse s annak árát ok nélkül emelje.

Ugyanezt kell mondanom azon második támadásra, mely szerint B. úr a történelmi rész hiányát kifogásolja.

Szerinte az olvasó csak úgy érthetné meg a paragrafusokat, „ha azok mellett azon történelmi tények és viszonyok elő lennének adva, melyeknek a jelenleg érvényben levő törvények természetes vagy természetellenes szüleményei.“

Itt is feledi B. úr egy kézikönyv rendeltetését, melynek célja csak az lehet, hogy a tárgyat az olvasó látköréhez alkalmazva, érthető és népszerű modorban előadja, s hogy annak használatra és utánnézésre alkalmas volta, abban felesleges kritikái és történelmi fejtegetések által ne nehezítették.

Nem tartom ildomosnak kétségbe vonni, hogy bíráló úr, saját kijelentése szerint, ily fejtegetések nélkül a paragrafusokat nem értheti meg, de hogy azok, a kiknek a munka szánva van, ily fejtegetések nélkül azt könnyebben és biztosabban megértik, ez iránt B. urat megnyugtathatom.

Hogy egyébiránt B. úr ezt nem meggyőződésből mondta, kitűnik azon kegyes kijelentéséből, mely szerint munkámban a mezei gazdákat érdeklő törvényeink és szabályrendeleteink egy részének rövid, de elég jó kivonata s néhány jogi alapfogalom értelmesen (de eredeti fölfogás nélkül) van előadva.

A határozatlan gyanusítással egybekötött kétes dicséretre legelőbb azt jegyzem meg, hogy nem vagyok képes bíráló úr magaslátára emelkedni, s megérteni azt, hogy mikép kellett

volna a jogi alapfogalmakat — épen a mezei gazdák számára irt kézikönyvben — eredeti fölfogással előadni? Uj, eddig nem létezett, az író saját szelleme által teremtett alapfogalmakat kívánt volna bíráló úr? Mert hisz a mi — tartalomban vagy legalább formában — nem új, az már nem eredeti. A tudomány és élet által egyenlően elfogadott, s már régen megállapodásra jutott alapfogalmak helyett újakat teremteni, még akkor se lehetett volna feladat, ha épen a tud. akadémia számára dolgoztam volna is. És a jogtudományt szakszerűen nem művelő mezei gazdák részére kellett volna ezt tennem?! A ki általánosan elfogadott alaptanok és fogalmak előadásában is minden áron „eredetiségre“ törekszik, Göthevel szólva: „Ez annyit tesz, megmagyarázva: Bolond a maga szakállára!“ *) Mert ily esetekben az eredetiség és értelmesség rendesen kizárják egymást. Részemről kénytelen vagyok elismerni, hogy B. úr fennidézett soraiban kifejezett postulatuma eredeti.

Bíráló úr továbbá úgy találja, hogy a jelenleg fennálló törvényeket is hiányosan ismertetem, miután közülök é p a legfontosabbakat mellőzöm. Ilyen legfontosabb törvényeknek nevezi aztán a gabnavámokat és szállítási tariffákat.

Ha ez munkámnak hibája, akkor B. úr felfedezése valóban „eredeti fölfogásra“ mutat, mert tudtommal kiviteli gabnavámok nem is léteznek, minek okát a nemzetgazdaságtan tanárától meg lehet tudni; de még ha léteznének is ily vámok, ezek a mezei gazdát igen kevésbé érdekelnék, miután a magyar gazda gabonáját nem viszi külföldi piacra, hanem már természetes eszénél fogva a munkafelosztás elvének hódolva, e foglalkozást a kereskedőnek engedi át. — A mi pedig a szállítási tariffákat illeti, ezek köztudomás szerint a különböző vasuti vállalatoknál különbözők, s gyakran, sőt egy évben is többször változás alá jönnek, miről minden vasuti állomáson, hol az ily tariffák kifüggesztvék, meggyőződhetni. Hogy ez is, legalább B. úr szerint „legfontosabb agrariális törvény,“ ezt eddig csakugyan nem tudom.

---

*) L. Göthe Lyrai költeményei. Ford. Szász Károly. II. 74. I. „Eredetieknek.“

B. úr azon erőlködése, hogy munkámat minden áron, sőt az igazság sérelmével is, haszontalannak tüntesse fel, abból is kitetszik, hogy egyenesen azt állítja, miszerint munkám „a szesztermelésre s a répaczukorgyártásra szóval sem reflectál, mintha ezek a mezei gazdákat nem is érdekelnék.“

Erre legelőbb is kénytelen vagyok kijelenteni, hogy meggyőződésem szerint annak, ki valamely mű megbírálására vállalkozik, egyfelől erre való képességgel kell bírnia, de e mellett igazságérzet is szükséges és óvakodnia kell, nehogy felületesség által még igazságérzete is kétéssé váljék. Mert nem való, hogy a szesztermelésre a munka nem reflectál; s csak a bíráló úr felületességének akarom tulajdonítani, hogy a 178. és 179. lapokon a szesztermelésre vonatkozó részt nem létezőnek állítja, a hol pedig a szesztermelésre, mint mezőgazdasági mellékfoglalkozásra vonatkozó törvényes intézkedések, névszerint a megadóztatási módra, az adómennyiségre, az adómentes pálinkafőzésre s a mezőgazdasági szeszfőzdek részére engedett kedvezményre nézve előadva vannak. Az sem áll, hogy munkám a répaczukorgyártásra sem reflectál egy szóval sem, mert említés van erről a fogyasztási adók rendén azon megjegyzéssel, hogy ez iparág mezőgazdasági mellékfoglalkozásnak nem lévén tekinthető, az erre vonatkozó részletes szabályok a munka körén kívül esnek.

Valóban bámulatra méltó biztonsággal teszi bíráló úr kifogásait, a nélkül hogy azok benső jogosultságával legkevésbé is törődnek.

Igy azt állítja, hogy „a mezőgazdaság emelésére és védelmére szolgáló intézkedések között a legfontosabbak kikerülik szerző figyelmét, például: a Tiszaszabályozás, a munkaerő-kalamitás megszüntetése czéljából életbeléptetett intézmények stb. stb.“

Erre csak azt jegyzem meg, hogy a Tiszaszabályozás csak ott fontos, a hol Tisza van, s hogy (tudtommal legalább) nincs oly törvényünk, mely a Tiszaszabályozásról külön intézkednék, — de igenis intézkedik az 1871. 39. t.-cz. a vizszabályozás, társulatok alakításáról (ez pedig a Tiszaszabályozásra is kiterjed); — az 1871. 40. t.-cz. a gátrendőrségről s az 1874. évi 11. t.-cz. a belvizek levezetése körüli eljárásról; mindezekről

biráló ur a megbirált munka 71. s köv. lapjaiból is tudomást nyerhet.

Ép oly kevéssé léteznek a „munkaerő-kalamitás“ megszüntetése céljából életbeléptetett intézmények. Ha itt biráló úr valamire gondolt, ez csak a telepítvényekről szóló 1873. évi 22. t.-cz., továbbá a gazda és cseléd közötti viszony szabályozásáról, a gazdasági munkásokról (aratók, nyomtatók, cséplők) és mezei munkát végző napszámosokról szóló 1876. évi 13. t.-cz. lehetett. Ezekről is tudomást nyerhet a megbirált munka 49. 50. 51., továbbá 106—122. lapjairól.

Ha ezeknél nagyobb hiányokat nem tudott B. úr kitüntetni, a többieket, melyekről még annyit sem tudott megemlíteni, nagy könnyűséggel két nagy stb. stb. alá dugja s így beható vizsgálat helyett, — mondhatni láttatlanra — általános frázisokkal s üres ráfogásokkal tör pálczát munkám felett, melyben semmit sem talál helyesnek, anélkül, hogy ennek megállható okát adni képes lenne, — de semmit sem talál elvetendőnek sem.

Bocsánat! mégis valamit elvetendőnek tart s ez a munka czíme, melyre nézve kérde: „mi az a gazdasági jogis me?“

Habár csak a birálatok e mintapéldányából van szerencsém B. urat ismerni, azt még sem tehetem fel róla, hogy még a munka czímét sem értené meg, tehát erre vonatkozó kérdését nem vehetem komolynak.

Hogy miért nem neveztem a munkát me z ő gazdasági jogis mén ek, ennek egyszerű oka az, hogy a gazdasági jelző teljesen kifejezi a könyv rendeltetési terét, mert egyfelől nem hiszem, hogy még más valaki is gazdasági jogis me alatt konyhagazdaság számára rendelt jogkönyvre gondoljon, másfelől a gazdasági jelző annyira általánosan el van fogadva, hogy még B. úr sem mondja birálatában: me z ő gazdasági tanintézet, — me z ő gazdatiszt, hanem csak gazdasági tanintézet, gazdatiszt; végre a gazdasági tanintézetek tantervében e tantárgy az általam használt elnevezés alatt van felvéve.

Megengedem egyébiránt, hogy vannak munkámnak hibái és hiányai, mi annál menthetőbb, mivel valósággal „üttörő

munkát“ végeztem; de hogy a hiányok és hibák közül bíráló úr egyetlen egyet sem fedezett fel, arról biztosíthatom.

El kell végre ismernem, hogy bíráló úr irgalmatlan bírálata mellett is munkámon (melyről a szakértők és szaklapok eddigelé elismerőleg nyilatkoztak) egy jót mégis talált, és ez a — p a p i r o s.

Ha bírálata erre szorítkozik vala, az talán szakszerűbb, és mindenesetre igazságűbb lett volna.

Dr. Haller Károly,
egyetemi tanár.

Megjegyzések Haller úr észrevételeire. A szerkesztő szives volt közölni velem Haller úr észrevételeit, hogy — ha jönnek látom — tegyem meg azokra ellenészrevételeimet. S én jönnek látom élni a szerkesztő fölhatalmazásával, a világért sem azért, hogy vitatkozzam Haller urral, hanem hogy egyrésről kifejezzem megbotráncozásomat az arrogans, durva hang felett, melyet Haller úr a művelt közönség foruma előtt velem szemben megenged magának, másrésről, hogy fennebbi cikkének alapján különben is rövid bírálatomat kissé kibővíthessem s annak egyes tételeit tüzetesebben kifejtthessem.

Nem fogom tehát követni Haller urat arra a térre, a melyen vereség nem szégyen, de a győzelem se dicsőség. Nem licítalom túl gromboságait, melyek az irodalmi tisztességet sértvén, ép oly kevéssé jogosultak, mint ildomosak. Hanem maradok az objectiv, szorosanszakszerű kritika azon határai közt, melyeken belől otthon érzem magamat annyira, hogy Haller úr művének nemcsak a papirosához, de tartalmához is hozzászólhatok.

A Szemle mult évi 4-ik füzetében megjelent bírálatom tartalmát röviden összefoglalva, fentartom most is és ismétlem abbeli nézetemet, hogy Haller úr munkája nem egyéb, h i á n y o s, száraz, kritika és eredeti felfogás nélküli paragrafus-gyűjteménynél, melynek egyéb előnye nincs, mint az, hogy az agrariális törvények elég jól és értelmesen vannak benne kivonatozva, s melynek számtalan hibáit csak az enyhítheti némileg, hogy uttörő munka.

Midőn Haller mezőgazdasági jogisméjét kezembe vettem, daczára annak, hogy e munka tanulók számára készült kézikönyv, bátor voltam abban is olyat keresni, a mit minden munkában, még az abécés könyvben is keresni szoktam, t. i. kritikát. A kritikának azonban két neme van. Az egyik, a mely a tudomány anyagának belső értékét kutatja, a másik, a mely a tudomány anyagának külső elrendezésével, közrebocsátásának módjával, mikénti előadásával foglalkozik. Amaz képes tudományos tételeket teremteni, vagy viszont a tudomány egyes tételeit lerontani s az azokba vetett bizalmat megingatni; emez ellenben sokkal ártatlanabb, a mennyiben legfelebb csak arra képes, hogy a tudomány elveit hozzáférhetőkké teszi még azok számára is, a kik különben — a kritika segélye nélkül — soha sem értenék meg azokat. Amaz szakszerű, tudományos munkába, ez tan- és kézikönyvbe való.

A kritikának ez utóbbi neme az, a melyet Haller művében nem sikerült felfedeznem, s ezért maradok meg azon állításon mellett, hogy e munka nem egyéb száraz paragrafusgyűjteménynél, mely ép oly kevésbé érdemli meg, hogy tankönyvnek nevezessék, mint — teszem fel — a pénzügyminister rendeleteinek egy esetleges gyűjteményét nem lehetne a pénzügyi jog tankönyvének elnevezni.

Ha már most a tankönyvíró öntudatosan, tendenciósusan ragaszkodik a paragrafusokhoz s azon eléggé nem kárhoztatható balvéleményt táplálja magában, hogy a kritika és a történeti fejtegetések által a tankönyv használati értéke nemcsak hogy nem emelkedik, de sőt inkább csökken: akkor egészen felesleges munkát végez, midőn tollat ragad, hogy az ifjuságot kézikönyvvel lássa el. A tankönyvirás ilyen felfogása mellett a tételes jogtudományokat például kézikönyvekben feldolgozni egyáltalában szükségtelen, s — hogy egyebet ne említsek — Unger valóságos bünt követett el, midőn a vékony kis codexből termetes köteteket varázsolt elő.

A tankönyvirásra nem hivatottaknak egy másik balvéleményük, hogy iskolai kézikönyvben a tudomány elveit, vagy — ha úgy tetszik — a lapelveit (itt e megkülönböztetésnek különben nincs semmi értelme), eredeti felfogással előadni nem lehet.

Hogy mi az „eredeti“, erre feleljen helyettünk Haller úr. Eredeti szerinte az, a mi tartalomban vagy legalább formában új. Az eredetiségnek tehát szintén két neme van, s én részemről bármely munkának, tehát a tankönyvnek becsét is a szerint mérlegelem, a mint az vagy a forma, vagy a tartalom tekintetében újat foglal magában. A tankönyvben természetesen az eredetiséget a formában keresem, s nem várom annak szerzőjétől, hogy „a tudomány és élet által elfogadott alapfogalmak helyett újakat teremtsen“; de a forma aztán mindenesetre új legyen. A legkevesebb, a mit egy tankönyvírótól követelünk, hogy adja elő, saját felfogása szerint, olyan formában a tudomány alapfogalmait, a minőben tanítványai legkönnyebben megérthetik. S ha e követelménynek eleget tesz, akkor munkája „eredeti“ és mint ilyen számbavehető munka lesz.

Haller úr azonban, miután szépen kiczirkalmazta az eredetiség és értelmesség határvonalait, arra a szerencsétlen meggyőződésre jutott, — s annak szerény beismerése valóságos oasis cikkének arrogans tételei között, — hogy ő, mihelyt eredeti akarna lenni, megszűnnék értelmes lenni; és erről meggyőződván, a gazd. tanintézetek hallgatóival közli a jogi alapfogalmakat éppen olyan formában, éppen úgy előadva, mint a hogy azokat előadják a jogi tankönyvek a harmad, negyed évi joghallgatóknak. Nem is véve tekintetbe azt, hogy itt már aztán az eredetiség hiányát felülmulja az írónak tévedése az iránt, hogy kiknek a számára írta is hát tulajdonkép a maga munkáját: ismételve kétségbe kell vonnom Haller művének belbecsét, melyben szolgailag, a betűkhöz ragaszkodva utánnyomatnak a tudomány által megállapított alapfogalmak. — Megesnék bele, ha pl. a római jog tankönyvének írói ragaszkodnának Gajus vagy a glossátorok szavaihoz. Akkor ugyan nem lett volna soha római jogi irodalom!

Haller jogisméjének fennebb említett hibáin kívül vannak még bizonyos hiányai is, melyek egyáltalában nem menthetők azzal a közönséges kifogással, hogy a hiányok nem létében a munka ára nagyon magasra rugott volna.

Bírálatomban említettem, hogy számos, agrariális viszonyainkra vonatkozó törvényes intézkedésről még csak

említés sincs téve a munkában s ezen állításom igazolásául néhány példát is jónak láttam felemlíteni.

Haller ur czáfolatában nevetségessé akarja tenni emez állításomat s azon hiábavaló fáradságot veszi magának, hogy bebizonyítsa, miszerint az általam példaképen felhozott institúciókra vonatkozó törvények nem is léteznek, ennél fogva a felsorolt intézmények a mezőgazd. jogisme kézikönyvének keretébe nem illenek be.

A „Szemle“ olvasói előtt szükségtelen a különbséget bizonyítgatnom, a mi törvényes törvényes intézkedés közt létezik. Midőn tehát e különbségre egyszerűen figyelmeztetem az olvasót, másrésztől becses figyelmét nem mulaszthatom el föl hívni arra is, hogy Haller ezt a különbséget czáfolatában nem veszi tekintetbe, hanem az általam kiemelt néhány törvényes intézkedést mint törvényt (még pedig mint olyan törvényt, a mi nem létezik) szerepelteti. Miután pedig törvény sem a szállítási tariffákról, sem a Tiszaszabályozásról stbről nincsen: ennél fogva neki ezen tárgyakat munkájában melőznie kellett.

Hogy a mezőgazd. jogisme csak törvényeket és nem általában törvényes intézkedéseket foglalna magában, ezt állítani állithatja velem szemben Haller ur a végből, hogy ennek az alapján művének általam feltüntetett hiányait palástolja; de annyi bizonyos, hogy tankönyvében — igen helyesen — több olyan intézmény is tárgyalatik, melyre nézve nemcsak hogy törvény, de még rendelet sem létezik. S ezzel fennebbi állítását önkezevel üti agyon.

Azonban másrésztől az is bizonyos, hogy az intézkedéseket, melyek paragrafusokba vannak szedve, könnyebb volt összeböngészni, mint azon intézkedéseket, a melyek sem a corpus jurisban, sem a rendeletek tárában nem lelhetők fel. Az utóbbiak, még ha utánok nézünk is, könnyen kikerülhetik figyelmünket.

E sorok írója azon nézetben volt, midőn birálatát írta, hogy Haller ur szintén csak tévedésből és nem azért hagyott ki művéből egy-két fontosabb intézményt, mintha azok nem lennének a mezőg. jogisme tárgyai. De a czáfolat sorra veszi az általam kifelejtettnek hitt tárgyakat s bizonyítgatja, hogy ki is kellett

azoknak, mint nem oda valóknak, felejtetniök. Lássuk hát ezeket röviden, egymásután.

Először is tudomásul veszem, hogy gabonavámok minálunk nincsenek. De hát miért nem közli ezt H. ur kézikönyvében? Hiszen a gabnavámokról törvényeink is vannak, pl. az 1869. VII. német keresk. szerződés, az 1870. III. angol keresk. pótegyezmény stb. Hogy a gazdát nem érdekli a gabonavámmentessége, ezen állítás a mily helytelen, ép oly következetlen, különösen Haller ur részéről, ki művében a mesterséges trágyanemek vámmentességére vonatkozó ministeri rendeletet jónak látja egészen önálló fejezetben tárgyalni.

A szállítási tariffákra nézve azon usust lehetett volna pl. megemlíteni, a minek a nyomát számos törvényeinkben feltalálhatjuk, hogy t. i. a viteldij-maximumok az engedélyokmányokban közöltetnek, vagy hogy a nyers terményekre bizonyos körülmények között kedvezményezett alacsony tételek állapítvák meg stb.

A Tisza-szabályozásra vonatkozólag (én épen a Tisza-szabályozást hoztam fel például, mert ez jött tollam alá) igaz, hogy nincsenek külön törvények, de van egy esomó helytartósági és udv. cancelláriai rendelet, melyek, mivel részben még ma sem avultak el, mindenesetre megemlítendőek lettek volna.

A munkaerő-kalamitás megszüntetése körül szintén temérdek törvényes intézkedés történt újabban, melyekről — úgy látszik — szintén csak azért nem vett tudomást H. ur, mivel sem a törvénytárban, sem a rendeletek tárában nem találta fel nyomukat. De sorozhatók a ministerium intézkedései arra nézve, hogy a katonaság nélkülözhető része aratás idején hatheti szabadságra bocsáttassék, hogy a vasutak 4-ik osztályu kocsikat rendezzenek be az utazó munkások számára stb.

Ennyit az általam felhozott példák igazolásául.

A mi illeti a munka czímét, erre nézve most is azt mondom, hogy helyesebb a „mezőgazdasági“ specialis jelző a „gazdasági“ általános jelzőnél, épen úgy, mint a „műipar“ elnevezés az illető foglalkozási ág jelzésére correctebb az „ipar“ általános elnevezésnél. S ha Haller ur szerint én nem mondom — mert a nyelvszokásnál fogva nem mondhatom — hogy mező-

gazdatiszt: úgy munkájának 4. lapján s 123. és köv. lapjain ő sem mondja azt, hogy „gazdasági törvények“, hanem azt, hogy „mezőgazdasági törvények.“

Hosszabbra terjedt czikkem, mint akartam. De mielőtt befejezném észrevételeimet, még egyet.

Haller ur dicséretet is fedezett fel birálatomban, s azt kétes dicséretnek mondja. Igaza van. Azt, a mi inkább rossz, mint jó, határozottan nem is lehet megdicsérni.

De valóban sajnálnám is, különösen most már, a dicséretet. Mert ha akkor, midőn még Haller urat csak e munkájából ismertem, gyöngé tankönyvirónak tartottam, most, e czáfolat után, az a véleményem felőle, hogy olyan desperatus fogalmak mellett, a minők az övéi a tankönyvirás körül, jóra való, használható iskolai kézikönyvet, még ha akarna se lenne képes bárki is összeállítani.

Dr. Ballagi Géza.*)

Argyll herczeg a földbérlésről. (Argyll: Essay on the commercial principles applicable to contracts for the hire of Land. Cobden Clubb Essays 1877.)

Anglia a tekintetben is sajátságos képet nyújt a kontinentális szemlélőnek, hogy nem egy oly kérdés megoldásán vajudik, mely a szárazföldön teljesen ismeretlen. Alig lehet Hansard parlamenti évkönyveinek egy kötetét kézbe venni, melyben a „tenant right“ kérdésével nem találkozánk. A continens, mely jobbadán a római jog plastikus, de persze merev intézményeit vette át és a római jog szellemében szabályozta tulajdon- és kötelmi jogát, a haszonbérletet is csak úgy mint egyéb kötelmeket szabad szerződések által állapíttatja meg. Nem úgy Angliában; itt a haszonbérlet és földesúr közt még nem csekély részben némileg feudális viszonyok állanak fenn, és igen nagy száma a haszonbérleteknek alapúl szokáson. Az angol törvényhozás 1876-ban, részben ismét hosszú viták után, a haszonbérleti ügyben új elveket állított fel, melyeknek czélja az lenne, hogy

*) Ezen két nyilatkozattal, melyet egymás mellé épen azért állítottam, hogy a kérdésben forgó pontok lehetőleg tisztáztassanak, s a melyeknek hangja egyáltalán nem bátorít fel azon reményre, hogy a további discussio a vitapontok tisztázásához vezetne, e polemiát befejezettnek tekintem.

a haszonbérő részére az általa befektetésekre fordított tőke oly esetekben, hol ez iránt szerződésileg az illető felek nem intézkedtek, biztosítsassék.

Argyll herczeg előttünk fekvő szellemdús és adatokban gazdag munkája e kérdést tárgyalja. Azok ellen fordul, kik a törvény által valószínű elveken túlmenvén, arra czéloznak, hogy a haszonbérőnek nemcsak hogy biztosítsassék az általa befektetett tőke, hanem hogy neki kifizettessék azon többlet-érték is, melyet a telek a befektetés következtében képvisel. Bizonyítja ez elv helytelenségét és keresztülvihetetlenségét, és néha túlságosan melegen védelmezi az Angliában régóta fennálló patriarkális, de nem mindenkép egészséges és észszerű viszonyokat. Érvelése röviden a következő.

Argyll mindenekelőtt figyelmeztet azon csekély összefüggésre, mely a gyakorlati kérdések megoldásának módozata és a divó történelmi kutatások közt létezik. Az évezredek előtt létezett állapotok földterítése igen kevés haszonnal jár a létező kérdések megoldásánál. Annak kimutatása, hogy a földtulajdon azelőtt közösségi (communiticus) alapon volt szervezve, összefüggésben az ugyanakkor létező alacsony műveltségi viszonyokkal, legfeljebb azt bizonyítaná, hogy ép e viszonyokból való kilépés föltétele volt a haladásnak. Skótiában még nem rég léteztek faluközösségek (village communities), persze alacsony műveltségi és gazdasági viszonyok mellett. Az egyéni birtokra való átmenet története egyúttal a skót mezőgazdaság fejlődésének története. Ezért a történettől eltekintve, a kérdés, tisztán odaállítva, csak az lehet: vajjon szükséges-e a haszonbérleti szerződésekbe új általános és jogilag kényszerítő elveket felvenni; vajjon e pontok szükségesek-e a mezőgazdaság felvirágoztatására? Ezen kérdés teljesen független minden történeti vizsgálódástól, független a tulajdon eloszlásának eltérő elméleteitől; de igenis találkozik egy más elvvel, avval tudniillik, mily határig korlátozhatja az állam az egyéni szabadságot. E beavatkozás joga kétségtelenül korlátlan. Azonban fölösleges az is, ezen általános elv fölött sokat vitatkozni, a főkérdés: mit és mennyit tehet az állam eredménnyel? Az angol törvényhozást általános elvek nem igen befolyásolták soha. Talán nincs az egész történelemben oly nép, melyre ily általános elvek

kevesebb befolyást gyakoroltak, mint az angolra, de másrészt oly nép, mely a politikai ösztön nagy adományát bírja; ennek segélyével elhárította a fenyegető veszélyeket, nem sokat törőd-vén absztrakt elvek fárasztó elemzésével. Tehát a tények logikájára kell figyelni.

Az angol törvényhozás az utolsó félszázad alatt azon irányt követte, hogy a gazdasági ügyekben a személyes szabadságot semmikép nem korlátolta, hogy ellenben beavatkozását mindinkább érvényesítette ott, hol morális czélok érendők el, vagy oly anyagi czélok, melyek az egyesek vagy társulatok erejét túlhaladják. Az előbbi iránynak megfeleltek a kereskedelmi szabadság létesítésére irányuló törvények. Ezen áramlat ellenében nem lehetett azon érvvel föllépni, hogy esetleg egyik vagy másik elavult intézmény a közérdekeknek megfelel, mert az általános meggyőződés szerint az érdekek ép a szabadság által legjobban biztosíthatnak. A másik iránynak megfelelnek azon törvények, melyek a szabadságot korlátozzák, de mely korlát csak leginkább erkölcsi okokban található magyarázatát. Így van ez az újabb Merchant Shipping-Acttal, a Truck-Acttal stb. Az általános elv a gazdasági ügyekben tehát az, hogy ezek legjobban fejlődnek az egyének teljes szabadsága mellett.

A földbérlés pedig tisztán gazdasági ügylet, nem mintha abban magasabb társadalmi és politikai érdekek nem találkoznának, de nem nagyobb mértékben, mint akármely más kereskedelmi transzactióban. Vannak ugyan a földtulajdonnak bizonyos sajátságai, melyek a kérdést homályosítják. Legyen elég ezek néhányát vizsgálni.

Első sorban avval szokták a földbérlés jelenlegi rendszerét megtámadni, hogy vannak a földnek bizonyos sajátságai, melyek nem engedik meg, hogy az ugyanazon gazdasági törvényeknek rendeltessék alá, mint más árúk; és mivel a föld csak határozott mennyiségben van meg, a földtulajdon a monopolium természetével bír. Ezen osztályozás — mondja Argyll — helytelen, mivel a monopolium fogalmában nem a tárgy mennyiségére reflektálunk, hanem arra, vajjon, a mennyiben bizonyos tárgyakra nézve a tulajdonjog megszerezhető, ez mindenkire nézve lehetséges-e, vagy sem. Ha egy cikk, akármily

ritka legyen, mindenki által megszerzhető, akkor csak helytelen szólásmód, ezt monopoliumnak nevezni. Közismeretű dolog, hogy a földtulajdon megszerzése mindenkire nézve lehetséges. De még ha e fölfogás helyes volna, akkor sem birna e kérdés tekintetében fontossággal; mert ha a földtulajdonos monopolista, akkor a haszonbérő is az. Minden haszonbérő több versenytársat szorít ki a piacról. A tulajdonos jogi természetét ideiglenesen átruházza a haszonbérőre. E szempontból tehát ez utolsó védelmet nem igényelhet; ha a tulajdonjog megszerzése szabad, akkor a haszonbérleti jognak hasonlóképen olyannak kell lenni. Sőt ha a föld korlátolt mennyiségéről van szó, akkor a közönség érdekében áll, mentől több személyt helyezni a föld használatába, nem pedig az e körüli versenyt megszorítani, a mi tényleg történik oly törvények által, melyek a haszonbérleti feltételek szabad megállapítását gátolják. De ha a fentebbi álláspontot foglaljuk el, akkor a mezőgazdasági munkások követelhetnek védelmet a haszonbérők ellen, mint a kik azon tárgy birtokában vannak, a melyre tevékenységüket fordítani akarják.

A másik elv, melynek alapján a haszonbérleti szerződések szabályozását követelik, az, hogy a haszonbérők által a gazdaságba befektetett tőkék, vagy abban eszközölt javítások értéke számukra biztosítottassék. Ezen követelmény két érven alapul. Az első abban áll, hogy tekintettel az ország több részében szokásos rövid és bizonytalan haszonbérletekre, a bérők a föld javítására és felszerelésére fordított tőkék iránt nagy bizonytalanságnak vannak kitéve. Ez kétségkívül nagy hátrány, baj, a melynek eltávolítása kívánatos. Azonban e baj kiterjedése és az ajánlt orvosság hatályosságára nézve a nézetek eltérők. A másik érv, melyre hivatkoznak, az, hogy a bérők a bérlet megszűnésével nem csak a befektetett tőkét kapják vissza, hanem hogy őket illeti azon többletérték is, melylyel a javított föld most többet ér. Miután ez utóbbi követelmény semmiféle más üzletágban nem hangoztatott, kívánatos tudni, mi okból állittatik fel az a haszonbérleti ügyleteknél. Az okoskodás a következő: Ha a földbérő a befektetések és javítások által a földet javítja és jövedelmét emeli, akkor igazság szerint nem elég, ha neki a bérlet lejárása után e befektetett tőke vissza-

fizettetik, vagy e tőke még a bérlet tartama alatt lassanként az emelkedett jövedelemben kivonatik, hanem őt illeti az emelkedett földjára érték tőkeértéke is. Ha az általa tett befektetések által a föld jövedelme 50 shillinggel emelkedett, akkor a bérlet lejártá után a földbérlő köteles volna ezen emelkedett földjára értékét, azaz 750 font sterlinget a bérlőnek kifizetni. Ezen semmiféle más tüzletben nem követelt kedvezmény a következő hamis feltevésekből indul ki. Először, hogy a javítás egyedül eredménye a haszonbérlő tevékenységének, mi nem igaz, mivel a másik tényező a föld termékeny ereje, a mely azonban a földesúr tulajdonában van. De másrészt, ha a tulajdonos köteles volna a földnek a mészkővel történt javításából származó „full value“-t a haszonbérlőnek fizetni, és a haszonbérlő nem a reá fordított költséggel, azaz a mészkő árával elégszik meg: nem következnek-e ebből az is, hogy a haszonbérlő ismét annak tartozik a „full value“-t fizetni, a kitől a mészkövet vette és a ki, a jelenlegi felfogás szerint, mégis kénytelen a mészkőért fizetett csekély árral megelégedni? Ezen elv pártolói különben megengedik, hogy az nem alkalmazható az úgynevezett „Improvement Leases“-re, midőn tudniillik, tekintettel a szükségelt javítások- és befektetésekre, a haszonbérlet sokkal hosszabb időre köttetik meg. Ez esetben tudniillik a hosszabb haszonbérlet kárpótlást nyújt a haszonbérlőnek. De Argyll ép itt helyesen jegyzi meg, hogy igen számos haszonbérleti szerződést improvement-félének lehet tekinteni, a midőn a haszonbérlő az általa reáfordítandó költségeikért mellékedvezményekben nyer kiegyenlítést. Ha azon túlzó követelménytől eltekinünk és a kérdést csak arra szorítjuk, vajjon követelhet-e a haszonbérlő oly esetben, midőn a haszonbérlet megszakítása, megrövidítése által a befektetésnek teljes gyümölcsseit nem élvezhette, kárpótlást, akkor e kérdésre Argyll szerint is igennel kell felelni. Azok, kik ezen czél elérésére a törvényes sanctiót szükségesnek találják, két feltevésből indulnak ki: először hogy a jelenleg uralkodó viszonyok közt a haszonbérlők tőkái rendkívül nagy veszélynek vannak kitéve, és másodsor, hogy a törvényhozás könnyen érheti el e czélt a nélkül, hogy a beavatkozással járó veszélyektől tartani kellene.

Azokban a haszonbérlők által befektetésekre használt tő-

kék bizonytalansága nagyon túloztatott, mert tényleg e tőkék iránt sokkal nagyobb biztonságot élveznek, mint akármely foglalkozások, és nagyobbat nekik semmiféle törvényhozás nem nyújthat. Hogy az említett bizonytalanság nem létezik, mutatja a nagy verseny a haszonbérletek körül, az azok felé forduló tőkék nagysága. A hosszú bérletnél a haszonbérlet majdnem mindig azon helyzetben van, a befektetett tőkét nagy nyereséggel kivonni, a kivételes esetek pedig, midőn ily befektetések már röviddel a bérlet lejárása előtt eszközöltettek és a földesúrral a méltányos kiegyenlítés lehetséges nem volt, nem döntenek. Különben majdnem általános ténynek lehet mondani: hogy a földesurak ilyen és más esetekben szivesen hosszabbítják meg mérsékeltbb árak mellett (preferential rents) a szerződést. Némileg másképen áll a dolog a szerződés nélküli évi bérleteknél (yearly tenancy). Sajátságos, hogy ezen úgynevezett évi bérletek tényleg hosszabbak szoktak lenni, mint a szerződéses bérletek, és pedig azért, mivel emezeknél a lejáratkor a viszony tényleg megszűnik, míg az évi bérletek tulajdonképen soha nem újítandók meg és hallgatag tovább folytattatnak. Ez a tényállás, és ha mégis évek múlva, a tulajdonos személyében történő változás alkalmával esetleg a szerződési feltételek tényleg átvizsgáltatnak, akkor olyasmi történik, a minek tulajdonképen régen történnie kellett volna. Ezen kis bérletek rendszerint sokkal alacsonyabb bér mellett vannak kiadva, mint a nagy bérletek; a különbség a bérlők javára sok esetben egész 35%-ig emelkedik. Ez elég kedvezmény a bérlők által esetleg tett javításokért, és ha azon számos adatot olvassuk, melyek kétségtelen bizonyítékai annak, hogy a földesúr és a bérlő közti viszony szilárdságot és egyetértést mutat, akkor az e viszony jellemzésére gyakran használt „feudalismus“ szó sem elég arra, hogy e viszonynak tökéletlen törvényhozási intézkedések általi megingatását feltétlenül javasoljuk.

Mindebből az következik, hogy a jelenlegi viszonyok mellett a földbérlet által kiadott tőke biztosítására törvények nem szükségeltetnek; de Argyll azt is bizonyítja, hogy a törvény erre nem is képes. Mert ha törvény tényleg kötelezi a földesurat arra, hogy a haszonbérlet által másképen vissza nem vont tőkétet fizesse vissza, akkor a földesúr és a haszonbérlet közti

viszony nagyon megváltozik; a földesúr nagyobb terhet vállal, a haszonbérlő több előnyt nyer. Miután azonban a haszonbér az előnyök és hátrányok előbbi arányának megfelelt, ez arányának megzavarása kétségtelenül az árt is megváltoztatja, azaz a törvény hatása az lesz, hogy a haszonbérek emelkednek. Másrészt pedig megszűnnek természetesen mindazon biztosítékok és előnyök, melyeket az előbbi korszakokban a haszonbérlő épen a méltányosság alapján nyert. Azonban az ilyen törvény nemcsak azt fogja eredményezni, hogy a földbérek mind a piaci ár magasságára emelkednek, hanem a piac árát is fogja emelni.

Erre nem eléggé figyeltek. Angliának déli részeiben, a hol ilyen compactationalis fizetések meghonosultak és szokás által megszilárdítottak, köztudomásulag a haszonbérek oly magasra emelkedtek, hogy a mezőgazdaság nagy hátrányára váltak és attól a tőkét elriasztották.

Azonban még tovább megyünk, és azt állítjuk, hogy egy törvény, melynek nincs elég ereje hogy jót teremtsen, elég hatalommal bírhat rosztat okozni. Minden protektív törvényhozás csökkenti a szorgalmat és gondot, és ébreszti a csalást. Azon vidékeken, hol, a mint fent említettett, a visszafizetés dívik, ott elterjedt a nézet, hogy a bérlő gyakran többet nyerhet, ha elhagyja a földét, mint ha tovább műveli, mert az első esetben a tett javítások czime alatt elég magas igényeket támaszthat. A földesurak ellenben ilyen kényszer által arra vitétnék, hogy a haszonbérlőkkel szemben a legnagyobb ridegséggel lépjenek fel. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a meny nyiben ezen törvény által a föld tulajdonosa nagyobb teherrel rovatik meg, ellenben a földbérlő kedvezményekben részesül, a földtulajdon iránti hajlam csökkenni fog és így a kisebb földtulajdonosok száma kevesbedik, bár számos politikus ép az ellenkezőt is tartja kívánatosnak.

Ez röviden Argyll érdekes nyilatkozatának tartalma. Két tekintetben eltér ő a jelenleg mindinkább uralkodó nézetektől; egyfelől ugyanis még mindig a teljes *laissez faire*-t kívánja, az államnak be nem avatkozását, mivel a szerződő felek akármily szabad megállapodása többet ér, mint a parlamentnek legbölcsebb törvénye (It is hardly too much to say that the least

intelligent agreement voluntarily made will be better than the wisest which could be embodied in an Act of Parliament); másfelől túlságos sokat biz az egyének egymás iránti hajlamára, a földesurak itt-ott mutatkozó lovagiasságára, a földesúr és az alárendelt bérlők közti személyes és némileg feudalis színezetű kapcsolatra. Lehetséges, hogy sok esetben, avagy talán a legtöbb esetben a haszonbérlőt esetleg érhető tőkeveszteség eléggé kárpótolva van alacsony földbérékben, de ez kereskedelmi és kereseti társadalmunk felfogásának, mely a szolgálatok és ellenszolgálatok egyenes és tisztán áttekinthető megállapítását követeli, nem igen felel meg. Állapítsa meg a földesúr a piaczi árhoz képest, egészen kereskedő módjára a haszonbért, de másrészt ismerje el mindazon kötelezettségeket, melyek a haszonbérleti viszonyból reá nézve származnak. *Clara pacta, boni amici*. Igaz, hogy minden viszonynak merev jogi szabályokra és kereseti érdekekre való visszavezetése a személyi akarat jóindulatú, etikai nyilatkozatainak terét megszorítja; de nevetséges volna egy oly társadalomban és a történet oly korszakában, hol a dolgok már ez irányban fejlődtek, a törvényhozás egyes részeiben még a régi nézet érvényre jutását remélni vagy erőszakolni. Azonban azt sem helyeselhetnők, és itt találkozunk ismét Argyll-al, hogy a törvény kényszerítő hatályú legyen és nemesak pótolni akarná a hiányzó akaratot, hanem annak az irányt is előírná, melytől távozni nem szabad. Az 1876-ban Angliában hozott *Agricultural Holding Act* tényleg csak ilyen akaratpótló, permissiv törvény, és midőn e kérdést illetőleg a gyakorlati élet szükségleteit kielégíti, a nélkül, hogy kényszer által annak szabad fejlődését megállítaná, álláspontja teljesen igazolható.

Dr. Weisz Béla.

A magyar vasutak és a kocsirakományi árszabás (ür-árszabás). Most, midőn a Németországgal fennálló köteléki forgalomra nézve nehézségek forognak fenn, és pedig azon okból, mert a német vasutak az ugynevelt kocsirakományi árszabást léptették életbe, nem érdektelen arra visszaemlékezni, hogy a magyar kormány éveken át szintén a kocsirakományi árszabás behozatala mellett küzdött, és pedig nem csekély

chance-szal, mert az állampályák hálózatán kívül a magán pályák közül is harmadfélezer kilométer hosszú hálózatra volt az engedélyokmányok értelmében feltétlenül döntő befolyása, és a magyar vasuti politika ékét képező tiszai vasutra nézve is épen lejáróban volt azon időpont, amelynek elteltével a kormány jogositva volt e vasut árszabását újból szabályozni.

Tudjuk, hogy e küzdelem nem vezetett sikerre, hanem a régi árúosztályozási árszabás védői győztek, és csakis egy bizonyos status quo ameliori lett az eredmény. Sokáig tartott e küzdelem, s a kocsirakományi árszabás ellenzői legfőképp azzal az ellenvetéssel éltek, hogy ezen árszabás behozatala esetén bajos, ha nem lehetetlen lesz az osztrák és német vasutakkal a köteléki forgalmat fenntartani. Bizton feltehetjük, hogy ezen argumentumot most ugyanazon vasutak fogják megezáfolni, amelyek azt fellállították. És csakugyan ezen argumentum még nem döntött volna, hanem döntött azon körülmény, hogy a kérdés a fiskális szempontokkal támogatott kartell kérdésével hozatott kapcsolatba, s hogy ennek folytán a magyar állampályák igazgatósága is, melynek vonalán pedig eddig a kocsirakományi árszabás egy neme volt érvényben, az osztr. államvasut által sugalmazott conservatív árszabási politika élére állott.

Egy több kimutatással felszerelt könyomatu jelentés fekszik előttünk, mely ugy látszik, még Tisza Lajos vagy gró Zichy idejéből való, s mely hiven visszatükrözvén az irányadó körök akkori nézeteit, közöljük belőle a következőket:

Beható megfontolás alá vétetett az árszabás kérdése ugy általában, mint különösen a kamatbiztosító államkinestár szempontjából, és pedig első sorban a fennálló árúosztályozások kérdése, melyekre nézve egy czélszerű reform szüksége legáltalánosabban el van ismerve.

A fennálló árúosztályozás alapját jobbára a régi délkeleti államvaspályának árúosztályozása képezi, mely szerint a szállításra kerülő árúk különös tekintettel kereskedelmi értékükre és arra, hogy mily árszabási tételt képesek elviselni, három osztályba soroztattak, s mely árúosztályozás — az egyes osztályokra eső maximal ártételek megállapítása mellett — a szab. állami és tiszai s ez utóbbira való hivatkozással az 1-ső erdélyi és kassa-oderbergi vaspályák engedélyokmányaiban olykép

vétetett irányadóul, hogy az ezen árúosztályozásban foglaltaknál a közönségre nézve terhesebb feltételeket alkalmazni nem szabad.

Hasonló, habár sok tekintetben eltérő külön árúosztályozás engedélyezettett egyrészt a déli és pécs-barecsi, s másrészt az alföldi és arad-temesvári vaspályák részére. A magyar állampályákra nézve pedig, valamint azon pályákra, melyek árszabásaira a kormány maximaltariffák és árúosztályozás kikötése nélkül döntő befolyást tartott fenn, ugymint a keleti, északkeleti, nyugati, e. m. gácsországi, duna-drávai, nyiregyház-ungvári, és eperjes-leluchowi vasutra nézve, egyöntetűség czéljából egyelőre szintén az államvasuttársulat árúosztályozása alkalmaztatott. Idő folytán azonban, részint a belföldi pályák és vizvonalak versenye, részint pedig a külforgalom következtében a maximal árszabásokkal terhelt eredeti árúosztályokban csak a csekélyebb kereskedelmi jelentőségű árúk hagyattak meg, ellenben a fontosabb forgalmi cikkek részint három további mérsékelt osztályba soroztattak, részint pedig azokra, mint névszerint gabona, kőszén, liszt s több efélékre nézve különleges árszabások állapítottak meg.

Az ártételek tekintetében szintugy, mint az árúosztályozás tekintetében is szintén az államvasuttársulat ártételei voltak leginkább irányadók az új vaspályák árszabásainak megállapításánál is, azon különbséggel, hogy például a kassa-oderbergi, északkeleti, keleti s nyugati, versenyzési tekintetknél fogva a kiviteli főbb cikkekre nézve még olcsóbb ártételeket voltak kénytelenek engedni. Nagyobb mérvű olcsó árszabási politikával az első erdélyi és utánna a magyar államvaspályák (északi vonal) tettek kísérletet, s annyiban némi sikerrel, a mennyiben ez által mindkét pálya, karöltve az iparosság és vállalkozási kedv fejlesztésével — csakugyan elég tekintélyes forgalmat vont körébe, a nélkül azonban, hogy a nevezett vaspályák pénzügyi helyzete ez által érezhetően javult volna.

Már ezen egy esetből is következtetést lehet vonni hazai forgalmunk sajátságos természetére.

Mig ugyanis más országokban az ipar és belterjes forgalom már meglevén, az árszabási tételeket jobbára csak a közlekedési intézetek versenye mérsékli, mely mérséklésnek is az illető

forgalmi vállalatok összebeszélése rendszerint határt szab; addig nálunk az árszabási politikának nagyobb tere van, mert a vaspályák jól felfogott érdeke oly vidékeken, hol ipar és forgalom hiányzik, azok élénkítése, sőt olykor megteremtése céljából az ártételek nagy mérvű, átmenetesen sokszor tetemes áldozatokkal járó leszállítását igényli. Míg tehát iparosabb országokban a vaspályák többnyire azon helyzetben vannak, hogy az ártételek leszállításával nem kénytelenek tovább menni, mint a mi szükséges arra, hogy a már létező forgalom nagyobb mértékben vonassék irányukba s így e cél elérévé, a már egyszer leszállított árszabást nem kényszerülnek ismét felemelni: addig nálunk az ipar fejlesztése gyakran az ártételek oly mérvű leszállítását igényli, mely mellett a már csakugyan kifejlődött tekintélyes forgalom sem képes az önköltségek azon mértékét fedezni, mely szükséges arra, hogy ne csak a tényleges üzleti költségek, de a befektetett tőke kamatai is — legalább részben — fedezve legyenek. Ily körülmények közt tehát csak is az ártételek szükséges egyensúlyának helyreállításáról lehet szó, midőn azok a forgalom megszilárdulásával oly színvonalra emeltetnek, melyet csak is az ipar fejlesztése érdekében, tehát csak is míg e cél eléretik, lehetett ésszerűen áthágni.

Másrészt azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy még legjobban kifejlődött gabnaforgalmunk is előreláthatólag csak nagyobb erőfeszítések mellett lesz állandóan fenttartható a külföldi piacokon.

Távrolról sem állitható tehát, hogy vasuti ártételeink további leszállítása most már állandóan figyelmen kívül hagyható lenne, hanem csak is annyiban mondhatók azok ez idő szerint nagyban és egészben megfelelőknek, a mennyiben általános leszállításuk a kamatbiztosító államkincstártól átmenetes ugyan, de épen ez idő szerint alig elviselhető áldozatokat igényelne.

Nem lehet továbbá elzárkózni az elől sem, hogy a reformfeladatok esélyeivel és sokaságával szemközt, a fennálló áruosztályozási rendszer megváltoztatása is a legkomolyabb megfontolást és óvatosságot igényli.

Ezen áruosztályozás alapelvét, mint már említve volt, az azokba felvett árúcikkeknek kereskedelmi belértékük szerinti csoportosítása képezi. Vezéreszméje e rendszernek az, hogy

oly nagy díj követelhető, mely mellett azon árúk, a versenyzési viszonyokat tekintve, még mindig szállíthatók, vagyis más szóval, minden szállító oly mértékben megadóztatandó, a mely mellett még a szállítás egyáltalában érdemes.

Magasabb szempontból ítélve tehát a fennálló árszabási rendszer nyilván átmenetesnek tekinthető a szabad alku rendszeréről, melynél a szállító fizetőképessége képezi a határt, egy oly rendszerre, melynél csak is a vasút által teljesített munka szabályozza az ártételeket.

Ezen ú r á r s z a b á s neve alatt ismeretes s eleinte inkább az elmélet és tudomány, mint a gyakorlati szükség által kezdeményezett új rendszer (Wagenraumtarif) már számtalan enquete s a kereskedő világ közkívánatának tárgyát képezvén, régebben a belga állampályákon, újabban pedig az elsass-lotharingiai vasúton tényleg is jó sikerrel életbe lépett ugyan; mind e mellett, s a szomszéd tartományok kormányai részéről tett erélyes lépések daczára — a vaspályák túlnyomó része csak palliativ eszközökkel s névszerint az árúczikkek nomenclaturájában és az osztályozásokban közbejött eltérések és visszasságok kiegyenlítésével kívánnak a létező rendszer hiányain segíteni.

Ily viszonyok közt, s miután hibátlan rendszer ugy is alig képzelhető, talán tanácsosabb volna e mozgalom további fejlődését bevárni, ha a kérdéses rendszerváltoztatásra épen most oly kivételes alkalom nem kínálkoznék, melynek elszalasztása később alig lenne helyrehozható, s ha másrészt a létező rendszer hiányai közt nem volnának olyanok is, melyek hazai viszonyaink közt nyomasztóbb hatással bírnak mint másutt. Ilyen első sorban: a fennálló rendszer rendkívüli bonyodalmasága, mely a végrehajtó közegek szakképzettsége tekiutetében viszonyaink közt alig kielégíthető igényeket támaszt, melylyel szemközt továbbá alig tehető fel, hogy korlátolt anyagi és szellemi erővel rendelkező újabb pályáink minden szükséges óvatosságot szem előtt tartottak volna, midőn a régi pályák hagyományos rendszerét ugyszólva mindenfelől bírálat nélkül egyszerűen elfogadták s melynél végre a kereskedő az intelligentia magasabb fokán álló országokban is, annyival inkább pedig nálunk, hol még ezen felül a több pályát érintő forgalom majdnem a szabályt képezi, — minduntalan szakavatott közvetítőkre szorul.

Innen szarmazik kiválólág, hogy a kereskedő vagy ügynöke, a hatósági ellenörzés alatt álló árszabásokkal szemközt egyenesen utalva látja magát a méltán népszerűtlen ártéitmények kieszközlésére, melyek ugyan alkalmas törvényhozási intézkedés nélkül az üárszabás behozatala által sem lennének teljesen kizárva, de melyek, mint a szabad alku rendszerének folyománya, a most fennálló árszabási rendszerrel következetesebben, tehát könnyebben összeegyeztethetők.

Ilyen továbbá az, hogy a fennálló árszabási rendszer a legönkényesebb befolyást gyakorolja a piaczi árakra, s ezzel az összes iparra és forgalomra, oly befolyást, melynek jó vagy rossz eredménye jóformán az intézők belátásától, sőt intentióitól függ, s melynél egy elhibázott vagy szándékosan alkalmazott ballépés beláthatlan következményekre vezet, a nélkül, hogy a kormány azt hatályosan ellenörizhetné, vagy ellensúlyozhatná. A helyett ugyanis, hogy az ártételeket a szállítási munka minősége, a szolgálmány önértéke szabályozná, tényleg a fennálló rendszer ezen egyedül jogos mértéken túl menő praerogativákat túljadonit a vaspályáknak, melyek az árszabási rendszert mint nagyfontosságu gyakorlati tanulmányt a pénzügyi és vámrendszer mellé állítják, — minek rendkívüli horderejét hazánkban, melynek vasutjai jobbára idegen pénzen létesültek, félreismerni lehetetlen.

Ilyen végül, hogy a fennálló árszabási rendszer az említett új rendszerhez képest még az azzal járó költségek szempontjából is határozottan hátrányos, mi különösen hazánkban, pályáink csekély jövedelmezősége mellett nagyon is megfontolandó. Az új árszabási rendszer mellett ugyanis a kocsik mentül jobb kihasználása lévén alapul veendő, erről a kereskedők saját érdekükben gondoskodnának, minélfogva ugyanazon mennyiségű szállitmány számára aránylag kevesebb kocsi fogna szükségeltetni s megfordítva, ugyanazon kocsimennyiség több szállitmány befogadására lenne képesítve, miáltal egyrészt az önköltségek csökkennének, másrészt pedig a kocsik szaporításának szüksége később állna be. Hozzájárul, hogy a szolgálati ügymenet egyszerűbb s tehát olcsóbb lenne, mert a vaspályák nem lennének kénytelenek a mostani szolgálathoz szükséges nagyobb szak-képzettséget és azzal járó nagyobb koezkázatot drágán megfizetni.

Mint hogy továbbá vasutaink — hátramaradt iparosságunk folytán — ugy is nem kevesebb mint $82\frac{1}{2}\%$ arányban oly árúk szállítására vannak utalva, melyeknél máris a térfogat szabályozza az ártételeket, ugy hogy a rendes osztályokra alig esik több 17% -nál, önként szembe öltik azon eljárás visszásága, melynél a szállitmányok túlnyomó többségét képező árucikkek kivételes, különleges elbánás alá vétetnek a helyett, hogy az áruosztályozásnál kiindulási pontul szolgálnának. Másrészt pedig a fentebbi arány az iránt is megnyugtatót nyújt, hogy a rendszerváltozáshoz szükséges átmenet épen minálunk minden nehézség nélkül lesz eszközölhető.

Az előrebocsátott megfontolások eléggé bizonyítják, hogy Magyarország, mint ipar- és tőkeszegény, de földművelő ország, a fennálló vasuti árszabási rendszer átváltoztatása érdekében ha nem is kezdeményezőleg fellépni, de legalább a tett kezdeményezéshez csatlakozni kiválólag hivatva van. E meggyőződésben, s megfontolva, hogy az engedélyokmányok az újabb hálózat nagyobb részének árszabási politikájára nézve oly döntő hatalmat adnak a kormány kezébe, minővel más kormányok alig rendelkeznek; megfontolva továbbá, hogy e döntő befolyás épen ez idő szerint az illető vasutak pénzügyi helyzete által is fokoztatik, idővel azonban, az állami biztosítás élvezetének megszűnése után, minden bizannyal kiesik a kormány kezéből; s végre azon célzattal, hogy ha már az ártételeket nem csökkenthetjük, a kereskedők igényeit legalább az áruosztályozás egyszerűsítésével igyekezzünk kielégíteni: a célba vett rendszerváltoztatás pénzügyi következései is a legbehatóbban tanulmányoztattak.

E tanulmányozások kedvező eredményre vezettek.

Az e tanulmányozásoknál kísérletkép alapul vett árszabási rendszer azon kiindulási pontban gyökerezik, hogy a legolcsóbb ártételben a kocsik teljes kihasználásával járó ugynevezett kocsirakományok (200 mázsá) részesítendőek, mely ártétel azonban a fennforgó viszonyok közt a legfőbb forgalmi cikkek jelenlegi ártételeinek átlagánál sem feljebb nem emelhető, sem lejjebb nem szállítható, hanem legcélszerűbben a most említett átlagösszegben, 1—1.50 krban állapítandó meg. A 100 mázsás szállitmányok által tapasztalás szerint a kocsiknak csak 70% -lija

használtatván ki, ezekre a fentebbi ártétel 10:7 arányban emelendő s az egyes vaspályák külön viszonyaihoz képest 1:60—2 krban állapítandó meg.

Végre a darabárúkra nézve, tekintve, hogy ezek által a kocsik hordképessége tapasztalás szerint csak mintegy 40 százalékkal használtatik ki, az ártételt a kocsirakományi ártételhez képest 10:4 arányban, tehát 2.2 — 2.5 krban kellett megszabni.

E három osztályon kívül még különleges tarifák is tervezettek, és pedig egyrésztől kőszén, vas, érc, tűzifa, épületfa és hulladékokra, mint melyeknek elszállítása nyílt kocsikban, s szintűgy raktározása is nyílt helyeken a vaspályáknak aránylag csekélyebb önköltséget okoz, 0.75—1.2 krral, másrészt pedig terménykő, téglá és kavicsra nézve, mint melyek szállítása folytán az országutak jó karba helyezése által a vaspályákra is közvetve haszon háromlik, a legolcsóbb ártétellel, vagyis 0.5—1 krral.

Ezen árszabási kísérlet annyiban lényegesen eltér az elsass-lotharingiai rendszertől, a mennyiben hazai viszonyaink közt, különös tekintettel a gabnaforgalomra, nem látszik célszerűnek a nyílt vagy fedett kocsikban való szállítást további osztályozás alapjául venni, s e tekintetben a választást a kereskedőkre bizni, mert a gabona kitelhetőleg zárt kocsikban szállítandó. Ily további osztályozás helyett tehát célszerűbbnek mutatkozott a felsorolt s nyílt kocsikban minden veszély nélkül szállítható árúczikkekre, különös tekintettel arra, hogy országutaink számára olcsó kőanyag biztosítassék, ugynevezett különleges tarifákat venni fel ezen kísérleti árszabásba.

Összehasonlítva az alapul vett ártételeket a jelenleg fennálló ártételekkel, kitűnik, hogy a főbb forgalmi czikkekre nézve jelenleg fennálló ártételek jobbára megtartattak, s csak is a mostani rendes osztályokba tartozó ugynevezett darabárúk szenvedtek némi áremelést, mi által azonban a kereskedelem nem sujtatnék, és a közönségnek különben azon előny fenn lenne tartva, hogy 100 mázsa feladásánál csekélyebb ártételben részesülhet.

Alkalmazva most már ezen ártételeket az 1872. évben tényleg elért szállitmányokra, kiderül, hogy ily árszabás mellett, nem is számítva a szab. állami, déli és magyar államvaspályákat, a többi pályáknál együttvéve jövedelemcsökkenés helyett

még mintegy 1.250,000 forint bevételi többlet lett volna elérhető, mely többlet különösen az északkeleti, erdélyi, alföldi és első m. gácsországi vaspályáknál az államkincstár jelentékeny megkönnyebbülését fogta volna eredményezni. Ha azonban a bevételek ugyanazok maradtak volna is, még akkor is fenmaradt volna a pályák számára azon előny, mely a kocsik jobb kihasználásából, olcsóbb kezeléséből és az önköltségek csökkentéséből származik, s mely ugyanazon nyert bevétel mellett a tiszta jövedelem fokozásában talált volna kifejezést.

Önkényt értetik azonban, hogy az itt felvett ártételek és üzleteredmények, ámbár az új árszabás következei iránt már is megnyugtathatnak, csak megközelítő hozzávetéseknek tekintetők. Nevezetesen a mi az ártételeket illeti, e tekintetben az új rendszer kimondása után a kezdeményezés a társulatokat fogná illetni, melyek helyi és versenyzési külön viszonyaik figyelembe vétele mellett legilletékesebben fogják javaslataikat megtehetni.

Államköltségvetések. (Correspondence relative to the budgets of various countries. Edited by I. W. Probyn. Cobden-Clubb. London. Paris et New-York. 1877.)

Tekintettel az állami kiadások folytonos emelkedésére gyakorlati feladatnak tekinté a londoni Cobden Clubb, a vele összeköttetésben lévő és többnyire nagytekintélyű szakférfiakat felkérni, miszerint az egyes országokban elfogadott budgetrendszeret ismertessék. E célból a következő hét kérdést intézte az illetőkhez: Mily alakban jut a törvényhozás az évi kiadások tudomására? Teljes házban vagy külön bizottságokban vitatja-e a törvényhozás a budgetet? Külön bizottságok foglalkoznak-e a kiadások főbb ágaival? Ha bizottságokban tárgyalatik a budget, az azok által javasolt törlések a ház vagy a kormány által még helybenhagyandók-e? Mi biztosítja a pénzügyi bizottság függetlenségét? Vannak-e esetleg más módok, hogy a kormány kiadásai ellenőriztessenek? Tapasztaltatott-e, hogy a törvényhozás a kormány által javasolt kiadásokat le szállította és a közigazgatás visszaéléseit akadályozta? E kérdésekre jöttek — és többnyire szakemberektől — feleletek Ausztria, Belgium, Dánia, Franciaország, Németország,

Hollandia, Olaszország, Portugalia, Oroszország, Svédország és az Egyesült államokból. Az egyes feleletekben kifejtett elvek röviden össze vannak foglalva és bevezetik az eredeti leveleket. Bár a részletekben igen jelentékeny eltérések mutatkoznak; nagyjában ezen államok mindegyike majdnem ugyanazon rendszert alkalmazza, mely a kiadásoknak a törvényhozás általi megszavazásában és ellenőrzésében áll és abban keresi minden visszaélés egyedüli gátját; legjelentékenyebb eltérés a pénzügyi bizottság alakításában mutatkozik. Magyarország egészen hiányzik; igen röviden van tárgyalva Ausztria, melyre vonatkozólag csak azon megjegyzésünk van, hogy báró Kübeck abban a „public debt of the Austrian-Hungarian State“-ról szól, milyen tudvalevőleg nem létezik.

A vagyon gyarapodása Nagybritanniában. Az angol „Register of the Court of probate“-nél az utolsó években bejelentett örökségek száma és nagysága a következő volt:

	darab	font erejéig	azaz átlag font erejéig
1869:	38067	100.629.255	2634
1870:	39140	105.538.255	2696
1871:	39690	112.178.935	2826
1872:	30305	115.434.908	2864
1873:	41259	119.387.091	2894
1874:	43001	119.371.505	2776

A végrendeletek száma folytonosan növekedett, de az értékben az 1874. év némi csökkenést idézett elő, minnek következtében az egy-egy végrendelet által képviselt összeg is némileg leszállt.

Ezen adatok következtetést engednek a nemzeti vagyon roppant emelkedésére Angliában. Mig tudniillik a fentebbi adatok szerint az átszállott örökségek 1874-ben összesen közel 120 millió font sterlinget képviselnek, addig 1841-ben csak 55 millió fontot képviseltek. Ha azon kulcsot fogadjuk el, melyet már Porter alkalmazott arra, hogy a fentebbi összegből az egész „personal property“-t kiszámithassa, azt találjuk, hogy Angliában és Skótiában a personal property 1841–1874-ig 2000 millió font sterlingről 4800 millió fontra emelkedett, tudniillik:

		emelkedés	
1814:	1200 millió font sterling	—	millió font sterling
1841:	2000 " " "	800	" " "
1874:	4800 " " "	2800	" " "

Az emelkedés az utolsó év alatt 400 százalék.

A nemesérforgalom az osztrák-magyar vámterületen.

Erről a következő összeállítás nyújt felvilágosítást:

	a bevétel nagyobb (+) v. kisebb(—)				a bevétel nagyobb (+) v. kisebb(—)		
	bevétel millió	kivétel forint			bevétel millió	kivétel forint	
1855:	9·7	5·7	+ 5·9	1866:	27·2	10·6	—23·6
1856:	32·7	3·7	+28·9	1867:	26·1	38·9	—12·7
1857:	25·-	8·3	+16·6	1868:	33·-	38·9	— 5·8
1858:	46·5	40·7	— 5·8	1869:	29·7	26·9	+12·8
1859:	61·-	66·8	— 5·7	1870:	41·-	34·-	+ 6·9
1860:	33·6	55·3	—21·7	1871:	59·3	55·4	+ 3·8
1861:	28·4	31·9	— 3·4	1872:	36·5	66·1	—29·6
1862:	24·1	24·5	— 8·4	1873:	40·9	31·1	+ 9·7
1863:	30·6	30·5	+00·9	1874:	19·9	18·9	+ 0·9
1864:	17·7	27·9	—10·1	1875:	16·1	18·6	— 2·5
1865:	22·-	10·6	+ 1·4				

Hazai szakirodalom. A hazai szakirodalom terén megjelent legújabb munkák közül Hegedüs Sándornak „Az önkormányzat és pénzügyről“ szóló művét fentebb részletesen ismertettük. Dr. Mandelló Károly szerkesztésében megjelent a „Rückblicke auf die Entwicklung der ungar. Volkswirtschaft im Jahre 1877“, mint külön lenyomata a Pester Lloydban megjelent cikkeknek. E cikkek felette érdekes adatokat tartalmaznak a magyar közgazdaság viszonyairól; egyedüli hiányuk csak az, hogy túlságos speciálisak, s így nem általános, hanem részleges képre törekvők. Ezen körülmény azonban a dolog természetéből folyik; nem lehet más részről tagadni, hogy az első 60 lapon foglalt általános fejezet: a törvényhozás, tőzsde, közlekedésügy, bankügy, iparügyről szóló rész szép áttekintést ad az általános közgazdasági helyzet felett. Mindenesetre pedig oly érdekesek az itt összeszedett adatok, hogy kivált — faute de mieux — teljesen nélkülözhetlenek a közgazdasági ügygyel foglalkozók számára.

Galgóczy János érdekes tanulmányát „A magyar vasutakról 1876-ban“ fentebb méltattuk; Kőrösy József „A magyar vámkérdéshez“ czimmal újra közrebocsátotta azon beszédét, a melyet az országos iparegyesület kebelében tartott. Tudvalevőleg ő a védvám nagy barátja, és saját szempontjából örül annak, hogy a „védvám barátainak helyzete Magyarországon a legutóbbi években nem várt mérvben megszilárdult.“ Ezen körülmény — ha teljesen igaz volna is — könnyen megfejthető a folytonos rossz termés, az államháztartás rendezetlen volta s az általános üzleti pangás által, melyek sokaknál panacaeául tüntetik fel a védvámot. A két kérdés: az önálló vámterület és a védvámé a viszonyok jelen helyzetében nem egy. Az önálló vámterület pártolói közt vannak olyanok, kik azért pártolják azt, mert szabad kereskedést óhajtanak; s viszont a közös vámterületet épen azért ellenzik sokan, mert védvámos. Különben a beszéd igen szellemdús s megérdemli a figyelmet. Barthal József „Hitelviszonyaink és az uzsora-törvényjavaslat“ czim alatt egy tanulmányt tett közzé, melynek sok, felette komoly fontosságú részlete van. Így például kiemeli azon visszás helyzetet, a mely a vidéki takarékpénztári intézetek csekély alapítókéjében rejlik; igen helyesen utalva arra, hogy hitelügyi kalamitásunk okai közt nevezetes helyet foglalnak el: takarékpénztáraink degenerációja és a vidéki bankok tökeszegénysége. Felette örvendünk, hogy a szerző, ki tudtunkkal szintén egy takarékpénztár igazgatója, ily elfogulatlan és igaz hangon tárgyalja e fontos kérdést.

Két új vállalatról kell még szólnunk. Egyik Hintz János uré, a brassói kereskedelmi és iparkamara érdemes titkáráé, (kinek „das wandernde Siebenbürgen“ czimű műve közismereti), „Blätter aus Siebenbürgen“ folyóirat, melynek első számai felette értékes statisztikai anyagot tartalmaznak. A másik Istóczy Győző „Jövők“ czimű vállalata, mely a szerkesztő ismeretes nézetei mellett nem lesz érdektelen olvasmány tudományos szempontból sem.

A hazai közélet terén a kiegyezési tárgyalások lezajlása után némi pangás állott be. E kérdések vannak tárgyalva kü-

lönböző szempontból füzetünk más helyén. A képviselőházban az erdő-törvényjavaslat végre bemutatott. E javaslatot, mint szintén a közmunka-javaslatot, legközelebről részletesen fogjuk ismertetni.

A költségvetés mellett, mely a pénzügyi bizottság rectificatiói szerint 17 milliót túlhaladó hiányt mutat, érdekes az 1877. évi kezelési kimutatás is, a mely már a IV. negyedévről is megjelent s mely 1877. évre 24.⁹ millió hiányt mutatott fel, a mely összeg azonban, — magának a pénzügyministernek beismerése szerint is — egész 26 millióig is felmehet a zárszámadásokban. E szerint 1874-ben 61, 1875-ben 44, 1876-ban 31, 1877-ben 26, 1868-ban 17 milliót tenne a hiány.

A tiszaszabályozási társulat új életét nagyobb tevékenység jelzi, sőt a legutolsó időkben az alsó Duna mentén is megindult a szabályozási mozgalom. Végül nem érdektelen megjegyezni, hogy a kisbirtokosok földhitelintézete hosszas vajudás után megindította alapgyűjtési mozgalmait.

K ö n y v é s z e t.

- Apáthy J. Anyagi és alaki váltójog I. Anyagi váltójog. 8-r. 2 frt 80 kr.
- Ballagi A. A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472—1877. K. 8-r.
1 frt 40 kr.
- Böszörményi K. A világ minden államának postaügye. I. II. füzet. 8-r.
40 kr.
- Falk M. Beszéde a bankkérdésben.
- Fenyvessy A. Az új vámtarifa. 8-r. . . . . 80 kr.
- Gruber L. A közigazgatási bíráskodás eszméje, kellékei és alakzatai Európában. 8-r. . . . . 2 frt 40 kr.
- Jelentése a budapesti kereskedelmi és iparkamarának, a kamara keresk. és forgalmi viszonyairól az 1876. évben. 8-r.
- Katalógus azon találmányokról, melyek a magyar korona országainak területén az 1876. december 31-ki ügyállás szerint szabadalmi oltalom alatt állanak. 8-r. . . . . 1 frt.
- Konek S. Magyar birodalom statistikai kézikönyve folytonos tekintettel Ausztriára. 2. kiadás. 8-r. . . . . 6 frt.
- Mudrony S. Iparpolitikai tanulmányok a hazai ipar emelése tárgyában. 8—r.
2 frt 50 kr.
- Neumann A. A kereskedelmi törvény magyarázata I. kötet. I. füzet. 8-r.
1 frt 60 kr.
- Parragh G. Borászatunk bajai a közéletben és közforgalomban. 8-r.

- Smiles.** Takarékoság. A hazai viszonyokhoz alkalmazta K. Tóth Kálmán. 8-r. . . . . 3 frt.
- Till A.** A községi közigazgatás, vagyonkezelés és számadások kézikönyve. 4. kiadás. 8-r. . . . . 2 frt.
- Baer F. J.,** Chronik über Strassenbau und Strassenverkehr in dem Grossherzogth. Baden. Mit Benützg. amtl. Quellen bearb. hoch 4. . 18. —
- Bericht** über die Weltausstellung in Philadelphia 1876. Hsg. von der österreich. Commission. 8—18. Hft. gr. 8. n. 23. 60. (1—18: n. 49. 80.)
- Beruth H.,** die ungarischen Staatsfinanzen. Mit Rücksicht auf die österreichisch-ungarischen Ausgleichs-Verhandlungen und bevorstehenden ungar. Goldrenten-Emissionen. 8. . . . . 14.—
- Boué A.,** üb. die türkischen Eisenbahnen und ihre grosse volkswirtschaftliche Wichtigkeit, besonders Einiges f. Oesterreich u. Ungarn. —.30
- Brand J. u. G. W. v. Nawrocki,** deutsche Patente 1876. Auf Grund amtl. Kundmachgn. d. deutschen Patentämter hrsg. Nebst e. Anh., enth.: 1. Das Patentgesetz f. das Deutsche Reich. 2. Verordnung betr. die Einrichtg., das Verfahren u. den Geschäftsgang d. kais. Deutschen Patentamtes. 3. Auszug aus den Bestimmgn. des kais. Deutschen Patentamtes. gr. 8. . . . . Mk. 2.—
- Colberg H.,** üb. die Bedeutung d. öffentlichen Glaubens d. Hypothekenbuchs nach A. L. R. u. d. Grundbuchs nach dem Gesetz vom 5. Mai 1872 üb. den Eigenthumserwerb etc. in Beziehung auf den Erwerb v. Hypotheken u. Grundschulden durch Cession. g. 8. . . . . Mk. 3.—
- Differentialtarife,** die, der Eisenbahnen, Hrsg. vom Industriellen Club. gr. 8. —.80
- Eisenbahn-Statistik,** deutsche, f. d. Betriebsj. 1875. Hrsg. v. der geschäftsführ. Direktion d. Vereins deutscher Eisenbahn-Verwaltgn. 26. Jahrg. Fol. 13.50
- Grothe H.,** die Industrie Amerika's [Vereinigte Staaten v. Nordamerika], ihre Geschichte, Entwicklg. u. Lage, unter besond. Berücksicht. der Volkswirtschaft u. Handelspolitik, der Erfindung. u. Fortschritte d. Maschinenwesens etc. u. der Weltausstellung zu Philadelphia. Mit vielen Illustr. in Stahlst. und Holzschn. im Text und auf 35 Taf. Lex.-8. 25.—
- Grundzüge,** die, der Gesellschafts od. phys., geschlechtl. u. natürl. Religion. Eine Darstellg. der wahren Ursache und der Heilg. der drei Grundübel der Gesellschaft: der Armuth, der Prostitution u. der Ehrlosigkeit. Von e. Doctor der Medicin. 4. Aufl. Aus dem Engl. übers. nach der 13. Aufl. d. Originals. gr. 8. . . . . 2.50
- Haupt O.,** die Silberwährung. Referat. gr. 8. . . . . 1.—
- Hertzka T.,** die österreichische Währungsfrage. Referat [2. Buch aus desselben Verf. Schrift: „Währung u. Handel.“] gr. 8. . . . . 2.—
- Huber E.,** die Fischerei-Gesetze Elsass-Lothringens. [Aus: „Die Wassergesetze Elsass-Lothringens.“] gr. 8. . . . . 2.—

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

II. ÉVFOLYAM.

1878.	ÁPRILIS—JUNIUS	II. FÜZET.

HITELÜGYEINK SZABÁLYOZÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ.

A képviselőház bankügyi bizottsága azon, a plenum által is elfogadott nagyfontosságú indítvánnyal zárta előterjesztését: utasítsák a kormány, hogy „igyekezzék részint administratív uton oly intézkedéseket tenni, részint a törvényhozásnak olyan intézmények létesítését javaslatba hozni, melyek az ország hitelszükségleteinek kielégítésére szánt forgalmi eszközök netán egészen kielégítőnek nem mutakozó mértékét az országra nézve kevésbé érezhetővé tehetik.“

Tudva van, hogy a bankegyezmény főképp a kereskedelmi, a rövid tartamu hitelügyletek szempontjából bir fontossággal s a jelzálogos kölcsönügyleteket nem érinti, vagy legalább azok mai állapotán nem változtat. Eme bizottsági indítvány tehát szükségkép e kereskedelmi jellegű hitelügyletekre vonatkozik csupán. A nélkül, hogy állításom tüzetes indokolását szükségesnek látnám, egyszerűen kifejezem azon meggyőződésemet, hogy a Magyarország részére kikötött ötven milliónyi bankhitel nem fog elégséges lenni, a feltételezett intézkedések valamelyike, vagy talán mindketteje tehát elkerülhetlen leend. Csupán a mérték és módozat jöhet kérdés alá, de a szükségesség nem.

A mérték vonatkozásában meddő dolognak tartanám ugyan az a feletti elmélkedést, hogy mennyire becsülendő Magyarország kereskedelmi hitelszükséglete: mégis helyesnek vélek némi körvonalozást e részben is. Ha az osztrák banktársasággal

a legkedvezőbb egyezséget köthettük, — vagy tovább megyek, ha teljesen külön magyar jegybankot állítottunk és állíthattunk volna, azt hiszem, még azon esetben s a legvérmesebb számítás mellett is nem fogtunk volna százmilliónál nagyobb bankhitelt igényelhetni magunknak. Hasonlóképpen, ha az osztrák-magyar jegybank mellé a külön escompt-bankot fel is állítjuk: amannak ötven milliányi bankhitele mellett emettől másik ötven milliónál nagyobb hitelt aligha vehetendünk igénybe, mert többet kereskedelmünk és iparunk meg sem bírna. Azon többlet tehát, mely az indítványozott intézkedések által volna esetleg előállítandó, ezen ötven millióban culminál.

Hogy mely irányu legyen azon mód o z a t, melyen e plus előállíttassék, arra nézve részemről is azok közé tartozom, kik gazdasági ügyekben a külföld segedelmét csupán a végső esetben és csak akkor óhajtják igénybe venni, midőn a hazai segélyforrások már nem elégségesek. Ugyanazért egy escompt-banknak külföldi tőkével alakítását, ha nem is tartom teljesen számításán kívül hagyandónak, — azt mégis csupán azon esetben óhajtom, ha constatálva van, hogy hitelszükségletünket a hazai tőke többé csakugyan nem képes kielégíteni.

Annak megítélésére, ha vajjon érkezett-e már e végső eset, vajjon hazai segélyforrásaink nem elegendők-e már többé: szükséges saját tőkeerőnket számba vennünk, egyszersmind megvizsgálunk, hogy az helyes csatornákon vezetetik-e a hitelszükségletek szolgálatára. Mihók Sándor „Magyar Compass“-ában 1876-ról a hazai különböző pénzüzetek takaréktári betéteinek állagát 234.839,189, az ugyanily jellegűnek vehető pénztárjegyekkel együtt 241.135,117 forintban mutatja ki, ez tehát azon összeg, a mennyire tőkeerőnket okvetlenül tehetjük. E betétek már természetüknél fogva csupán ideiglenes elhelyezmények, melyeket tulajdonosaik bármikor visszavehetnek, és kell, hogy visszavehessenek; máskülönben, ha t. i. e meggyűjtött és ideiglenesen félretett tőkék alkalmoszerű értékesítésének lehetősége elvonatnék, a megtakarítás egyik legfőbb ösztöne semmisítettnek meg. Önkényt folyik a betétek e természetéből, hogy viszont a kezelésükkel foglalkozó intézetek által is csupán oly pénzügyi műveletekben elhelyezhetendők józa-

nul, melyekből rövid időközökkel ismét visszafolynak, vagy a melyekből szükség és tetszés szerint mindenkor kivonhatók. A magán kezelésben forgó tőkéktől el is tekintve, a bankegyezményben biztosított ötven millióval együtt közel háromszáz millió forint áll vagy állhat tehát kereskedelmi jellegű hitelügyeink rendelkezésére, és azt tartom, hogy ez összeg a mi körülményeink közt egyelőre bőven elég.

A takaréktári betétek teljes összegéből szintén 1876. végén a tiszta takarékpénztáraknál 214 millió forint volt elhelyezve és így hazai összes pénzerőnk közel 90%-ját e takarékpénztárak kezelik, mihez képest e pénzerő felhasználási módozatainak elemzésénél mindenekfelett takarékpénztáraink veendőik figyelembe. Mielőtt azonban ez elemzésre áttérnék, helyén van itt takarékpénztáraink keletkezéseinek és módosulásaiknak vázlatos történetét előbocsátani, miközben aztán itt-ott azok üzletkezelési szokványait is érintendem.

I.

Habár a brassóvárosi általános takarékpénztár már 1835-ben felállított: mégis miután az kezdetben inkább csak házi pénztárul szolgált, Pestmegye rendelé az érdem, hogy 1839-ki aug. congregációjukon, Fáy András indítványára, a haza legelső valószínűs takarékpénztárának létesítését elhatározták; övék az érdem már még azért is, mert az országban csakugyan az ő ezen határozatuk adott igazi impulsust az ügynek.

Nagy horderejű előrelépés volt e határozat pénzügyi állapotaink akkori teljesen sivár mezején még ha tekintetbe vesszük is, hogy a külföldön, Hamburgban már teljes hatvan évvel előbb 1778-ban megalakult az első takarékpénztár, 1839-ben pedig Nagy-Britanniában már 386, Németországban 342, Franciaországban 265, Helvecziában 93, a Németalföldön 70, Olaszországban 33, Norvégiában 21, Ausztriában 9 stb., sőt még a kis Finnlandban is 2 takarékpénztár működött, nagy fontosságu volt Pestmegye ezen határozata, mondom, mert hiszen még váltótörvényünket is csak a következő évi országgyűlés alkotta meg és hitelügyeink teljes ziláltsága közepett valóban ember-

baráti cselekmény, hazafias áldozat volt e vállalat megalakításához való járulás. De a megye rendeiben megvolt ez emberbaráti, e hazafias áldozatkészség. Rövid három hóval az indítvány első megpendítettése után, még azon év november 30-án az egylet már megtarthatta alakuló közgyűlését, a következő 1840-ik év január 11-én pedig megkezdhette áldásos működését. Nem részvényeket irtak alá e „jó táblabírák“ hogy azok után minél nagyobb dividendákat huzzanak, hanem biztosítéki tőke szolgáltatására kötelezték magukat, hogy abban a betevő közönségnek garanciát nyujtsanak, azt a betevésre, tehát a megtakarításra az által is serkentsék s az egylet jövedelmeiből csupán tőkéjük hatos kamatát kötötték ki maguknak. Sőt az egyletnek annál nagyobb szilárdságot adandók, még e kamatra nézve is kötelezték magukat, hogy azt tíz éven át nem érintik, hanem a biztosítéki alap szaporítására bennhagyják. Az ország legelső takarékpénztára tehát a külföldi hason intézetek mintájára határozottan csupán humanitárius, nem pedig nyereszkedési intézet volt.

A „hazai első takarékpénztár“-t 1840-ben az aradi (tagjai alapítók és gyámolítók voltak; alapítók, kik egyszer mindenkorra 40 pforintot ajánlékoltak az egyletnek; gyámolítók, kik *a*) tíz évre 40 frt kölcsönt adtak kamat nélkül, *b*) kik 40 frtnak tíz évi kamatát 24 forinttal előlegesen befizették, *c*) kik tíz éven keresztül évenként 2 frt 25 kr. fizetésére kötelezték magukat), 1841-ben a nagyszebeni községi, 1842-ben a pozsoni, soproni, 1844-ben a győri, kassai, kőszegi, nagyszombati stb. takarékpénztarak követték, úgy hogy 1848-ban a magyar korona országaiban már harminczhárom takarékpénztár állott fenn, mely létszámon aztán egész 1858-ig nem is történt változás, a mikor is az a flumei és 1860-ban a nagykőrösi községi takarékpénztarak által szaporított meg. Mindez egyletek legnagyobb részt a megye vagy helyhatósági közönség határozatának alapján alakított humanitárius intézmények voltak, s még hol részvényes vállalkozásképpen létesültek vagy időközben azzá alakultak is át: az aláírókat nem a magas dividenda kilátása vagy óhaja, hanem pusztán jótékonyági érzület vitte a hozzájárulásra.

Természetes kifolyása volt e tisztán filantropikus jellegnek, hogy az alap- vagy biztosítéki tőke inkább csak formai-

nak tekintetett, és sem a törvényhozásnak, sem a betevő közönségnek nem jutott eszébe akár a már fennálló, akár az alakuló takarékpénztáraktól azt követelni, hogy az általuk nyújtott anyagi biztosíték és betéti elfogadmányaik között valamelyes arányt tartsanak. A czél a közönség takarékosági hajlamának felébresztése, apró tőkék képzésének lehetővé tétele és az ekkép összegyűlő kis tőkékből a mindennemű hitelintézmény nélkülözhető országban hitelforrások alkotása lévén, ellenben maguk e források létesítői semmi anyagi nyereséget sem igényelvén maguknak alkotásaiért, sőt éppen a közjónak hozván áldozatot azokkal: valóban nem is lett volna helyén annak präliminálása, hogy mily nagyságu alaptőkével mozdítsák elő emberbaráti céljukat vagy hogy meddig szabadjon terjeszkedniök annak megvalósításában. Nem is okozhatott ugyanazért semmi megbotránkozást, hogy például az érsekújvári takarékpénztár 7500, a szegszárdi és selmeczi 10,000, a szepesi és miskolci 15,000, a székesfejérvári 16,250, a temesvári 20,800 frt stb. alaptőkével, az aradi pedig csupán a nyert kegyadományokkal kezdte meg működését, a brassói és nagyszombati községi takarékpénztárak éppen semmi alaptőkével nem bírtak s a hazai első takarékpénztárnak még 1846-ban is harmadfél millió forint betét-állaggal szemben 629 darab száz forintos alapítványa volt csupán.

Szándékozván odább a külföldi takarékpénztárak szervezetének ismertetésére kiterjeszkedni s e szervezetből különösen azt is kiemelni, hogy a külföldön a takaréktári betét magassága majdnem mindenütt maximitozva van: e helyütt csupán annak konstataálására szoritkozom, hogy habár a jövő tekintetéből hasonló maximitozás nálunk sem ártott volna, mégis annak elmulasztása egyelőre nem volt helytelenithető. Közönségünkben nem hogy korlátozni, hanem helyén volt minden módon ébresztetni a takarékosági érzéket és minthogy az egyes vagyonsabbak részéről tapasztalt bizalom szükségkép fokozta a nagy tömeg bizalmát az intézmény iránt: e „szoktatási“ korszakban indicált volt a nagy berakások korlátlan megengedése is. Hogy egyébiránt ekkor még csakugyan nem is ment túlhajtásba a takaréktári berakás, arról tanuskodik az, miszerint a hazai első takarékpénztárnál az 1847—1858-iki cyclusban 261, az öt felöldi város takarékpénztáránál 142 frt, 1861-ben a körmöczinél

161, a győrinél 189, az aradinál 195, a nagyszombatinál 218, a kőszeginél 240, a szeged-csongrádinál 318, a nagykőrösinnél 362 frt stb. volt egy-egy fél betét-átlaga.

Hasonlóképp nem mondható ekkor még veszélyes következményű mulasztásnak a takarékpénztári üzletkör szabályozásának elhanyagolása sem. E korszakban az egyetlen pesti magyar kereskedelmi bankon kívül az ország összes hitelforrását a takarékpénztárak képezték, reájuk nézett tehát a közönség különböző módozatu minden hiteligényének kielégítése. És dicsérettel elmondható, miszerint takarékpénztáraink e feladatuknak nemcsak tőlük telhetőleg megfeleltek, hanem a mellett kölcsönzéseiknél eleget tettek természetük és a józan óvatosság kívánalmainak is. A „Statistikai közlemények“ 1863-iki negyedik kötetének első füzetében egy igen becses kimutatással találkoztunk takarékpénztáraink 1861-iki üzletmozgalma iránt, mely kimutatás az akkor már létezett 35 takarékpénztár közül ugyan csupán húszra szorítkozik, azonban épen a legjelentékenyebbek adatait közli. E kimutatás szerint a 20 intézet 1861-ki

váltóleszámitolásainak összege	38.647,493	frtra
előlegeinek	»	4.749,624 »
ingatlansági kölcsöneinek	»	3.549,070 »

ment, rövid kikölcsönzéseik tehát akkor még több mint 92⁰/₀-ját tették összes elhelyezményeiknek.

Takarékpénztáraink élettörténetében az 1861-ik év új korszak kezdőjének tekinthető. A brassói, szebeni, fumei és nagykőrösi négy községi takarékpénztár kivételével a többiek teljesen átalakulnak valódi részvénytársaságokká, levetik korábbi kizárólag humanitárius jellegüket s tisztán nyereszkes üzletekké lesznek, melyeknek legfőbb rendeltetésük és legelső céljük most már a minél nagyobb dividenda. Ezen második korszak alatt, a melyet 1867 végével zárhatunk, 27 új takarékpénztár alakul ugyan, hanem valamennyi részvényes vállalkozásként, sőt későbbi időkben is már csak a nagybányai, no meg a kicsiny csik-somlyói létesülnek tiszta községi takarékpénztárakul.

Míg azonban takarékpénztáraink a korábbi humanitárius jellegét teljesen levetik, megtartják ellenben a vele járt és csupán annak rovására megengedhetett azon előnyt, hogy részvénytőkéjük, tehát a közönségnek általuk nyújtott anyagi biz-

tosíték semmi észszerű arányban ne álljon betét-elfogadmányaikkal. Csupán a hazai első takarékpénztár képez e tekintetben dícséretes kivételt, mely intézet a törzs-alapítványok értékét nyere-ménytartalékaiból ezer forintra kiegészítvén, e mellett még új kibocsátmányok által is, részvénytőkéjét 2.400,000 forintra emeli és azt ekkép elfogadmányaival helyes arányba hozni iparkodik.

Nevezetes fordulat észlelhető e korszakban takarékpénztáraink üzletvezetési elveiben is. Imént kimutattam, hogy még 1861-ben mily arányuk voltak rövid tartamu, és milyenek ingatlanokra adott, tehát állandó jellegű kikölcsönzéseik. Pedig — ismétlem — ekkor még rajtuk s a magyar kereskedelmi bankon kívül az országnak nem volt egyetlen más hitelforrása sem; az osztrák nemzeti bank is csak 1857-ben kezdte meg jelzálogos kölcsönzéseit hazánkra is kiterjeszteni, a magyar földhitelintézet pedig csak 1863-ban alakult meg. Takarékpénztárainknak azonban még meg volt helyes érzékük üzletkörüik sajátosságára iránt és elhelyezményeiknél kellő tekintettel voltak betéteik ideiglenes és mozgó természetére.

E második korszakban egyre szaporodnak ugyan a betétek is, de még sokkal inkább szaporodnak takarékpénztáraink ingatlanokra adott kikölcsönzéseik és szaporodik ezzel a tőkemegkötés a különben is tőkeszegény országban. E korszak végén, 1867-ről, az országos statistikai hivatal takarékpénztáraink betéteinek állagát 63.644,041 frtban, s ennek ellenében

váltóleszámitolásaik	összegét	22.557,259 frtban
előlegezéseik	»	3.140,081 »
ingatlansági kölcsöneik	»	24.557,617 »

mutatja ki. A mindenkor visszavonathatás természetével bíró 63¹/₂ milliónyi idegen pénznek tehát közel 39⁰/₀-ja volt már visszavonhatlan ingatlansági kölcsönökben lekötve, a mely jelenség hazánk egyik legelső pénzügyi tekintélyét, Weninger, Politikai Számtanának 1869-iki második kiadásában (138. lap) azon kifakadásra indítja, hogy „Ehhez fogható nincsen a világon sehol!”

Takarékpénztárainknak részvénytőkéik aránytalansága tekintetében a humanitárius czéggel való e visszaélésük s üzletviteli gyakorlatuknak e helytelen módosulása a közügyek objectiv tanulmányozásával foglalkozó szakférfiak előtt nem maradhatott és valóban nem is maradt már e második korszak-

ban is észrevétlenül és különösen szóban forgott ügy az, valamint a törvényhozási rendszabályoztatás szükséges volta a tekintetes akadémia körében is. Utalok erre nézve ismét Weninger urnak a „Statistikai és nemzetgazdasági közlemények“ 1865-iki első füzetében „Néhány észrevétel a közvállalatok engedélyezéséről és ellenőrzéséről“ czim alatt megjelent kitünő dolgozatára.

Harmadik korszaka takarékpénztáraink életének az 1867-től napjainkig terjedő idő. Bár a belügyekre nézve az önrendelkezés teljes jogát visszaszereztük: annyi volt azonban az orvosolni, az utánpótolni való, hogy kormányférfiainknak a takarékpénztári ügyek tanulmányozására, azok szabályozására éppen semmi idejük nem maradt s az előbb érintett óvó figyelmeztetés, a figyelmeztető tekintélye daczára, pusztában hangzott el. Maradt minden a régi kerékvágásban, de aztán annál rohamosabb volt a lejtőn lefelé haladás.

E korszak s kiváltképp annak első fele máskülönben sem volt ugyan meddő alkotásokban: mégis egy irányban sem mutatkozott annyira termékenynek, mint a bankok és különösen a takarékpénztárak tekintetében. Gomba-módra termett a sok banking-spirit, mely hivatásának tartotta egy-egy bankkal vagy takarékpénztárral megajándékozni az országot, úgy hogy a működési körre nézve teljesen azonos, csupán névleg különböző hitel- és népbankoktól el is tekintve, míg 1848-ig szent István koronájának birodalmában csupán 33 takarékpénztár létezett s ez időtől 1867-ig, tehát tizenkilencz év alatt, csak 29 új takarékpénztár keletkezett: 1868-ban 20, 1869-ben 46, 1870-ben 25, 1871-ben 14, 1872-ben 95, 1873-ban 55, 1874-ben 6, 1875-ben 3, 1876-ban 14 s még 1877-ben is egy új takarékpénztár alakított. De hiszen míg valamely iparos vállalkozás a szakértelemnek némi mértékét még is megkivánta volna: a lábra kapott gyakorlat szerint egy takarékpénztár alakításához és vezetéséhez nem kellett semmi szaktudomány s a vezetés feladata abban culminált, hogy tudja legyezni a közönségben az előző korszakon át lassankint kifejlesztett azon megszokást, mely őt minden mozgó pénzével a takarékpénztárakhoz terelte — s tudja meg rögzíteni benne azon hiedelmet, hogy a józan gazdálkodás quintessenciája a takarékkerakás. Sőt nem, vagy alig, s jóformán

csupán névleg kellett a vállalkozáshoz tőke is; mert hiszen a firmának humanitárius jellege volt és ez a vállalatot az arányos garancia-nyújtás kötelezettsége alól úgy vezetői, mint a közönség szemében teljesen feloldotta, — ellenben a régibb takarékpénztárak fényes sikere biztos záloga volt a vállalkozás roppant jövedelmezőségének.

Ez okok rövid idő alatt oly óriás lendületet adtak hazánkban a takarékpénztári intézménynek, mely közgazdaságunk egyéb ágainak fejlődésével éppen semmi arányban nem áll; egyszersmind pedig folyvást tökeszegénységgel, a szabad tőke hiánya miatt uzsorával küzdő s éppen ezen okból ipart fejleszteni nem bíró hazánkat a takarékkerakás vonatkozásában Európa legpénzesebb államai közé, sőt azok fölé emelték.

Az olasz kir. statisztikai hivatal által a Budapesten 1876-ban megtartott nemzetközi statisztikai congressus alkalmából készített „Statistique international des caisses d'épargne“ 79-dik lapján a különböző államok takarékpénztárai iránt egy igen érdekes táblázat van közölve. E tábla adatainak nyomán: Dániában 5809, Norvégiában 6726, Helvéciában 8555, Hollandiában 15,311, Svédországban 15,685, a német birodalomban 22,464, Magyarországon 48,968, Finnlandban 50,893, Nagy-Britanniában 68,880, Franciaországban 69,295, az osztrák tartományokban 73,518, Olaszországban 81,308, európai Oroszországban 181,517 és Belgiumban 485,148 lélekre esik egy-egy takarékpénztár; a rendes takarékpénztári betétek összegéből pedig Dániában 55 frt 15 kr., Helvéciában 45 frt 39 kr., Norvégiában 29 frt 52 kr., az osztrák tartományokban 26 frt 68 kr., a német birodalomban 19 frt 70 kr., Nagy-Britanniában 12 frt 79 kr., Svédországban 11 frt 72 kr., Magyarországon 11 frt 35 kr., Olaszországban 7 frt 80 kr., Franciaországban 5 frt 71 kr., Belgiumban 4 frt 70 kr., Hollandiában 3 frt 7 kr., Finnlandban 1 frt 89 kr. és Oroszországban 13 kr. jut egy lélekre.

A külállamok takarékpénztárai iránt újabb időről nincsenek adataim, ennél fogva azoknál az emelkedést vagy hanyatlást nem mutathatom fel. Mihók Sándor „Magyar Compass“-ának 1877-ki legutolsó évfolyamából lehetőleg összeszededgettem ellenben a magyarországi takarékpénztárak 1876-iki forgalmi adatait s azokat következő táblán csoportosítom.

	A takarékpénztárak száma	A befizetett részvénytőke összege	Összes üzleti nyereség	Betétek könyveeskékre pénztárjegyekre s t b.	A birtoklott állami s egyéb hitelpapírok összege
Abauj-Torna.....	7	411331	86700	3597381	193157
Arad.....	3	220000	5710	4015560	249383
Árva.....	1	30000	5047	171312	—
Bács.....	20	1060324	293169	5671039	47694
Baranya.....	7	335000	110143	4812531	271905
Bars.....	5	137500	38369	1323681	224847
Békés.....	7	370500	93249	2183572	17708
Bereg.....	1	80000	12739	148985	—
Bihar.....	9	490357	113179	6428147	321031
Borsod.....	3	254000	48538	1896090	59766
Csanád.....	2	76149	12648	686222	1500
Csongrád.....	8	508800	105357	2908438	332405
Esztergom.....	2	170000	33768	2699945	244507
Fehér.....	5	225200	108642	4122055	101716
Gömör.....	6	373741	81651	2773430	29694
Győr.....	2	80000	48219	3407238	267157
Heves.....	8	537000	101172	3208113	20182
Hont.....	3	100000	29691	1241631	89051
Komárom.....	4	224150	76705	2742558	12736
Krassó.....	2	50000	17749	585197	21681
Liptó.....	3	85000	15356	557691	—
Máramaros.....	2	90000	33203	517744	480
Moson.....	4	130000	16012	1756289	245424
Nógrád.....	3	119775	14797	761505	68318
Nyitra.....	11	409500	126503	2922768	77880
Pest.....	22	5879320	1112319	64340772	14515134
Pozson.....	9	598401	83269	12725104	3025650
Sáros.....	3	125000	36156	1752548	—
Somogy.....	5	189870	67539	1791279	58081
Sopron.....	6	236500	71402	4526168	254875
Szabolcs.....	4	224850	69647	1970477	2270
Szatmár.....	4	90700	43719	1821195	1200
Szepes.....	9	288000	74718	4719057	271002
Szörény.....	2	175000*)	344	54523	—
Temes.....	7	531850	155943	7824395	1482913
Tolna.....	8	310000	65582	1800189	23096
Torontál.....	15	615375	129866	1503231	6575
Trencsén.....	4	145000	28323	820026	10840
Turóc.....	1	30000	6655	610824	—
Ugocsa.....	1	47255	12199	42344	—
Ung.....	1	63000	14159	296078	—
Vas.....	18	558250	152060	7936110	111049
Veszprém.....	7	223356	66549	3881089	73579
Zala.....	10	267000	96772	3934797	135788
Zemplén.....	10	601000	97155	2925945	69096
Zólyom.....	4	119271	21570	2069714	153938
Fiume város.....	2	60000	50548	3257733	835944
Hajdu kerület.....	4	209570	38386	721300	—
Jászkun.....	7	270726	66007	957571	—
Kapcsolt megyék.....	3	146000	22369	362778	—
Erdély.....	16	615173	135335	7303418	430308
Horvát-Tótország és örvidék.....	31	998047	234111	13319692	872105
Összesen	341	20029341	4581018	214407479	25231665

*) Az 1877-ben alakult „Első karánsebesi takarékpénztár“ alap-

Kiadott kölcsönösszegek		A nyereség a részvénytőke %-jában	A betételekből esik		Minden 100 frt kölcsönből ki van adva	
váltókra, előle- legkül s folyó számlában	ingatlan birtokokra		minden egy forint alaptő- kére	alakosság minden egy tag- jára	rövid időre	ingatlanra jelzálogilag
20.6063	1212459	21.08	8.75	19.50	62.90	37.10
1906491	1476757	2.60	18.25	14.28	56.35	43.65
174364	33753	16.82	5.71	5.38	83.78	16.22
3541959	3015653	27.65	5.35	9.36	54.01	45.99
1815708	2879674	32.88	14.37	17.36	38.57	61.43
742358	470959	27.90	9.63	9.33	61.18	38.82
1510236	987860	25.17	5.89	10.53	60.46	39.54
244071	—	15.92	1.87	0.96	100.—	—
3815742	2165219	23.08	13.11	12.52	63.80	36.20
831870	1073577	19.11	7.47	9.95	43.69	56.31
739497	6625	16.61	9.01	7.93	99.11	0.89
2428387	535363	20.71	5.72	13.73	81.94	18.06
796680	1652256	19.87	15.88	40.22	32.53	67.47
1467212	2767207	48.29	18.32	20.13	34.65	65.35
2641894	418253	21.85	7.40	16.46	86.33	13.67
1570820	1592902	60.27	42.59	32.09	53.—	47.—
1745012	1885657	18.84	5.97	9.69	48.06	51.94
536175	698668	29.69	12.42	11.06	43.42	56.58
1646501	1270476	34.22	12.24	18.51	56.45	43.55
124436	499775	35.50	11.70	2.11	19.94	80.06
555334	109298	18.07	6.56	7.06	83.56	16.44
534555	122849	36.89	5.75	2.34	81.31	18.69
303166	1259052	12.32	13.51	22.54	19.41	80.59
463880	285554	12.35	6.36	3.98	61.90	38.10
2207828	1108181	30.89	7.14	7.88	66.58	33.42
19614417	26907529	18.92	10.94	82.90	42.16	57.84
3972321	5628650	13.92	21.27	41.82	41.37	58.63
1250653	483172	28.92	14.02	10.06	72.13	27.87
997370	871546	35.57	9.43	6.11	53.26	46.74
696485	3534179	30.19	19.14	18.83	16.46	83.54
2096670	152213	30.98	8.76	7.64	93.23	6.77
1759641	168775	48.19	20.08	6.86	91.25	8.75
3151288	1560731	25.95	16.39	27.22	66.88	33.12
55900	6759	1.97	3.12	0.52	89.21	10.79
2309687	2383245	29.32	14.71	21.10	40.57	59.43
1258642	743162	21.16	5.81	7.90	62.88	37.12
1817828	284601	21.10	2.44	2.81	86.46	13.54
867827	85878	19.53	5.66	3.27	91.—	9.—
229672	409512	22.18	20.36	13.56	35.93	64.07
100196	6788	25.82	0.90	0.64	93.65	6.35
336939	—	22.47	4.70	2.31	100.—	—
2581104	5614985	27.24	14.22	23.—	31.49	68.51
910761	2984022	29.80	17.38	18.68	23.38	76.62
1348168	2496762	36.24	14.74	11.61	35.06	64.94
2867662	652803	16.17	4.87	10.38	81.46	18.54
706957	1195974	18.09	17.35	20.33	37.15	62.85
996721	1421741	15.51	7.61	176.43	41.21	58.79
769356	223275	18.32	3.44	11.42	77.51	22.49
1120898	161876	24.38	3.54	4.39	87.38	12.62
385087	26337	15.32	2.49	1.31	93.60	6.40
2953904	4090038	22.—	11.87	3.53	41.94	58.06
10143497	2996791	23.46	13.35	7.25	77.19	22.81
99699890	93419371	22.87	10.70	14.04	51.63	48.37

tőkénének közbefoglalása nélkül.

Minthogy az olasz kir. statisztikai hivatal fentebb idézett munkája hazánk vonatkozásában csupán a szűkebb értelemben vett Magyarország és Erdély takarékpénztárainak 1873-iki adatait tartalmazza: előbocsátott táblázatomból szintén ki kell különítenünk a horvát- és tótországi takarékpénztárakat, melyektől tehát eltekintve, ma már 43,282 lélekre esik egy takarékpénztárunk, ennél fogva a népesség aránya szerinti számszorodás általában $13\frac{1}{3}$, évenként 4% -ra megy. Még sokkal tetemesebb az egy-egy lélekre eső betéti átlag szaporodása, ez átlag az 1873-iki 11 frt 35 kr. ellenében 1876. végén 15 frt levén, tehát a szaporodás általában 33, évenként 11% -it tevé.

II.

Takarékpénztári viszonyaink feltüntetett képe s a közlött táblázat több irányban megérdemlik a figyelmet.

Hogy Dánia, Helvéczia, Norvégia oly nagyon túltesznek hazánkon az egy-egy lélekre eső takarékbetéti átlag tekintetében: ebben, azt hiszem, éppen nincs semmi különös, azon oknál fogva, mert ez államok nemcsak virágzó iparral és kereskedelemmel s ezekből folyólag jóléttel bírnak, hanem mert egyszerűs mind népeik kiválólag takarékosak is. Hogy azonban mi, kiknek úgyszólván semmi iparunk, s a kiknek a takarékoság bizony nem fő erényünk, mégis takarékbetéti átlagunkkal a dűsgazdag Albionnak csak alig állunk mögötte, Franciaországot, Belgiumot és Hollandiát pedig még tetemesen is megelőzzük: ez már valóban méltó ok reá, hogy egy kissé elképedjünk felette.

Mielőtt azonban e jelenség azon okainak elemzésébe bocsátkoznám, melyek a mi-magunk takarékpénztárainak szervezetéből folynak, vagy azzal kapcsolatosak: szabadjon itt a hivatolt nemzetközi statisztikai munka nyomán a külföld takarékpénztári intézményeinek ismertetését előbocsátanom.

Kezdem Franciaországon, hol a takarékpénztárak sorát a „Compagnie Royal d'Assurances maritimes“ 24 részvényesének kezdeményezésével 1818-ban alakított párisi takarékpénztár nyitotta meg, melynek mintájára alakultak aztán a többi

francia városok takarékpénztárai. Ez intézetek igazgatása tiszteletbeli és ingyenes; egy-egy betét, vagy egyugyanazon személy egy egész heti betétének összege kezdetben 500 frankot meg nem haladhatott s mihelyt valakinek betétei ötven frankra mentek, érték — ha vissza nem vonattak — az 1818. július 29-iki kir. rendelet 15. §-ának határozománya szerint a betevő nevére szóló államrente volt vásárlandó. Nem lesz itt talán felesleges különösen is kiemelni, hogy e rendelet, mely Franciaország lakosaitól tőkéknek államrente-okba elhelyezését kívánja, csakhamar az első császárság leveretése után és a restauratio kezdetén, tehát a lehető legnagyobb pénzügyi dissolutio korszakában lett kibocsátva. Az 1829. június 3-iki kir. rendelet egy-egy személy takaréktári betéteinek teljes maximumát 2000 frankban fixirozza, egyszersmind a takarékpénztáraknak, azok saját kértére, megengedi, hogy tőkék egy részét a köteles rentevásárlás helyett készpénzül adják át az államkincstárnak. Az 1851. június 30-iki törvény a magán betétek maximumát 1000, a kölcsönös segélyegyletek által berakottakét 8000 frankban szabályozza s a takarékpénztáraknak az államkincstárhoz beszolgáltatott tőkék után $4\frac{1}{2}\%$ -ias kamatot rendel, melyet az 1853. május 7-iki, maig fennálló törvény 4% -ira szállít le. A takarékbetéteknek rentevásárláson, vagy az államkincstárba beszolgáltatáson kívül más módon elhelyezése egyáltalában tiltva van. Franciaország takarékpénztárai ennél fogva csupán közbenjárók a betevő közönség és az állam közt s ez utóbbi a valódi és egyedüli letéteményes. Kitűnik e szervezetből egyszersmind, hogy a francia takarékpénztárak rendeltetése címüknek megfelelőleg valóban csupán a takarékoság előmozdítása, ellenben csakélyre szabott maximumuk folytán a forgó, az üzleti tőkét nem vonják el a szabad forgalomtól. Végre hogy mily roppant horderejű e rendszer a nemzeti adósságok kamatainak az országban visszatartása szempontjából, megítélhető azon egy példából, hogy 1874. végéig csupán az egy párisi takarékpénztár által 204 millió frank értékű államrente és egyéb állampapír lett a betevők részére vásárolva, tehát az országban visszatartva.

A szabad Albion törvényhozása még tovább megy a takaréktári betétek maximirozásának szigorúsításában s nem éri be azzal, hogy ugyanazon betevőnek egyugyanazon takarékpénztárban a megszabott maximumnál magasabb betéte ne legyen, hanem mindjárt az első betét alkalmával declaratiót rendel venni a betevőtől az iránt, hogy annak sem a vonatkozó, sem a királyság területén lévő más takarékpénztárnál más egyéb betéte nincs. „És azon esetben, ha valamely ily declaratio nem volna igaz, vagy ha ugyanazon személy ugyanazon időben az egyesült királyság több mint egy takarékpénztárában a fent jelölt kivételével bármely betétet vagy tőkét birna vagy tartana: minden ily egyén eljásza és elveszti minden jogát és czimét valamennyi és minden ily takarékpénztárnál lévő betétére és tőkéjére nézve s az ily intézetek kezelőinek s vezetőinek ezennel meghagyatik, hogy az ily betevő számláját azonnal lezárják s az ekkép eljászott összeget vagy összegeket Anglia bankjába haladéktalanul beszoáltassák.“ A betétek teljes maximuma egy egy személyre nézve 150 font sterling, mely a tőkésített kamatokkal 200 fontig felemelkedhetik, azontúl azonban a kamatozás teljesen megszűnik mindaddig, míg visszafizetések folytán a tőke ismét kétszáz font alá nem hanyatlik. A kamatláb a közönséges takarékpénztáraknál minden 100 font után naponkint két penny, tehát egy évre $3\frac{1}{24}\%$ -i, a postaiaknál ellenben $2\frac{1}{2}\%$. A betéteket, mihelyt azok a maximumot elérik, valamennyi takarékpénztár tartozik a „közadósságok hivatalá“-hoz beszoáltatni, mely által 1874. november 20-dikáig a nyilvános takarékpénztárak részére 41.826,000 font betétből 38.463,000 font, a postai takarékpénztárakhoz befolyt betételekből pedig 23.876,000 font, tehát együtt közel hétszáz millió frtot tevő roppant összeg lett állami és államgarancia alatt álló közhitelpapírok vásárlására fordítva.

Belgium törvényei a takarékbetétekre nézve nem irnak ugyan elő maximumot: az 1865. márczius 16-iki törvény azonban azt szabja meg, hogy mihelyt valakinek betéte 3000 frankra felnövekedett, azontúl a többlet államrentévé convertálandó. Addig is a betéteket, melyek után a betevőnek adott kamatláb 3% -i, nem maga a takarékpénztár kezeli, hanem a belga bankba

szolgáltatja be, mely aztán e tőkét főképp állampapírok vásárlására fordítja.

O l a s z o r s z á g némely provinciájában a betétek maximuma 25 liráig leszáll, másokban egész 10,000-ig felemelkedik, de azon takarékpénztárak is, melyek a legmagasabb maximumokkal bírnak, bizonyos magasságon felül s még a maximum határain belől részint teljesen megszüntetik a kamatadást, részint alább szállítják a kamatlábot. A postai takarékpénztárak részéről, melyeknél az egy év alatti berakás maximuma 1000, az összes maximum pedig 2000 francra van szabva, a vonatkozó 1875. május 27-iki törvény 16. §-ához képest az összes elhelyezés állampapírokban s állami és községi kölcsönökben történik.

A z o s z t r á k takarékpénztáraknál a betétek maximuma 500 és 15,000 frt közt váltakozik s a mely intézet alapszabályai meg is engedik, hogy a meghatározott maximumon felül is fogadtassanak el betétek, az elfogadás vagy visszautasítás az igazgatóság belátásának van ugyan fentartva, a többletre nézve azonban a kamatélvezés meg van szüntetve. H o l l a n d i á b a n a magán takarékpénztáraknál a betéti maximum csupán 200 hollandiai forint, O r o s z o r s z á g b a n 1000 rubel s ugyanitt a többlet vagy visszafizetendő a betevőnek, vagy pedig államrenté vásároltatik érte; a betétek 3%-val kamatoznak s időközűleg is nem a takarékpénztárak, hanem az állambank által kezeltetnek és gyümölcsöztetnek. F i n n l a n d b a n nincs ugyan maximum szabva, de a kamatozás részint már 400, részint 5000 márkánál megszűnik. A német birodalom különböző államaiban a betét-maximumok is különbözők. Így S z á s z o r s z á g b a n 100 és 1000 tallér közt váltakozik, B a d e n b e n 3000, B a j o r o r s z á g b a n 500--800, W ü r t e m b e r g b e n kétszáztól ezer rénusi forint, H a m b u r g b a n 1500 mark stb. — a betevés azonban elannyira személyhez kötött mindenütt, hogy a takarékpénztárak csupán kerületük lakóitól fogadhatnak el betéteket, melyek aztán csak a maximum határáig kamatoznak s azontúl vagy visszafizetendők a betevőnek, vagy pedig számára közhitelpapírrá avagy jelzalog-levéllé teendők. Némely államban annyira megy a személyazonosság megkövetelése, hogy a mely betevőről kiderül, hogy nevét, sőt csak foglalkozását is nem

híven mondta be: a kamatélvezéstől teljesen elesik. P o r o s z - o r s z á g r a nézve a porosz belügyminister 1873. október 30-ki körrendelete a teltowi kerületi takarékpénztár alapszabályait állítja fel mintaképpen. Ez alapszabályok szerint a betét maximuma 500 tallér s a kamatláb érte $3\frac{1}{2}\%$ -i, melyet azonban a Kreistag 5%-ig felmagasíthat. A betétek jelzálogos kölcsönökben, de különösen állampapírok vásárlásával és váltóforgatmányozással gyümölcsöztetendők s ez utóbbi az intézet activ műveleteinek kétharmadáig felmehet.

Ezekből eléggé kitűnik, hogy Európa legjelentékenyebb, a közgazdasági fejlettség legmagasabb fokán álló államainak takarékpénztárai, nevének megfelelőleg, csupán a megtakarítást, az apró tőke képződését kívánják előmozdítani, ellenben a már kész nagy tőkét a szabad forgalomnak engedik át. Ugyanez irányelvől nemcsak hogy igen alacsony maximumok korlátozzák a takarékkerakást majdnem mindenütt, hanem hogy a már képződött tőkének érdeke se legyen a takarékpénztárakban vesztegelni: a betétek után igen alacsony kamatláb van törvényhozásilag megszabva, sőt gyakor esetben bizonyos magasságon túl a kamatozás teljesen is megszűnik.

Általános jellemvonásuk e takarékpénztáraknak az is, hogy legnagyobbára tiszteletbeli és ingyenes igazgatás alatt álló állami, kerületi vagy községi intézmények s még hol a magánvállalkozásnak át is engedvék: egyrészt a betétek, másrészt az elhelyezmények kamatlábai ott is korlátozottak, a humanitarius czég alatt való nyereszkesedés elé tehát gát van emelve. Több államban, és pedig éppen olyanokban, melyek az üzleti szabadelvűség szempontjából első rendűek, még maguk a magánvállalkozásnak átengedett takarékpénztárak is csupán gyűjtődék s a betétek gyümölcsöztetését vagy maga az állam, vagy az állambank végzi helyettük.

III.

Ezzel áttérek azon okok elemzésére, melyek hazánkat a takaréktári intézmény fejlettségének vonatkozásában Európa államai közt oly előkelő sorrendbe emelik.

A mi takarékpénztáraink — hogy úgy mondjam — a törvényenkivüliség teljes paradicsomi állapotát élvezvén, nálunk sem a takarékkerakást, sem az elfogadást nem korlátozza semmi maximum. Ki-ki tetszése szerint és szabadon rakhat be hozzájuk nem tíz- hanem százereket, s a 25—30 ezer forint részvénytökével biró takarékpénztár szabadon fogadhat el milliókat. Nem korlátozza takarékpénztárainkat továbbá semmi fixirozott kamatláb és nem korlátozza működésüket végre semmi törvényes rendszabály; a hozzá kerülő tőkékkel mindenik takarékpénztár azt teheti, a mi szemének-szájának tetszik.

Míg továbbá külföldön a takarékpénztár túlnyomólag községi, kerületi, vagy országos humanitárius intézmény: a mi 341 takarékpénztárunk ötnek kivételével közkereseti részvénytársaság, melynek legelső célja és rendeltetése a minél nagyobb dividenda.

A közlött táblázat mindkét irányt bőségesen illusztrálja ugyan: szolgálók azonban még tüzetesebb részletekkel is.

E táblázat szerint 1876-ban a betétek összege a befizetett részvénytökének általában $10^{7/10}$ -szerese, egyes takarékpénztáraknál azonban, mint: a fehérvárinál 50-szerese, a besztercebányainál 59-szerese, a pécsinél s nagykanizsainál 60-szorosa, a kőszeginél 69-szerese, az egrinél 70-szerese, a pozsonyinál 77-szerese, a győrinél 85-szöröse, a soproninál 94-szerese, a nagyváradinál 108-szorosa és a zágrábinál 118-szorosa volt.

Az üzletnyereség ugyanakkor a befizetett részvénytökének általában $22^{7/8}$, egyes takarékpénztáraknál azonban, mint: a kőszeginél $66^{2/3}$, a kaposvárinál $72^{4/5}$, a zágrábinál $73^{2/3}$, a nagyváradinál $73^{3/4}$, a soproninál $77^{4/5}$, a szombathelyinél $84^{1/3}$, az egrinél $84^{2/3}$, a pécsinél 89, a nagykanizsainál $94^{2/3}$, a székesfehérvárinál 110, végre a győrinél $111^{2/5}$ -jára ment. Ezen úgy átlagában mint még inkább részleteiben exorbitáns nyereségesség teljesen megmagyarázza aztán a vállalkozási kedvnek a takarékpénztárak alakítása iránt való kiválólagos, sőt majdnem kizárólagos előszeretetését.

E közkereseti vállalkozási jelleg, mely takarékpénztárainknak a dividenda minél nagyobb magasítására törekvést teszi első soru feladatukká, s a betétek és elfogadások ez abszolút korlátlansága következetesen hozza magával, hogy taka-

rékpénztáraink a vidékiek összes forgó tőkéit magukhoz vonni iparkodnak és teszik — mert szabadon tehetik — ezt a betétek után fizetett 6—7—8°/_o-ias kamatadással is. A mi takarékbetéteink összege nem megtakarításainkat fejezi ki tehát, hanem jóformán összes forgó tőkénket képviseli.

Vannak, kik a hazai forgó tőke ezen egyes központokban tömörülésén örvideni tudnak s azt helyeslik. Én megvallom, hogy azt részemről közgazdaságunk egyik legnagyobb csapásának és veszedelmének tekintem, sőt azt tartom, miszerint az uzsora elmérgesedésének s a közgazdasági tevékenység kifejlődni nem tudásának egyik legelső oka hazánkban éppen a takarékpénztári rendszer e túlságos megizmosodása. A foglalkozást kereső tőke ugyanis, bármennyi legyen, takarékpénztárainknál hatos, hetes, sőt sok vidéken még magasabb kamatra szabadon, kényelmesen, bajlódás nélkül el lévén helyezhető: a tőkebirtokosnak nincs semmi indoka az öntevékenységre, szellemi és tőkeerejének esetleg némi kockázattal is járó gazdasági foglalkozásokban gyümölcsöt tetésére, vagy tőkének közvetlen kikölesönzéseiben forogtatására. Viszont a tőkeverseny e megfogyatkozása a takarékpénztárakat teljesen a helyzet uraivá tevén, egészen felszabadítja őket, hogy kamatkövetelményeikkel tetszés szerinti magasságig felmenjenek s ott lehet az 1877. VIII. törvény, azon intézet — pedig a vidéken akár hány van ilyen ma is, — mely maga 8°/_o-it fizet a betétekért, bizony nem adja kölesőneit 12—14, talán 16°/_o-ias kamaton alól. Hiszen némely esetben még ez uzsorás kamat is hagyján volna s az igyekvő kisiparos egyszer-másszor segíthetne magán az ily kölesőnnel is. Azon klikkrendszer mellett azonban, mely vidéki takarékpénztáraink nagyobb részénél uralkodik: a klikktestületükön kívül álló hiteligenylők ritka esetben férhetvén hozzájuk, teljesen az általuk be nem vont kevés és versenymentes tőke zsákmányaképpen vannak odadobva. Avagy elmondható-e, hogy 1848 óta az uzsora dolgában javult helyzetünk, holott e harmincz év alatt takarékpénztáraink száma s betéteik összege több mint megtízszereződött?

Talán még ezeknél is végzetesebb az az üzleti gyakorlat, melylyel takarékpénztáraink nagy része a hozzá kerülő betéte-

ket fel nem mondható ingatlansági kölcsönökben megköti s a szabad tőkét az ipartól és kereskedelemtől elvonja. 1867-ben, midőn Weninger ur indignáltan felkiáltott, hogy „Ehhez fogható nincsen a világon sehol!” takarékpénztáraink betéteinek még csak 39, 1876-ban pedig — mint táblázatom mutatja — már 44⁰/₀-ját s összes hitelműveleteiknek 48¹/₂⁰/₀-ját tették az ingatlansági kölcsönök. Némely takarékpénztár épen excellál ez irányban. Így a szabadkainál 70, a nagy-kanizsainál 75, az egri, soproni és fehérvárinál 78, a magyar-óvári és zomborinál 82, a kőszeginél 87, a nezsiderinél 88, a szombathelyinél 91, a veszpréminél 95, végre a kismártoninál és szent-gotthárdinál 97⁰/₀-jára mentek a betéteknek a jelzálogos kikölcsönzések.

Takarékpénztáraink mai rendszerének védői az ingatlansági kikölcsönzések iránt való e nagy előszeretetet azzal szokják menteni, hogy hazánk per excellentiam földművelő ország lévén, pénzügyeink csak ebből folyó kötelességet teljesítenek, midőn a földhitelügy kiszolgálását első soru feladatukká teszik. Nem tagadom a földhitelügy kiváló fontosságát én sem; azt tartom azonban, hogy e hitelügy ellátása nem a takarékpénztárak és betéti bankok feladata, hanem arra egyedül és kizárólag a földhitelintézetek alkalmasak, melyek míg egy részről hosszú évek során egyenlő apró részletekben törlesztendő záloglevél-kölcsönökkel a földbirtokosnak a legkevésbé terhes és legjobban megfelelő segédelmet szolgáltatják, egyszersmind más részről a forgó tőkét is nemcsak hogy meg nem kötik, hanem mozgó tökévé változtatják magát a földbirtokot, s ekkép a hazai szabad tőke-circulációt annak összegével is szaporítják. Kézpénzben adott száz millió forint ingatlansági kölcsön ugyanannyi tőkét köt meg mindenestre. Ellenben záloglevelekben adva, mihelyt e zálogleveleknek kelendőséget tudunk szerezni s számukra vevő közönséget teremtünk: ugyanannyival szaporítja a szabad tőkét. A takarékpénztárak és betéti bankok igenis, jelentékeny szolgálatokat tehetnek a földhitelügynek az által, ha a földhitelintézetek zálogleveleinek tömeges vásárlásával azok árkeletének szilárdítását előmozdítják. A birtokok közvetlen megkölcsönzése azonban nemcsak hogy természetük és rendeltetésükkel homlokegyenest ellenkezik, hanem esetleg úgy

betevőikre, mint saját magukra nézve a legnagyobb veszedelem forrásává lehet.

Hanem ha legalább consequensek volnának takarékpénztáraink e rendszerükben! Mellékelt táblázatom azon sajátságos tanulságot szolgáltatja azonban, hogy az ingatlansági kikölcsonzések épen azon megyék takarékpénztárainál legnagyobb arányuak, a melyek ipar és kereskedelem tekintetében első rendűek; a földművelés szempontjából első rangu megyékben viszont alig fordul elő, vagy csak igen csekély arányu a jelzálogos kikölcsonzés. Az 1870-ki összeírás szerint hazánkban az iparral és kereskedelemmel foglalkozók a népesség 5°/o-ját tevéen, azon megyék közül, melyekben ez országos átlag túl van haladva, és pedig: Baranyában 61.33, Esztergomban 67.47, Fejérben 65.35, Mosonban 80.59, Pestben 57.84, Pozsonban 58.63, Sopronban 83.54, Temesben 59.43, Turóczban 64.07, Vasban 68.51, Veszprémben 76.62, Zólyomban 62.85, ellenben a per excellentiam földművelőkben, mint: Békésben 39.54, Beregben semmi, Csanádban 0.89, Csongrádban 18.06, Szabolcsban 6.77, Szatmárban 8.75, Torontálban 13.54, Ugocsában 6.35, Zemplénben 18.54, a Hajdukerületben 22.49, a Jászkunkerületben 12.62^o/o-ját teszik a takarékpénztárak összes hitelműveleteinek az ingatlansági kölcsönök. Mintha csak czélzatosan arra törekednének takarékpénztáraink, hogy hol a kifejtettebb ipar és kereskedelem jobban szükségelné a forgó tőkét, ott kössék meg azt; hol ellenben a virágzó földművelés inkább igényelné a támogatást, ott vonják meg attól segedel-müket.

IV.

Ezzel visszajutottam kiindulási pontomhoz; oda nevezetesen, hol azon kérdést vetettem fel, hogy a bankegyezményben Magyarország kereskedelme és ipara számára biztosított bank-hitel nem lévén elég: vajjon vannak-e saját segélyforrásaink, melyek helyes irányu csatornákon vezetve a hitelszükségletek szolgálatára, a hiányt pótolhatnák, avagy csakugyan külföldi segélyforrásokról kellend gondoskodnunk?

Az előbocsátottak után határozott „igen“-nel fejezem ki azon meggyőződésemet, hogy saját segélyforrásaink is elégsé-

gesek. Csupán takarékpénztárainknál több mint száz millióra megy az ingatlansági kölesönökben és birtoklott ingatlanságokban megkötött tőke; ha ezt ismét mozgóvá tesszük: kétszeresen kiadja azon ötven milliót, a melyet iparunk és kereskedelmünk az osztrák-magyar jegybank által nyújtandó hitelen kívül még igényelhet.

E czélból mindenek előtt törvényhozási intézkedést tartok szükségesnek a takarékpénztári s egyáltalában a betéti pénzügyletek szabályozására, mely intézkedés iránya iránt mindjárt elő is adom nézeteimet.

Részemről a betéteket kétfélékre különböztetem meg: takarékpénztárszerűekre és kereskedelmiekre, s ebből folyólag a kezelésükkel foglalkozó pénzügyintézeteket is kétfélékre: takarékpénztárakra és betéti bankokra osztom. A betétek mindkét neme megegyez egymással azon tulajdonságban, hogy ideiglenes jellegűek s mindenkor felmondhatók, minélfogva a kezelő intézetek által is csupán oly pénzügyi műveletekben lehet forgattatniok, melyekből rövid időközökkel visszafolynak, vagy a melyekből mindig és könnyen kivonhatók. Ugyanazért a hypothecarius hitelműveletet, vagy ingatlan birtokok vásárlását sem a takarékpénztárak, sem a betéti bankok részére nem tartom megengedendőnek.

Takarékpénztárszerű a kis tőke a képződés szakában, melynek fő érdeke ugyanazért nem a magas kamatláb, hanem a képződhetés s az elkallódástól megóvatás lehetősége. E kis tőke kezelésére szolgáljanak a takarékpénztárak, melyek azonban legyenek valóban az, minek magukat mondják: humanitárius intézmény, nem pedig jótékonyági firma alatt szabadalmazott nyereszkes vállalat. Ugyanazért, bár a magánvállalkozást sem kívánám kizárni: főképp előmozdítandónak tartom a községi és megyei takarékpénztárak keletkezését Brassó, Fiume, Nagy-Kőrös stb. városok takarékpénztárainak mintájára. A kis tőkeképzés eszméjéből folyik, hogy a takarékpénztárak a lehető legkisebb összegeknek is elfogadására köteleztessenek, másrészt azonban a hozzájuk berakás maximum és alacsony kamatláb által korlátoztassék, miszerint a már megalakult tőkének ne lehessen alkalma, sőt ne is legyen érdeke a takarékpénztárakban vesztegelni, hanem legyen ösztöne vagy valamely

gazdasági vállalkozásban, vagy a szabad piacon keresni magának önálló foglalkozást.

Az üzleti jellegű nagyobb tőkék kezelésére szolgáló betéti bankoknál ellenben csupán annyiban vélem korlátozandónak a berakást, hogy az ezen bankok által elfogadott idegen pénzek összege részvény- és tartaléktökéik törvényesen megállapítandó bizonyos arányát, például öt-, vagy tízszeresét túl ne haladhassa, miszerint a közönségnek csakugyan nyujtsanak valamely észszerű anyagi biztosítékot elfogadmányaikkal szemben. Máskülönb e bankokat s az 1877-ki VIII. t. cz. korlátaik közt még az adott vagy vett kamatlábakra nézve is teljesen maguk szabadjára hagyandónak tartom.

A két intézet — nem egymáshoz való viszonyára nézve megállapítandónak vélném végül, hogy oly helyeken, melyekben mindkét fajta intézet létezik: a meghatározott maximumig terjedő betéteket csak a takarékpénztár fogadhassa el; oly helyeken pedig, hol csupán betéti bank áll fenn: az ily kisebb betéteket is elfogadhasson ugyan, de azokat aztán takarékpénztárszerűleg tartozzék kezelni.

Azt hiszem, miszerint betéti pénzügyintézeteinknek e röviden körvonalozott szabályozása nemcsak a jövőbeli alakulások elé nem vetne gátot, de még a már fennálló vállalatok létét sem tenné kérdésessé. A legtöbb intézet csupán nevét fogná változtatni, s azon takarékpénztár, melynek részvényesei a humanitárius ügy előmozdításánál inkább óhajtják az osztalékokat: egyszerűleg bevallaná ezéjait s „betéti bank“ czímet venne fel. És bizonyára nem képezne terhes akadályt azon követelmény sem, hogy részvénytökéiket hozzák helyes arányba elfogadmányaikkal. A mely takarékpénztár 40—50 ezer forint részvénytőke mellett ma 4—5 millió betéti állaggal bir s 70—80 %-os dividendát oszt: minden rázkódtatás nélkül képes lesz tőkéjét új befizetés vagy új kibocsátás által négy—ötszáz ezer forintra felemelni, mely után ha többé nem is 70—80, de még mindig igen tisztességes száztóli fog jutni osztalékul. A hazai első takarékpénztár, mint emlitém, hatvanezer forintról 2.400.000 frtra emelte, tehát megnegyvenszerezte részvénytőkéjét a legkisebb nehézség nélkül és önszántából, mely példa mellett valóban nincs ok attól tartani, hogy aradi, besztercze-

bányai, egri, fehérvári, győri, iglói, kassai, kézsmárki, kolozsvári, komáromi, kőszegi, lőcsei, nagykanizsai, nagyszombati, nagyvárad, pécsi, pozsonyi, soproni, szatmári, szombathelyi, temesvári és veszprémi takarékpénztáraink (mert főképp ezeknél volna szükséges a tetemesebb tőkeszaporítás) a megkétszerezést vagy háromszorozást, legfeljebb megtízszerezést, egytől egyig népes és gazdag székvárosaikból elő ne bírnák állítani. És — a mit különösen hangsúlyozni kívánok — e tőkeszaporítás folytán oly életerős bankok alakulnának az országban, melyekre támaszkodva tíz év múltán, midőn az osztrák nemzeti bankkal most már létrejött egyezmény tartama letelik, jegybankügyünket gróf Lónyay Menyhért tanácsa szerint s Északamerika mintájára a legkönnyebben és czélszerűbben rendezhetnők.

Miután hitelintézeteink szabályozásánál a fősúlyt arra fektetem, hogy a betétek csupán rövid tartamu pénzügyi műveletekben helyeztessenek el: a kivitelnél legnagyobb akadályul tekintethetik azon körülmény, hogy a létező intézetek betéteinek igen tetemes része már meg van kötve ingatlansági kölcsönökben. Ez akadályt véleményem szerint akkép lehetne és kellene elhárítani, ha valamennyi betéti intézet törvényhozásilag arra köteleztetnék, hogy hypothecarius kölcsöneit záros határidő alatt valamely hazai jelzálogintézet közvetítésével egyenértékű záloglevéllé változtassa át; e zálogleveleket azonban, nehogy árkeletüket a tömeges piacra-dobás megrontsa, ismét bizonyos időtartamon belől csupán azon arányban, a mint azt betéteinek felmondatása szükségessé tenné és csak a kibocsátó intézet közvetítésével adhassa el. Azt hiszem, egy-két év bőven elég fogna lenni mindkét irányban, melynek elteltével aztán a ma megkötve levő több mint száz millió forint tőke teljesen felszabadulna.

Előadott nézeteimnek megvan azonban azon Achilles-sarkuk, hogy e módon csupán a személyi hitelről lenne gondoskodva, a real- vagyis inkább a földhitelről ellenben nem sőt ez utóbbtól amaz első javára még azon segélyforrások is elkoboztatnának, melyek eddig rendelkezésére állottak.

Bármennyire beismerjem, hogy hazánk kiválólag földművelő ország és hogy ennél fogva a földhitel ellátása kiváló fontosságú

közügy: mindazonáltal én ezt csak másodrendűnek tartom még nálunk is a személyi hitel mellett. Nincs ország a föld kerekégén, mezőgazdasága bármily virágzó legyen is, melyben a földhitelügy kifejlődése és megerősödése megelőzte volna a személyi hitelt, hanem mindenütt ez utóbbi járt amaz előtt. Tény, hogy a személyi hitel gyorsabban termel, jobban gyümölcsözik, s ugyanazért gyorsabban alkot új tőkét, mely töke-szaporodás versenye aztán szükségkép a kamatmérséklést mozditja elő — és tény továbbá, hogy a mezőgazdaság csak ott prosperál, hol erőteljes kereskedelem gyámolítja. Az ingatlan-sági hitel tehát csak ott lehet és csupán ott olcsó, hol az üzleti és kereskedelmi hitel kellő ellátásáról már előbb gondoskodva volt; ellenben a meglevő, de az összes hitelszükségletek ellátására tán nem elég segélyeszközök elforgácsolása minden irányban pangást és tengődést eredményez.

A kérdés helyes elbírálásánál igen fontos momentum továbbá, hogy míg a személyi hitel nagyobbára helyhez kötött s csak egyes kivételes esetekben terjeszkedik túl a hiteligénylő lakhelyén is: a földhitel a záloglevelek útján universalissá tehető. Ha tehát a betéti bankjaink által most ingatlan-sági kölcsönökben megkötött tőkét felszabadítjuk: azzal iparunknak és kereskedelmünknek azon segedelmet adjuk meg, melyet a haza határain túl nem, vagy alig kereshetnének, ellenben földhitelügyünkről kellőleg és a legalkalmasabb módon gondoskodhatunk földhitelintézeteink szaporítása vagy erősbitése által, melyeknek zálogleveleivel az itt benn hiányzó tőkét könnyen megszerezhetjük külföldről is. E zálogleveleket, melyekből tőkét szükség vagy kereslet szerint bármikor könnyen kivonhatják, igenis, vásárolják betéti bankjaink minél tömegesebben s mozditják elő azok árkeletének szilárdítását, a mely módon bizonynyal több és általánosabb hasznu szolgálatot teendének földhitelügyünknél, mint tesznek mostani közvetlen megkölcsönzéseikkel.

V.

Az állami hitelügyet nemcsak hogy a közhitelügy kiegészítő részének tartom, hanem hajlandó vagyok annak némely tekintetben elsőbbséget adni a magán hitelügy felett is; ugyan-

azért indokoltnak vélem vizsgálódásaimat itt államhitelünk állapotára s annak érdekeire is kiterjeszteni.

A folyó év iránt készített államköltségvetésben Magyarország államadóságainak kamatterhe 78-, a hasonló természetű vasuti kamatgaranciák összege 15-, a két ezim 93 millió forinttal lévén előirányozva: azok tehát 182 millió forintra menő kiadásainknak több mint 50- és 166 millió forinttal előirányzott összes állambevételünknek több mint 56 %-át teszik ki. És e roppant összegnek leges-legfeljebb, ha egy tizede marad az országban, a többi kilencztized pedig, vagyis 85 millió forint évenként a külföldnek fizettetik általunk, tehát a helyett, hogy — mint más államban — megint visszafolynék a magánvagyonosodás táplálására: nemcsak örökre elvesz arra nézve, hanem évenként ugyanannyival apasztja a közvagyon.

Talán nagyon is egyoldalúlag és sötéten állítom fel a következtetést. Mert tagadhatlanul ellenvethető, hogy az a hazai tőke is, mely államkölsöneinknél nincs elfoglalva, azért még nem marad tétlenül, hanem bizonyára valamely gazdasági műveletbe van beruházva és abban gyümöleszik. Sőt miután az állam külföldi kölcsönökkel is segíthet magán, ellenben a privátusok csaknem kizárólag a hazai tőkére vannak utalva: balfogás volna azt tőlük az állam részére elvonni.

Sok igaz van ez ellenvetésben. Azonban tekintsük meg a dolgot közelebbről. A nemzetközi pénzpiacz, midőn valamely állam reá apellál, a hitelképesség megítélésénél, ehhezképest a követelendő kamatláb megszabásánál mindenekelőtt számbaveszi azon magatartást is, melyet a hazai tőke az állam hiteligényével szemben tanusít s e magatartás szerint határozza el az élénkebb vagy lanyhább részvétet, a szigorúbb vagy enyhébb feltételeket. A belföldi magatartás ugyanis, a mennyiben az állami hiteligényekre nézve nem kedvező, vagy az állam fizetőképessége iránt való bizalmatlanságra, vagy tőkeszegénységre vagy végül indolenciára vezethető vissza. Az első a külföldi tőkét szükségkép még nagyobb bizalmatlanságra ösztönzi s a tőkekamaton kívül kockázati prämiumot is követeltet vele, a két utóbbi pedig oly előnyt ad neki, melyet okvetlenül hasznára fordítand s a melyet oktalanság is volna elszalasztania.

Hogy e szempont a nemzetközi pénzpiacz magatartását politikai constellatióknál s rokon- vagy ellenszenvnél is inkább befolyásolja: illusztrálhatom azt mindjárt a következő adattal. Mint tudjuk, Ausztriának majdnem legelső alkotmányos actusa az államadósságok kamatainak nagymérvű reductiója volt és tudjuk, hogy e cselekményével akkriban Európa összes pénzvilágát nemcsak maga, hanem Magyarország ellen is ugyan fellázította. Ausztria 1876. végén 56-os árfolyammal 4⁰/₀-ias arany-rentekölesönt kötött; alig helyezte el azt azonban, egy hóval utánna újabb rentekölesönt vett fel, de most már 57¹/₂-es árkelettel. Egy hó leforgása alatt tehát teljes 2³/₄⁰/₀-al javult államhitele pusztán azon oknál fogva, mert előbbi kibocsátásával nem kellett külföldre mennie, hanem képes volt azt teljesen saját beföldjén elhelyezni. Ugyanez osztrák rente árkelete ma (ápril 9-én) aranyban 60³/₄-en áll, tehát 6³/₅⁰/₀-os kamatot hoz, míg a mi októberi rente-ünk aranyárkelete 71¹/₃ s kamathozadéka 8²/₅⁰/₀-i, holott a politikai constellatiók Ausztriára nézve sem kedvezőbbek, a rokonszenv iránta nem indokoltabb, kötelezettségeinek nem tesz jobban eleget s államfinancziái sem igen rendezettebbek a mieinknél, nem legalább oly mérvben, hogy az irántuk létezhető nagyobb és alaposabb bizalom a közel 30⁰/₀-ias kamatelőnyt igazolhatná. Ausztria állampolgárai azonban maguk is iparkodnak erőteljes vásárlási versenyükkel állampapirjaik árkeletének szilárdítására befolyjni; nálunk ellenben igazán fehér holló az oly tökepezés, kinek tökeelhelyezéseinél a hazai állampapirok is eszébe jutnának.

Az államhittel iránt való közöny azonban megboszulja aztán magát a hazai magánhitelviszonyokban is. A mely állam maga csupán uzsorás kamatra bír kölesönt szerezni: ugyanott a magán hiteléletben sem gátolható meg az uzsora, bármily szigorú törvényeket állítsunk ellenébe.

Valahányszor állami czélok jönnek szóba, uni sono hangzik nálunk továbbá az ellenvetés, hogy „szegények vagyunk“, következésképp nem tehetünk semmit magunkért. De hát valóban igaz-e ez állítás? Pénzügyministerünk egyik legutóbbi fényes beszédében nagyon devalválta ugyan az országos statistikai hivatal adatainak értékét, biztosabb alap hiányában azonban kénytelen vagyok mégis azokra támaszkodni és e hivatal közleményeiből

idézni, hogy hét év alatt, 1868—1874-ben összesen 895 millió forint értékű szövet-, 249 millió forint értékű bőr- és 360 millió forint értékű apróárút, tehát e három czimen összesen 1504, évenként 215 millió forint értékű ruházati és fényüzési cikket hoztunk be, a mely fogyasztási képesség valóban nem földhöz ragadt szegénység mellett tanuskodik. Van azonban még közvetlenebb bizonyítékunk is arra nézve, hogy tőkeerőnk nem oly rendkívül csekély, mint a mikép vele magunkat ijesztgetni megszoktuk. Mint előadásom folyamán érintettem, takarékbeteteink összege 1867 végén még 63 1/2 millió forint volt, ellenben 1876 végén már csupán takarékpénztárainknál 214, összes pénzügyintézeteknél pedig 242 millió forintra ment, és így a kilencz év alatt megtakarításaink, vagy ha úgy tetszik, tőkefelretételeink csaknem megnégyszereződtek s összegükben 180 millió, vagyis évi átlagul 20 millió forintot tettek ki.

E folyvást emelkedő és valóban nem csekélyelhető takarékerakásokkal szemben az a részvétlenség, melyet az állam hitelszükséglete iránt maga az ország tanusít, nem a tőkeszegénység folyománya már többé, hanem az indolenciáé. És e hibából — még ha tán rögeszmének tartatnék is állításom — kénytelen vagyok az oroszlanrészt megint takarékpénztárainknak tulajdonítani. A dividenda-hajhászás érdeke által serkentve, hozzászoktatták a közönséget, hogy csupán a takarékpénztári berakásban keresse földi üdvösségét, s előltek benne minden érzéket, vagy nem engedték azt kifejlődni, a tőkefoglalkoztatás egyéb módja iránt. Igen figyelemre méltó adalékot szolgáltat erre nézve is mellékelt táblázatom, mely úgy összegükben, mint egy-egy lélekre eső átlagaikban épp azon megyék takarékpénztárainak betéteit mutatja legtetemesebbeknek, a mely megyék egy-egy katolikus püspökség és káptalan székhelyéül szolgálnak. Takarékpénztáraink legjelentékenyebbjeinek tehát az exorbitáns dividendákat főkép dúsgazdag kath. elerusunk tőkái keresik, mely tőkék más államokban az állami hitelügynek éppen legbiztosabb és erősebb támaszai.

Az államhitelek érdeke iránt viseltető ugyanez indolenciával találkozunk a községi pénzek kezelésénél. Az ország majd minden községének van több-kevesebb heverő tőkéje, mely azonban most, ha egyáltalában valahol, csupán a takarékpénz-

táraknál helyeztetik el; így például tudva van, hogy Budapest egymaga folyvást másfél millió forintot tart a helybeli pénzügyintézeteknél s évek óta több mint kétszázezer forinttal lóg a megbukott népbanknál és ferencvárosi takarékpénztárnál. Számos milliókra megy az országban továbbá az egyházi, iskolai, ösztöndíjféle s egyéb közmívelődési vagy jótékonyági stb. alapítványok összege; aztán az árvapénzek, mely utóbbiak iránt aligha túlzok, midőn összegüket legalább 30—40 millió forintra becsülöm. Mind e tőkék most részint megint takarékpénztáraknál, részint egyes protegè-k kezén vannak olesó kamaton s bizony nem mindig teljes biztonság mellett; holott állampapírokba fektetve, nemcsak hogy bizonyára sokkal jobban kamatoznának, tehát nagyobb mérvben mozdíthatnák elő céljaikat is, hanem szükség esetén vagy a kormány közvetítésével, vagy a nyílt piacon szintén mindenkor, sőt gyakori esetben még könnyebben mint most, készpénzzé tétethetnénk.

De takarékpénztáraink nem csupán fő élesztői a közönség e közönyének az állami és egyáltalában a közhitelpapírok iránt, hanem annak produkálásában épen maguk járnak legelől. Mint táblázatom mutatja, a 341 takarékpénztár értékpapír-tárczája 20 millió részvénytőke s 214 millió betét mellett mindössze 25 millió forintot képviselt, mely összegből azonban az első hazaira 12.837,000 forint és az egyesült budapesti fővárosira 1.584,000 frt esik, úgy hogy tehát a többi 339 takarékpénztárra alig 10 millió forint marad.

A harmadik ok, mely közönségünket az élénkebb részvétől visszatartja: a bizalmatlanság államunk fizetési képessége iránt. Absolutistikus államban ha meg is engedném ez érvet: alkotmányos országban, mely saját ügyei felett önmaga rendelkezik, cselekményeiért tehát önmaga felelős, egyáltalában el nem fogadhatom azt, és nem fogadhatom azt el már az egyszerű moral tekintetéből sem, mert az azt jelentené, hogy mi ugyan képviselőink által megszavaztatjuk államkölesöneinket, ám lássák aztán jóhiszemű hitelezőink, hogy miképen jutnak tőkéikhez és kamataikhoz. De én nem is hiszem, hogy Magyarország fizetési képtelenné válhassék, vagy legalább nem addig, míg előbb minden lakosa fizetési képtelenné nem válik. Ha államterheink fedezésére magánjövedelmeink egyharmada nem elég, oda kellend

adnunk fele-, oda kellend adnunk egész jövedelmünket; állam-adósságaink kamatainak azonban ki kell kerülniök. Minél inkább a külföld kényére hagyjuk állami hitelügyünket, annál súlyosabbá válik e teher s annál előbb bekövetkezhetik az egyéni kimerülés; míg ha hazánk államhitelének szilárdításához mimagunk is erélyesen hozzájárulunk: egyszersmind önmagunkat erősbitjük általa. És aztán nem áldozat ez, melyet hazafiságból hoznánk a közjónak, mert hiszen állampapirjaink magas kamatozása mellett e részben áldozatról szó sem lehet: pusztán csak szakítás némely helytelen megszokásunkkal és előítéletünkkel.

Hogy e szakítás elérettessék, arra nézve oly törvényhozási intézkedéseket tartok szükségeseknek, melyek alkalmasak a nemzet indolenciáját s megszokásait sikeresen leküzdeni s a melyek ha nem is rögtön, legalább lassanként vevő közönséget neveljenek állampapirjaink számára a nép alsóbb rétegeiből is. A takarékpénztári intézmény külföldi szervezetének ismertetésénél előadtam, hogy Francia- és Angolországban, tehát a világ két leggazdagabb s a közgazdasági tökély legmagasabb fokán álló országában, a takarékbetétek kizárólag csak állampapírok vásárlására fordíthatók. És e helyütt ismétlem azon fentebb tett figyelmeztetésemet, hogy azon kormányrendelet, mely a francia takarékpénztárakat minden betéteikkel állam-rente-k vásárlására kötelezi, éppen a legnagyobb pénzügyi dissolutió idején bocsáttatott ki. Lehet, hogy a mi viszonyaink közt hasonló absolut rendszabály tán nem volna czélszerű; azt tartom azonban, hogy e rendszer, némi mérsékléssel, nálunk is alkalmazható. Ha például egy-egy személy takarékpénztári berakása 2000 frtra maximiroztatván, kimondatnék, hogy ez összeg — teszem — ötszáz forintig készpénzzül kezelendő s állampapírok vásárlására csak a többlet fordítandó: takarékpénztárainknak még mindig elég forgó tőkéjük maradna a rendeltetésükkel megegyező kisebb hitelügyletek ellátására is. Hasonlókép megengedhetőnek s a magán hitelügy érdekeivel sem ellenkezőnek hiszem a részvényes vállalatul alakuló takarékpénztárak s betéti bankok arra köteleztetését, hogy alap- és tartaléktőkéik bizonyos meghatározott, például fele vagy kétharmad részét tartozzanak állampapírokba és — legalább eleintén, az átmeneti korszakban — hazai jelzálogintézetek zálogleveleibe

fektetni, mely módon legalább 20—30 millió forintnyi ily érték-papir nyerne mindjárt biztos elhelyeztetést.

Angliában, a gazdag és tőkeerős Angliában, külön országos közeg, „a nemzeti adósságok hivatala“ (National Debt Office) létezik, melynek feladata az államadósságok kezeltetésének ellenőrzése mellett különösen az arra irányuló intézkedések vezetésében és foganatosításában áll, hogy az államkölcsonök minél nagyobb része az országban helyeztessék el s a külföldre került állampapirokból minél több visszaszerez-tessék az országba. Mint maga helyén érintettem, ugyane hivatal kezeli a takarékbetéteket is és intézkedik azoknak állampapirokká convertálása iránt, s említettem ugyanott, hogy csupán e betétekből hétszáz millió forint lett általa állampapirokba elhelyezve.

Ha már Angliában helyén van és czélszerűnek bizonyult egy ily országos közeg: bizonyára még inkább szükséges volna az itt nálunk, s a nélkül, hogy az 1854-iki ugyan kissé drasztikus, hanem aztán Magyarországról is rövid néhány hó alatt 120 millió forint aláírását eredményezett eszközökhöz kellessék folyamodnunk, nagy következményüvé válhatnék az állami hitelügyünk javára. Mindenek felett számbaveendők volnának általa nevezetesen ama községi, egyházi, alapítványi, árva- stb. tőkék, melyek a jelenlegi gyakorlat szerint is a törvény és állam nevében kezeltetnek; s ugyanazon törvényhozás, mely róluk a mostani alakban intézkedett, okvetlenül jogosított volna annak is elrendelésére, hogy e vagyonok, a mennyiben tőkepénzt képeznek, kizárólag állampapirjainkban helyeztessenek el. Éppen nálunk bő tere volna e közegnek továbbá részint társadalmi uton és közvetlenül, részint pénzügyintézeteink útján állandó agitáció vezetésére és bő tere volna egyéb oly törvényhozási intézkedések tanulmányozására s előkészítésére, melyek a czél minél gyorsabb és eredményesebb elérésére alkalmasak és a melyek bizonynyal nem is maradnának sikertelenek.

GALGÓCZY JÁNOS.

AZ ARANY JÖVŐJE.

Azon elv érvényesítésére, hogy a nemzetek között a forgalom, a csere minél inkább élénküljön, mint egyik hathatós eszköz a pénzegység is említve van. A nemzetgazdák egy nagy száma az erre való törekvést kívánatosnak nyilvánítja s az állami törvényhozások által elismertetni azon indokból is kívánja, mert a nemzetközi tartozások kiegyenlítése — ha az egész világon a pénzegység lenne decretálva — könnyítettnek és egyszerűsítettnek, a forgalom élénkültének egyik akadálya ez által elhárítottatnék. — Továbbá felhozzatik még az is, hogy a valuta egysége kizárná azon igen tetemes veszteségeket, melyeket egyes államok szenvednek az ingadozások által, melyek az utóbbi 25 év alatt az arany és ezüst értéke között előfordultak.

Suess Eduárd tanár „Die Zukunft des Goldes“ című művében eme kérdést veszi fel kutatásának tárgyául; és különösen földtani tudományánál fogva oly új szempontokat derít fel, melyek eme kérdés megvilágításánál más nemzetgazdasági írók által nem részesültek a kellő figyelemben. Ő t. i. az arany vagy kettős valuta kérdésénél tekintetbe akarja vettetni azt, hogy a két ércnem jövőbeni termelésének minő kilátásai vannak, az elfogadandó ércnem képes leendő a forgalom és a keresletnek megfelelni? a miért is a nemes érczek bányászati viszonyait is bevonja vizsgálódásának körébe.

Köztudomásu, hogy a pénzegység, vagy egyenlő valuta elterjedése most sokkal távolabb áll megvalósításától, mint még egy évtized előtt is volt kilátásban; a német birodalom a fran-

czia-porosz háború befejezése után, az arany valutát emelte törvényerőre. A nemzetgazdák egyik része, a kettős vagy az ezüst valutát pártolja, a másik tekintélyesebb rész pedig az arany valuta behozatalát tartja üdvösnek és czélszerűnek. A vélemények ingadozására igen nevezetes, hogy oly tekintély, mint Chevalier például az 1850-es években bekövetkezett arany értékének csökkenése folytán azt javasolta, hogy az arany demonetisáltassék Franciaországban. Az arany értékének akkori csökkenése a californiai telepek felfedezése által volt előidézve. Chevalier mai irataiban pedig Franciaországra nézve az ezüst demonetisatioját követeli, és az arany valuta behozatalát sürgeti.

Az arany vagy kettős valuta kérdése legnagyobb fontossággal ott bir, a hol az ércpénz forgalom rendszeresítve van, a hol az állam felügyelete alatt forgalomban lévő bankjegyek érczel váltatnak be, a hol a bankjegyek disagiója nem létezik, de azért azon államok is károsodnak az arany és ezüst érték-hullámozások által, melyekben nincs ércpénz-forgalom, melyek külföldi államadósságokkal vannak terhelve, és ezek kamatai ércben fizetendők. De mindenesetre leginkább károsodnak a legnagyobb jólétű, pénzgazdag államok. Az ezüst és arany közötti értékviszonyt, legelsőben a Germinal 7-kén XI. évben hozott francia törvény állapítja meg, mely szerint az ezüst ugy viszonylik az aranyhoz, mint 15.5 az 1-hez, azaz más szóval, egy kilogram arany a germinali törvény szerint 15.5-el többet ér, mint egy kilogramm ezüst. Ezen értékviszony volt majdnem mindig irányadó, azóta csakis a californiai felfedezések óta állott be nagyobb és több ideig tartó ingadozás.

A „Nemzetgazdasági Szemle“ hasábjain az arany vagy ezüst valuta kérdése Kautz Gyula tanártól ismertetve volt, valamint Lang Lajos által, Lavalleyenek „La monnai bimetallique“ czimű műve is ismertetett. Én meg fogom kísértetni az olvasóval Suess művét ösmertetni, azon szempontok nyomán, melyekre különösen súlyt fektet: az arany és ezüst termelésének történetét, jövőbeni előrelátható esélyeit és kilátásait, mire ő földtani kutatásai által főképen képesítve is van — és melylyel a tudományos világban feltűnést is okozott — és ezeket rövid vázlatban elő fogom adni.

Annak eldöntése, hogy az arany valuta vagy a kettős valuta fogadtassék el világszerte: minden államra igen érdekes, a tudományos kutatás az ezüst vagy arany érctermelésnek mérvét és mennyiségét és az azok iránti szükségletet nem igen hagyhatja számításán kívül.

Az utolsó 25 években ezen érczek utáni kereslet óriási mértékben növekedett, a mi azon törvényhozási intézkedések által is volt előidézve, melyek erre vonatkozólag az egyes államokban azon idő alatt ténynyé váltak, mihez még hozzájárult a forgalom élénkülte és kiterjedése. A valutára vonatkozó törvényhozási intézkedések között a legfontosabb: a francia nemzetgyűlés által a XI. év Germinal 7-én létrejött határozat alapján, az ezüst valuta behozatala és törvényesítése. Ezzel egyszersmind megengedettett, hogy ezüst pénzek mellett, arany pénzek is veretessenek. E szerint 1850-ig Franciaországban az ezüst ötfrankos volt a legelterjedtebb pénznem, és azon időig háromszor annyi ezüst pénz veretett és jött forgalomba, mint arany pénz.

Angliában az arany a „legal tender“ a legrégebb idők óta. Ott az arany valuta 1816-ban egy törvényhozási határozat által törvényesítettett tulajdonkép, azóta az ezüst csak 2 font sterlingig bír kényszer-árfolyammal és inkább a váltópénz jellegével bír. Az összes pénzforgalomnak nem teszi ki 10 százalékát.

Hollandia 1816-ban rendezte be valutáját, az ezüstöt vévén fel alapul; később az aranyat is befogadta, tehát ott a kettős valuta van érvényben. Szardinia 1826-ban, — Belgium 1832-ben a francia pénzlábat fogadta el.

Ugyanekkor a Német-szövetség államaiban az ezüst valuta volt befogadva. Főkép ezen indokból, vagyis a kereslet különbsége folytán származott, hogy míg ezen időszakban, és még hosszú időn át ezentúl, midőn Angliában az arany, Franciaországban a kettős valuta, a Német államokban a kettős valuta volt érvényben, az egyensúly a két érem között fentartatott és oly tetemes ingadozások elő nem fordultak, mint az utóbbi időben, midőn eme viszonyok megváltoztak.

Mindazonáltal Anglia valutáját nem terjesztette ki coloniáira is; Kelet-Indiában 1835-ben az ezüst mondatott ki a törvényes

pénzlábnak, China és Ázsiának többi részében mindenütt az ezüstmek voltak forgalomban.

Az Egyesült államok 1837-ben emelték törvényerőre a ket-tős valutát.

1838-ban az ugynevezett drezdai conventió által rendeztet-tek a Délnémet államok pénznemei, az ezüst valuta alapján.

Ugyanezen időközben Hollandban igen sok aranypénz ve-
retett, és ott azon nézet kezdett elterjedni, hogy az vesztesé-
get és kárt hoz az államra, minek folytán az aranypénzek ve-
retése 1845-ben ott beszünttetett; de még tovább mentek
egy rendszabálylyal, mely abban állott, hogy 1847-ben az arany
demonetisatióját a hollandi törvényhozó testület ki is mondotta
és az ezüst valutát ott mint törvényes pénz-alapot életbe-
léptette.

Ilyenek voltak világszerte az arany és ezüst pénzre vonat-
kozó viszonyok, midőn ezek a nagy aranytelepek feltalálása
folytán, lényegesen megváltoztattak. Ezen felfedezések azon
nézetnek kedveztek és azon aggályra adtak okot, hogy az arany
már most az egész világot el fogja árasztani, és ez az arany érté-
kének nagyban csökkenését fogja előidézni.

Egy san-franciskoi lapban volt olvasható 1848. márczius
15-én azon hír, hogy óriási aranytelepek fedeztetek fel: már
hat hétre reá májusban azon hirlap megszűnt, mert az egész
szerkesztőség, és annak minden munkásai, szedői, aranyat men-
tek keresni. Két év mulva Kalifornia lakossága 15000 lélekről
100,000-re emelkedett.

Ezen időben az államkormányok, majd mind kivétel nélkül
az ezüstpénzek veretésére nagyobb súlyt fektettek. Hollandia
sok aranypénzt a pénzpiaczon eladóvá tett, minthogy az ezüst va-
lutára átment volt; Belgium is kizárta az aranypénzeket a for-
galomból. Svajcz ugyanekkor a francia pénzrendszert fo-
gadta el, azonban az aranypénzre vonatkozó határozatok ki-
zárásával.

Ez alatt Amerikából mindig nagyobb arany mennyiségek
jöttek forgalomba; ugyanekkor találtattak fel az ausztráliai arany-
telepek is, és ennek következménye volt, hogy Franciaország,
melyben az ezüst és arany 15.1-hezi viszonya fen volt tartva,
igen sok amerikai aranyat ezüst ötfrankosért cserélt volt ki.

A miből származott azon eljárás, hogy Londonba nagy mennyiségben érkezett az arany az új aranytelepekből cserében azon árúkért, melyek az aranyat termelő vidékeken adattak el, az új arany pedig ott az ezüst megvételére fordított, melyet Belgium, Holland, Franciaország és Olaszhon adott ötfrankosok alakjában. — Londonból, mely így az arany és ezüst piac központja volt, az ezüst Keletindiába küldetett, hol az ezüst valuta volt érvényben. 1849-ben a világ összes aranytermelése megközelítőleg 390 millió frankra becsültetik, 1852-ben érte el az aranytermelés tetőpontját, a midőn 900 millió frankra emelkedett. Ezen mennyiség azóta fokozatosan napjainkig csökkenni látszik.

Keletindia ezüst fogyasztásával minden esetre nagy figyelmet érdemel, ámbár az ezüst küldemények ott igen nagy ingadozást mutatnak fel, miután sokkal több volt árúkivitelének értéke, mint behozatala ezüstben. 1848—49-ben az Indiába küldött ezüst mennyiség igen csekély volt, 1852—53-ban elérte a 115 millió frankot, 1854—55-ben megint igen csökkent, 1856-ban 205 millió frankra emelkedett, 1857-ben és 58-ban 305 millió frankot tett ki, mely mennyiségét 1863-ig körülbelül meg is tartotta. Ekkor következett Indiának legnagyobb ezüst bevitele a 63-at követő 4 évben, miután az amerikai polgárháború folytán az egész világnak gyapotpiacza itt összpontosult. Mig tehát az ezüst bevétel 1863-ban 314 millió frank, 1866-ban pedig tetőpontját érvén el, ez 466 millió frank volt. Azóta különböző ingadozásokkal le szállott a mai napig 39 millió frankra. Ebből látható, hogy az ezüst legnagyobb kivitele Indiába a 862—866-ki időszakban történt, holott az aranytermelés tetőpontját 1852-ben érte volt el; de ezen jelenségek mégis megnyugtatták a pénzpiacot, mert ezen egész idő alatt nagyobb értékingadozások a két érez között elő nem fordultak.

Még azon tényt sem lehet elhallgatni, hogy a két érez egymáshoz viszonyának, az akkori időben fentartása főképen Franciaországnak tulajdonítható, a mely mint nagy pénzhatalom a kettős valuta és pénzláb által a viszony megzavarását megakadályozta.

Franciaország pénzverdében a jelen század második felében sokkal több aranyat vertek mint ezüstöt; az ausztráliai és californiai aranyrudak huszfrankosokká váltak, az ezüst ötfrankosok indiai rupiákká változtattak át. Valjon ezt öntudattal az értékviszony fentartására tették a francziák, vagy önkénytelenül-e? azt elhatározni igen nehéz volna. De a tény el nem tagadható. És ugyanezen időszakban a Német államok is megegyeztek pénznemeik közös rendezésére: Január 24-én jött létre a bécsi pénzconventió. Előbb Ausztria az arany valutát hozta volt javaslatba, de az arany értékének esökkenésétől való félelem miatt, erről maga lemondott. A megkötött conventió az ezüst valután alapszik, de megengedi az aranypénzek veretését is; egy kereskedelmi aranypénz alakjában (egy font 500 gramm finomságú arany egyenlő 50 koronával), melynek árfolyama az arany mindenkori értékétől tétetett függővé. Még 1860-ban mindig tartottak az arany küldemények Európába s különösen Svajczt az aranypénzfrankosok annyira elárasztották, hogy kényszerítve voltak törvényt hozni azok teljes névértékbeni elfogadtatására. A francia bank, melynek nagy mennyiségű ezüstje volt, melyet a valuta törvénye szerint fedezetül tartott, kénytelen volt ezüstjének egy részét az angol bankba letétbe adni és ennek fejében attól aranyat venni kölcsönbe. Mert a francia bankjegyek beváltása ezüstben, a beváltónak az ezüst több értékét nyújtotta volna, s ennél fogva a beváltandó bankjegyek nagyban előmutatását és beváltását idézte volna elő.

A Latin pénzszövetség Franciaország vezetése alatt 1865-ben jött létre, ebben Belgium, Olaszország és Svajcz is résztvettek; ezen conventió a kettős valutát fogadta el. Aranypénz gyanánt az arany huszfrankos és tizfrankos, váltópénz gyanánt az ezüst ötfrankos mondatott ki törvényes csereeszköznek.

Mig tehát a Latin pénzszövetség biztosította az arany és ezüst értékviszony fentartását, addig Európában Németország által az arany hozatott be mint egyedüli és legkívánatosabb ércpénz és ennek forgalma lett irányadó, az ezüst demonetisáltatott.

Már előbb említettett, hogy Ausztria és Németországban a bécsi pénzconventió szerint a ércpénzforgalom az ezüstön alapult, bár az uralgó irány az arany felé kezdett hajolni; a közbejött német-osztrák háború után a prágai békekötés ama conventiót meg is szüntette. A nézeteknek az arany valuta felé irányulása világosan kitűnik már abból is, hogy 1867-ben, a midőn Bécsben a szakértők és a kormányküldöttek jelenlétében egy enquête tartatott a fölött határozandó, hogy valjon Ausztria hozzájáruljon-e a Latin pénzunióhoz: az enquête határozottan a hozzájárulás mellett nyilatkozott. Ekkor tartatott a párisi világkiállítás alatt a nemzetközi pénzconferentia, a hol majd minden állam, küldöttei által volt képviselve. Az itt jelenlévők többsége a tiszta arany valuta behozatala mellett nyilatkozott, a mely Ausztriára nézve a 10 forintos aranyak veretését javasolta, ezek egyenlők lettek volna a 25 frankkal, a 4 forintos aranyak pedig a 10 frankosokkal. Az ezüst fentartása csak váltópénz gyanánt javasoltatott. És a Latin pénzunió kormányai felszólítottak a tiszta arany valuta elfogadásához hozzájárulni.

Ezen irányelvek alapján Franciaország és Ausztria között létre is jött egy praeliminaris szerződés, de az utóbbi, különösen a francia kormány habozása miatt nem ratificáltatott. — 1870-ben a francia-német háború befejezte után a Német birodalom a tiszta arany valutát törvényerőre emelte, de fentartotta magának bizonyos körülmények között az ezüsthöz való visszatérést. 1871-ben a törvényhozásnak benyújtott törvényjavaslat „a birodalmi aranypénzek veretéséről“ eme fentartást indoklásában világosan tartalmazta.

Azonban bár a kamarák nem osztották a birodalmi kancellár felfogását, a mi a tárgyalásokból kitűnik, mégis ennek daczára a törvény a tiszta arany valuta alapján nyerte szentesítését, sőt még tovább ment, kimondja a régi ezüst pénzek eladását és beváltását s az ezüst emlékpénzek veretését egyenesen megtiltja. Megszabja az ezüst váltópénznek mennyiségét, mely 10 markra egyéenként elégségesnek tartatott.

A midőn Németország ezen törvény által demonetisálta az ezüstöt, a Latin pénzunió államai kénytelenek voltak bizonyos rendszabályokat életbe léptetni, melyeknél fogva saját

aranypénzüknék a forgalomból való eltűnését kellett megakadályozniok. Ezen rendszabályok motiválva is voltak az amerikai ezüst termelésének emelkedése által, valamint az által is, hogy a Német birodalom demonetisált ezüstjét a piacra dobván, ennek tulságos bejövetele ellen szükséges volt védekezniök. Ezen rendszabályok elseje Belgium által léptettetett életbe, az ezüstveretésnek megszorítása által; 1874-ben pedig a latin pénzunió többi államai is mindannyian követték példáját; meghatározott azon mennyiség, mely évenként az ezüst ötfrankosokból veretni fog.

Nagy változásnak lehetett szemlélője e téren, bárki ezt figyelemmel kísérte: az ezüst értékének csökkenése 1876-ban érte el tetőpontját, midőn úgy állott viszonya az aranyhoz, mint 19: 1-hez (15 5: 1 helyett.)

A Report of the Silver-Comittee ezen csökkenés okait a következőkben sorolja fel:

1) a Német birodalom az ezüst demonetisatiója által sok ezüstöt a pénzpiacra hozott, ez által annak értékét lenyomta.

2) A latin pénzunió államai az ezüst veretését megszorították közös megegyezés folytán, mert szükségletök ezüstben megkevesbedett.

3) Indiának és a keletnek is ez időben kevesebb volt szükséglete ezüstben.

4) Amerikában az aranytermelés apadásával egyidejűleg az ezüsttermelés emelkedése állván be, ezen tény az ezüst még nagyobb mérvű csökkenésének félelmét terjesztette, és ez talán leginkább megingatta az ezüst jövőjének hitelét.

Azonban az angol report közzététele óta az ezüst értéke újra valamivel emelkedett: India ezüst szükséglete nagyobbodott, az Egyesült államok a kettős, illetőleg az ezüst valutához való visszatérést határozták el; Hollandban az ezüstről az arany valutára való átmenet megakadt, a Német birodalom az ezüst váltópénz szaporítását látszik tervezni.

A jelenleg beállott ezüst érték emelkedése előtt a papirpénzzel bíró államok kormányai, melyek elértéktelenedett valutájukat helyreállítani és az ércpénzforgalmat újra visszaállítani szándékoztak, elmulasztották a kedvező pillanatot, midőn az ezüst értéke sokkal csekélyebb volt a jelenleginél.

Azt talán joggal mondhatni, hogy 1850—1860 között Franciaország bimetalizmusa akadályozta meg tényleg azon veszély elterjedését, hogy az ércpénzviszonyok teljesen megváltoztassanak, hogy az arany nagymérvü értékcsökkenése, mi akkoriban sok szakértő által volt megjósolva, ne valósuljon. Ekkor folyt ugyanis Európába Ausztraliából és Californiából azon nagy mennyiségű arany, melyből Franciaország ezüst valutája daczára oly nagy mennyiségeket vett fel magába, és e helyett más államoknak ezüstöt adott. 1860—70 között jött létre a latin államok pénzüniója a kettős valuta alapján. — Napjainkban már több évek óta az ezüst demonetisatiója és az arany valutának behozatala hangoztatik a nemzetgazdák egy nagy része által. És mégis azt láttuk, hogy a Német birodalomban a tiszta arany valuta csak pár év előtt emeltetett törvényerőre; a latin unio államai, azon félelem által vezéreltetve, hogy ezüst pénzzel el fognak árasztatni, az ezüst pénzek veretését ekkor igen szűk körre szoríták, a miből következik, hogy az ezüst érték emelkedését tehát az újabb időben nem a termelési viszonyok megváltozása okozta, hanem amint a törvényhozási tények idézték volt elő a csökkenést, épen úgy, mióta az ezüst hitele némileg emelkedik, azóta emelkedik értéke is.

Ki tagadhatná, hogy az arany és ezüst értékviszony ingadozásai a hitelnek, birtokviszonyoknak, a magán és közvagyonnak nagy kárt okoznak. Egyes szaktestületek, egy nagy része a nemzetgazdáknak és Amerika congressusa egy nemzetközi pénzconferentiát követelnek eme kérdések alapos megoldására, legközelebb az Egyesült államok kormánya az europai államok kormányait ünnepélyesen fel is szólította ezen célra, de sajnos, ennek létesüléséhez most nem sok reményt lehet táplálnunk, — pedig e kérdésnél egyik állam a másiktól függ. — A pénzgazdag Franciaország akkor, midőn a californiai arany elárasztotta Európát, az ezüstöt az aranynyal helyettesítette, a latin pénzünio épen az arany és ezüst érték hullámzások korlátozására létesült, nehogy ezek alatt minden állam szenvedjen. Ezen kártól a Német birodalom sem volt képes magát megóvni, pedig épen attól akarta magát megóvni az arany valuta behozatala által. A hivatalos kimutatások bizonyítják a szenvedett veszteséget. A régi ezüst tallérok beváltása (hogy azok a forgalom-

ból kivétethessenek) és a pénzpiaczen való eladása, Nasse tanár számítása szerint 37—50 millió mark veszteséget fog okozni, mikor az operáció be lesz fejezve. (Jahrbuch für Gesetzgebung 1877. I. Heft). De ezen kívül is még károsodott a Német birodalom az arany valuta behozatalánál, miután passiv kereskedelmi mérlege által okoztatott, hogy nagy mennyiségű arany területéről eltávozott s más államok területére ment át. Például: csak Belgiumban 1876. áprilig 37 millió frank értékű arany mark veretett át huszfrankosokká. A német birodalmi bank az escompteláb felemelésével szándékozott megakadályozni az arany kifolyását, de a kívánt eredmény még kérdéses lévén, ezen rendszabály megnyugtatót még nem volt képes nyújtani.

Még a gazdag Anglia, mely oly régóta van az arany valuta birtokában, sem volt megkímélve a veszteségtől és a kártól, melyet a nemes érc ingadozásai okoznak. Anglia ugyanis sok külföldi értékpapír és részvény birtokában van, melyek a külföldi valuta és ércérték ingadozásai befolyása alatt állanak. Seyd számítása szerint Anglia vagyona ily külföldi papirokban 40—50 millió font évi jövedelemre becsülhető. Csak az indiai kormány váltóárfolyambani vesztesége 1876-ban 2.8 millió fontra volt felvéve. Ebből látható, hogy a valuta-viszonyok állandósítása ott is szükséges rendszabály lenne, mert minél nagyobb, minél terjedtebb egy államnak kereskedelme, annál inkább fekszik érdekében, hogy a többi államok is, a melyekkel összeköttetésben van, jóllétnek örvendjenek. — Az arany valutának az egész világon való behozatalára törekvők és ezek között sokan a nemzetgazdák közül is a Német birodalom azon lépését, hogy behozta az arany valutát, nagy haladásnak tartják azon irányban, miután szerintök minden államnak egy s ugyanazon ércet kellene valutája alapjául elfogadni. De hogy akkor, midőn a természet oly nagy bőségben ajándékozta meg a világot az arany és ezüst érczel, melynek bőségről az előbbeni századokban még fogalommal sem birhattak, hogy akkor ezen ajándékok egyikét a demonetisatio által el kellesék ejteni és elértéktelenítettetni, az már a forgalom és kereskedelem oly nagymérvű emelkedésénél fogva sem lehet helyes eljárás. Valamint azon körülmény sem hagyható figyelmen kívül,

hogy inkább az ezüst termelése van növekedőben, az arany termelése évről évre alább száll.

Az ércpénz szükségletére nézve Bagehot az angol Silver-Comittee előtt, mely a parlament által küldetett ki az ezüst értéke csökkenésének kikutatására, azon nézetet nyilvánította, hogy épen oly nagy nehézségekkel jár megszerezni a világforgalom jelenlegi ércpénzszükségletére vonatkozó hiteles és megbízható adatokat, mint a milyen nehézség a jövő ércpénzszükségletét megbírálni, vagy a világ jövő forgalmát megjövendőlni. — Az utóbbi években a Német birodalom még azt sem volt képes kipuhatolni, mennyi ezüst ércpénz van forgalomban területén.

Miként lehetne a Kelet és India szükségletét csak megközelítőleg is meghatározni, a hol alig pár év óta szorított ki az árucsere a pénzforgalom által, s az is inkább csak a tenger, vagy a vasutak és folyók szomszédságában levő helyeken. — Az utóbbi 40 évben India 200 millió frankot vett fel magában ezüstben, de az kiszámíthatlan, hogy a jövőben minő lesz szükséglete. Ha az egész demonetisált ezüst, az európai és amerikai bankok ezüst készlete és a forgalomban levő készpénz innét Indiának és Keletnek venné is utját, és feltéve, bár meg nem engedve, hogy ezen tartományok azt fel is vehetnék magukba, még akkor is az ujonnan termelendő ezüst hol találna forgalmat és helyet?

Az 1872.—1875. évi időszakban az angol Silver-Comittee evaluatioja szerint a világ összes bányáiban 54·7 millió font sterling ezüst termeltetett. Ezen idő alatt India, China és Japán 19·6 millió font sterlinget vettek fel ezüstben, tehát az ezüst termelésnek körülbelül egy harmadát. Tehát az ezüst többi mennyiségének még másutt is kell forgalommal birni, ha értékét nem akarjuk nagyobb csökkenésnek kitenni. Azon terv, hogy Europa és az Egyesült államok váljanak arany valutájú államokká, az összes ezüst pedig Ázsiába legyen utasítva, s a világ felosztatnék arany és ezüst államokra, nem oldja meg a problémát: mert miáltal lenne kedvezőbb a világforgalomra eme felosztás a mainál? a mindinkább terjedő kultura és forgalom ezen mesterséges határvonal által nem egy akadályba ütköznék! Közel kilátása van Ázsiának a kultura által mindinkábbi elfoglatására, mert már a suezi csatorna megnyitása ennek hathatós

eszközeül szolgált; másrészt Chinában, legközelebb az első vasutvonal ünnepélyes felszentelése (mely Pekinget a civilizált világgal összekötendi) is annak tekinthető. Nem-e kérdéses, miután most az arany iránt valóban mindenhol előszeretettel tapasztalható, hogy ezen arany és ezüst államok közötti határvonal épen Ázsiába fog esni? Vagy pedig ha máshová esnék, annak horderejét és káros voltát nem lehetne kiszámítani?

A Német birodalom az ezüstöt demonetisálván, ebbeni készletét kénytelen volt eladni, mely operatio még jelenleg sincsen befejezve; mint előbb említettett, 35—40 millió márka között leend a veszteség, mely ebből eredményezetteti fog. De ha egy más állam követné példáját e részben, ezen feladat még nagyobb veszteséggel járna, miután akkor megint az ezüstkészlet eladása folytán növekednék az ezüst kínálata, és az arany valuta behozatala által ama államba, annak nagyobb kereslete fog előidézteni, s ez okvetlenül ujabbán az ezüst értékének csökkenését és az arany emelkedését fogná előidézni. Két osztályba sorozhatók e tekintetben a világ államai, melyek az arany valutát behozhatnák: az egyik osztályt képezik azon államok, melyeknek nagy ezüst készletük van, a másikat azok, melyek papírpénz forgalommal bírnak. Amazok között első helyen áll Franciaország, mely nagy mennyiségű ezüstöt vett fel az utolsó időben; az angol Silver-Comittee jelentése szerint 1868-tól 1871-ig a bevitel ezüstben 271 millió frankkal volt több ott mint a kivitel, 1871-től 1875-ig 837 millió frankra emelkedett. Az ezüstbeni bankkészlet ez idő alatt 80 millió frankról 540 millió frankra szaporodott. Az utolsó 4 évben tehát Franciaország több ezüstöt vett fel, mint felét az azon idő alatt a világon termelt összes ezüstnek.

De maga a Silver-Comittee jelentésében világosan kimondja azt, hogy Franciaország ama rendszabályának — mely megszabja az ezüst veretésének határát — helyessége kétségessé van téve azon tény által, hogy egyidejüleg oly nagy mennyiségű ezüstöt veszen fel, és nincs igazolva azon feltevés, hogy ilyen eljárás még hosszú időn át fentartható legyen. Ezekből jogosan lehet következtetni, hogy ha Franciaország régi pénzpolitikáját el fogja hagyni, s az arany valutát hozná be, s nem fogja befogadni akarui a befolyó ezüstöt a világ-

forgalomból saját területére, sőt tovább menve, ha a demonetizáció folytán ő is ezüst készletét a pénzpiacra hozná eladás végett, hogy akkor az ezüst értéke még sokkal inkább alászállna; habár Franciaország kedvező kereskedelmi mérlegénél fogva még nem szenvedne is oly nagy veszteséget, mint a német birodalom. Másként állana a dolog, ha egy oly állam akarná az arany valutát behozni, a hol papírpénz és disagio uralkodik, mert az arany valuta behozatala után is az aranypiac versenyének lenne kitéve, és tehát azon eshetőség sem lenne kizárva, hogy minden arany ki fogna folyni területéről, a mi által ott az ipar és birtokviszonyok nagymérvű megrázkodtatásoknak lennének kitéve.

Ha az egész emberiségre hasznos és üdvös, nagyobbszerű haladási intézkedésről van szó, melynek célja elérhető, akkor az átmenet nehézségeitől visszariadni nem szabad. De ennek a nagyobb reformintézkedésnek, mint az arany valuta általános behozatalának lehetősége világszerte, azon előfeltétel megléveségéhez van kötve, hogy valjon az aranytermelés meg fog-e felelhetni az ezen esetben szükségessé leendő mennyiségnek?

Az emberek birtokában levő arany mennyiség vagy forgalomban van mint ércpénz, vagy mint bullion (nyers-arany), vagy a bankok pinczéiben mint alapletét, vagy pedig az ipar által feldolgozva találtatik, mint edények, tálak, asztalkészletek, diszitmények stb. alakjában. Az aranytelepekből nyert arany egy része a chinaiak kezébe megyen. Ezek mint igen szorgalmas munkások az aranytermeléssel nagy számban foglalkoznak a fő aranytelepekben. A chinaiak által termelt arany a civilizált világba nem jut, hanem általuk saját hazájukba szokott visszaküldetni és a chinai birodalom nagyszámu lakossága között eme tetemes mennyiség elenyészik; ezen hányada a termelésnek tehát számításba nem vehető és a statistikai kimutatásokba nincsen is belefoglalva.

A termelt arany egy másik része ott, a hol a napvilágot meglátja, az országok colonizációjára fordittatik, és az ottani lakosság kezei között van forgalomban. Amerika, Ausztrália az ott termelt aranynak köszönhetik nagyrészt jólétüket.

Az aranynak, mely Európába jön, csak csekély része

dolgoztatik fel az ipar által, de ennek meghatározása is csak megközelíthetőleg történhetik.

Egy másik tetemesebb része azonban azon államok pénzforgalmának szaporítására szolgál, a hol tényleg arany képezi az ércpénz forgalmának alapját. És végre még az is megtörténik, hogy egy államban forgalmán felül még nagyobb mennyiségű arany letéteményeztetik mint háborús célokra szolgáló alap (Kriegsschatz), mint ez a német birodalom által tétett 120 millió márka mennyiségben, a mely összeg meghaladja az orosz és siberiai productiót a legkedvezőbb évben is.

Ebből láthatni, hogy mindezen szükségletek kielégítése után nem oly nagymérvű mennyiség lehet az, mely az arany valutának Európában leendő még további kiterjesztésére lenne fordítható. Szorosan kikutatandó egy ily fontos kérdéssel szemben, hogy a világ ismeretes aranytelepei minő mennyiségű számba vehető aranyat termelnek és minő kilátások vannak új, még eddig ismeretlen telepek feltalálására nézve? Szerzőnk a következő fejezetekben főképen eme viszonyok leírásával foglalkozik, — az ismert aranytelepek földtani alakulásait írja le és ebből azok termelési jövőjére következtethetni igyekszik, a mi mindenestre a legfőbb fontossággal bír, mert az arany valuta behozatalának alapja az, hogy az arra szükséges arany-mennyiség beszerezhető legyen. Ezzel kapcsolatban arra is szükséges figyelmünket kiterjeszteni, hogy demonetisatiója az ezüstnek productiójára minő hatással fog birni?

Kétségtelen, hogy arany és ezüst között bizonyos összeköttetés látszik létezni, miután többnyire együtt jönnek napvilágra a legnevezetesebb aranytelepekben, (az ezüst még ólommal vagy más érczekkel együtt is előfordul néhol). A bányász munkája között nem választhatja külön az egyes érczemeket, a mint a tárnákból napvilágra jönnek; ott olvasztás által, vagy más módon választatnak szét egymástól. Miért is a különböző érczek között ezen összeköttetés bizonyos értékösszefüggést is létesít. Ezek értékére nem csekély befolyást gyakorolt eddig a higany ára; a higany az érczeket elválasztó processusnál főszerepet játszik az amalgamisatió folytán, ez tehát a termelési költségekre a legnagyobb befolyással van. A higany eleinte csak Indiában és Almedenben (Spanyolország-

ban) termeltetett, tehát mintegy monopoliummal birt. Már azonban 1876-ban, miután nagy higanytelepek találtattak fel időközben, a termelés nagy mérvben kiterjedt, úgy hogy 111,000 palaczkra becsültetik; (egy palaczk súlya 28.5 kilogramm). A higany ára a nagy termelés folytán csökkent; még 1875-ben Londonban a higany 24 font sterling volt, 1876. december hóban pedig 8 font 5 shilling, tehát 18 hónap alatt majdnem egy harmadára szállott le. Mily nagy mennyiség higany használtatik fel ezen bányákban az arany- és ezüsttermelésnél, az már abból is kitűnik, hogy például 1876-ban a comstocki és nevadai nagyhirű bányák 20,000 palaczk higanyt használtak fel.

Az arany- és ezüsttermelésnél mindazon körülmények és viszonyok figyelmet érdemelnek szintén, melyek más nyereséges üzlet megítélésénél tekintetbe szoktak vétetni. A san-franciscói bankár, a bányarésztvényekbe fektetett tőkéje után magas osztalékot kíván. Ha az ausztráliai munkás munkája közben belátja, hogy ez neki nem nyújt tisztességes keresetet, akkor mindjárt abbanhagyja azt és oda megyen, a hol gazdagabb telepről nyer tudomást, és így történt, hogy egész városok keletkeztek. Ellenben a chinai sokkal szerényebb igényű munkás, épen azon telepeket szokta művelni, melyeket az ottani diggerek (aranykeresők) már elhagytak és már nem tartanak érdemesnek a munkára.

Mennyi bányák léteznek világszerte, melyek veszteséggel munkáltatnak egy jobb jövő reményében, miszerint egyszerre csak egy gazdagabb tartalmú érre fog tatáltathatni! Annyi természeti, gazdasági és még socialis factor is bir befolyással a nemes érczek értékére, hogy a jövőre való következtetésekben biztos támpontot még leginkább az érczek termelési viszonyai, a jelenben és a jövőre következtethető kilátásai nyujtanak.

Ha az vizsgálják, hogy hol és minő jelenségek alatt fordulnak elő a nemes érczek, azt találjuk, hogy az arany vagy a föld felületén mosás által nyeretik, vagy a föld gyomrában aranytelepekben, melyek bányákban műveltetnek. A mosások keletkezése, a mint azt a tudomány megállapítja, a következő: A föld gyomrában bizonyos gőzök fejlődnek a melegség által; ezek azután, a mint a föld színére szálltak volna fel, lerakod-

nak egyes sziklahasadékokba, és onnét a bányákból vagy hegyekből eredő folyók által tovább hordatnak és valahol alluviók alakjában lerakodnak. A gőzök lerakodmányai aranyat tartalmaznak és az aranymosásokban ezekből termeltetik az arany. A tapasztalás mutatta azt is, hogy egyes bányákban minél mélyebben hatolnak, annál magasabb szokott lenni azokban a hőmérsék.

A világnak eddigelé legmélyebbre hatolt tárnája, mely a földgömb központja felé fúratott, az 1000 métert meg nem haladta. De még ugyanazon mélységű tárnákban is különböző hőmérséklet szokott előfordulni; például Prisbramban, Csehországban 890 méter mélységű bányában a hőmérsék 17 fok Reaumur, holott a nagyhirű comstocki bányában 600 méter mélységre 45 fok Reaumur a hőmérséklet.

A nemes érczek főképp szikla- és köhasadékokban fordulnak elő a legnagyobb mennyiségben; ezen sziklák és kövületek hasadékjai pedig leginkább vulkanikus régiókban és formációkban találtatván, a föld gyomrából felemelkedő gőzök által okoztattak. Így van a comstocki és selmeczi bányákban is. De vannak más aranytelepek is, melyek nincsenek oly szoros összefüggésben a kialudt vulcanicus régiókkal és formációkkal, a hol az arany pala- és quarczkövületekben mutatkozik, de ezekben nem találtatik oly nagy mennyiségben, mint a vulcanicus maradványok között. Ugy hogy leggazdagabb aranytartalommal azon alluviók bírnak, melyek a víz, vagy a lég hatásai alatt rakodtak le, és ilyenek voltak a californiai és ausztráliai aranymosások. Csak midőn eme mosások gazdagsága már csökkenni kezdett, akkor kezdték a quarcz-, pala- és gránittelepeket művelni és azokból is aranyat termelni.

Ezek előadása után szerzőnk az egész világon ismeretes aranytelepek és bányák leírását kezdi ismertetni, azok egyes földtani viszonyait, termelésük mennyiségét és egyéb körülményeit; azt, hogy hol nyeretik a bányaművelésben az arany tisztán, hol fordul pedig elő ezüsttel együtt, vagy más érczennel. Ezek ismertetése messzebb vinne, mint e kivonat kerete azt megengedi; de talán a leggazdagabb, a comstocki aranytelep ismerete nem lesz egész érdektelen.

A comstocki bánya ugyanis 1860-tól egész 1876 végéig 237 millió dollárt adott bullionban. (Bullion alatt azon ércz-mennyiség értetik, melyben az arany ezüst-, ólom- vagy réztől még nincsen elválasztva.) A bullionban rendszeren 40% arany és 60% ezüst, vagy más ércz vétetik a viszony alapjául.

A comstocki kő- vagy sziklahasadék 22,000 láb terjedelmel bir, némely helyen több száz lábnyi szélességben. Ezen hasadék oly ércztartalommal bir, hogy lencse nagyságban is fordul elő benne a nemes ércz; művelete igen könnyű, mert a kőnem quarczból áll, mely igen laza, és dynamittal vagy löporral való szétrobbantás itt teljesen felesleges. Azon sajátságos tünetény fordul elő a bányánál, hogy a melléktárnák minél mélyebben fúratnak, annál gazdagabbak ércztartalomra nézve, csak a 45 fok Reaumur hőmérsék képez gátot a mélyebbre hatolásra. Ezen akadályon segítendő, az utóbbi időben egy nagyszerű ventilationalis készülék állittatott fel, mely a hőmérséket 25 fokra volt képes alászállítani. Miután ezen fokát a hőmérséknek a nagy mennyiségű vizek melegségének fölpárolgása okozza: a bányáknak a felesleges víztől való megszabadítására és eltávolítására már hosszabb idő előtt egy alagút elkészítéséhez fogtak, mely Sutró tunnel elnevezése alatt ismeretes. Ennek elkészültéhez a bánya jövőjére nézve nagy reményeket kötnek. Ezen tunnel egész hossza 19,800 lábra van tervezve, melyből 76 végéig már 15,200 láb elkészült.

A bánya 1869-ben, bullionban 7.40 millió értékű dollárt termelt, 1875-ben 24.89 millió dollárt, a mi az összes amerikai nemes ércztermelésnek majdnem három hetedrészét képezi. Különös jelenségként a bánya viszonyaira nézve nem mellőzhető annak felemlítése, hogy eme bánya részvényei, miután az egy részvénytársulat birtokában van, daczára a hallatlan magas osztalékoknak, melyek adattak, 90-re szállottak le 1876. januárban. Sőt vagy a bányavizektől félelem, vagy a hőmérsék, vagy a bánya bedőlésének aggodalma, 1877-ben 36-ra szoritotta le árfolyamukat; az osztalékok beszüntetése is több oldalról hangoztatott.

De mennyire csökkent az arany-ércztermelés, az kitűnik a következő adatokból:

Californiában 1853-ban a nemes ércstermelés 65 millió dollárt tett, 1876-ban alászállott az egy évi termelés 16 millió dollárra, ennek legnagyobb része még aranyból áll ugyan, de fokozatos volt a termelés esökkenése; jogosan lehet tehát a jövőre nézve is az ezutáni esökkenésre következtetni, mert minden amerikai aranytelepben termelt bullionban csak azokban volt az aranytartalom nagyobb az ezüstnél, melyek mosások által nyertek. A mosásokban azonban oly rablógazdálkodás üzetett, hogy azok már alig jövedelmezők.

A vulkanikus kövületekben a termelés jövéjére inkább lehet számítani; az igaz, hogy az itt termelt bullionban több az ezüsttartalom az aranynál. Azon Európában létező és különösen vulcanicus formatióju kövületekben előforduló nemes érctelepek közt, melyeknek a jövébeni jövedelmezőségére is kilátás van, és melyek gazdag ércztartalommal bírnak, a magyarországiak és erdélyiek különös figyelmünket megérdemlik. A Kárpátok ama kőágazatainak, a hol a telepek előfordulnak, nagy hasonlatosságuk van a Cordillera hegységekkel, a kövületi formatiók itt is vulcanicus jellegűek. A nemes ércz a selmeczi és körmöczi bányákban hason alakban jön elő, mint a nagyhirű comstocki bányákban, de itt az alluvioformatiók igen kevés mértékben fordulnak elő. Itt, mint ott néha egyes erekre találtak, melyek igen gazdag tartalommal bírtak, máskor egyes tárnák munkája a befektetett várakozásnak épen nem felelt meg a nyújtott eredmény által.

A királyhegyi telep Selmeczen már Mátyás király idejében nagy lendületnek örvendett, de ennek jövedelmezősége egy földrengés következtében zavartatott meg. Ezen bánya megművelésére 1723-ban egy társulat keletkezett Potter Izsák kezdeményezése folytán, de habár a részvények egész Európában lettek elhelyezve, 10 évre reá már egészen értéktelenné lettek.

1774-ben egy örmény Gyulafehérvárt Born nevű bányatiszthez beállított a szomszéd Csertes hegység érczkövületeivel azok megvizsgálatása végett, és ennek folytán már akkor művelet alá vétetett a nagyági bánya, melyből mai napig is jövedelmezőségénél fogva termeltetik a nemes ércz. Ezen Born bányatiszt fia, Ignác, volt Mária Terézia idejében ama nagy

hírnevű bányagróf, a ki a higanynyal való amalgamisatiót hozta be a nemes érczek termelésénél és ki nagy érdemeket szerzett a magyarországi bányászat fejlesztése körül.

De a magyarországi és erdélyi aranytermelés mennyisége is csökkent az utolsó években: ez 1854-ben 1740 kilogrammot tett ki, 6 millió frank értékben, míg 1867-ben 1827 kilogrammot ért el, de azóta folytonosan csökkent, úgy hogy 1875-ben már csak 1564 kilogrammra ment a termelés. Hazánkban az ezüsttermelés mennyiségére nézve szolgáljanak a következő adatok:

1872-ben	:	17.136 kilogramm.
1873-ban		18.576 »
1874-ben		17.421 »
1875-ben		21.055 »

Ha a magyarországi bányák és a comstocki bánya között hasonlatot vonunk, az tűnik ki, hogy a comstockiban 1875-ben 84.5 millió franc értékű arany termeltetett, a magyarországiakban pedig 6.3 millió franc értékű arany, azaz amott 13-szorral több, mint nálunk. Ott is, nálunk is, minél mélyebbre hatolnak, annál gazdagabb aranytartalmú erek találhatóak, a magasabban fekvők inkább ezüstöt tartalmaznak. A mélyebben hatolást Selmecezen is a nagyobb vízmennyiségek akadályozzák meg. Ennek eltávolítására már több év előtt a József-tárna fúrása vétetett foganatba, melynek befejezésétől az egész bányahálózatra és jövőjére nézve sokat lehet várni. Mert ezen bányák mindig a víz általi eláradás veszélyeinek voltak kitéve, melyek a műveletnek csak akadályául szolgáltak. Ilyen veszély 1861-ben is előfordult nagyobb mérvben. De alapos a remény, hogy a József-tárna befejezte ezen bajokon segíteni fog és lehetővé fogja tenni az érczeknek mélyebb régiókban való termelését.

Az Erdélyben levő telepek legfontosabbjai: Zalathna, Körösbánya, Nagyág és Abrudbánya; az ottani lakosság sok kisebb különálló bányákban termeli az aranyat. Ezen bányák termelése az összes magyarországi aranytermelésnek felét képezi, a miből az aranytartalom gazdagságára lehet következtetni. A kisebb különálló bányák műveletei mindig sokkal költségesebbek lévén a nagy bányatelepek műveleteinél és hogy még

ennek daczára is jövedelmezők, az mutatja, hogy Európá leggazdagabb tartalmú aranytelepei közé sorozhatók.

Mióta az alkotmány visszaállított, a magyar kormány az erdélyi aranytermelést a végenyészettől megmentendő, a kistermelőktől az érczet beváltja beolvasztás végett, (minthogy a beolvasztási eljárás, a termelési költségek legfontosabbja, 25 százalékát teszi a brutto-értéknek) az olvasztót tőke hiányában a kistermelők nem lettek volna képesek előállítani, tehát ez a termelést még némileg lehetővé tette. Az ezüst az erdélyi bányákban figyelemre nem méltatik jelenleg, de az arany-, mint az ezüsttermelésnek nagyobb tőkebefektetés és bizonyos rendszer életbeléptetése mellett, még nagyobb jövője lehetne ott, mint nálunk Magyarországon is.

Az oroszországi, afrikai és ázsiai nemes érceztelepek is szemügyre vétetnek szerzőnk által, geologiai és egyéb viszonyaik ismertetése után, az arany jövő szerepére megyen át.

Az arany a multban nagy népvándorlásokat idézett elő sok helyen; az emberek ezrei gyors meggazdagodás reményében egyes feltalált telepekhez özönlöttek és így egész városok létesültek. A hol a bányák nem feleltek meg a várakozásnak, ezen városok csakhamar újra elenyésztek. De ezen népvándorlásoknak még egy más előnyük is volt, az t. i., hogy egyes nagy területek, melyek előbb benépesedve nem voltak, benépesedtek. Észak-Amerika, Ausztrália a kultura áldásainak megnyíltak; most ott a földmivelés virágzik, vasútak épültek, csatornák ásattak, a forgalom élénkebbé lett stb. Így történt ez pl. Californiában, Amerika éjszaknyugoti részében, Montanában és Idahóban is. Addig, míg a termelés az alluviókban mosás által történt, azok jövedelmezősége igen nagy volt, azonban azután apadni kezdett és az akkor nagy költségekkel felállított hidraulikus művek daczára a jövedelmezőség e mellett sem felelt meg a várakozásnak; és ekkor tehát a bányamunkások más foglalkozásra adták magukat, de ezen terület benépesedése mégis nagy vívmány volt a kulturára nézve.

A tapasztalás azt bizonyítja, hogy azon bányák nyujtanak legnagyobb kilátást jövőbeni jövedelmezőségre, a hol az ezüst nagyobb mennyiségben fordul elő az aranynál, miután az allu-

viók aranytermelése már majd ki van merítve, és újabbi felfedezésekre sem lehet biztossággal számítani.

Ez alól nem igen fordulnak elő sok kivételek. Guyanában az alluviókban az aranytermelés még emelkedőben van, de már a Nevada és Colorado hegység telepeiben és Délamerikának nyugoti részében levő bányákban az alluviók már kimerültek; ezekben az század elején még nagy volt az aranytermelés a jelenlegihez képest. Észak-Amerika keleti részében és Kelet-Indiában, hol a 16-ik században üzetett már az aranytermelés, az — kivéve Queenslandban — folytonos esökkenést mutat fel; a mosások évről évre kevesbednek, a bányák nem pótolják azon hiányt, mely a mosások termelésében előállt. Oroszországban az aranytermelés legtöbbszörre mosásokból veszi eredetét, ott a termelés emelkedését inkább lehet várni még egy ideig a birodalom nagy kiterjedésénél fogva. Európának még művelet alatt levő bányái inkább ezüstöt tartalmaznak mint aranyat, tehát az aranytermelés itt számba nem igen vehető.

Afrikában, a világ emez ösmeretlen és még ki nem kutatott részében, az aranytermelés még növekedhetik, de climaticus viszonyainál fogva annak nagymérvű emelkedésére nem igen lehet számítani. A chinai birodalomnak egyes folyóiban létező aranymosásokról tudomással birunk, szintugy hogy Ázsiának a tatárok által lakott részének egyes barlangjaiban aranyat tartalmazó homok találtatik és ott van is arany termelés. De Ázsiában ösmeretes az arany becese és az aránylag csekély mennyiség a nagy lakosság között teljesen elenyészik. Hasonló eset van Japánban is.

Indiában és Borneoban az aranytermelés mindinkább apad évről évre.

Amerikának Egyesült államaiban a Dacotai és Black-Hills hegységek 1876 őszén valami Wheeler nevű egyén által kutattattak fel arany tartalmukra nézve; ezen kirándulásból 5 havi munka után Wheeler a Fort Larimie nevű városba 1900 font aranyat hozott, melyet társaival azon idő alatt termelt.

Ha mindezen ösmert telepek számba vétetnek, az aranytermelés mérve megközelítőleg mégis megállapítható. A föld alatti, legtöbbszörre vulcanicus kövületekben történő bányater-

melés több ezüst mint arany tartalommal bir. Például Nevada, Comstock, Colorado, Uj-Granada és a Kárpátok. Ezek évi aranytermelése 101 millió frank értéket tesz, az ezüst-termelés ugyanezen telepekből évi 182 millió frank értéket képvisel. Más telepekből való termelés, melyekben több az arany-tartalom mint az ezüst (mint Queensland Victoria például), az évi termelés 76 millió frank értéket teszen ki. E szerint az egy évi aranytermelés, mely a bányákból ered, (hozzá-számítva a többi kisebb telepek aranytermelését) körülbelül 196 millió frank értékre megyen.

Továbbá a bányatermeléshez hozzá kell számítani a mosásokból és alluviókban termelt aranyat is, (p. o. Columbia-California, Montanában) melyet 387 millió frankra lehet tenni évenként. A két módon nyert arany összeadatván, az évi aranytermelés 584 millió frank értéket képvisel. Ezen számok is kimutatják, hogy a mosásokban termelt arany a bányatermelést mennyire felülmulja, — azonban tetemes csökkenés fog a termelésben előjönni akkor, midőn a mosásokból már nem fog termelés létezni, erre pedig számítani kell, mert annak mennyisége évről évre már is apad, s azt bizton lehet következtetnünk, hogy egykor teljesen ki lesznek merítve a most még gazdag mosások. Az 1848—1875-ig terjedő 28 évi időszak alatt, midőn a legnagyobb aranyfelfedezések történtek és az aranytermelés tetőpontját érte volt el, az összes termelt arany 16804 millió frankot tett ki; ebből Észak-Amerikára 6123 millió frank, — az orosz birodalomra 2576 millió frank, — Ausztraliára 5530 frank esik.

Száztéliakban kifejezve a bányák termelése a jelenben 34.76⁰/₀-át teszi az összes aranytermelésnek; az alluviók termelése pedig 65.24⁰/₀-ját. Az utóbbi 28 évi időszak alatt pedig a bányatermelés csak 12⁰/₀-ját adta az összes létező arany-mennyiségnek, az alluviók termelése ellenben 87.98⁰/₀-ját. Nem vonható kétségbe a mondottak nyomán, hogy az alluviók termelése, a mosások határoznak az arany közgazdasági szerepe fölött; az arany jövője tehát attól függ, minő leend a termelés a jövőben az alluviókból. Az aranytelepek története tanusítja, hogy legtöbbsnyire, a mint kezdetét veszi egy bánya művelete, kevéssel reá elérctik termelésének legmagasabb foka.

De már nem sok idő múlva reá a termelésben esökkenés áll be, akkor a telep egyesek kezéből többnyire részvénytársulatok kezébe szokott átmenni; ha már ennek birtokában sem indul virágzásnak egyhamar, akkor nem szokott tovább folytatatni a művelet, hanem teljesen megszünttetetik.

Már Humbold állította, hogy a leggazdagabb tartalmú aranytelepek a világ lakott részeinek legszélén léteznek. De napjainkban már a világnak ezen részei is át vannak kutatva, a régibb kőületeket tartalmazó és a vulkanikus formatioval bíró hegységek már mind ösmereteseek, és e szerint valami új igen gazdag telep felfedezésére nem igen lehet már számítani. Szerzőnk véleménye szerint az eddig termelt arany, mely az emberek kezei közt van, több mint fele a világon létező összes aranynak, nem véve tekintetbe a tenger alatti, vagy a Polusok körül a jég által fődött, vagy a homoksivatagok által eltákart telepeket, melyekhez nincs kilátás, hogy hozzá lehetne jutni. Az európai embertörzs majd mindenhova elhatolt; tetőpontját érte el az aranytermelés, de hogy most fokozatosan esökkenésnek indult, az tagadhatatlan jelenség.

Talán csakis Afrika jelölhető ki azon világrész gyanánt, a hol még az aranytermelés emelkedni foghat. De igen nagy kérdés, valjon ott a climaticus vagy egyéb viszonyok meg fogják-e engedni, hogy az aranytermelés oly fokot érjen el, mint a többi aranytartományokban elért volt; ez a cultura ottani behatolásától is feltételeztetik.

Ha tehát Afrika aranytermelését, — melyre megközelítőleg sem lehet építeni — számba nem vesszük, és a többi világrészek termelési viszonyait contempláljuk: azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy az aranytermelés mindinkábbi esökkenése folytán, jelenleg ténylegesen gyakorolt és az egész világon kiterjesztett szerepét nem fogja fentarthatni.

Más viszonyok alatt van az ezüsttermelés; ez mosásokban sehol sem termeltetik, hanem bányatermelés útján látja meg a napvilágot. Ezen bányák vagy egyes családok, vagy részvénytársulatok birtokában vannak. Az ezüst (ámbar értéke viszonylag csekélyebb az aranyénál és termelése nem nyújt oly jövedelmezőséget mint az arany,) — ha nincsen is az a colonisáló szerepe, mint amannak — civilisationalis hatása nagyobb az

aranyénál. A hol az ezüst, mint a keleten, csereeszköz gyanánt van forgalomban, ott az a kultura első jelenségére mutat. Az arany a forgalom központja felé törekszik, az ezüst ellenben a forgalomnak új területeket szerez meg. Az amerikai, comstocki bányákban termelt ezüst — trade-dollar alakjában jut onnan Chinába, Indiába és Ázsia többi részeibe; — Afrika belsejében az utazó az osztrák levantei tallért találja mint a forgalmat közvetítő ércpénzt. — (Ausztriában 1874-ben 5.21 millió forint levantai tallér veretett, 75-ben 6.97 millió forint, 1876-ban pedig 10.64 millió forint). A jelenleg művelet alatt levő, akár californiai, akár perui, akár mexicói ezüstbányákban oly nagy az ezüst-tartalom, hogy a termelés még nagyban fog emelkedhetni. Az ezüst oly nagy mérvű értékcsökkenését nem is a termelés hanyatlása, az ezüst-erek kiapadása okozta, hanem mint magyaráztuk, ezt leginkább az ezüst-demonetisatio idézte elő. — Különösen mióta a higany ára annyira csökkent, azóta az ezüst termelése biztosabb alapra is van fektetve. — Láthattuk, hogy az ötvenes években azon félelem kezdett elterjedni, hogy a californiai aranytelepek felfedezése folytán az arany értéke csökkenni fog és a világ aranyával fog elárasztatni. Ezen félelem nem teljesült, s már is az aranytelepek immár apadásnak indulnak, a termelés évről évre lejjebb száll. Az ezüstről éppen oly kevéssé lenne jogosult adandó alkalommal ama félelem; új telepek felfedezésére azonban nincsen semmi szükség, mert a meglevő telepek kiapadásától nincsen mit félni. Csak a művelet alatt álló ösmert bányákban kell az ezüst-termelést kellőleg fokozni és a termelés nagy emelkedésére bizton lehet számítani, mert daczára az ezüst-érték hanyatlásának, a productio már is emelkedett. Több mint hatoda az összes aranytermelésnek oly kövületekből történik, melyek több ezüstöt tartalmaznak, mint aranyat. Nagyobb mennyiségű arany vonatik el annak sajátképi hivatásától az ipar által mint ezüst, csak Angliában 4—5 millió font sterling értékű arany használtatik fel évenként aranyozás, iparneműek, asztalkészletek és ékszerek készítésére.

Indiába is sok arany szokott kivitetni az ezüstről kívül, mely ott forgalomban van. Ezen arany ékszerek alakjában

szerepel, az indiai lakosság megtakarításból származott fillérjeit ékszerekbe szereti elhelyezni.

Az ipar által 40 év alatt a forgalomtól elvont arany 2500 millió frank értékre becsültetik, (csak Austriában 1862-ben az ipar 978,000 frt, 1872-ben pedig 3.000,232 frt értékű aranyat dolgozott fel.

Ezen számok azt bizonyítják, hogy nagy mennyiségű arany vonatik el a forgalomtól; a különböző bankok letétje is figyelmet érdemel: csak Európában ezen letétek 2192 millió frank arany értéket képviseltek és 1876-ban 4471 millió frankra emelkedtek. Továbbá sok arany a forgalomban lévő pénzek elhasználása és kopása által is elenyészik.

Szerzőnk következtetéseiből láttuk, hogy az aranyvalutának az egész világon leendő behozatalához szükséges arany-mennyiség nem igen fog előállíthatni, minthogy az újabb telepek felfedezésére vajmi kevés kilátások vannak! Az alluviók és mosások képezték az aranytermelés oroszán-részét, ezek mindinkább csökkenvén, szerzőnk véleménye az, hogy már egy század mulva az aranytermelés csak is az igen költséges bányaműveletre fog szorítkozni a többi források kiapadása miatt. És ekkor a csökkenő termelés folytán, az arany értéke még inkább emelkedni fogván: az arany, mint forgalmi eszköz magát fentartani nem foghatja, mi okból Suess az aranyvaluta behozatalát az egész világra ellenzendőnek tartja.

Ezután kérdi: Van-e befolyása az ezüst értékadásnak annak termelési mennyiségére?

Az ezüst a jelenleg művelet alatt álló bányákban vagy aranynyal fordul elő, mint Nevadában s a Kárpátokban, vagy ólommal, vagy más érczek nélkül önmagában találhatik, mint pl. a leggazdagabb ezüst-telepekben Mexikóban és Dél-Amerikában, melynek termelése a jelenleg forgalomban lévő ezüstnek legnagyobb részét képezi. 1876-ban az ezüst-termelés mennyisége összesen 418 millió frankot tett, (ebből ólommal együtt 182 millió,) és a hol az ezüst magában termeltetett, 165 millió frank érték jött a föld színére.

Ha a még további törvényhozási tények folytán, az ezüst mindinkább demonetisáltatnék, tehát elértéktelenítették, akkor valószínű, hogy az ólommal együtt történő produktió még in-

kább alább szállna. Az arannyal együtt történő ezüst-produkció azonban nem igen lenne változásnak kitéve, miután itt az arany értéke irányadó, s biztosítja e művek jövedelmezőségét. Még csak azon bányák veendőik tekintetbe, ahol csak ezüst magában termeltetik; ezek közül azok, melyek ércgazdagságuknál fogva a technika és a tudomány által megállapított módozatok alapján nagyobb mennyiségű ezüstöt lennének képesek termelni, olcsóbb önköltségek mellett, jövedelmezőségüket az értékcsökkenés dacára fentarthatnák, a kisebb bányatermelésre habár kártékonyan hatna, de a nagyobbakra nem, tehát a termelést nagyban és egészben a demonetisatio nem igen apasztaná.

Ezt az utóbbi évek is bizonyítják, a midőn az ezüst ára csökkent, de a termelés mégis emelkedett, mert a kereslet és kínálat törvényei az ezüst-termelésre nem annyira irányadók, mint más körülmények.

Suess az előadottak nyomán az aranyvalutának az egész világra való behozatalát sem kívánatosnak, sem haznosnak nem tekinti, és tagadásba vonja, hogy az a szabad kereskedelmi tanok kifolyása, miután az aranyvaluta elterjedése phisikai törvények által van szabályozva. A szabad forgalom a valuta egyformaságát követeli, ezek az egyedüli aranyvaluta behozatala által épen nem idéztetnének elő, sőt a távoli jövőben inkább még megzavartathatnak, ha az arany termelési viszonyait figyelembe vesszük. Ha tehát egy internationalis megegyezés nem jöhet létre az Egyesült-Államok által tett felhívás alapján, mi valószínű, különösen a miatt, hogy az arany és ezüst értékének megállapítása azok mostani árhullámzásai miatt, jelenleg kivihetetlennek tartatnék, akkor legcélszerűbbnek tartaná szerzőnk az ezüst-valutához való visszatérést, az aranypénzek egy bizonyos mennyiségének veretése mellett, melynek értéke az árfolyam által lenne szabályozva. Ennek hátránya csak az lenne, hogy azon államok, melyek nem lennének hajlandók az aranyvalutát elhagyni, megtartanák az árhullámzásnak azon jelenségét a nemes érczek között, melyet a törvényhozások eltávolítani ugy sem voltak képesek.

Az nem lehet cél, hogy az európai államok az aranyat magukhoz ragadják, az elértéktelenedett ezüstöt pedig a többi világrészekre reáerőszakolják; a cél a viszonyok állandósítása,

és ez csak akkor érhető el, ha nem egy ércz nem uralkodik kizárólag a forgalomban, mert hogy a phisikai törvények uralják a világon az érczek termelését, az tagadhatlan, és ezek — az igaz, a távoli jövőben csak — de az arany-termelésnek egykor mégis gátat fognak vetni s lesz idő, midőn az a gazdagok birtokában mint műkincs fog szerepelni, de nem lesz képes a világban mint esereeszköz, vagy mint az terveztetik, mint fő és egyedüli érczpénz, hivatását betölteni.

GRÓF DESSEWFFY AURÉL.

AZ ELSŐ DUNAGŐZHAJÓZÁSI TÁRSASÁG

JOGI VISZONYA AZ ÁLLAMHOZ.

Az első duna-gőzhajózási társaság jogviszonyai, az egyesületi szabályokon s a törvénynek és szabályrendeleteknek a hajózási vállalatokra általánosan szóló intézkedésein kívül, az általa nyert szabadalom-levelekből, a legfelsőbb helyt megerősített alapszabályokból s az 1873. XIII. és XIV. törvényezikk határozásaihoz származnak.

A társaság első szabadalma vagy kiváltsága (Privilegium) Bécsben, 1830. szeptember 30-án kelt, német szöveggel. E szabadalom-levél a társulat részére, ennek alapszabályai megerősítésének napjától számított tizenöt évre, vagyis 1830. szept. 17-től 1845. szeptember 17-dikéig terjedő kizárólagos jogot tart fenn az Andrews és Pritchard-féle gőzgépek használatára, ha a társaság a Dunán, különösen nem okadatolt és egy éven túl nem terjedő szünetelés nélkül gőzöseit megindítja, és két év múlva a Dunába ömlő mellékfolyókat is legalább egy-egy gőzessel járattja, hogy utasokat és árukat saját hajóin szállítson, s a maga és más hajóit vontassa.

A társulatot e szabadalom-levél a kereskedelmi udvari bizottság — Commerz-Hof-Commission — 1817. november 11-én kelt határozmányának 9—12. §§-aira kötelezi, s egyuttal az ugyan e bizottsági határozmány 6. és 7. pontjaiban foglalt kedvezményekre jogosítja.

A második kiváltság-levél 1831. április 22-én ugyancsak Bécsben, latin nyelven készült s azon módon, mint az előbbi,

tizenöt évre szól s ugyanazokat a föltételeket tűzi ki, mint amaz, csakhogy nem egész átalánosságban, hanem egyedül és egyenesen Magyarországra, a magyar hatóságokra és alattvalókra való utasítással.

A harmadik „privilegium exclusivum“ 1838. május 17-én szintén Bécsből és latin nyelven van kiállítva, s a megelőző 1831-iki okmányban az átalánosságban kimondott időtartamot szabatosan körülírja, vagyis meghatározza, hogy az, 1830. szeptember 17-től 1845. szeptember 17-ig számítandó; de a Duna mellékfolyóiról is határozottabban szól, a mennyiben ilyenekül, hova a gőzhajózás kiterjesztendő: a Tiszát, Drávát és Szávát nevezi meg.

E harmadikkal egy nap jelent meg a negyedik kiváltságlevél, mely az előzőleg kiadott „jus exclusivum“-ot más tiz évre, t. i. 1845. szept. 17-től 1855. szept. 17-ig terjeszté ki. Ez, mint a rávezetett záradék mondja: „Az 1839. esztendei Pünkösdi hava 6-ik napján Tekintetes nemes Mosony Vármegyének királyi kiváltságolt Magyar-Óvár Mezővárosában tartatott közgyűlése alkalmával Ferdinánd ö császári és királyi Felségének mostanság ditsőségesen uralkodó Fejedelemnek e jelenvaló kegyelmes királyi kiváltságos levele szokott szertartással és illendő tisztelettel felolvastatván kihirdettetett, iránta pedig senkinek ellenvetése nem levén, a Megye Jegyzőkönyvébe beiktattatni elrendeltetett.“

A társulatnak tehát ez az első szabadalom-levele, mely nálunk ki lett hirdetve, s így az akkori törvényes formák színe alatt látott napvilágot.

Mindnyájának kiváltsági jellege az Andrews és Pritchard javítású gőzgépek kizárólagos használatára vonatkozott. Ezt mutatja az 1830-iki okmány következő tétele: „Wir . . . ertheilen . . . das Privilegium . . . nach der von John Andrews und Josef Pritchard verbesserten und . . . privilegirten Construction.“ Ugyanez van az 1838-iki okmányban kimondva, midőn ez a „Machina vaporaria“-ról szólván, annak magyarozatául közbeveti: „secundum constructionem privilegiam“, mi alatt Andrews és Pritchard-féle gépek értendők.

Egy ötödik privilegiumot 1839. május 10-én nyert a társaság vashajók építésére, mely kiváltság 1839. május 10-től 1854. május 10-ig vala hatályban tartandó.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy általában mind a gőzépek használatát, mind a vashajók építését illetőleg, az említett privilegiumok Magyarországon tényleg csak a vállalkozás hiányában és e mellett állott meg: mert a mint több sziszeki kereskedő vállalkozott, „Sloga“ azonnal fölépült s járt a Száván, míg nem állítólag 1846-ban Xupanjenél a felső Száván elsülyedt; s a negyvenes években megalakult a tiszai magyar gőzhajózási társulat is, melynek első gőzöse „Debreczen“ később az első Dunagőzhajózási társaság kezére került s e néven még ma is forgalomban van.

1845. május 10-én az idegen verseny ellen (gegen fremde Concurrenz) kért ótalmat a társaság az alsó-ausztriai kormánytól, melyet ez neki 1880. szeptember 17-ig terjedő határidőre, az udvari kamarának a m. kir. udvari kancelláriával egyetértőleg 1846. augusztus 25-én hozott határozata alapján ki is adott azzal a föltétellel, hogy

a) a vállalat vitelárait a kormány beleegyezése nélkül ne változtathassa;

b) a társulat az általa eddig hajózott vizeken való közlekedést a megkivántató élénkséggel folytassa, és ha a kereskedelmi érdekek kívánják, új vonalokat is nyisson, s a Tiszán 1846. augusztus 5-én ép a kereskedelmi érdekek szempontjából megnyitott gőzhajózási szolgálatot tovább fentartsa;

c) hogy ott, hol hajói járnak, a postát ingyen szállítsa.

Ez ótalmi levél lön forrása a további bonyodalmas egyezségeknek és szerződéseknak, minőket csak az újabb kamatbiztosítást élvező vasutak engedély- és egyéb okmányai tüntetnek föl.

Az 1846-ki okmány alapján származott az 1857. május 23-iki egyezmény, mely az 1856. márczius 30-án kelt párisi szerződés folytán beállt változások kiegyeztetésére szolgált. A párisi szerződés 15. §-a ugyanis szabadnak nyilvánítá a dunai hajózást s ekkép az 1846-iki közvetlen föntebb érintett ótalm fentartása lehetetlenné vált: kárpótlást kért tehát a gőzhajózási társaság a kormánytól, hogy az adott védelemre támaszkodó

nagyobb üzleti és forgalmi berendezésével, melyet a verseny elleni biztosíték alapján terjesztett ki annyira: tovább, a versenytilalom fölfüggesztése után is fentarthassa magát.

Az 1857-iki úgynevezett biztosítéki szerződésben (Garantie-Vertrag) a kormány a társaságnak 1880. év végeig, tehát huszonhárom évre a vállalatába fektetett 24.000,000 pfrt után 1.920,000 pfrt évi tiszta jövedelmet biztosított, fentartván a társaságnak az állam iránt az 1846-iki okmányban fennebb részletesen elősorolt kötelezettségeit, valamint a katonai kincstárral 1853-ban kötött külön szerződésének azt a pontját is, mely a hadsereg és hadi szerelmények szállítására vonatkozott. A szerződés egyéb tételei az elszámolási módozatokkal foglalkoznak.

Erre következett az 1861. december 3-iki úgynevezett Additional-Vertrag, mely az 1857-iki szerződés alapján a társaság pénzügyeivel foglalkozik, s különösen annak pécs-mohácsi vasuti ügyeit igyekszik hat évre rendezni.

Végül jött az 1868-iki július 4-iki szerződés, mely az 1861-ikinek érvényét már hat évre (1866—1872.) terjeszté ki, a hajózás érdekében különösen kiemelvén az 1846. okmány alapján, az 1857. szerződésben is említett pontot, mely a mellékfolyók járatásáról szól; s itt a Tiszán, Dráván, Száván kívül, mint rendesen gőzösökkel járandókat, a Marost és Szamost is kijelöli.

A mint láttuk, az első sorban említett szabadalmi vagy kiváltságos levelek, és a közelebb felsorolt szerződések és egyezmények kivétel nélkül a fejedelem és kormánya kifogyhatlan kegyelméről tanuskodtak, mint a hogy a latin szövegükből mindenütt olvashatni, hogy a „Societas . . . . . uti, frui, et gaudere possit, ac valeat.“ Az 1846. okmány a „do ut des“ és „facio, ut facias“ elvére támaszkodik: ótalmat ad; de ezért méltányos szolgálmányokat is köt ki s nem tagadhatjuk meg az akkori kormánytól a helyes érzéket, mely az adott ótalommal szemben, némely garantiákról is gondoskodott, melyek az államnak az elvállalt terhekért bizonyos kárpótlást is szolgáltathattak. Az erre következett szerződésekben és egyezményekben hiában keresnök ezt. A kormány, mintha ingani érezné maga alatt a földet, folyvást tévedve, egyik kötelezett-

ségből a másikba bonyolul: miguen az alkotmányos aera belép, s mindig több élet, tevékenység száll a forgalomba s a gőzhajózási verseny is ébredt; a magyar kormány pedig a subventió terhében osztozván, a társaság belviszonyaiba mind több befolyást gyakorolt, majd a társulat is az egy helyett két kormánynyal szemben önállóságra vágyott, a dolgok régi rendjének ekkép változásával a subventió kérdése, illetőleg megszüntetésének ideje beállt.

A kamatbiztosíték kérdésének tárgyalásával jött létre az 1873. XIII. törvénycikk, mely a társaság megadóztatásáról szól, s ennek jövedelmi adóját az osztrák hajózási vonalokról az osztrák, a magyarokról a magyar, s a külföldi vonalokról a quota arányában, mindegyik kincstárába, külön az öt megillető részben befizetendőnek rendeli.

A jövedelmi biztosítás, s ezzel az államnak a társasággal való minden szorosabb összeköttetésének megszüntetése az 1873. XIV. törvénycikkben van kimondva, mely 1869. január 1-jétől számítva hatályon kívül helyezi az 1857. május 23. egyezményt s az ezzel kapcsolatban állt minden jogot és kötelezettséget; visszahelyezi a társaságot teljes tulajdonjogába s igazgatási szabadságába minden a hajózáshoz tartozó ingóságaira és ingatlanaira nézve, s e jog gyakorlatában jövőre csak a társulati alapszabályokban foglalt egyéb, de nem a jövedelem-biztosításból származó határozatok lesznek irányadók és kötelezők.

Ha tekintjük a társulat alapszabályait: a ma is érvényben levő alapszabályok (1852. október 16-ról) a társaságnak az államhoz való viszonyára vonatkozólag ezeket mondják: (9. §.) a társulat a kereskedelmi ministerium ótalma és főfelügyelete alatt áll; a főfelügyelettel főlrubázott ministeri biztos föladata a közérdekek megóvása feletti örködés; jogában van az üzlet kezelése iránt magának felvilágosításokat kívánni, a társulati tanácskozmányokban részt venni s az oly végzéseket és intézkedéseket, melyek az alapszabályokkal, az állami tekintetekkel és a társulati érdekekkel összegyegyztetetők nem volnának, egyszerűen figyelmeztetéssel fölfüggeszteni.

Ekkép, mint láttuk, az eredeti kiváltság-leveleket, az 1856. párisi szerződés közönséges hajózási engedélyokmánynyá változtatta; a vashajók kizárólagos építési és használati jogáról

szóló 1839-ki szabadalom 1854. május 10-kével mindenkép lejárt; az 1846. védelmi levelet alapjában szintén a párisi szerződés és részleteiben az 1857. november 7-én, Bécsben kelt dunahajózási okmány tette semmivé; a védelmi levél érvényének pótlásul kötött későbbi szerződéseket és egyezségeket pedig az 1873. XIV. törvényczikk helyezte hatályon kívül; az első dunagőzhajózási társaság jogi viszonya tehát az államhoz ma semmiben sem különleges, s az egyéb hazai gőzhajózási vállalatokétól csak abban különbözik, hogy neki a hadi és katonai szállitmányokra, valamint a posta szállítására nézve az állammal külön szerződése, s részére az 1873. XIV. törvényczikkben az is biztosítva van, hogy 1880-ig a társaság minden kedvezményben és előnyben részesülhet, melyet a törvényhozás bármely más gőzhajózási vállalatnak adna: az egyéb hajózási vállalatoknak pedig se ily biztosítéka, se ily szerződesei nincsenek.

KENESSEY ALBERT.

ÚJ KÖZMUNKÁK FRANCZIAORSZÁGBAN.

A köztársasági párt Francziaországban a múlt év végén ismét kormányra jutott. Az elnöki izenet, mely a Dufaure-ministeriumot deczember 14-én a kamaráknak bemutatta, azt hirdeté, hogy az ország anyagi jólétére új korszak nyílik meg. A kormány ugyanis az összes közlekedési hálózat nagymérvű fejlesztését első rendű feladatai közé sorozta.

A francia közgazdaság több ágában egy idő óta pangás állott be; a törvényhozás szükségesnek látta a baj okainak föl-derítésére enquêtet rendelni. Több másodrendű vasut a válság szélére jutott; más vállalatok nem bírták a nekik engedélyezett vasutakat megépíteni; a nagy társulatok szintén elhalasztották hálózataik kiegészítését. 1874 óta a kormányok és a képviselőház ismételve foglalkoztak a közmunkáknál jelentkezett bajokkal, de az orvoslat mindannyiszor elmaradt. Most a kormány belátta, hogy a romlást tovább harapózni nem engedheti; Franciaország versenyképességének érdeke megköveteli, hogy az olcsó termelés egyik főeszköze: az olcsó szállítás, a vas-, vizi-s kőutak szaporítása által előmozdittassék. A mellett a kormány a tőkének új elhelyezést és a népnek tartós munkára új tért akart nyitni. Megszilárdítja ezzel a népben a köztársasági uralomhoz való ragaszkodást és elnémitja a császári párt izgatását, hogy „a köztársaság alatt éhen hal a nép.“

Freycinet közmunkaminister mindjárt két héttel a tárca elvállalása után megkezdette egész sorát a köztársaság elnöke

s a törvényhozás elé terjesztett javaslatainak. F. é. január 2-ikán jelentést tett Mac Mahonnak azon tanulmányokról és törvényhozói lépésekről, melyek első sorban elintézendők, mielőtt a vasuti hálózat tovább fejlesztéséről rendszeres tervet lehetne megállapítani. Mindenek előtt szükséges — ugymond a minister — tisztán elkülöníteni a nemzeti hálózatot országos érdekű (réseau d'intérêt général) és helyi érdekű hálózatra (réseau d'intérêt local). A felosztás ezen elve el volt mindig ismerve, de a gyakorlatban mindeddig nagy határozatlanság uralkodott. Megtörtént, hogy úgy az állam mint a megyék egyszerre maguknak igényelték ugyanazon vasutvonalakat; más esetekben viszont mindegyik azt látszott hinni, hogy a teher másokat illet, úgy hogy senki sem ragadta meg a szükséges kezdeményezést. Ezen két mód mellett a megoldás függőben, a munka pedig végrehajthatlan maradt. A minister azt hiszi, hogy ezen visszásság el fog tűnni az nap, melyen egy nyilvánosságra hozott általános osztályozás tudatni fogja mindenkivel hivatásának szabatos határvonalait. Az állam és a megyék, kellőleg fölvilágosittatván arról, hogy mi tartozik reájok, erélyesen fogják megkezdhetni feladatukat, az összeütközésektől és mértéktelen versenyzéstől való félelem nélkül.

A helyi érdekű vasutakról első ízben az 1865. július 12-iki törvény rendelkezett. E törvény szerint*) helyi érdekű vasutak építhetők: a) megyék vagy községek által, az érdekelt tulajdonosok közreműködésével vagy a nélkül; b) engedélyesek által, az érdekelt megyék vagy községek hozzájárulásával. Ezen vasutak a következő rendszabályoknak vannak alávetve. A helyi érdekű vasutak irányát, vonalozását s építésök módját és föltételeit stb. a megyefőnök javaslatára a megyei tanács állapítja meg. Ezen vasutak a belügy- s közmunkaministerek együttes előterjesztésére az államtanács által engedélyeztetnek. Az építési terveket a főmérnök véleményének meghallgatásával a megyefőnök hagyja helyben; ő hagyja helyben az árszabásokat és ellenőrzi az üzletet. Mindazon segédforrások, melyek a megyék és községek által a közutakra igénybe vehetők,

---

*) L. Hieronymi K. A közmunka-ügyek állami kezelése Franciaországban 1874. 495. l.

nevezetesen a pótadók, valamint a községi utakra vonatkozó törvény által nyújtott administratív könnyítések, a helyi érdekű vasutak javára is hasznosíthatók. A megyefőnök fölmentheti az ily vasuti vállalatot a vonalnak egészben vagy bizonyos helyeken való bekerítéstől, ügyészintén sorompók állításától a vasut által szelt, de kevésbé járt utakon.

A helyi érdekű vasutak építésére az állampénztárból pénzsegély engedélyezhető. Ezen segélypénz $\frac{1}{3}$ részeig emelkedhetik azon összegnek, melyet a kötendő szerződések értelmében a megyék, községek vagy érdekelt földbirtokosok fedezni tartoznak. Az állami segély ezen összegnek felében állapítható meg azon megyékben, melyekben a négy egyenes adó után kivetendő pótadó 20,000 frankon alól van, és nem haladhatja meg a fentebbi összeg $\frac{1}{4}$ részét azon megyékben, melyekben e pótadó 40,000 frankot fölülmul.

Megjegyzendő, hogy a vágány szélességére nézve nem történt semmi positiv intézkedés; hogy az 1865-iki törvényt előkészített enquete a maga jelentésében azt javasolja, hogy a vágánytásvlat, a sínek súlya, a forgalmi eszközök berendezése stb. a körülményeknek megfelelő szabad választásra hagyassék. E szabad választás folytán valamennyi helyi érdekű vasut, néhány ipari vaspályát kivéve, az országos hálózatával egyenlő vágányra épült.

Ezen vázlatból is kiderül, hogy Freycinet közmunka-minister a köztársaság elnökéhez intézett, előbb említett fölterjesztésében joggal állítja, hogy nem létezik oly formula, mely szabatosan megkülönböztetné az országos és a helyi érdekű vasutat. Majd a nagy kereskedelmi áramlat, majd az ország védelmének érdekére, majd a kapcsolatba hozott központok fontosságára, majd a vonalak hosszára, végre a létesítésükhöz járult tényezőkre alapították a megkülönböztetést; de világos, hogy ezen magukban véve helyes szempontok sok kivételnek vannak alávetve, s azért egyik sem szolgálhat szabályul az osztályozásnál. Sokszor ezen szempontok együttesen veendőek figyelembe valamely tervezett vasut megítélésénél s az eldöntés mindig specialis vizsgálatot igényel. Tanulmányozni kell a tervben levő vonalat valamennyi viszonyra nézve, a melyben jelentkezik: a vidék sajátzerű jellegét, melyet át fog szelni, a gaz-

dasági s katonai viszonyokat, melyeknek a vonal megfeleljen, mielőtt kimondható, hogy azon vasut csakugyan országos, vagy pedig helyi érdekű-e?

A közmunkaminister ennél fogva, mielőtt a vasuti hálózat tovább fejlesztése szóba jönne, szükségesnek tartja hat bizottságnak kiküldését, melyek, a hat nagy vasuti hálózat területei szerint felosztva teendőiket, az egész országban helyszini tanulmányokat tegyenek és tüzetesen kijelöljék azon vonalakat, melyek közgazdasági s hadászati jelentőségök szerint, az országos érdekű hálózatba fölveendők volnának. E bizottságok az illető vidék középítészeti főfelügyelője, a vasuti forgalom ellenőrzésének igazgatója, a vasutak kereskedelmi üzletének egyik ellenőrző főbb hivatalnoka, a vasutak építésénél vagy üzeménél működő főbb mérnök és az államtanács egyik előadója.

A bizottságok munkálatai a közmunkaministeriumban a középítészeti bizottság (conseil général des ponts et chaussées) által akként fognak összeállíttatni, hogy kitűnjék a sorrend, melyben az országos érdekű hálózat tovább fejlesztessék. A hadügyminister meghallgatása s hozzájárulása után ezen munkálat a törvényhozás elé kerül és az ennek alapján megalkotandó törvény fogja úgy a meglevő, mint a jövőben építendő vasutakra nézve megszabni, melyek az országos érdekű vonalak; az e törvényben nem említettek pedig természetesen helyi érdekűeknek tekinthetők. A kormány a javaslatot néhány hónap alatt véli elkészíthetni, úgy hogy a kamarák is még ezen évben elintézhetnék.

A közmunkaminister azonban már előre is nagy vonásokban képet nyújt az országos érdekű hálózat szükségképi kiegészítéséről. E hálózatba foglalandó mindenek előtt 2897 kilométerre menő néhány vasut, melyet a törvényhozás már 1875-ben elvben helyben hagyott, de a mely még nincsen engedélyezve; másodsor 2100 kilométerre menő oly vasutak, melyek mint helyi érdekűek vannak engedélyezve, de a melyek helyesen az országos érdekű hálózatba foglalandók; harmadsor mintegy 5000 kilométer egészen új s olyan vasut, melyről még semmi rendelkezés sem történt, a melyek legtöbbször az ország szegényebb vidékein már csak az osztó igazság szempontjából is kiépítendőek. E három csoport kerekszámában 10,000 kilométert teszen.

De ezeken kívül részint a hat nagy, részint a kisebb társulatoknak 5751 kilométerre menő vonalak vannak engedélyezve, melyeket kiépíteniök kellend, úgy, hogy közel 16,000 kilométer fog épülni, s ennek megtörténtével a már üzemben levő 21,022 kilométerrel együtt az országos érdekű hálózat 37,000 kilométerre fog menni, tehát többre, mint az összes eddigi államutak (36,000 kilométer). A tervben levő 16,000 kilométer vasut, 200,000 frankkal véve fel kilométerjét, de levonva a részben már kész munkákat, 3 milliárdnál valamivel többet fog igénybe venni.

A köztársaság elnöke helybenhagyván ezen előterjesztést, csakhamar kineveztetett a hat bizottság és nemsokára utánna egy hetedik az algiri vasuthálózat tanulmányozása végett; a közmunka- s pénzügyministerek pedig a vasuti terv első megindítása s a szükséges pénzeszközök beszerzése iránt javaslatokat terjesztettek a képviselőház elé.

A közmunkaminister javaslata helybenhagyatni kéri azon 10 egyezményt, melyet még a Jules Simon cabinetbeli másod elődje 10 oly kisebb vasut-társulattal kötött vonalaik megvétele iránt, melyek a nekik engedélyezett 2615 kilométerre menő vonalakat megépíteni, befejezni vagy üzemben tartani nem bírták. Ezek közül négy vasut mint helyi érdekű engedélyeztetett, de a minister javaslata szerint most országos érdekűnek nyilvánítandó, a másik hat pedig kezdettől fogva első rendűnek épült.

A vételárt megszabta egy hármás bíróság, melynek két tagja a közmunka- és harmadik a pénzügyministerium kebeléből küldetett ki, a kiknek utasításul volt adva, hogy a vonalak valóságos értékét (prix réel) becsüljék fel. A vételár kerekszámában 266 millióra rüg, a társulatok részéről még teljesítendő munka 67 millióra becsültetik, a megvásárolt hálózatban az állam által végrehajtandó munka pedig 167 millióra becsültetett.

Az összes teher, melyet az állam ama 2615 kilométer vasutért magára vesz, 500 millió, a mi — a forgalmi eszközöket is beleszámítva — kilométerenként 200,000 franknál valamivel kevesebbre megy.

A javaslat a közmunkaministerre bizza, hogy az állam birtokába kerülő vasutak üzeméről ideiglenesen intézkedjék, míg a törvényhozás az üzletről érdemleg határozni fog. Ez okból az illető társulatok a kormány által arra kötelezhetők, hogy az üzletet legalább fél évig tovább folytassák.

A pénzügyminister Léon Say előterjesztése nem szorított egyedül azon fedezetre, melyet Freycinet most vázolt művelete igényel, hanem egész tervet fejt ki azon pénzeszközök beszerzéséről, melyek a legközelebbi tíz évben végrehajtandó nagy közmunkákra szükségesek lesznek. A pénzügyminister új adóssági czimletet hoz javaslatba, és pedig legalább 500 frankról szóló 3%-os, 75 év alatt sorsolás útján törlesztendő kötvényeket. A lejárat (1953) összeesik a hat nagy vasutársulat forgalomban lévő kötvényeinek és engedélyeinek lejáratával, úgy hogy az állam egy időben teher nélküli birtokába jut úgy a társulati, mint az állami összes vasutaknak. A vasutársulati kötvények ez idő szerint 3 frank kamat fejében 66—69 frankon kelnek, de minthogy csakis az állam kötvényei mentesek a jövedelmi adótól és átruházási illetéktől, ezek magasabb árfolyamot fognak elérni, mint a társulati obligatiók. 75 évi törlesztés mellett a kamat és amortisatio nem fog többet igényelni, mint a tényleg befolyt tőkének 5%-át, úgy hogy ezer millió frankon végrehajtott közmunkáért 50 millió évi teher esik a törlesztéssel együtt a kincstárra, mely teher 75 év után végkép elesik.

Egyelőre azonban csak a fentebb érintett vasut megvételéről, építésük befejezéséről, illetőleg 500 millió beszerzése és 25 millió évi teher fedezetéről van szó.

E fedezetet a pénzügyminister a budget minden megterhelése nélkül a következő combinált művelettel szerzi be. A kincstár ugyanis az idén a banknak 152.437,000 frankot tartozik fizetni kamat és törlesztés fejében a tőle vett kölcsönök után; tartozik továbbá 18 millió kamatot fizetni azon rövid lejáratu kincstári utalványok után, melyekkel az újabb hadi felszerelés beszereztetett. A két kiadás együtt 170.437,000 frankra megy. A bankadósságnak szerződés szerint 1880-ban már törlesztve kell lenni, de az említett hadfelszerelési adósságnak, mely egy korábban megállapított terv szerint 1889-ig 1420 millióra fog

emelkedni, törlesztése épen 1880-ban kell, hogy meginduljon és 1889-ben kell, hogy befejeztessék. Ennek keresztülvitelére kamat és törlesztés czimén évenként 170.500,000 frank szükségeltetik, úgy hogy a bankadósság törlesztése után is, 1890-ig állandó maradna azon teher, mely ma $170\frac{1}{2}$ millióval két czimen éri a franczia államháztartást.

Say pénzügyminister azonban az eddigi tapasztalatokból azt látja, hogy a hadügyi fölszerelés nem használja föl évenként a budgetben előrelátott hitelt, és hogy ennél fogva az 1889 végéig tervezett munka s vele az 1420 millió tényleges kiadása csak körülbelül 1893-ban fog befejeztetni. Ennél fogva az 1880-ik évben megkezdődő törlesztés is 3 évvel meghosszabbítván, a 170.500,000 frt kamat és tőkefizetés $145\frac{1}{2}$ millióra leszállítható, s így 1880-tól fogva 25 millió a budgetből rendelkezésre jut az 500 milliónyi vasuti költség évi kamatja és törlesztésére.

De mi történik 1878- és 1879-ben?

Ezen két évben a banknak fizetendő kamat és törlesztés valamint a rendkívüli fölszerelési költségek előreláthatólag meg is fogják haladni a többször említett 170 milliót és ehez járult a vasuti új teher 25 millióval. A pénzügyminister ezen szükséglet fedezésére 80 millió frank állandó kölcsönt vesz a banktól, a melyet egy $\frac{1}{2}\%$ -al kamatoztatni, de a privilegium tartama alatt visszafizetni nem tartozik, a milyen kölcsönt az állam most is 60 millió erejéig bír, nem számítva azon 100 milliót, melyért a bank 3% -os, el nem árusítható járadékkötvényt kapott. A pénzügyminister továbbá javaslatba hozza, hogy a bankjegyforgalom után fizetendő $1\frac{1}{2}$ per mille bélyegilleték ezentúl csak a leszámítoló s kölcsönüzletben kibocsátott bankjegyekért szedessék, de ne egyszersmind azokért, melyek a kincstárnak adott előlegek miatt bocsátatnak ki. Végre ajánlja, hogy azon 7 millió franknak, melyet a bank a communnek a lázadás alatt adni kényszerült, és melyért a bank a kincstár ellen pert folytatott, térítse meg felét az állam.

A kormány javaslatai február vége felé kerültek a budgetbizottság elé, mely azokat majdnem egyhangulag helybenhagyta. A közmunkaminister javaslata nem ütközött nehézségekbe, mert a képviselőház harmadszor foglalkozott már az illető megszorult vasutak sorsával és soha sem tagadtatott, hogy az ál-

lamnak hivatása segíteni rajtuk; az eltérés csak a módzatokra vonatkozott. Az összehasonlítás pedig, melyet a bizottság jelentése a jelenlegi előterjesztés és az 1877. márczius havában a képviselőházban hosszasan vitatott javaslat közt vont, kideríté, hogy az új megoldás az adott viszonyok közt a lehető legkedvezőbb.

Az orleansi vasuttársulattal korábban kötött előleges egyezmény szerint ugyanis a társulat a maga hálózatába 1527 kilométert kebelezett volna azon vasutakból, melyeket jelenleg az állam megvásárol, és követelt volna a kincstártól pénzben és munkában 160 milliónyi subventiót és a mellett 531 milliónyi építési tőke után 5.75%-os rendszerinti kamatgarantiát. Pedig e garantiát egyelőre minden esetre igénybe venné a társulat, a mint hogy a közmunkaminister is a megveendő hálózatnál a folyó évben felmerülő üzemi deficitre 1 millió fedezetet vett kilátásba. Az összehasonlítás tehát azt mutatja, hogy az állam, ha maga közvetlen birtokába veszi ama vasutakat, közel 100 kilometerrel többet sokkal csekélyebb áldozattal szerezhethet meg. Egyuttal törzsöt szerez arra, hogy az állam által kezelendő ezen és újabb vasutak segélyével, a hat nagy társulat monopoliuma ellenében, a tarifákra szabályozó hatást gyakorolhasson.

A közmunkaminister javaslatának tárgyalása márczius 7-én kezdődött a képviselőházban és folyt öt ülésen át. Helyi érdekek és a pártállások tisztán felismerhetők e nyilatkozatokban. A nyugati és délnyugati megyékből felszólalt képviselők az állam kötelességének vallották, hogy azon vasutakat, melyek a kormányközegek számításai s a törvényhozás helybenhagyása alapján létrejöttek, bukásuk után ne úgy vásárolja össze, mint az ócska vasat. Felhányták az államnak, hogy eltúrta a nagy társulatok monopoliumának oly pártos kihasználását, minélfogva a kivételes tarifákkal és külön kedvezményekkel eltérítették a kisebb vasutaktól a nekik természetesen jutó forgalmat, és hogy minden módon megnehezítették a kisebb vasutaknak a nagy hálózathoz való csatlakozását. Mások, kik helyileg érdekelve nincsenek, vagy a nagy vasuttársulatok hivei, drágának tartották a vételárt és felhozták, hogy ha az állam bőkezűleg bánik ezen megszorult vállalatokkal, akkor más vállalatok is

igényelni fogják, hogy a kincstár magához váltsa azokat. Legfőbb nehézségül említették, hogy az állam vasutak birtokába lép, a nélkül, hogy tudná, valjon maga fogja-e azokat üzletben tartani, bérbe adni, vagy végre is a határos társulatnak átengedni. Ha maga tartja meg, akkor ez az első lépés arra, hogy az összes vasutak az állam birtokába vétessenek. A bonapartisták pedig, kik nem jó szívvvel nézik, hogy a köztársaság az anyagi jólét fejlesztése által a nép szívében mind nagyobb hódításokat tesz, merésznek mondják az oly vállalkozást, mely négy milliárd kiadásba keveri az államot, mikor pedig könnyen bekövetkezhető külcomplicatiók miatt kimélni kell az ország hitelerejét.

A vitában legjelentékenyebbek Rouher és Freycinet beszédei. Rouher egészben helyesli a közmunkaminister tervét a 16,000 kilométer új vasut alkotása iránt, de a most megvásárlandó vonalakra nézve elhamarkodottnak tartja a kormány elhatározását. A mi az állam jogát illeti, a törvényhozás intézkedett a megvételről úgy a rendes viszonyokra, mint azon esetre, ha valamely vasut bajba kerül. Ha az állam 15 évi üzem után meg akarja venni a vasutat, az engedélyokmány szabályozza a föltételeket; ha rövidebb időig áll üzletben, az előállítás tényleges árát kell megfizetni. Ez áll azon vasutakról, melyek fennállani képesek; de azokra nézve, melyek zavarba jutnak és kötelezettségeiknek meg nem felelhetnek, abból áll a megoldás, hogy a concessió tőlük elvétetvén, a legtöbbet ajánlónak oda ítéltetik. Az államnak csak az lehet az érdeke, hogy az üzem folyton fentartassék és ha senki sem ajánlkozik az engedély átvételére, akkor a vasut ingyen száll vissza az államra.

De ha az állam mégis megveszi azon zavarba jutott vasutakat, miért nem alkalmazza — így szól Rouher — egyszerűen a kereskedelmi értéket, vagyis azon árt, mely a vonal jövedelmezőségének felel meg? Miért nem tette közzé azon alapot, mely szerint a vasutak ára ki fog számíttatni? Ha a kormány ezt megteszi, akkor elmaradtak volna azon számos speculatiók, melyek azon vasuttársulatokra vonatkozólag, úgy a kincstár, mint a magánérdekek rovására, hosszasan folyamatban voltak. — Ezután a többi megszorult társulat is követelni fogja, hogy az állam pályáikat megvegye. Hiába mondják

most, hogy az állam ezt vissza fogja utasítani; nehéz lesz, mert erkölcsi kötelezettséget vállalt, és az állam nem gyakorolhat jótékonytságot a társulatoknak csupán egy bizonyos csoportja iránt, míg megtagadja másoktól.

A vasutak megvétele s üzemben tartása ezen kezdemény folytán általános szabálylá fog fejlődni. E vasutakra nem fog megfelelő üzleti vállalkozó találkozni, szervezni fogják tehát az állami üzemet; és mikor a kísérlet megindult, a tovább fejlesztés érdekében meg fogja venni az állam az orléansi hálózatot, hogy a most megvett charentesi vonalaknak szabad útvonalok nyíljanak. Ha az állam megveszi az összes vasutakat, akkor a tarifátételek adókká változnak és ez a pénzügyek bukására vezet. 1838-ban, midőn még szabad volt a tér, széles körben megvitatták a kormány azon javaslatát, hogy a vasutak mind az állam kezében legyenek és hogy az állam szabja meg a tarifákat; a kamara azonban túlnyomó többséggel elvetette a tervet. A társulás nagy dolgokat művelt Franciaországban, Angliában és az Egyesült-Államokban, de Belgiumban, Németországban, Szász- és Bajorországban más utat követtek, mert az államon kívül nem létezett elég erő a nagy vasuti vállalatokra.

Ha az állam a tarifákat egyenlőkké akarja tenni, akkor az összes vasutak megvételére ítélte el magát. A társulatoknál a tarifák kárpótolják a tett szolgálatokat; csak az állam teheti a monopolium alapján és adó czimén egyenlőkké a viteldijakat. A társulat osztalék után törekszik és azért magas tarifákat óhajt, de egyuttal ki kell használnia kocsijait és úgy megszabni a vitelbéréket, hogy nagy tömegű áruk is megbirják a díjakat. Ez a természeti törvény ellensúlyozza az osztalék iránti elfogultságot és a tarifák lényeges leszállítását idézi elő.

Oly országokban, hol teljesen szabad versenyt akartak megalapítani, a versenyző társulatok nem sokára megegyezésre jutottak és a monopolium létrejött még sokkal nyomasztóbb módon, mint ott, hol a monopol az állam közbejöttével szabályoztatik. Az utóbbi módon szabályozott egyedárúságtól meg lehet követelni azt az egyenlőséget, hogy, a katonaság kedvezményi tarifáján és a posta ingyenes szállításán kívül, egyenlő bánásban részesítsen mindent és mindenkit; és az egyenlőség

ezen elve nemcsak a kormány, hanem a birói hatalom útján is biztosítva van. Ha csak a tarifák egyenlő alkalmazása kívántatik, arra van az adminisztrációnak elég hatalma, mert a közmunkaminister, mondhatni, ura a társulatoknak és van számtalan módja, hogy rájuk nyomást gyakoroljon.

A vámtarifát, mely adót szab meg, nem lehet a vasuti tarifákhoz, melyek vizsonzolgáltatot szabályoznak, hasonlítani. Ha az államnak discretionális hatalom igényeltetik a tarifákra, akkor nincs más mód mint megvásárolni az összes vasutakat; akkor a kereskedelmi üzemet hivatalnoki szervezet fogja föl-váltani s az államnak fizetnie kellend 10—12 milliárdot. Ha az állam fentartja a tarifákat, örökölni fogja a társulatok népszerűtlenségét; ha enged a követeléseknek, akkor leszall az önköltségig, esetleg sokkal alább is. Komolyan meg kell fontolni minden lépést, mielőtt a mostani 400 milliónyi jövedelem kockára tétetik, mert nemcsak a kormány, hanem az egész ország veszélybe sodortathatik.

Rouher abban foglalja össze nézetét, hogy a megvásárlandó vasutak legnagyobb részét át kell adni a szomszédos orleánsi társulatnak, a többi szakaszokat pedig a keleti, nyugoti s a páris-lyoni társulatoknak; az orleánsi társulatnak 12—14 millió újabb kamatbiztosítást kell adni, de a tőkefizetés ekkor megkimélhető lenne.

Böven ismertettük Rouher nyilatkozatát, mert az ex-alcsászár beszéde, mint a versaillesi tudósításokból látjuk, nagy hatással volt a kamarára, s mert azon vasuti rendszernek, mely a császárság alatt nagyra növekedett, de melyet most az állami vasutak megalapítása miatt a bonapartisták a hat nagy társulat és a velök szövetkezett pénzhatalmak féltének, hivatottabb politikai védője, mint Rouher alig létezik a képviselő kamarában.

Freycinet közmunkaminister Rouher után a vitát szorosan a javaslat keretébe igyekezett visszaterelni. A kormány — úgymond — a képviselőház ismételt megállapodásai s két előbbi közmunkaminister egyezményei után határozta el magát a kérdéses vasutak megvételére. Az állami szempont, mely ezen vasutak megvásárlását indokolja, az, hogy az országos érdekű hálózat lényeges részeit képezik, úgy, hogy a vonalakat,

ha nem léteznének már, meg kellene teremteni. A kiadandó 500 millióból 234 ezután teljesítendő közmunkákra fordítatik, 266 millió pedig a kész vonalakra esik; a bíróság, melynek szakbeli illetékessége kétségen fölül áll, 500 millióra szállított le oly munkákat, melyek 700 millióra voltak előirányozva. A kik a kilométerenkénti 200,000 frankot magas árnak mondják, elfeledik, hogy a nagy vasuttársulatok újabb vonalai 360,000 frankba kerülnek, a mi az államra 15,000 frank évi terhet ró.

A vasutaknál — ugymond Freycinet — különben nem szabad egyedül a részvényesekjövedelmét számbavenni, hanem a szállításnál elért megtakarítást; ez képezi a vasutnak valódi hasznát. Már pedig az a szállítás, a mely egykor 30 centimebe került, most csak 6-ba kerül, a mi az országra nézve 3¹/₂ milliárd hasznot hoz.

Azt kérdezték, hogy miért nem engedte az állam csödbe jutni a kis társulatokat, mikor így is az engedélynek új odaítélése az üzemet biztosíthatja? Ez a drákói szabály okvetlenül megakasztaná a közmunkák fejlődését. 1852-ben az állam nem habozott a vasuttársulatoknak milliárdokra menő engedményeket adni, s helyesen tévé, mert csak így nyitotta meg a jólét korszakát, mely alatt sok rosztól meg lehetett feledkezni.

Mondják, hogy az állam közbelépésének az illető vállalatok erkölcsösségéhez kell alkalmazkodnia. Ez merő önkényre vezetne; mert ha egy társulat a vasut megvételeit kéri, az állam nem becsültet meg mást mint a vasut belső értékét. Attól tartanak továbbá, hogy a szóban levő vasutak megvétele további vasutak megvásárlására viszi majd az államot, és hogy maga fogja vonalait üzemben tartani. Először is megjegyzendő, hogy az állam csak oly vasutakat venne meg, melyeket a törvényhozás előbb országos érdekűeknek nyilvánított, és a mi továbbá a most megvásárlandó vonalakat illeti, azok az orleansi társulatnak átengedhetők bizonyos föltételek alatt, ha t. i. e társulat kiépíti a hálózatot és módosítja a tarifákat. Rouher súlyosnak találja ama föltételeket az orleansi társulatra, de az ország nem teheti függővé vasuthálózatának kiegészítését attól, hogy egy ama társulatra nézve elfogadható megoldás találtassék.

Az üzemre nézve tervezett provisorium nem rejt magában semmi veszedelmet; mert ha az állam néhány hónapig maga viszi azon vasútak üzletét, még azért nincsenek kezei a jövőre nézve megkötve. Azért, mert az ügyvitel élére 5—6 főbb hivatalnok állittatik, a mi az ügynek csak javára lesz, nem következik még, hogy az elv lekötve van és hogy más rendszerre visszatérni ne lehetne. A kormány — így zárja be a közmunkaminister beszédét — megtette kötelességét a javaslat előterjesztése által. A jelen válságban, mely az egész országra nehezül, a közmunkák felfüggesztése nagy zavarba döntene számos megyét. Azonkívül a közvélemény bizonyos kapcsolatba hozta e javaslatot a nagy közmunkák egész programjával; és ha most a törvényhozás mindjárt az első ponton hátrál, az ország azt fogja hinni, hogy elejti az összes közmunkákat, a mi reá nézve keserű csalódás lenne.

A minister beszéde után folyt még némi vita, de még azon ülésben, márczius 14-én, a törvényjavaslat általánosságban 340 szavazattal 171 ellenében elfogadtatott és részletes tárgyalása másnap befejeztetett.

A senatus, ha ugyan figyelmünket el nem kerülte, nem vette még tárgyalás alá a közmunkaminister javaslatát, és a pénzügyminister fönnebb vázolt pénzügyi tervét a képviselőháznak csak budget-bizottsága intézte el. Ezen bizottság egyhangúlag helyeselte a tervet, de két ülésen át foglalkozott annak elvi jelentőségével és részleteivel. Érdekes vita fejlődött mindjárt a törlesztési adósságok eszméje fölött. Ez eszme nem vert Franciaországban oly annyira gyökeret, mint más országokban, nevezetesen az északamerikai unióban és Németország legtöbb államaiban; sőt a Franciaországban többször különböző módozatok szerint megindított önkéntes törlesztések csakhamar újból abban hagytak és az államadósságoknak — igen csekély kivétellel — uralkodó typusa az örökös rente maradt.

Nem szándékozunk itt reproducálni azon többé-kevésbé ügyis ismeretes érveket, melyek a budgetbizottságban a hosszabb törlesztésű adósságok mellett felhozattak. A francia kormány és törvényhozás érzi, hogy az államháztartásban jelentékeny reserva jut rendelkezésre, melylyel az új adóssággal vállalt terheket, a törlesztést is hozzá véve, fedezni bírja; de

meg van győződve másfelől arról is, hogy oly kölcsön törlesztéséhez, melynek pénzeszközeivel az anyagi gyarapodás közvetlenül előmozdittatik, már a jelen nemzedék hozzájárulni képes és köteles. Ajánlatossá tette e mellett sokakra nézve ezen új kölcsönalakot az is, hogy ez több rendbeli lebegő és aránylag drágább adósság conversiójára jól hasznosítható, s hogy az 5 százalékos rente conversiójának számos hő barátai ezen új czimletekben a nagy conversió kitűnő eszközét ismerték fel, a mely művelet számos milliók megtakarítására vezethet.

Igy Franciaország jelenlegi specialis viszonyai teljesen igazolják az örökös rentéről a törlesztési adósságokra való áttérést; míg Magyarországon megfordítva törlesztési adósságokon kezdtük és azokkal folytattuk egy ideig, míg azon illusióból, hogy az ama tőkékkel teljesített beruházások csakhamar az új teher teljes elviselésére képesíteni fognak, kiábrándultunk és látván, hogy a törlesztést csak újabb, még pedig egyre súlyosabb kölcsönök útján bírjuk teljesíteni, végre is igen helyesen a renteadósságra tértünk át.

Freycinet és Say azon terveivel, melyek az országos érdekű vasutakra kiterjednek, sokkal bővebben foglalkoztunk, mint a mennyire a kormány közmunka-programmjának többi részére kiterjeszkedhetünk; egyszerűen azért, mert az előbb említettek legmesszebb haladtak legalább a törvényhozói alkotás stadiumaiban. Áttérünk a többi tervekre, elkisérvén ezeket azon fejlődési pontig, melybe tudunkra azon nap, midőn e sorokat írjuk (május 1-én) jutottak.

Első sorban említjük a közmunka-ministernek január 15-én a köztársaság elnökéhez intézett amaz előterjesztését, melyben hasonlókép mint a vasutakra nézve a hajózható utakat mindenekelőtt az országos és helyi érdek szempontjából osztályoztatni javasolja. Ezen vízi utak — úgymond Freycinet — fontos szerepet visznek az ország közgazdasági termelésében. Ha egy ideig tartani lehetett is attól, hogy hasznosságuk el fog tűnni, s hogy a vízi utak mellett nemsokára háttérbe fognak szorulni: ez a kissé felületes benyomás a tények figyelme- sebb megvizsgálása után csakhamar megváltozott. Belátták, hogy a vízi utak és a vasutak nincsenek arra hivatva, hogy egymást leszorítsák, hanem arra, hogy egymást kiegészítsék és

hogy a szállítványokat egymás közt természetesen megosztják. A vasutakon a kevesebb terméjű árúk szállíttatnak, melyek gyorsaságot és pontosságot igényelnek, s melyek a szállítás költségeit legjobban elbirják; a vízi úton pedig a súlyos és csekély értékű árúk, melyek csak kevés szállítási díjt bírnak el, melyek a vasutaknak csak látszólagos hasznot adnak s azokat inkább terhelik, mint táplálják.

A közmunkaminister szerint a vízi utaknak még más rendeltetésük is van. Pusztán fennállásuk által szabályozzák és mérséklik azon árúk díjait, melyek a vasuti szállításnak elsőbbséget adnak és intik a vasuti igazgatóságokat, hogy ne lépjék át a határt, melyen túl a kereskedelem nem haboznék feláldozni a szabályosságot a takarékoságnak. E tekintetben a vízi utak sokkal nagyobb hatást gyakorolnak, mint az egymással versenyző vasutak, mert ez utóbbiak már a miatt is, hogy egymás ellen egyenlő fegyverrel küzdenek, végre rendszerint inkább kiegyezkednek, semhogy egymást tönkre tegyék; holott a hajózás és a vasutak megosztják az árúkat a szerint, a mint az nekik leginkább megfelel. Az államnak kiváló érdeke tehát, hogy el ne hanyagolja a vízi szállítást, mialatt a vasutak fejlesztésével foglalkozik. A közvélemény megértette ezt és a törvényhozás évek óta ez iránti érdeklődésének ismételt jelét adta. A kormány szükségesnek tartja, hogy úgy mint a vasutaknál, műszaki és közigazgatási bizottságok küldessenek ki, még pedig Franciaország öt természetes vízmedencéje számára egy-egy. Ezek hasonló elemekből összealkotandók, mint a vasutak, kivéve azon változtatást, melyet a tárgy különbözősége igényel. Czélszerű lenne, mint lényeges elemeket, vasuti felügyelőket is belevenni, mert kívánatos, hogy a vízi utak és vasutak egységes szempontból és mint szétválaszthatlan részek tekintessenek, és hogy a közlekedési hálózatra nézve az intézkedés nem az ellentétből, hanem az összhangzásból induljon ki.

A bizottságok teendője lesz egyrésztől kijelölni az új vonalakat, úgy a csatornákat, mint a szabályozott folyókat illetőleg, melyek az országos érdekű hálózat kiegészítésére hivatvák, másrészt meghatározni az átalakítások és javítások alapját, melyek a létező vonalokon végrehajtandók a végből, hogy a hajózás újabb igényeinek megfelelhessenek. Ez utóbbi fel-

adat a programnak nem kisebbik fontosságú része; mert a míg a vízi uti hálózat csak 2000—2500 kilométerrel fog szaporíttatni, addig át kell alakítani a meglévő 10,000 kilométer vízi út legnagyobb részét.

Hasonló munkát igényel az engedélyezett csatornák visszavásárlása; mert azoknál a javítások csakis ezen feltétel alatt lehetségesek. Végre is ma már alapelv az, hogy az összes közérdekű vonalakat az államnak kell kezelnie. De ezen elv nem alkalmaztatott mindig. Előbbi időkben és a császárság alatt oly csatornákat engedélyeztek, melyek országos érdekű, első rendű vonalakat képeznek, de lassankint beismerték a hibákat és az engedélyek egy része most már visszavásároltatott.

Ezen hálózaton kívül — a közmunka-minister szerint — előre kell gondoskodni bizonyos számú helyi érdekű csatornák létesítéséről, melyek a visszavásárlás kikötése mellett záros határidőre engedélyeztethetnének egyeseknek, vagy községeknek. Ez csirája volna egy oly helyi érdekű vízi hálózatnak, a minő a vasutaknál tervezetik.

A vízi utak javítása elengedhetlen feltételként a tengeri kikötők javítását igényli, a mi nélkül a csatornák és folyók nem állanak teljesen az ország szolgálatában. Végtére is a kikötők veszik fel az árúkat, melyek tengeren a kül- és belföld közt forgalomba hozatnak. Szükséges tehát, hogy a kikötők összhangzásba hozassanak a vízi utak fejlődésével és eszközeik a forgalom növekedésével akként gyarapodjanak, hogy a külfölddel a versenyt megállhassák. Azért szükséges lesz egyenkint megvizsgálni a főbb kikötőket, hogy minő nagyobbítást és javítást igényelnek, tekintettel a hadi tengerészetre, a hajózásra, a vasutakra és a helyi kereskedelemre. S hogy az említett bizottságok hatáskörükben intézkedhessenek, czélszerű lesz a szükséges munkálatok előkészítésére az illető kikötőkben helyi bizottságokat kinevezni.

A vízi művekre — a minister számítása szerint — körülbelül egy milliárd franc volna szükséges, melynek $\frac{2}{3}$ -a a hajózható utakra, $\frac{1}{3}$ -a a kikötőkre esik; és így az országos érdekű vasuti hálózat bevégezése, valamint a vízi és szárazföldi közlekedési eszközök jó karba helyezése együtt véve 4 milliárdba kerülne.

Az itt vázolt előterjesztés a köztársaság elnöke által helybenhagyatván, a Seine, Loire, Garonne és Rhône folyamok és az északi tengerhez tartozó folyók völgyeinek megfelelőleg öt műszaki és közigazgatási bizottság neveztetett ki. Ezen bizottságok feladata az illető völgy számára szükséges munkálatok tervezetét elkészíteni, úgy a kereskedelmi kikötők és vízi utak javítására, mint ezen hálózat kiegészítésére nézve. Mindegyik bizottság áll azon II. osztályú vasuti főfelügyelőkből, kik a megfelelő völgy területén működtek; ezen kívül az államtanács egy előadójából és egy vagy több főmérnökből, kik vízépítéseknel tevékeny részt vettek. E mellett a minister a kikötők számára helyi bizottságokat állított fel, melyek az illető vagy szomszédos másodrangú kikötőkben szükséges munkákról terveket készítenek. Ezen bizottságok állanak: a tengerészeti főmérnökből, a kikötő mérnökéből, a kikötő tisztjéből, a hatósági tanács és a kereskedelmi kamara képviselőjéből.

A bizottságok jelentései és közmunkálatai a középítészeti bizottsághoz terjesztetnek fel, hogy ezen javaslatok összesége felett véleményt adjon. A közmunkaminister azokra nézve, mik a hadászati szempontra vonatkoznak, a középítészeti bizottság tervezete felett meg fogja hallgatni a hadügyminister véleményét és azután fogja végleg megállapítani a törvényhozás elé terjesztendő javaslatokat.

A közmunkaminister a köztársaság elnökéhez január 2-án intézett felterjesztésében előadta már, hogy a helyi érdekű vasutakról szóló 1865-iki törvény revisióra szorult, és hogy a közutakon épülő vaspályákról külön törvény alkotása vált szükségessé. A minister e két feladatról törvényjavaslatokat dolgoztatott ki, s ápril 4-én kelt körlevéllel, melyben e javaslatokat ismerteti, felszólítja a megye-főnököket, hogy a közelebb tartandó megyei tanácskozási gyűlésekben tárgyalassák a két kérdést és terjeszszék föl a tanácskozások nézeteit a végből, hogy a kormány a törvényjavaslatok végleges megállapítása előtt, a megyék véleményét ezen őket oly közel érdeklő két közlekedési ügyben figyelembe vehesse.

A helyi érdekű vasutakat — ugymond a közmunkaminister — igen sok esetben nem fogták fel a magok valódi jelentősége szerint, és gyakran az országos érdekű vasutak módjára építet-

ték és vitték üzletöket, vagyis oly bő költekezéssel, mely remélhető jövedelmökkel semmi arányban sem áll. Ebből mulhatlanul csalódások támadtak, melyek e vállalatok iránt a hitelt végkép megrontották. Szükséges, hogy a felfogás megváltozzék, és hogy a helyi érdekű vasut azzá válják, a minek lennie kell, t. i. egy lényegileg gazdasági pálya, mely kilométerenként, a forgalmi eszközöket beleszámítva, 60—80,000 frankba kerül, mely mindegyik irányban naponként 2—3 vonattal, 3000 frankon üzletben tartható. A nagy számú tapasztalatok, melyek ugy Franciaországban, mint a külföldön gyűjtettek, valamint a legilletékesebb szakemberek kétségen felül helyezik, hogy e határok között fönn lehet ily pályákat tartani.

Ily alapon kilométerenként 7000 frank évi nyers bevétel fedezné az üzleti költségeket és a befektetett tőke 5°/_o-át. A Franciaországban most forgalomban álló 2200 kil. helyi érdekű vasut átlag 6500 frankot hoz. A legtöbb vasut 7000 frankot csak az évek bizonyos sorában fog elérni; kezdetben csak 3000 frankra lehet számítani. Szükséges azért, hogy az állam és megyék bizonyos, elég hosszú időre hozzájáruljanak a hiány fedezetéhez, és a törvényjavaslat az állam és a megye részesülését kilométerenként 4000 frank maximumban tervezi, a mely hozzájárulás a bevételek öregbedésével csökkenne s az üzem megnyitásától számított 30 év múlva megszűnnék minden-
esetre.

A közmunkaminister azon meggyőződését fejezi ki, hogy ily rendelkezésekkel egy helyesen megalapított, jól vezetett és becsületesen igazgatott helyi érdekű vasut mindig fog megfelelő kamatozást adni a befektetett tőkéért. Jövőben nem fognak felmerülni azon merész vagy vétkes spekulációk, melyek az állam és megyék által nyújtott pénzsegély alapján egy ideig fenn tudtak állani, s magtéveszthették a közönséget, de csakhamar elbuktak, számos áldozatot és bevégezetlen munkát hagyva maga után.

A törvényjavaslat szerint az állami s megyei segély csak akkor adatik meg ezen vasutaknak, ha tényleg üzletben állanak. A kormány továbbá elejét akarja venni azon combinationnak, melylyel eddig a törvény célzata ki lön forgatva, a mennyiben a megyék által engedélyezett vasuti szakaszok egy-

szerű decretum által összeforrasztattak és valóságos versenyző vonalokká alakultak az állam által segélyezett nagy vasutak ellen. Pedig a helyi érdekű vasutnak meg kell tartania a maga természetes rendeltetését, melynélfogva az országos hálózatnak tápere, nem pedig vetélytársa. Ez okból a helyi érdekű vasut közhasznú volta ezentúl, nem úgy mint eddig, a belügy- és közmunkaminister előterjesztése alapján az államtanács, hanem a törvényhozás által fog kimondatni s az egy megyén túl terjedő vasutak engedélyeinek vagy igazgatásának egyesítése csakis az államtanács határozata alapján történhetik meg.

A törvényjavaslat szerint jóval nagyobb kedvezményben részesítendők a széles, mint a keskeny vágányu helyi érdekű vasutak. Ez utóbbiaknál az állami s megyei hozzájárulás kilométerenként 4000 helyett 2000 frankra szorítottatik, és megszűnik, mihelyt 5000 — nem mint az előbbieknél 7000 — frankot elért. A kormány súlyt fektet arra, hogy mindazon tulajdonképi helyi érdekű vaspályák, melyek nem valamely meglevő közuton rakatnak le, habár könnyebb sínű, de egyenlő szélességű vágánnyal birjanak, mint azon országos érdekű vasutak, melyekbe azok bele vágnak. Hármassal előny szól e mellett: először a forgalmi eszközök, legalább a kocsik átmehetnek egyik hálózatról a másikra, a mi kereskedelmi és hadászati fontossággal bir; másodsor a helyi érdekű vasutak egyes részei a határos nagy vasuti vállalat által esetleg üzembe vehetők; és harmadsor megkönnyebbitetik az átalakulás, ha jövőben a helyi érdekű vasut országos érdekűnek nyilvánítottatik. A menyiben egyébiránt ily vaspályák részben közutakon épülnének, azok az illető szakaszon, építés és üzem tekintetében, ugyanazon szabályok alá esnek, mint a közuti gőzmozdonyú vaspályák.

Ezen gőzmozdonyú közuti vaspályákról, melyek pedig igen nagy gazdasági becsesel birnak, — nem rendelkezik még franczia törvény. A belügyminister ennél fogva e tárgyról is javaslatot készítettett és föl hívja a megyefőnökök útján a megyei tanácsokat, hogy fölötte nézetöket nyilvánítsák.

E javaslat szerint az engedélyt az állam, a megye és község adja, a szerint, a mint a pálya építése állami, megyei vagy helyhatósági uton terveztetik. Mindegyik esetben a pálya köz-

hasznosságát, mely az engedély megadása előtt kijelentendő, az államtanács mondja ki. A törvényhozás szavazatát nem tartja a kormány szükségesnek, minthogy a pályának alapjául szolgáló út már meg van, kisajátításra nincs szükség és a forgalom iránya ki van jelölve. A javaslat nem állapít meg semmi szabványt, hanem bizza ezt az adminisztrációra; a kormány azonban úgy vélekedik, hogy kellő szabad mozgás mellett a szabványokat mégis kettőre vagy legfőlebb háromra kell szorítani, nehogy az építők nagyon is eltérjenek egymástól. Ezen szabványok megállapításánál a kormány gondoskodni fog, hogy a tramvay-vállalatoknál eddig tapasztalt tévedések ne ismétlődjenek.

Főfontosságu kérdés az, hogy az állam pénzügyileg támogassa-e ezen vasutakat? Némelyek azt hiszik, hogy hasznosságuk szűkkörű, mások nem látják át, miért ne bánnának velök úgy, mint a helyi érdekű vasutakkal. A minister azon nézetben van, hogy helye van ugy az állami, mint a megyei segélynek, ha az ily vaspályák több községre terjednek ki s gőz a hajtó erő. Minthogy azonban az ily pálya oly olcsón építhető s tartható forgalomban, hogy az üzem és a tőke kamatai kilométerenként 3500—4000 frankkal fedezve vannak, elegendő, ha az állam és megyék évenként 1000 frankkal támogatják; e támogatás megszűnnék, ha a nyers bevétel 4000 frankot ér el, minden esetre azonban 20 évi üzem után. Az ily pályák vállalkozói többnyire megegyeznek abban, hogy a 12—15,000 franknyi tőkebeli államsegély egyszer s mindenkorra biztosítaná a vállalat sikerét, a mely tőkeérték megfelel az említett 1000 frank évenkénti hozzájárulásnak. A javaslat szerint az engedélyes, ha csak az engedélyokmányban külön ki nem köttetik, nem tartozik semmi váltságot sem fizetni a felhasznált útért, és az engedély, kivéven az elenyészsés azon esetét, mert a föltétel-füzet nem teljesítetett, másként mint megvétel útján vissza nem vonható. Ez által megadatik a vállalatnak azon biztosság, mely fejlődésének egyik nélkülözhetlen föltétele.

Negyedik sorban előadjuk a kormány terveit a községi utakról. A belügyminister Marcére január 22-én a községi utakról — mert ezek a belügyi- s nem a közmunkaminister alá tartoznak — a köztársaság elnökéhez fölterjesztést intéz,

melyben kifejti, hogy a községi útvonalok befejezése végett államilag engedélyezett dotatio, ugy a mint azt az 1868. július 11-iki törvény 6-ik czikke *) szabályozza, a tavalyi tizedik évi járadékkal majdnem ki lett merítve; minélfogva a kormány nem képes a megyék és községek által naponként hozzá intézett számos kérdéseknek eleget tenni. Bizonyos — ugymond a minister, — hogy több év óta sok történt a községi utak érdekében és tény, hogy Franciaország az összes államok között a legelsők közt áll az út-ügy tekintetében; mind a mellett még igen sok a teendő. A nagy forgalmi s a közös érdekű községi utak távolról sincsenek a szegényebb megyékben kiépítve, más megyékben oly közönséges községi utak, melyeknek hasznossága kétségen fölül áll, befejezetlenül maradnak. A községi utak befejezése egyébiránt olyan munka, melynek vége be nem látható, a mennyiben naponként új szükségletek támadnak és a forgalom más utakat keres.

A belügyminister ugy vélekedik, hogy az állam köteles nagy mérvben támogatni azon munkákat, melyekhez az ország gyarapodása oly szorosán fűzve van. Mindenekelőtt azonban szükséges megvizsgálni, hogy mily irányban történjék a támogatás: vajjon az állami segély fokozása, vagy pedig a községi utpénztár műveleteinek nagyobb kiterjesztése, azaz a pótdók és közmunka erősb igénybe vétele által? E tanulmány megtételére a belügyminister bizottságot ajánl kiküldetni, mely a két kamara tagjaiból és kormányi szakközegekből alakittassék.

E bizottság feladata azonban az 1836. május 21-iki törvény revisiójára is kiterjed. Ez a törvény szabályozza ma is alapjaiban a községi útügyet, de újabb időben sok kifogásnak volt téve. A bizottság hivatva lesz véleményt adni először arról, vajjon nem kellene-e a természetbeni közmunkát arányos

---

*) L. erről és általában a községi utakról Hieronymi K. id. munka II. szakasz II. fejezetét 235. l.

Az idézett cikk így szól: „Az állam jótállása mellett községi utpénztár alakittatik, melyből 10 év tartama alatt a kölcsönzésre feljogosított községeknek a rendes községi utak elkészítésére szükséges kölcsönök ki fognak szolgáltatni. Ezen kölcsönök összege 200 millió frankot meg nem haladhat; az egyes megyékre eső részletek felosztását az államtanács eszközli, módosítja esetleg.“

pénzbeli adóvá átalakítani? másodszer arról, hogy mikép lehet legcélszerűbben a községi utakba fektetett óriási tőkét fenntartani? A bizottság véleménye kikéretik továbbá az ügyi személyzet szervezése s a műszaki támogatás tekintetében.

A mint a köztársaság elnöke az itt vázolt felterjesztést helybenhagyta, kineveztetett a bizottság, mely csakhamar meg is kezdette működését. Az eléje terjesztett kérdésekre nézve általában abban állapodott meg, hogy azoknak szabályozása két külön törvényjavaslatba lesz foglalandó; ezek egyike az állami segély és célszerű felhasználásának biztosítását, másik a községi utakról szóló törvények revisióját fogná tárgyzani. Minthogy az előbbi feladat sürgősb, a bizottság arról dolgozta ki mindenek előtt javaslatát, és a belügyminister márczius közepén körlevelet bocsátott a megyefőnökökhöz, melyben részletesen ismerteti ama bizottsági javaslatot és előadja a tárgyról saját nézeteit is a végből, hogy az april havában összegyűlő megyei tanácsok e körlevelet tárgyalván, nézeteiket a kormánynyal megismertessék, mielőtt ez javaslatát a törvényhozás elé viszi.

A bizottság javaslata szerint a községi utakat dotáló pénztár 300 millióval fog szaporíttatni. Ezen új előleg 1879-től fogva 12 évi járulékbán szolgáltatik ki, a négy első 16 millióval, a következő hét 30 millióval és az utolsó 26 millióval, úgy hogy a kormány számba véve az 1868-ban megszavazott 200 millióból 1879 kezdetén rendelkezésére jutó maradványt, a jövő évtől kezdve 1890-ig a községeknek és megyéknek évenként 30 milliót fog adhatni.

A 300 millió új dotatióból 200 az 1868. jul. 11-iki sorozás szerinti nagy forgalmú s közös érdekű utaknak, valamint a segélyezett hálózat közönséges községi utjainak befejezésére fordítandó. Ezen intézkedés az utóbbi utakra akkor is alkalmazandó, ha 1868 óta magasabb osztályba kerültek vagy fognak ezután kerülni. 60 millió engedélyeztetik azon nagy forgalmu s közös érdekű utakra, melyek 1868. jul. 11-ike után soroztattak vagy ezután fognak magasabb osztályba soroztatni, úgy szintén az előbb említetteken kívül, minden közönséges községi utra. Ezen 260 millióból egy rész, melyet évenként az államtanács fog meghatározni, a községek és megyék által

azon hidak vámjának megváltására használható, melyek községi utakhoz tartoznak. 40 millió tartatik fenn végre Algir községei és megyei számára nagyforgalmú, közös érdekű és közönséges községi útjainak befejezésére.

A belügyminister tudatja egyszersmind, hogy a segélyforrások helyes felhasználásának biztosítása végett a belügyministerium részéről külön főfelügyelőség fog szerveztetni a községi útügy műveleteinek ellenőrzésére. A községi útügy — ugymond a minister — napról napra mindnagyobb fontosságot nyer; dotatiója 1836-ban csak 44, ma 160 millió, ugy, hogy egy-egy főútbiztos 2—3 milliónyi budget kezelésével van megbizva. Ez mindegyikökre annál nagyobb felelőséggel jár, mert a közigazgatás más ágaitól eltérőleg, alig vannak valamely ellenőrzésnek alávetve. A főút-biztos a megyefőnököknek van ugyan alárendelve, ki a megyetanácsnak és ministernek évenként jelentést tesz a községi útügy állásáról. Csakhogy a megyefőnök, soknemű elfoglaltsága mellett, nem is bir elég specialis ismeretekkel, ugy hogy a jó állapotot csak a felmerült bajok miatti felszólalások szerint képes megítélni. Másfelől a megyei tanácsok bármi avatottsággal birjanak is, nem képesek az itt szóban forgó szempontból már csak időhiánya miatt hatályos ellenőrzést gyakorolni, mert lehetetlen, hogy legfőlebb egy hónapig tartó gyűléseikben, melyekben a legfontosabb kérdések tárgyaltnak, ezerekre menő irományokat megvizsgáljanak.

A belügyminister, hogy az állami segély és előlegek felosztását a lehető legigazságosabb módon teljesitse, kénytelen nagy számú okmányokat, melyek egymást ellenőrizték, követelni az útbiztosoktól, de ez az ellenőrzés nemcsak elégtelen, hanem sok időt von el a birtokosoktól, melyet a műszaki vizsgálatokra s munkára nagyobb haszonnal fordíthatnának. A belügyminister tehát számos megyei tanács ismételt felszólalása s a kormány saját tapasztalatai folytán el van határozva a községi utakra nézve külön főfelügyelőséget szervezni s körlevelében vázolja is azon módokat, melyek szerint azok az útügyet általában ellenőrizni s az állami segély és előleg helyes felosztására az alapokat biztosítani fogják.

A belügyminister ezen körrendelettel egyidejűleg számos

megye főnökéhez egy másikat is intézett, melyben figyelmezteti őket, hogy más megyékben szakasz-bizottságok (Commissions cantonales) állanak fel, melyek a nagy forgalmú s a közös érdekű utakra — a közönséges községi utak a polgármester közvetlen felügyelete alatt maradnak — felügyeletet gyakorolnak. A minister ezen bizottságok tevékenységét üdvösnek találja s felhívja azon megyék főnökeit, hol ily cantonalis bizottságok eddig szervezve nincsenek, hogy a megyetanács közelebbi ülési alkalmával a szervezkedést javaslatba hozzák.

Ezekkel vázolni igyekeztünk a francia kormánynak a jövő 10—12 évre kiterjedő közmunka-tervét, amennyire ez az april végeig nyilvánosságra és tudomásunkra jutott okmányok szerint felismerhető volt. A megindított kivitel mai stadiumát legjobban jellemzi a közmunkaministernek april 27-én a köztársasági elnökhöz intézett következő érdekes felterjesztése: „Elnök ur! Ön jelentést kíván azon regionalis bizottságok munkálatairól, melyek a január 2-iki s 15-iki elhatározások alapján vasuti hálózatunk és vizi utaink befejezése s kereskedelmi kikötőinkben új építkezések végrehajtása céljából tanulmányok tétele végett kiküldettek. Szerencsés vagyok önnek jelenthetni, hogy ezen bizottságok feladatuk teljesítésében a legélénkebb buzgalmat, a legdicséretesb odaadást és gyorsaságot fejtették ki. Az anyag sokasága, az összegyűjtendő elemek különfélesége s a kihallgatandó személyek nagy száma daczára, valamennyi munka elkészült a megszabott időre. April 1-én képes voltam a középítészeti bizottságnak átadni a vasutak osztályozására vonatkozó terveket, és május 1-én meg fogom tehetni ugyanazt a folyam és tengeri hajózás emelésére vonatkozó tervekkel. Már most is előre mondható, hogy a végeredmény csak igen kevéssel fog eltérni attól, mit az említett két elhatározás alkalmával tett felterjesztéseim valószínűleg mondtak.

Fölfogásom szerint az építendő vasutak csak mintegy 500 kilométerrel és nem egész 100 millió frankkal fogják az előirányzatot meghaladni. Az ország mindössze 4 milliárd és 2—300 millióra menő áldozatot fog hozni, mely egy okosan megszabott idő alatt az állam és a nagy társulatok közt fel-

osztatván, oly forgalmi hálózatot fog eredményezni, mely bármely más nemzetével vetekedhetik. A javaslatok, melyeket a középítészeti mérnökök karának és a középítészeti bizottságnak kitünő tagjai, kikre a kérdés megvizsgálása bízva volt, előterjesztenek, alkalmasak arra, hogy az országban egy nagy elhatározást keltsenek oly terjedelmes és hasznos vállalat kerestül vitelére, mely csak fokozatosan és évről évre az általános helyzetre s az állami pénzeszközökre való tekintettel folytattassék.“

Ezen nagy közmunkatervek további fejlődését úgy a törvényhozás mint a végrehajtás terén figyelemmel kísérni s nevezetesebb stádiumaira idővel visszatérni, azt hisszük, nem lenne hálátlan feladat.

FENYVESSY ADOLF.

A VÉDVÁM ÉS A TÖRTÉNELEM.

Második, befejező közlemény.

5. Anglia.

A ki csak némileg is járatos Angliának kivált újabb történelmében, velünk együtt valószínűleg itt fogja keresni a szabad kereskedelmi nézetek leghatározottabb bizonyítékait. A védvamos írók mindazáltal még ez ország gazdasági fejlődéséből is igyekeznek fegyvert kovácsolni a protectió védelmére. List az angol ipar óriási nagyságában a védrendszer gyümölcsét látja s noha elismeri, hogy e részben más okok is közreműködtek „századunk legnagyobb hazugságának“ bélyegzi az ellenkező állítást. Sőt szenvedélye annyira elragadja, hogy magasztalva e védrendszert, tisztelettel hajlik meg a sötét századok egyéb előítéletei előtt is és elragadtatással beszél a nemesi osztály kiváltságairól, az elsőszülöttségi intézményről s végül még attól sem retten vissza, hogy dicsőitse a pusztító háborúkat, melyek nyomorba döntötték Angliát és a szárazföldet, s a véginség szélére sodorták a gyarmatokat — s mindezt csak azért, mert abban a tévedésben él, hogy ezek idézték elő Angolország gazdasági virágzását. Lehet-e szomorúbb látvány, mint az, midőn a szabadság és haladás oly meleg barátja, mint List, a XIX. század derekán hymnusokat zeng a barbarismusnak, melytől jobb perceiben borzalommal fordul vala el szive. És Carey, ki, mint amerikai, saját hazája véres emlékeiből ismeri az angol védrendszer iszonyú bűneit, a nemzeti gyűlölség lángzó, de nem kevésbé téves hevével festi e rendszernek elnyomóra és elnyomottra egyiránt nehezedő végzetes hatását. Carey, ki

tudja, mi vezette e politikát Indiában és Amerikában — mind-annak daczára nem lát benne mást, mint a „kereskedelem“, a a „britt rendszer“ kárhozatos eredményét, s feledve azt, hogy a kereskedelmi irigység nem egy nemzet kizárólagos tulajdona, felelji azt is, hogy az általa dicsőített s Anglia korábbi történetében általa is magasztalva emlegetett védrendszer az, melyre nemesak Anglia, hanem minden más nemzet gazdasági tévedései és bűnei visszavezethetők.

A minek Anglia politikai ügy mint gazdasági nagyságát köszönheti, az: „Ösrégi szabadság- és jogérzete, erélye, vállalási és erkölcsi fölénye, az ország alkotmánya, az állami intézményeknek, a kormányoknak és az arisztokráciának bölcsesége és ereje“ — mint ezt részben maga List mondja. A természet és sors egyéb kedvezései, melyeket ez író még felhoz, csak másodrendű szerepet játszanak. „Franciaország“ — úgymond Pitt már egyszer idézett beszédében — „a gondviselés különös akaratából, talán gazdagabban van megáldva azzal, mi föld, éghajlat és termékek szempontjából kívánatosná teszik az életet, mint bármely más ország e világon. Szölei a legtermékenyebbek, szántóföldei a leggazdagabbak, az ember legnagyobb kéjei ott a legcsekélyebb költséggel és mérsékelt munkával állíthatnak elő. Nagybritannia nem áldatott meg ily mértékben a természet által; de más oldalról alkotmányának boldog szabadsága s mindenkit egyformán biztosító törvényei által vállalataiban annyira erélyes és működésében annyira állandó, hogy fokként kereskedői nagyság állapotára emelkedett.“

Valóban csodálatra méltó, majdnem érthetetlen jelenség, hogy míg nincs számbavehető politikus, a ki Anglia állami nagyságát ne a szabadságból magyarázná, még mindig akadnak komoly és tudományos férfiak, a kik ugyanez ország gazdasági virágzását a védrendszernek, a szabadság egyenes ellentétének tulajdoníthatják. Nem idézne-e ajkunkra szánalmas mosolyt mindaz, ki Anglia mai politikai hatalmát a középkori kiváltságoknak, a feudális előjogoknak, vagy az épen ebből eredő véres tusáknak tulajdonítaná? S mégis hitelre találhatna az, ki Anglia gazdasági emelkedését a letűnt idők kereskedelmére és iparára súlyosodó békóknak, a minden fejlődést akadályozó, mindenbe beleavatkozó szabályozási kórnak, a tilal-

maknak és monopoliumoknak, vagy az épen abból eredő tőkét és munkaerőt pusztító visszaéléseknek és vérengzéseknek tulajdonitóná?

Nem! A szabadság minden alakjában ugyanaz marad: áldás- és békehozó. S az elnyomás, öltözzék bármily tetszetős alakba, a legjobb esetben is csak gátja, de nem előmozdítója a fejlődésnek. Nemcsak Anglia hódolt a védrendszernek, hódolt annak és még jóval következetesebben majdnem minden állam, és a többi népek mégis messze elmaradtak Anglia gazdasági fejlődésétől. Itt mindenütt a gazdasági gyámkodás a politikában ugyanazon rendszerrel egyesült, s minél teljesebb volt ez összhang, annál szomorúbb az eredmény. Angliában ellenben a gazdasági gyámkodást ellensúlyozta a politikai szabadság, Angliában egyszersmind ép azért leghamarább ismerték fel a védrendszer tévedéseit, Angliában szakítottak vele végkép legkorábban, és ennek, egyedül ennek köszönheti gazdagságát.

De lássuk a tárgyat közelebbről. Vegyük sorra egyenként amaz intézkedéseket, melyeknek a védrendszer hivei Anglia gazdasági felvirágzását tulajdoníthatnák.

Első sorban szerepelnek természetesen a magas védvámok vagy épen tilalmak, melyek az idegen termelés kizárásával a belföldi ipart törekszenek előmozdítani. S csakugyan List és Carey egyiránt a XIV. században uralkodó III. Eduárd tilalmi intézkedéseinek tulajdonítják az angol posztógyártás és ezzel az összes nemzeti ipar keletkezését. Eltekintve attól, hogy a posztógyártás még nem képviseli az ipari termelés minden ágát, téves ez állítás már azért is, mert ez ipar már két század óta virágzott Angliában, midőn III. Eduárd trónra lépett. Anglia természetes gazdagsága gyapjuban és a szövés-fonásban jártas flamandi iparosok megtelepedése már Hódító Vilmos korában adott lendületet ez iparágak. 1135-ből már léteznek városi intézkedések, melyek megszabják a posztók hosszát és szélességét, sőt, mi több, már III. Eduárd előtt, 1271-ben s azóta többször is nehezedett tilalom a külföldi posztókra, melyek azonban kivétel nélkül ép úgy, mint III. Eduárd annyira megsztalt tilalma, rövid idő múlva megszűntek, hogy szabadabb intézkedéseknek adjanak helyet. A posztóipar keletkezését tehát, melyet írónk, nem tudjuk mi okból, minden egyéb fölé he-

lyeztek — semmi esetre nem lehet a védvámrendszerből származtatni. De szintúgy kétségbe kell vonnunk azt is, mintha e rendszer egészben véve jótékony befolyást gyakorolhatott volna a további fejlődésre.

Nem akarjuk eltagadni, hogy egyes esetekben, kiválóan kedvező körülmények közt valamely iparág erőltetett és mesterséges előmozdítása is vezethet sikerre. Noha az áldozatok ez uton mindig nagyobbak lesznek, mint szabad forgalom mellett. S azonkívül az ily esetek kivételek, melyek nem dönthetik meg a szabályt. Ámde nem szabad elfelednünk, hogy a védrendszer soha nem tud megállapodni a magas vámoknál vagy tilalmaknál. A következetesség mind lejjebb taszítja a lejtőn és oly rendszabályokra ragadja, melyeknek téves voltát List és Carey sem vonhatnák kétségbe, ha ez intézkedésekről, elég esodálatosan, ismét nem hallgatnának. A gyámkodás többször esetelt kinövései Anglia gazdasági történelmében is karöltve jártak a védrendszerrel. III. Eduard tilalma nemcsak az idegen posztó behozatalára, hanem a belföldi gyapjú kivitelére is nehezedett. Ez intézkedés azonban nem kedvezhetett a honi gyapjútermelésnek, melynek lassúbb fejlődése ismét nem maradhatott befolyás nélkül a posztóiparra. És e kiviteli tilalmak annál súlyosabban nehezedtek a gyapjútermelésre, mert a legújabb időkig fennállottak és századokon keresztül a legnagyobb barbarizmussal alkalmaztattak. III. Eduard alatt vagyonek Kobzás, tagesonkítás és fejvesztés fenyegette e tilalom áthágóit, s az angol törvények egészen a legújabb időkig hasonló drámai büntetéseket szabtak a vétkesre. Nem kell továbbá gondolnunk, mintha e tilalmak csak a külkereskedelemre vonatkoztak volna. A közbenső forgalmat ép oly súlyos fenyegetések akadályozták fejlődésében. S az épület betetőzéseül itt is a legszigorúbb önkény leskelődött a gyötrött iparosra, a legkisebb részletekig kényszerítve őt arra, hogy a szövésben, fonásban, a posztók hosszában és szélességében, az anyag megválasztásában és feldolgozásában századok óta megállapított minden fejlődést vaskarokkal leszorító szabályokhoz alkalmazkodjék. A legclassikusabb példáját e mindenbe beleavatkozó gyámkodásnak talán a papirgyártás nyújtja, hol még az ivenk megmérése, osztályozása sőt összehajtása is meghatározott szabályokhoz volt kötve, melyek-

nek áthágása mindig a legszigorúbb büntetéseket vonta maga után. Ez ipari inquisitiónak, mely a mult század végeig uralkodott, s a mely a védrendszernek mindenütt természetes kifolyása, egy elfogulatlan vizsgáló sem tulajdoníthat kedvező hatást.

List a védrendszer következetes dicsőítésében még attól sem riad vissza, hogy a hosszas háborúknak jótékony befolyást tulajdonítson Anglia iparára. Ezzel azonban nemcsak nagy tévedést követ el, hanem ellenmondásba is jön önmagával. A vandalismus e magasztalt hatását, természetesen csak a háborúk, nevezetesen a napoleoni harcok ideje alatt, vagy az azokat közvetlenül követő években kereshetjük. A történelem tanúsága szerint azonban a háborúk ideje alatt az angol kivitel óriási ingadozások mellett átlag nem emelkedett 35 millió font sterlingnél magasabbra, daczára annak, hogy ez időben a függetlenségüket kivivott amerikai államokkal újra élénkebb forgalomra lépett. Ez aránylag kis mennyiséget továbbá szintén csak a mesés terjedelmű csempészet segítségével sikerült a zárlat alatt álló szárazföldön elhelyeznie. I. Napoleon 20,000 vámőrrel, valóságos kis hadsereggel igyekezett az angol árukat kizárni, s a csempészek számát avatott történészek 100,000 emberre teszik. Mindezek existenciája a forgalom rovására esett s míg egyrészt megdrágították a fogyasztóra nézve az árukat, másrészt roppant csekélyre olvasztották le a termelő nyereségét. Hozzájárultak még a háborúk egyenes pusztításai, számtalan angol hajó elkobzása és szállítmányának megsemmisítése. A hadi szerencse kiszámíthatlan esélyei, melyek a szárazfölddel összeköttetésben álló angol kalmárookra nézve lehetetlenné tették a biztos számítást, a nyereséges üzlet alapfeltételét. Már a háború első kitörésekor nagy válság pusztított a londoni kereskedők között, s az örökös bizonytalanság mellett állandóságot nyert krízisek évenként több és több kereskedői házat döntöttek meg. És végül mindezekon kívül még a hadviselés egyenes költségei, melyekért az iparárúk gyönge kivitele ugyancsak csekély kárpótlást nyújtott. — A szárazföldi zárlat megszűnésével vagyis a háborúk lezajlásával szerencsésebb viszonyok állottak be. De ha ez nem is bizonyít a háborúk mellett, mit List hirdet, legalább tanuskodik arról, hogy a szárazföldi zárlat

egyáltalában nem volt képes oly ipart teremteni, mely az angol árúkat később fölöslegessé tehetné volna.

A protectionista intézkedések közt kiváló szerepet játszik az 1651-ben keletkezett hajózási akta, mely az idegen nemzetek közvetítő kereskedelmét igyekezett tönkre tenni, s e végből az angol kikötőből kizárt minden idegen hajót, mely nem saját hazája termékeit hozta eladásra, a gyarmati kikötőket pedig egyenesen csak az angol hajóknak tartotta fenn. A hajózási aktát századokon át a britt kereskedelem és tengerészet magna chartája gyanánt tisztelték, s maga Smith Ádám is meghajolt a nemzeti előítélet előtt, a mennyiben károsnak bélyegezte ugyan a kereskedelemre nézve, de jótékony hatást tulajdonított neki az angol tengerészet fejlődésére. Korunk azonban már másképp kénytelen ítélni felette.

Az angol hajózási akta főleg Hollandia ellen irányult és ennek közvetítő kereskedelmét akarta megsemmisíteni. Tudjuk, hogy e célját nem érte el. A németalföldi köztársaság még egy századon át első rangú tengeri hatalom maradt és hanyatlása egészen más okokból eredt. Mindazáltal igaz, hogy a hajózási akta sokat ártott a többi államoknak, de ép úgy megkárosította magát Angliát is. E törvény szerzői megakadályozták azt, hogy idegen népek minél több árúkat hozhassanak eladásra az angol tartományokba, de megfeledeztek arról, hogy a ki nem vesz, az maga sem adhat el. Anglia mindjárt az első években elvesztette a keleti tengeren üzött, eddig meglehetősen élénk forgalmát. Még nagyobb baj volt azonban, hogy az elzárkózási rendszer más országokban is mind mélyebb gyökeret vert, a nemzetközi forgalom óriási hátrányára. Az országok egymás közt való érintkezése több mint egy századon át úgy szólván tespedett; és ez sem a többi népeknek, sem az angoloknak nem vált előnyére. A míg az ipar kiskorúságát élte, kevésbé tűnhetett fel e rendszer viszássága, minél magasabb polczra hágott azonban, annál jobban kellett minden országnak éreznie, mily nyomasztó bilincsekbe verte önmagát akkor, midőn más népeket akart fejlődésében feltartani. Így járt Anglia is, mely minden országok közt először emelkedett az érettség fokára.

Midőn Amerika kivívta függetlenségét, a hajózási aktát hasonló intézkedéssel torolta vissza, és Anglia kénytelen volt

számára kivételt engedni. A francia háborúk alatt hasonló kedvezményekben részesítette a délamerikai államokat, a háborúk lezajlásával először Poroszországot és lassanként majd minden európai államot. S az eredmény mindenütt ugyanaz volt, a kölcsönös forgalom folytonos gyarapodása. Ily körülmények közt nem csodálkozhatnak azon, ha a Ricardo indítványára 1847-ben összehívott parlamentáris enquête nemcsak a hajózási akta teljes megszüntetését ajánlotta, hanem egyszersmind károsnak is bélyegezte azt az angol közgazdasági fejlődés szempontjából. A hajótulajdonosok természetesen még mindig pártolták, az értekezlet legnagyobb része azonban helyeselte azok nyilatkozatait, kik a hajózási aktának csak annyi befolyást tulajdonítottak az angol gazdaság virágzására, mint a „pyramisoknak a Nilus termékenységére“, vagy épen „meddő és absurd törvénynek“ mondták, „melynek csak a babona nyujthat értéket.“ Anglia nem volt az egyetlen ország, mely hajózási aktát hozott. Számosan alkottak ily törvényeket, a nélkül, hogy az angolhoz hasonló kereskedelemre vagy tengerészetre jutottak volna. Nem a hajózási aktának köszönheti az angol nép virágzó gazdagságát, hanem bámulatos értelmi fölényének és akaraterejének, a melyekkel mindez akadályokon győzedelmeskedni tudott.

Hátra van még, hogy az angol védrendszer egyik leghatalmasabb nyilatkozatáról, a gyarmati politikáról szóljunk, mint, a mely főleg List szerint szintén nagy mérvben járult volna Anglia gazdasági hatalmának megalapításához. Azok előtt, kik benső összefüggést szemlélnék az igaz és jó eszméi közt, e politika káros voltának bebizonyítására elég volna amaz égbekiáltó kegyetlenségekre hivatkoznunk, a melyek csak az angol-indiai uralom történelmét örök időkre megbélyegezték. És Carey, ki megrázó színekkel festi e szörnyű embertelenséget, nem is haboz, Anglia számos csapását e bűnöknek tulajdonítani. Azokkal szemben azonban, a kik még a háborúkat is lelkesedéssel említik az ipar előmozdítói között, legfőlebb a meg gondolatlan rajongás vádjának tennők ki magunkat ez okoskodással. Lássunk tehát más érvek után. Ragaszkodjunk csupán a merő anyagi élethez s mutassuk ki, hogy még e téren is nagyobb a veszteség, mint a nyereség. Miként pusztította e rend-

szer a legvirágzóbb országokat, miként ölte ki lakóinak jólétét és rontotta meg ez által az anyaország termékeinek piacját, miként bonyolította ez utóbbit folytonos háborúkba és ezért végtelen adósságokba — mind erről hallgatnak. Csak a legközvetlenebb eredményre fogunk szoritkozni, melyet minden szembezőkö volt daczára eddig legalább leginkább elhanyagoltak.

Mint minden egyedárúság, a nagy compagniák útján üzött gyarmati politika is, az ország nagy részét egyenesen kizárta egy jövedelmező foglalkozásból. Belátta ezt, ötven évvel a kelet-indiai társaság keletkezése után, maga a hajózási akta nagy megteremtője, Cromwell is. El is akarta törülni a társaság kiváltságait és szabadabbá igyekezett tenni az összes keleti kereskedelmet, sejtve, mily óriási haszon háramlanék ebből az országra. De a kalmárérdek hatalmasabb volt a hatalmas lord protectornál. S a mi neki nem sikerült, annál kevésbé sikerült legnagyobb részét gyöngé utódinak. A parlament majd minden ülészakában újabb meg újabb kérvények igyekeztek kimutatni az egyedárúság jogtalanságát s minden egyéb angol polgár kizárásának káros voltát. A védrendszer előitélete azonban oly mély gyökeret vert, hogy a hatalmas társaságnak, mely elég tért nyujthatott a dícsvágynak és elég aranyat a kapzsiságnak, könnyű volt barátokat szerezni és ellenfeleket elnémitani.

Még nagyobb volt azonban az a kár, melyet a gyarmati politika, árúinak a monopoliumból folyó megdrágulása mellett, a fogyasztó közönségnek okozott. A védrendszer hívei erre azt felelhetnék, hogy a fogyasztók kárát bőven kárpótolta az a nyereség, melyet a gyarmati piacok az angol iparczikkeknek hajtottak. Ez állítás azonban ellenkezik a valósággal, mert pontos számítások kimutatták, hogy az angol fogyasztók nagyobb összeggel károsodtak a gyarmati árúk mellett, mint a mely összeget képviselt nem is az angol kiviteli iparczikkek-nél elért haszon, hanem ezen iparczikkek teljes egésze. S nehogy túlzásról vádoltathassunk, oly időből idézünk néhány példát, midőn a vámtarifák már szabadabbak és egyáltalán nem festenek a legsötétebb színekkel.

1836—1846-ig például az angol gyarmati ezukorra átlag 24, az idegen gyarmati ezukorra 92 shilling vámot vetett ki

minden 100 kilo után az angol beviteli tarifa. E rendszabállyal természetesen kizárták az idegen czukrot, mely vám nélkül átlag 21 shillingbe került s az angol közönséget az angol gyarmati czukor fogyasztására kényszerítették, mely átlag vám nélkül 39, vámmal együtt 63 shillingbe került. Ez intézkedés által tehát az angol fogyasztó minden 100 kilo czukrot 18 shillinggel fizetett drágábban, mintha az idegen czukor hasonló magas vámmal terheltetik, mint az angol gyarmati termék. E veszteség, közel 4 millió métermázsára rúgó évi fogyasztás mellett, évenként 3 millió font sterlingnél többre rúgott. Ugyan- így a canadai fatermelőinek nyújtott monopoliumnál 1.200,000, a kávénál 320,000 font sterlinget tett ki a fogyasztók károsodása évenként. — S az iparcikkek kivitele, melynek e veszteségeket kárpótolnia kellett volna, egyáltalán nem öltött ily nagy arányokat. „1840-ben“ — mondja Porter az angol board of trade egy tagja — „a beviteli vámon kívül 5 millió font sterlinggel fizettük drágábban a czukrot, mint a mennyibe más nemzetnél került.“ (Megjegyzendő, hogy ez évben a czukor métermázsájának ára csak 48 shillinget tett ki.) „Ugyanazon időben“ folytatja Porter — „kivitelünk a czukortermelő szigetekre csak 4 millió font sterlingre emelkedett; és így ha követjük az egyedül helyes elvet és ott vásárlunk, hol az árú a legolcsóbb, 1 millió font sterlinget nyerünk még az esetben is, ha ajándékba adjuk az ültetvényeseknek mindazon árúkat, melyeket azok tőlünk megvásároltak!“ De ne higyjük, hogy ez csak egyes véletlen. A nagy francia tudós Charles Comte már 1827-ben úgy nyilatkozott, hogy azon esetre, ha az angolok kiszámítanak, mibe kerülnek nekik gyarmataik, csakhamar meggyőződnenek, miszerint hasznosabb lesz rájuk nézve, ha árúkat akár ingyen engedik át az ültetvényeseknek és ez áron megvásárolják maguknak a kereskedelem szabadságát.

Nem elég azonban, hogy a gyarmati politika nyomorba döntötte a coloniákat, nyereséges foglalkozásokból zárta ki az angol polgárokat, súlyos terheket rótt az angol fogyasztóra és az államra — minden hátrányok mellett egészben véve még magának a monopoliomot élvező társaságnak sem vált valami nagy előnyére. Eleinte, az igaz, fényes üzleteket tudott felmutatni s még a XVII. században is 20 százalékos osztalékokat

juttatott részvényeseinek. Minél hatalmasabb lett azonban a társaság, annál mélyebb gyökeret vert kormányzatában és eljárásában a romlás minden eleme, és száz évvel utóbb már óriási adósságok nyomták vállait. Osztaléka leszállt 6 százalékra, s még ezt is csak nagy nehezen tudta fizetni. 1786-ban és 1789-ben a társaság engedélyt eszközölt ki új kibocsátásokra: először 800,000, másodszer 1.000,000 font sterling erejéig. Az új papirokat magas felpénzen vásárolták, a társaság több mint 3.000,000 font sterlinggel szaporította alaptőkéjét, a pénz-zavarok azonban mindennek daczára sem szüntek meg. Még e század folytán újra 2.000,000 font sterlinggel szaporodott az alaptőke, de öregbedett egyszersmind a társaságon nyugvó teher is. A bevételek nőttek ugyan, de még jobban a kiadások, és már 1805-ben 15 millió font sterling jövedelemmel 17 millió szükséglet állott szemben. A birodalom, melyre a társaság hatalma kiterjedt, mindig nagyobb lett, a forgalom azonban mindannak daczára jelentéktelen maradt. A társaság e folytonos hanyatlása mellett, ellenségeinek sikerült végre monopoliumát megtörni, s 1813-tól kezdve az indiai kereskedelem legalább részben szabaddá lön. Mint varázsütésre eddig nem látott élénkség váltotta fel egyszerre a tespedést. A szabad kereskedelem megtermé jótékony gyümölcseit, és ezzel a társaság sorsa el volt döntve. A gabnatörvények megszüntével, a védrendszer e leg-erősebb bástyájának leomlása után, első sorban a gyarmati forgalom felszabadításának kellett következnie. Az a körülmény, hogy Anglia forgalma Amerikával közvetlenül a függetlenségi harc befejezése után jóval nagyobb és gyümölcsözőbb volt, mint a gyarmati függés alatt, nem maradhatott meddő a gyakorlati angol népnél. A keletindiai társaság elég hatalmas volt még arra, hogy néhány évvel tovább tengethesse életét, de órái meg voltak már számlálva s a lelketlen zsarnoksága által előidézett indiai lázadás az ötvenes években végre örökre eltemette a compániát.

Ha van a gazdaság történelmében kor, mely nemes büszkeséggel tölthet el bennünket az emberi erő iránt; mely bizalmat és lelkesedést ébreszthet bennünk jövőnk iránt: úgy az bizonynyal amaz idő, melynek vezérszavát és célpontját, kiindulását és koronáját a szabadság képezte. A nagy mozgalom,

mely Hutkisson alatt a selyemvám leszállításával kezdődik, mely Peel és Cobden alatt a gabnatörvények eltörlésével éri el fénykorát és a hajózási akta s a gyarmati rendszer megszüntetésével jut el befejezéséhez, kitörölhetetlen betűkkel vésődött be a haladás és polgárosodás fényes lapjaira. Nem szívesen mondunk le az örömről, hogy e korszakot behatóan ecseteljük. Munkánk célja azonban csak arra szorítkozik, hogy a védvamosok állításait czáfolgassuk és a szabadság jótékony hatását Angliában is, ez esetben legalább, ők sem tudják kétségbe vonni, és így nincs is jogunk e tárggyal tovább foglalkozni.

6. Németország.

Ez országról Carey alig mond mást, mint a mit Listnél előtalált. Ez alkalommal tehát elég lesz, ha pusztán ez utóbbira szorítkozunk. A kiváló német agitátor különösen három pontra utal hazája történelmében és ezeket hozza fel a védvám leg-erősebb érvei gyanánt. Szerinte a német ipar először Poroszországban és Ausztriában jutott virágzásra II. Frigyes és II. József alatt, míg az újabb lendületet az általa ez alkalommal védvamosnak nevezett 1818-iki porosz tarifának tulajdonítja.

A szigorú vizsgálat előtt e tételek közül egy sem állhat meg.

Németország ipara nem a XVIII. század gyermeke. Eredete jóval korábbi. A XI. század és különösen a keresztes háborúk óta élénk kereskedelem fejlődött ki a német és olasz városok között, a mi csakhamar maga után vonta az ipar felvirágzását is. A régi bajor városok: Ulm, Augsburg és Nürnberg már a középkorban hatalmas székei voltak a kézmíves szorgalomnak, és az iparosok oly hatalmas családokat számítottak körükben, mint a Fuggerek, a kikre vonatkoztak V. Károly amaz ismeretes szavai, melyeket a párisi királyi kincstár szemléleténél mondott: „Augsburgban van egy takács, ki mindent saját pénzével tudná kifizetni.“ — A gyapjú- és vászonszövés már korán magas fokon állott e városokban, kékfestőik keresettek valának messze földeken, s a különféle érczekből már akkoriban nagy ügyességgel készített kisebb háztartási és luxusezickek, a még ma is nürnbergi árúk gyanánt szereplő iparkészítmények, rég letűnt századoknak köszönik nevöket és

eredetöket. Réz- és vasárakészítőik, asztalosaik és esztergályosaik, ötvöseik és szobrászaik már ez időben is távol országok piacaira dolgoztak. Hasonlóan élénk iparnak örvendettek a szászországi városok: Erfurt, Halle és Leipzig, továbbá Bamberg és Würzburg, a Rajna vidéki városok: Worms, Speier, Mainz, s az idővel mindnyájokat túlszárnyaló Köln. S nemcsak az ipar e gyűpontjainál, de kisebb jelentőségű helyeknél is már korán mutatkozik amaz áldásos munkamegosztás, mely csak is a szabad forgalom mellett fejlődhetik ki teljesen. Fürth tükröket és bádogszelenczéket készített, Bruckberg porcellán-csészéket küldött Törökországba, Hof kis kendőket Olaszországba, Solingen acél pengéket, Elberfeld szalagokat és szijjakat, Bielefeld s a sziléziai városok gyolcsot egész Amerikába, Erlangen keztyűket és pamutharisnyákat, Schwabach és Aachen varrótűket, stb. Az osztrák és porosz vámintézkedések már kész ipart találtak, mely a szabadság emlőin felnevekedve, a harmincz éves háború pusztításait is túlélte.

A német ipar keletkezését tehát nem lehet II. József vagy II. Frigyes rendszabályainak tulajdonítani. Sőt tovább menve még azt sem lehet elfogadnunk, hogy az általok alkalmazott védrendszer előnyös lett volna. Ellenkezőleg ártott.

II. József intézkedései távol tartották ugyan birodalmától az idegen árúkat, de egyszersmind nagyon megapasztották a honi czikkek kivitelét. Egyes iparágak virágzásra emelkedtek ugyan, de egészben véve még az iparnak sem kedvezett e rendszer, mert a védelem szárnyai alatt igen sok gyár keletkezett a szükséges előfeltételek nélkül, mi sokaknak bukását és ezzel az egész gazdasági szervezet megrázkódtatását vonta maga után. Még károsabb volt e monarchia átmeneti forgalmának megszünése. A német-levanti kereskedelem, mely eddig az osztrák örökös tartományokon vonult keresztül, most azok elkerülésével Marseillenek és Velenczének fordult. S mind ezen csapásokat tetézte az óriási mérvben üzött csempészet, mely a legszigorúbb büntetésekkel is daczolt.

Hasonló eredményekkel találkozunk Poroszország történetében. II. Frigyes minden eszközt megragadott, csakhogy országában a gyár- és kézműves ipart, különösen a pamut- és sclyemgyártást a lehető legmagasabb fokra emelje. Az ide-

gen árúk eltiltása azonban csak növelte a csempészetet s a minden részletbe beavatkozó gyámkodás gátolta a fejlődést. Egyedül a gyolesiparnál, mely már előbb is mély gyökeret vert, mutatkozott haladás. A többi erőszakosan meghonosítani szándékolt iparágak a nagy király halálakor ép oly jelentéktelenek maradtak, mint a minők voltak trónraléptekor. Poroszország szerencséjére II. Frigyes gazdasági intézkedései nem szoritkoztak egyedül a vámszabályzatokra. Kézi munkákban járatos idegenek megtelepítése, a közhitel rendezése, utak és csatornák építése, mocsarak kiszáritása s más hasonló jótékony törekvések ellensúlyozták legalább azt, a mit az ipar közvetlen fejlesztését célzó rendszabályai rontottak.

Mily káros, vagy legalább is késleltető befolyást gyakoroltak a védelmi intézkedések a német iparra, mutatja a List által nem is említett Szászország példája. Egész Németországban e kis tartomány állt már akkor is és áll még ma is az ipari fejlettség legmagasabb fokán, pedig a védrendszer itt soha nem vert gyökeret. „Itt“ — mondá Bidermann — „az ipari vállalkozás élén nem állottak a kormányból kiuevezett hivatalnokok, sem egyedárúságok által elesábitott kalandos tervelők; hanem egyszerű magánemberek, kik önerejükkel és saját kockázataukra küzdöttek meg a külföld iparával; gyakran egyszerű munkások, kik szerény üzletöket lassanként megnagyobbítva, utóbb önálló gyárosokká lettek.“ — Vászonból egyetlenegy ke-
rület, a zittai, is már egy század előtt egy évben 1¹/₂ millió tallér értékűt vitt ki külföldre. Hasonlóan virágzott a gyapjú- és pamutszövés. A XVIII. század elején még csak barchentet és kanavászt állítottak elő, 1750-ben már kartont és 1772-ben már piquét is készítettek. A csipkemunka már a XVI. században honosult meg az országban s a később kifejlett „bonneterie“ a XVIII. század elején már sokat dolgozott kivitelre. Nem kevésbé jó hírnévnek örvendettek szövetségfői, úgy hogy kelméik színe és appretirozása versenyzett a francziák és angolok hasonló munkájával. Érc- és vasárúi szintén századok óta játszanak első rangú szerepet, és a meissenai porcellán az első volt és az első maradt egész Európában. Ime ez volt a szabadság gyümölcse oly kis államban is, mint Szászország. A védrendszerhez szító nagy terjedelmű Poroszország és Ausztria ma sem

érték még utól s egy század előtt valóban szánandó ellentétben álltak vele.

List harmadik állítása, hogy Németország újabb ipari felvirágzását az 1818. porosz tarifa által megvalósított védelmi rendszernek köszönheti — szintén nem állja ki a szigorú bírálatot; és pedig azért nem, mert e tarifa nem volt védvám, hanem ellenkezőleg határozottan a szabadkereskedelem felé hajlott.

Nagy Frigyes korától fogva az említett tarifa életbelépéig a véd- sőt tilalmi rendszer uralkodott Poroszországban. Igaz ugyan, hogy az örökös beavatkozás mellett olykor a következetességet is feláldozták, úgy hogy némely tartományban szabadabb volt a forgalom, másokban ismét a legszigorúbb bilincsekben nyögött. De az egyes tartományok között fennálló közbenső vámsorompók szinlegességre kárhoztatták ama kevés szabadságot is és gátokat emeltek a forgalomnak ott is, hol az országszéli lakók enyhébb természettel bírtak. Az 1818-ki porosz tarifa megszüntette mind e belső vámsorompókat, eltörölt minden be- és kiviteli tilalmat s a külföldi iparukra is sehol 10 százaléknál magasabb vámot nem vetett. Ez is csak természetes oly tarifánál, mely első cikkében önmaga a szabadkereskedelmet vallja zászlajául. Az 1818-iki porosz tarifa szabad szellemét senki sem vonhatja kétségbe és List ellentétes állítása mitsem változtat e világos tényen, és pedig annál kevésbé, minthogy List különböző időkben a legkülönbözőbb módokon nyilatkozott róla. A védvámokat hirdető munkájában, mint láttuk, védvámosnak keresztelte ez áldásos intézkedést. De már egy évvel e munkájának első megjelenése után (Gesammelte Schriften II. 19.) a „német kereskedelem megrontójának,“ 1841-ben ismét (N. o. III. 102.) a „porosz iparos kérelmek mesteri meghallgatásának“ nevezi és a „Zollvereinsblatt“-ban még később mint félig-meddig szabadkereskedelmi irányú rendszabályt határozottan elítéli. A felfogás e változatosságával szemben, úgy hisszük, senki sem veheti roszt néven, ha e szerződés természetének és hatásának megítélésében nem követjük Listet, hanem csatlakozunk az elfogulatlan szakbuvárlat azon egyértelmű meggyőződéséhez, mely e vámszabályzatot szabad-

elvünek vallja és a német ipar újabb fellendülését ép e szabad elemnek tulajdonítja.

7. Amerika.

List és Carey, miként más országoknál, úgy itt is, minden jót a védvám ből s minden rosszat a szabadkereskedésből igyekeznek kimagyarázni. És e tekintetben különösen az utóbbi annyira megy, hogy a szabadkereskedésnek tulajdonítja nemcsak a gazdasági csapások és fogyatkozások egész seregét, hanem még oly dolgokat is, melyeknek összefüggését a szabadkereskedelemmel ugyancsak bajos volna kimutatni. Carey buzgalmában ugyanis annak tulajdonítja „a központosítást, a végrehajtó hatalom bitorlásait, az állami budget roppant emelkedését, a hivatalnokok mértéktelen megszaportását, a hivatalhajhászok számának folytonos öregbedését, a közkinestár kiszákmányolását magán- és pártzélokra, a corruptiót, a szavazatok megvásárlását, a „bicskák, pisztolyok és ágyúk szereplését“ a választásoknál, a kalózharcok és országos háborúk keletkezését, az európai államok elidegenedését és mindezek koronájául — a soknejüséget!!“ Az olvasó elnézését remélve, hallgatással mellőzzük e vádak legnagyobb részét, bármily érdekesítő részletekkel is kínálkozzanak azok; és követve eddigi eljárásunkat, csak annak kimutatására kívánunk szorítkozni, mily befolyást gyakorolt a két kérdéses rendszer magára a gazdasági életre.

Mindkét író csupa fényt vesz észre azon korszakokban, melyekben a védvám uralkodott, és viszont csak árnyat lát akkor, midőn a forgalom kevesebb korlátolást szenvedett. Nagy sajnálatunkra azonban, egyik sem hoz fel ezen állításának bizonyítására részletes és meggyőző adatokat, sőt Carey elég sajátságosan azt mondja, hogy a védvám jó hatása rendesen csak azon időpontban kezdett mutatkozni, mikor azt épen eltörölték. Ez állítás azonban nagyon is valószínűtlenül hangzik. Azt még értjük, hogy eltörlik a szabadkereskedelmi tarifákat még akkor is, ha használnak, mert a hatalmas iparvállalatok magas vám után áhító magánérdeke mindannak daczára rendelkezhetik annyi befolyással, hogy magának érvényt szerezzen. De az már csakugyan sajátságos világot vetne a törvényhozó

testület értelmiségére, ha oly rendszabályokat, melyek számos befolyásos tagjának magánérdekét a legkedvezőbben érintik, ép akkor szüntetné meg, mikor azok az összeségnek is javára válni kezdenek.

De nem akarunk túlszigorúak lenni. Elfogadjuk Carey állítását. Az amerikai tarifa 1850-ig különben is annyiszor és oly rövid idők alatt változott, hogy egészen megnyugtató adatot sem az egyik, sem a másik rendszer mellett nem szolgáltatathat. Vegyük tehát csak az utolsó éveket, hol már hosszabb időközöket is nyerünk. Vegyük az 1850—1860-ig és 1860—1870-ig terjedő évtizedeket, melyeknek elseje az amerikai forgalom legszabadabb éveit tartalmazza, míg az utóbbi a mindig fokozódó védvám következetes uralma alatt áll. Az első évtizedben a behozatal 2,694.100,000, a kivitelé 2,754.300,000 dollárra rügött; a második évtizedben a behozatal összege 3,352.900,000, a kivitelé ellenben 3,117.100,000 dollárt tesz ki. E számok arról győznek meg, hogy a védvámos tarifa időközben bekövetkezett sokszoros súlyosbitásai dacára ép ellenkezőjét eredményezte annak, a mire célzott. Tudjuk, hogy a szabad forgalom ellenei kiváló súlyt fektetnek az u. n. kereskedelmi mérlegre és roppant szerencsétlenségnek tartják valamely országra nézve, ha annak beviteli számtételei nagyobbak mint azok, melyek kivitelénél szerepelnek. És ime itt mégis azt látjuk, hogy a szabadabb tarifák mutatnak fel oly eredményt, melyet a védvámosok aktív mérlegnek hívnak, s viszont a vámok által korlátolt forgalom olyat, melyet a védvámosok passivnak neveznek. A védvámos rendszabályok tehát nem értek célta és nemcsak lehetetlennek bizonyultak, hanem ép az ellenkezőre vezettek épen abban az országban, melyre a védvámosok kivált újabban oly nagy előszeretettel hivatkoznak. A későbbi és még mindig védvámos évek ki- és beviteli statistikája némi javulást mutat ugyan ez irányban, a mennyiben a kivitel most már túlszárnyalja a behozatalt. Nem szabad azonban felednünk, hogy az amerikai kivitel papirosban számítják, a külföldi bevitel ellenben ércz-valutában, a mi legalább 20—50 százaléknyi különbséget képez. A nagyobb számtételek tehát még mindig a bevitelben szerepelnek, a kisebbek pedig a kivitelben. Más szóval, Amerika nemzetközi forgalma a védvám uralma óta folyton oly

irányt tanusít, melyet a védvamosok maguk a legnagyobb veszedelemnek hirdetnek.

Bármily erős fegyverünk is lehetne azonban a passiv mérleg az arra kiváló súlyt fektető védvamosokkal szemben, részünkről nem sok súlyt helyezünk arra, a mint azt alább a kereskedelmi mérlegről szóló fejezetben bővebben lesz alkalmunk kifejteni. Sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítunk mi az összes forgalom emelkedésének és hanyatlásának, mint a gazdasági élet jóval hivatottabb fokmérőjének. E körülmény azonban súlyos vádakat emel a korlátoló vámpolitika ellen.

Az 1850—1860-ig terjedő évtizedben a be- és kivitel összege az első évi 390 millió dollárról folytonos gyarapodással 1860-ban 708 millió dollárra emelkedett, tehát több mint 80 százalékkal. 1860—1870-ig a védvám uralma alatt ellenben 715 millió dollárról roppant ingadozások közt csak 851 millió dollárra emelkedett, vagyis alig 18 százalékkal. És e roppant kis mérvű gyarapodást nem szabad egyedül a négy évig tartó polgárháborúnak tulajdonítanunk. 1866-ban a béke első évében az összes forgalom 422 millióról egyszerre 847 millióra emelkedett, de az utána következő öt év a béke minden áldásai daczára s a védvám folytonos szigoritása mellett csak roppant ingadozásokat, de semmi említésre méltó emelkedést nem mutat. S noha újabban a viszonyok sok tekintetben javultak, s a háború ütötte sebek már rég behegedtek, még az utolsó 1875. évi forgalom sem emelkedett 1150 milliónál magasabbra, a mi tíz évi béke után sem ad 35 százaléknál nagyobb gyarapodást. A növekvés e csekély volta annál kiáltóbb bizonyásgul szolgálhat a védrendszer gátló hatása mellett, minthogy a hosszas háborúkat követő időszakokat rendszeren a hirtelen gyarapodás évei szokták követni és követhetnék különösen azon országban, a melyben a fejlődés menete a gyorsaság eddig ismeretlen, nem sejtett mérvével dicsekedhetett.

A mi azonban még ennél is határozottabban elítéli a védrendszert, az ama körülmény, hogy a forgalomnak és nevezetesen a kivitelnek emez emelkedése nem az ipar növekvésének tulajdonítandó. A kivitel, igaz, gyarapodott, de csakis östermékekben és nyers anyagokban, iparcikkekben azonban határozottan hanyatlott. Több példa hosszabb felsorolása helyett

egyedül arra utalunk, hogy a szabadabb forgalom tiz évében 1850—1860-ig a kivitel 10⁰/_o-a állott iparcikkekéből, a védvám rákövetkező tiz évében azonban a gyártmányok az összes kivitelnek már csak 5 százalékát képezték. Az iparcikkek csoportja tehát apadt és pedig nemcsak viszonylagosan, hanem absolute is, mert ugyanazon idő alatt az összes kivitel, mint tudjuk, távolról sem nőtt a megfelelő arányban. Ez az egy tény eléggé mutatja, hogy a védvám használhatott talán egyes iparosoknak, de az ipari fejlődésnek általában nemcsak nem vált előnyére, hanem ellenkezőleg megrontotta azt, kiölte belőle a haladás szellemét és képtelenné tette őt a külfölddel versenyezni. Midőn a védvám ily káros befolyást gyakorol azon országban, melyet a vállalkozó merészség hazája gyanánt tisztelünk, némi sejtelmünk lehet arról, hová vezethet az azon népeknél, melyek iránt a sors e részben fukarabbnak mutatta magát.

A forgalom és ezzel a termelés mesterséges visszatartása, lassúbb fejlődésre való kárhoztatása, ez volt a védvám közvetlen hatása Amerikában úgy, mint mindenütt. Igaz ugyan, hogy a polgárháború alatt, míg a külfölddel úgy szólván minden közlekedés megszűnt, csakugyan keletkeztek nagy számú iparvállalatok. A béke helyreálltával azonban legnagyobb részök megbukott az óriási 40—50 százalékos védvám daczára, mert nem birt a külfölddel versenyezni. Ily esetben Carey, sőt List is (például a szárazföldi zárlat megszüntetése után) kárhoztatják a békét és áldják a vérengzéseket. Mi azonban, és velünk minden elfogulatlan, kénytelenek vagyunk pálezzát törni azon rendszer felett, mely annyira megbénítja egy nemzet iparosait, hogy ily óriási védelem és polgártársaiknak ily kiméletlen zsarolása mellett sem tudnak a külföldi szorgalommal győzelmesen megküüzdeni.

A polgárháború alatt a hadi költségek fedezésére az Unió kormánya kénytelen volt minden képzelhető eszközt megragadni. Az egyenes adók, bankadósságok és kölcsönök nem lévén elegendők, az indirekt adókhöz fordult s minden czikkre, sőt annak minden anyagára a legkülönfélőbb illetekeket rötta. Ily körülmények közt keletkeztek újabban a védvámok a belöldi súlyosan megadóztatott ipar termelési költségeinek kiegyenlítésére. A béke megkötése után lassanként megszűntek

az iparra nehezedett adók, a védvám azonban, mely csak ezekben lehetett igazolást, fenmaradt, sőt súlyosabbra vált az iparos északon, a földművelő délen, és ez jól volt így, mert a foederáltak a legszörnyűbb barbarbarismust védték, a rabszolgaságot. De azt már nem lehetett helyeselni, hogy a túlsúlyra vergődött iparos elem arra használta fel hatalmát, hogy terhes adót vessen a nem iparos osztályokra. Mily iszonyú összegekre rüg ez adó, láthatjuk egy-két példából.

Bessemer találmánya, a sokkal tartósabb aczélsinek, alig valamivel drágábbak a vassineknél, és a javítási költségek évenként csak 3 százalékra rügnak, míg a vasnál 10 százalékot tesznek ki. Az amerikai vasúthálózatot alkotó vassinek 1870-ben mintegy 60 millió dollárt képviseltek, s minthogy a vassinek javítása 7 százalékkal került többé évenként, mint az aczélsineké, az évi veszteség, melyet a Bessemer-sinek alkalmazásának elhalasztása okoz, mintegy 4.200,000 dollárra rüg. A honi aczélgyárak csekély száma s a külföldi aczél behozatalára nehezedő magas vám azonban végtelenül késleltetik e szükséges újítást. A gyárosok mindazáltal itt is a védelem fokozását sürgették, és ez egy kincstári tisztet ellenindítványra ösztönzött, melyben a most említett adatok alapján kiszámította, hogy ez iparág védelme mellett az ország többet veszít, mintha köz-költségen megvásárolná és szétrombolná azon néhány gyárat, melyek a vám emelését sürgették és az általános védvámos áramlat mellett el is nyerték. Azóta a gyárak szaporodtak ugyan némileg, de a 45 százalékos vám mellett Amerika legalább is ennyivel drágábban fizeti a Bessemer-sineket, mint a szabad forgalomnál.

Egy másik czikk, mely szintén nagy szerepet játszik, a vörös réz. Amerika évi fogyasztása ez árúban mintegy 25 millió poundra rüg. Itt tehát a legkisebb megterheltetés is élénken süjtja nemcsak a fogyasztót, hanem a legkülönbözőbb iparágakat is, melyek azt feldolgozzák. A védelem mindenek daczára oly nagy, hogy Amerikában ugyan e czikk átlag 50 százalékkal drágább, mint Angliában. Így egy pound került 1870-ben Londonban 15, Amerikában 22 centbe. Az összeg tehát, melylyel a fogyasztók ez egy czikknel évenként a termelőnek adóznak, közel 2.000,000 dollárt tesz ki.

Még tanulságosabb példát nyújt a sótermelés. A háború előtt csak igen mérsékelt beviteli vám nehezedett a sóra. A háború alatt, a már mondott okoknál fogva, a só is magas védelemben részesült s a vám 100 poudonként 12—18, majd 18—24 centre, az értéknek 100—150 percentjére emelkedett. A vámon kívül kedvezett a termelőknek a nagy terjedelmű kanawhai sóbányák szétrombolása a foederalisták által s a helyzet bizonytalansága, mely minden behozatalt megakadályozott. A só ára ezen körülmények között 1½ dollárról 5 dollárra emelkedett. A sóbányák mesés üzleteket csináltak. A háború lezajlása után a sóbányatulajdonosok itt sem akartak hallani a vám lejjebbállításáról, sőt ellenkezőleg a honi munka megvédésének ürügye alatt, annak felemelését sürgették 30—42 centre. A congressus fel is emelte a vámot 26—36 centre, szerencsére azonban a senatus nem adta hozzá beleegyezését. Mily óriás összeggel adózik e részben úgy is a fogyasztó oly czikkért, mely már rég kivitel tárgyát képezi és így védelemre egyátán nem szorul — azt alig szükséges mondanunk. Érdekesebb lesz kimutatni, hogy e törvényesített fosztogatás maguknak a sótermelőknek is kárára vált. A csodával határos nyereségek rövid idő alatt roppant sok tőkét vezettek e foglalkozási ág felé. Idővel a háború alatt elrombolt nagy bányatelepek is újra művelés alá kerültek, sőt a külföldi só is újra megjelent, mint-hogy a roppant magas ár még e nehéz szállítású czikknél is jövedelmezővé tette a csempészetet. A verseny szaporodásához hozzájárult az azóta bekövetkezett drágulás munkabérenél, szállításnál stb. Szóval a sótermelők igen kellemetlen helyzetbe jutottak, a melyből csak az által tudtak kiszabadulni, hogy a gazdagabbak közülök bérbe vették a szegényebb társulatok bányáit, hogy beszüntetve kiaknázását előmozdítsák a maguk termelésének értékét. Így egy Ohióban alakult társaság évi 75,000 dollárért bérbe vette az említett gazdag kanawhai bányákat és megszüntette azok művelését. Ily óriási pazarlásra s az első élelmi cikkek ily káros megdrágítására vezetett az a rendszer, mely az ipar védelmének hangzatos, de csalókoan czéggje alatt megterheli a fogyasztót, a nélkül, hogy maradandóan gazdaggá tehetné a termelőt.

E pár czikk is elég meggyőzőleg bizonyítja a védvamos

rendszer tévedéseit, melynek Amerika a háború óta szomorú következetességgel hódol. Mert az Egyesült államok nem is elégedtek meg a vámokkal. A haladás s a modern eszmék e kiváltságos gyermeke visszament 200 évvel az emberiség történetében s az iparon kívül hajózatát a legkülönbélebb fogyasztásoknak vetette alá, csak hogy lehetőleg távol tartson kikötőitől minden idegen népet. S hajózata az által természetesen csak szenvedett. 1860—61-ben 5.535,813, 1869—70-ben már csak 4.257,507 tonna tartalommal bírtak hajói, melyeknek száma 1860—61-ben 2.657,292, 1869—70-ben pedig csak 2.595,328-ra rúgott. S e hanyatlás folytonos. Mig 1869-ben a tengeri forgalomnak csak 73 százaléka esett idegen hajókra, 1870-ben már 79 százaléka. A csillagos lobogó mindinkább kisebb szerepet játszik az atlanti oceán világforgalmában.

Csak még a vámjövedelemről pár szót. Nem szükséges hosszasan bizonyítgatni, hogy a tapasztalás itt is a védvám ellen bizonyít, mely magas tételekből remél gazdag bevételt, holott csak alacsony vám adhat élénk forgalmat és ezzel bőséges jövedelmet. Az utolsó évek vámbevételei a következők:

1872-ben	216.370,207	dollár
1873-ban	188.089,523	»
1874-ben	163.103,834	»
1875-	» 157.167,722	»

A gyenge finacziákban szenvedő Egyesült államokat már e körülmény is előbb-utóbb vissza fogja vezetni a szabadabb forgalomra, melynek hívei egyébiránt napról-napra szaporodnak. Az amerikai állapotok egy éles elméjű megfigyelője, ki csak az imént tért vissza körünkbe, mondja, hogy az új világ nagy köztársaságában ma már, úgy szólván, csak Carey ragaszkodik még a védvámhoz. S e pár kirívó vonás, melylyel e rendszer hatását ecseteltük, nagy valószínűséget kölcsönöznek e szavaknak.

8. Oroszország.

Elérkeztünk amaz országhoz, melyet a védvámosok rendszerök üdvös hatásának legkétségtelenebb bizonyítéka gyanánt szeretnek felhozni. És csakugyan, ha van jogosultsága a védrendszernek, úgy ez országban kell azt leginkább tanusítania. Ötven év óta követi a czárok birodalma ez irányt a legszigo-

rúbb következetességgel, valóságos tilalom segítségével. Ha tehát van e vámokban életrevaló ipart növelő erő, ennyi idő alatt bőséges alkalmá nyílt azt kimutatnia. Másrészt az állam területe oly nagy, népessége oly gazdag, hogy a védrendszer egyik legfőbb gyengesége, a piacnak és ezzel a versenynek korlátozottsága, aránylag itt gyakorolhatná legkevésbé káros befolyását. S mindennek daczára meg fogunk győződni, hogy a védrendszer itt sem termelt örvendetes gyümölcsöket, sőt mi egyenesen azt hisszük, hogy ezen irány káros hatása ép itt jut a legvilágosabb kifejezésre.

A minnek első pillanatra szemünkbe kell ötlenie, az, hogy a védrendszer legfőbb célját, az úgynevezett aktív mérleget, miként Amerikában, úgy itt sem érhetne el. Igaz ugyan, hogy a hivatalos számtételek szerint a kivitel az utolsó évtizedben egy 5700 milliónyi összforgalomnál 10—15 százalékkal haladja meg a behozatalt, de nem szabad felednünk, hogy a hivatalos bevétel mellett minden védvámnál és főleg tilalomnál egy alattomban üzött forgalom is szerepel, mely kivált Oroszországban óriási mérveket ölt. A porosz határon például oly magas szervezetre jutott a csempészet, hogy külön biztosító intézetekkel is bír az elkobzás esetére bekövetkező károk fedezésére. Ezt tekintetbe véve, senki nem fog csodálkozhatni, ha oly tekintély mint Bismarck herczeg, egy 1867-ben tartott képviselőházi beszédében ama kárt, melyet a csempészet az orosz kincstárnak egyedül vámjövedelemben okoz, egyetlenegy évben 36 millió rubelre becsüli. Ez egy körülmény némi sejtelmet adhat a csempészet ama szinte hihetetlen forgalmáról, mely bőven helyreállítja a ki- és bevétel látszólag előnyös viszonyát. Különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a kivitel itt is a roszzabb belföldi papírvalutában, a bevétel ellenben az értékesebb külföldi ércpénzben számíttatik. A csempészet említett nagysága azonban ettől eltekintve egyszersmind a legszigorúbb vádat is emeli ama rendszer ellen, mely ezer meg ezer különben talán becsületes munkából élő embert vezet törvényszegésre s taszít veszedelembe és gyalázatba.

De lássuk a védrendszer hatását más irányban is. Az ipar évi termelését az 1870-iki orosz pénzügyministerium 630 millió rubelre becsüli. Ez mindössze véve nem sok, kivált ha te-

kintetbe vesszük, hogy annak majdnem felét a pálinka alkotja. Franciaországban például csak a szorosán vett kézmű- és gyár-
ipar évi termelését, a mezőgazdasági ipart nem is számítva, 9 milliárd frankra becsülik. Angliában csupán a szövőipar évi termelését 125 millió font sterlingre.

Még kevesebb okunk lesz azonban az eredményt túlbecsülni, ha vizsgáljuk az arányt, melyben a termelés a ráfordított munkához áll. A védvamosok megdönthetetlen axioma gyanánt állítják fel, hogy az ipari termelés jövedelmezőbb a mezőgazdaságinál, s maga az ipari munka is annál gazdagabb haszonnal jár, minél mesterségesebb az egyes iparág, szóval minél távolabb áll az első gazdasági foglalkozástól, a földműveléstől. Ez igaz lehet ott, hol az iparnak megvannak a maga természetes előfeltételei. Ott ellenben, hol ezek hiányzanak, hol az ipar nem a természetes fejlődés törvényes gyermeke, hanem mesterséges rendszabályok fattyúhajtása, ott épen az ellenkező eredményre lehetünk elkészülve. S a legmeggyőzőbb példát e részben egyenesen Oroszország szolgáltatja.

Minden ipari foglalkozás közt a legjövedelmezőbb a malmászat, hol 7707 munkás állít elő 35.755,347 rubel értéket s így esik fejenként egy-egy munkásra 4643 rubel brutto. Mindjárt utána következik a stearin-gyártás 7.337,642 rubel értékű termeléssel összesen és 3668 rubellel fejenként. A többi iparágaknál az arány a következő: a cukoripar 27.284,830 rubellel összesen és 2708 rubellel fejenként, a szappangyártás 3.155,352 összesen és 2739 fejenként, a légszeszgyártás 1.288,024 összesen és 2478 fejenként, a fegyvergyártás 4.892,107 összesen és 2445 fejenként, a viaszgyergyagyártás 1.623,785 összesen és 2345 fejenként, mindig brutto. Minél magasabbra lépünk azonban az ipari foglalkozás hierarchiájában, annál csekélyebb lesz az érték, mely egy-egy fejre esik, mig végre oly csekélyre olvad le, hogy az emberi munkaerő legszomorúbb pazarlásáról tanuskodik. Így a pamutfonatgyártásnál, mely azonkívül nyers anyagját egészen kívülről kénytelen hozatni, a brutto termelés összesen 53.322,170, fejenként már csak 1240 rubel, a gépgyártásnál összesen 15.077,813 s fejenként 793, a kékfestő iparnál összesen 4.452,842 és 791 fejenként, a selyemszövetgyártásnál összesen 3.728.153 és 758 fejenként, a gyapjúszövő iparnál

összesen 13.164,752 és 731 fejenként, a vörösrézgyártásnál összesen 2.295,707 és 717 fejenként, a kenderfonatgyártásnál 1.329,211 összesen és 665 fejenként, a papirgyártásnál 5.747,681 összesen és 605 fejenként, a lenfonatgyártásnál 4.817,707 összesen és 560 fejenként, a pamutszövőiparnál 34.892,106 összesen és 537 fejenként, a posztógyártásnál 35.945,477 összesen és 464 fejenként, az üveg- és kristálygyártásnál 3.798,158 összesen és 379 fejenként, és végül a vászongyártásnál 5.925,797 összesen és 311 fejenként — vagyis tizedrésze sem annak, mint a malomiparnál.

Mind e számok, mint már megjegyeztük, csak a brutto termelésre vonatkoznak. Ez összegekből tehát fedezni kell a nyersanyag árát, a munkabért, a vállalatban fekvő álló tőke kamatait és a vállalkozói nyereséget. Ennyi különféle követelés csak egymás rovására érvényesítheti magát ily sovány eredménynél. És így csak természetesnek fogják találni, hogy a gyárosok nagy nyeresége csupán rossz anyag és selejtes munka és nyomult munkabér mellett képzelhető.

Ezt tudva nem csodálkozhatunk azon, ha az orosz ipar a legnagyobb és legátkosabb munkapazarlásról tesz szomorú tanúságot. Ily tékozlása a legfontosabb termelési tényezőnek csak is ott fordulhat elő, hol az emberi munka s az ember maga oly szánandó szerepet játszik, mint Oroszországban. Mert itt még a legtöbb helyütt egész patriarchális nyomorban teng a munkás. A nagy gyárak éjjel-nappal dolgoznak, s a legnehezebb s a legfárasztóbb munkákra egyiránt alkalmaznak férfit és nőt, aggot és serdületlen gyermeket. S ez nemcsak a munka ideje alatt van így. A munkások lakásai, pihenő és alvó helyiségei is közösek az egészség és erkölcsiség nagy előnyére. S mindezekhez járul még az a szintén patriarchális szokás, hogy a munkás csak havonként vagy évnegyedenként kapja ki fizetését s e közben gyárura költségen él, a mi a gyakorlatban nemcsak a munkás könnyelműségére, hanem kizsárolására is vezet. Sehol nincs a munkás oly rosszul fizetve, de egyszersmind itt a legrosszabb munkában és erkölcsben egyiránt. S hogy ez így áll, abban az ipar mesterséges erőltetése nem kis részt követelhet magának.

Ez ország, melynek kivált délibb részeit a gondviselés

pazarul áldotta meg minden kincseivel, természetesen kifejlődött s csak legfőbb őstermékeit feldolgozó iparral sokkal nagyobb összegű értékeket állíthatna elő évenként és ezek feleslegéből bőven fizethetné külföldről fedezendő szükségleteit. A védvám és tilalom rendszere azonban a természetes fejlődés megvetésével oly irányba terelte az országot, mely ugyan nem akadályozza meg a külföldi cikkek fogyasztását, de azért leköti és bilincsekbe veri a nemzet munkaerejét, mert oly foglalkozásokba hajtja, melyek, kevesebbet jövedelmezve, korlátozzák a fogyasztást és akadályozzák az új megtakarított tőkék képződését és ezzel a gazdasági élet gyorsabb fejlődését.

Az orosz védvám kevesek által élvezett óriási sarcz gyanánt nehezedik az egész nemzetre. Mert nagy tévedés volna hinni, mintha a nagy terület adta nagy népesség következtében élénk verseny fejlődne ki a gyárosok között. A védrendszer mellett mindig a vám a legfőbb árképző elem, s az egyes cikkek oly magas árt érnek el, minők csak az utóbbi enged. E viszony azonban nemcsak drágaságra, hanem selejtes termelésre is vezet. Mind a magas ár, mind a rossz minőség mellett elegendő lesz talán arra az egy körülményre hivatkoznunk, hogy Oroszország összes európai kiviteléből csak 4—5% esik gyár-cikkeire, mert gyártmányai oly gyengék és költségesek, hogy a külföldi munkával egyáltalán nem versenyezhetnek.

A védvámnak és tilalomnak megvan az a kétségtelen hatása, hogy igen sok iparágat jóval korábban teremt meg, mint a szabad forgalom. De ez nem előny, mint sokan gondolják. Ellenkezőleg, az így keletkezett ipar a legtöbbször nem bir természetes talajjal s csak a legnagyobb erő- és tőkepazarlás mellett állhat fenn. Nem szólunk az emberi munka ama barbár tékozlásáról, melyre fennebb utaltunk; nem említjük amaz egyenesen kidobott milliókat, melyekkel a kincstár a saját lábán megállni képtelen iparnak minduntalan segítségére sietni kénytelen; nem beszélünk amaz évenként szintén milliókra rúgó megadóztatásáról, mely kivált az alsóbb osztályokra nehezül oly súlyosan; nem hozzuk fel ama kiszámíthatatlan anyagi és erkölcsi károkat, melyekkel a védvámtól elválaszthatatlan csempészet az orosz társadalmat sújtja; csak arra az egy körülményre akarunk utalni, hogy az orosz ipar ma, a védvám és

tilalom ötven éves fennállása után, jobban fél a szabad versenytől, mint valaha.

A nemzetgazdaság tudományos művelői, mint mindenütt, úgy Oroszországban is, legnagyobb részben a szabad kereskedelem tanát vallják. Kiváló orosz szakférfiak már rég sürgetik a vámok mérséklését s a szabad kereskedelemnek habár lassú, de következetes megvalósítását, noha nem ismeretlen előttük, hogy e mellett a mai orosz ipar jelentékeny része pusztulásnak fog indulni. És sürgetik nemcsak azért, mert jól tudják, hogy az így okozott ár távol sem oly nagy, mint az, melyet a védvám hatása alatt most szenved az ország; hanem sürgetik azért is, mert félnek, hogy minél tovább áll fenn e rendszer, annál szélesebben terjed ki az ipar mostani ingoványos talaján, s annál nagyobb lesz az áldozat, melyet az országnak a szabadabb forgalomra való áttérésnél előbb-utóbb hoznia kell, ha csak a művelt népektől egészen elmaradni nem akar.

Az ipar mesterséges növelése által azt a célt kívánták elérni, hogy az ország teljesen függetlenné váljék az európai piactól. Az eredmény azonban csak elzárkozottságra vezetett. Oroszország ma is nagyon messze van attól, hogy ipari szükségleteit önmaga fődni tudná. Behozatala legnagyobb részben iparcikk, kivitele azonban főleg csak egyszerű őstermék, nem is nyersanyag. E javak árai legnagyobb hullámnak levén alávetve, az egész orosz gazdasági élet örökös ingatagságra van kárhóztatva. Természetes fejlődés mellett talán még nem volna Oroszországnak annyi gyára posztóra, selyemre, pamutszövetre, üvegre, gépre stb., de másrészt bizonyosan magasabb fejlettségen állna az egyszerűbb s a földművelésre támaszkodó gyártás; a malomipar, a stearin-, fagygyú-, szappan- és bőrkészítés. Oroszország őstermékek helyett nyersanyagokat és félgyártmányokat exportálna és ezekkel uralkodnék a világpiacon. S az abból eredő haszon bőven kárpótolja őt azért, hogy a magasabb rendű iparcikkeket külföldről hozatja. Így azonban elzárta magát Európától, kilépett a nemzetek solidaritásából s viseli az elszigeteltség minden kárát, a függetlenség minden előnye nélkül.

A legnagyobb kárt azonban, melyet a védvám és tilalom Oroszországnak okozott, még nem említettük. A védvámok meg-

dönthetetlen tény gyanánt hirdetik, hogy az ipar keletkezése bőven kárpótolja a földmivelőket ama veszteségekért, melyeket mint fogyasztók az iparcikkek drágasága következtében szenvednek az által, hogy az ipar adta kereset a mezőgazdasági termékek árát tetemesen fekszökteti és ezzel az egész östermelésnek újabb lendületet ad. Ez azonban ismét csak ott áll, hol az ipar természetesen keletkezik, hol már elég a rendelkezésre álló tőke és munkaerő, úgy hogy ezek alkalmazása a műiparban nem vonja el a földmiveléstől sem a szükséges beruházásokat, sem a nélkülözhetlen kezeket. Oroszországban azonban, és mindenütt hol a védvám uralkodott, az eleinte gazdag jutalommal biztató ipar elvonta a földtől a tőkét és munkát, midőn annak művelése még csecsemő korát élte. Oroszország földművelése, minden mesterséges ipara daczára, a legalantibb fokon áll.

Annyi évtized lefolyása óta csupán a wolga-menti és a délebbre fekvő kormányzóságok mutatnak némi haladást a rendkívül kedvező közlekedési viszonyok következtében. Az ország többi részeiben azonban emelkedés helyett a hanyatlás jeleivel találkozik a figyelmes szemlélő. Nem beszélünk a munkásokról, kikről az orosz írók maguk panaszojják, hogy gyármunkások és földművelők is egyszerre és így nélkülöznek mindegyik osztály előnyeit, de bírják mindegyik hátrányait. Nem szólunk arról sem, mily alacsony fokon áll a földművelés akár a gépek alkalmazása, akár a hitel felhasználása szempontjából. Ismét csak egy körülményt hozunk fel, mely egyébiránt a legtalálhatóbb színben mutatja a mezőgazdaság mindenkori állapotát; és ez az állattenyésztés, mely Oroszországban teljesen el van hanyagolva. Nem fogjuk ez országot Angliával vagy Franciaországgal párhuzamba helyezni, melyeknek földművelése természetesen első helyen áll; csak a mi jóval szerényebb viszonyainkhoz akarjuk mérni, melyek tudvalevőleg még szintén igen sok kívánni valót engednek.

Európai Oroszország közel 20-szor oly nagy terület foglal el mint hazánk, és gazdasági állatainak száma mindannak daczára csak 2—4-szer oly nagy, mint a mienk. Így a legújabb statisztikai adatok tanúsága szerint van szarvasmarha Oroszországban: 23.976,000, nálunk: 5.279,193; juh Oroszországban: 48.252,000, nálunk: 15.076,997; disznó Orosz-

országban: 10.544,000, nálunk: 4.440,279, vagyis a földterület-hez viszonyítva Oroszországra csak $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{7}$ annyi gazdasági állat jut mint Magyarországra, mely pedig szintén messze van attól, hogy például szolgálhasson, minthogy Angliában a mienkkel körülbelül egyenlő területen átlag még egyszer oly nagy a baromállomány, mint minálunk.

Az orosz mezőgazdaság e százalmas hátramaradása mellett senki sem fog már most azon esodálkozhatni, ha belátásteljes szakférfiak egyenesen azt sürgetik, hogy Oroszország az ipar mesterséges dédelgetését abbahagyva, mindenekelőtt földmívelő állammá igyekezzék lenni. Csak az az ipar rejt valóban áldást méhében, mely egy egészséges és fejlett mezőgazdaságra, mint biztos talajra helyezkedhetik. Az az ipar ellenben, mely megfélekezik minden emberi munka anyjáról, a földről, mutathat fel csillogó eredményeket, melyek megkápráztatják a felületes szemlélőt; egészben véve azonban csak üvegházi növény marad, mely nagy jövedelmeket hajthat egyes kiváltságos osztályoknak, de az összeségre nézve a legnagyobb pazarlás leendő, melyet annál kevésbé engedhet meg magának valamely ország, minél kevesebb kockáztatni való tőkéje és munkaereje van.

Igy nyilatkoznak Oroszországban nemcsak a szabad kereskedelemhez szító szakférfiak Gertow, Tengoborski, Nebolsin, Kamenski, Wernadtski, Törner, Kissart, Besobrasow, Waleker stb.; hanem így nyilatkozik a fennebb általunk forrásul idézett munka is, mely ugyan távol áll attól, hogy önálló tudományos értékkel bírjon, s a melyet csupán azért használtunk, mert hazánkban a védvamos oldalról ép e munkát igyekeztek felhasználni arra, hogy Oroszország iparát irigylésre és utánzásra méltó színben állítsák a hiszékeny olvasó elé.

9. Egyéb országok s a történelem tanulsága.

Még három országról kellene szólnunk, melyekkel kivált Carey foglalkozik nagy előszeretettel. Ezek: Törökország, Irland és India. A mi a két utóbbit illeti, elismerjük, hogy azokat Anglia zsarnoksága nagy nyomorba döntötte, mesterségesen fojtva el ez országokban minden ipari fejlődést és általában minden életet. De ebből egyszersmind az is következik,

hogy sem Irland, sem India szabad kereskedelemmel nem bírtak és így ezek hanyatlását annak tulajdonítani teljes lehetetlen.

Valamivel több komolysággal lehet Törökországot e részben felhozni, hol csakugyan szabad forgalom uralkodik. Ámde egy értelmes szabad kereskedelmi szakférfiu sem mondta még, hogy a szabad forgalom elve egymagában képes egy nemzetet gazdaggá tenni. Ily egyoldalúságot másutt kell keresni. A népek üdve és boldogsága, sőt csak gazdasági virulása és hanyatlása sem függ egyedül kereskedelmi politikájuktól. A történelem az ellenkezőt bizonyítja. Voltak és vannak virágzó és hanyatló népek védvamos úgy mint szabad kereskedelmi intézkedések mellett. A mi első sorban irányadó, az az egész állami és társadalmi életet átlengő nemzeti szellem. Hol az a haladás, mivelődés és szabadság szolgálatában áll, ott a nemzetek védvám daczára is fényes eredményeket mutathatnak fel. Hol azonban megfeledezett az emberiség e nagy eszméiről, hol tespedés, sötétség és zsarnokság uralkodott: ott a szabad kereskedelmi rendszer sem mivelhetett csodákat. Jó és roszban egyiránt csak ott hatottak teljes erővel e rendszerek, hol az összes közélet szellemével egybehangzottak, annak közvetlen kifolyását képezték. S azért a protectió vagy épen a prohibitió hanyatló s a szabadságról megfeledezett népet mindig rohamos sebességgel sodort a nyomor szélére; míg a szabadabban fejlődő forgalmat és a szabadságot tisztelő népet bámulatos gyorsasággal emelt viruló gazdagságra. Ott ellenben, hol a gazdasági politika nem állott ily szoros összefüggésben az egyetemes közéletet mozgató erőkkel, ott csupán gátló vagy mérséklő és egészben elenyésző hatásuk lehetett, mikép a legóriásibb folyam is előbb-utóbb elvész a tenger mérhetetlen árjában.

Midőn a védvamosok így Törökországot is fel akarják használni érveik igazolására, annál inkább csodálkozhatunk azon, hogy egy más jóval kiválóbb országot egészen elhanyagolnak. Carey egészen hallgat Sveiczről, mely a legkedvezőtlenebb körülmények közt teljes szabad kereskedelem mellett oly iparra tett szert, mely a munkamegosztás nagy elvének alapján csak kevés ágra szoritkozik ugyan, de ezekben a világ legelső népeit is eléri vagy épen meghaladja. List megemlékezik ugyan Sveicz virágzásáról, de azt mondja, hogy ez ország sokkal ki-

sebb, azonkívül tengerpartja sincs, s ezek folytán nem alkalmas arra, hogy történelmét példa gyanánt használhassuk. Mi ellenkezőleg azt hisszük, hogy ép ez ország csekély területe és népessége, rossz közlekedési viszonyai s azonkívül a szomszéd nagy országok egészen ellenkező vámpolitikája, mind arra utaltak volna, hogy Sveicz is meghonosítsa a védvámokat, melyeknek szószólói azt hirdetik, hogy minél fejletlenebb és kedvezőtlenebb viszonyok közt él valamely nemzet, annál jobban kell óvakodnia a külföld elnyomó versenyétől. Ha a kis Sveicz mindennek daczára oly örvendetes eredményeket tudott felmutatni, ez oly fényes igazolása a szabad kereskedelemnek, hogy annak elidegenítése vagy csak futólagos felemlítése is egyáltalában nem kelthet nagy bizalmat a védvamos elvek helyessége iránt. S ha e helyen a szabad kereskedelem történelmi igazolása és nem a védvamosok történelmi hivatkozásainak czáfolata képeznék feladatunkat, úgy bővebben is kiterjeszkednénk erre a kis országra, melynek gépjei és selyemszövetei a világ minden piaczn versenyeznek az angol és francia árúkkal, melynek pamutszövő ipara absolute a negyedik és relative az első helyet foglalja el minden mivelt népek hasonló ipara közt, a melynek óragyártása páratlanul áll az egész világon, s a mely kereskedelmi mérlegében évtizedek óta passiv s mégis a legnagyobb virágzásnak örvend. Így azonban ez egyszerű utalással kell megelégednünk.

LÁNG LAJOS.

A MAGYARORSZÁGI NÉPMOZGALOM STATISZTIKÁJA.

Közelébb megjelent a tiszáninneri helyv. hitvallásu superintendencia 1878. évre szóló névkönyve, melyből — összehasonlítván azt ugyanezen egyházkerületnek előbbi névkönyveivel — midőn a statistikai hibák egész tömegét böngészünk ki, ismét meggyőződünk népmozgalmi statistikánk jelen szervezetének és kútforrásainak tökéletlenségéről.

Maga a főösszeg, mely az említett egyházkerületbe tartozó hívek számát tünteti fel, a legnagyobb mértékben megbizhatlan.

A superintendenciában levő hívek száma ugyanis az 1876-ki névkönyv szerint — kerek számban — 227 ezer, a 77-ki névkönyv szerint 239 ezer, a 78-ki szerint ismét 227 ezer.

Meglehetősen van szerencsém ismerni a kérdéses superintendencia viszonyait, de egyáltalán nem vagyok képes felföldözni azon rendkívüli körülményeket, melyeknek behatása alatt a superintendencia népessége egy év alatt 12 ezerrel emelkedett s már a következő évben ugyanannyival megfogyhatott volna.

De még annak is, a ki a körülményeket nem ismeri, kétségbe kell vonnia az említett statistika alaposságát, ha figyelmesen végig lapozza a három névkönyvet s azokban az egyes egyházközségekre vonatkozó adatokat egymással összehasonlítja. Oly képtelen adatok ezek, hogy még csak megközelítőleg biztos alapul sem szolgálhatnak a statistikai fősummák megállapításához.

Példának okáért van egy község, melyben a lélekszám három év óta mindig 1848. E számadatokkal az illető lelkész ur legfőlebb talán politikai érzelmeit fejezi ki; de midőn ekként izetlenkedik s midőn hivatala hatáskörén belől e fajta gyermekes juxot követ el, a közügynek nagyobb kárt tesz, mint

tenne akkor, ha politikai nézeteit a hordó tetején vagy újságpapíron hozná nyilvánosságra.

Nem kevésbé feltűnő a superintendentia egy másik, nagyobb egyházának, az iskolakötelesekre vonatkozó adata. Az iskolakötelesek száma e szerint 3—4 év óta mindig 1060, s a tényleg iskolába járóké ugyanannyi. Nem is véve tekintetbe a csudát, hogy 3—4 év alatt az iskolakötelesek száma nem változik, bámulnunk kellene ama másik csudán, hogy az iskolakötelesek kivétel nélkül mind járnak iskolába, ha nem tudnók, hogy épen azon, különben érdemes egyházközségben a népoktatás ügyére bizony nem fordítanak annyi gondot, amennyivel ilyen, a hihetlenséggel határos eredményt lehetne felmutatni.

Vannak ismét egyházak, a melyekben 3—400 fiu születik és leány egy sem. Ime egy másik csuda!

De nem szándékom felsorolni mindazon hibát, mely a superintendentialis névkönyvekben előfordul. A fentebbieket is csak például hoztam föl annak illusztrálásául, hogy az említett egyházkerület statisztikája a valóságnak nem egészen felel meg. A tisztánnemi h. hitv. superintendentiának tartozunk azonban annak a kijelentésével, hogy ama szemrehányás nem csupán ezt az egy superintendentiát s nem csupán a helyét hitvallásuak egyházi hatóságait, hanem általában csaknem mindazon egyházhatóságot illeti, mely statisztikai adatok gyűjtésével hivatalból foglalkozik.

Általános és pedig a fennebiekből is kitűnik, hogy méltó a panasz statisztikusaink részéről, hogy a hazai népmozgalmat nem lehet csak megközelítőleg sem híven feltüntetni, mert az anyakönyvek vezetői, a lelkészek, nem bírnak a megkívántató érzékkel ebbeli működésük fontossága iránt, s ennél fogva sem elég lelkiismeretességgel, sem elég komolysággal nem járnak el nem annyira az anyakönyvek vezetése, mint inkább statisztikai adatoknak az anyakönyvek alapján való összeállítása körül.

A panasz, ismételjük, hogy teljesen jogosult. A baj csak ugyan megvan; s miután ismerjük annak forrását is, természetes orvosszere az lenne, hogy a lelkészek kezéből vétessék ki az anyakönyvek vezetése s adassék az át a polgári hatóságnak.

Ez esetben vagy a községi hatóság bízathat meg a népmozgalmi registrumok vezetésével, mint 1792 óta Franciaországban *) és 1865 óta Olaszországban; vagy pedig — mint 1833 óta Angliában — egészen önálló hivatalokat kellene szerveznünk a népmozgalom evidentiában tartása czéljából. Angliában ugyanis a polgári lajstromok vezetője — tudvalevőleg — a registrar, a kit hivatalos működésében az u. n. superintendent registrar ellenőriz s az ország összes registrarjai felett a Londonban székelő registrar-general áll. **)

Az már most a kérdés, hogy czélszerű-e a mi viszonyaink közt belemenni egy olyan gyökeres rendváltoztatásba, a mely midőn előreláthatólag óriási költséget emésztene fel, egyáltalában nem rejt magában semmiféle biztosítékot a sikerre nézve? vagy pedig maradjunk a régi rendszer mellett, de akként, hogy az eddigi kezelést gyökeresen átalakítsuk?

Hogy a polgári lajstromozás a népmozgalmat hiven visszatükrözi Angliában vagy Franciaországban, ezt tagadnunk nem lehet, de nincs is szándékunkban tagadni; mert jól tudjuk, hogy az említett két állam polgárai eljutottak már a műveltség azon fokára, a mely fokán a műveltségnek az ugynevezett statistikai érzék, az alapos statistika fontosságának tudata az emberekben kifejlődik, s ennél fogva az államnak minden polgára — szegény úgy mint gazdag — nemcsak hiven teljesíti statistikai bevallásait, de sőt anyagi és szellemi

---

*) A polgári lajstromokról tüzetesen intézkedik a Code Civil 2-ik czime hat fejezetben, mely intézkedés 1803-ban lépett életbe. A polgári lajstromok alapján készítendő tabellákról pedig az 1807., 1833. és 1855-ki rendeletek intézkednek; az 1807-ki rendelet kimondván, hogy a polgári lajstromokból három példányban évenként és tíz évenként táblázatok készítendők.

B. G.

**) A registrar hatáskörébe egy darabig csak a születési és halálozási lajstromok vezetése tartozott, később azonban az esketési lajstromok vezetésével is a registrar bízott meg. 1837 óta minden házasságkötés előre bejelentendő a registrar-nak, a ki aztán házassági engedélyt ad. Ezen engedély nélkül az egybekelés jogilag érvénytelen. The Cabinet Lawyer. London, 1872. 187. s k. l. A polgári lajstromokra vonatkozó angol törvények az 50-es években terjesztettek ki Skóciára és Írországra is.

B. G.

áldozatokkal tevékenyen is közreműködik a hivatalos statistika munkálataiban. E szerint a birságok, melyeket a francia és angol törvények azokra szabnak, a kik a születési, egybekelési vagy halálozási eseteket az illető polgári lajstromvezetőnek be nem jelentik, *) ritkán alkalmaztatnak; azokra jóformán szükség sincsen.

Mi történnék azonban a polgári lajstromozás behozatalával olyan államban, mint Magyarország, a hol a statistika iránt még a műveltebb osztálybeliek sem bírnak a kellő érzékkel? Valjon képzelhető-e, hogy még birság mellett is megtörténnék rendesen a bejelentések? Én alig hiszem. Az a magyar paraszt, a ki új szülöttjét megkereszteltette a pappal, bizony nem fog elmenni még a registrarhoz is, hogy írja be gyermekét a szülöttek lajstromába; hanem a legjobb esetben rábizza a bejelentést a tiszteletesre, vagy — a mi még valószínűbb — lefizeti esetleg inkább a birságot, semmint olyat tegyen, a minek — nem úgy mint a keresztelőnek — egyáltalában nem képes az értelmét és a szükségességét belátni.

Ha pedig a bejelentésre törvényileg a fungens pap köteleztetnék: akkor ott volnánk, a hol most vagyunk, azzal a különbséggel, hogy a népmozgalmi adatok körüli eljárás még nehézkesebbé és tetemesen lassúbbá válnék.

A jelenleg nálunk divó rendszer előnye — tekintve speciális viszonyainkat, népünk indolens jellemét, érzéketlenségét a statistika iránt — épen abban culminál, hogy akarva nem akarva bevallatja a polgárokkal azon eseteket, a melyekről a népmozgalmi statistikának tudomással kell bírnia. Mert a felekezet nélküliek még eddig nagyon csekély számát kivéve, minden polgár tagja egyik vagy másik felekezetnek, s ennél fogva úgy a temetkezésnél, mint az egybekelésnél és keresztelésnél mindenik igénybe veszi a pap funkcióját; a papnak pedig — ha

---

*) Például a Code Pénal 346. §-sa szerint, a ki valamely születési esetről jelen van s arról bizonyos meghatározott idő alatt jelentést nem tesz a polgári lajstromvezetőnek, 6 naptól 6 hónapig terjedhető fogsággal, vagy 16 franktól 300 frankig terjedhető pénzbírsággal büntetettik. Az angol törvények szerint pedig a ki például a temetést be nem jelenti, 5 fontnyi bírsággal büntetettik.

nem is a statistikára való tekintetből, de saját hitfelekezete érdekében — okvetlenül be kell jegyeznie az esetet, melyben fungált, az anyakönyvbe.

Az egyházi anyakönyvezés ezen positiv előnyén kívül tekintetbe kell vennünk még községi szervezetünk gyarlóságát is, midőn a községekre akarjuk ruházni a polgári lajstromok vezetését. A ki csak valamennyire is ismeri közigazgatásunkat s a közigazgatási organumok által időnként beszolgáltatott statisztikai anyagot: lehetetlen, hogy a polgári lajstromozásban a népmozgalmi statistikának olyan reformját ismerné föl, a mely sikerre vezetne. Vegyük csak kezünkbe a vallás- és közoktatási miniszternek közelébb kiadott jelentését a hazai közoktatásügyről, nézzük meg abban azon absurd statisztikai adatokat, melyekre Dr. Ballagi Aladár a „Pesti Napló“ f. évi január 24-ki számában fölhívja a közönség figyelmét, s melyek a közigazgatási, illetőleg a községi hatóságok hivatalos kimutatásai alapján készültek a központban, s bizony aligha fogunk kedvet érezni magunkban még a népmozgalmi statistikát is a községekre bizni.

Hogy pedig a polgári lajstromok vezetésére külön hivatalokat szervezzünk, erre a költséges experimentumra — még ha kedvezőbb lenne is finansiális helyzetünk a jelenleginél — aligha fog törvényhozásunk és kormányunk vállalkozni.

A leghelyesebb tehát, a mit tehetünk, az, hogy — a mint már említém — egyelőre maradunk a régi rendszer mellett. Ha majd összevissza kuszált, bonyolult közigazgatásunk egyszer kinövi magát azzá, a mivé — ha nem akarunk államilag elpusztulni — okvetlen ki kell magát nőnie; ha községi autonomiánk kifejlődik és megszilárdul; ha a polgári házasság behozatik, a mit, ha egyébért nem, magyar nemzetiségi szempontból a legmelegebben óhajtunk; ha a felekezetnélküliek száma vetekedni fog a felekezetbeliek számával, a mitől viszont az ég őrizzen meg bennünket és az egész polgárisult világot stb. stb., szóval ha viszonyaink gyökeresen átalakulnak: akkor igenis nemcsak hogy czélszerű, de parancsolólag szükséges lesz népmozgalmi statistikánk jelenlegi rendszerén változtatni. Akkor gondolkozhatunk majd a kérdések felett: valjon a keresztelési, házassági és halálozási regisztrumok egy ugyanazon hatóság, vagy külön

hatóság, papok vagy közigazgatási tisztviselők által vezettesenek-e?

De a messze jövőbe miért tervezzünk, midőn a jelen bajain kell segítenünk? Nem látjuk be egyáltalában a szükségét a nagyon is problematikus kísérleteknek. S annál inkább óvnunk kell az illetőket az experimentálástól, mert ez — úgy látszik — vérünkben van. Az idegen intézményeknek egész sorát ültettük át újabban — mióta önsorsunk intézése saját kezünkbe tétetett le — a magyar talajba, a nélkül, hogy előzőleg utánajártunk volna, valjon az a külföldön kitünőnek bizonyult institutio megegyezik e népünk jellemével, szokásaival, azon institutio szellemével, melyet pótolni lesz hivatva, s mely lassu történelmi fejlődés eredménye volt; szóval: megvannak-e az idegen növény meghonosodásának előfeltételei? Gyökerestől felforgattunk mindent, azon hiszemben, hogy az európai népcsaládban csak akkor foglalhatunk helyet, a nyugoti civilisatiónak csak akkor nyithatunk utat hazánkba, ha a nyugot intézményeit — pêle-méle, úgy a mint a németek, vagy francziák, vagy angolok megalkották — importáljuk. Ha e közben valakinek eszébe jutott figyelmeztetni bennünket eljárásunk helytelenségére, a figyelmeztetőt — egyéb argumentum hijában — a művelt külföldre, leggyakrabban a „nagy és dicső“ német nemzetre való hivatkozással hallgattattuk el. A botbüntetést — hogy a tömérdek közül csak ez egy példával éljek — eltörültük, „a valódi és ferde point d'honneur országának — a mint a genialis Kecskeméthy Aurél Franciaországot nevezi — példáját követve, s midőn e liberalis és humanus tettünkkel a külföld előtt műveltségünket akartuk fitogtatni, az igazságszolgáltatást, a rendőrséget egy oly eszköztől fosztottuk meg, melynek — fájdalom — ma még nagyon is jó hasznát vehették volna. Nem gondoltuk meg, hogy ha Franciaországban a bot csakugyan fölösleges, fölöslegessé tették azt az iskolák, a jó közigazgatás stb., de nem a törvény, melynek holt betűi se azon műveltséget, se azon polgári rendet nem képesek létrehozni, a melyek által a botbüntetés nélkülözhetővé válik.

Az eféle meggondolatlan reformoknak (melyeket épen mert meggondolatlanok és félszegek, Kossuth „deformoknak“ szokott nevezni), a külföld és különösen a németek ilyenén majmolásának aztán eredménye óriási chaos lőn minden téren. Igazság-

szolgáltatásunk, közigazgatásunk, tanügyi szervezetünk külföldi minták szerint átalakítva bizony rosszabbakká váltak, mint voltak a maguk régi kezdetleges alakjukban.

Hogy így ne járjunk népmozgalmi statistikánkkal is, óvakodjunk legalább e téren a még ez idő szerint fölösleges újításoktól. Az 1872-ki szeptérvári 8-ik statistikai congressus melegen ajánlja ugyan a népmozgalmi statistikának a hitfelekezetek kezéből való kivételét; de még ez a különben tekintélyes ajánlat sem bír előttünk annyi nyomatékkel, hogy — ismerve hazai viszonyainkat — hajlandók lennénk a népmozgalmi statistika tekintetében elfoglalt conservatív álláspontunkkal szakítani.

Különben maga az említett congressus is hallgatólag elismeri, hogy az általa ajánlott reform nem mindenütt vihető azonnal keresztül, amennyiben a congressusi határozatok közt azon föltevessel is találkozunk, hogy egyik-másik állam az egyházi anyakönyveket továbbra is fentartja. Ez esetre ajánlja aztán a congressus, hogy legalább az egyházi anyakönyvek alakjára, vezetésére nézve tartassanak meg azon szabályok, melyek a congressus által a polgári lajstromok számára megállapítottak, s melyekre alább még visszatérünk.

Nálunk az anyakönyvek egyrésről országos törvények, másrésről helytartósági és ministeri rendeletek által szabályoztattak. Az anyakönyvek vezetése a lelkészeket illeti, a kik az 1827. XXIII. törvényczikk szerint két példányban tartoznak azt vezetni, az egyik példány az illető törvényhatóság levéltárában helyeztetvén el. Ugyancsak a lelkészek kötelessége az anyakönyvből időnkint a népmozgalmi statistikát összeállítani. Hogy a matriculák pontosan vezetessenek, s hogy az anyakönyvi kivonatok a valóságnak mindenben megfelelőleg szerkesztessenek, ezekre nézve a megfelelő ellenőrzésről helytartósági és ministeri rendeletek által gondoskodva van; hogy azonban a matriculákból készitendő statistika is pontos és a tényleges viszonyokkal megegyező legyen, erről a törvény nagyon gyarlón gondoskodik.

Ime itt rejlik a baj egyik kútforrása. Tehát nem annyira a rendszer rossz, mint inkább hiányosak a kezelési szabályok és

különösen hiányos az ellenőrzés.*) Inkább e hiányoknak, mint magának a rendszernek róhatók fel az aféle statisztikai baklövéssek, a minők az általunk például felhozott tiszáninneni superintendencia névkönyvében disztelenkednek.

Igaz ugyan, hogy az 1874. XXV. törvényczikk 6. §-sa elrendeli, hogy minden törvényhatóság bizottsága által állandó statisztikai bizottmány alakítandó, melynek a többi közt köteletségévé tétetik a statisztikai anyag szakszerű megbirálása és összeállítására; de hogy ezen törvényhatósági állandó statisztikai tanácsok mennyire felelnek meg köteleességüknek, arra nézve viszont fényes példa a vallás- és közoktatásügyi miniszternek fennebb említett kimutatása a hazai közoktatásügy állapotáról.

Egyébiránt cseppet sem csodálkozunk rajta, hogy a törvényhatóság statisztikai bizottmányának működése eredménytelen. Ez a testület még ha akarná sem ellenőrizhetné a papokat a népmozgalmi statisztika pontos összeállításában; mert erre sem alkalma, sem pedig az autonómiával bíró protestans felekezetek papjaival szemben módja nincsen.

Már most mindezen körülményeket tekintetbe véve, az első és legfőbb teendő lenne szerintünk a népmozgalmi statisztikának ellenőrzését és az a feletti felügyeletet magukra az egyházi hatóságokra bizni. Az említett 1874. XXV. t.-cz. ugy is kimondja, hogy a statisztikai adatok helyességeért és pontos beszolgáltatásáért a hatóságok, vagy az ezeket közvetlenül nyújtani köteles intézetek, egyletek és társulatok felelősek. Ne oszszuk meg tehát s ne tegyük illusoriussá az egyházi hatóságok ebbeli felelősségét az által, hogy a statisztikai munkálataik feletti felügyeletet közigazgatási organumokra bizzuk.

Hogy a lelkészek által készítendő népmozgalmi tabellák a valóságnak megfeleljenek, erre az espereseknek vagy senioroknak kellene felügyelniök akként, hogy — a mi eddigelé még tudtunkkal nem történt — az esperesi visitatiók alkalmával az említett tabellákat az anyakönyvekkel összehasonlitanák s vizs-

---

*) Sőt vannak szakemberek, mint pl. Stein Lőrincz, a kik az Ausztriában fennálló s a miénkhez hasonló egyházi anyakönyvek intézményét igen tökéletesnek és határozottan jobbnak találják a polgári lajstromoknál. Dr. L. Stein: Verwaltungslehre. 2-ter Theil. Stuttgart, 1866. 237. l.

gálatuk eredményéről az illetékes hatóságnak, a püspöknek (a protestánsoknál természetesen az esperességi gyűlés útján) jelentést tennének. A püspök aztán a dioecesis összes egyházaiból beérkezett statisztikai anyagot az ennek feldolgozására hivatott polgári hatóságnak együttesen terjesztené be.

Az a felügyelet azonban, melyet az esperesek és a püspökök a népmozgalmi statisztikát készítő lelkész felett gyakorolnak, még nem elegendő biztosíték arra nézve, hogy pontos népmozgalmi adatokat nyerjünk. Ehez szükséges még valami, a mi sokkal több munkát és időt igényel, mint az ellenőrzés jelenleg divó rendszerének megváltoztatása. Szükséges, hogy a papok megfelelő statisztikai érzékkel és műveltséggel birjanak.

Nem kívánjuk mi, hogy a pap universal genie legyen, s hogy statisztikai műveltsége odáig terjedjen, hogy szakszerűleg fel tudja dolgozni a népmozgalmi anyagot. Hiszen ez nem az ő kötelessége, de nem is hivatása. Hanem igenis megkívánjuk tőle, hogy képes legyen a statisztikai anyag öntudatos gyűjtésére, s hogy midőn ebben fáradozik, tisztában legyen magával az iránt, hogy komoly, nagyon is fontos dolgot végez, melyből tréfát üznie nem lehet. Tudnia kell továbbá, hogy az anyakönyv vezetése s a tabellák betöltése nem csupán saját egyházának, de az államnak is érdeke.

A lelkészeknek ennél fogva tisztába kell jönniök a statistika elméletével, illetőleg annak elemeivel, s e czélból igen üdvös lenne, ha a leendő lelkészek az akadémiákon és az egyetemeken a jog- és államtudományi karban előadott statistika elméletét hallgatnák. Ott ellenben, a hol jog- és államtudományi kar nincsen, az említett studiumot egy ahoz értő egyén által előadatnák számukra. A fungens lelkészek pedig magán szorgalom útján sajátítsák el a statistika elemeit. Ajánlhatjuk e czélból számukra Dr. Konek „Statistika elméletét“ s Keleti „Gyakorlati statistikáját.“ *)

Ezek azon teendők, a miket az egyházi hatóságoktól és a lelkészekről kívánunk népmozgalmi statisztikánk érdekében.

---

*) Dr. Konek Sándor: A statistika elmélete. Pest, Ráth Mór, 1869. Keleti Károly: A gyakorlati statistika kézikönyve. Budapest, Athenaeum, 1875.

De van kívánni valónk e tekintetben az orsz. statistikai hivataltól is, mint a mely a népmozgalmi táblázatokat készíti, s az orsz. statistikai tanácstól, a mely hivatva van irányt szabni a hivatalos statistika működésének.

Hogy a jelenleg forgalomban levő népmozgalmi táblázatok a népmozgalmat hiven nem tükrözik vissza, s hogy helytelenül, sokszor értelmetlenül töltenek be, e sajnos tény a fennebbiekön kívül annak is tulajdonítható, hogy az anyakönyvek rovatai felette hiányosak*), de még inkább annak, hogy nincs az anyakönyvek alapján készítendő népmozgalmi tabellákhoz, azoknak mikénti betöltésére nézve utasítás mellékelve. E hiányon, azt hisszük, az orsz. statistikai hivatal van hivatva segíteni.

A mi az anyakönyvek rovatait illeti, ezekre nézve leg-helyesebb lenne talán a szentpétervári statistikai congressus következő megállapodásait elfogadni:

A születési anyakönyvbe bevezetendő az anya nemzetisége, hogy az anya mióta van férjvel, hány gyermeke volt, a szülés idején hány éves volt, a gyermek törvényes-e vagy törvénytelen, élve vagy halva született-e, a gyermek neme stb.

Az esketési anyakönyvben föl kell tüntetni a rokonsági fokot, mely a házasságok között létezik, aztán meg kell különböztetni a vegyes felekezeti és vegyes nemzetiségű házasságokat stb.

A halálozási anyakönyvbe bevezetendő az elhalt kora, foglalkozása stb.**)

Igy szerkesztve a matriculákat, teljesen pótolni fogják azok a hasonló rovatokból álló polgári lajstromokat, a mennyiben csak így felelhetnek meg a statistika azon czéljainak, melyek eddig a szűkkörű és egyoldalú felekezeti czélok kedvéért teljesen háttérbe voltak szorítva.

A mi viszont a népmozgalmi táblázatokhoz mellékelte utasításokat illeti, ezek az orsz. statistikai hivatal által akként

*) A nálunk jelenleg érvényben levő anyakönyvek rovatait ld. Fésűs Györgynél: A magyar közigazgatási jog kézikönyve. 110. l. B. G.

***) Ld. a szentpétervári congressus határozatait Keletinél: Gyakorlati statistika kézikönyve. 115. s. k. l. B. G.

szerkesztendők, hogy a rovatok betöltése körül se félreértések, se roszakaratu hibák elő ne fordulhassanak. E célból az utasítások ne pusztán merev utasításokat tartalmazzanak, hanem egyszersmind felvilágosítást és oktatást arra nézve, a mit már fennebb említettünk, hogy a táblázatok helyes és pontos betöltése mennyire érdekökben áll ugy egyeseknek, mint az államnak s magának az illető vallásfelekezetnek is.

Ime, főbb vonásokban előadva, ezek azon reformok, melyek népmozgalmi statistikánk érdekében mielőbb végrehajtandók lennének. Maga a kérdés, a népmozgalmi statistika kérdése, sokkal fontosabb, semhogy egyszerűen napirendre térhetnénk a fölött. Miután a polgári lajstromozás meghonosítása — a fennebb kifejtett okoknál fogva — hazánkban csak a messze jövőben várható: addig is gondoskodnunk kell, a most fennálló rendszer keretében olyan reformokról, melyek lehetővé teszik a népmozgalomnak legalább megközelítőleg hű feltüntetését. A leg-sürgősebb reformok egynémelyikére mi a fennebbiekben rámutattunk.

DR. BALLAGI GÉZA.

A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

NEMZETGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGÁNAK
NYILVÁNOS ÉRTEKEZLETEI.

VI.

Hatodik nyilvános értekezéslet ápril 9-én. A Kisfaludy-teremben megjelent bizottsági tagok és hallgatóság jelenlétében elnök gróf Lónyay Menyhért délután 4 órakor megnyitja az ülést, melyen a „Nemzetgazdasági Szemle“ folyó évi első füzete is bemutatott.

Az ez alkalommal tárgyalt folyó ügyek közül felemlítjük, miszerint a bizottság költségvetéséből még ez évben is aránylag tetemes lerovások történvén: még ezen évben a bizottság kényszerülve lesz a legnagyobb takarékossgot fejteni ki.

A földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi minster felszólítása folytán a néhai Farkas Károly 1848—49-ben országos képviselő és pénzügyministeri tanácsos által irt: „Államgazdasági tanulmányok, tekintettel Magyarország viszonyaira“, továbbá „Államgazdászati“ című műveinek megbirálásával a bizottság részéről Keleti Károly, dr. Gerlóczy Gyula és György Endre tagok bizattak meg.

Tudomásul vétetett az osztályok és bizottságok közötti viszony szabályozása tárgyában az akadémiai összes ülés által hozott szabályzat, a melynek lényeges rendelkezései a következők:

a) a bizottságok tagjai három évre választatnak meg, és minden három év letelte után a bizottságok újra alakítatnak;

b) a bizottságok tagjait az illető osztály választja; az összes ülés megerősíti;

c) a bizottságok évenként kétszer, és pedig az akadémiái nagygyűlés előtt s az év végén az illető osztálynak kimerítő jelentést mutatnak be működésükről; az év végén készitendő jelentéshez a következő év költségvetése is csatoltatik.

Ezzel kapcsolatosan elhatározta a bizottság, hogy a jelenleg függőben lévő választási ügyet átteszi a II. osztályhoz szabályszerű eljárás végett.

Örvendetes tudomásul vétetett továbbá azon jelentés, hogy a belügyminister ur a bizottság kérelméhez képest a „Nemzetgazdasági Szemlét“ a törvényhatóságok figyelmébe melegen ajánlotta; a többi megkeresett minister urak részéről hasonló tartalmu körirat kiadása mihamarább várható.

Napirenden volt a folyó ügyek tárgyalása után G a l g ó c z y J á n o s n a k G a l g ó c z y K á r o l y által felolvasott értekezése „Hitelviszonyaink és takarékpénztáraink“ czimmal, a mely tartalmaz mūvet jelen füzetünkben veszik olvasóink.

Gróf L ó n y a y M e n y h é r t az idő előrehaladott voltára való tekintettel nem akar ez alkalommal a nagyfontosságú kérdés egyes részleteibe belebocsátkozni.

Egy dologra nézve azonban már most kénytelen megjegyzést tenni. És ez az, hogy a felolvasásban foglalt azon állítás, mintha a földhitelintézet záloglevelei csak igen kis mértékben volnának a belföldön elhelyezve, csupán az intézet keletkezését követő legelső években volt teljesen igaz. Jelenleg azonban nem egészen így áll a dolog. Ugy az 5, mint az 5^{1/2} százalékos és az arany zálog-levelek eleinte ugyan csaknem kivétel nélkül külföldön adattak el, de később lassanként visszakerültek az országba; úgy hogy jelenleg a szelvények praesentálása után ítélve, ő azt hiszi, nem téved, ha az országban bent lévő záloglevelek összegét az összes forgalomban lévő záloglevelek ⁹/₁₀-ed részére becsüli. Ez tehát egészen ellenkezője annak, mint a mit a felolvasás állit.

Egyébiránt a kérdés oly nagy fontosságú, s az összehordott adatok oly tanulságosak, hogy ő leghelyesebbnek vélné, ha a kérdés külön tárgyalatnék, s e czélból az értekezés külön napirendre tűzetnék ki.

Ez indítvány elfogadtatván: az ülés befejeztetett.

VEGYESEK.

† **Julius Faucher.** A német közgazdasági irodalomnak ismét halottja van, a kinek emlékezete még sokáig fent fog maradni: Julius Faucher, a ki folyó évi június 12-én Rómában halt el.

Faucher, egy francia eredetű berlini kalapos fia, Berlinben 1820. június 13-án született, s a berlini egyetemen végezvén tanulmányait, Cobden mozgalmaival egyidejűleg nagy érdeklődést mutatott a közgazdaságtan és különösen a szabad kereskedelem tana iránt. E célból alapította 1846-ban az első szabad kereskedelmi egyletet Prince-Smithtel Berlinben, s később Stettinben az „Ostsee-Zeitungot“, mely mai napig is Dr. Otto Wolf szerkesztése alatt a szabad kereskedelem egyik legbuzgóbb támasza. Ez időre esik személyes találkozása Cobdennel, a ki ekkor diadalai után pihenő utat tett Németországon. 1848-ban a frankfurti kereskedelmi congressuson vett részt azon tarifa kidolgozásában, mely a szabad kereskedelmi nézeteket először vette számba. 1849-ben a „Berliner Abendpost“-ot szerkesztette, de politikai okok kényszeríték hazáját elhagyni s Angliába menni át, hol német lapok levelezője, s a Cobden által alapított „Morning Star“ munkatársa volt 12 évig. A német nemzetgazdák egylete megalakulván, 1860-ban megjelent a kölni congressuson, a hol angolos, tiszta gondolkozása, sajtósága tüzes modora által nagy feltűnést keltett. 1861-ben a porosz tartománygyűlésre képviselőnek választatott, 1863-ban Michaelissel egyesülten megalapította a „Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft und Culturgeschichte“ című vállalatot, melyet csak tavaly adott át Wissnek. 1865-ben és 1868-ban Bécsben és Szentpétervárott igyekezett a szabad kereskedelmi elveknek keresni talajt. E mellett

1867-ben Párisban, 1873-ban Bécsben a közkiállításon, 1870-ben mint a „Daily News“ hadi tudósításainak vezetője működött. A mellett igen erős hazafi volt, a ki a német nemzetgazdák congressusának minden ülését felhasználta a német egység eszméjének terjesztésére.

Tudományos érdeme Faucher-nak igen csekély, majdnem semmi. Az egészséges angol eszmék terjesztésére azonban felette sokat tettek könyvei és beszédei. Világos, tiszta fő volt — s ezen jelenség nem oly szapora Németország közigazdasági írói közt, hogy feltűnést ne okozna már egymagában is. A mellett életnézlete, egészséges humora, s mindenek felett szenvedélye által kétségekivül nem volt jelentéktelen működésének egész hatása.

Viszont e szenvedély sokszor nevetségességig ragadta. Egyik magyar barátunkat támadta meg egyik német nemzetgazdasági congressuson, hogy német, mert német hangzásu a neve. „De akkor ön meg francia“ volt a találó válasz, s Faucher, ki túlbuzgó németségében rettenetesebb vádat nem talált volna maga ellen, elhallgatott.

Ezen egy tulajdonságát leszámítva, Faucher teljesen világpolgár volt, az e fajta emberek árny- és fényoldalaival. Tudományos emlékezete nem sokáig fogja túlélni, de mint emberé, kétségekivül huzamos ideig fenmarad az.

György Endre.

A demokratia viszonya a nemzetgazdaságtanhoz. A társadalom átalakítását vagy ujjaalakítását érző törekvések mindig az egyén viszonyából a társadalomhoz indulnak ki. A feltett kérdés csak azon viszony mikénti rendezése. Az újitók vagy a társadalomnak vélnek nagyobb jelentőséget tulajdonithatni mint az egyénnek, és annak szempontjából intézik követelményeiket az egyénhez — vagy megfordítva az egyén érdekeire vetik rendszerük alapját, és kifejtik azon igényeket, melyeket jogosultan támaszthat az egyén a társadalom ellen. A politika feladata minden egyes társadalomban, annak szükségleteihez, fejlődési fokához képest eltalálni a neutralis pontot, melyből a mereven felállított ellentétek helyes és igazságos kiegyenlítésöket találhatják. A tudományak ellenben nem feladata

a compromissum. Annak a logika éles fegyverével kell az igazságot, és csak az igazságot kutatni és védeni, bár jöjjön is azon harcában gyakran a tényleg uralkodó renddel éles ellentétbe, bár feldöntsön is az a szokás vagy hosszas, de jogtalanul felismert gyakorlat által megmásíthatatlannak tartott institúciókat.

A tudomány nem ismerhet modus vivendit. A tudomány feladata továbbá a felismert igazságból következetesen annak minden folyományát vonni, bizván a politikusra azon vívmánynak mikori és mily mértékbeni érvényesítését a társadalomban.

A tudomány ezen magas erkölcsi feladata tudatában, újabban a „demokratia“ elvét minden oldalról tárgyalni kényszerült. Hogy kényszerült, azt két oknál fogva mondhatjuk. Először, mivel az amerikai és francia forradalmak következtében az állameszme — mindaddig a fejedelem személyében levén megtestesülését és kizárólagos kifejezését — a népre származott át; a nép ezen hódítása a jog és igazság felfogásában oly tetemes változásokat idézett elő, melyeket a bölcsészet, a tudomány általában rendszerbe foglalni és egész terjedelmében megállapítani nem késhetett. De másodsor azért is, mivel a nép vívmánya, a demokratia elve természetes alakjától megfosztva, eltorzítva állítottatott fel a socialismus számos és különböző rendszereiben, oly rendszerekben, melyek a demokratikus elnevezést vagy bitorolták, vagy azon eszmét magát, bölcsészeti és nem politikai értelmében véve, fel nem fogták.

A demokratia elvei s positiv megállapodása körül alig szerzett író és tudós legújabb időben nagyobb érdemeket, mint Mailfer. 1873-ban megjelent nagyszabásu, híres munkáját: „Recherches historiques du juste et de l'autorité“ követte 1875-ben „De la démocratie en Europe“, 1876-ban „De la démocratie dans ses rapports avec le droit international“ és a folyó évben azon műve, melyet röviden ismertetni jelen sorokkal szándékozunk. Ezen művek közt ugyan erős szellemi kapocs létezik és azok egymást kiegészítik, de azért egyenként is megérthetők s a reájuk fordított tanulmányt gazdagon jutalmazták.

A szerző, ismertetésünk tárgyát képező művében, a demokrátiát annak viszonyában a nemzetgazdaság-tanhoz tárgyalja.

A demokráciának egy új neme keletkezett az újabb korban, mely nem annyira a politikai hatalmi viszonyok megváltoztatására törekszik, mely nem általános emberszereteti szempontból, nem a népjogok érvényesítéséből, szemben teljhatalmu uralkodókkal vagy uralkodó kiváltságos osztályokkal, indul ki: hanem mellőzve a politikai uralomkérdéseket, vagy azokat legfőlebb mellékesen mint célhoz vezető eszközöket érintve, a demokrácia elvét új közgazdasági termelési formák alkotásában akarja feltalálni.

A „social-demokrátiát“ értjük. Ismerve ezen párt működését, ismerve azon számos közgazdasági rendszerműveket, azon számos politikai munkákat, iratokat és hírlapokat, melyekkel mindenütt, de nevezetesen Német- és Franciaországban a könyvpiacot elárasztják, természetesen találjuk, hogy az irodalom, mely az utolsó negyedszázadban csupán azon tanok bírálatára és czáfolatára keletkezett, egész könyvtárt képez; de saját fegyverükkel, azon zászló alatt, mely saját harczosai előtt lobog, még nem lettek megtámadva; még nem lett bebizonyítva, hogy épen a demokrácia elvei az ő törekvéseikkel homlokegyenest ellenkeznek, hogy végre tanaik nem csak hogy kivihetetlenek, nem csak hogy a tudomány bírálatát nem állhatják ki, s épen ha alkalmaztatnának, annak ellenkezőjét eredményeznék, mint a mit azoktól várnak, azok határozottan ellentétei a valódi demokráciának — mert reaktionáriusok.

Mi már most Mailfer demokráciájának lényege és lüktető ereje?

Mi képezi azon éles ellentétet közte és a social-demokrácia közt?

Nem egyéb, mint az ellentét szabadság és egyenlőség közt, mint az ellentét „testvériség“ és „tulajdon“ közt (fraternité — propriété).

Az emberiség institúciói mindig annak bölcsészeti alapfogalmaitól függenek. Mig a rabszolgaság létezett, az ó-korban annak igazságos volta nem vonatott kétségbe; csak a keresztény vallás befolyása alatt megváltozott bölcsészeti fogalmak

tették annak további fentartását, mint termelési forma, lehetlenné; így a tulajdonjog is, mely, amíg csak az erőszak által volt fenttartható — mint az ököljog korában — egész más alapra volt fektetve mint az új korban, midőn igazolva lett és a társadalom védelme alatt áll. Minden korszakot alkotó új elem befolyása az emberek fogalmára az igazságosról (juste) föltétlenül maga után vonja az institutiók módosulását azon fogalmak értelmében.

Az egyéni szabadság fogalma ily korszakot alkotó új elem, ez a demokratiának alapja. „Tehát a hol a nemzetgazdaságtanban a szabadság elve félreismerve van, mindig, ha az vissza-utasittatik, történjék bár a javak termelése vagy felosztása szempontjából, biztosak lehetünk, hogy egy elavult elmélettel állunk szemben.“

A szabadság eszméjével karöltve jár az igazságosság fogalma, (notion de justice), a törekvés, annak eszményét megközelíteni. A socialismus utopiaszerű és hazug „egyenlőség- és testvériségének“ ellentétéül felállítjuk a tiszta demokratiát, a „szabadság és igazságosság“ bölcsészetiileg indokolt és megtisztult erkölcsiségével.

A socialismus jellemző vonása: a szabadság tagadása. Legyen az a politikában, nemzetgazdaságtanban vagy metafizikában, a socialismus kénytelen az emberi szabadságot tagadni, mivel mindhárom kategória logikailag szorosán összefügg, mivel tehát lehetetlen a szabadságot az egyikben elismerni és a többiekben tagadni. Ebből folyik, hogy a socialismus a demokratiának egyenes ellentéte, mivel az utóbbi épen az emberi szabadság dogmáján alapszik s századok óta politikai és gazdasági iránya és törekvése nem volt egyéb, mint azon szabadság kiterjesztése mind azon osztályokra, melyek még élvezetétől kizárva valának. De továbbá igazság az is, hogy korunk socialismusa a haladás köpenye alatt reaktionárius czélokat rejteget, mivel a munkaorganisatio rendszere, a hogy az leg-tökéletesebben az internationale föderalista sectiói és föderatióiban talál kifejezést, visszavezet a czéh-rendszerre és a társadalmat a szabad osztály-alakulás helyett zárt kaszt-szervezettel akarja megajándékozni. A demokratia ezeknek nyílt ellensége lévén, kész ellenük élethalál-harcot vívni, de leg-

alább bennök is nyílt ellenséggel találkozik. Nem úgy áll a socialisták azon részével, mely a „szegények és örökségöktől megfosztottak“ ügyét felveszi és a demokráciával együtt működőnek akar feltűnni.

A bérmunkás, mondják ezek, nem élvez szabadságot, mivel egyrészt nem választhatja szabadon foglalkozását, másrészt meg a tőke által elnyomatik és általa termelési erejének java eleve lefoglaltatik; a haladás ezen elnyomatásnak, úgy mint az abból következő nyomornak megszüntetésében állana. Ezen követelés, mely a demokrácia jelszava alatt, a szabadság elvével felfegyverkezve lép föl, a demokrácia által alaposan vizsgálendő. Az nem nyílt ellenség, az ál-barát. Azonban a baj orvoslására ajánlt gyógymód, azon út, melyen az elnyomott osztályoknak a szabadság visszaszerzendő, csakhamar rávezet azon tényre, hogy itt a szabadság elvével visszaélés történik.

Szerintük a bérmunkás felszabadítására három eszköz szükséges: 1. az ingyen nyújtandó szakképzetés; 2. a munka-eszköz ingyen kezéhez juttatása; 3. a szintén ingyen nyújtandó forgó-tőke, a mely összegben az termelési célra feltétlenül szükségeltetik. Hogyan lehetne mindezen igényeknek eleget tenni? Az ingyenes szak-képzetés csak állam-költségen volna nyújtható; a munka-eszközöket ingyen szintén csak az állam szerezhethé meg, ez utóbbiakat úgy, hogy vagy elveszi azoktól a kiknek van, vagy mind a két szolgálatra való összeget adó útján teremti elő; a mi végre a forgó-tőkét illeti, azt az állam csakis úgy adhatná oda, ha azt a vele eddig rendelkezőktől elveszi, mivel arra nézve más mód nem képzelhető. Mind a három igénynek az állam egyszersmind csak úgy felelhetne meg, ha elvesz azoktól, kiknek van, és ad azoknak, kiknek nincs, bár confiskáljon, vagy egyoldalulag adóztasson, a mi végre egyre megy.

Az államnak igen nagy hatalommal kell rendelkeznie, hogy mind azt végrehajthassa! Azon hatalommal természetesen kényszerítenie kellene a tulajdonosokat javaiktól megválni, mivel nem valószínű, hogy azokat rá lehetne bírni, szabad akaratral odaadni azt, a mivel bírnak, vagy őket meggyőzni arról,

hogy szabadságukkal nem ellenkezik ezen államilag eszközendő kifosztatásuk.

De ha így az állam magához ragadja a munka-eszközöket és a tőkét, nem fogja-e egyuttal ez által megsemmisíteni a magán-tulajdont? Valóban nagyon is igazságtalan volna a magán-tulajdonosokat kifosztani azért, hogy új magán-tulajdonosok láttassanak el; ez képtelenség. A magán-tulajdon tehát — mely a szabadságon alapszik és viszont a szabadság feltételét képezi — eltöröltetnék, a mi egyértelmű a szabadság elvének kiutasításával a társadalomból.

Ha már most az állam vállalkoznék is ezen három pontban foglalt socialista követelményeknek eleget tenni, eléretnék-e legalább az által a kilátásba helyezett jólét-egyenlőség és a nyomor megszüntetése? Koránsem, mivel azok közt, kiknek az állam nagylelkűen kiosztaná a munka-eszközöket, mindenesetre lennének olyanok, kik jobban vagy rosszabban fognák ezeket használni; sőt olyanok is akadnának, kik épen nem is használnák. Hacsak tehát az állam nem dekretálhatja egyidejűleg sikerrel a restség eltüntetését s a képességek egyenlősítését, ha nem rendelhet el egyenlő mértékletességet — rendeletek, melyek az egyéni szabadsággal, úgy mint a természet törvényeivel ellenkeznek — nem fog az egyenlőség a társadalomban létesülni, habár a szabadságon a legnagyobb sérelmek ejtettek. De még a tőke uralma sem szünnék meg, vagy legalább azon „adó“, melyet tőkehaszon, kamat stb. czimek alatt a munkára vet, nem volna eltörölve. Mert habár a munkás csakugyan egész termelvényének ura lett is, azért mégsem elégítheti ki minden szükségleteit saját termelvényével. Minden termelő csak egy bizonyos használhatóságot állítván elő, de abból többet termelvén saját szükségleténél, fölöslegét kicserélni kényszerülne egyéb termelők fölöslegével.

Minden termelő nem lehet azon helyzetben, a cserét eszközölni és felkeresni azt, kinek fölöslegére épen szüksége van, és ki rendelkezik egyuttal azzal, a mit ő keres. Feltétlenül el kell ismerni, hogy fog kelleni egy harmadiknak léteznie, ki a fölöslegek rendszeres kicserélésével foglalkozik.

Ezen közvetítő nemcsak hogy maga nem termelhet, de határozottan tőkével is fog birni és kell is, hogy birjon. A

szolgálat úgy, mint a működő tőke jutalom nélkül nem maradhatnak; ezt, legyen az haszon, jutalék, kamat, vagy díjazás neve alatt meg is fogja találni.

Igy a tőke, melynek gyarapodó erejét hatályon kívül akarták helyezni, tovább is működik. Ezen tőke ugyanazt fogja tenni, a mit most a kereskedő vagy iparos-vállalkozó tesz; közvetlenül fogja fizetni a munkabért, közvetlenül megvásárolván a termelvényt, s nyereségét azon mértékben fogja fokozni, a mely mértékben az eladó sürgősebben kényszerült túladni munkája eredményén.

Semmi lényeges változás tehát nem fog bekövetkezni, semmi, a miért oly erőszakos igazságtalanságot, mint a magántulajdon megszüntetése vagy korlátozása, érdemes lett volna elkövetni. Ha valami változott, úgy az csupán az ösztön csökkenése fog lenni, mely a szereshető tulajdon eléréseért a mostani társadalmi rendben oly hatalmasan működik.

Talán ezen nehézségek leküzdésére gondolnak a socialisták, midőn az általános munkástársulás (association des travailleurs) igényét állítják fel, mint mentő panaceát. A csere nélkülözhetné a tőkét s a közvetítőt, mindenki maga megtalálhatná termelvényei fogyasztóját, ha lehetne a munkásokat oly változatos csoportokban szervezni, melyek minden egyén szükségleteiről gondoskodni képesítenének, feltéve, hogy azon csoportok egymáshoz elég közel hozhatók volnának, hogy a csere sok idővesztegetés és nagy szállítási költségek nélkül eszközölthetnék. Igenis, ha! A válasz ezen végzetes „ha“-ra két feltételtől függ. Az egyik feltétel a „bérmunkás“ fogalmának helyes és tiszta felállítása, a másik a viszonylagos érték, az igazságos érték megfejtése, mely érték, midőn a munkaeredmények kicseréltetnek, megadná az egyenlő mértéket, azok egymásközi arviszonyát társadalmilag meghatározhatni.

Mi értendő „bérmunkás“ alatt? oly kérdés, melyre még kielégítő válasz nem adatott. A socialisták megkísérelték több ízben annak megoldását. A gyári munkás és általában minden munkás, ki termelő eszközének nem tulajdonosa, ugyanint saját termelvényének nem maga az értékesítője, az bérmunkás, míg a kézműiparos, az asztalos, ki egy szekrényt készít, a lakatos, ki egy kulcsot csinál, maga lévén munka-

eszközének tulajdonosa, ugymint termelvényének értékesítője, nem bérmunkás. Tehát általánosítva minden munkás, ki munkáját oly tárgyba fekteti, mely azután is tulajdona marad, nem bérmunkás, míg minden munkás bérmunkás, mihelyt munkájának tárgya és eredménye nem tulajdona. Ezen definitió nem pontos. Nem pontos, mivel nevezetesen a gyáripárban számos oly munkaeszköz használtatik, mely csak több munkás hozzájárulásával használható, a miért is azt egy munkásegén nem használhatja egymaga, még akkor sem, ha ő annak tulajdonosa, de egyáltalában a nagy-gyáripárban a munkás nem lehet tulajdonosa a munkaeszköznek, sőt vannak számos oly munkások, kiknek maguk a socialisták sem itélnék oda a munkaeszközt, így p. o. a tüzérek és katonák általában, a tengerészek az állam szolgálatában stb. Mindezek bérmunkások-e azért? Továbbá pedig a nem anyagi javak termelői (a tanárok, tudósok, orvosok, mérnökök, államhivatalnokok stb.) bérmunkásoknak nevezhetők-e, mivel azon definitó rájuk egészen alkalmazható? Igenis, de csak azon esetben, ha Baudrillart eszméje értelmében fogjuk azt föl, hogy t. i. „a társadalom nem egyéb, mint szolgálatok folytonos cserélője, mely cserében munkák és termelvények kölcsönösen fizetik egymást“. Elfogadhatjuk Baudrillart tételét mint tényt, de ezen tény két oldalról szemlélhető: 1) Azon csere nagyon : egyenetlen alapon történhetik, úgy hogy az egyik többet ad és kevesebbet kap érte és megfordítva. A socialisták ezt munkaszervezkedési kérdésnek tekintik, de tévesen, mivel ez nem más, mint érték kérdés. 2) A csere kevesebb vagy több szabadsággal történhetett; vagy inkább az egyik termelése kényszerült lehet, míg a másiké önkénytes. Ezen oldaláról fogja föl a kérdést a demokratia, mert ebben található azon definitiót, melyért kutat, itt található a munkaszervezkedésnek egy oly alakzatát, mely az egyénnek az eddig élvezetnél nagyobb szabadságot nyújt s úgy anyagi mint erkölcsi helyzetét megjavíthatná.

Az ellentétek tehát úgy volnának felállíthatók, hogy szemben a bérrel fizetett munkával áll az önkényti szolgálat, vagy inkább, hogy a bérmunkának a szabadság befolyása alatt el kell tűnnie és helyébe az önkényti munkának (service spontané) lépnie. Mindig, ha a különböző munkákban a demokratismus

az akaratot, mely az erőfeszítést parancsolja, elkülönítve fogja találni a testtől, mely azt végrehajtja, azon egyént, ki olyformán végez munkát, bérmunkásnak, és annak rossz állapotát a társadalom kénytelen szervezéséből folyónak, tehát javíthatónak fogja tekinteni. A demokratizmus tehát a socializmus definitiója helyébe: „Minden munkás bérmunkás, ki munkaeszközeit és munkaeredményét nem bírja tulajdonul“ teszi saját definitióját: „Bérmunkás azon munkás, kinek nem akarata parancsolja munkáját“. (Un travailleur dont la volonté ne commande pas le travail.) Ezen eszmének megfelel a napszám helyettesítése a darabszám szerinti munkabér által. Ha a munkás szabad akaratából teljesített munkaeredményt értékesít, legyen az mint kisiparos vagy gyármunkás, többé nem nevezhető bérmunkásnak, mivel teste fölött szabadon rendelkezett és az az egyedüli munkaeszköz, melynek föltétlen szabadságát a demokratizmus követeli.

A socializmus munkás-szervezete pedig a bérmunkás szabad akaratát még a mostaniaknál is erősebb lánczokkal terhelné. A fentebb említett munkáscsoportokban szabad akaratú munkáról szó sem lehet, mivel a czéh-szervezet szoros kötelékei, jóformán minden remény nélkül a foglalkozás megváltoztathatására, kényszerítenék az egyszer választott munkanemhez. Pedig azon körülménynél fogva, hogy az igazságos érték még nincs kifejtve, nem található kulcs arra, hogy a különféle csoportok termelvényei mily arányban cseréltessenek egymásért. Proudhon talánya még mindig nincs megoldva, hogy: „hány szeget ér egy pár papucs“. Proudhon ezen talányt ijesztőnek, szörnyűnek nevezte, és igaza van. Ha azon talány megoldható volna, az igazságos érték (la valeur juste) meghatározhatnák, a jólét egyenlősége létesíthető volna. Az igazságos érték tehát utópia, úgy mint azon válasz, melyet a socializmus azon talányra adott, hogy egyszerűen „egy emberi munka ér egy másik egyenlő emberi munkát“.

De ha meg is engedjük, hogy az igazságos érték, mint minden, a mi tökéletes, nem érhető el emberek által, azt mégis oly czélnak kell tekintenünk, mely czél felé az emberiség haladásában és tökéletesedésében halad. Ha a nemzetgazdaságtant lealacsonyítani nem akarjuk, tiszta „követel és tartozik“

tudományyá, annak erkölcsi alapot kell kölcsönözni. Ily erkölcsi alapot pedig úgy nyerünk csak, ha elismerjük, hogy az érték, a mint az eddig meghatározottat, nem vezetett az emberiség előtt lebegő cél felé, mivel az nem ismerhetett el más rugót, mint az egoismust, az értéket csak két árúnak azon egymásközti viszonyának tekintvén, melyben két cserélő fél becsülő ítélete által az konkrét kifejezést nyer az árban, a szabad verseny felvilágosító közreműködése alatt. Az egyének becsülő ítélete azonban nem biztos értékmérő, mivel az tévedésnek van nagyon is kitéve, úgy hogy a tényleges csere csak ugyan Montaigne azon állításának gyakran ad igazat, mely szerint „le proufict de l'un fait le dommaige de l'autre“. Ha tehát az értéket mint két egoismus közti verseny eredményét állítanánk fel, oly versenynek pedig, melyben a ravaszabb, kitaróbb, ügyesebb feltétlenül győzni fog, ha az érték azon megfejtésével a tudomány feladatát már teljesítettnek tekintenénk, mindig az egyik hasznának a másik kárából kellene erednie és az igazságos érték megfejtése, vagy megközelítése felé soha egy lépéssel sem haladhatnánk. El kell akkor fogadnunk, hogy a gazdasági világrendben az igazságtalanság az uralkodó eszme, s hogy minden törekvés az emberiség sorsának javítására szélmalom-barcz.

A demokratismus nem hisz a változatlanságban, mert életető eleme az emberi haladás; nem elégszik meg tehát az érték oly elméletével, mely — mint p. o. a használati érték felállításában — csupán a szükségletből származtatja az értéket, mely a haladást kizárja és a kétségbeesés magvait hinti ott, hol a demokratismus reménycsírát óhajt fejleszteni.

Az út az igazságos, a valódi érték (valeur vraie) felfedezéséhez, az emberiség erkölcsi fejlődésében a szabadság gyakorlata által, keresendő; az emberek nem alkottattak oly természettel, hogy tekintve egymástól annyira eltérő szükségleteiket, szokásaikat, képességüket és erejüket, az egyenlőség valaha képzelhető legyen, és egyáltalában azon elvtől az emberek boldogítása — amint azt a saint-simonisták és fourieristák várták — remélhető legyen. Az emberiség csak a személyi felelősség és szabadság elveiben boldogulhat, mivel ezen elvekben rejlik a fokozatos haladás és javulás eszméje, mivel ezen

elvek — ha nem is nyújthatnak mértéket az egyenlő munkák meghatározására, azok egymásközti értékviszonyuk megszabására — a szabadsággal karöltve járó igazság eszményére vezetnek. Ha az értékbecslésben az egoismus által sugalt saját szükséglet és egyéni munka-áldozat átengedése tényezője mellett szerepelni fog az embertárs munka-áldozatának igazságos latba vetése (*valeur de travail d'autrui*), ha a cserélőfelek lehetőleg egyenlően lesznek mentek a becselő ítéletet félrevezető tévedésektől, akkor az emberiség már egy nagy lépést tett az igazságos érték felé.

Amint a mondottakból tudjuk, a bérmunkás fogalma és az igazságos érték elvével a socialisták által követelt, az egyenlőség elvére fektetett munkás-társulás össze nem egyeztethető. A csere a munkás-csoportok közt azon alapon: „egy munka ér egy másik egyenlő munkát“, nem eszközölhető, mivel egyenlő értékű munka nem lehet, míg egyenlő szabad munka igenis lehet a társadalom érték meghatározásának alapja. A társadalmi egyenlőség legmagasabb, természetes uton képzelhető foka pedig az embertárs munkájának igazságos becslésében, és annak latbavetésében, az érték meghatározásában, volna elérhető.

A demokratismus rendszere, röviden összefoglalva, alapelvül vallja a szabadságot és az egyéni felelősséget; elfogadja a szabad versenyt, mely által egyedül szabadulhatnak fel az értékek. Rábizsa magát ezen szabadságra, ezen versenyre, és az egyén, ugyan mint az összesség szellemi fejlődésére és haladására. A bérmunka az egyenlőséghez mindig közeledni fog ugyan, a tőke termőképessége csökkenése útján, anélkül, hogy azt valaha teljességben elérhetné. A socialismus ellen, ki csalhatatlannak tartott és ajánlt gyógymódjával a társadalmi egyenlőséget — ugyan a szabadság rovására — eredményezni igéri, a demokratismus az emberiségnek nem ígérhet mást, mint szabadságot és az emberi tökélyesbülés és haladás arányában közeledést a teljesen el nem érhető egyenlőség felé. A demokratismus nem ajánlhatja erőszakos megoldását a társadalmi kérdéseknek, de a szenvedőknek biztos javulást helyezhet kilátásba és azon szavakat írja homlokzatára, melyek közel két ezredévvél ezelőtt mondattak az újkor hajnalán: „*Cavete felices, et sperate miseri.*“

Eisenstädter Lukács.

Az érték-chablon a közös vámterület kereskedelmi forgalmában. A folyó év elején a birodalom mindkét parlamentjében lefolyt vámdebatte alkalmával erős vád emeltetett a kereskedelmi statistika kezelése ellen; felhozatott a többi között, hogy ép azon években, a melyek passiv mérlegére a legtöbb hivatkozás történt, oly régi érték-chablon szolgált felvételei alapjául, miszerint adatai megbízhatóknak egyáltalán nem tekinthetők. A kifogás, illetőleg közvetve az említett vád, melyet a szabad kereskedelem hívei a statistikai adatokra hivatkozó védvamosok ellenében ép adataik hűsége és megbízhatósága iránt támasztottak, alaposságának bizonyítékát az 1877-ki áruforgalom adatainak kimutatásával nyerte, melyeket az „Austria“ című hivatalos hetilap márczius elején közölt.

Austria - Magyarországbán a kereskedelmi érték-chablon 1864-től, mely évben azt b. Czörnig, a bécsi statistikai hivatal feje kiigazította s az értékvételt angol és francia minta után reformálta, 1874-ig, tehát egy egész évtizedig kiigazítás nélkül hagyatott. 1874-ben is tulajdonkép csak a maga jó akaratából s csak részben eszközölte az érték-chablon átjavítását a statistikai hivatal; mégis olyformán, hogy felvételeit már ez évről is a régi chablon mellett az új szerint is eszközölte. Ez évekről ehhez képest kétféle adataink vannak: a hivatalosak és az új érték-chablon alapján kimutatottak. A kereskedelmi mérleg is, ép a kétnemű értékvétel folytán, ha akarom kedvező, ha akarom kedvezőtlen.

Austria-Magyarország forgalma kitett:

a) A hivatalos adatok szerint:

	Bevitel	Kivitel	Különbözet (Bilanx)	Összforgalom.
1874:	568 ⁷	449 ²	— 119 ⁵	1017 ⁹ m. o. é. ft.
1875:	552 ⁵	497 ²	— 55 ³	1049 ⁷ „
1876:	516 ⁸	509 ⁵	— 7 ³	1026 ³ „

b) A javított érték-chablon alapján eszközölt felvétel szerint:

	Bevitel	Kivitel	Különbözet (Bilanx)	Összforgalom.
1874:	627 ⁵	502 ⁸	— 124 ⁷	1130 ³ m. o. é. ft.
1875:	549 ³	550 ⁹	× 1 ⁶	1100 ² „
1876:	534 ²	590 ⁶	× 56 ⁴	1124 ⁸ „

1875-ben a mérleg a hivatalos adatok szerint 55.3 millió forinttal passiv saldót, s a javított érték-chablon alapján számított adatok szerint 1.6 millióval activát; a különbség 53.7 millió forint. 1876-ban a hivatalos adatok ugyancsak passiv saldót mutattak 7.3 millióval; míg az utobbiak 56.4 millióval activát, hol a különbség ismét 49.1 millióra rugott. Még lényegesebb az eltérés az összforgalom adatainál, melyek ép a legnagyobb fontosságúak lehetnek. 74-ben e különbség 112.4, 75-ben 50.5, 76-ban 98.5 milliót tett.

A legkülönösebb az, hogy a védvamosok mindkét nemű adatokat használták, habár csak a hivatalosokat ismerték el tulajdonkép valóknak; ha valamely iparág siralmas tengését akarták ecsetelni, azaz nagy behozatali sommára volt szükségök, a hivatalos adatokat használták; ha pedig kis számra volt szükségök, az új chablon alapján felvett számadattal bizonyítottak.

Habár ép ez eljárás folytán már a védvamosok is akarva nem akarva, beismerték a régi chablon alapján felvett hivatalos adatok megbízhatlanságát, s már ebből folyólag igazolható volna a kifogás alaposága, melyet a kereskedelmi statistika adatainak megbízhatósága iránt a szabad kereskedelem hívei a vámdebatte folyamán támasztottak, mégis czikkünk intentiójához képest, nem tartjuk fölöslegesnek annak bizonyítását, az értékchablonok időnkénti kiigazításának szükségszerűségéből, illetőleg az 1877. évi adatokból.

Az érték-chablon időnkénti kiigazítását a reá épített adatok megbízhatósága követeli; követeli pedig, mert az érték, melynek alapján a chablon készül, rövidebb időköz alatt is lényegesen változhatik.

Az érték-chablon készítésénél kétségkívül azon érték lesz iránytadó, melyet a kérdéses cikk valamely országra nézve képvisel, ez pedig többféle körülmény által határoztatik.

Eltékvé egyelőre mindazon viszonyoktól, melyek egyáltalán árhullámzást kelthetnek, vagyis a kínálatot a kereslettel szemben vagy viszout megapaszthatják, illetőleg növelhetik, befolyásos momentum lesz az érték megállapításánál az, hogy mely foglalkozás terén érvényesíti tevékenységét főképp valamely nép. Oly országban, mely túlnyomóan iparüzéssel foglal-

kozik, a nyerstermények viszonylag nagyobb értéket fognak képviselni, mint az iparcikkek, s viszont a kiválóan agronom országokra nézve az iparcikkek lesznek a nép szükségleteihez, illetőleg műveltségéhez képest értékesebbek.

Alterálhatják továbbá az érték-chablon alapját egyáltalán mindazon körülmények, melyek rendszerint áremelkedést, illetőleg esést okoznak. Szárazság idején az agronom országban is nagyobb értéke lesz a nyersterményeknek, mint rendes körülmények között, s kétségkívül más érték lesz a szárazság idején behozott 10 millió vámmázsa gabona', s más ugyanazon mennyiség, de oly évben behozva, mikor a kérdésben forgó országnak is termése volt; amabban ugyanis nagyobb, mint emebben.

Hosszabb időköz alatt végül a haladás is alterálhatja az értéket, mely a chablon alapját képezi.

A civilisatióval az iparcikkek olosóbbak, a nyerstermények drágábbak lesznek; és pedig egészen természetszerűleg. Amazoknál a növekvő szükséglettel határ nélkül emelkedhetik a kínálat is, akadálytalanul fejlődhetnek a szabadverseny, az újabbnál új találmányok a termelést és üzletkezelést egyszerűsíthetik vagy productivitását fokozhatják, s emelhetik az üzletbe fektett tőke és munkaerő intensivitását; utóbbiaknál mindennek természetes határa van; a tőke és munkaerő szaporításával nem emelkedik arányban a termelés productivitása; úgy hogy azt lehetne mondani, miszerint amazoknál a számtani arányban emelkedő befektetés, természetesen ha az egyébként is szükségesnek mutatkozik, mértani arányban emeli a productivitást; emezeknél pedig minden mértani arányban történő befektetés csak számtani arányban emeli azt.

Az árfeljegyzések megerősítik állításunkat. A budapesti keresk. és iparkamara által kiadott: „Adalékok Magyarország nyersterményeinek ártörténetéhez“ cz. munkából a következő igen érdekes adatokat vettük át:

Évi átlag-árak osztrák-értékű frtokban a budapesti piacon.

Év	Alsó-ausztriai mérő					Szesz Métárd napi vásáron	Disznó- zsír (fordóval)	Szalonna (száritott)	Fagygyűl (olvasztott)	Olaj (nyers, rep- cse)	Ökörbőr	Toll (genéinom)
	Bizsa	Kozs	Árpa	Kukorica	Repcze							
1864	4.29.1	2.84.3	2.25.5	3.09.9	5.80.5	—55	34.75	33.—	31.50	—.—	30.—	130.—
1865	3.03.1	1.91.6	1.39.8	1.85.0	6.37.5	—47	34.50	—.—	26.75	20.50	32.—	135.—
1866	4.51.3	3.28.3	2.43.1	2.42.7	6.43.2	—56	34.50	—.—	26.50	28.25	28.—	125.—
1867	6.15.1	4.25.9	3.10.8	3.45.8	5.78.0	—54	36.—	36.—	32.50	21.50	30.—	140.—
1868	5.08.0	3.58.0	2.48.8	2.47.3	5.47.5	—44	38.50	37.—	—.—	23.25	32.—	155.—
1869	4.46.4	3.03.0	2.42.9	2.30.0	6.53.8	—44	42.—	32.75	—.—	—.—	40.—	150.—
1870	5.24.3	3.21.9	2.53.8	3.15.0	7.17.8	—49	37.50	—.—	32.—	—.—	38.—	160.—
1871	6.16.6	3.51.9	2.60.6	3.40.0	7.54.9	—49	39.—	36.—	32.—	32.—	40.—	180.—
1872	6.69.5	3.62.3	2.76.6	3.96.0	6.54.5	—63	39.—	36.—	33.—	—.—	45.—	180.—
Áremelkedés százalékokb.	56.2%	27.4%	22.6%	27.8%	12.7%	14.5%	12.2%	8.3%	4.5%	56.0%	50.0%	38.4%

Átlag 27.5%

A felvett 12 cikk, mely kiváló kiviteli cikket képezi Magyarországnak, a lefolyt 1864—73-ki időköz alatt lényeges áremelkedést mutat. Az a többlet, melylyel 73 elején e cikkek Magyarországra nézve nagyobb értéket képviseltek, azaz a 27.5% a kimutatásból hiányzik, mert az érték-chablon kiigazítva nem lett. Ép így vannak cikkek, melyek ára csökkent, melyek tehát a régi chablon alapján nagyobb értékben szerepeltek a kimutatásban, mint a melyet valóban képviseltek. Ép Ausztria-Magyarországban s ép a 70-es évek elején lett volna leginkább szükséges átjavítani az érték-chablont. Ép Ausztria-Magyarországban azért, mert kereskedelmi mérlegének passivitása túlnyomóan az iparcikkek nagymérvű behozatala folytán állott be, s ezek Austria-Magyarországra nézve kétségkívül nagyobb értéket képviseltek 64-en, mint 72- és 73-ban, midőn még mindig azon érték-chablon szerint vétettek kimutatásba, mely szerint 64-ben; s viszont Austria-Magyarország kivitele jó részben nyersterményekben történt, ezek pedig, mint az előző táblázatból is kitűnt, kisebb értéket képviseltek 1864-ben, mint majd egy tizeddel később, midőn áruk a budapesti piacon 27.5%-al magasabb volt. Okadatolt azonban azon állításunk is, hogy ép a 70-es években lett volna szükséges javítani az érték-chablont; mert árjegyzéseink bizonyítása szerint ez években e gyártmányok úgy mint a nyerstermények, roppant ár-hullámszárnak voltak kitéve. Az értékek általán emelkedtek a 73-iki katastrofáig, s óriásilag estek a krach után.

Például a vas, ón, réz stb. a gráci piacon évi átlag árait oszt. ért. forintokban itt adjuk:

Év	Egység	Vas	Ólom (tű- látkban)	Ón (pál- ezákban)	Öntött vas	Réz-pléh	Ón-pléh	Vas-pléh	Ónozott- (verzintes) pléh	Tengely	Réz-srót
1870	Bécsi mázsa	9.—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1871	›	10.—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1872	›	11.—	15.—	90.—	8.—	78.—	20.—	14.—	48.—	25½	102.—
1873	›	11½	16½	93.—	8.—	80.—	20.—	16.—	50.—	28.—	104.—
1874	›	7½	15.—	70.—	7.—	76.—	18.—	13.—	45.—	20.—	98.—
1875	›	7.—	14.—	60.—	6.—	70.—	16.—	10.—	35.—	19.—	90.—
1876	100 kg	12.—	26.—	100.—	11.—	130.—	30.—	18.—	32.—	34.—	160.—
1877	›	11.—	25.—	90.—	10.—	120.—	29.—	17.—	30.—	32.—	150.—

De bizonyítható a 70-es évekről szóló adatok megbízhatlansága a 77-ki forgalom adataiból is.

Már a 74-ben megkezdett javítás után belátta a bécsi statisztikai hivatal, hogy számos hiba csúszott be adataiba ép az érték-chablon elavultsága folytán. A statisztikai hivatal nem hagyta nyugodni az értékvétel ügyét. 1877 derekán felsőbb jóváhagyással állandó bizottság szerveztetett Bécsben az érték-chablon időnkénti kiigazítására. Az 1877. év adatai már az új érték-chablon alapján készültek.

A statisztikai hivatal átjavított érték - chablonon nyugvó adatai, legalább e szempontból, teljesen megbízhatóknak tekinthetők, s mint ilyenek, a védvamosok elavult érték-chablonon nyugvó adataival szemben a való tényállás kiderítését lehetőségesítik.

Austria - Magyarország forgalma tett osztrák értékű forintokban.

	Bevitel	Kivitel	Saldo	Összforgalom.
1877-ben:	574.165,133	656.704,699	— 82.6	1,230.869,832

Ez adatok szerint, védvamos nyelven beszélve, Austria-Magyarország kereskedelmi mérlege nemcsak nem passiv, hanem 82.6 millió frttal activ; a védvamosok jajveszékése tehát, melyet a mérleg passivitására építettek, különben bármily okadatolt volna is, alaposnak ezek után nem tekinthető.

Kitünik ez adatokból az is, hogy Austria - Magyarország ipara s kereskedelme a szabad kereskedelmi aera alatt koránsem hanyatlott oly mérvben, mint azt a védvamosok ugyancsak a vámdebatte folyamán állították; sőt azt lehet mondani, hogy Austria - Magyarország kereskedelmi forgalma a lefolyt 10 év alatt oly emelkedést mutat, minő, a mai viszonyok között, midőn mindenfelé még a krízis nyomasztó utóhatásairól panaszkodnak, a legkedvezőbbnek mondható. Austria - Magyarország forgalma 1877-ben 530 m. frttal, azaz 75°/o-al nagyobb, mint volt 1867-ben és 403.5 millióval, azaz 47°/o-al nagyobb, mint volt 1870-ben; panaszra e szerint, a viszonyok figyelembe vételével, okunk egyáltalán nem lehet.

Még kellemetlenebb a védvamosok argumentációjára az az eredmény, melyet az 1877. évi kimutatások az egyes nevezetesebb iparágak forgalmáról mutatnak. Ha a védvamosok a

behozatal többletét nagyon szerencsétlen jelenségnek, a kiviteli többletet pedig nagyon kedvező momentumnak nevezik, úgy, azt hisszük, a mult év forgalma ki fogja őket elégíteni.

A kimutatás szerint:

1877-ben	Kivitetett	Behozatott	Kiviteli többlet %ban
Pamutárúban	8.2	4.1 m. frt.	100.0 ^o / _o
Vászon s kenderárúban	13.6	6.0 „	126.6 ^o / _o
Gyapjuárúban	20.7	15.9 „	30.1 ^o / _o
Ruhaneműekben	9.9	6.5 „	52.3 ^o / _o
Papirban	7.2	1.0 „	620.0 ^o / _o
Bőr- és gummiárúban	14.8	2.4 „	516.6 ^o / _o
Csont- és faárúban	14.2	5.1 „	178.1 ^o / _o
Üveg- és üvegárúban	16.0	1.7 „	841.1 ^o / _o
Vasárúban	12.2	5.0 „	136.0 ^o / _o
Rövidárúban	36.	9.7 „	272.1 ^o / _o

Austria - Magyarország vámpolitikája egy évtizedre meg van állapítva. A védvamosok példát adtak, hogy elvek keresztülvitelére éveken keresztül kell a talajt egyengetni. A szabadabb irány képviselői nem korán egyesülnek már most, ha egy évtized után nem akarnak ismét az olyféle adatokra, minőknek a felhozottakat kimutattuk, támaszkodó védvamos tendenciáknak utat és tért engedni.

Kovács Gyula.

Hazai szakirodalom. A fentebb részletezett műveken kívül a hazai szakirodalom az utolsó negyedév alatt még egy pár más, szintén jelentékeny művel is gazdagodott. Ilyen például az aradi kereskedelmi és iparkamara jelentése a mult 1877. évről, a melyet dr. Gaal Jenő kamarai titkár igen tapintatosan állított egybe. Különösen érdekesek azon adatok, a melyek az arad-körösvölgyi vaspályáról itt vannak közölve, s melyek ezen első, ilyenmü kísérlet fényes eredményeit csattanósan igazolják. Az általános rész igen tapintatos és korrekt felfogással van kidolgozva. Ez alkalommal nem mulaszthatjuk el megjegyezni, hogy értesülésünk szerint a debreczeni kereskedelmi és iparkamarának jelentése szintén sajtó alatt van a nemzetgazdaságtan terén is ismert dr. Király Ferencz ur szerkesztésében.

A magyarországi ármentesítő társulatok állásáról kitünő érdekű összeállítást adott ki magyar és francia nyelven a közmunka és közlekedési ministerium Dékány Mihály tollából. Ily összeállítást, melyben minden egyes társulat rövid történetei s adatai foglaltatnak, rég szükségelt már mind a közigazgatás, mind a tudomány. 59 társulatról szól ez, melynek ártere nem kevesebb mint 4.792,643 hold; töltéshossza 3,458 kilometer; az eddigelő befektetett kiadás nem kevesebb, mint 35.843,280 frt. Ezen munkára, illetőleg az abban foglalt nagybecsű adatokra még lesz alkalmunk részletesen visszatérni, a mi annál inkább szükségesnek látszik, mivel az összeállításban csupán a tényleges viszonyok vannak a dolog természetéhez képest feltüntetve.

A vasutak állami vagy magán kezelése kérdésére a magyar tud. Akadémia pályadíjat tűzött ki a Dóra-alapítványból. A beérkezett négy mű közül Tóth Károly-ének íteltetett oda a díj, mely műről nagy elismeréssel szolt a bírálók véleménye.

Az ipariskolák jelen állásáról, az iparos szakoktatás rendezéséről a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministerium vezetésével is megbizott vallás- és közoktatásügyi minister az országgyűlés elé terjedelmesebb jelentést nyújtott be, továbbá a közoktatásügy állapotáról szóló legutolsó jelentésében egész tantervet közölt az iparoktatás újjászervezésére nézve. Ezen nagy fontosságú munkálatot legközelebbi füzetünkben bővebben fogjuk ismertetni, addig csak azt jegyezzük meg, hogy az új szervezet előmunkálatai egyidőre függőben hagyattak, mivel a minister által ennek életbeléptetésére az 1878-ki költségvetésben előirányzott 50,000 ftot ez évben már a ministertanács törölte.

A jelenkori socialismusról. Eisenstädter Lukács-tól egy kis füzet jelent meg Ráth Mórnál, mint különlenyomat a „Budapesti szemle“ legújabb számaiból. Szerző csak a 48-ki korszak után mutatkozó mozgalmakat ismerteti, részletesebben

Lassalle, Marx tanait s az internationalet. Ismertetése különben inkább csak a 60-as évek végeig terjed s a magyarországi socialistikus mozgalmakról alig szól valamit.

A hazai közélet terén a kiegyezési tárgyalások bevégezte után nem tűnt fel semmi nevezetesebb esemény. A fontosabb közgazdasági horderővel bíró javaslatok, a melyek elbalasztattak a jelen országgyűlésről, főleg az erdők és az utakról szóló javaslatok; e mellett két nevezetes vasuti javaslat: a déli vasut megosztása tárgyában létrejött szerződések becikkelyeléséről, és a kassa-oderbergi vasut függő ügyeinek rendezéséről szóló javaslatok. Mi őszintén örülünk, hogy a javaslatok ez alkalommal lemaradtak a napirendről, mert csakis ily módon remélhetjük azoknak azon higgadtsággal való tárgyalását, melyet a tárgyak nagy fontossága egyenesen megkövetel.

A törvényhozás terén kívül nagy figyelmet érdemel a tiszavölgyi társulatok szervezkedése, a hol is a központi bizottság nemcsak a rég óhajtott egyesülést létesítette, nemcsak egy törvényjavaslatot dolgozott ki a tiszavölgyi társulatok pénzügyeinek rendezéséről, hanem ezen felül szerencsés volt a kataszteri kérdést is kívánsága szerint megoldani. Mindhárom momentum oly fontos, hogy alkalmilag kötelességünknek fogjuk tartani, megjegyzéseinket egész nyíltan megtenni ez irányban.

Az állambáztartási viszonyok javulása s ezzel együtt a magyar papírok értékelkedése örvendetes tény, mely a béke fenmaradásának esélyeivel egyenes arányban mutatkozik. Ezzel szemben a vasuti vállalatok bevételei nem mutatnak oly örvendetes haladást, mint az előző, s a közvetlenül megelőzőt évben tanusítottak.

Magyar vasuti évkönyv. A magyar szakirodalom egy hézagot pótló művel fog szaporodni. Még a f. év augustus havában megjelenend Mihók Sándor kiadásában a „Magyar vasuti évkönyv“ első folyama, melynek önálló szerkesztőjéül a kiadó Vörös László közmunka és közlekedési m. k. ministeri

fogalmazót nyerte meg. A szerkesztő neve az irodalom terén nem ösmert ugyan, a vasuti szakma körében eltöltött hosszabb szolgálata azonban elég biztosítékot nyújt arra nézve, hogy az általa szerkesztendő évkönyv, ha nem is állandó mindjárt egy színvonalon a Kohn-féle Eisenbahn-Jahrbuch-al, mégis nélkülözhetővé teendő ezt legalább a hazai közlekedési vállalatokat illetőleg. Értesülésünk szerint az évkönyv magában foglalandja a hazai vasuti és gőzhajózási vállalatok, a lóvonatu vasutak s egyéb közlekedési intézetek történetét, a közlekedési vonalok leírását, a forgalmi és pénzügyi eredmények és adatok részletes és statisztikai összeállítását. Közölni fogja továbbá az évkönyv a közlekedési vállalatok személyzeti létszámát is, minélfogva az egyuttal vasuti és hajózási czim- és névtárul is szolgáland. Az 1867 óta engedélyezett vasutak üzleteredményei kezdettől fogva a legutolsó évig közöltetni fognak s a mű bevezetéseként a magyar vasutügy fejlődésének rövid történeti vázlatát fog előadatni. Az évkönyv megjelenése a szakörökben örömmel üdvözöltetik, erre mutat az, hogy a közmunka és közlekedési m. kir. ministerium a hazai közlekedési vállalatokat felszólította, miszerint a magyar vasuti évkönyvet ugyanazon anyagi segélyezésben részesítsék, melyet eddig a német nyelven megjelenő Kohn-féle „Eisenbahn-Jahrbuch“ élvezett.

Ezen évkönyv teljesen azonos irányban haladván a Kohn-féle derék vállalattal, nemesak a közlekedési vállalatokra nézve lesz nélkülözhetlen segédkönyv, hanem érdekes s szükséges olvasmány a társadalom minden osztályában. Fentartjuk magunknak a részletesebb ismertetést a mű megjelenési idejére.

Nemzetközi congressusok Párisban. A párisi közkiállítás alkalmával, mint a párisi Société d'Économie politique június 5-kén tartott ülésén bejelentetett, az idén a következő nemzetközi, közgazdasági érdekű congressusok fognak tartatni:

1. Az Association française pour l'avancement des sciences ez évben kivételesen Párisban fogja tartani üléseit aug. 22-től 30-ig. A közgazdasági osztály elnöke Frederic Passy leend.

2. A közlekedési eszközök tárgyában egy nemzetközi congressus fog tartatni Párisban.

3. A demografia művelői szintén tartanak egy nemzetközi congressust.

4. Az irói jog érdekében ;

5. Egy nemzetközi szabadkereskedelmi szövetség megalapítása végett ;

6. Az adóelméletek és az adóreformok tárgyában ;

7. A találmányi patensek ; végül

8. A biztosítási intézetek (Institutions de Prévoyance) érdekében szintén fognak tartatni nemzetközi congressusok.

Ezen tárgyalásokról annak idején meg fogunk emlékezni.

K ö n y v é s z e t .

Kollerffy M. A magyar korona országainak helységnévtára 1877-re. Nagy 8-rét 7.50

Leroy-Beaulieu P. Traité de la science des finances. 2 vol. In 8°.

Namur P., Le code de commerce belge révisé, interprété par les travaux préparatoires des lois nouvelles, par la comparaison avec la législation antérieure et par la doctrine et la jurisprudence. Tome III. In 8° 679 p. . . . . fr. 9

L'ouvrage complet, 3 vol. fr. 27

Bagehot W. Articles on the Depreciation of Silver and on Topics connected with it. Reprinted from the „Economist“. 8 vol. . . . sh. 5

Maddison. Russia Financially Considered: Her Policy, Resources, and Position. 8vo. . . . . sh. 2

Smith J. W. A Compendium of Mercantile Law. By G. M. Dowdeswells 9th ed. Roy. 8vo, pp. 1092. . . . . sh. 38

Walker J. D. A Treatise on Banking Law including the Crossed Check Act, 1876, with Dissertations thereon ; also References to some American Cases, and Full Index. 8vo. . . . . sh. 14

— **F. A.** The Wages Question: A Treatise on Wages and the Wages Class. 8vo, pp. 408. . . . . sh. 14

Buzetti U. Teoria del commercio internazionale Milano, Hoepli. in-16. pag. 164
L. 2.50

Lavalaye, E. de. — Bi-Metallic Money. Translated by G. Walker. 8vo pp. 24. Banker's Mag. Cff. . . . . P'ap., 30.

- Post Office London Directory for 1877. Small ed., roy. Svo, London.
Kelly. . . . . sh. 18.
- Mc Culloch, J. R. — Dictionary, Practical, Theoretical, and Historical, of
Commerce and Commercial Navigation. With Biographical Notice of
the Editor. New ed., revised and corrected, Supplements being added
to show the Progress of British Commercial Legislation down to
the Present Time. Edited by H. G. Reid. Svo, pp. 1783. London
Longmans. . . . . sh. 63.
- Exposition internationale et universelle de Philadelphie, 1876. France,
Commission supérieure. Rapports. Gr. in 8°.
- Faïder A., — Histoire du droit de chasse et de la législation sur la chasse
en Belgique, en France, en Angleterre, en Allemagne, en Italie et en
Hollande. In 8° . . . . . 7.50 c.
- Langlade G., Etude historique sur l'impôt foncier, depuis les Romains jus
qu'à nos jours. In 8°.
- Le Pelletier de Saint-Remy. Le Questionnaire de la question des sucres.
In 8° . . . . . fr. ?
- Huber E., die Wasser-Gesetze Elsass-Lothringens, zusammengestellt und
erläutert. 3—6. [Schluss-] Lfg. gr. 8. . . . . 2.—
- Jahrbuch, statistisches, des k. k. Ackerbau-Ministeriums für 1876. 1. Hft.
Landwirthschaftliche Production. 1. Lfg. Production d. J. 1876 aus
dem Pflanzenbau. gr. 8. . . . . 4.—
- f. Gesetzgebung, Verwaltung u. Volkswirtschaft im Deutschen Reich.
Hrsg. von F. v. Holtzendorff u. L. Brentano. Des „Jahrbuchs
f. Gesetzgeb., Verwaltg. u. Rechtspflege d. Deutschen Reichs“ neue
Folge. 1. Jahrg. 3. Hft. gr. 8. . . . . n. 3.60. (1—3. : 12.20.)
- , statistisches, f. d. J. 1874. 3. u. 4. Hft. Hrsg. v. der k. k. statist.
Central-Commission. Lex.-8. . . . . n. 2.30
- Kawelin K., der bäuerliche Gemeindebesitz in Russland. Studie. Aus dem
Russ. übers. u. hrsg. v. I. Tarassoff. gr. 8. . . . . n. 2.50
- Klostermann R., das Patentgesetz f. das deutsche Reich vom 25. Mai 1877
nebst Einleitung u. Commentar u. m. vergleichender Uebersicht der
ausländischen Patentgesetze. 2. Hälfte. gr. 8. . . . . n. 2.—
- Kosub, das Kassen- u. Rechnungswesen bei den preuss. Staats- u. den unter
Staatsverwaltungen stehenden Privat-Eisenbahnen. Nachtrag. gr. 8. —.75
(Hauptwerk m. Nachtrag: n. 4.50.)
- Lammers A., die Schutzzölle. gr. 8. . . . . n. 2.—
- List F., die volkswirtschaftlichen Systeme und die Handelspolitik der
europäischen Staaten u. Vereinigten Staaten v. Amerika. Auszug aus
dem nationalen System, m. e. Anh., enth.: H. C. Carey's Briefe an
die „Times“ vom J. 1876. . . . . 1.20.
- Nachrichten üb. Industrie, Handel u. Verkehr aus dem statistischen De-
partement im k. k. Handelsministerium. 13. Bd. 1. Hft. Lex.-8. n. 2.—
- Oechelhaeuser W., die Nachtheile d. Aktienwesens u. die Reform der Ak-
tiengesetzgebung. gr. 8. (XVI. 87 S.) . . . . . n. 2.—

- Pacher G. v.**, Staatsaufwand u. Volkswirthschaft in Oesterreich. Referat an den II. Congress österreich. Volkswirthe. Coreferent: G. Ritter v. Höfken. gr. 8. . . . . n. 1.20
- Procházka J. F.**, Böhmens land- u. lehentäfflicher Grundbesitz. Auf Grundlage auth. Daten zusammengestellt u. hrsg. gr. 8. . . . . 5.—
- Statistik d. Deutschen Reichs.** Hrsg. vom kaiserl. statist. Amt. 26. Bd. 1. Abth. Imp.-4. . . . . n. 4.—
- , preuss. [Amtliches Quellenwerk.] Hrsg. in zwanglosen Heften vom königl. statist. Bureau in Berlin. XXXIX. [1. Hälfte] u. XLIV. Imp.-4. n. 8 40.
- , preussische. [Amtliches Quellenwerk.] Hrsg. in zwanglosen Heften vom königl. statist. Bureau in Berlin. XLIII. Imp.-4. . . . . n. 9.—
- Stryk L. v.**, Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. 1. Theil. Der ehstn. District. Mit 4 (lith. u. color.) Karten. Auf Veranlassg. d. kaiserl. livländ. gemeinnütz. u. ökonom. Societät hrsg. gr. 8. (XIV. 514 S.) Dorpat. . . . . n. 20.—
- Weber M. M. Frhr. v.** populäre Erörterungen v. Eisenbahn-Zeitfragen. VII. gr. 8. . . . . 1.50. (I—VII: n. 11.65.)
- Wehler A.**, die Capitalarmuth u. Creditnoth der Landwirthe Ungarns, deren Ursachen u. Abhilfsmittel. gr. 8. (86 S.) . . . . . n. 1.—

Annuaire de l'économie politique et de la statistique; par MM. Guillaumin, J. Garnier, M. Block. 1877; par M. Maurice Block et MM. A. Loua, J. de Boisjoslin, P. Boiteau, A. Courtois, J. Lefort, J. Lefort, J. Clément. 34e année. In-18, 723 p. Paris, Guillaumin et Ce. . . . . fr. 6.

— de législation étrangère, publié par la Société de législation comparée, contenant la traduction des principales lois votées dans les pays étrangers en 1876. 6e année. In-8°, XV-802 p. Paris, Cotillon. . . . . fr. 12.

Banques coloniales. Martinique, Guadeloupe, Réunion, Guyane, Sénégal. Lois, statuts, documents principaux. Nouvelle édition, motivée par le renouvellement du privilège et la révision statutaire de 1874. In-8°, 216 p. Paris, imp. Ve Ethiou-Pérou; à l'Agence centrale des banques coloniales.

Desmarest, E. — Législation et organisation des sociétés de secours mutuels en Europe. 4e édition. In-18, 251 p. Paris, P. Dupont. . fr. 2. 50 c.

Nadaud, M. — Les Sociétés euvrières. In-32, 191 p. Paris, Lib. de la Bibliothèque démocratique; Sagnier. . . . . 50 c.

Angell, J. K. — A Treatise on the Law of Carriers of Goods and Passengers by Land and by Water. Fifth ed., rev., corr., and enl. by J. Lathrop. 8°. Boston, Little, B. & Co. . . . . Shp., 6 sch.

Somers, R. — The Trade Union. An Appeal to the Working Classes and their friends. 12°, pp. 232. Scribner, W. & A. . . . . 2.50 sch.

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

II. ÉVFOLYAM.

1878.

JULIUS—SZEPTEMBER

III. FÜZET.

AZ

ISKOLAI TAKARÉKPÉNZTÁRAK MAGYARORSZÁGBAN.

(1878. június hó végén.)

Motto: „Jó eszmék, ha nem is aratnak gyors diadalt, egyszer megindítva, ezéljukat mégis föltartóztathatlanul elérik.“

Coletti után.

Már harmadizben történik, hogy az iskolai takarékpénztárak intézményének hazánkban elért eredményeit a nyilvánosság elé hozom. Teszem ezt azon ezélből, hogy megmutassam, miszerint ez áldásos intézmény, habár csak nagyon lassan, tért foglal és elismeréssel találkozik hazánkban is.

Találjon itt helyet — a rendelkezésekre állott statistikai adatok mellett, — (ugy, a mint azt a mult évben is tevém) — a tanítók és egyéb szakférfiak egyes idevágó nézeteinek, és reflexióinak kis gyűjteménye, ugyszintén felsorolom némi külföldi enemü intézmények állását s egyéb idevágó érdekesebb eseteket is.

Az 1875/6. év végével (1875. april 7-én tettem, használva a halhatatlan Laurent gandi tanár munkáját, az első ebbeli indítványt a fővárosi közgyűlésen) ama 13 iskolában, a melyekben ez intézmény életbe léptetve lön, a betevők száma 2621-et, a megtakarított pénz 13,337 forintot tett. Az 1876/7-diki iskolai év végével már örvendetes szaporodást találunk. Volt ekkor t. i. 19 iskolában 3010 gyermek, a kik összesen 18,814 frtot takarítottak meg. Az épen lejárt 1877/8-diki iskolai év a következő, szintén haladást tanusító állapotot mutatja föl:

Hely és iskola megjelölése ¹⁾	A tanulók száma	Kezelő tanító	Betevő tanuló	A takarékpénztárba betett összeg		Tehát átlag egy tanulóra	
		s z á m a	s z á m a	frt	kr.	frt	kr.
Beregszász polgári iskola	—	1	27	26	12	—	96
Budapest, Ferencváros, nyúl-utcza .	601	5	102	28	21	—	7
„ Józsefváros, Bezerédy-utcza	780	6	420	456	27	1	8
„ „ stáció-utcza	—	6	150	49	82	—	33
„ Kereskedelmi akadémiá	326	7	181	1628	80	8	99
„ Polg. keresk. test. vasárnapi	461	7	182	428	60	2	35
„ Polgári városi VI. kerület	303	1	47	82	62	1	75
Czegléd, evang.	—	1	61	104	48	1	71
Eperjes, izrael. nép.	80	1	40	180	—	4	50
Kassa, állami főreáltan.	247	8	137	305	43	2	22
Körmöczbánya, áll. főreáltan. . . .	232	1	84	257	96	3	7
Lovász-Patona	176	1	15	24	—	1	60
Lőcse, evang. ágost. elemi	160	1	124	810	69	6	53
M.-Igen, ev. ref.	35	1	12	9	2	—	75
M.-Sziget, állami képezde	—	1	45	19	19	—	42
Modor, képezde	—	1	38	278	3	7	31
Nagy-Kanizsa közs. polg. iskola . . .	—	1	49	156	70	5	20
N.-Kikinda	—	9	184	1325	96	7	20
Ó-Palánka, közs. elemi	—	1	7	3	50	—	50
Ó-Szőny, nagy fiu- és leány	71	1	45	22	51	—	50
Pécs, áll. főreál.	271	1	111	769	34	6	93
Rimaszombat, egyes. prot. gymn. . .	196	1	3	2	30	—	76
„ felső leány nevelő	172	3	39	234	54	6	1
S.-A.-Ujhely. Horváth nevelő	41	2	27	397	26	14	69
Somorja, felsőbb leány	18	2	8	178	30	22	29
Sümege-Mihályfa, közs. elemi	80	1	44	219	67	4	99
Szabadka, községi ²⁾	—	6	694	20564	49	29	63
Sz.-Fehérvár, főreál	194	1	48	108	39	2	25
Szombathely, közs. nép	711	7	128	111	11	—	86
Temesvár közs. elemi iskolák	1099	7	366	503	8	1	35
Uj-Szivác, izrael.	30	1	7	50	—	7	14
Vár-Palota, „ nép-	120	1	62	105	1	1	69
Veszprém, róm. kath. elemi	398	3	29	132	—	4	20
Zala-Egerszeg polg. fiu- és fels. leány-	119	5	71	493	46	6	95
Zilah	145	3	35	70	74	2	2
Zólyom közs. nép-	320	1	60	278	47	4	64
Összesen	—	105	3682	30416	7	—	—

Az utolsó évben tehát 36 iskolában, 3682 gyermek takarított 30416 frt 7 krt, a mi tesz egy-egy gyermekre átlag mintegy 8 frt 26 krt.

¹⁾ Azon tanítók stb. nevei, kik az „iskolai takarékpénztárt“ kezelik vagy vezetik, a végén (a, b, c, szerint, vannak feljegyezve, mint elismerésre méltó úttörői a kérdéses intézménynek.

²⁾ A szabadkai magasabb betétek (átlag 29 frt 63 kr. fejenként) valószínűleg onnan származnak, hogy némely szülők használják az alkalmat szintén megtakarításra, a mi általában inkább hasznót mint kárt eredményez.

Ez összeállítás ugyan meglehetősen jeles szaporodást is mutat forintokban, de ez nem oly fontos, mint az, hogy tanuságot tesz amaz örvendetes haladásról, ezen intézményt meghonosító iskolák számában észlelhető; örvendetést különösen azért, mert egyszersmind azt is tanusítja, mennyire növekedőben van azon tanítók száma, a kik az iskolai takarékpénztárak körül hazafias áldozatkészséggel buzgólkodnak. Már pedig ez intézmény virágzása teljesen a tanítók ügybuzgalmában gyökerezik!

* * *

Az augusztus hó 21., 22. és 23-dikán megtartott »III dik egyetemes tanítógyűlés« elé, melynek tárgyalásai közé az iskolai takarékpénztárak ügye is fölvetetett, megvalljuk némi optimizmussal néztünk. Hiszen az eddig külföldön és hazánkban tett tapasztalatok, valamint a szakférfiak részéről nyert nyilatkozatok csaknem kivétel nélkül az intézmény javára szólnak. Azonban másképp történt. A többi, — igaz, hogy szinte fontos, — tárgyak elintézése annyira sok időt vön igénybe, hogy az iskolai takarékpénztárak számára csak kevés maradt, elannyira, hogy végül az elnök minden szónoknak csak 10 percnyi szó-lási időt talált engedhetőnek. — Így aztán a tárgy előadója, L á b o s I m r e (szombathelyi igazgató-tanító) sem nyerhetett elég időt arra, hogy meggyőző, saját három évi tapasztalatai által igazolt kedvező véleményét — még rekedtsége által is gátol-tatva — előadhassa, mindössze is csak arra szorítkozhatván, hogy indítványát egyszerűen megtehesse, mintegy a következő érte-lemben:

»Mondja ki az egyetemes tanítógyűlés, hogy

1-ször, a haza vagyonosodásának s jóllétének előmozdítása tekintetéből, a takarékoság terjesztésére nézve hasznosnak tartja, ha ahhoz már az iskolás gyermekek hozzászoktattatnak.

2-szor, hogy ezen cél elérésére az iskolai takarékpénztári intézményt alkalmas és hathatós eszköznek ismeri el.

3-szor, e végből az iskolai takarékpénztárnak önkényt, minden kötelezettség nélküli, legalább kísérlet képenvaló életbe-léptetését ajánlja.«

Enyhébb, szerényebb indítvány ennél alig tétethetett. Ha a gyülekezet ez indítványt elfogadja vala; ha, mint ezt hasonló esetben a franciaországi tanítók tevék, kinyilatkoztatja, hogy: »igenis, mi meghozzuk fáradságunk és gondoskodásunk ez áldozatát, igenis, mi meg akarjuk mutatni, hogy hazafiságra semmi-vel sem állunk hátrább, mint szomszédaink, a belgák,« — ha a a tanítógyűlés ily nyilatkozatot tesz: bizonyára az egész ország csak örült volna, s mindenki teljes elismeréssel adózott volna a gyülekezetnek, mindenki csak dicséretet talál vala abban, hogy az ifjuság vezetői, — midőn a gyermekeknek a takaré- kosság erényét s ennek jó következményeit hozzáférhetővé teszik, s midőn rendes kötelességük teljesítésén felül, még olyast is teljesítenek, a miért külön anyagi jutalmazásban nem részesül- nek, — az előirt szabványokon kívül ily módon is segédkezni óhajtnak a szülőknek gyermekeik nevelésében. És mi ez így kiérdemelt dicséretet, elismerést, — az így nyert babért valóban tiszta szivből óhajtottuk volna, — óhajtottuk volna, hogy tani- tóink élvezzék dicsőségét annak, hogy ez ügyben a nagyobb mérvű tényleges kezdeményezés tőlük származott; mert akár valamivel később is, de okvetlenül győzni fog a felséges eszme nálunk is. De, mint már mondók, a dolog nem így történt.

Az indítvány mellett és ellen csak kevesen és keveset szólottak — több mellette, mint ellene — mire az alelnök, Péterffy Sándor, a következő indítványt tevő:

»Az iskolai takarékpénztár kérdése még nem érett még arra, hogy az egyetemes tanítógyűlés e perczen határozzon, döntsön felette . . . . Ugyanazért ajánlom: mondja ki az egyetemes tanító- gyűlés, hogy kell valamit tenni azért, hogy a magyar népből a pazarlási hajlam kiveszszzen; hogy a mi eddig történt az isko- lában, az nem elég, hogy kell még többnek történni. Bizzuk hát meg a végrehajtó-bizottságot, hogy ezen kérdést különösen tanul- mányozza, figyelemmel kísérje és a legközelebbi egyetemes gyű- lésre jelentést terjeszen elő, a mikor azután a kérdést tüzetesen fogjuk tárgyalni.«

Végre e sorok írója lépett a szószékre. Mivel pedig a miket elmondani óhajtott, a 10 perczyire szoritott időköz kere- tében elmondania nem lehetett, álljanak itt úgy az ekkor elő- adott, mind az el nem mondott és még némi más, a kérdéses

intézmény javára szóló indokok. Vajha ezek is lehetőleg hozzájárulnának annak gyors és eredménydús terjedéséhez:

»Tisztelt egyetemes tanítógyülekezet!

..... Én hivatkozom a tiszt. elnök urnak tegnapelőtt tartott kitünő beszédjére, melyben Angolországot, mint követendő példát állította elénk. Mondhatom, hogy a példa igen helyes volt és méltó, hogy kövessük. Épen ennek kapcsán kérem: méltóztassék engem egy kicsit a külföldre kisérni. — Angolországban, mikor az iskolai takarékpénztár intézményét először behozták, Gladstone, azon híres akkori pénzügyminis-ter azt mondta, hogy mióta a szabad kereskedés Angolországban behozatott, üdvösebb, a nemzetre nagyobb hatású intézmény nem létesítettett, mint az iskolai takarékpénztár. És mi lett az eredménye ezen nyilatkozatnak és annak, hogy az angol parlament akkor elfogadta az iskolai takarékpénztári intézményt? Ime itt a kezemben van egy jelentés, melyet 1877. augusztus 14-én a nevelési minister adott a parlamentnek. Ezen jelentés szerint az eredmény az lett, hogy 1008 iskolában léptettetett életbe a takarékpénztári intézmény, a hol 216,500 gyermek összesen 100,650 font sterlinget tett be az iskolai takarékpénztárba. Osztr. ért. 1.006,500 frt.

Mikor Franciaország látta a nagy eredményt Belgiumban, oda küldött egy biztost, A. de Malaret, hogy tanulmányozza a dolgot és az akkori közoktatási minister, Waddington, — a ki jelenleg külügyminister — azt mondta, hogy: ha ezt sikerrel behozzuk országunkba, többet tettünk, mint ha egy új tartományt hódítottunk volna meg. És az eredmény (a mint azt ugy a nevezett Malarceur, mint a »Société des Institutions de Prévoyance« állandó titkára a f. é. július hóban Párisban tartott nagygyűlésben hivatalosan bejelentette) az, hogy f. é. május végével 83 departement között 76-ban már működtek az iskolai takarékpénztárak, a hol 8299 iskolában 173,000 tanuló takarított meg 2.675,000 frankot. Kérdem most: ez eredmény kárára lehet-e az országnak, vagy a gyermekeknek?

Ezen példák folytán én bizom a magyar népnevelők egyetemes gyűlésében, hogy szintén elismeri ezen intézmény hasz-

nos voltát és egyhangulag elfogadja az előadó ur indítványát. Ne legyünk kevésbé hazafiak mint a belgák stb.

De nem akarok tovább Belgiumról, hol a kisedővodák is részt vesznek; nem Frankhonról, Angolországról szólni, nem Olaszországról, a hol csak egy év óta élvezik az iskolai takarékpénztárak áldásos voltát és már is 500,000 frankra rúgnak a betétek; hanem térjünk most haza, ide szeretett hazánkba.

Mi, daczára annak, hogy sok ellensége van nálunk ezen ügynek, mégis fennebb kimutattuk, hogy azon 36 iskolában, hol ez intézmény be van hozva, 30,416 forintot tettek be a gyermekek.

Hát kár ez a nemzetre, hogy ez a 3600 tanulógyermek takarékoskodott? Hát ha még általánosan be volna hozva ez intézmény és az eredmény megszázszorosodnék, kár volna az a jövő emberiségre ezen szegény országban?

Niemayer azt mondta, hogy a nevelést a szülőkön kell kezdeni. Mi ezzel épen a szülőket nevelnök most, mert a leendő szülőket szoktatnók a takarékosagra és elnyomnók bennük a könnyelműség iránti hajlamot.

Itt van a magyar tanítók által kimutatott eredmény és a szerzett tapasztalatokról szóló nyilatkozatok, a melyek mind a mellett beszélnek, hogy ez intézmény milyen jó hatást tesz a gyermekek erkölcsére. Mindenki, a ki e téren tapasztalásokat szerzett, csak jót mondhat ez intézményről.

Magyarországon 1.400,000 gyermek jár iskolába, ezeknek ha csak fele takarékoskodnék, — nekünk 700,000 takarékos gyermek után — a múlt évi tapasztalás és kimutatás szerint — egy évben 4 millió forintunk volna megtakarítva.

Méltóztassék megmondani, hogy milyen kár volna ez az országra, ha a gyermekek ennyit megtakarítának?

. . . . .

Én tehát kérem a t. egyetemes gyűlés tagjait, hogy a mai napon, mikor ki fogják mondani az »igen«-t vagy a »nem«-et, méltóztassanak az ügyet szívükre venni és meggondolni, hogy mikor mi a külföldről oly sok hasznos dolgot hoztunk be, mint a gőzgépeket, a vasutat stb., talán épen erre mondjuk, hogy nem jó, mert külföldi találmány, mint valóban egy ur mondta, hogy azért nem kell, mert a külföldről jó.

Én azt hiszem, hogy azon indítvány, melyet az előadó ur előterjesztett, oly ártatlan, hogy ez senkit nem sérthet. A ki be akarja hozni, az életbe fogja léptetni, a ki nem akarja, az elhagyja.

Nagyon kérem ezen tisztelt és nagyra becsült egyetemes gyűlést, ne mondjon »nem«-et Lábos Imre indítványára, mert az — bocsánatot kérek — nem volna méltó ezen gyülekezethez, és én meg vagyok győződve, hogy ha az »igen«-t fogja kimondani, vagyis a L á b o s I m r e indítványát méltóztatik elfogadni, még évek múlva is millió család fogja áldani ezen mai gyűlést.

Tegyük tehát magunkat érdemesekké azon áldásra, melyet a jövő nemzedékek fognak reánk kimondani; fogadjuk el L á b o s előadó indítványát, melyet én lelkemből ajánlok a tisztelt egyetemes gyűlés pártfogásába.«

Az elnök szavazás alá bocsátotta P é t e r f f y elhalasztási indítványát, mely természetesen elfogadtatott, már csak azért is, mert az ügy pusztá elhalasztását czélozva, még csak a szabad működést sem ajánlva, igenis elnapolta ezen nemzetgazdasági és nevelési szempontból annyira fontos ügyet a legközelebbi nagygyűlés idejéig, vagyis teljes h á r o m é v r e, mint a mely idő múlva lesz az egyetemes tanítógyűlés ismét megtartandó. Határoztunk, hogy majd határozni fogunk; e határozat az, melyet mi komoly ügyekre nézve, fájdalom! — oly gyakran hozunk!

* * *

A fentebb már jelzett, s akkoriban el nem mondott, úgy mint más észrevételek a következőkben találjanak kifejezést:

Szorgalmának és takarékoságának köszönheti Franciaország azt, hogy az 5 milliárdnyi óriási nagy hadi sarczot Németországnak megfizethette, s hogy legközelebb is 330 millió frankot volt képes vasutakra ministerének rendelkezésére adni. Hogy ilyesmire mi is képesek legyünk szükség esetén, arra szakadatlanul törekednünk kell s ez irányban legtöbbet tanítóink tehetnek.

S vajjon léteznének-e csakugyan, a paedagógia szempontjából lényeges kifogások az iskolai takarékpénztárak ellenében? Eltekintve a már annyiszor idézett külföldtől, hol nagyhirű tanférfiak hirdetik az iskolai takarékpénztárak előnyeit, s terjesztik

az intézményt, — figyelmen kívül hagyva a fővárosunkban lévő nemzetgazdasági egylettől és egyéb, nem csupán szakférfiaktól eredő helyesítő ítéleteket; szinte, fájdalom, nagyon is korán elhunyt nagy bölcsünk, boldogult Deák Ferencz nyilatkozatát: »én is foglalkoztam e tárggyal, ez régi óhajtasom« — hallgassuk meg csak a hazai iskolai hatóságokat, és akkor úgy találjuk, hogy

1. a fővárosi tanügyi bizottság, — melynek tagjai legnagyobb részben a tantestülethez tartoznak, — az iskolai takarékpénztárakat »megengedhetőeknek és ajánlhatóknak« véleményezi; hogy

2. a fenállott iskola-tanács, ezen intézmény életbe léptetésétől úgy a paedagogia, mint a nemzetgazdaság szempontjából előnyököt remél, miért is azt elvben helyesli és a fővárosi iskolákban életbe léptetni ajánlja; s hogy

3. a reformált iskolák múlt évi május hóban tartott konventjében az iskolai takarékpénztárakra vonatkozólag jegyzőkönyvileg kimondatott, miszerint:

»Ezen üdvös intézménynek általános felállítása igen óhajtandó lévén, a jövőre megnyerendő anyagi mint erkölcsi előnyök tekintetéből is . . . . . a főt. egyh. ker. pártfogásába melegen ajánlja.«

Lehet-e még ezek után ez intézmény áldásos voltát kétségbe vonnunk?

Vannak, akik az iskolai takarékpénztáraknak rossz következményeitől tartanak. Szerintök a szegényebb gyermek, ki csak keveset lesz képes megtakarítani, irigyelni fogja nagyobb betéteiért a gazdagabbat, és így az irigység nála már zsenge korban gyökeret verend. Vannak továbbá, a kik félnek, hogy a gyermek, csakhogy többet takaríthasson meg, szülőit koldulás-sal zsarolni, sőt célja eléréséből meg nem engedett módon is pénzt szerezni iparkodik, és hogy a tulságos takarékoskodáshoz szoktatott gyermekből igen könnyen gyűlöletes »zsugori« válhatik.

Mindez ellenvetéseket ugyan szakavatott tollak már régen és alaposan megezáfolták, még sem lesz czélszerű elmulasztani ez alkalmat sem, e tárgyat pár szóval megvilágítani.

A mi az irigységet illeti, erre a tanuló az iskolai takarékpénztárakon kívül is elég alapot talál, a mennyiben a gazda-

gabbak gyermekei szebb ruhában járnak, csinosabb írószerekkel bírnak, s többet adhatnak ki nyalánkságokra, mint a szegényebb sorsúak; — a szorgalmasabb tanulók pedig kitüntetésben és jutalmakban szoktak részesülni. Ez utóbbi körülmény tulajdoképen inkább ösztönzésül szolgál nagyobb szorgalomra, — vagyis itt az irigység nemesebb törekvéseket kelt, u. m. dicsvágyat és versenyzést, — tehát oly rugóit az emberi tetterőnek, melyeknek a világ oly sokat köszönhet. — Hányszor gerjeszti a költőt irigység arra, hogy jobb művet írjon, a festőt arra, hogy szebbet fessen, a szobrászt szebb mű faragására! Valóban nagy szerencse volna hazánkra, ha mi csupa irigységből is képesek volnánk a már többször emlegetett országok fényes pénz- és nemzetgazdasági viszonyait elérni. És így: míg egyrészt gyermekeink az iskolában már a takarékpénztárakon kívül is megtalálják az irigység indokait, — más részről gyakran épen az irigység forrása a dicsváagnak és versenyzésnek és így legjobb indítója kitünőbb tetteinknek.

A mi a másik ellenvetést illeti, azt t. i. hogy ez intézmény a gyermekeket szülők pénzének kicsikarására, vagy épen arra vezeti, hogy azt takarékpénztárak számára eltulajdonítsák, — erre nézve lehet válaszom, hogy ilyesmi az életben előjöhethet az iskolai takarékpénztárak nélkül is, — a miért is nem szabad azokat az ily kivételes jelenségek forrásai gyanánt felhozni, — világos, hogy az ily tettek következményei kevésbé károsak azon esetekben, midőn a kikoldult, vagy épen elorzott pénz az iskolai takarékpénztárba vándorol, mint ha az haszontalanságokra költetik. A gyermekek oktalan hajlamát mindenesetre kell, hogy a szülők okszerűen gátolják. De hogy a gyermekek nagyobb betét kedvéért ragadtassák magukat lopásra, már a priori is fölötte valószínűtlen, mert csakugyan végtelen romlottnak és végtelen együgyűnek kell lennie azon gyermeknek, a ki ily nagy bűnre úgy vetemednék, s épen azon célra, a melynél jól tudja, hogy könnyen rábizonyulhat, hogy nagyon is könnyen rajta kaphatják, — a mi, ha az elorzott pénzt nyalánkságokra adja ki, már nem oly hamar történhetik. Ez utóbbi esetben ugyanis nyom nélkül marad a gyermek bűnös tette, míg az iskolai takarékpénztár igen egyszerű és könnyű ellenőrzésre nyújt módot.

Térjünk most át az annyira félt és gyűlölt »zsugoriságra.« De hát nincsenek-e ilyenek mostanában az iskolai takarékpénztárak nélkül is elegendő? Vizsgáljuk csak a jótékonyági gyűjtő-
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

De mindenekelőtt is az csak a tanítón áll, hogy tanítvá-
 nyainak a közép utat megmutassa. Hiszen mi a gyermekeket
 templomba járásra is szoktatjuk, midőn hitoktatásban részesítjük,
 de azért még nem akarjuk őket fanatikusokká tenni, — ép úgy,
 mint nem jut eszünkbe életfeladatukká a gimnasztikát tenni
 azért, mert őket tornászni is tanítatjuk. A gyermekeknek
 józan takarékosásra kell szokniok, — arra, hogy pénzüket
 ne hitvány nyalakodásra pazarolják, hanem hasznos célra
 takarítsák meg. E részben már dicséretreméltó tapasztalato-
 kat szerezhettünk azon néhány iskolánkban is, a hol az iskolás
 gyermekek megtakarított pénzükön rubát, czipót, könyveket
 vettek szegényebb társaik számára, s azokat más módon is
 segélyezték. Kereskedelmi akademiánk tanulói, hogy tőlünk is
 példát idézzek, — megtakarított filléreiken már egy koszorút
 tehettek oly korán elhalt Deák-unk koporsójára! Ezek és még
 sok egyébek következményei az iskolai takarékpénztárak áldá-
 sos intézményének! De ha egyszer a gyermek pénze nyalánk-
 ságokra vagy egyéb haszontalanságokra ment fel — nemesebb
 és magasabb célokra nem juthat!

És mégis, nem egy oldalról még mindig felhozzák az ez
 intézmény rossz következményei iránt táplált aggályokat. De
 kérdem: mely intézmény, melyik elem nem válhat ártalmassá,
 ha fonákul kezelik? A lég, a tűz, a víz áldásos elemei nem
 tehetnek-e tönkre is bennünket? Mennyi veszélyt okozott már
 a hajózás, a vasut? S mégis: visszariadunk-e tőlük? A halha-
 tatlan Széchenyi szerint: »félni jó, mert bizonyos, hogy a ki
 soha lóra nem ül, biztosítva van a leeséstől, de az aztán a hala-
 dásban is hátramarad!«

Vannak többen, a kik nem tagadják az iskolai takarékpénztárak hasznát, de azt akarnák, hogy a gyermek csak akkor kezdjen megtakarítani, ha ezt már saját keze után teheti; csak munkája szerelményét, szorgalma díját takarítsa meg. Hát kevesebbet nyom vagy kevesebbet ér az ajándékba kapott krajezár, mint az, a melyet munka által szereztünk? Mindkét féleből csak egyformán 100 tesz egy forintot. Azért mi azt mondjuk: igenis, takarítsa meg a gyermek ezt is, de takarítsa meg egyszersmind az ajándékul nyert filléreket is. (Gand- (Belgium)-ban 3130 kisdedóvó-intézeti kisgyerek közt 1250 takarított 10,005 franc; 9729 elemi iskolai gyerekek közt pedig 7009 takarított 87,464 franc.)

Vegyük csak szemügyre a mindennapi életet közelebről. A gyermek hatodik évében kezd iskolába járni. Esetleg kezébe kap néhány krajezárt, — akár mint buzdítást arra, hogy jól tanuljon, akár mint jutalmat, hogy jól tanult. (Utóbbi esetben tehát már e néhány krajezárt szellemi munkásságával kereszte.) A rendes szokás szerint a gyermek ez összegért cukorkát, vagy másnemű nyalánkságot vásárol. Ugyanigy történik ez holnap, holnapután is, mindaddig, míg — az említett kifogás elmélete szerint, — a gyermek maga fog munkájával valamit kereshetni, a mi azonban legalább is tán csak 4—6 év múlva következhetik be. De addig a gyermekeknek már szokásává rögzött a pénzt egyre csak csemegére, hiábavaló pillanatnyi élvezetekre, nyalánkságokra pazarolni, azt semmire sem, vagy olyanak tartani, a mi csak kidobni való, hogy még nyoma se' maradjon. Hogyan szoktassuk le már most mi e gyermeket egyszerre arról, a mit ő 4—6 év alatt gyakorolt, a mi neki már mintegy második természetévé vált, hogyan tegyük őt egyszerre takarékosná? Az ily gyermekek valóban sajnálandók, de a tanítóknak is nehéz feladat jutna! Hogy e rendszertől mily eredményt várhatni, azt mi, — fájdalom! saját romlásunkon láthatjuk. A szokás hatalmáról legközelebb Lederer Ábrahám tanítóképezdei igazgató egy kimerítő tanulmányt irt. Ki e művet olvassa, lehetetlen, hogy, föltéve hogy még mindaddig tisztában nem volt felőle, — azon meggyőződésre ne jusson, miszerint a gyermekekre nézve nincs üdvösebb, mint őket már legzsengébb koruktól fogva jóra szoktatni, és semmi sem oly káros, mint könnyelmű és ártalmas szokásokra engedni.

Egy ily gyermek felnöve, folytonos pazarlása folytán fokról fokra sülyed szükségbe, nélkülözésbe és feneketlen nyomorúságba. Meg szokva az ajándékba kapott pénzt nem becsülni, a gazdag örökség is könnyelműen lesz eltékozolva, elpazarolva, miről sajnosan sok példával szolgálhatnánk. — »Az a rossz tett átka, hogy folyton új rosszat szül!« Így sarjadjik fel aztán a proletariátus, így terjed a social-democratia, — így telnek meg a börtönök! »A nyomor bünt követ el,« — »szükség törvényt ront!«

Vessünk csak egy pillantást államunk és fővárosunk hitelére, s azon viszonyokra, melyek a külföldön uralkodnak e részben. A mi legutolsó aranyjáraadéki kölcsönünk 40 milliójára saját hazánkban csak 12—13 milliót irtak alá. Franciaországban a múlt évi államkölcsön összege magában az országban nyolcszorosán jegyeztetett túl!

A fővárosi 6⁰/₀-os kötvények 90-en állanak. A sokkal kisebb Lipse csak 4¹/₂⁰/₀-os kölcsönének papirjait pedig ez évben 102³/₄-el vették. E szerint Lipse egy 6⁰/₀-os kölcsönnél 10 millió forintért 13.600,000-et kapna, mi pedig kapnánk 9.000,000-ot, vagyis 4.600,000-rel kevesebbet, mint Lipse. Épen most vette át egy konzorcium Párisban a 200 millió 3⁰/₀-os államkölcsönt 79³/₄⁰/₀-al; nálunk a 6⁰/₀-os 84⁰/₀; bámulatos különbség. És miért van ez óriási különbség a mi hátrányunkra? Mert mi nekünk nincsen jó hitelünk.

És miért nincs jó hitelünk? Mert mi a pénzzel könnyelműen bánunk, mert mi nem tudunk eszélyesen gazdálkodni. Hiszen jól mondja a böles tapasztalt Schultze-Delitsch »csak a takarékosnak van jogosultsága hitelre.« És Rothschildról állítják, hogy azt mondta volna Weningernek: »majd ha Magyarország takarékosabb lesz, olcsóbb kölcsönöket kap.«

Minden takarékoságra int bennünket, sőt körülményeink kérlelhetlenül kényszerítenek arra. A nemzetnek sok bajai vannak, de betegségeinek egyik legfőbbje: a pazarlás kórja.

Egy hitelt érdemlő ur a következő jelenetet beszélte el:

»Néhány külföldi egy vendéglőbe ment, hol akkor több jogász mulatott. Utóbbiakkal beszédbe elegyedvén, csakhamar a nemzetiségek és az egyes nemzetek tulajdonságai lettek a társalgás tárgyai, miközben különösen egy német a külföldiek

közül azt állította, miszerint »a magyarok előbb-utóbb ki lesznek szorítva a többi előhaladottabb nemzetek által, mivel, és ezt hosszabban magyarázgatta, nélkülözik a létjogosultság és előhaladás 3 alaptulajdonságát, mely t. i. a tanulás, a munkáság és a takarékosság.« — Erre a jogászok egyike felkelt és viszonzá: »Tudja uram, tanulni tanultunk már és tanulunk is, dolgozunk leszünk majd, de takarékos lenni, és itt öklivel nagyot ütven az asztalra mulató kedvében, felkiáltott: »soha!« — Multkor egy tanítói gyülekezetnek egyik tagja körülbelől következőleg nyilatkozott: »Azok a materialismussal telt francziák, angolok stb. takarékoskodjanak tetszésök szerint, mi magyarok nem fogjuk őket követni; mi szeretünk költeni.«

E rajtunk rágódó pazarlási kórból felnöttjeinket már alig gyógyíthatjuk ki; de gyermekeink, — szigorú életrend mellett mentek maradhatnak tőle. Kell tehát, hogy minden tényező komoly tetterővel közreműködjék erre: a kormány (úgy mint az ezt Angliában, Franciaországban, Olaszországban, Belgiumban stb. teszi), az egyházférfiak, a közhatalóságok, az iskolaszékek, a sajtó, a szülők, szóval minden jó hazafi, de mindenekfölött pedig a tanítói testület; szavak keveset használnak itt. »A szó elszáll, a tett megáll.« Minden befolyást fel kell használni, hogy ez intézményt gyakorlatilag minél több körökben életbe léptessék. Ez áldásteljes békeművet minden erőfeszítés nélkül hozhatjuk létre, daczára a mostani államzavarnak, a kedélyes iskolaszobában hetenkinti félórái kis munkával; talán sokkal többet ér ama kétséges hódításnál, melyet »ott lent« roppant vér- és pénz-áldozattal teszünk.

Gyakran nevezzük magunkat szerény büszkeséggel vagy büszke szerénységgel a hon »munkásainak«, a haza »napszámósainak?« Nos hát vegyük a dolgot ne fél, — hanem két vállra, teljes komolysággal, higgadtan és áldozatkészen, mint ez egy nemzethez illő, — a siker nem maradhat el, munkánk bizonyosan fényes eredményt fog aratni, az uzsora mesterség megszünend, s a nemzet »munkásait«, a nemzet »napszámósait« az elért jólét öléből milliók áldása jutalmazandja!

Az iskolai takarékpénztárak körül tapasztalt mozzanatok hazánkban:*)

1877.

A budapesti kereskedelmi akadémia. Lewin Jakab igazgató urnak »Iskolai takarékpénztárunk« czime alatt közölt észrevételeiből a következők találjanak itt helyet:

»Ez üdvös intézmény a lefolyt tanévben is szép sikernek örvendett . . . . De az összeg magasságára nem fektetünk súlyt. Örömmel constatáljuk azonban, hogy az ellenfelek által megjósolt káros következmények egyikét sem észleltük, és meg vagyunk győződve, hogy azok mindig kerülhetők. . . . S így hát a tapasztalat újból igazolta amaz érveket, melyeket a tavali értesítőben ez intézmény mellett felhoztunk.«

Czeglédről az ottani evangélikus elemi népiskola tanítója Mészáros János ur a következőleg ír: »Az intézmény fönnáll 1876. évi april hó 19-ike óta s hogy folyton tovább fog fejlődni és áldást hozóan felvirágozni, arról kezeskedik a szülőknek meleg érdeklődése és növendékeinknek helyes irányban vezetett takarékosági törekvése.«

A kassai állami főreáltanodának Mauritz Rezső igazgató ur által szerkesztett értesítvényéből átveszem, a dr. Lucz Ignác osztályfőnök ur által irt cikkből a következőket:

»Az iskolai takarékpénztárak mellett és ellen az utóbbi időkben annyian szólaltak fel, s ez által az ügyet oly érdekessé tették, hogy nem tagadhattuk meg magunktól e téren a kísérlettevést. Felállítottuk tehát még a tanév második havában az iskolai takarékpénztárt, jól tudván, hogy gyakorlati dolgot csakis a gyakorlat folytán ítélhetünk meg legjobban, s nem félvén a kísérlettevéstől, mert hiszen hatalmunkban állott azt bármikor beszüntetni . . . .«

»Nem szándékozunk az iskolai takarékpénztárak mellett apologiat írni, de ha látjuk, hogy tanulók tanítgatással, irással sőt kézi munkájok által szerzett pénzüket takarítják meg, hogy szülők fiaik jutalmazása és buzdítása végett azoknak néhány krajczárt adnak, hogy azt a takarékpénztárba helyezték el, s

---

*) Alfabetikus rendben felsorolva.

igy egyuttal őket takarékosagra is szoktatják, az iskolai takarékpénztárak meghonosulását jó lélekkel nem kárhoztathatjuk. Lehetnek ezeknek is árnyoldalai, mint az emberi dolgoknak közönségesen; sőt megengedjük, hogy vannak is, de mi ilyeseket ez ideig nem tapasztaltunk. Tapasztaltuk, hogy vannak a tanulók és mások közt is, kik az egész dolgot játéknak, s az ugynevezett krajezáros gazdálkodást haszontalan idővesztegetésnek tartják. Ilyenekkel nem lehet vitatkozni, mert ők ép oly ellenségei az iskolai takarékpénztáraknak, mint ezek nekik.«

Modorról, Sztankovits Alajos képezdei gyakorló tanár ur, közlése végén a következőleg ír: »azon óhajtnak adok kifejezést, vajha sikerülne hazánk tanítóit ezen áldásos intézménynek minél előbb megnyerni!«

Pécsről, az ottani kir. főreáltanoda igazgatója Vész Albert ur az évi értesítőben írja:

»Az iskolai takarékpénztár. Ezen intézmény a pécsi főreáltanodában az 1874/5. tanévben keletkezett, s jelenleg már harmadszor tehetek róla évi jelentést. Lehetetlen, hogy ez alkalommal ne reflectálnék azon nagy mozgalomra, melyet ezen eszme a napi sajtóban és egyebütt keltett és mely élénken emlékeztet egy adomára, melyet fiatal koromból megőriztem. Az adoma ime ez: Hieró király egykor egybegyűjté országa bölcseit és ezen kérdést veté fel előttük: »Mi az oka annak, hogy egy vízzel megtöltött tál, melyben hal uszik, könnyebb akkor, mikor a hal eleven, mintsem akkor, midőn az meghalt?« — Az első, a ki erre megfelelt, okait a physikából merité, a második a metaphysikából, a harmadik, negyedik, ötödik és így tovább a physiologiából, theologiából, philosophiából, ethikából, logikából és ki tudná még miből. — Egyike a meghívottaknak azonban hallgatag maradt, s midőn a sor beszélni már rá került, a királyt arra kérte meg, hogy engedné meg, mielőtt felelne, hogy szolgálai egy tál vizet, egy eleven halat, és egy mérleget hozzanak be hogy előbb a kísérletet megtehesse; ez megtörtént, és ime? . . . . .

A párhuzamosság nagyon szembeötlő. Az iskolai takarékpénztárak ellen ez élénken folytatott eszmeharczban a legcsattanósabb, legmerészebb, legmeglepőbb és legváratlanabb érvek hallatszottak olyanok részéről, kik — a kísérletet nem tették

meg, míg az ellenkező eljárás sokkal egyszerűbb és természetesebb lett volna. — Ime intézetünkben a kísérlet megtörtént és mindazon rettenetes következményekből, melyekkel az ellenfelek ijesztgettek, egy sem következett be. Hanem igenis lett neki először azon prosaikus, de el nem vitáztatható előnye, melyről az alább közölt számok beszélnek, és lett másodszor azon sokkal többre becsülendő előnye, hogy az ifjuságban gyökeret kezdett verni a takarékosági hajlam. — Az eddig nyert tapasztalások nyomán a legjobb lélekkel ajánlom az iskolai takarékpénztáraknak épen a középtanodákba való általános behozatalát, különösen következő szorosan a tapasztalatból meritett okokból:

1. Mert az ifjuságban a takarékosági hajlamot ébreszti és megerősíti, mit ez intézmény legbecsesebb tulajdonának tekintek.

2. Mert az alsóbb osztályú tanulóknál hatalmas óvszerűl bizonyul a gyomorrontó nyalánkságok vásárlása ellen.

3. Mert alkalmat ad szegényebb sorsú tanulóknak, kik vagy conditio után keresnek némi csekély összegeket, vagy itt-ott év végével nyernek valamely kis stipendiumot vagy jutalomdíjat stb. maguknak annyi pénzt megtakaríthatni, hogy evvel az érettségi vizsgálat letétele után a fővárosba eljuthatnak felsőbb tanulmányaik folytatása végett. Az ily tanulók, ha csak néhány óra is biztosítva vannak magukkal hozott tőkéjük által, többnyire megküzdének a további életfentartás gondjaival, s felvergődhetnek oly pályára, melyről különben lemondani kényszerültek volna.

4. Mert igen jótékonyan hat sok gyermek szüleire, felköltvén még ezekben is a fiuk részére való takarítás hajlamát.

5. Mert alkalmat nyújt azon vidéki tanulóknak, kik a havi koszpénzen kívül rendszeren hazulról még kisebb-nagyobb zsebpénzt is szoktak kapni, ennek egy részét megtakarítani, mely rész különben bizton a billiárdon, vagy kuglizó helyen párolgott volna el. — Az ily megtakarított fillérnek azután már háromszoros haszna van.

Temesvárról. Schröter Carina kisasszony »az iskolai takarékpénztárakról« irt művében a következő esetet beszéli el, mint egyik bizonyítékát az iskolai takarékpénztárak jótékony hatásának.

»Nem sokára azon időre, hogy iskoláinkban az iskolai takarékpénztárak intézménye életbe léptetve lön, — egy szegény gyermeket vettem észre, ki mindennap 10 krajczárt, viszonyaihoz képest tehát fölötte nagy összegét takarított meg. Annál feltünőbbnek találtam ezt, mivel a gyermek anyja csak rövid idővel azelőtt volt nálam, egy pár régi czipőt koldulva, hogy gyermeke iskolába járhasson. Azon kérdésemre, valljon csakugyan oly szegények-e, annak daczára, hogy tudtommal férje van, aki gyárban dolgozik, — azt válaszolta, hogy férje keres ugyan naponta 60 krajczárt, de szerencsétlenségükre nem tud a koresmától menekülni, s így magát s gyermekét is magának kell föltartania abból, a mit mosással s egyébként szerezhethet, bár ez munkahiány, betegség folytán stb. csak egyre csekélyebb.

Természetes tehát meglepetésem, midőn a gyermeknél egyszerre az oly aránytalanul nagy megtakarítást észleltem, miért is egyszer óra után öt kérdőre vontam. A gyermek azon feleletet adta, hogy ő atyjától kap mindennap 10 krajczárt a takarékpénztár számára. Nem tudva, mit gondoljak, a gyermek anyját hivatám. Ez eljött és igazolva gyermeke állítását, örömkönnyű szemekkel beszélte el, hogy férje egyszer jó kedvében a gyermeknek egy krajczárt adott almára. »Nem« — mondá e gyermek, — »én a krajczárt takarékpénztárba fogom tenni,« s egyszersmind magyarázgatni kezdé atyjának, úgy a hogy az épen életbeléptetett iskolai takarékpénztár intézményét. Valami különös módon megtetszett ez eszme a könnyelmű apának, meghagyta a gyermeknek, hogy ezentúl minden este látogassa meg őt a gyárban, s ő béréből egész hatost fog neki adni. »És folytatá a szegény asszony, — azóta minden este elküldöm hozzá a gyermeket, s az mindig megkapja a maga »hatos«-át, — sőt, ha nagyon sötét van, s az apa gyermekét félti magára haza küldeni, ő maga is vele jön haza, s gyakran aztán el se megy, hanem ide adja napibéréért vacsorára, — sőt tegnap már azt is mondá, hogy ez jobban izlik neki honn, mint a koresmában, hol csak szalonnát ehetik, mert bére többi része borra vagy pálinkára megy, — még meglehet, hogy részint vacsora körüli fáradozásaim, részint a kis Zsuzsi (így hívják a gyermeket) hizelgésesei végre teljesen haza szögzik ; már azt is mondta: magunknak is meg kell valamit takarítanunk, mert szégyen-gya-

látat, hogy a szegény tacskozó még csak egy almához se jusson apjától, ki mindenét eliszsza, és hogy ha ez így megy, saját gyerekünk előtt szégyenelnünk kellend magunkat!» stb.

Várpalotáról, az ottani főrabbi Singer Ábrahám ur jelen-téséből a következőket hozom föl:

A mi az intézmény erkölcsi oldalát illeti: többféle haszon mutatható fel; ugyanis sok szegény gyermek takarítja meg fil-léreit, hogy az által szülőinek az iskolapénz fizetését könnyeb-bitse meg, más szegényebb sorsú gyermekek a takarított össze-get iskolakönyvekre fordítják; a jobb módú gyermekek részint csak a kamatokat, részint a kamatokat és a tőke egy részét ajándékozzák vagy a szegényebb gyermekeknek, vagy pedig az iskolakönyvtár javára.

És így intézetünknek szép jövője lehet.«

Veszprémből Cser József tanító ur leveléből közlöm a kö-vetkezőket:

»Az eddig lefolyt idő alatt ugyan nem valami nagy összeg gyűlt össze, — mint az kimutatásunkból is látszik, — de a főczél: a takarékosagra szoktatás, megkezdett, s ha ezt meg-kezdeltetjük, a másik czél magától következik.

Majd ha ez intézmény iránti minden ellenszenv megszűnik; ha a néptanodában megkezdett takarékoságot a tanuló a felső tanodában is tervszerűleg folytatja: akkor leendő elérve az, a mit nagyságod nemes kezdeményezése által elérni óhajt.«

* * *

1878.

Budapest. Lewin Jakab igazgató ur a kereskedelmi akadé-miáról és a polgári kereskedő vasárnapi iskoláról következőt ír:

»Iskolai takarékpénztárunk a lefolyt tanévben is örvende-tes eredményeket tüntetett fel, és most már teljesen meghono-sodott. Örömmel constatáljuk, hogy a tapasztalat egyikét sem mutatja ama káros következményeknek, melyeket ez intézmény ellenségei a priori kitaláltak és megjósolni bátorkodtak. Ellen-ben alkalmunk volt megfigyelni, hogy egynémely tanulónál a takarékoság hajlama állandóvá vált; úgy szintén a megtaka-

ritott összegek mirefordítása tekintetében örvendetes jelenségeket tapasztaltunk. Lemondtunk ugyan arról, hogy az ellenségeket okokkal győzzük meg, de kívánhatjuk tőlük, hogy a kísérleteket figyelembe vegyék és csak összegyűjtött saját tapasztalatok alapján ítéljenek ez ügyben.«

Eperjes. Itt az igazgató-tanító Weiss Vilmos ur vezeti az iskolai takarékpénztárt és a következőt írja róla:

»Ez évi april hó végén volt egy éve, mióta az itteni izraelita iskolában takarékpénztár léptettetett életbe, s ma már az illető iskola növendékeinek betétei 180 frtra rugnak. Az, kinek a pénzmegtakarítás csak önzési célja, talán csak szánakozólag fog mosolyogni, s a ki a számokra csak akkor ad valamit, ha azok imponáló magassággal állanak elé — úgy százezrek szerint, talán csak megvetéssel fogja e kis összegre vállát vonítani; de a ki a takarékossgát általában s különösen az ily zsenge korban, eszközül, és pedig a nevelés szempontjából jeles eszközül tekintti, s ezenkívül még iskolánk viszonyait is ismeri: az elért eredményt mindenesetre érdemünkül fogja betudni. A fentemlitett iskolát ugyanis 80, még pedig legnagyobb részt a szegényebb osztályok gyermekeit tevő tanuló látogatja, a kikből átlag 40 helyezi el apró megtakarítmányát. Ezen megtakarítások — mint ez az érintett vagyoni viszonyokból könnyen gondolható — legtöbbször csak krajezárokban történnek.

És e krajezárok már mégis nem egy nemes czélnek szolgáltak, és nem egy égő sebet enyhítettek meg. Akárhány gyermek vett már magának ily módon iskolakönyvet, mások a melegebb évszakok közeledtével ruhát vettek megtakarított pénzükön, s több szülő használja már az iskolai takarékpénztárat arra is, hogy gyermeke számára az elemi iskolából leendő kilépése idejére, — midőn az a középiskolák valamelyikébe lép, oly összeget takarítson meg, mely a majdan drágább iskolai könyvek, beiratási költség stb. kiadásait fedezze. Iskolai takarékpénztárunknak már eddigi rövid fenállása óta is elég alkalmunk nyílt ez észrevételeinket megtehetni, s ha e kézzelfogható eredményhez még ez intézmény erkölcsi előnyeit is figyelembe vesszük: bizonyára gazdagon megjutalmazottaknak érezzük magunkat azon csekély fáradozásért, melyet takarékpénztárunk kezelésére okozott.«

Kassa. Az állami főreáltanoda igazgatója, **Mauritz Rezső** ur írja:

»Az iskolai takarékpénztár intézetünkben életének második évét fejezte be. A lefolyt év alatt sem tapasztaltuk semmiféle káros következményeit, jó oldalai közül csak azt említjük meg, hogy egy-két tanuló már tetemes összeget takarított meg.«

Modor. **Sztankovics Alajos**, kép. gyermektanító ur írja:

»A kezelést illetőleg örömmel constatálhatom, hogy mindazon rossz következményekből, melyekkel az ellenfelek ijesztgettek, egy sem következett be. Ellenkezőleg igen jótékonyan hatott nemcsak a gyermekekre, hanem ezek szüleire is, felköltvén még ezekben is a fiuk részére való takarítás hajlamát.«

Rimaszombat. A nyilv. felsőbb leánynevelő-tanintézet igazgató-tulajdonosa **Fábry János** tanár ur írja:

»Az ifjusági takarékpénztár már ötödik éve áll fenn. Ez intézmény mind nagyobb tért foglal el napjainkban s méltán. Üdvös hatását lehetetlen nem tapasztalni csak e kis körben is. — Ha a szülők kivétel nélkül nagyobb súlyt helyeznének arra, hogy az ifjusági takarékpénztár eszközül szolgáljon az annyiszor emlegetett és mindig óhajtott takarékosagra való szoktatáshoz s ezzel egyszersmind a leányok szükségleteit arányba hozni igyekeznének, az iskolai nevelés föladata könnyebben volna megoldható. Azt azonban mint tényt följegyezhetem, hogy a megszokott nyalánkságok itt az iskolában már ismeretlenek. Vajha úgy lenne az intézet falain kívül is!«

Rimaszombat. Ugyancsak **Fábry János** ur, mint az egyes. protest. gymnas. igazgatója erről is így ír:

»Az ifjusági takarékpénztár már harmadik éve áll fenn. Ideje, hogy ez üdvös intézmény mind nagyobb tért foglaljon el gymnasiumainkban. Sajnos, hogy a családi kör nem működik közre, mert különben a sikert nagyobb számokban lehetne kifejeznünk.«

Somorja. Innen írja az igazgató **Gyubek Ferencz** ur:

»Azon hiányok, hátrányok, visszaélések és árnyoldalok, melyeket ez intézmény életbeléptetése ellen felhozni szoktak, nálunk nem tapasztaltattak, s azért népesebb polgári leányiskolákban ez intézmény üdvös lehet.«

Sümege-Mihályfáról írja a közs. tanító Tóth Lajos ur: »Az intézmény jó hatását kicsiben tapasztalom az életben is már; fattyú hajtásai nálam nem burjánzanak.«

Várpalota. Innen a kerületi rabbi Singer Ábrahám ur így ír: »Azonban kevésbé fektetnék súlyt az anyagi, mint az erkölcsi eredményekre; magas betéti összegek még nem engednek közvetlen és csalhatatlan következtetést az intézmény sikeres fejlődésére, valamint általában azon nézetnek hódolok, hogy az iskolai takarékpénztárak morális értékének kimerítő megvilágosítása és tárgyalása az intézmény legerősebb szószólója volna.«

»Végre örömmel konstatalem az eredményt: a tapasztalás megerősítette várakozásunkat; az iskolai takarékpénztár úgy morális, mint közgazdasági szempontból megbecsülhetetlen intézmény.«

* * *

Végül ismételten legmelegebb köszönetemet fejezem ki a hazai sajtónak, azon támogatásáért, melyet az a szoban levő ügyben kezdettől fogva majdnem kivétel nélkül tanusított. Szives köszönetemet továbbá azon tanítóknak s másoknak is, kik e jó ügy szolgálatában, irányomban az iskolai takarékpénztárak állását feltüntető közleményeikkel oly sokszor szives előzékenységgel viseltettek. Köszönetemhez még azon kérelmet csatolom: sziveskedjenek hazánk igen tisztelt tantesületéből mindazok, kik a hazafiságnak azon áldozatot hozzák, hogy az iskolai takarékpénztárakat kezelik, működésük eredményét e sorok írójával közölni, hogy így ez adatok is nyilvánosságra jussanak, a mi ez üdvös intézmény tovább terjedésére csak jó hatással lehet. *) Vajha kedves hazánkban is gyorsan verne az, s a legszeleesebb irányban gyökeret!«

* * *

És még csak néhány szót. Bizonyosan használna ez intézménynek, ha az életbeléptetéskor az első pénzszedés egy hathatós beszéd kíséretében történnék, mely alkalomra a ható-

---

*) Minden az iskolai takarékpénztárak életbeléptetésére vonatkozó, hozzám intézendő kérdésre szivesen felelek, és a hozzá szükséges mintapéldányokkal, utmutatással stb. ingyen szolgállok.

ság tagjai, az iskolaszék, a szülők és más iskolabarátok meghivatnának, hogy ez esemény ünnepélyes, maradandó benyomást idézne elő.

Nevei azon igazgatóknak, tanároknak, tanítóknak stb., kik iskolájukban a takarékpénztárat kezelik vagy elősegítik:

Ádám F., tanító, Temesvár.	Janiga Irma, tanítónő, Budapest.
Apáczák, Szabadka.	Juhos Béla, igazgató-tanító, Zilah.
Baczoni Albert, tanár, Kassa.	Kálnay Nándor, tanító, Budapest.
Bagonyi Adolf, tanító, Budapest.	Kaplárcsik Mihály, tanár, Kassa.
Bárcezen János, igazgató-tanító, Budapest.	Katona Pálné, tanítónő, Zala-Egerszeg.
Berényi Salamon, tanító, Budapest.	Kilicsuk László, tanító, Budapest.
Bergel Dávid, tanító, Nagy-Kikinda.	Kiss Elek, tanító, M.-Igen.
Biela J., tanító, Temesvár.	Kreutz Ede, tanító, Szombathely.
Biró Ferenczné, tanítónő, Zilah.	Kupis Leo, tanár, Körmöczbánya.
Bödy József, tanító, Zalaegerszeg.	Lábos Imre, igazgató-tanító, Szombathely.
Buday Etel, tanító, Szabadka.	Lakits Vendel, igazgató, Budapest.
Cser József, tanító, Veszprém.	Lapsánszky János, tanár, Kassa.
Csermely Emma, tanítónő, Temesvár.	Lancsek Gyula, tanító, Lovász-Patona.
Chobot Ferencz, igazgató-tanár, Szabadka.	Lázár Gábor, tanító, Zilah.
Dévay Nándor, tanító, Budapest.	Lewin Jakab, igazgató, Budapest.
Dobocsányi Gabriella, tanítónő, Budapest.	Lubich Emil, tanár, Budapest.
Fábry János, igazgató-tanár, Rimaszombat.	Lucz Ignác, tanár, Kassa.
Fischer Móricz, tanító, Várpalota.	Magenbauer Lipót, tanító, Nagy-Kikinda.
Folkmann János, tanító, Zólyom.	Maksziányi Ágost, titkár, Budapest.
Funke Károly, tanító, Temesvár.	Martin János, tanító, Nagy-Kikinda.
Gaith J., tanító, Temesvár.	Mauritz Rezső, igazgató, Kassa.
Görög Gyula, tanár, Kassa.	Mészáros János, ev. tanító, Czepléd.
Gressler Hermina, tanítónő, Budapest.	Meszes Polikarp, tanító, Veszprém.
Guln György, ügyvéd, Szabadka.	Metz S., nagykereskedő, Temesvár.
Gyubek Ferencz, igazgató, Somorja.	Mohácsy János, Ó-Szőny.
Havas Józsa, tanítónő, Somorja.	Morzsányi Mari, tanítónő, Budapest.
Heiner János, tanító, Szombathely.	Nagy Károly, gyak. iskola-tanító, M.-Sziget.
Hejdenreich Betti, tanítónő, Budapest.	Nagy Lajos, tanító, Veszprém.
Hermann Löbl, tanító, Uj-Szivác.	Németh Ferencz, tanító, Szombathely.
Hetzel S., igazgató-tanító, Temesvár.	Névy László, tanár, Budapest.
Horváth Endre, igazg., S.-A.-Ujhely.	Nikolits Nika, tanító, Nagy-Kikinda.
Horváth János, tanító, Szombathely.	Nordheim Gyula, tanár, Budapest.
Hrasztik, tanító, Szabadka.	
Hubatsek Alajos, tanár, Budapest.	

- Ormosy Károly, tanító, Lőcse.
 Palatinus Ferencz, tanító, N.-Kikinda.
 Petrus Emma, tanítónő, Budapest.
 Pöltzl Dezső, tanár, Kassa.
 Pröll Antal, tanár, Budapest.
 Rada Ilona, tanítónő, Budapest.
 Réfy Laura, tanítónő, Zala-Egerszeg.
 Retzler István, tanító, N.-Kikinda.
 Riel Flóra, igazgató, S.-A.-Ujhely.
 Rosenblüh Lajos, tanító, Nagy-
 Kanizsa.
 Schmidt József, tanító, Zala-Egerszeg.
 Schröter Carina, tanítónő, Temesvár.
 Schwendtner Paula, tanítónő, Buda-
 pest.
 Siebenbürger Károly, gymn. tanár,
 Szabadka.
 Skonyár Gusztáv, tanár, Beregszász.
 Sonnenschein Dávid, tanító, Nagy-
 Kikinda.
 Stein János, tanító, Nagy-Kikinda.
 Strausz Salamon, tanító, Székes-
 fehérvár.
 Szakáll Zs., tanítónő, Rimaszombat.
- Szakmáry Cziczelle, tanítónő, Buda-
 pest.
 Szélba József, tanár, Budapest.
 Sztankovics Alajos, kép. gy. tanító,
 Modor.
 Takó Sándor, tanító, Szombathely.
 Tóth Gábor, tanár, Budapest.
 Tóth Lajos, tanító, Sümeg-Mihályfa.
 Udvardy Ignác, igazgató-tanító,
 Zala-Egerszeg.
 Vadász József, tanár, Kassa.
 Vajdafy Gusztáv, igazgató-tanító
 Budapest.
 Vész Albert, áll. főgymn, t. igaz-
 gató, Pécs.
 Völgyi Lajos, óvodás, Szabadka.
 Vörös Kálmán, tanító, Budapest.
 Weiner Simon, tanító, N.-Kikinda.
 Weiss Vilmos, igazg.-tanító, Eperjes.
 Wolsinger Izidor, toront. m. bizotts.
 tag N.-Kikinda.
 Zágróczky Tivadar, tanító, Szom-
 bathely.
 Zwicker Anna, tanit., Rimaszombat.

B u d a p e s t, 1878. szeptemberben.

Utóirat. Utolsó napokban még néhány helyen kívánják az iskolai takarékpénztárt életbe léptetni, a hova szintén mintapéldákkal szolgáltam. U. m. Besztercze, Debreczen, Eger, Szegszárd és Loschwitz, Szászországban.

Azonkívül a tanítógyűlés végrehajtó bizottsága f. hó 13-ki ülésében azt határozta, hogy felkéri mindazon tanítókat sat., a kik kezelik az iskolai tak.-pénztárt, közöljék vele nyert tapasztalataikat, felelvén bizonyos kérdőpontokra. Azon felül pedig *óhajtatónak és czélszerűnek* találtatott, hogy *mennél több iskolai takarékpénztár lépne életbe a hazában*, hogy így mennél terjedelmesebb tapasztalásra lehessen szert tenni.

B u d a p e s t, október hó 1878.

WEISZ BERNÁT FERENCZ.

VIZÜGYEINK, KÜLÖNÖSEN A TISZASZABÁLYOZÁS ÉS ÁRMENTESÍTÉS FEJLŐDÉSÉRŐL.

Általánosan az a nézet nálunk, hogy az egészben véve kiváló eredményeket mutató hazai vízszabályozás és ármentesítés nemcsak azt köszönik gróf Széchenyi Istvánnak, hogy jelenlegi állapotukra fejlődhettek, hanem hogy magának a vízszabályozásnak és ármentesítésnek eszméje is egyedül a nagy nevű gróf sajátja. Részünkről elismerjük, hogy Széchenyi nélkül a szabályozás és ármentesítés mai színvonalukon nem állanának, s a Tisza vidékének több millió holdra menő része most is azon sokkal poetikusabb állapotban volna, a melyben Széchenyi föllépése előtt létezett, midőn szakadatlanul, vagy legalább is az év nagyobb részén át, beláthatlan vizekkel volt borítva. És kétségtelen, hogy nem alkalmazható a jelen kérdésben Castellar ama mondása sem, hogy „nincs nagy ember, csak a nemzet lehet nagy.“ Áldott jó népünk keleties tevékenysége és közönye, vagy adjunk neki szebb nevet, conservatismusa mellett, a világhírű tiszai búza helyett valószínűleg most is sás, nád és piócza tenyészne a magyar nagy sikon. Széchenyi jövedele valóban szükséges volt s az eredmény sok részben azon lökés következménye, a melyet ő adott az ügynek.

De az is bizonyos, hogy nemes és nagy feladatának kivitelére már bizonyos tekintetben kész talajt talált, készebbet, mint például a tudományos akadémiánál, midőn alapítványának megtételével ezen intézet felállítását lehetővé tette.

Ugyanis vizi ügyeinknek történeti fejlődése ép úgy megvan, mint azt másutt tapasztaljuk. Őseink, ha nem is alkalmazták kellőleg az óvszereket, de az alkalmazás szükségét belátták. A Hármaskönyv I. r. 87. czime, 1569: 21, — 1596: 52, — 1613: 27, — 1630: 14, — 1647: 129, — 1659: 39, 58, 74, — 1662: 43, — 1687: 16, — 1715: 69. §. 4, — 1723: 15. §. 9. 122, — 1751: 14, — 1765: 19, — 1807: 17, — 1836: 25. 36, — 1840: 4. 10, — 1844: 9. §. 16. már vizügyekkel foglalkoznak, ezek közt az 1840: 10. t. cz. oly kitünő is, hogy azt minden vizi törvényeink, különösen pedig újabb (1871. XXXIX. és 1874. XI.) vizi törvényeink fölé kell helyeznünk.

A törvényhozáson kívül a törvényhatóságok tanácskozásai-ban is, már a múlt században érdekes vizügyi vitákra akadunk, így például a még ma is vajudó Rábaszabályozás tárgyában; sőt nagyobb szabású építkezések is létesültek.

A múlt század végén indította meg a kormány a Béga-csatorna építését, majd a Ferencz-csatorna létesítettét. E század elején pedig egy mérnöki testület szerveztetett azon, a század közepéig teljesített szép feladattal, hogy a Duna vízszin-esését és meder állapotát kipuhatolja és a különböző szakaszokban másodpercenként lefolyó vízmennyiség meghatározása végett szelvényeket mérjen, továbbá a legkisebb vízszint fixirozza s azt az adriai tenger színével lejt mérés által összekösse, végre pedig az árterületet felvegye s annak kiterjedését kiszámítsa. S mint alább részletesebben előadjuk, 1820-ban megindították a Körös-Berettyó szabályozásának előmunkálata s rövid időn rá megindították maguk a mederszabályozási és ármentesítési munkálatok is. Ugyanezen évben a Kapos- vagy Zichy-csatorna-, 1827-ben a Nádor-csatorna-, 1836-ban a Kogyárberket szabályozó-, 1837-ben pedig a paks-gerjéni ármentesítő társulatok alakultak meg s több helyen, például Torontálban, nagyobb mérvű ármentesítési munkálatok történtek már ez időben. Végre napirendre került a Tiszavölgy ármentesítése s midőn József nádor 1845-ben az országos építészeti igazgatóságnak a tiszaszabályozási tervek elkészítését meghagyta, lépett fel Széchenyi lángeszének és akaraterejének egész súlyával s a só felemelt árából nyert kincstári segélypénzzel s nagyobb kölcsönösszeggel — nem várva be a híres Vásárhelyi Pál által készített szabályozási

tervezet végleges megbirálását *) — a szabályozási munkálatokat s az ármentesítő társulatok alakítását megindította.

Széchenyi tehát egy már a közönség és a kormány körében teljesen megérett eszme kivitelére vállalkozott, s ezen állításunkkal legkevésbé sem akarjuk halhatatlan érdemeit kisebbíteni, mert igaz ugyan, hogy a kormány szóval és tettel támogatta az általa megragadott ügyet, de a jóért leginkább csak lelkesedni és beszélni, tenni azonban minél kevesebbet akaró közönség okvetlenül igényelte az ő gyors és vas kezét.

Az 1848/9-diki események a Tiszaszabályozás ügyét megakasztották. Az ötvenes évek elején azonban az akkori kormány ismét felvette azt, s nem kis szerencse, hogy az eszme Széchenyi által már népszerűsített s így az érdekelt birtokosok is oly mérvben mozdították elő, a mint kedvezőbb politikai körülmények közt bizonyára nem tették volna. Kiadatott az 1850. évi június 16-án és 1856. évi október 9-én kelt császári rendelet, melyekben megállapították a Széchenyi irataiban is hangoztatott elveknek megfelelőleg, hogy a mederjavítása céljából szükséges munkálatok, ezek közt az átmetszések költségeit az állam, a töltések, illetve az ármentesítés költségeit pedig az érdekelt birtokosok viselik. Az utóbb említett nyiltparancs által különösen az ármentesítő társulatok szabályozatnak. Végre a mederszabályozás és az ármentesítés céljából felállított egy hatóság, melyet már Széchenyi is szükségesnek látott. E hatóság tiszaszabályozási, majd tiszavölgyi kormánybizottság és felváltva felügyelőség nevezet alatt egész 1875-ig működött.

Ily viszonyok közt annyira haladt a szabályozás és ármentesítés ügye, hogy 1876-ig magán a Tiszán kerekszámban hat millió forint költséggel 108 átmetszés létesített, 131 kilométer hosszban, mi által a Tisza 479 kilométerrel lett rövidebb; továbbá úgy a Tiszánál, mint egyéb vizeknél 59 ármentesítő társulat alakult, a melyek 4.792,643 hold kitünő talajú földet hódítottak meg körülbelől 36 millió forint kiadással a rendes gazdálkodásnak.

---

*) A tiszaszabályozási terv megállapításáról s a munka megindításának történetéről gr. Széchenyi István, gr. Lónyay Menyhért és Herrich Károly megjelent iratai szólnak.

Ezen egy pár adat is kétségtelenül igazolja, hogy a vízszabályozás egyik legfontosabb közgazdasági kérdésünk s igen indokolt, hogy vele minél többet foglalkozzunk. Célunk: két cikkben az eddigi eredményt tüzetesebben megismertetni s azután az eredményt bírálat alá venni s a teendőkre nézve véleményünket előadni.

I.

Az 1876. évig elért eredmény. A Dunánál. *) A Dunának pozsonyi szakaszán a víz a sok mellékág által annyira elvonatott a főmedertől, hogy rajta közép víz mellett már hajózáni nem lehetett. Pakstól Battináig pedig egy mederben folyt ugyan a Duna, de itt meg igen nagy és széles kanyarok voltak, melyekben a jég mindenkor megfeneklett s nagy áradásokat idézett elő. A felső szakasz bajának orvoslása céljából a mellékágak elzárása és a főmedernek sarkantyuk által való mélyítése, az alsóbb szakasz említett kanyarainak pedig átmetszése határozottatott el. A munka 1832-ben kezdetett meg, s a felső szakaszon 38 sarkantyú építettet, melyek azonban a kívánt eredményre nem vezettek. Sokkal jobban sikerült a Pakstól Battináig ásott 11 átmetszés, ezek mind anyamederré váltak, s a vízi utat 96 kilométerrel rövidítették.

Ezen munkálatokon kívül 1850. évtől kezdve a Duna mentén 52 ponton parterősítések létesítettek, s a kőhányásból és kőburkolatból álló munkák céljuknak teljesen megfelelnek.

A Dunán történt munkálatok közt azonban legnevezetesebb az 1870. X. t. cz. által engedélyezett budapesti dunarész szabályozása.

Ennek célja volt:

1. A kereskedelemnek elegendő és kényelmes kikötő és kirakodó helyet előállítani, mely végből emeletes és lépcsőzetes rakpartok építették.

---

*) V. ö. Emlékirat a Duna folyamnak Magyarországra eső részéről. Szerkesztette a dunaszabályozási m. k. felügyelőség. Megjelent 1878-ban.

2. A fővárost a koronként beálló rendkívüli áradások ellen biztosítani, melyek onnan eredtek, hogy a jég az úgynevezett „kopasz zátonyon“ megfeneklett, ez által a vizet felduzzasztotta, és a fővárost a legnagyobb mérvben végpusztulással fenyegette.

A munka 1871-ben kezdetett meg és 1875-ben végeztetett be.

Ezen idő alatt a kereskedelem érdekében építettett 4300 m. hosszúságú emeletes és lépcsőzetes rakpart;

a ki- és lerakodásra és a raktározásra
a rakpartokon előállított terület tesz . . . 97,200 □ m.

Az ezen rakpartok kiépítésénél felhasznált anyagok és azok mennyisége a következő:

ezölöp	13,500 darab
karaj-deszka	24,900 „
beton	47,600 ⊠ m.
a partfalak falazata tesz	22,580 ⊠ m.
a többi falak	5,030 ⊠ m.
vörös márvány felhasználtatott	8,250 ⊠ m.
egyéb faragott kő a lépcsőkhöz és külön- féle burkolathoz	4,994 ⊠ m.
hidraulikus mész felhasználtatott	10,600 ⊠ m.

A fővárosnak elárasztás elleni biztosítása czéljából a következő munkák hajtottak végre:

a) A Dunának keleti ága, az úgynevezett „soroksári duna-ág“, mely az összes víztömegnek közel 30%-át elvezette, egy alkalmas ponton végképen elzárattott s mellette egy 20 m. nyílású tápszilip építettett a végből, hogy az elmetezett ágat élő vízzel lehessen táplálni.

A soroksári duna-ág azért záratott el, hogy a nyugoti, úgynevezett promontori ágban egyesített viz ezen ágat mélyítse, s a jégnek a megfeneklésre időt ne engedjen, hanem azt biztosabban tovább szállítsa.

b) A soroksári duna-ág felső végén is zár-gát építettett.

c) Az ezen két gát között fekvő meder-rész 2,800 m. hosszú, 280 m. széles, 78.4 hektár kiterjedésű kikötőt képez,

melynek 60 m. széles szabad nyílása a felső zárgátban van elhelyezve.

d) A kopasz zátonyon 3,400 m. hosszban a meder helyenként közel 1000 m. széles és oly sekély volt, hogy itt a jég rendszeren megfeneklett, a vizet felduzzasztotta és a fővárost elárasztással fenyegette.

Itt a meder, töltések segítségével 380 m. szélességre szorított össze, s ezen egész szélességben (—) 3·16 és 3·8 közt változó mélység állítottatott elő kotrás által, s így a meder oly bő lett, hogy rajta a nagy víz duzzadás nélkül lefolyhat.

e) Az ó-budai és pesti duna-ágak egymással egyenlően 236. m. szélességre szorítottak össze töltések által.

f) A Margitsziget felső végén egy 150 m. hosszú vizosztó mű építettett.

g) A Margitszigeten felül a Duna medre, mely azelőtt 680 m. szélességgel bírt, 490 méterre szorítottatott össze.

h) Meder-mélyítés céljából következő helyeken történtek kotrások:

az egyesült mederben,

a pesti ágban,

a budai ágban,

a kopasz zátonyon.

i) Az ekként mélyített meder területe tesz . . . . . 1.200,900 m.

Az ezen területről eltávolított és a különböző művekbe beépített kavics mennyisége tesz 2.104,400

A töltések és párhuzamművek hossza tesz . . . . . 17,400 m.

A párhuzamművek által a Duna medrétől elmetezett terület tesz . . . . . 2.098,000 m.

Ezen területből annak idejében 94 háztelek fog kihalatni . . . . . 974,500 m.

Ezen háztelek értékét a fővárosi közmunkák tanácsa becsüli . . . . . 4.093,200 frtra.

Uj utcákra és terekre fog maradni . . . . . 1.123,500 m.

Az előállított köburkolat tesz . . . . . 46,080 m.

A Duna-szabályozás különböző munkálatainál következő gőzgépek voltak alkalmazva:

4 kotrógép összesen	120	lóerővel.
2 elevateur összesen	60	„
1 kis csargőzös	10	„
5 vontató gőzös	120	„
4 czölöpverő összesen	32	„
15 kis kotrógép, betoneur, mozdony és szivattyú	104	„
	Összesen	446 lóerővel.

Azon kívül használtatott közönséges kavicszállító hajó és dereglye, s egyéb kisebb jármű, összesen . . . 288 darab.

A munkát a Bécsben székelő „Allgemeine Oesterreichische Baugesellschaft“ vállalta el.

A költség tesz . . . . . 8.186,000 frtot.

A munka 1876/7. években felülvizsgáltatott.

A Duna folyamánál Dévénytől a vaskapuig 1832-től kezdve mai napig végrehajtott szabályozási, partvédezeti, átmetszési munkák hosszasága, beleértve a budapesti dunarész szabályozását is, tesznek összesen . . . . . 128.13 km., az ország által azokra fordított költség pedig tesz 13.593,376 frtot.

A Duna árterülete 817,200 hektár, mely nagyobb víz-álláskor többnyire el van árasztva. Az ármentesítést az érdekeltek részint társulati, részint magán uton — bár hatósági beavatkozással — teljesítették. A Duna két partján jelenleg fennálló töltések hossza 666,5 kilométer s 11.367,000 frt értéket képviselnek. A tényleg megvédett ártér 519,841 hektár. A Duna mentén a következő társulatok vannak: a sárközi dunavédgát és csatornázási, az apatin-szontai, a paks-gerjéni, a szegszárd-báttai, a titteli társulatok s a Csallóközben három társulat van alakulóban; ezekről alább fogunk tüzetesebben megemlékezni.

A Tiszánál és egyéb vizeknél. Az államköltségen létesített tiszai medermunkálatokat a következő táblázat mutatja:

Tétel	A z á t m e t s z é s						Összes kiadás		
	Szám	N e v e	Hossza	Az elvégzett folyamka- nyar hossza	Folyam- rövidítés	A rövidítés aránya	1876. év végeig		
							kilométerekben		frt
1	1	Koródi . . .	1.194	3.907	2.773	1:3.44	57269	18330	09
2	2 ^{I.}	Halábori . . .	1.051	5.594	4.543	1:5.32	40530	22755	71
3	2 ^{II.}	Csekei . . .	1.223	2.655	1.432	1:2.17	61409	31152	30
4	3	Csekéi . . .	1.157	2.314	1.157	1:2.—	48975	24889	28
5	4	Badallói . . .	0.683	3.129	2.446	1:4.53	33341	25979	25
6	5	Csekei . . .	0.645	2.655	2.010	1:4.—	21948	8956	32
7	6 ^{I.}	Tárpai . . .	0.569	3.603	3.034	1:6.03	34630	20716	67
8	6 ^{II.}	Tárpai . . .	0.237	1.422	1.185	1:6.—	9959	6302	29
9	7 ^{I.}	M.-Arri . . .	0.247	1.707	1.460	1:7.—	6921	6198	94
10	7 ^{II.}	Tivadari . . .	0.427	2.987	2.560	1:7.—	22004	10432	24
11	8	Gulácsi . . .	1.290	2.579	1.289	1:2.—	32031	17794	49
12	9	Gulácsi . . .	0.501	4.237	3.735	1:8.50	23355	11933	03
13	10	Panyolai . . .	0.569	4.362	3.793	1:7.66	41472	18281	79
14	11	Vitkai . . .	0.768	2.043	1.280	1:2.60	34634	20104	40
15	13	T.-Szalkai . .	0.142	3.982	3.840	1:28.—	1928	1925	21
16	14 ^{I.}	T.-Vidi . . .	0.408	3.793	3.385	1:9.30	29187	15819	96
17	14 ^{II.}	T.-Vidi . . .	0.768	1.252	0.484	1:1.60	42692	15990	21
18	15	T.-Adonyi . .	0.228	2.769	2.541	1:12.16	13881	5523	25
19	16	Kapócs-Apáthi	1.100	1.802	0.702	1:1.40	41655	22248	56
20	17	Kerecsenyi . .	0.707	2.276	1.569	1:3.25	28007	16182	05
21	18 ^{I.}	Kerecsenyi . .	0.544	4.246	3.702	1:7.80	59932	26635	02
22	18 ^{II.}	Örmezői . . .	0.540	2.000	1.460	1:3.79	33197	19985	85
23	19	Endesi . . .	0.246	3.944	3.698	1:16.—	15422	7377	55
24	20	Benkmogyorósi	1.100	5.225	4.125	1:4.70	60166	23763	61
25	21	Szalócai . . .	0.894	3.506	2.812	1:5.00	33906	19877	57
26	—	Zsurk-Záhonyi I.	0.734	1.431	0.697	1:1.95	36732	20282	66
27	—	» » II.	0.592	0.996	0.404	1:1.68	91353	45563	36
28	22	Záhonyi . . .	0.388	3.224	2.836	1:9.55	26247	8635	84
29	23	» . . .	0.516	3.319	2.803	1:6.43	29052	11172	40
30	24 ^{I.}	Győröcskei . .	0.716	1.252	0.536	1:1.75	44532	16259	12
31	24 ^{II.}	» . . .	1.172	9.103	7.931	1:7.76	52489	21700	68
22	25	N.-Tárkányi . .	0.844	2.845	2.001	1:3.37	44663	16628	20
33	26	» . . .	1.565	2.939	1.374	1:1.87	165186	74378	12
34	27	Agárdi . . .	0.815	1.896	1.081	1:2.32	47397	23145	74
35	28	» . . .	0.319	3.504	3.186	1:11.—	16802	7166	06
36	29	» . . .	0.641	4.073	3.432	1:6.25	31124	11421	11
37	30	Leányvári . .	0.248	4.069	3.821	1:16.4	11855	4866	63
38	31 ^{I.}	» . . .	0.366	4.409	4.043	1:12.—	13723	5270	25

Tétel	Az átmetzés					A rövidítés aránya	A kiemelt földtömeg köbmétereiben	Összes kiadás 1876. év végeig	
	Száma	Neve	Hossza	Az elvégzett folyamkanyar hossza	Folyam-rövidítés			frt	kr.
			kilométerekben						
39	31 ^{II.}	Leányvári . . .	0.842	3.888	3.046	1:4.61	84772	32900	30
40	32 ^{I.}	» . . .	0.491	1.213	0.722	1:2.47	35250	17046	68
41	32 ^{II.}	Récesei	0.582	2.275	1.693	1:3.91	42283	20727	55
42	33	Kanyári	0.586	1.517	0.931	1:2.88	70915	34014	38
43	35 ^{I.}	N.-Czigándi . .	0.844	3.362	3.518	1:5.16	45741	24672	54
44	35 ^{II.}	Halászi	1.297	6.801	5.504	1:5.24	146190	78191	82
45	36	Karádi	1.517	5.121	3.604	1:3.37	121089	57478	77
46	37	»	1.707	5.405	3.698	1:3.16	256466	171135	84
47	39 ^{I.}	Ibrányi	0.787	1.858	1.071	1:2.36	34977	15486	62
48	39 ^{II.}	Berczeli	0.537	1.138	0.601	1:2.12	40853	17406	01
49	40	»	0.355	1.403	1.048	1:3.05	20408	9832	65
50	41	»	0.597	2.086	1.489	1:3.49	53262	21104	75
51	42	»	0.504	3.034	2.530	1:6.01	48804	18412	70
52	43	Vencsellői . . .	0.429	3.186	2.757	1:7.43	35142	15242	70
53	44	Gávai	0.459	2.731	2.272	1:5.95	21402	12144	81
54	45	Vencsellői . . .	0.887	5.234	4.347	1:5.90	74769	32443	69
55	46	Balsai	0.844	5.026	4.182	1:5.90	40403	15431	21
56	47	Szabolcsi	0.279	2.200	1.921	1:7.89	14449	7594	21
57	48	Timári	0.447	2.086	1.639	1:4.66	36864	13238	46
58	49 ^{I.}	»	0.738	2.098	1.360	1:2.84	61470	25742	66
59	49 ^{II.}	»	0.673	3.212	2.539	1:4.77	53592	22495	18
60	50	»	0.597	3.224	2.627	1:5.39	43394	15007	73
61	51	T.-Eszlári . . .	1.701	5.232	3.533	1:3.27	124261	61810	02
62	52	Tardosi	0.510	2.380	1.870	1:4.66	29842	15466	73
63	53	Dadai	1.621	4.411	2.790	1:2.72	152499	80261	97
64	54	Takta-Kenézi . .	0.821	11.758	10.937	1:14.10	56182	46906	07
65	55	T.-Dobi	8.198	32.999	24.801	1:4.04	561739	289953	95
66	59	Oszlári	1.967	8.128	6.161	1:4.—	107746	68222	33
67	60	Tarjáni	0.349	2.636	2.287	1:7.55	11775	5669	54
68	61	T.-Keszi	0.614	2.674	2.080	1:4.35	46435	19905	59
69	62 ^{I.}	Ároktői	2.551	11.136	8.535	1:4.30	233569	142961	99
70	63	Csegei	1.858	11.644	8.786	1:6.26	99870	38611	27
71	64	Óhádi	1.237	3.992	2.755	1:3.22	50623	24983	49
72	55	Dorogmai	0.963	4.100	3.137	1:4.25	91622	37443	75
73	66	T.-Füredi	0.764	5.310	4.546	1:6.94	29726	6954	32
74	67	Örvényi	1.090	4.646	3.556	1:4.26	72698	31503	16
75	68	Domaházi	0.694	5.007	4.313	1:7.21	25543	23577	47

Tétel	A z á t m e t s z é s			Az elvágott folyamka- nyar hossza	Folyam- rövidülés	A rövidítés aránya	A kiemelt földtömeg kőb- méterekben	Összes kiadás	
	Szám	N e v e	Hossza					1876.	
			kilométerekben					frt	kr.
76	69	Cserűközi . . .	1.847	11.379	9.532	1:6.16	147087	59722	53
77	70	T.-Nánai . . .	1.933	11.948	10.015	1:6.18	219992	95722	66
78	71	Burai	2.479	11.379	8.900	1:4.59	268595	142995	41
79	72 ^{I.}	Kőteleki . . .	0.561	7.434	6.873	1:13.24	31324	15263	62
80	72 ^{II.}	"	2.075	7.958	5.883	1:3.08	286698	139615	87
81	73	N.-Kürői felső	1.214	6.069	4.856	1:5.—	115173	46522	21
82	74	» alsó	1.896	16.499	14.603	1:8.17	180852	97916	30
83	75	T.-Püspöki . .	2.105	5.689	3.584	1:2.70	183630	92228	59
84	76	Fokorui	0.639	7.681	7.042	1:12.—	55598	21625	71
85	77 ^{I.}	Tenyői	1.518	5.784	4.266	1:3.80	126902	68948	80
86	77 ^{II.}	Szolnoki	2.156	15.740	13.584	1:7.50	301832	169432	41
87	78	Jenői	1.282	19.230	17.948	1:15.—	115673	66305	46
88	80 ^{I.}	Ughi felső . . .	2.552	10.582	8.030	1:4.24	248018	119074	53
89	80 ^{II.}	» alsó	0.852	11.948	11.096	1:14.03	30082	13826	90
90	83	Csongrádi felső	1.870	11.132	9.262	1:5.95	257939	112112	54
91	84	» alsó	2.321	8.534	6.213	1:3.76	236134	127806	85
92	85 ^{I.}	Szentesi	1.229	2.712	1.483	1:2.20	64809	41030	88
93	85 ^{II.}	Szegvári	1.037	3.269	2.232	1:3.15	43443	28338	83
94	86	Kutyabonti . . .	1.415	5.879	4.464	1:4.15	161471	70395	17
95	87	Dóczi	1.620	7.635	6.015	1:4.71	173181	104339	70
96	88	H.-M.-Vásárh.	1.949	8.735	6.786	1:4.48	216868	139736	81
97	89	Nagy-Fai	1.574	7.548	5.974	1:4.79	255003	154086	98
98	90	Vedresházi . . .	7.389	19.928	12.539	1:2.70	722817	447821	27
99	92	Pánai	1.187	5.196	4.009	1:4.37	80750	37907	02
100	93	T.-Szt.-Miklósi	1.659	5.748	4.089	1:3.48	170031	78942	83
101	94	Ada-Moholyi . .	2.003	4.684	2.681	1:2.54	190970	104025	21
102	95	Ó-Becsei	3.231	14.648	11.417	1:4.53	390377	142942	44
103	96	T.-Becsei	6.302	23.706	17.404	1:3.76	814779	419879	59
104	97	Tarrasi	1.754	6.017	4.263	1:3.62	160216	67547	68
105	98	Felső-Zsablyai.	0.861	4.866	4.005	1:5.65	64128	27235	03
106	99	Alsó-Zsablyai . .	1.225	3.806	2.581	1:3.10	102694	42607	95
107	100	Aradácsi	1.345	7.459	6.114	1:5.55	200323	91672	94
108	101	Mosorini	1.441	4.001	2.560	1:2.77	63532	26497	95
		Ujszegedi part- leásás					159440	231457	04
A Tisza folyónál összesen			131.306	611.040	479.734	1:4.65	11361496	5804624	63

Ármentesítés céljából pedig a Tiszánál és a többi vizeknél a következő társulatok *) alakultak, megjegyezvén, hogy a mederszabályozásra nézve történtek az egyes vizeknél elő lesznek adva, kivéve természetesen a tiszai meder-munkálatokat, a melyek a fentebbiekben már ismertetve voltak.

A beregi társulat 1847-ik évben alakult meg. Célja, hogy Benétől a Borzsa csatorna jobb partján a Tiszáig, és folytatólag Váritól a Tisza jobb partján Csapig terjedő töltések által 222,617 holdnyi (1200 □ öles) területet ármentesítsen.

Ezen töltéseket, melyeknek hossza 94·55 kilométer, a társulat részint készpénzen teljesített munkával, részint pedig, és főképen a közmunka arányában teljesített természetbeni szolgáltatmány útján létesítette.

1876. év végéig e töltéseknél 414,777° 3' 6" (2.829,131·75 köbm.) köből földmunka, még pedig készpénzen 80,441° 4' 0" (548,657·85 köbm.), természetbeni szolgáltatmánnyal pedig 334,335° 5' 6" köből (2.280,473·90 köbm.) teljesített.

A kisajátítási költségeket, a 17 évi kezelési és fentartási kiadásokat, valamint a készpénzért előállított munkát, nemkülönben a természetbeni szolgáltatmány útján nyert munka pénzértékét egybefoglalva az tűnik ki, hogy 1876. év végéig a társulati munkálatokra összesen 1.233,658 frt 15 kr. fordított, és így a 222,617 holdnyi árterület ármentesítése holdanként 5 frt 54 krba került.

A társulati töltések mindenütt a Tisza folyó legmagasb állása felett 1 méterrel magasabbra, 4 méter koronaszélességgel, viz felől 1 : 2, és száraz oldalt 1 : 1½ lejtővel építettek.

A társulati munkálatok 17 év óta folytonosan kellőleg gondozva azt eredményezték, hogy az említett ártér a tiszai

---

*) A magyarországi ármentesítő társulatok. Irta Dékány Mihály. 1878. Francia nyelven is megjelent következő czim alatt: Associations de desséchement en Hongrie. Par M. Dékány. Kedvező alkalmul szolgál itt köszönetemet kifejezni Herrich Károly ministeri tanácsos és Boros Frigyes orsz. közép. felügyelő uraknak, kik most idézett munkám összeállításánál igen becses adatokat bocsátottak rendelkezésemre, ezen felül Herrich ministeri tanácsos úr a munka bevezetését is fentartván magának, azt szives volt megírni.

árvizektől megmentetett, s ezen mentesített területnek holdja, mely a szabályozás előtt 4—8 frt volt, most átlag 50—60 frttal nagyobb értékre emelkedett.

Az árterületből csak 18,000 holdnyi terület maradt kitéve a további veszélynek, illetőleg a Latorcza mellékfolyó kiöntéseinek.

Ezen hiány orvoslására, valamint a mentesített területek egy részén mutatkozó belvizek szabályozására is megtétettek azonban az előintézkedések. Nevezetesen az első baj elhárítása céljából 70,000 frt költséggel a társulat az u. n. Csaronda medert, $26,890^{\circ} 3' 8''$ ($183,420 \cdot 20$ köbm.) köb-ölnyi munkát teljesítve, részben rendezte; a belvizek szabályozása is megkönnyítve lévén, a már meglevő társulati főművek által, ez irányban is üdvös mozgalom keletkezett, nevezetesen megalkult a belvizes u. n. Szernye mocsárt szabályozó külön társulat.

A bodrogközi társulatot 1846-ik évben alakították. Célja a bodrogközi ártért mentesíteni. A bodrogközi ártért azon terület képezi, mely a Tisza és Bodrog folyók közt terül el, s melyen a Latorcza is végig huzódik. Csap községnél a beregi és bodrogközi társulatok elválasztó vonalánál természetes magaslat nem lévén, a beregi védtöltések felépítése előtt a számtalan fokon lefutó Borsa és Tisza vize az alacsonyabban fekvő Latorczába és folytatólag a Bodrogba átömlött, s ezen összegyűlt nagy víztömeg a Bodrogköz 194,444 holdnyi területét mondhatni örökös vízzel fedte be.

A társulat ezen 1200 öles 194,444 holdnyi mocsárt szüntette meg védtöltései által.

Védtöltéseinek hossza összesen 140·80 kilométer. Nevezetesen a Tisza mentén Csaptól a kenyészlő-zalkodi magas partig terjedő töltés 70·7 kilométer, a Bodrog balpartján pedig Bulytól a zalkodi keresztöltésig terjedő 70·1 kilométer hosszú.

A társulat töltései a Tisza legmagasabb vízszíne felett 5 láb (1·58 m.) magassággal, 4 méter koronaszélességgel, vizoldalt 1 : 3, száraz oldalt 1 : 1½ lejtővel építették.

A töltések köbtartalma 7.690,542·84 köbméter.

A társulat 1876 végéig a következő költségeket fordította munkálataira :

1. államsegélyképen nyert: 1.121,819 frt 39 krt,
2. a felvett különböző kölcsönök összege 1.852,000 frt,
3. végre a társulati tagok által tett befizetések 109,610 frt 24 kr-ra ragnak.

Összes kiadása tehát 3.083,429 frt 63 krt tesz. Ha ezen összeget a 194,444 hold ártérre felosztjuk, az ármentesítés holdanként 15 frt 80 krba került; tekintettel azonban arra, hogy az állam, mint jeleztetett, 1.121,819 frt 39 kr. segélyt nyújtott a munkálatok kiviteléhez, az ármentesítés az érdekelteknek holdanként csak 10 frt 09 krba került.

E társulat különben egyike azon társulatoknak, melyek a Tisza völgyén legtöbb bajjal, veszélylyel küzdöttek. Fennállása óta ötször érte az a csapás, hogy a bekövetkezett töltésszakadások miatt nagy része a mentesített ártérnek elborított vízzel.

Ezen veszélyek jövőre való elhárítása tekintetéből a szükséges pótmunkák nagyjából teljesítették, s e célból részesült a társulat a fentebb említett tekintélyes állami segélyben is.

A gyökeres orvosláshoz azonban, nevezetesen hogy a véd-töltések kellő magasságra építtessenek, s hogy azok őrházakkal és felügyelő-lakokkal kellő számban elláttassanak, szükséges még további 200,000 frt, azaz: holdanként 1 frt 03 kr.

További feladata a társulatnak az is, hogy a belszabályozást létesítse. Az árvizek idejében ugyanis, azok tartama és magassága szerint, a mentesített ártérben 4—5000 hold terület, tehát az ártér 2°/o-ja a töltések alatt átfakadó vizektől elborítottatik. Ezen baj elhárítása körülbelül 307,600 frtba kerülne, azaz: holdanként 1 frt 58 krba.

Az állam e társulat, valamint a Tisza tulsó partján vele parallel huzodó felső-szabolcsi társulat vonalán is tetemes átmetszési munkálatot teljesített.

Elkészült ezen felül 11 Bodrog-átmetszés 400,345 frt 60 kr. költséggel, 712,288·45 köbméter tartalommal, 5321 öl (10,091 m.) hosszban.

A felső-szabolcsi társulat 1846. évben alakult. A Tisza balpartján Zsurktól Gávaig 70·17 kilométer hosszban kiépített, és 3.362,658·6 köbméter tartalmú védtöltések által a Tisza és a

nyiri homokmagaslatoktól körülhatárolt 100,000 holdnyi ártérnek megmentése a társulati cél.

A szabályozás előtt ezen terület a tavaszi árvizek által minden évben elöntetett, s a 100,000 holdból némileg csak a magasabban fekvő azon mintegy 30,000 hold használtathatott fel primitivebb termelésekre, melyekről a víz hamarabb lefutott.

A létesített védtöltések által az ártér a Tisza ellen meg lett védve, bár tagadhatlan, hogy e társulat méltó párja az előbb említett bodrogeközinek abban, hogy sok szerencsétlenséggel kellett küzdenie. Fennállása óta négyszer töltésszakadás, kétszer zsilipbedőlés miatt árasztatott el az ártér egy-egy kisebb része.

A védtöltések folytonosan emeltetve, jelenleg 1.26 méterrel magasabbak az 1867. évi nagy vízszinnél, s mindenütt 4 méter széles belső patkával vannak ellátva. Koronaszélessége a töltéseknek 4 méter, vizoldalt 1 : 3, és száraz oldalt 1 : 1½ lejtővel.

A társulati munkákra 1876. év végéig a következő költségek fordítottak :

1. Államsegélyt nyert a társulat 1.080,538 frt 36 krt.

2. Az állam közvetítésével felvett kölcsönök összege 955,700 forint.

3. Társulati befizetések útján 346,708 frt 35 kr.

Összesen tehát 2.382,946 frt 71 kr. Ebből egy holdra 23 frt 82 kr. esik.

Ha azonban a vissza nem térítendő fentebbi 1.080,538 frt 36 kr. államsegély leszámítatik, akkor egy hold ármentesítése 13 frt 2 krba kerül.

Nagy teher nehezül a társulatra az által, hogy az öt övedző nyiri homokdombok közt fekvő lapályokról a belvizek önkénytesen és mesterséges úton az ártérre vezettetnek, s így mintegy 20,000—30,000 holdját június hóig vízzel öntik el, a mikor is e vizek a már kellőleg leapadt Tiszába a társulati zsilip segítségével levezettetnek.

Ezen belvizek levezetése céljából a társulat 1863-ban az ártér közepén egy 45½ kilométer hosszú főcsatornát ásatott. Ezen főcsatornába 22 mellécsatorna ömlik 168²/₃ kilométer hosszban.

E csatornák azonban az ecsetelt töltésszakadások folytán nagyobbára ismét beiszapoltattak, s csak 1874-ben tisztított ki a fő- és 4 mellécsatorna, a többinek rendbehozása kedvőbb időre halasztatván el. Ezzel azonban a nyiri belvizek kérdése legkevésbé sem aludt el, sőt mindinkább nagyobb mozgalom tárgyát képezve, a szabályozási terv is államelőlegből s állami mérnökök által elkészítettet, s a nyiri érdekeltek belvizszabályozási külön társulattá alakulása rövid időn bizton várható.

Ezen nagyobb szabású belvizi mű létesítésére, s a felsőszabolcsi társulat alacsonyabb töltései kellő felmagasítására körülbelől 1.000,000 frt lesz szükséges.

A z a l s ó - s z a b o l c s i t á r s u l a t. A Tisza-szabályozás megindításakor az alsó-szabolcsi társulat volt az első, mely gr. Andrassy Gyula jelenlegi külügyminiszter vezetése mellett 1846-ban megalakult, s töltéseinek azonnali kiépítését határozta el.

E töltésekhez az első kapa földet gr. Széchenyi István ásta ki. Ezen eseményre az urkomi magaslaton levő szerény szobor emlékezteti a magyar sikon utazót.

Tisza-Dob és Polgár közt minden áradáskor nagy szélességben ömlöttek ki a tiszai árvizek a Hortobágy nagy lapályába. E vizek a Berettyóval egyesülve, Mezőtúr alatt a hármás Körösbe folytak, s Csongrád városánál jutottak ismét vissza a Tiszába. Ezen felül Tokaj és Lutz közt is egy oly nagyobb térséget árasztott el a Tisza, mely a fensikről lejövő Takta áradásától is sokat szenvedett.

Ezen bajok elhárítását, s ezzel 407,477 holdnyi területnek ármentesítését tűzte ki feladatul a társulat. E cél elérésére 1846-ban a gr. Széchenyi-gátat építette fel, 1847—1854-ben a tokaj-ladányi, 1854—1856-ban a polgár-csegei, 1857-ben a csege-tiszafüredi töltést, 1858-ban a dob-lucz-szederkényi körtöltést, s a csobaj-báj-prügyi, továbbá a t.kenéz-luczi töltéseket, végre pedig 1859-ben a dob-urkomi töltésmunkát fejezte be, s ezen felül szép zsilipeket is épített Lucznál a Takta vizének levezetésére, és Polgár alatt a Selypesnél.

Töltéseinek összes hossza 141·18 kilométer, köbtartalma pedig 3.862,529·82 köbméter.

A kiadások 1876. végéig 2.439,387 frt 9 kr-ra rugnak, a 407,477 holdnyi árterület mentesítése tehát holdanként 5 frt 98 krba került.

A társulatnak töltései mindenütt a nagy víz felett 1.5 méter magasak, 4 méter koronaszélességgel bírók, vizoldalt 1 : 3, és száraz oldalt 1 : 2 lejtővel, — ezen felül mélyebb helyeken a szükséges padkákkal vannak ellátva.

A munkálatok az ártért teljesen mentesítették, megszüntették a hirneves Hortobágy és Arkus folyók vonalát és örökös mocsárait, lehetővé tették ezen mocsárokon keresztül a budapest-debreczeni és nagyváradai vasutvonal építését.

Átalában a társulat a Tisza-szabályozás keretében mind terjedelemre, mind ügyeinek s viszonyainak rendezettségére nézve a társulatok közt kezdettől fogva első helyen áll. Töltésvonala hasonlíthatlanul jó, őrházai a vonal mellett füzeserdők közt építve, csak Olaszországban találják párjukat, pénzviszonya rendezett, fentartási költségei aránytalanul csekélyek és mindinkább rendezettek, hivatalnokai és cselédei jól fizetve és nyugdíjjal ellátva vannak, szóval a társulat oly rendezett állapotban van, melyhez csakis az elismerés dicsérő szava juthat, s mely más társulatnak méltó mintául szolgálhat.

A belvizek szabályozását a társulat nem vonta be körébe, azt az egyes érdekeltekre hagyta, kik azt helyenként rendszeres csatornázással létesítették is, s a belvizeket a Hortobágyba vezették le. Ennek azonban azon káros következménye lett, hogy a Hortobágy az alsóbb vidékeken nagyobb vízkárokat okoz, különösen mióta a Berettyó Bakonyszegetől Szeghalomnak vezetett el. Ez által nevezetesen a régi Berettyó holtta lett, s torkolata a Körös árvizeinek behatása ellen eltöltetvén, a minden oldalról levezetett belvizek további szabad lefolyás hiányában Mezőtúr vidékén szétterülnek, és évenként több ezer holdnyi területet hasznavehetlenné tesznek. Ezen tűrhetlen visszás állapot orvoslása és megszüntetése céljából is készítettett már terv, melynek kivitele most már tárgyalás alatt is áll, s külön e célra kinevezett kormánybiztos feladatát képezi.

A z ö r v é n y - a b á d i társulat 1859-ik évben alakult a célból, hogy az örvényi magaslattól Tisza-Abádig a Tisza balpartján elterülő 23,993 holdnyi árterületet mentesítse.

E cél elérése tekintetéből 1859—1862. évben 29·87 kilométer hosszú töltést épített.

Töltései, különösen az 1876. évi nagy tiszai áradás alkalmával elégteleneknek mutatkoztak. Átalában ezen társulat kijavításokra, különösen pedig fentartási munkálatokra aránylag legtöbbet adott ki a társulatok közt. 10 év alatt például fentartás és kezelés stb. czíme alatt 147,933 forintot költött, s így egy hold fentartására évenként 61 krajczár esik.

A társulat összes kiadása alakulásától 1876 végéig 853,301 frt 86 kr., minden mentesített holdra tehát 35 frt 56 kr esik. Hogy e költségek fedezhetők legyenek, a társulat a nemzeti banktól megfelelő kölcsönt vett fel, ezen felül az állam részéről is 30,000 frt segélyben és 100,000 forint inségi kölcsönben részesült.

Ezen, eddig nehéz viszonyokkal küzdő társulatra ezentul is nehéz feladatok várnak. Szükséges lesz nevezetesen a belvizszabályozáson és a kellő töltés-zsilipek felépítésén kívül, még mindig elégtelen töltéseit átalakítani, mi körülbelől 140,000 frtba fog kerülni. Továbbá mintegy 43,000 frt költséggel a szivárgó vizek elleni elzárásokat is kell teljesítenie. Végre nagy csapásként nehezül a társulatra az is, hogy nagyobb árvizek idején, a töltéseken alól át fakadó vizek mintegy 4,000 holdnyi területet elborítanak, s e vizeket töltés-zsilipek hiányában a Tisza apadásakor sem lehet lecsapolni, hanem ott maradnak, míg maguktól el nem enyésznek. A társulat különben a belvizkárok elhárítása czéljából már terveket készített.

A szalók-tiszabeői társulat. A Poroszlótól Csongrádig terjedő tiszai ártér érdekeltjei gr. Széchenyi István vezetése alatt 1846-ban 251,833 bevallott hold alapján alakították a »Nagy hevesi társulat«-ot. E társulat működését meg is kezdte, 1850-ben azonban kormány-rendelet folytán, számos kisebb társulattá oszlott szét.

A »Nagy hevesi társulat« keretébe tartozott a szalók-tas-konyi, roffi és a gyenda-tiszabeői társulat is.

E három társulat védtöltéseit részint saját befizetéseivel, részint a kormánytól nyert államsegélyből készítette el.

A töltések azonban a többször változott méretek daczára is elégtelenek voltak. A töltésszakadások legveszélyesbike az

1876. évi legnagyobb tiszai áradáskor állt be. Ekkor a szalók-taskonyi és a roffi töltés is átszakadt, s nem csak e két társulati ártér, hanem hátulról támadtatva meg, a gyenda-tiszabeői ártér is viz alá jutott. Sőt ezen viz felemelkedvén a Tisza árvizének magasságára, meghaladta azon magas partokat is, melyeket a társulati kereten kívül létesített Mirhó-gát köt össze, és e gát megkerülésével berontott a Mirhó-ér lapályába, s ott minden akadályt legyőzve, ezek közt a szolnok-p.-ladányi vasuti töltést is átszakítva, Kunhegyes, Karczag, Túrkeve, Mezőtúr városok, Kenderes és Déva-Ványa községek veszélyeztetésével 100,000 holdnyi területet elborított.

Hason eshetőségek megszüntetését a három kis társulat külön-külön meg nem bírhatván, a kormány részéről kormánybiztos küldetett ki, hogy őket egyesítse, s az egyesített társulatra a mirhói érdekelteket is vonja be.

A három társulat egyesítése »Szalók-tiszabeői« nevezet alatt csakugyan sikerült is. A mirhói érdekeltek önkénytes belépésére tett intézkedések azonban eddig még eredményre nem vezetvén, azoknak bevonása miatt a rendes ártérfejlesztési munkálatok indították meg.

A szalók-tiszabeői társulat a megrontott töltések kiigazítását megindította, s azokat az 1877. évi későbbi árviz alkalmával különösen a kirendelt közmunka-erő segítségével sikeresen fenn is tartotta.

Az előbb három társulatot képező érdekeltség összesen 20·53 kilométer töltést épített, mely a fentartással együtt 312,720 frtba került. Az ártér 7964 holdat tevén, egy holdra 39 frt 26 kr. esik. Az egyesült társulat pedig a megrongált töltések kiépítésére eddig 130,000 frtot fordított, s minthogy az érdekeltség az előbbi ártér helyett önkénynt 13,000 holdnyi területet vallott be, az új társulat holdanként további 10 frtot adott ki, s így a régi társulat 7964 holdnyi területe holdanként 49 frt 26 krba került.

A fegyvernek-szakállasi társulat 1863. évben alakult. Előidézte az alakulást az 1860. évi nagy tiszai áradás, mely nem csak a társulat közvetlen 1500 holdnyi árterét, hanem a pest-debreczeni vasút töltésein áttörve, több mint 30,000

holdat is elborított. Ez utóbbi érdekeltségeket a társulat eddig még nem volt képes magához vonni.

A védtöltések részben elkészültek, megvédésük azonban igen sok költséggel járt, annyira, hogy az érdekeltek végre belefáradva a küzdelembe, az ármentesítési kísérlettel felhagytak, s a befizetéseket sem teljesítették.

Az elmúlt években azonban ismét nagy árvizek jelentkeztek, s bizony volt várható, hogy a fegyvernek-szakállasi töltés átszakadása esetében újlag is nemesak a társulati ártért, hanem az árvíz a Büdösérbe is betörve, ennek környékén is 20—30,000 holdat, ezen felül T.-Sz.-Miklós és Fegyvernek beltelkeit s tanyáit is elárasztja, sőt a Tisza és Kőrös folyók közt levő területen a közuti és vasuti közlekedést is több helyen megakasztja.

Ily körülmények közt a fegyvernek-szakállasi társulat ügyét nem lehetett elejteni.

E célból időnként három kormánybiztos küldetett ki a társulati ügyek rendezésére, ezek közt különösen a török-szentmiklósi társulattal való egyesülés keresztülvitelére és az eddig be nem lépett érdekelteknek a társulatba való bevonatása céljából.

A megindított tárgyalások eddig a kívánt eredményre nem vezetvén, a kormánybiztos most kénytelen rendszeres ártérfejlesztési munkálatokhoz nyulni, hogy azok alapján a vonakodókat a társulatba törvényszerűen bevonhassa.

A fegyvernek-szakállasi társulat 1500 holdnyi területének megvédésére 3·17 kilométer töltést épített, mely a fenntartási költségekkel együtt 1876. év végéig 55,695 frt 62 krba került. A meglévő töltést azonban 1 méterrel még feljebb kell emelni, s Fegyvernektől Tiszabeő felé továbbá 4730 méternyire meghosszabbítani. Ezen felemelés és 4730 méter hosszú új töltés 170,000 köbméter tartalommal mintegy 53,822 frt 25 krt igényelne. Az esetben tehát, ha a többi érdekeltek bevonása nem sikerülne, az 1500 holdnyi ártérnek biztosítása holdanként 73 frt 1 krba fogna kerülni s ez annál súlyosabb teherként nehezülne a kis társulatra, mert a mentesített ártérből a töltéseken átfakadó vizek közel 300 holdat vízzel szoktak borítani.

A kormánybiztosi erélyes eljárás azonban biztos eredményt fog mutatni.

A török-szentmiklósi társulat is a nagy hevesi társulat keretébe tartozott, s onnan kiválva 1851-ben lett önállóvá. Utóbb ismét egyesült a szalók-taskonyi, roffi és gyendatiszabeői társulatokkal; 1861-ben azonban ezen egyesülés is megszűnván, azóta mint külön társulat működik.

A társulat célja, a szakállasi partból kiindulva Szajolon alólig a tenyői magas partig 26·85 kilométer hosszban kiépített töltés által 17,764 holdnyi területet a Tisza folyó ellen megvédeni.

Célját el is érte, mert bár töltéseit javíthatnia kellett is, sőt azt az 1876. évi árviz felett 1 méterrel felmagasítani elhatározta, mégis a kellő felügyelet és örködés mellett eléretett az, hogy fennállása óta töltésszakadás miatt egy holdnyi ártere sem jött viz alá. Árteréből csak is mintegy 500 hold szokott a fakadó vizektől szenvedni.

A társulati művekre 1876. év végéig összesen 496,187 frt 58 kr. adatott ki. Az elhatározott kiegészítési munkálatok pedig 30,289 frt 78 krt fognak igényelni.

Ez utóbbiak létesítésével tehát egy hold ármentesítése 29 frt 63 krba kerül.

A heves-szolnok-jászvidéki társulat 1852-ben alakult. Célja azon védtöltés által, mely a sarudi magas partból kiindulva a poroszlói kis Tisza jobbpartján ennek torkolatáig, onnan folytatólag a Tisza folyó jobb partján a Zagyva beömléséig és a Zagyva balpartján felfelé Rékason felülíg kiépített, 145,467⁴/₁₂ holdnyi ártért a Tisza és Zagyva árjai ellen megvédeni.

A töltések 1855-ben 9¹/₂ kilométer hosszban már elkészültek, midőn az ezen évi nagy vizáradás azokat csaknem egészen elpusztította.

Ekkor elhatároztatott, hogy a tiszai töltések az 1855. évi legnagyobb vízszin felett 1·26 méterrel, a zagyvaparti töltések pedig 0·95 méterrel magasabban felépíttessenek.

A töltések újbóli felépítése 1855-től 1859-ig létesített. 1865/6. évben a kiskörei kanyarban levő töltés fejeztetett be, 1873-ban pedig végre a Tarna esetleges áradásai ellen a tar-naörsi határban levő 1·42 kilométer hosszú védtöltés készített el.

A védtöltések összes hossza 94·13 kilométer, a melyeknek a buzgó gondozás folytán eddig sikerült az ártért minden tiszai áradások ellen megvédelmezni.

A társulat összes kiadása 1876. év végéig 1.596,214 frt 30 kr.

Egy hold ármentesítése tehát a fentartással együtt 10 frt 97 krba került.

Újabb feladatok is várnak azonban a társulatra. Az 1876. évi epochalis nagy árvíz által a védtöltések sokat szenvedtek, s kitűnt, hogy azokat még nemcsak magasítani, hanem Sarud, Süly és Nagy-Kürü határában új töltéseket is kell építeni. Nevezetesen az eddig csupán 1·30 magassággal a legnagyobb áradások felett épített gátakat az észlelt vizek felett 3·60 kelletvén feljebb emelni, rendes 4 meter szélességgel, 1:3, lejtővel vizoldalt, és szárazoldalt 1:2, s a szükséges patkákkal ellátva berendezni.

Ezen munkálatok előállítása, és a kisajátítások körülbelül 500,000 frtot igényelnek, azaz minden holdat 3 frt 44 krral kell terhelni. Ez esetben az ármentesítés holdanként 14 frt 41 krba fog kerülni.

Sokat szenved e társulat különösen nedvesebb esztendőekben az ártér nyugoti oldalán fekvő fensikről lefutó patakok vizei, illetve a belvizek által. Az e tekintetben szükséges orvoslás céljából a szükséges csatornaterv szintén elkészült, három rendbeli csatorna feladata levén a belvizek levezetését eszközölni, még pedig oly módon, hogy a csatorna végén nagy tiszai áradások esetére gőszivattyú fogja a belvizeket a Tiszába vezetni.

Ennek kivitele azonban mostanában nem várható, az érdekeltek megelégedvén azzal, hogy helyenként biztosítsák magukat kevésbé rendszeres munkálatok által.

A szolnok-csongrád-balparti társulat. Szolnok és Csongrád közt a varsányi, marfü-cibaki és a nagyrevughi öbölzetek érdekeltjei 1863-ban társulattá alakulván, 32·43 kilométer hosszban elkészített töltéseik által 14,465³⁷⁸/₁₂₀₀ holdnyi területet ármentesítettek.

A társulat az általa felvett 165,000 frt inségi költsön betudásával munkálataira 1876. évig összesen 277,823 frt 75 krt adott ki, egy holdra tehát 19 frt 20 kr. esik.

Mióta a töltések elkészültek, a mentesített ártért a Tisza vize egyszer sem öntötte el, csakis rendkívüli esős esztendőben szokott az ártér egy kis része a csapadék és átfakadó vizektől szenvedni.

Ezen társulattal 1876. évben egyesült a czibak-sápi társulat, mely 5·2 kilométer hosszú töltése által 4329¹⁸⁰/₁₂₀₀ holdnyi ártért mentesített. Összes kiadása 134,486 frt 20 kr. volt, melyből egy holdra 31 frt 6 kr. esik.

Védőtöltései helyreállítására, melyet az 1876. évi árviz igényelt, 2502 frt 76 krt adott ki pótlólag, melyből egy holdra 57 kr. esik.

A szolnok-csongrád-jobbpartitársulat 1863-ban megalakulván, 1864-ben inségi kölcsönpénzzel elkészítette a 25·2 kilométer hosszú töltését, mely az Ó-Kécske-Alpár közti 8,893²²⁵/₁₂₀₀ holdnyi ártért mentesíti.

Ezen ártér a 80. számú tiszai átmetszés kanyarjának derekán levő szikrai magas part által két önálló öbölzetre van felosztva, nevezetesen az ó-kécske-szikrai öbölzetre 7,514¹⁴/₁₂₀₀ holddal, és a szikra-alpári öbölzetre 1379²¹¹/₁₂₀₀ holddal, melyek közt árvédelmi érdekközösség nem lévén, 1866-ban elváltak.

Felemlítendő, hogy e társulat ártere is rendkívül sokat szenved a nyugoton fekvő fensíkról lejövvő vizerek vizei által. E baj orvoslására terv már készítettett, annak kivitele azonban eddig még nem hajtatott végre.

A csongrád-felgyői társulat, a Tisza jobb partján a csongrád-szentesi út felhasználásával a böldi révtől a Vidrafok torkolatáig, és innen keresztül a Vidrafok balpartján épített 9·58 kilométer hosszú, ugynevezett kilenczes, és alsóréti töltései által 4566 holdnyi területet mentesített.

E társulat, a mennyiben az érdekelt birtokosok, nevezetesen Csongrád városa és a gr. Károlyi család, az említett töltéseket saját határukban a maguk erejével építették és tartják fenn, inkább magán-öbölzetnek tekinthető.

A védőtöltések körülbelől 102,962 frtba kerültek. Egy hold ármentesítése 22 frt 54 krba került.

A bökény-mindszenti társulat még gr. Széchenyi István vezetése alatt keletkezett, mint »csongrádbalparti tiszaszabályozó felső társulat.« Az 1848—1849. évi események miatt

azonban működését megszüntette. 1850-ben az »alsó Mindszent-apátfalvi«-val egyesült, míg végre 1856-ban mint önálló társulat újból és véglegesen megalakult.

Célja, hogy a hármaskörös balpartjára kinyúló bökényi magas parttól a Tisza balpartján levő Mindszenti magas partig terjedő ártér a Körös és Tisza folyók áradásai ellen biztosítsa.

Ezen ártérben a bökényi magas parton alól ágazott ki a Körösből a Kureza-ér, mely Mindszent fölött a Tiszába szakadt és a hármaskörös árvizeinek nagy részét oda vezette. Az által, hogy a társulati védtöltésekkel a Kureza-ér mindkét végét el kellett tölteni, nemcsak a meder-eltöltésekkel nehezített meg a védtöltések elkészítése, hanem egyúttal az is számításba volt veendő, hogy az árvizek lefolyásának ezen meggátlásával onnan lefelé az árvízszin is felmagasittatik.

Ezen nehézségek dacára is azonban 1856—1860. évben a 29,4 kilométer hosszú védtöltés elkészült s az mind ez ideig épségben fentartatott.

A töltések a Tisza legmagasb vízei felett 1,66 magassággal, 4 méter koronaszélességgel, vizoldalt 1 : 2, száraz oldalt 1 : 1½ lejtőkkel vannak kiállítva, s a szükséges patkákkal ellátva.

A társulat kiadása 1876. évig a töltések építésére, azok fenntartására, betudásával az 1876. évi nagymérvű árvédelmi és összes kezelési költségeknek, 1.084,110 frt volt. Egy holdra tehát, miután a bevallott ártér 20.266 hold, esik 53 frt 49 kr. A töltések teljes kiegészítése ezen felül még vagy 180,000 frtot, azaz holdanként további 8 frt 58 krt venne igénybe.

Ezen társulatnál is szükséges volna az ártérfejlesztés, miután kétségtelen, hogy a bevallotton felül még tetemes ártér van érdekelve.

A csány-percsorai társulat árterülete a felgyői magas partból eredő Vidrafok jobb partján kezdődik s terjed a 87. számú tiszai átmetszés felső torkolatáig, honnan a percsorai magas partig épült keresztöltéssel az alsó vonaltól elválasztatik.

Ez is magántársulat. A 15,393 holdnyi ártér egészen örgróf Pallavicini-tulajdon lévén.

A 14,442 öl (27.389 méter) hosszú töltést a Pallavicini uradalom még 1835—1840-ben, tehát a Tiszaszabályozás előtt

felépítette. 1861—1876. évben a meglévő töltések, miután az ezeket elválasztó ányási part alacsonyynak bizonyult, összeköttettek, másrészt a védtöltés felső része is a hármashatártól fölfelé meghosszabbított.

A töltések a legszilárdabbak, mindazáltal az 1855. és 1876. évi árvizekkel nem tudtak dacolni s töltésszakadások álltak be.

A töltés építésére, annak fentartására s a szakadások kigazítására 1876. évig 875,509 frt adatott ki, egy hold ármentesítése tehát 56 frt 81 krba került.

A percsora-szegedi társulat az érdekeltek által egymást közt megállapított 6 pontból álló alapszerződés alapján 1856-ban alakult. Jelenleg ügyeit egy kormánybiztos vezeti, s teljesíti a közgyűlés és választmány teendőit.

A társulat feladata, a percsorai keresztgáttól a rőszkei magas partig terjedő 32,600 holdnyi ártért 46.68 kilométer hosszú védtöltései által mentesíteni. A védtöltések az ösmert tiszai legnagyobb áradások felett 1.60 méter magasak, 4 méter koronaszélességgel, 1 : 3 vizoldalt, 1 : 2 száraz oldalt lejtővel, és a szükséges patkakkal a szivárgás és közlekedhetés miatt ellátvák.

Ezen mentesítés mindaddig sikerült is, bár például, mint 1876. évben, a védtöltések megvédése igen nagy mérvű áldozatokba került, miután a társulati művek igen el voltak hanyagolva.

1876-dik év végeig a társulat összes kiadása 597,756 frt 30 kr. volt. Ehez járul még az alakuláskor átvett, s az érdekelteknek készpénz fizetés gyanánt beszámított régi töltéseknek 239,456 frtnyi értéke.

Az ármentesítés költsége tehát a fentartási kiadással együtt 837,212 forint 30 krajczárt tesz, egy holdra tehát 25 frt 68 kr. esik.

E társulatnál is szükséges lesz a töltéseket átalakítani, s a koronkint mutatkozó belvizek orvoslása iránt gondoskodni.

A mindszent-apátfalvi társulat. A mindszenti magaslattól a Tisza balpartján a Maros beömléséig, innen pedig a Maros jobbpartján Apátfalvaig terjedő árterület tulajdonosai 1846-ban megalakulván, képezték a téés-mindszenti érdekeltséggel együtt a „csongrád-balparti alsó tiszaszabályozó társu-

latot". E társulat később a „sártó-tápéi“, 1856. év óta pedig a „mindszent-apátfalvi“ nevet vette fel.

A társulat feladata, mint jeleztetett, az volt, hogy a Tisza balpartján és a Maros jobbpartján, a Maros beömlése fölött elterülő ártért e két folyó elárasztása ellen biztosítsa.

Az algyői révtől H.-M.-Vásárhely városáig az u. n. sártói országúti töltés már fennállott, valamint Csanád megyében is a Marosparton némi töltések léteztek. E két rendbeli töltések felhasználásával a sártói országúti töltéstől a Maros beömléséig, és onnan fölfelé a csanádmegyei marosparti töltésig, t. i. Tápé határáig látszott szükségesnek egy új töltés építése. Innen a „sártó-tápéi“ nevezet.

Az 1855. évi árviz azonban megmutatta, hogy a sártó-tápéi töltés nem elégséges, s hogy a tiszaparti töltésnek a mindszei magas partig való folytatása, a csanádmegyei töltéseknek pedig az apátfalvi határban levő „sárgapart“ magaslatig leendő kiegészítése szükséges.

Ezt az érdekeltek elhatározván, a jelzett végpontok után felvették az említett mindszent-apátfalvi nevet.

A társulati védtöltések hossza 68·19 kilométer. Ezen töltéseknek felépülésök óta sikerült az 57,131 holddal bevallott, az ártérfejlesztés szerint azonban 82,000 holdat tevő ártért mind- eddig megmenteni. Bár tagadhatlan, hogy e megmentés különösen 1876-ban, nagy erőmegfeszítést igényelt. Ekkor el is határoz- tatott, hogy a töltések az 1876. évi árvizszin felett 1·26 méter- nyire felemeltessenek. Az e részbeli munkálatok megindítatván, szép sikerrel haladnak előre.

A társulat töltései az ösmert legnagyobb tiszai áradások színe felett közel két méter magasságig lettek felemelve, legnagyobb részt vizoldalt 1 : 4, száraz oldalt 1 : 2 lejtővel ellátva, sűrű fűzeselésekkel védve.

A társulat összes kiadása 1876. év végéig 2.066,600 frt 13 kr., azaz a fizetési alapul szolgáló 57,131 hold terület után holdanként 36 frt 17 kr., illetőleg a fejlesztett 82,000 hold után holdanként 25 frt 20 kr.

A töltés-felemelési munkálatok körülbelől 220,000 frtba kerülnek. Az ármentesítés tehát a bevallott 57,131 hold után holdanként további 3 frt 85 krt, összesen 40 frt 02 krt, a fej-

lesztett 82,000 holdat véve fel alapul, holdanként 2 frt 68 krt, összesen 27 frt 78 krt igényel.

Felemlitendő még, hogy e társulat is egyike azoknak, melyek a belvizek által szenvednek. Nem csak saját hó- és eső-vizei károsítják, hanem különösen az utóbbi nedves években Arad, Békés, Csanád és Csongrád megyéknek a Szárazéren lefutott belvizei is pusztították az árterületnek egy tekintélyes részét. Hogy hasonló bajok ne forduljanak elő, a közmunka- és közlekedési ministerium rendeletére elkészült a Szárazér-csatorna terve, melynek feladata az volna, hogy nemcsak a Mindszent-apátfalvi társulat árteréről, hanem ezen kívül mintegy 94,500 holdnyi más területről is elvezesse a belvizeket, egyuttal pedig Aradtól kezdve H.-Mező-Vásárhelyig, a gazdag és nagy róna területnek a hajózás és öntözés előnyeit is biztosítsa.

Azon törekvések, hogy e mű egy alakulandó szárazéri társulat által létesíttessék, eddig eredményre nem vezetvén, a Mindszent-apátfalvi társulat saját belvizeinek rendezése céljából saját árterében csatornázásokat létesített, melyek az esetben, ha téli árviz nincs, a célnak teljesen meg is felelnek.

A g y á l a - n a g y r é t i m a g á n - e g y l e t. A vedresházi 90. számú tiszai átmetszés létesítése folytán a gyálai nagy rét szigetté válván, az érdekeltek ezen 4633 holdnyi sziget körül egy 24.74 kilométer hosszú töltést huztak, és hatósági engedély folytán szabályozási egyletet alakítottak.

Ezen magánegylet, miután az említett átmetszés még nem képződött ki, s így egészen övedzve van az anya Tisza és átvágás árvizeitől, sokat szenved az átfakadó, szivárgó vizektől e miatt ezen termékeny területnek rendszeres és sikeres műveltetésében nedves évek esetére akadályozva van.

A h o r g o s - m a r t o n o s i t á r s u l a t. Az 1863-ban megalakult társulatnak feladata a szentpéteri magas parttól Martonosig a Tisza jobbpartján levő 3073 holdnyi ártért mentesíteni. E célból 6.40 kilométer hosszú védtöltés építtetett 38,089 frt költséggel. Egy hold ármentesítése tehát 12 frt 39 krba került.

Ezen ártér birtokosai a Kárász-család és Martonos község levén, a társulati védtöltések nem egészen rendesen kezeltettek, társulati mérnökről nem gondoskodtak, a szegedi folyammérnöki

hivatalhoz fordultak veszély idején. Ez okból e társulat nem tekinthető szervezett társulatnak.

A szanádi magán-egylet Torontál megyében 1866-ban alakult meg. Tiszai árterülete 800 hold, ennek mentesítésére 47,584 frt kiadással 34,230 (233,483 köbméter) köb öl tartalommal 4508 (8·548 kilométer) öl hosszú töltés építettett. Egy hold ármentesítése tehát 59 frt 48 krba került.

Az ada-felsőréti magán-egylet Ada község határában 685 holdnyi tiszai ártért mentesített 3166 öl (6·003 kilom.) hosszú, 11,851 köb öl (80,836 köbm.) tartalmú töltéssel. Munkálataira összesen 27,202 frtot, holdanként e szerint 39 frt 71 krt adott ki.

Az első bácsi társulat 1846-ban alakult s a töltés-építést 1847-ben tényleg meg is kezdte. A társulat keretébe tartozik az ó-kanizsa-adorjáni, adorján-zentai, petrovoszello-ó-becsei és az ó-becse-földvári öbölzet, összesen 23,600 holdnyi árterülettel. E terület Tisza elleni ármentesítésére az 55·43 kilométer hosszban kiépített töltések szolgálnak.

Töltéseit minden egyes község saját határában és költségével tartja fenn.

A társulati töltéseknek magassága az ismert nagy tiszai áradások felett 1.30 méter magasságban, 4 méter koronaszélességgel, száraz oldalt 1 : 2, vizoldalt 1 : 3 lejtővel vannak kiépítve, a szükséges patkákkal a mélyebb helyeken ellátva.

Kezdetől 1876. év végeig volt a társulatnak 1.384,325 frt 46 kr. kiadása. Egy holdra tehát 59 frt 9 kr. esik. A töltések felmagasítása pedig körülbelől 50,000 frtot, azaz : holdanként további 2 frt 11 krt fog igényelni.

E költségek nagyon látszanak, azonban tényleg nem olyanok, mert daczára annak, hogy az ártéri földek haszonbérletéből idegen vállalkozók ki vannak zárva, a haszonbér átlaga 20 frt holdanként.

A társulati kiadások részint befizetések, részint a nyert 191,011 frt államsegélyből, s a felvett bankkölesönből fedeztettek.

A földvár-alsóréti társulat 1868-ban alakult.

A társulat feladata, hogy a Ferencz-csatorna jobbparti töltésétől a Tisza mentén Nadály községig terjedő töltés által 988 holdnyi terület a Tisza kiöntései ellen megvédessék.

A töltés 3·34 kilométer hosszban 108,600 frt költséggel el is készült. Egy hold ármentesítése tehát 1876. év végéig 109 frt 82 krba került.

A töltést a társulati tagok az ártérület 10 évi haszonélvezeteért maguk építették fel. E tiz év elmultával a töltés és árterület T.-Földvár birtokába megy át.

A II-dik építészeti egyesület 458,901 (198,060·823 hect.) holdnyi ártere Temesmegyében, a Maros balpartján Fenlakon kezdődik, s onnan lefelé a Maros torkolatáig, s folytatólag a Tisza balpartján a frányovai magas partig terjed.

Ezen nagy terjedelmű ártérnek mentesítése már 1816-ban, nagyobb erélylyel azonban 1822-ben indított meg, midőn a két folyómenti védtöltések építése a kirendelt megyei közmunkaerővel megkezdett. Ezen töltések 1840-ben el is készültek. Az ármentesítési munkálatok kiegészítéseül ugyanekkor Temes megyének a fenlak-perjamosi töltésszakaszt kellett volna kiépíteni. Ez azonban csak később történvén meg, a társulat kénytelen volt Perjámostól Nagyfaluig a megye határvonalán egy keresztöltést is építeni, mely azon oldalról Temes megyét az elárasztástól éveken át biztosította.

Az árvédelmi munkálatok mellett virágzó gazdaságok, költséges gazdasági épületek s gazdag kertészetek keletkeztek, piacra került a világkereskedelemben ismert bánáti búza, melynek legjobb talaja lett a mentesített ártér.

1855-ben azonban nagy csapás érte az ártért. A Tisza folyó rendkívül megáradt, a töltéseket több helyen áttörte, s a felvirult gazdaságokban nagy rombolásokat tett. A megsérült védtöltések azonban újra helyreállítottak, sőt 1858. évben Temes megyével az említett függő ügy is elintéztetvén, a társulat új életet kezdett, s tulajdonképen ez időtől tekinthető rendszeres társulatnak. Ügyei jól berendezettek. Az ártérfejlesztés, és annak alapján a kivetési kulcs (osztályozás) elkészült, a töltések jól gondoztattak, a belvizzabályozás is megindított, s a csapadék vizek leeresztése céljából mintaszerű jó szerkezettel bíró zsilipek készültek.

Utóbbi években azonban a társulati működés körül némi közönyösség mutatkozott. Az 1876. évi rendkívüli árviz által megrongált töltések helyreállítására a sok sürgetés, s a beállható

veszély jelzése daczára sem történt semmi, s ennek tulajdonítható, hogy 1877-ben a bekövetkezett töltésszakadás folytán az Aranka vidékén 30—40,000 hold elárasztatott. Ez időben azután a kormány kénytelen is volt kormánybiztost kiküldeni.

A társulat összes kiadása 1876. év végéig 3.108,378 frt 65 kr. volt, ebből egy holdra 6 frt 77 kr. esik. A töltések kellő kiépítése még 615,097 frtot, azaz: holdanként 1 frt 34 krt igényel. Az egész ármentesítés tehát holdanként 8 frt 11 krba fog kerülni.

Szép feladat vár a társulatra a belviz-szabályozás befejeztével is. Az ezen évtized elején mutatkozott rendkívüli esős években a szükséges tervezet elkészülvén, annak kivitele, mint jeleztetett, meg is indult, nevezetesen hat igen szép töltés építettett, a csatornázás azonban csak igen kis részben indított meg. E csatornázás 2.700,000 frttal, azaz: holdanként 8 frttal előirányoztatott. E költség nem tekinthető nagynak, miután a társulati ártér 1.971,752 frt tiszta jövedelemmel van becsülve, s a belviz-rendezés után ezen jelentékeny összeg az érdekeltek javára még szaporodni fog.

A harmadik építészeti egyesület 1859-ben alakult azon czélból, hogy a török-becsei, kumándi és tarrasi határban lévő 28,658 holdnyi ártérületet a Tisza kiöntése ellen mentesítse.

Töltései 276,898 köbméter tartalommal 10·18 kilométer hosszban ki is építették, még pedig természetbeni erővel. E munka értéke 81,189 frttal vehető fel. Készpénzben fentartási költségekre eddig 9,937 frt adatott ki. Az összes kiadás tehát 91,126 frt, holdanként 3 frt 18 kr. A töltések kellő helyreállítása még mintegy 20,000 frtot fog igényelni, miből egy holdra 69 kr. esik.

A nagy-becskereki társulat. A Tarrastól lefelé, a Torontál megye határszéleig terjedő 28,982 holdnyi tiszai ártér mentesítése czéljából, megyei közmunkaerővel készült ezelőtt 50 évvel egy közlekedési út gyanánt is felhasznált 25·14 kilométer hosszú töltés.

Az eleméri, nagybecskereki és écskai uradalmak e töltést saját határukban eddig mindig sikeresen fentartották, kivéven azon egy esetet, midőn 30 évvel ezelőtt a töltés átszakadt.

A társulat tulajdonképen 1858. évben alakult meg, rendszeresen pedig 1876. évben szervezkedett.

Az elkészült védtöltés köbtartalma 1.452,871 köbméter, pénzértéke pedig megközelítőleg 320,000 frt, melyből egy holdra 11 frt 4 kr. esik.

A további töltésépítések még körülbelől 170,000 frtot, azaz: holdanként 5 frt 86 krt igényelnének.

A belvizek rendezésére pedig 15,000 frt, tehát holdanként 52 kr. szükséges.

A titeli töltésépítési és fentartási egyesület feladata, a Csurogtól lefelé a Tisza torkolatáig, és onnan a Duna balpartján felfelé terjedő tiszadunai ártér mentesíteni.

A kitűzött cél elérése tekintetéből 1868. évben egy vállalkozó consortiummal szerződés kötött, mely szerint az a 2.728,397 köbméternyi, s 1.000,000 frt értékű védtöltést az 57,947 holdnyi ártér 20 évi haszonélvezeteért köteles kiépíteni.

A consortium az egyesületi 6 öbölzetben a következő töltéseket építette ki:

az I. öbölzetben	27·93	kilométernyi.
a II. "	6·82	"
a III. "	14·24	"
a IV. "	19·77	"
a VI. "	19·83	"

Összesen tehát kiépült 88·59 kilométer hosszú töltés. Az V-ik öbölzetben azonban mind ez ideig nem létesítették a töltésépítést.

A kész védtöltések fentartására 1876. évig kiadatott 69,105 frt 81 kr. Az utóbbi árvizek által azonban a töltések tetemesen megrongáltatván, tökéletes kiigazításuk mintegy 547,614 frtot fog igényelni.

A Szamos-szabályozó társulat. Kiterjed Szatmár megyének a Tisza, Szamos, Kraszna, Túr, Homorod és a Batár folyók által áztatott 453,184 holdnyi árterületére.

A szabályozás első mozzanatai, nevezetesen az ármentesítési törekvések a század elejére vezethetők ugyan vissza; mindazonáltal az általános szabályozás kérdése csak 1847-ik évben vette kezdetét.

Hogy ezen szabályozás az egész árterületre nézve összhangzásba hozassék, a nevezett évben az érdekeltek társulatba léptek, a nélkül azonban, hogy véglegesen megalakulhattak volna.

1852-dik évben a társulat felelevenítése újból megkíséreltetett, azonban csak 1857-dik évben valósított, mely évtől 1860-dik év végéig a szabályozási munkálatok egész erélylyel kezeltettek.

1861-dik évtől 1870-dik évig a szabályozás szünetelt s csak 1870-dik év után vétetett az állam részéről ismét folyamatba.

A teljesített munkálatoknál a pénzbeli kiadásokat az állam fedezte, a nyers munkaerőt pedig az érdekeltek szolgáltatták.

A szabályozás megindításától a jelen időig összesen teljesített, és pedig:

a) a Tiszánál. — Tisza-Becstől a Szamos torkolatáig a balparti védőtöltés $4\frac{1}{2}$ mértföldnyi (34.137 kilométer) hosszúságban 57,600 köb-öl (392,889.600 köbmét.) tartalommal s 86,400 frt értékkel;

b) a Szamosnál. — Kiásatott 23 átmetszés 11,350 öl (21,519.600 méter) hosszúságban, minek következtében a folyó 19,870 öllel (37,677.620 méter) megrövidített.

Ezen átmetszésekből kiemeltetett 214,500 köb - öl (1.463,104.500 köbméter) föld 516,250 frt költséggel.

Védőtöltés készített 21 mértföldnyi (159.306 kilométer) hosszúságban, 287,500 köb-öl (1.961,037.500 köbméter tartalommal) 431,250 frt értékben.

c) A Krasznánál, — hol az ecsedi láp elnevezés alatt ismert, s 120,000 holdat meghaladó mocsár kiszáritása czéljából $10\frac{1}{4}$ mértföldnyi (77.756 kilométer) csatorna-munkálatok történtek 72,400 öl (493,840.4 mét.) köbtartalommal s 108,600 frt értékkel.

Az annyi sikerrel megindított szabályozás gyors és biztos befejezése iránt a tárgyalások most vannak folyamatban és következő költség-szükségletet fognak igénybe venni, és pedig:

Az állam részéről:

A Tiszánál. — Meder-szabályozás 80,000 frt.

A Szamosnál ugyanily munkálatok 750,000 frt, összesen 830,000 frt.

A társulat részéről:

a tiszai védtöltésre 80,000 köb-öl (545,680 köbm.);

a Szamos töltéseire 878,000 köb öl (5.988,838 köbm.)

földmunka;

a Kraszna folyónál egyesítve a Homoróddal, kiszáritva az ecesdi lápot, 640,000 köb-öl (4.365,440 köbm.) földmunka;

a Túr és Batár folyók szabályozásánál 115,000 köb-öl (784,415 köbm.) földmunka. — Az utóbbi munkák összesen 2.669,500 frt költséget igényelnek.

A felső-bodroghi, vagy Ondova-Tapoly szabályozási társulat 1846-ban alakult a czélból, hogy az Ondova és Tapoly folyók, valamint a Ternova, Csicsoka és Helmetz patak mentében levő 52,143 holdnyi ártért mentesítse.

A czél elérésére 116.798 méter hosszú töltés szolgál. A társulat összes kiadása 1876. év végéig 563,428 frt volt, melyből egy holdra 10 frt 80 kr. esik.

A társulat működésében helyi viszonyok és érdekek miatt évek óta zavar állván be, jelenleg ott egy kormánybiztos működik sikerrel az ügyek rendbehozására.

A Gerje-Perje szabályozási társulat hosszabb alakulási kísérletek után 1875-ben alakult meg végleg, feladatul tűzvén ki magának, hogy a Gerje és Perje vizeinek szabad lefolyását biztosítsa, és a tószeg-palladies-várkonyi tiszai ártért ezen hátulról beléje ömlő belvizeitől megszabadítsa.

A 9732 holdnyi ártér mentesítése iránt azonban még eddig tényleges munkálatok nem tétettek, csakis a mérnöki előmunkálatok eszközöltetnek.

A z ar ad megyei k ör ö s - s z a b á l y o z á s i t á r s u l a t .

A Hunyad megyében eredő Fehér-Körös és a Biharmegyéből jövő Fekete-Körös Békésmegyében Békés városánál egyesülve, Kettős-Körös név alatt folynak Körös Tarcsáig, hol a Sebes-Körös is egyesülvén velük, onnan kezdve Hármaskörösnek nevezve folynak tovább, míg a Tiszát eléri.

A Hármaskörös egyik kiváló mellékfolyója a Berettyó, mely Mezőtúr alatt ömlik a Körösbe.

Mindezen vizek áradásai, növelve még más vizek áradásaitól is, nagymérvű károkat okoztak az általuk átfutott nagy területen.

Ezen vízkárok már a régi időkben felébresztették a hatóság figyelmét, s 1820-ban meg is indítottak azon műszaki munkálatok, melyek arra voltak hivatva, hogy a Kőrös-Berettyó vidék vizbajait orvosolják. 1820-tól 1835-ig az érdekelt megyék tetteleges szabályozási munkákat is létesítettek. Nevezetesen a káros malmok megsemmisítették, a medrek kitisztították, a mocsárokból vízlevezető csatornákkészítették, sőt helylyel-helylyel töltések is épültek már. — 1835-től 1840-ig hajtattott végre a Fehér-Kőrös aradmegyei részének szabályozása, 1840 és 1844 közt továbbá számos átmetszés ásatott a Kettős- és Hármaskőrösön.

Midőn végre a Tiszaszabályozás ügye megindult, a Kőrös-Berettyószabályozás is nagyobb mérvet kezdett öltetni, a társulati mozgalom itt is megkezdődött s úgy a mederszabályozás, mint az ármentesítés kérdése és kivitele tetemesen előre haladt.

A társulatok kezdtek megalakulni, a mederszabályozás és a töltések terve elkészült.

A Kettős- és Hármaskőrösön 52 átmetszés, a Fehér-Kőrös aradmegyei részén 10 átmetszés, a Fekete-Kőrösön Gyanától lefelé a Kettős-Kőrösön 79 átmetszés, a Sebes-Kőrösön 22 átmetszés s más egyéb folyamrövidítések és elvezetések tervezettek. Ezen tervezet, valamint a töltések tervei is 1856-ban helybenhagyatván, a mederszabályozási munkálatok megindították, s részint az érdekelt községek erejével, részint az állam által nyújtott segélyből a kitüzött átmetszési munkák nagy részben teljesítettek is. Gyula város és a Tisza folyó közti Kőrös-meder szabályozására az állam eddig kiadott 634,580 frt 41 krt. A községi és megyei erővel létesített 3.157,343 köbméternyi földkiemelés értéke pedig — köbméterét 29 krral felvéve — 915,629 frt. Ugy, hogy az összes medermunkálatokra 1.550,209 frt 41 kr. adatott ki.

A mederszabályozási munkálatok mellett létesítették a társulatok azután az ármentesítésre szolgáló töltésmunkálatokat. A társulatok képviselőiből 1870-ben alakult a Kőrös-Berettyó szabályozási központi igazgató-választmány, melynek feladata, a Gyulán levő kir. folyammérnöki hivattal együtt a szabályozás és ármentesítés egyöntetűsége felett örködni.

A társulatok közül az aradmegyei körösszabályozási társulat 1836 óta tartó készülődések után 1864-ben alakult meg rendszeresen a célból, hogy a Fehér-Körös balpartján, továbbá a Fehér- és Fekete-Körösök közt levő ártért mentesitse.

A társulati ártér 59,329 hold, a töltések hossza 127 9 kilométer, az összes építési, fentartási és kezelési kiadások 1876. év végéig 403,150 frt 56 krt tettek, melyből egy holdra 6 frt 79 kr. esik.

Ezen társulat töltései és műtárgyai különben az összes többi körös-berettyói társulatokkal összehasonlítva, a leggyengébbek, s hogy az árvizektől ezen körülmény daczára még sem szenvedett a virágzó gazdaságokkal biró ártér többet, azon körülménynek tulajdonítható, hogy itt a föld színének nagy esése folytán a kitoró árvizek a leggyorsabban lefutnak az alsóbb vidékre.

A hiányos művek jó karba helyezésére körülbelől 400,000 frt lesz szükséges. Ez holdanként további 6 frt 74 krt igényel.

A z a l s ó - f e h é r - k ö r ö s - s z a b á l y o z á s i t á r s u l a t 1854-ben alakult. Feladata a Fehér-Körös balpartján Aradmegye határától Békés városáig terjedő ártért, továbbá ugyancsak az Aradmegye határától a Fehér- és Fekete-Körösök összefolyásáig — e két folyó közt — elvonuló területet mentesíteni. 1855-ben az ármentesítési munkálatok megindultak, de abban hagytak. 1870. évben a társulat újra alakult, nagyobb tevékenység azonban ezután sem fejtetett ki, s az eredmény az lett, hogy az 1876. évi nagy árvíz az árterületet szerfölött megrongálta. Ekkor kormánybiztos rendeltetett ki a társulati ügyek rendbehozására. A kormánybiztos eljárásának azon sikeres eredménye lett, hogy a helyreállított töltések képesek voltak az 1877. évi árvíznek ellentállani.

A társulati ártér 54,564 hold. A töltések hossza 69,36 kilométer. A társulat kiadása alakulásától 1876. év végéig 283,168 frt 40 kr., melyből egy holdra 5 frt 19 kr. esik.

A n a g y s z a l o n t a i k ö r ö s - s z a b á l y o z á s i t á r s u l a t az érdekeltek szerződése alapján 1854-ben alakult. Célja: a Fekete- és Sebes-Körösök közt elterülő, valamint a Sebes-Körös jobbpartján lévő biharmegyei ártért mentesíteni.

A társulati ártér 151,343 hold, a töltés hossza pedig 134·25 kilométer. A munkálatokra, azok fentartására és védelmére 1876. év végéig 660,336 frt 26 kr. adatott ki. Egy holdra tehát 4 frt 36 kr. esik.

Ezen társulat töltései ezelőtt szintén rossz állapotban voltak, azonban újabb időben, különösen 1876 óta, a kiegészítési munkák nagy erélylyel rendszeresen folynak. Hogy a művek kellő állapotba jussanak, arra körülbelől 600,000 frtnyi költség lesz szükséges, mi holdanként további 3 frt 96 kr. megterhelést okozand.

A hosszufoki körös-szabályozási társulat 1852-ben alakult meg az érdekeltek által aláírt szerződés alapján. Célja a Fekete- és Kettős-Körös jobb partja, továbbá a régi Sebes-Körös és az élő Sebes-Körös bal partja közt Biharmegye szelétől a Sebes- és Kettős-Körös összefolyásáig terjedő 57·979 holdnyi ártért mentesíteni.

A védtöltések hossza 135·56 kilométer. A társulat összes kiadása alakulásától 1876. év végéig 636,561 frt 49 kr., melyből egy holdra 10 frt 97 kr. esik.

A társulati töltések és egyéb műtárgyak igen jó állapotban vannak, azok folytonosan igen jó karban tartatnak. E gondozás eredménye, hogy töltésszakadás soha sem történt, szükséges volna azonban a társulatnak tevékenységét a Kettős-Körös Békés és Tarcsa közt levő balpartjára is kiterjeszteni.

A kiegészítési munkák mintegy 100,000 frtot fognak igényelni, miből egy holdra 1 frt 72 kr. esik.

A berettyói szabályozási társulat az 1852-ben és 1853-ban alakult alsó- és felső-berettyószabályozási társulatok egyesüléséből keletkezett. Az érdekeltek által felvett szerződésben meghatározott feladata: a Berettyó összes ártereit, valamint Szeghalomtól a Berettyó régi torkolatáig, azaz Mezőtúrig terjedő Kettős- és Hármaskörösök ártereit is mentesíteni.

Az összes ártér 193,240 holdnyi. A töltések hossza 115·63 kilométer. A társulat kiadása pedig alakulásától 1876. év végéig 603,323 frt 19 kr., melyből egy holdra 3 frt 12 kr. esik. Ezen költségekből fedezte a társulat azon kiadásait is, melyeket egy nagy csatorna építése igényelt. E csatorna által a Berettyó Bakonyszegnél elfogatván, Szeghalomnál a Sebes-Körösbe ve-

zettetett. A társulat főgondját leginkább a csatornára és a jobbparti töltésekre fordította. Ez volt azután oka, hogy Mezőtúr és Szeghalom érdekeltjei kénytelenek voltak önálló műveket létesíteni, noha a társulatba tartoznak.

Az endrőd-túri körösszabályozási társulat a tagok kölcsönös szerződése alapján 1869. évben alakult a czélből, hogy a halásztelki társulatnak Endrőd mellett levő keresztöltése és a 23. számú körösi átmetszések közt fekvő 5094 holdnyi árterületet mentesitse.

A társulatnak van 11·25 kilom. hosszú töltése, s ki kell még építenie a 23. számú átmetszés mellett mintegy 4 kilométer hosszú töltést.

Alakulásától 1876. év végéig a társulatnak összesen 21,870 frt 14 kr. kiadása volt. E szerint tehát egy hold ármentesítése 4 frt 29 krba került.

A halásztelki körös-szabályozási társulat a kákafoki társulattal együtt, melyről alább leszen szó, képezte a szarvasi társulatot. 1855-ben alakult, s az Endrőd község közelében levő keresztöltéstől kezdve a hármaskörös balpartján Szarvas városáig épített 18·26 kilométer hosszú töltés által 11,458 holdnyi ártért mentesített. Egy hold mentesítése 2 frt 52 krba került. A védművek ezen társulatnál is kitünő állapotban vannak. A társulatnak a kákafokival együtt 1876. év végeig 114,583 frt 87 kr. közös kiadása volt.

A kákafoki körös-szabályozási társulat a halásztelkivel együtt képezte ezelőtt a szarvasi társulatot. Alakult 1846-ban. Feladata, hogy 9·06 kilométer hosszú töltés által Szarvas város és T.-Szt.-András közt a Hármaskörös balpartján 33,869 hold ártért mentesítsen. Töltései igen jó állapotban vannak. Egy hold ármentesítése 2 frt 52 krba került.

A pélygyula-csabai élővizvezető csatornatársulat. A körös-szabályozási társulatok elsejénél jelzett mederszabályozási munkálatok egyike volt az is, hogy a Fehér-Körös egy csatorna által, mely Gyulaváritól közel Békés városáig terjed, elvezettetvén, a Gyula, Csaba és Békés városok alatt folyt Körös holt mederré vált. E községek az élőviztől fosztatván meg ez által, az érdekelték 1864-ben társulattá

alakultak a czélből, hogy a nevezett községeket élővizzel ellássák, és e végből a Nádormalom csatornától a régi Körös mederbe csatornát ássanak és azt fentartsák.

E csatorna hossza 8·15 kilométer hosszú, s mindkét oldalán vannak apróbb töltések, melyek a csatorna vizének fentartására szolgálnak és más vizeknek a csatornába való bevezetését megakadályozzák.

A társulat összes kiadása alakulásától kezdve 1876. év végéig 25,279 frt 48 kr. volt.

A z a p a t i n - s z o n t a i v é d g á t - t á r s u l a t 1862-ben alakult a czélből, hogy az apatin-szontai 10,000 holdnyi ártért véd-töltések által a Duna ellen biztosítsa. Töltéseinek hossza 10,210 méter. Az összes kiadások 535,000 frtra rugnak, melyből egy holdra 53 frt 50 kr. esik.

A b a l a t o n - s z a b á l y o z á s i társulat 1847-ben alakult. Feladata a Balaton tavát alább szállítani és ez által a tó rendes medrét övedző posványokat kiszáritani és hasznavehetőkké tenni.

A társulatnak van 35,788 hold ártere. Kisajátításokra és munkálatokra, kezelésre kiadott a társulat 1876. év végéig 208,753 frtot, ebből egy holdra esik 5 frt 84 kr.

A s i ó b e r k i társulat 1847-ben alakult. Feladata a Sió folyam szabályozása, ez által 4,066 hold árterének megmentése és csatornájának fentartása.

A társulat összes szabályozási költségei 1876. év végéig 345,065 frtot tesznek. Ebből egy holdra 84 frt 89 kr. esik.

A k o r e s i n a - s z a b á l y o z á s i társulat 1875. évben alakult. Célja a Somogy megyében levő koresinai völgy felső részén összegyűlő és a koresinai völgyön leomló vizek áradásai ellen, e völgytől kezdve le egészen a dráva-kereszturi holt Drávaig egy szabályos csatornát készíteni, ezen az árvizeket a Drávába vezetni, s ez által mintegy 4818 holdnyi árterületet mentesíteni.

A cél elérésére 25,705 méter hosszú csatorna készült, mely 1877 végén fölülvizsgáltatott.

1876 végéig a társulat összes kiadása 26,180 frt 43 kr. volt, melyből 1 holdra 5 frt 43 kr. esik.

A Kapos-, vagy Zichy-csatorna társulat még 1820-ban alakult azon czéllal, hogy a Kapos-csatorna fentartásával 25,153 holdnyi ártért az árvizektől mentesítsen, illetve kiszáritson.

Összes kiadása 1876. év végeig 349,107 frt 1 kr. volt. Ebből egy holdra 13 frt 87 kr. esik.

A felmaros-szabályozási társulat 1867-ben alakult. Czélul tűzte ki magának a Maros folyón levő tutajozás emelését. E végből oda működik, hogy a Maros medre Gyergyótól Szászrégenig szabályoztassék, a mederben levő tutajozási akadályok elháríttassanak s oly művek ne építtessenek, melyek a tutajozást akadályozhatnák.

A társulat eddig összesen 16,252 frt 8 krt adott ki.

A Széviz-szabályozó társulat 1842-ben alakult. Szabályozási tere a Zala megyében levő Pölöskefőtől a Zala folyóig terjed. Az 5682 holdnyi ártér mentesítése czéljából a Szent-Mihály-Pölöske szévízi tó leszállítására a fő- és mellécsatornák az alakulás ideje után nem sokára elkészültek, fentartásukra azonban nem sok gond fordított, mignem 1868-ban a szabályozás ügye új lendületet vett, s a csatornák újra kiásattak, különösen a Pölöskefőtől a Szévizig terjedő főcsatorna helyrehozása iránt történt intézkedés.

A társulat összes kiadása eddig körülbelől 91,439 frt 89 kr. volt, melyből egy holdra 16 frt 9 kr. esik.

A Kogyár-berket-szabályozó társulat 1836-ban alakult, feladatául tűzve ki az érdekeltek által aláírt alapszerződésben, hogy a kanizsai berekben ásott főcsatornát újra kiásatja s jó karban fentartja, s ez által 8,000 holdnyi ártért mentesít. A czélzott művelet, s ezzel együtt mintegy 30,000 m. töltés elkészült. A kiadott költségek azonban biztosan nem határozhatók meg, miután a munkálatok sok ideig községenként a községek által is létesíttettek.

A Foglár vizet szabályozó társulat 1853-ban alakult azon czéllal, hogy a Foglár tavat lecsapolja, a mocsárokat kiszáritsa és a kapcsolatos iszaphordó patakokat szabályozza.

A szükséges fő- és mellécsatornák, valamint a 13,050 méter hosszú társulati töltések 1870-ig mind elkészültek. Ez idő óta azonban kevés gondozásban részesültek.

A társulatnak van 897 hold ártere. Összes kiadása 26,413 frt 95 kr., ebből egy holdra 29 frt 44 kr. esik.

A Zala-szabályozási társulat. A Zala folyó alsó völgyének birtokosai 1876-ban társulattá alakultak, hogy birtokaikat az áradástól megmentsék.

A szabályozás alá veendő mintegy 9,295 holdnyi árterület a Kis-Balatonnál kezdődik és terjed a hidvégi, magyarodi, zalavári, szabasi, bárándi, esztergályi, sármelléki, zala-apáti, szentgyörgyvári, hosszúfalusi, bokaházi, újfalusi, csáni, kehidai, kustáni határokon felfelé a kehidai töltésig. Az ármentesítési cél elérésére csatornázási műveleteket létesítendő a társulat, s a Kis-Balaton víztükrének alább szállítását is munkakörébe vonja.

A czinceza-szabályozási társulat 1871-ik évben alakult. Célja a Czinceza-patak szabályozása és ez által mindazon birtokoknak, melyek eddig ennek vizei s áradásai által gyakran károsítottak, az árviztől való megóvása és a beömlő belvizek gyorsabb levezetése által a közelebb fekvő birtokoknak is javítása.

A társulatnak van 1830 hold ártere s 16,000 méter hosszú töltése. Működése eddig oda terjedt, hogy néhány kanyart átmetszett, s a patak medrét szélesítette és mélyítette. A társulati tagokra 1876-ig 12,478 frt vettettet ki. Egy holdra tehát 6 frt 81 kr. esik.

A Csallóközben három oly társulat van keletkezében, melyek működése már a közelebbi időben várható.

1. A felső-csallóközi ármentesítő társulat. Ennek feladata a Pozsonymegyéhez tartozó Csallóközben levő töltések helyreállítása és kiegészítése, s jó karban leendő fenntartása, és ezáltal a csallóközi szigetnek ármentesítése. A társulat eddig 54,827 méter hosszú töltéssel rendelkezik.

2. Az alsó csallóközi és csillizközi ármentesítő- és egyesült alsó-csallóközi belvizlevezető-társulat.

Feladata az alsó pozsonymegyei, továbbá a győr-, komárommegyei és a komáromvárosi Csallóközben a Duna, Vág és kis Duna mentén levő 101,271 méter hosszú töltések helyre-

állítás és kiegészítése által 196,177 (84,669·630 hect.) holdnyi ártért mentesíteni.

Ezen társulat — miután a Csallóköz az árvizek elterjedésére nézve egyérdekű árterületet képez — szoros összefüggésben van az előbbenivel. Az egyöntetű működés céljából egy központi felügyelő-bizottságot alakít a két társulat.

3. A csillizközi belviz-levezető-társulat.

Ennek feladata a mintegy 15,804 holdnyi területet pusztító belvizeket rendezni.

A sárközi Duna-védgát és csatornázási társulat 1872-ik évben alakult meg, feladatául azt tűzvén ki, hogy a Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében levő úgynevezett Sárköz vidékét a Duna folyam téli és nyári kiöntései ellen a Duna-Patajtól Bajáig terjedő védtöltés által megvédje, s az ottani belvizeket is csatornázás által megszüntesse.

A Duna minden középszerű áradása alkalmával elárasztván a 140,344 holdnyi ártért, már az ötvenes években üdvös mozgalom indult meg ezen károk orvoslása céljából, és Fajsztól Szt.-Istvánig a védtöltések még a múlt évtizedben elkészültek, s az elkészült töltések részint az érdekeltség bizottsága, részint a megyei hatóság által kezeltettek.

Ily helyzetet, s mintegy 56,893 méter töltést örökölt a társulat, midőn az említett időben megalakult.

A társulat kiadása alakulásától a mostani időig összesen 75,226 frt 59 kr. volt. Ebből töltésépítésre, fentartásra és kezelésre 45,700 frt 70 kr. adatott ki. Miután a fentebbi ártérből mintegy 120,000 hold van érdekelve az ármentesítés által, esik egy holdra 38 kr. A további 29,525 frt 89 kr. a belvizesatornázásra fordított, melynél az ártérből 20,000 hold van érdekelve. Ezen utóbbi ártér egy holdjára tehát 1 frt 47 kr. esik.

A paks-gerjéni védgát-társulat még 1837. évben alakult. Célja a Pakstól Gerjénig terjedő 16,198 holdnyi területet a Duna kiöntései ellen megvédeni. E célból eddig 14,047 méter töltés emeltetett, s még 10,864 méter új töltéssel fog kiegészíteni.

A kiadások biztosan nem tudhatók, miután több éven át a megyehatóság közmunkaerővel építtette a védtöltést.

A szegszárd-báttai védgát-társulat azon ezéllal, hogy a Tolnától Báttáig elnyuló 52,970 holdnyi árterületet a Duna áradásai ellen biztosítsa, megalakult 1869. évben.

A kitűzött cél elérésére 37,586 méter hosszú töltés építetett.

A társulat összes kiadása 1876-ik év végéig 507,096 frt 60 kr. Ezt fölosztva az 52,970 holdnyi ártérre, esik egy holdra 9 frt 56 kr.

A Marczal-szabályozási társulat 1861-ben alakult, 1872-ben pedig az 1871-ik évi XXXIX. t. cz. értelmében újra szervezkedett. Célja a marczalvölgyi ártér szabályozása, és a mennyire haszonnal lehetséges, öntöző csatornák létrehozása által folytonos haszonvehető állapotban leendő fentartása.

Az ártért a Marczal folyó, Bitva, Halagos, Hunyor, Mosó, Kodó, Czinca, Bakonyér, Csonkota, Köhid, Csurgosvölgy, Sebesér, Tördemicze, Bakonyér, Gerencze, Tapolca vizek mellett fekvő és vízmentes magaslatok által határolt 19,058 holdnyi terület és a közbe eső szigetek képezik, a mennyiben a Marczal áradása ezekre visszahatással van.

A kitűzött cél elérésére szolgál 165,807 méter hosszú töltés. A kiadások 1876. év végéig 252,348 frt 6 kr-ra rugtak. Ebből egy holdra 12 frt 71 kr. esik.

A Rába-szabályozó társulat. Az 1873. évben alakult társulatnak feladata Győr, Sopron, Veszprém és Vas-megyék, valamint Győr városa területén a Rábának, mint főfolyamnak, továbbá az említett törvényhatóságok, úgy Moson-megye, Sopron és Rust városok területein a Rába által táplált, ezzel okozati egybeköttetésben levő Kis-Kába, Rábeza, Répcze, a Marczal végszakaszának stb. mellékfolyóknak, nemkülönben a Fertő tavának, a Hanságnak, s egyéb belvizeknek tényleg összefüggő ártereit a mai kor műveltségének, az ipar, kereskedelem és a magasabb gazdaszat kívánalmainak megfelelő együttes és összehangzó, mégis az egyes vizek vagy vidékek ártereinek külön sajátságait tekintetbe vevő mentesítése, s egyelőre ezen mentesítést és szabályozást magára a Rábára nézve Paty községig létesíteni.

A kitűzött cél elérésére a társulat már több malomgátat megszüntetett, illetőleg kisajátított, továbbá a szabályozási

munkákról is nagyobb szabású tervezetet készített, s az ártér-fejlesztési munkálatokat is nagy részben befejezte.

A szabályozás által egyelőre körülbelől 469,333 holdnyi terület fog mentesített, s az állandó gazdaságnak átadatni.

A társulatnak 1876. év végéig 125,882 frt 93 kr. kiadása volt, ebből egy holdra 26 kr. esik.

A Nádorcsatorna-társulat egyike a legrégebbi társulatoknak. 1827-ben alakult a Sár és Sió vízvezető árkanak és töltéseinek fentartása céljából. Műveleteit, melyek 2.024,345 forintba kerültek, már 1829. évben befejezte, azóta pedig leginkább csak kisebb fentartási munkák teljesítettek.

A társulat árterülete 69,805 hold levén, egy hold ármentesítése 29 frtba került.

Töltéseinek hossza 76,000 méter.

A Vág jobbparti ármentesítő- és belvízvezető-társulat. 1876. év óta tapasztalható ezen társulat keretében az ármentesítést célzó mozgalom. A társulati működés azonban még nem indított meg az alakulás körül fennforgó nehézségek miatt.

Feladata leendő a társulatnak Gutától Szeredig, a Vág jobbpartján emelendő és helyreállítandó töltések által 114,635 hold ártért mentesíteni, s a belvizeket szabályozni, s az úgynevezett Dudvágot rendezni.

A társulat keretében fennáll már 62,204 méternyi töltés. A munkálatok körülbelől 1.270,218 frtot fognak igényelni.

A Vág balparti 1-ső ármentesítő társulat 1875. évben alakult a célból, hogy az Érsekujvár, Guta és Keszegfalva irányában vezetendő Nyitra-Zsitva-csatorna által, s az ezen csatornának a Vágba való beömlésétől Sopornyaig, illetőleg Szered tájáig létesítendő és helyreállítandó töltések által 69,555 holdnyi ártért a Vág, Duna és Nyitra-Zsitva kiöntései ellen biztosítson.

A társulat alapszabályai az utóbbi időben hagyatván helyben, működéséről alig lehet valamit feljegyezni.

A társulat kezelése alá 42,291 méter hosszú töltés került.

A társulat töltésezési és belvízi munkálatai 340,000 frtot, a Nyitra-Zsitva-csatorna létesítése pedig körülbelől 637,000 frtot fognak igényelni.

A Temes-bégavölgyi vízszabályozási társulat 1871-ben alakult. Célja és feladata a Temes és Béga folyók völgyének egymással összeköttetésben álló kisebb-nagyobb folyói, erei és csatornáinak együttes, illetőleg egyöntetű szerves szabályozása és ezáltal a Temes-Bégavölgynek árvizek elleni biztosítása. Ugyanis a

Temes folyónál

1. magának a főfolyónak, s az oda beömlő Temesina, Poganis, Berzova mellékfolyóknak s kisebb patakoknak mederrendezése és védtöltésekkel való ellátása.

2. Ezzel kapcsolatban az u. n. Alibunár mocsárnak teljes kiszáritása, az azt tápláló patakoknak a Temesbe való vezetése által.

3. A Temes legalsó szakaszának Botostól Pancsováig leendő hajózhatóvá tétele. A mederrendezés itt államköltségen történik.

A Béga folyónál

4. magának a főfolyónak s a Beregszó mellékpataknak ártalmatlanná tétele töltések és mederszabályozások által, s ezzel a Temes és Torontál megyékben elterülő nagy lapályoknak állandó kiszáritása.

5. A Béga és Temes közt már a múlt századból fennálló topolovecki árviz-mérséklő műtelepzetnek további kifejtése által a Temesváron alóli 114 kilométer hosszú — szintén még a múlt században hajózhatóvá tett — alsó Béga-szakaszon, vagyis az u. n. Béga-csatornán a hajózhatóvá való berendezést fejleszteni és tökéletesíteni, s egyuttal a Bánát legjelentékenyebb városát, Temesvárt az árvizek ostromlásai ellen megvédeni.

Az ártér 554,163 hold, mely azonban még valószínűleg szaporodik, miután az ártérfejlesztés még nincs befejezve.

A cél elérésére az átvett 120·57 kilométer régi töltésbetudásával eddig 577·32 kilométer hosszú töltés emeltetett. Medermélyítés 65·17 kilométer hosszban történt, új csatorna 27·12 klm., átmetszések pedig 31·88 kilométer hosszban létesítettek.

Van ezen kívül a társulatnak két zsilipje, 53 alagesöve és 12 hidja. Ezen munkálatokon kívül az állam is tetemes átmetzési munkákat létesített.

Alakulásától 1876. év végéig volt a társulatnak 4.653,824 frt 24 kr. kiadása. Ebből egy holdra 8 frt 39 kr. esik.

A társulatok által elért eredmény a következő táblázatban van összefoglalva:

Tétel	Az ármentesítő társulat neve	Megalakult	Az ármentesített terület		A fölépített fölterés hossza méterekben	Az ármentesítési kiadások kezdettől 1876. év végeig		A védtöltések kiépítésére megközelítőleg még szükséges	
			1200 öles holdakban	hektárokban		összesen frt	holdanként frt kr.	összesen frt	holdanként frt kr.
1	A osallóközi társulatok		211,981	91,491	156·10				
2	A sárközi dunavédgát-társulat	1872	140,344	60,572	56·89	75,226	59		
3	A paks-gerjени védgát-társulat	1837	16,198	6,991	14·05				
4	A szegszárd-báttai védgát-társulat	1869	52,970	22,862	37·59	507,096	60	9	56
5	A marczal-szabály. társulat	1861	19,058	8,225	165·81	252,348	06	12	71
6	A rába-szabály. társulat	1873	469,333	202,563		125,882	93		26
7	A nádorcsatorna-társulat	1827	69,805	30,128	76·00	2,024,345		29	
8	A Vág-jobbparti árment. társulat		114,635	49,476	62·20				
9	A Vág-balparti első árment. társulat	1875	69,555	30,020	42·29				
10	A temes-bégavölgyi vizsz. társulat	1871	554,163	239,176	577·32	4,653,824	24	8	39
11	A beregi társulat	1847	222,617	96,081	94·55	1,233,658	15	5	54
12	A bodrogközi társulat	1846	194,444	83,922	140·80	3,083,429	63	15	80
13	A felső-szabolcsi társulat	1846	100,000	43,160	70·17	2,382,946	71	23	82
14	Az alsó-szabolcsi társulat	1846	407,477	175,866	141·18	2,439,387	09	5	98
15	Az örvény-abádi társulat	1859	23,993	10,355	29·87	853,301	86	35	56
16	A szalók-tiszabeői társulat	1846	7,964	3,437	20·53	442,720		49	26
17	A fegyvernek-szakállasi társulat	1863	1,500	650	3·17	55,695	62	37	13
18	A török-szt.-miklósi társulat	1851	17,764	7,667	26·85	496,187	78	27	93
19	A heves-szolnok-jászvidéki társulat	1852	145,467	62,783	94·13	1,596,214	30	10	97
20	A szolnok-csongrád jobbparti társulat				25·20				
	a) Ó-Kécske-Szikra öbölzet	1863	7,514	3,243		160,953	58	21	42
	b) Szikra-alpári öbölzet	1863	1,379	595		33,663	65	24	41
						1,270,218			11 08
						977,000			14 04
						200,000			— 89
						200,000			— 103
						1,000,000			— 10
						143,000			— 5 96
						53,822			25 35 88
						30,289			78 1 70
						500,000			— 3 44
						15,966			82 2 12

Tétel	Az ármentesítő társulat neve	Megalakult	Az ármentesített terület		A fölépített töltés hossza méterekben	Az ármentesítési kiadások kezdettől 1876. év végéig		A védtöltések kiépítésére megközelítőleg még szükséges	
			1200 □ öles holdakban	hektárokbán		összesen frt	holdanként frt	összesen frt	holdanként frt
21	A szolnok-csongrád balparti társulat . ehhez Czibak-Sáp	1863 1871	14,465 4,329	6,243 1,868	32.43 5.20	277,823 134,486	75 20	17,505 2,502	24 76
22	A csongrád-felgyői társulat	1855	4,566	1,971	9.58	102,962	—	—	—
23	A bökény-mindszenti társulat	1856	20,266	8,747	29.40	1,084,110	—	180,000	—
24	A csány-percsőrai társulat	1856	15,394	6,644	27.39	875,509	—	420,000	—
25	A percsőra-szegedi társulat	1856	32,600	14,070	46.68	837,212	30	220,000	—
26	A mindszent-apátfalvi társulat	1846	57,131	24,658	78.19	2,066,600	13	—	—
27	A gyála-nagyréti társulat	1856	4,633	2,000	24.71	—	—	—	—
28	A horgos-martonosi társulat	1863	3,073	1,326	6.40	38,089	—	—	—
29	A szanádi magánegylet	1866	800	345	8.54	47,584	—	—	—
30	Az ada-felsőréti magánegylet	—	685	296	6.00	27,202	—	—	—
31	Az első bácsi társulat	1846	23,600	10,186	55.43	1,384,325	46	50,000	—
32	A földvár-alsóréti társulat	1868	988	426	3.34	108,600	—	—	—
33	A 2-ik építészeti egylet	1858	458,901	198,061	176.30	3,108,378	65	615,097	—
34	A 3-ik építészeti egylet	1859	28,658	12,369	10.18	91,126	—	20,000	—
35	A nagy-becskekerei társulat	1858	28,982	12,509	25.14	320,000	—	170,000	—
36	A titeli ármentesítő társulat	1868	57,947	25,010	88.59	—	—	—	—
37	A Szamos-szabályoz. társulat	—	453,184	195,775	193.43	—	—	2,669,500	—
38	A felső-bodrogi társulat (Ondova-Tapoly szab.)	1846	52,143	22,505	116.79	563,428	—	—	—
39	A gerje-perje szab. társulat	1875	9,732	4,200	—	—	—	—	—

Tétel	Az ármentesítő társulat neve	Megalakult	Az ármentesített terület		A fölgéptett föltes hossza méterekben	Az ármentesítési kiadások kezdettől 1876. év végéig		A védtöltések kiépítésére megközelítőleg még szükséges	
			1200 □ öles holdakban	hektárokbán		összesen frt	holdanként frt	összesen frt	holdanként frt
	Athozat								
40	Az aradmegyei kőrösi társulat	1864	59,329	25,606	127.91	403,150	56	400,000	674
41	Az alsó fehérikőrösi társulat	1854	54,564	23,550	69.36	283,168	40	400,000	733
42	A nagyszalontai-kőrösi társulat	1854	151,343	65,319	134.25	660,336	26	600,000	396
43	A hosszúfoki-kőrösi társulat	1852	57,979	25,024	135.56	636,561	49	100,000	172
44	A berettyó-szabályozási társulat	1852	193,240	83,402	115.63	603,323	19	600,000	310
45	Az endrőd-túri-kőrösi társulat	1869	5,094	2,199	11.25	21,870	14		
46	A halásztelki-kőrösi társulat	1855	11,458	4,945	18.26	114,583	87	4,207	36
47	A kákafoki-kőrösi társulat	1844	33,869	14,618	9.06			12,310	36
48	A péld-gyula-csabai élővizvezető csatorna-társulat	1864				25,279	48		
49	Az apatin-szontai védgát társulat	1862	10,000	4,316	10.21	535,000	..	53 50	
50	A balaton-szabályozási társulat	1847	35,738	15,446		208,753	..	5 84	
51	A sióberki társulat	1847	4,066	1,755		345,065	..	84 80	
52	A kocsina-szabályozási társulat	1875	4,818	2,079		26,180	43	5 43	
53	A Kapos- vagy Zichyecsatorna-társulat	1820	25,153	10,856		349,107	01	13 87	
54	A Felmáros-szabályozási társulat	1867				16,252	08		
55	A Széviz-szabályozási társulat	1842	5,682	2,452	30.00	91,439	89	16 09	
56	A Kőgyár berket szabályozó társulat	1836	8,000	3,450		26,413	95	29 44	
57	A Foglár vizet szabályozó társulat	1853	897	344	13.05				
58	A Zala-szabályozási társulat	1876	9,295	4,012					
59	A Czinca-szabályozási társulat	1871	1,830	790	16.00	12,478		6 81	
	Összesen		4,792,643	2,068,675	3,458.96	35,843,280	83	10,871,418	85

Meg kell emlékeznünk a 30¹/₂ mértföld hosszú Ferencz-csatornáról, *) mely legnagyobb vízi építményeink között foglal helyet. Ez négy részből áll, a régi csatornából, a sztapár-újvidéki öntöző-, a baja-bezdáni tápcsatornából, s a Sugovicza Dunaágból. Feladata a duna-tiszai hajózási utat megrövidíteni, s egyrészt az általa átmetszett vidék sok fölösleges vizeit elvezetni, másrészt pedig a szárazságban szenvedő területeket öntözés által a szükséges vízzel ellátni. A régi csatorna a Tiszát a Dunával köti össze Földvár és Bezdán közt, s a hajózási utat 30 mértfölddel rövidíti. E csatornát 1795—1801-ben 4 millió váltó-forint költséggel egy részvénytársulat építette, s kezelte 1842. évig. Ekkor az államkincstár vette tulajdonába, s birta 1871. augusztus hóig, midőn a Türr István tábornok által alakított részvény-társulat vette át. Az államkincstár a régi csatorna fentartását kitelhetőleg istápolta, például 1851-től 1861-ig új építményekre 1.281,813 forintot, a létező műtárgyak fentartására pedig 433,342 frtot költött. E csatornának jótékony hatása általánosan ismeretes, a többek közt egy nagy hiánya volt azonban, hogy a Duna kis vizállásával gyakran kevés vize lévén, a hajózás akadályoztatott. E hiányok indították a törvényhozást arra, hogy az 1870: XXXIV. és az 1873: XVII. t.-cz. alapján a csatornát az említett részvény-társulatnak 75 évre átadta. A társulat a régi csatornát helyreállította, s a fentebbi három új részét is 1875. év végéig kiépítette. Az egész csatorna építési költsége 10.045,000 frtra volt előirányozva, a régi csatorna helyreállítása 2,479,140 frttal, a sztapár-újvidéki új csatorna építése 4.585,970 frttal, a baja-bezdáni tápcsatorna 1.969,018 frttal, a Sugovicza átalakítása 512,902 frttal, s a régi csatorna meghosszabbítása, — mely azonban még nem létesített — 498,151 frttal.

A régi csatorna 15·59 mértföld hosszú s 5 tartányra van osztva, vízmélysége 6 láb, fenékszélessége Verbászig 36 láb, onnan a Tiszáig a többi tartányok a szélesebb Bara mederben vonulnak tovább. A hajózást 6 szekrényzilip közvetíti, ezen kívül a belvizek levezetésére is több zilip építettett. A csatorna

---

*) A F e r e n c z - c s a t o r n a. Andrassy Gyulától. Felolvasatott a mérnöki és építészeti egyletben 1878. január 23. és 26-án.

partjai 1 : 1 és 1 : 1¹/₂ lejtővel vannak ellátva. A csatornai épületek száma 53, a közlekedést pedig a csatornán keresztül 27 hid közvetíti.

A 4 tartányra osztott sztapár-újvidéki csatorna 9 mértföld hosszú, fenékszélessége Kulpinig 36 láb, onnan Újvidékig 30 láb, a víz mélysége 6 láb. Itt 4 szekrényzilip és Sztapárnál egy vízszabályozó kapu, továbbá 5 alagerész stb. és 31 hid van.

A baja-bezdáni táp- és hajózási csatorna célja a hajózáson kívül az, hogy a Ferencz-csatorna többi részét a szükséges vízzel mindenkor ellássa. E csatorna a vizet a Sugovicza-ágból nyeri, hossza 5⁷/₈ mértföld, egy tartányt képez, vízmélysége 6 láb, fenékszélessége az ásott szakaszon 36 láb, a felhasznált baracskai dunaágban pedig 30 öl. Ezen csatornán szintén több műtárgy van, köztük a csatorna egyik legkiválóbb műtárgya a bajai tápszilip.

A Bajánál kiágazó s Szeremlénél a Dunával ismét egyesülő Sugovicza dunaág 1050 öl hosszban szintén csatornává alakítottatott, s Baja városánál levő kanyarja átvágatván, ott egy 7600 □ öl területű, 20—50 öl fenékszélességű kikötő építettett.

Mіндеzen munkálatok a Ferencz-csatornát oly állapotba helyezték, hogy forgalma, bevétele mindinkább fokozódik.

Végre nem kis fontosságúak azon számtalan magán vízi-ügyek, a melyeket első fokban az egyes törvényhatóságok saját hatáskörükben, s azon — sokszor több ezer forintnyi értéket érintő — belvizi ügyek sem, melyeket első fokban a törvényhatóságok első tisztviselői intéznek el.

Következő második cikkünkben a most ecsetelt eredményt szándékozunk birálat alá venni, s a további teendőkről szerény véleményünket előadni.

DÉKÁNY MIHÁLY.

A KELETI VILÁGKERESKEDÉS JÖVŐ ÚTVONALAI.

Már a legrégebbi időkben a Dunavölgy képezte Ázsia és Európa népei közt azon fővonalat, melyen egymással érintkeztek és a melyen az akkori világkereskedelem zöme mozgott, és ez volt ok, a mely egyik a Kárpátok alatt elkerülő sík földet a különböző népfajok előtt oly nagyon becsessé tette, ezért folytattak egymás közt annak birtokáért irtó élet-halál küzdelmet. Így volt ez őseink megtelepedése után is századokig, s Pozsonyt, Budát, Zimonyt, Nándorfehérvárt, majd Szebent, Brassót stb., már a tizenkét-tizenharmadik században buja felvirágozásra segíté a rajtok keresztülvonuló világkereskedelem. A tengeri kereskedelem ekkor még jóformán parti hajózásra szorítkozott csupán s a ki elkerülheté, nem bizta életét és értékes árúit Neptun szeszélye-kegyére, hiszen még Balduin kereszties hadai is hazánkon keresztül vették útjukat Európa legnyugatibb részeiből kelet felé.

A tengerészet azonban rövid időn nem várt óriási fejlődést vett Velence és Genua kalmár-királyainak vezetése alatt; Ázsia nyugotán a török faj vette át az uralmat az arab néptől, mely új uralom fanatizmusa aztán csakhamar kiölt keleten minden üzleti tevékenységet s komor sivatagokká változtatta át Kis-Ázsiának még a görög-perzsa korszakból fennmaradt virágzó vidékeit. Majd a pusztítás daemona Bizancz bevételével áttört Európába is, s kelet és nyugot közt megszakasztott minden érintkezést, míg végre a szerencsétlen mohácsi csata után hazánkat is előzőnőlvén, hosszú időre kitörölt bennünket az élő, a számításba jöhető nemzetek sorából.

Nem kevésbé végzetes volt ennél a világkereskedelemnek átalakítására Amerikának felfedeztetése, a keleti irányra nézve pedig a Jóreménység fokának 1486-ban Diaz Bertalan és 1497-ben a nála még nagyobb hírűvé vált Vasco de Gama által körülhajózása. Az új világ kincs-gazdagságának hallása elfojtotta a vizek és szelek szeszélyétől való félelmet s minthogy a felfedezett új földek csakugyan tengeren át voltak csak hozzáférhetők: a birvágy által sarkalva, a nemzetek neki bátorodtak a tenger vizének, hozzászoktatták magukat a tengeri utazás viszontagságaihoz, s csakhamar épen a tengerészet vált az állami erő leglényegesebb bázisává. Teljesen megszűnt ennek folytán a szárazföldi út kelet felé is s a jóreménység-foki kerülő vált a rendes csapássá. Az európai-ázsiai continentalis világkereskedelem egykori gyűpontjai: Augsburg, Donauwörth, Freisingen, Nürnberg, Passau, Regensburg, Salzburg, Ulm stb. egymásután elvesztették jelentőségüket s a tengerparti hanza- és németalföldi városoknak voltak kénytelenek helyt engedni.

Magyarország már continentalis fekvésénél, de még inkább politikai viszonyainál fogva ez új mozgalomban semmi részt nem vehetett s fokozatosan vesztette el szerepkörét a világkereskedelem közvetítésében. Végre csupán az Al-Duna mentén és a Balkán északi lejtőjén elterülő tartományok maradtak meg részünkre, melyeknek okvetlenül rajtuk keresztül kellett és lehetett csak érintkezniök nyugottal. Sőt nem is okvetlenül még ezeknek sem, a mint azt a következmény csakugyan meg is mutatta. Az 1854-iki krími háború folytán a Duna neutralizálattván, angol, francia stb. hajók járnak fel rajta csaknem határukig s vonják el tőlünk az al-dunai tartományok kereskedelmét majdnem teljesen, Ausztria pedig hazánk körülkerülésével megépítvén galicziai vasúthálózatát s azt a román vasúttal közvetlen kapcsolatba hozván, a román kereskedelmet is tőlünk el- és maga felé tereli.

...Azonban ugyanazon ösztön, mely a török fanatizmus által teljesen járhatatlanná tett continentalis út elhagyásával a Jóreménység foka felé keresett s talált utat keletre, — a kereskedelmi érdek ösztöne később sem veszett ki s folytatta kutatásait. A Jóreménység foka felé vezető kerülő ma is a legjobb járatú gőzössel több mint száz napot, közel egy harmad

évet vesz igénybe és hosszadalmasságánál fogva egyrészt a kereskedői hasznot csökkenti, másrészt pedig a conjuncturák felhasználását kockáztatja. E tekintetek szülték meg a Port-Said-suezi átmetszet eszméjét s valósították meg azt rövid néhány év alatt, mely átmetszet folytán most már az előbb több mint száz napot igényelt út Southampton- vagy Havre-től Bombay-ig huszonöt napra szállott alá s egyszersmind vissza lett adva a Földközi tengernek is az évszázadokon keresztül csaknem teljesen elvesztett világkereskedelmi fontosság.

De ma már ez útrövidítés sem elég többé. Aztán e tengeri út Ázsiának csupán partvidékeit érinti, ellenben tovább is elzártak maradnak mellette azon belvidékek, melyek évezredek előtt az emberi civilisatio melegágyaul szolgáltak és a melyeknek ma sem hiányzik egyéb, mint a hozzáférhetőség, hogy a világforgalomban ismét igen becses láncszemmé, alakuljanak. Miután Nyugat-Európának Kelet-Ázsiával közvetítésében a Földközi tenger már visszalépett századok előtt elvesztett jogaiba: most a legtermészetesebb s legősibb irány, a continentalis út az tehát, mely szintén követeli jogait, sőt különösen most már, a keleten legközelebb végbement események és alakulások után csaknem apodictikus bizonyásznak is vehető, hogy egyik vagy másik irányban, de rövid néhány év alatt a continentalis utak legtökéletesebb idoma: vaspálya fogja összekötni Európát, Elő- vagy Közép-Ázsián keresztül Kelet-Indiával.

Ez egybekötő útra nézve két főirány jöhet és jön is valóban tekintetbe: az orosz, aztán az angol-török irány. Bevallott célja mindkettőnek ugyanegy: a kereskedelmi forgalom könnyítése nyugot és kelet között; de annyival ellentétebb a mindkettőnek háttérül szolgáló politikai érdek. Oroszország részéről minden talpalatnyi föld, melylyel vasúthálózatát Közép-Ázsiában szaporítja, egy-egy államfoglalás s egy-egy közelítés titkos vágyainak Eldoradója, Keletindia felé, az angol-török vasút-tervezetnek egyik legelső sorú rendeltetése pedig a most már angol véduraság alá jutott ázsiai török birodalom északi határainak épen az orosz terjeszkedés ellen megvédése s ebben egyszersmind közvetve a Kelet-India ellen irányzott orosz tervek meghiúsítása.

A két versenyt ezen politikai háttérével bővebben nem foglalkozva, lássuk azoknak csupán kereskedelmi jelentőségét és ismerkedjünk meg különösen irányaik alapvonaláival.

I. Orosz hálózat.

A hálózat bevallott kereskedelmi célja: közvetlen vasúti kapcsolatot létesíteni Páristól, illetve Havre-től Közép-Európán és Oroszországon keresztül egyrészt Calcuttánál az indus világtengerrel, másrészt Buser-nél a Persa öböllel, mely cél megvalósítására következő három fő-tervezet létezik:

1. Lesseps terve, mely Orenburgot tevén az európai és ázsiai vonalak csomópontjává s azokat ott kötven össze egymással, innen Aralskon, Taskenden, Samarkandon, Bokharán, Kabulon, Peschaweren és Delhin keresztül fogna Calcuttába vezetni, tehát Közép-Ázsiának eddig még leginkább elzárkózott és hozzáférhetlen, azonban kereskedelmileg, legalább ma még, legkevesebb jelentékenységgel bíró vidékeit szelné át. E pálya útiránya és hosszmeretei:

Havre-Páris-Berlin-Varsó	1931
Varsó-Kiew-Charkow-Saratow	2427
Saratow-Uralsk-Orenburg	571
Orenburg-Aralszk-Taskend	1707
Taskend-Khodjend-Samarkand	534
Samarkand-Bokhara Kabul	1187
Kabul-Peshawer	267
Peshawer-Lahor-Delhi	839
Delhi-Benares-Calcutta	1387

Összesen 10,850

kilométer, mely vonal, óránként 40 kilométert számítva, 271 óra, = 11 nap és 7 óra alatt volna megtehető. Kiepitendő ez irányba még az egész középázsiai rész Orenburgtól Peshawerig 3695 kilométer hosszúságban, sőt Európában is a saratow-orenburgi szakasz 571 kilométerrel, valamint ugyanitt Kiewtől Charkowig a most Kurszknak felkerülő ut helyett a Dnieper, Sula, Isiol és Vorskla vízvázasztokon keresztül egyenes egybeköttetés volna létesítendő. Ugyane vonalból Delhi és Calcutta közt Benares-nél, illetve Allahabád-nál egy külön út ágazik el Bombay-be 1,300 kilométer hosszúsággal, mely hosszúságból a benares-calcuttai

szakaszra eső 690 kilométert leszámítva, a havre-bombay-i távolság tehát 11,460 kilométer, vagyis 287 óra-ut fogna lenni. Ez irány azonban teljesen mellőzi monarchiánk területét és nem is igen könnyen volna monarchiánk felé eltéríthető, miután a Havreből és Párisból Strassburg, München és Bécsen keresztül Varsóba vezető út 458 kilométerrel hosszabb a köln-berlin-varsói útnál.

2. Chodzko terve szerint e havre-páris-calcuttai út Varsóból nem Orenburgnak, hanem Wladikaukaz-Tiflisnek s innen aztán szintén Kabulon és Peshawer-en át volna Calcuttának irányzandó.

E tervezethez képest az uthosszaság:

Havre-Páris-Berlin-Varsó	1931
Varsó-Charkow-Wladikaukaz	2968
Wladikaukaz-Tiflis	186
Tiflis-Tebris-Teheran	1068
Teheran-Meshed-Kabul-Peshawer	1974
Peshawer-Calcutta (lásd 1. sz. a.)	2226
Összesen	10353

kilométer, azaz 259 óra, tehát az előbbinél 497 kilométerrel = 67 geogr. mértfölddel rövidebb, mely útrövidülést azonban mind az építkezés költségesebb volta, mind a forgalmi érdekek tekintetében bőven ellensúlyozza az, hogy a Wladikaukázról Peshawerig még kiépítendő 3228 kilométer hosszú pálya igen tetemes részét jelentékeny magasságú hegylánczokon át, vagy azok mentén kellene vezetni, s nevezetesen a Kaukázusnak csaknem legmagasabb gerinczén keresztül viendő vladikaukaz-tiflisi szakasz éppen egyike lenne az e nemben valaha épített legnehezebb pályáknak. E vonalnál is a benares-bombay-i eltérés 610 kilométerrel fogna megszorítani a pályahosszaságot s a távolság Havre-Bombay közt 10,963 kilométer = 274 óra út fogna lenni.

E mindkét irányra nézve meg kell még említeni, hogy akár Orenburgból, akár Tiflisből vezetve, egyaránt az afghán földön kellene keresztül menniök, mely birodalomnak jelenlegi ura, Sir Ali emir azonban a vasút részére nála concessiót kérő orosz követségnek legközelebb kijelentette, hogy a mig ő él, addig birodalmán keresztül vasutat építtetni nem enged.

3. Az orosz-persa vasútterv Teheranig a fentebbi

irányt követve, onnan Ispahánon, Sirazon keresztül víz a Persa öbölhöz, melyet Bushernél érint. Távméreték:

Havre-Varsó-Tifis-Teheran	6153
Teheran-Ispahan	341
Ispahan-Siraz	445
Siraz-Busher	200

Összesen 7139

kilométer, azaz 179 óra út. Bushernél a szárazföldi utat tengeri út váltja fel, melynek hossza Bombay-ig 1685 tengeri mértföld, vagyis óránként tiz tengeri mértföldet számítva, 169 óra út, mihez képest ez irányban Havre és Bombay közt a teljes távolság 348 óra-ut fogna lenni. Kiepitendő volna még ezen útnak szárazföldi részéből a Wladikaukasztól Busherig terjedő, összesen 2240 kilométer hosszú vaspálya-szakasz.

Utóbbi tervezeteknek hazánk és monarchiánk szempontjából azon nevezetes előnye van a Lesseps-féle orenburg-calcuttai terv fölött, hogy e két utóbbi irány monarchiánk érintésével is vezethető volna. A havre-bécs-krakó-leMBERG-charchowi vonal ugyanis 89 kilométerrel még rövidebb a havre-berlin-varsó-charkowinál, sőt még a Bécestől Krakó helyett Budapest felé való eltérés is csupán 18 kilométer = $2\frac{1}{2}$ geogr. mértföld út-többletet ad, minélfogva éppen nem lenne valami felette nehéz s meggyőzhetlen áldozattal járó feladat, az irányt hazánk felé eltéríteni, vagy legalább a páris-charkowi szakasz forgalmának egy részét saját vasutaink részére megnyerni. Ha pedig egyszer a sziget-szuczawai vonalat kiepitjük s Odessa és Taganrog szintén közvetlen vasúti kapcsolatba hozatnak egymással, akkor Páristól Wladikaukaz felé éppen hazánkon fog keresztül vinni a legrövidebb és legegyszerűsebb út.

II. Angol-török hálózat.

Utóbbi időkben gyakran történt említés mind a hazai, mind a külföldi sajtóban az eufratvölgyi vasútról, majd egy a kis-ázsiai vasutak kiepitésére alakult angol, ismét egy másik angol-francia társaságról s érintve volt, hogy ismert hazánk fia Klapka tábornok is szintén e társaságok valamelyikének ügyében fáradozik, s majd az egyik, majd a másik társaság volt

megnevezve, mint a melyet a porta előtt ő képvisel. Figyelemmel kísértük e tudósításokat részünkről is, őszintén megvalljuk azonban, hogy minden igyekezetünk daczára rajtuk eligazodni nem bírunk, azok annyira confuzusok s a helyrajzi tájékozatlanság bélyegét annyira magukon viselik. Hiszen legközelebb is egyik tudósításban a Wan-tó partján, az Eufratésztől jó 70—80 mértföldnyire fekvő Ardscheh (Ardsis) volt azon helyül megjelölve, melynél az egyik vasútvonal az Eufratest át fogná szelni, a bármely irányban legalább 2500—2700 kilométer hosszú eufratészvölgyi vasut kiépítési költsége pedig 81 millió frankra volt téve, holott ha egy ily jövődöbéli világpálya építkezési költségeit kilométerenkint csupán 200,000 frankra tesszük is, ez összegért akkor is csupán 405 kilométernyi vasut építhető.

E confuzióktól eltekintve, annyi bizonyos, hogy két társaság, egy angol és egy angol-francia létezik, melyek a kisázsiai török vasutak kiépítésére alakultak s a legutóbbi jelentések szerint e két társaság a török kormánytól már csakugyan meg is nyerte az építkezési engedélyt. Valószínű továbbá, hogy e társaságoknak, legalább a fővonalakra nézve, az ottoman vasutak egykor építkezési igazgatója, Pressel Vilmos tervezete szolgál alapul, a mit elfogadva, az újabb hirlapi tudósítások hézagai is könnyen ki lesznek tölthetők.

E tervezet szerint a fővonal, az eufratészvölgyi vasut Skutarinál, illetve Iskimidnél (a régi Nikomédia) indul ki a Bosphorus ázsiai partjairól, honnan Kiutahián, Afium-Karahissaron, Konieh-n (a régi Iconium), Nigdeh-n, Adana-n (Antiochia ad Sarum) keresztül az Eufrat-völgybe vezet, e folyót Aiwteh és Urfa közt átmetszi, utóbbi várostól Mardin érintésével Mosulnál a Tigrishez tér, melynek mentén aztán Bagdadon keresztül Bassorába, a Persa öbölhez vezet. — Ugyane vonal más oldalt a Bosphorus áthidalása mellett Konstantinápolynál az európai török vasutakkal is összeköttetvén, folytatását birná a Konstantinápolytól Sarembey-ig itt már kész vasutban, ez utóbbi helytől aztán Sofián, Nissán, Alexinácson, Nándorfehérváron keresztül Budapestig vezetendő új pálya által hozatnék kapcsolatba a közép-európai vasúthálózattal.

Az irányt ekkép meghatározváu, most már a távméretek következök :

Havre-Paris-München-Bécs-Pest . . .	1844
Pest-Zimony-Nándorfehérvár (épitendő) .	350
Nándorfehérvár-Nissa-Sarembey	494
Sarembey-Konstantinápoly (kész) . . .	561
Konstantinápoly-Kiutahia (épitendő) . .	273
Kiutahia-Afium (épitendő) . , ...	105
Afium-Konieh »	226
Konieh-Nigdeh »	226
Nigdeh-Adana »	128
Adana-Urfa »	322
Urfa-Mardin »	165
Mardin-Mosul » . . , ...	270
Mosul-Bagdad »	422
Bagdad-Bassora » . . , , ...	573
Összesen	5959

kilométer, azaz 149 óra-ut; Bassorától továbbá Bombay-ig a távolság 1765 tengeri mértföld = 177 óra-ut, minélfogva Havre és Bombay közt a teljes távolság 326 óra idő. Ez irányban kiépitendő még Európában 844 és Ázsiában 2710, összesen 3554 kilométernyi pálya, s ez egész úthosszaságból az osztrák tartományokra 356, Magyarországra 576, monarchiánkra tehát 932 kilométer pálya esnék. Kiváló előnye ez iránynak a három másik felett, hogy részint közvetlenül, részint a kiegészítését képezendő szárnyvonalak által, Kis-Ázsiának oly részeit nyitná meg Európa előtt, melyek csakhamar igen jelentékeny ki- és beviteli kereskedelmi területül fognának szolgálni.

E főpályából következő szárnyvonalak ágaznának ki a tengerpartok felé: 1. Afium-Karahissarnál Alasher-en (Kassaba) keresztül Manissába (286 kilom.), hol a manissa-smyrnai és smyrna aïdin-i már kész vasútba megy s ezen át az aegaei tengerpartot érinti; 2. Konieh-ből Larendán (Karaman) át Selefkanál a ciliciai tengerszoroshoz (212 kilom.), 3. Adanatól Ajasba az alexandrette-i öbölhez (53 kilom.), 4. Urfa-ból Aleppo ba (180 kilom.) és innen egy részről a régi Antiochiába (106 kilom.), más részről Hamah-on és Homs-on át Tarabulusba (273 kilom.) a földközi tenger legkeletibb partjaihoz.

Nem kevésbé fontos a keleti világkereskedésre nézve ezen, hogy ugy mondjuk, tengermenti vonal mellett a kis-ázsiai

continentalis vaspálya-hálózat, melynek legfontosabb góczpontját Sivas képezvén, az első szárnyvonal e városból Angorán keresztül Kiutahia-nál (645 kilom.) az eufratvölgyi pályába vezet. E vonal keleti meghosszabbítása: Sivasból Erzerumnak (400 kilom.), innen Bajazidon át a persa határhoz (302 kilom.), mely határon belől aztán az esetleg kiépülendő orosz-persa vasútba vezetne. Másik elágazás Sivasból észak felé Tokat-on, Amazija-n át Samsunnél a Fekete-tengerhez s annak partján Sinope-be (434 kilom.) s ugyanez ág déli iránya egyrészt Kaisariah-n át Nigdeh-nél (326 kilom.), másrészt Malatijeh-n, Diarbekr-en át Mardin-nál (474 kilom.) szintén az eufratészvölgyi fővonalba. A Sivas-ból Erzerumba vezető vonal egyik elágazása volna még Erzerumtól Trebizondba 204 kilométer hosszúsággal.

A 2710 kilométert tevő eufratészvölgyi fővonalon kívül tehát annak a tengerpartokra vezető szárnyvonalai 1110, és a continentalis hálózat 2785 kilométer hosszúságban, összesen 6606 kilométer vasút kiépítendő Kis-Ázsiában, melynek építkezési költségei kilométerenkint 200,000 frankkal is legalább 1,200 millió frankot, nem pedig, mint a laptudósítások jelölik, az egyik társaság részéről 81, a másikéről 135 milliót fognak igényelni. Ily jelentéktelen tökeszükséglet mellett valóban nem is volna értelme azon élénk érdeklődésnek, melylyel a kis-ázsiai vasutak ügye Angliában és Franciaországban találkozik, ellenben teljesen megmagyarázza azt a szükségletnek általunk feltüntetett nagyobb terjedelme.

Az ismertetett négy új irány mellett lássuk most még a jelenleg használatban levő útirányokat.

Mindig Havre-t vevén nyugoti végpontul, onnan jelenleg s a jöreménységfoki kerülő mellőzésével két út vezet keletre, Bombay-ba, és pedig 1. a Gibraltar körülhajózásával egybekötött tiszta tengeri út a Földközi tengeren Alexandriáig, innen a suezi csatornán, vagy még inkább vaspályával Suezbe, honnan aztán ismét a Veres- és Arab tengeren Bombay-ba és 2. Havre-től Marseille-ig Franciaországon keresztül vaspályával, Marseille-

től azután az előbb érintett tengeri úton tovább. Ezek közül az első út távméretei:

Havre-Alexandria	2955 tengeri mértföld	295 óra
Alexandria-Suez	360 kilométer	9 »
Suez-Bombay	2940 tengeri mértföld	294 »
	összesen	598 óra,

vagyis 24 nap és 22 óra idő.

A második irány távméretei:

Havre-Páris-Marseille	1091 kilométer	27 óra
Marseille-Alexandria	1396 tengeri mrtf.	140 »
Alexandria-Bombay (lásd előbb)		303 »
	összesen	470 óra,

vagyis 19 nap és 14 óra idő.

Záradékol a felsorolt hat irány távolságait következőkben ismételjük:

	a távolság órákban	még kiépít. vasút kilométerben
Havre-Gibraltar-Bombay	598	—
» Marseille »	470	—
» Orenburg »	287	3695
» Teheran »	274	3228
» Busher »	348	2240
» Konstantinápoly »	326	3554

Tagadhatlan tehát, hogy akár az utnak időbeli absolut távolságát, akár a még kiépítendő pályarész mekkoraságát tekintsük, a hazánkra nézve legkedvezőbb konstantinápoly-bassorai irány nem egyszersmind a legelőnyösebb is a többiek között, mert p. o. az orenburgi és teherani irányok 39, illetve 52 órával rövidebbek, a busheri irányban pedig 1314 kilométerrel kevesebb a még kiépíteni való vaspálya. Mind e látszólagos hátrány daczára meg van azonban a konstantinápoly-bassorai iránynak azon, már érintett rendkívül nagy előnye versenytársai felett, hogy míg amazoknak tetemes részük lakatlan sivatagokon visz keresztül, melyekből csak évtizedek, tán századok multával lesznek képesek közvetlen forgalmi táplálékot termelni maguknak: eme másik út Havre-től egész a Persa öbölíig már is népes és virágzó területeken megy át s nem lesz csupán a két végpont forgalmának közvetítésére utalva, hanem közben is forgalmat is azonnal talál mindenütt. Kiváló előnye

ez iránynak még, hogy míg a többi ma is csupán óhaj: ez már a megvalósulás küszöbén áll s azon nagy tökeerő és még nagyobb politikai tekintetek mellett, melyek iránta érdeklődnek, megvalósíttatása teljesen bizonyos.

Nekünk pedig önmagunk iránt való egyik legelső feladatunk, hogy e megvalósulást siettessük mi is a még kiépítendő pályarészből reánk eső szakasz mibamarábbi elkészítése által s ekkép szerezzük vissza hazánknek az események kedvezőtlen alakulása következtén századok előtt elvesztett közvetítő szerepet a nyugoti és keleti világkereskedésben. Hogy mely irányban vezessük hazánk területén az egybekötő pályarészt, hogy nevezetesen a budapest-zombor-zimony-nándorfehérvári vonalat, vagy a budapest-kikinda-nándorfehérvárit építtessük-e meg: ez másodrendű s csupán localis fontosságú. A fő az, hogy bármelyik iránynyal, de mihamarább elkészüljünk és hogy a hazánkon keresztül menő pályarész üzleti és forgalmi ügyvezetésére állami fenhatóságunk teljesen biztosíttassék, miszerint e vezetés egészen megfeleljen hazánk kereskedelmi érdekeinek.

GALGÓCZY JÁNOS.

VISSZATEKINTÉS A PÁRISI ÉRME-KONGRESSZUS

TÁRGYALÁSAIRA.

A folytonos hanyatlás, mely az ezüst árfolyamában napjainkban mutatkozik, a mennyire aggodalom tárgyát képezi a pénzvilágban, annyira élénk tárgyalásra adott alkalmat a sajtóban és az irodalomban. Volt idő — és ez máig sem tűnt el — midőn az egyes és kettős valuta controvers kérdése csaknem túlhaladottnak látszott, mert a nézetek aránytalan nagy többsége az aranyat nyilvánította a két nemes fém közül inkább arra hivatottnak, hogy forgalmi és csere-eszközül, pénzegység gyanánt szolgáljon. Legközelebb azonban elismert tekintélyek részéről erős érveléseket lehet hallani a kettős valuta érdekében. Monarchiánkban, hol a valuta rendezése, fájdalom, még mindig a jövő feladata, épen ez okból nagyon fontos mindazon irányokat figyelemmel kíséreni, melyek a valuta kérdésében naponként fel-tűnedeznek. Ez okból talán nem lesz érdektelen e helyen a f. év augusztus havában összegyűlt, u. n. »párisi érme-kongressus« tanácskozásaira röviden visszapillantani, annyival is inkább, mert a magyar sajtóban és irodalomban e tárgyban bátran el lehet mondani, hogy épen semmi sem közöltetett azon négy czikken kívül, melyet a mult hóban Haupt Ottomár ur a »Pester Lloyd« hasábjain közzé tett, s melyet követünk mi is jelen közleményünkben. Haupt Ottomár ur czikkei azon-kivül, hogy ügyes szakember tollából folynak, már azért is kiváló érdekléssel bírnak, mert ő a párisi congressuson a kormány által küldve személyesen jelen volt, s így a legközvetlenebb benyomásokat hozhatta el onnan.

A párisi congressusról még akkor is, midőn napirenden volt, nagyon keveset irtak, ma pedig, úgy látszik, mintha el is feledték volna. Ez a hallgatás és közöny szinte igazoltnak tűnik fel a congressus semmit mondó határozatai és meddősége folytán. De csak is addig, míg a határozatoknál maradunk. Magok a congressus tanácskozásai, az egyes ülésekben a különböző kormányok képviselői által elfoglalt álláspontok azért nem kevésbé érdekesek. S mi igyekszünk Haupt Ottomár ur czikkei után az egyes küldöttek eszméit röviden összegezni, tartózkodva a tér szűke miatt bármely megjegyzés avagy nézet nyilvánításától.

A párisi congressus az amerikai kormány kezdeményezésére f. év augusztus havában jött össze. Megjelentek ott Anglia, Ausztria-Magyarország, a latin-érme szövetség államai, Svéd-, Görög- és Oroszországnak küldöttei. Elnöke a congressusnak a francia kormány képviselője, Leon Say lett. A küldöttek közül a legtöbb kormánytól semmiféle a congressuson előterjesztendő megbízást nem kapott, s így ezek enuntiatiói csupán magán nyilatkozatok jellegével bírnak. Legkiválóbb szerepet az amerikai küldöttek játszottak, mert ők léptek fel határozott javaslattal, nekik volt teljesen körvonalozott utasításuk, s személyökre nézve is ügyes és szakértő egyének voltak, mind a négyen a kettős valuta őszinte hívei. Előadásaikban utalnak arra, hogy ezer év óta az arany és ezüst egyformán el vannak fogadva forgalmi- és csereeszközül, s hogy meg nem ingatott meggyőződés ma is az, hogy az ezüst és arany a legbecsesebb csereeszközök; kijelentik, hogy az amerikai kormány óhajtása az, miszerint a két nemes ércnek említett jelentősége és tulajdonsága jövőre is fentartassék; nyíltan bevallják, hogy azért jöttek Párisba, hogy a többi állam küldötteinek közreműködésével a két nemes fémnek egymáshoz való értékarányát megállapítsák, mihez képest következő javaslatot terjesztenek a congressus elé:

I. „Mondja ki a gyűlés, miszerint nem kívánatos, hogy az ezüst a pénz gyanánt való használatból úgy Európában, mint Észak-Amerikában kizárassék. Ellenkezőleg a gyűlés azt hiszi, miszerint kívánatos, hogy az ezüst korlátlan pénztítése és teljes érvényű fizetési eszközként (imlimited legal tender) való alkal-

mazása továbbra is fentartassék azon országokban, hol mint olyan, jelenleg is elfogadva van, és említett szerepe újra visszaálltassék ott, a hol az tényleg megszűnt.“

II. „Az aranynek és ezüstnek, mint törvényes fizetési eszköznek jelenlegi használata bármely értékmenyiségre nézve hátrányok nélkül biztosítható: 1. az által, hogy a két nemes fém egymáshoz való értékviszonya nemzetközi egyezség által megállapittatik; 2. az által, hogy mindkét fémre vonatkozólag szigorúan meghatározott értékviszonyok szerint a kiverésre nézve különbség nélkül mindenütt egyenlő feltételek fogadtatnak el.“

Az első, ki a javaslatához szólott, Pirmez ur, Belgium képviselője volt. Kormányának nevében visszautasítja a kettős valuta rendszerét, mely nagy veszélyt hozna és az arany piacot krízisnek tenné ki. Nézete szerint az érczforgalommal bíró országokban eltávolítandó minden korlát, a mely az ezüst érdekében még fennáll; az aranyhoz az ezüstről való felcserélése szerinte spekuláció, mely által óriási előnyöket akarnak nyerni, a mit pedig bármely körülmények között sem lehet megengedni.

Hasonló értelemben szól dr. Broch, Svéd- és Norvégország küldötte. Ismétli azon elcsépett elméletet, hogy az olcsó ércz a kettős valutánál mindig kiszorítja a drágábbat a forgalomból; hogy a bimetallikus országokban is tényleg csak egy ércz (le talon alternatif) az irányadó; hogy állandósított értékarány a két fém között zavart okoz a nemzet külföldi kereskedésében; hogy semmiféle emberi törvény és egyezség sem képes a beálló ingadozásokat, érték hullámzásokat kiegyenlíteni. Továbbá, hogy az arany könnyebben szállítható, mint az ezüst, s ezért Európában a sárga érczet a fehérnek nemcsak a mindennapi életben, hanem úgy a bel-, mint a külföldi kereskedésben elibe kell tenni. A mi pedig azon félelmet illeti, hogy nem fog megfelelni az arany mennyiség a forgalom szükségletének, ha a papírvalutás országok, melyeknek Ausztria-Magyarország és Oroszország, az aranyvalutára mennek át, ezt ő nem osztja, mert észleletei szerint, azon ország, mely a papírt arannyal, illetőleg beváltható jegyekkel cseréli fel, csak annyi érczet szükséges, a mennyi az agióra szükséges, mely célra a forgalomban levő jegyek 10%-a szokott felvétetni. Végül utal szónok azon könnyűségekre, melylyel hazája az aranyvalutára áttért.

Schweicz küldöttje F e e r - H e r z o g u r is a kettős valuta ellen lép sikra, s álláspontját ügyesen és szakértelemmel védelmezi. Szemlét tart az amerikai pénz-viszonyok felett s megátadja az amerikai törvényt, az u. n. Bland Bill-t, mely szerinte a kettős valuta újra felállítását nem vette komolyan célba akker, midőn az ezüst dollárok veretését szabályozta. Nem tulajdonit Németország ezüstellenes álláspontjának oly nagy szerepet, mint azt közönségesen tenni szokás, s szerinte a nagyobb befolyás az indiai kereskedés és Indiának az ezüst irányában mutatkozó felszívó képességének, s az amerikai bányák folytonosan növekvő ezüsttermelésének tulajdonítandó. Constatálja, hogy a civilizált nemzetek felfogásában az ezüstnek hova-tovább alárendeltebb szerep jelöltetik ki a forgalomban, s e felfogás helyességét megerősíti az ezüst értékének évek, sőt évszázadok óta mutatkozó hanyatlása; azért semmit sem óhajt inkább, minthogy az ezüst kizárólag váltópénzül és a kis forgalomban alkalmaztassék; ez lévén meggyőződése, nem pártolhatja az amerikai javaslatokat.

Oroszország képviselője T h o e r n e r u r csak saját véleményét fejezheti ki, nem pedig kormányáét, mivel ez nincs azon helyzetben, hogy bármely határozatot e pillanatban elfogadhasson. Utal azon nehézségekre, melyek ez irányban majdnem minden ország pénzügyi helyzetében mutatkoznak. Azután áttér a specialis orosz viszonyok ismertetésére. Oroszországban, folytatja, a bankjegy-gazdaság jelentékeny arany és ezüst forgalmat hozott létre, bár a törvényes fizetési eszköz tulajdonképen az ezüst-rubel volt. Mindkét ércz elfogadtatott az állam pénztárainál, s így minden más fizetéseknel is. Csakhamar az ezüstre az agio annyira prononcirozva lett, hogy egy öt rubeles fél imperial 5 rubel és 15 kopekre szökött fel. Az ezüst értéke újabban is csökkent, s 1876-ban oly nagy mérveket öltött, hogy a papirpénz az ezüst irányában 5°/_o agiót nyert. Mindez arra indítja a kormányt, hogy az ezüstnek pénzzé veretését megszüntesse, s csakis a Chinával folytatott kereskedés számára tartson fenn egy bizonyos mennyiséget. Mindebből kitünik, hogy mennyire a dolog természete ellen van, az arany és ezüst közt törvény által megállapított értékarányt szabni meg.

M e e s u r, Hollandiának képviselője kijelenti, hogy kor-

mánya részéről utasítása nincs, s az amerikaiak javaslataival nem ért egyet. Hazájának lehetetlen másnemű érmerendszert elfogadni addig, míg Anglia és Németország az aranyvalutát tartják fenn. Egyéni véleménye az, hogy az emberiségre nagyon üdvös volna, ha sok nagy állam a kettős valutát fogadná el. E szempontból az amerikai javaslatok egészen helyesek, de Európában gyakorlatilag nem vihetők keresztül, mert csak a papirvalutával bíró államok tehetnék azt, ezeknek pusztán elvi elhatározásuk pedig kevés fontossággal bír. Tanácsolja az amerikaiaknak, hogy ne Európában próbáljanak szerencsét, hanem inkább Dél- és Közép-Amerikában, Ázsiában, Chinában, Japánban, sőt magában az angol és holland Indiában; tapasztalásból állíthatja, ugymond, hogy ott nagyon könnyen felcserélik az anyaország aranyát az ezüsstel, mely az ottani lakosságnak szokásai és hagyományával jobban megegyezik. Ha az említett tartományokat, meg a mostan még papirvalutával bíró országokat egyszer megnyerték az ezüst számára: akkor, úgy hiszi, eljön az idő, midőn a két nemes fém értékarányát megállapítani lehet.

Szóllottak még Ausztria-Magyarország, Görög- és Olaszországnak küldöttei, kijelentvén, hogy kormányaik jelen viszonyaik közt, egyelőre várakozó állást foglalnak el; különben véleményük szerint az amerikaiak javaslata egészen elfogadható. — A nyers fém, mondja R o s c o n i gróf, egészen más dolog, mint a pénz; amaz áru, és így alatta áll a kereslet és kínálat esélyeinek, míg a pénzzé vert ércz, mint törvényes fizetési eszköz, elvesztette áru-jellegét és sajátságos, változhatlan értéket kap. A pénzzé vert érczdarabban jókora része rejlik az ország törvényének. Ebből a szempontból indulva ki, helyesnek tartja, hogy az ezüst és arany egymáshoz való viszonya megállapíttassék, mert ebben látja biztosítékát annak, hogy a világ békéje ezen nagy fontosságú ügyben fenn fog maradni.

Részt vett még a tárgyalásokban két szónok, kiknek nyilatkozatai, részint azon állásnál fogva, melyet elfoglalnak, részint személyes kitűnőségüknél fogva nagyobb jelentőséggel bírnak. Az egyik Göschen ur, az angol küldött, a másik Leon Say, ki a francia köztársaságot képviselte. — G o s c h e n ur kijelenti, hogy ő is abban a helyzetben van, mint többen előtte, misze-

rint kötelező nyilatkozatokat nem tehet, de azt a congressus részéről is nagyon kényes dolognak tartja, mert ha p. o. a gyűlekezet a szőnyegen levő javaslatokat egyszerűen elvetné, ez rossz vért csinálna a közönségben és kompromittálná az ezüst jövőjét. Van azonban egy hely a javaslatban, melyet örömezt elfogad, s ez az, kívánatos, hogy az ezüst mint pénz fenntartassék; bár itt a szöveg nem egészen világos; ugyanis az ember kívánhatja, hogy egyes államok az ezüstöt megtartsák, a nélkül, hogy ezt minden országra kiterjesztené. E pontnál tehát egy kis kritika sőt egy kis oppositio nem felesleges. — Anglia, mondja ő, elhatározta magát az aranyat mint egyedüli fizetési eszközt fenntartani; ugyanezt tett Svéd- Norvégia- és legújabbban Németország. A latin szövetség államai és Hollandia pedig, melyek elvben a kettős valutát fogadják el, ma nem kötelezhetik magokat arra, hogy az ezüstnek pénzül alkalmazását az 1:15 $\frac{1}{2}$ arányban engedélyezék: s így az amerikai javaslat ez államok részéről is csak tagadó választ nyerhet. Ausztria, Orosz-, Olaszország, mint papírvalutával bíró államok, elméletileg ígérhetnek bármit, de szavuknak most gyakorlati súlya nincs. — A dolog lényegére nézve — tartózkodva theoreticus fejtegetésektől — megjegyzi, hogy ő az ezüstöt az arany mellett szívesen látja a világforgalomban, mert egy irtó háboru az ezüst ellen magokra az arany valutával bíró országokra is veszélyes. Angliának például tekintettel indiai gyarmataira érdekében áll, hogy az ezüst, mint érvényes fizetési eszköz fennálljon. S midőn a latin unio az ezüst előtt bezárta ajtait, s Holland csak félig tartotta nyitva: Anglia abból a nézetből indulva ki, hogy az ezüstöt még tovább kompromittáltatni nem szabad, nem gátolta meg a rupiák veretését és öt év óta mindazon következményeket folytonosan viseli, melyeknek a dolog természetéből kifolyólag be kellett állani; s Anglia megmutatja a világnak, hogy veszteségek és árhullámzások dacára sem veszítette el bizodalját az ezüst jövőjében. Ha Anglia azon példa után indult volna, melyet más államok adtak, akkor az ezüst értéke 10—15 $\frac{0}{0}$ -al inkább csökkent s a helyzet ma még aggasztóbb volna, mert az ezüstnek tökéletes elejtése ma oly félelmes és romboló krízist vonná maga után, melynél nagyobbra az üzleti életben példa nincs. Szóval Goschen ur beszédének értelme az, hogy általános

és kizárólagos elfogadása az aranyvalutának épen oly lehetetlen ma, mint az amerikai javaslat keresztülvitele: kettős valuta az egész világon.

Elérkeztünk az utolsó szónokhoz. Ez a francia köztársaság pénzügyministere Leon Say. Mindjárt kezdetben kifejezi, hogy midőn ő a francia kamarában a mellett harszott, hogy az ezüst szabad veretése felfüggesztessék, ezt azért tette, mert akkor élénk discussiók tárgyát képezte, hogy vajjon e kérdésben melyik irányzat fogadtassék el. Vajjon közeledjenek-e az egyedüli arany valutához, vagy provizorius állást foglalva, bevárják a kedvező pillanatot, melyben a kettős valutára visszatérhetnek. A francia kormány egészen nyíltan kijelentette, hogy nem fogadja el az egyedüli aranyvalutát, hanem várni fog, míg az ide vágó viszonyok tisztázottak lesznek, s ez esetben — Say azt hiszi — hogy valószínűleg a kettős valutát fogja fentartani. — Az 1865-iki latin érme-szövetség felől — folytatja szóló — különböző felfogások uralkodnak. Jelenleg a dolog nem lehet máskép, mint hogy az unió kebelében különféle irányok merültek fel, néhány kérdésben annak tagjai egyértelműek, másokban nem. A mi Franciaországot illeti, mely ezen szövetségnek tulajdonképeni központja, az ő helyzete egészen világos. E pillanatban a bank pénztáraiban 900 millió franc fekszik, s ezenkívül forgalomban van még 1500 millió, úgy hogy egyedül Franciaországban 2¹/₂ milliárd frankra tehető azon összeg, mely fizetési eszközül szolgál. Ily óriási összegtől a fizetésre való képességet megvonni és mint egyszerű árut a piacra vinni, természetesen a kormánynak esze ágában sincs. Franciaország nem tanácsolja egy országnak sem, hogy példáján indulva a demonetizált ezüstöt, mint törvényes fizetési eszközt visszaállítsa, de az is világos, hogy számára sem marad fenn más ut, mint hogy a már érintett figyelő állást foglalja el, különösen addig, míg Németország a maga ezüst készletét el nem adta. Az a készlet 15—17 millió font sterlingre becsülnetik, de tényleg akár több, akár kevesebb, ily minden pillanatban a piacra dobható értéksomma uralja a helyzetet és az elhatározást nehezzé teszi, s valóban a francia kormány szabad mozgását is korlátolja. — Ily szempontból az amerikai javaslatokat nem tartja opportunusoknak; ő nem tudja mily

választ fog adni a congressus, de óvakodni kell, nehogy előidézék az ezüstnek újabb depreciációját. A francia kormány meg van győződve, hogy az ezüst mint par excellence csere-eszköz a világforgalomnak szolgálhat, s hogy oly érczet, melyet az indiai, chinai és a keleti kereskedés elfogad, elejteni nem lehet. Ma, ismétli, a legokosabb várni a további eseményeket s az elhatározást a jövőnek tartani fenn. S ha a mai viszonyok között Franciaország az amerikai kormány javaslataihoz nem járulhat: jöhet még idő, midőn a valutakérdés az ő felfogásuk szerint megoldható lesz.

Az egyes államok küldötteinek felfogását, habár nagyon röviden, így reprodukálván, közöljük azon határozat egyes pontjait, melyet a congressus az amerikai javaslatokra adott; s ezek a következők: 1. A világforgalomra nézve szükséges, hogy úgy az ezüstnek, mint az aranynak pénz gyanánt való használata fenntartassék, de a választást, hogy a két fém közül az egyiket vagy a másikat, vagy mind a kettőt fogadja-e el: azt az egyes államok vagy államesoportokra kell hagyni. — 2. Az ezüst szabad pénzzé veretésének kérdését az egyes államok vagy államesoportok elhatározására kell bízni, tekintettel különösen az ezüst-piaczon mutatkozó zavarokra, melyek az utóbbi időben a különböző államok helyzetére való különös befolyásokból keletkeztek. — 3. A felmerülő éles véleménykülönbségek közepette, továbbá azon lehetetlenségnél fogva, hogy magok a kettős valutával bíró államok a szabad pénz veretésre nézve egymás közt egyetértsenek, haszontalan dolog lenne egy az arany és ezüst közti nemzetközi értékarány felett egyezkedni.

*

A párisi érme-congressus határozatai épen nem kecségtetők az ezüst jövőjére nézve; s azokban a congressus nem is tett egyebet, mint kifejezést adott azon bizonytalanságnak, mely e dologban az egész világon mutatkozik. Nem is lehet ez máskép, ha a dolgok állását szemügyre vesszük. Körülbelől tisztába vagyunk azzal, hogy az ezüst árkeletére három tényező gyakorol eminenter befolyást. Lássuk ezeket közelebbről. Az első a valuta-viszonyok mai állása Európában és Amerikában. S itt első sorban Németországnak az ezüst iránt tanusított maga-

tartása jöhet szóba. Németország a lefolyt évben körülbelől 245 millió mark ezüstöt árusított el, s az osztrák egyesületi tallérok beszámításával a f. év kezdetén forgalomban volt még ott 350 m. márka régi tallér. Az óta új ezüsteladást kezdtek meg, nevezetesen ez év első 8 hónapjának eltölteig 70 millió márka ezüst árusított el, s így még jelenleg körülbelől 255—280 millió márka régi tallér van forgalomban, és vár az elárúsításra. — Amerikában az u. n. Bland-Bill feljogosítja a pénzügyministert minden hónapban 4 millió ezüst dollár veretésére, de csak két millióra kötelezi okvetlen. A pénzügyminister, az elnök beleegyezésével, a törvény által megengedett legkisebb mértéket alig haládta túl, fél év alatt 12¹/₂ millió dollárt veretvén; ez eljárás legalább biztosít arról, hogy a németek nagymérvű eladása ellensúlyoztatni fog a piacon. Franciaország az ezüstverésnek felfüggesztésénél ez évben is megmaradt; hasonlóképen járnak el a latin szövetség többi államai is Olaszország kivételével, mely külföldi kölesöneinek kamatait új ezüst tallérokkal fizette. A legújabb értesülések szerint a latin szövetség új szerződésében 1879-re Olaszország csak 20 milliónyi ezüst kiveretését tartotta fent magának, sőt kötelezte magát arra, hogy a szövetség többi államaiban forgó ezüst pénzmennyiséget egy év lefolyta alatt visszaszerzi, mire nézve a francia bankkal az egyességet is megkötötte.

A másik tényező az amerikai bányák óriási ezüst-termelése. Ez még emelkedni fog az u. n. Sutro-Tunnel elkészítése folytán. Hasonlóképen hat a Bonanzai ércztelep felfedezése, minek következtében az agiotage az ezüstre a mult hóban újra jelentékenyen emelkedett. A bánya-vállalatok részvényei gyorsan emelkedtek s az utolsó két hónap alatt 1500 millió dollár névértéket képviselő tőkével nem kevesebb, mint 150 új társaság keletkezett: s ha ezeknek tizedrésze nem lép is életbe vagy megbukik, a termelési összeg apadására még sem lehet számítani. Ily körülmények között nem nagy befolyása lesz az ezüst árának emelésére a nevadai bányák birtokosai törekvésének, sem az amerikai kettős valuta fentartásának, úgyszinté annak sem, hogy az Egyesült-Államok kormánya ezüst termelésének csak felét (évenként 50 millió dollárt) vereti pénzzé. A másik felével (mintegy 25 millió dollár) az indiai kereskedelemre kell számítani.

És most elérkeztünk a harmadik tényezőhöz, mely oly nagy szerepet játszik az ezüst kérdésben, s mely egyedül kecsgetett reménnyel az ezüst jövője felett. Ez az indiai kereskedés. A mennyire előrelátható, az indiai forgalom az ezüst árát a következő két év alatt szabályozni fogja. Lássuk, mily kilátások kínálkoznak Indiában azon évenként 100 millió ezüst forintot tevő többlet elfogadására, melyről itt szó van. Indiából a kivitel 1859/60-ban 28—29.900,000 volt, s ez 1863/64-ban 67, 1864/65-ben 69¹/₂, 1865/66-ban 67¹/₂ millió fontra emelkedett. 1866/67-ban ismét 45 m. fontra süllyedt. A suezi csatorna megnyitása állandó lendületet eredményezett, úgy hogy jelenleg az évi kivitel 57—58 m. £-ra tehető, sőt 1871/72-ben 64¹/₂ m. magas volt. — Az arany és ezüst kiviteli többlet India felé sokkal nagyobb, mint Európa és Amerika közt. Az ezüst kiviteli többlet a nyugat és India közt a legrosszabb évben is 3¹/₄ milliót tett. A gyapotárúk bukásának évében (1863—66) pedig a kereskedelmi mérleg váltakozva 20—24 m. font sterlinggel egyenlítődt ki; úgy hogy az erre szolgáló ezüstmennyiség 1862/63-ban 12¹/₂, 1863/64-ben 12·7, 1864/65-ben 10, 1865/66-ban 18·6 millió fontot tesz. A következő 10 évben az ezüst bevétel többlete Indiába az angol ezüst-comité elé terjesztett táblázatok szerint 1—8¹/₂ millió közt váltakozott, sőt 1877-ben 14·3 millió magasságot ért el. Tehát India a nyugat ezüstje iránt nagy fogékonyságot mutat. Szintugy China és Kelet-Ázsia is. Az utóbbi években az amerikai bányák ezüst-termelése hozadékának csaknem fele China és kelet felé ment. Hogy ez így fog-e maradni, attól függ, hogy mennyire lesz az ezüst ára alacsonyabb, vagy mennyivel lesz Európában a keleti export-cikkek ára magasabb. Jelenleg India exportja nem éri el az előző években észlelt magasságot, sőt ez évben még inkább csökkent. Javulás állhat talán be egy indiai kölesönnek Angliában való kibocsátása által, de egy ilyen lehetetlen addig, míg az angol bank discount-tétele 6⁰/₀-on áll, s ugyanez az indiai piacokon 3⁰/₀-ot mutat. Ily viszonyok közt egyhamar az ezüst árának még a folyó év átlagára való emelkedése sem várható. Még nagyobb veszély fenyegetné az ezüstöt, ha valósulna, mit legújabban jeleznek, hogy India részére is aranyvaluta terveltetik.

KÖZGAZDASÁGI HELYZETÜNK

DÉLKELETI SZOMSZÉDAINK FELÉ.

I.

A legújabb politikai változások Európa délkeletén, különösen pedig Magyarország délkeleti határán nincsenek ugyan még ma sem véglegesen befejezve; az átalakulások azon része azonban, a mely a san-stefanoi békében, s az ezt módosító berlini kongressusi határozatokban foglaltatik, világosan mutatja az irányt, melyet jövőre a hazai közgazdaság fejlesztése körül is követnünk kell. Románia függetlensége, a bolgár állam megalapítása, Kelet-Rumélia újonnan szervezése, a Szerb fejedelemség függetlenítése, s végül a boszniai fejlemények világosan mutatják az irányt, melyben kell már a legközelebbi jövőben is keresnünk állami életünk tartós — mondhatnám: állandó — közgazdasági hivatását.

Maga a berlini kongresszus sem feledkezett meg ezen tényről. Azon munkálkodásnak, melyet monarchiánk külügyeinek vezetője e téren kifejtett, maradandó emlékezetét képezendik a berlini szerződés azon részei, a melyek a keleti vasuti kapcsolatokra, a dunai hajózásra, a vaskapu-szabályozásra, és a Szerbiával kötendő vám- és kereskedelmi szerződés létesítésére vonatkoznak; sőt — bármily álláspontot foglaljunk is el Bosznia elfoglalásának kérdésében politikai szempontból — közgazdaságilag egyáltalában lehetetlen tagadni azt, hogy a megszállás elősegíti a Bosznia és Herzegovinával üzött forgalom kifejlesztését, s hogy minden képzelhető új alakulás kedvezőbb viszonyokat fog

ott teremteni a magyar közgazdasági érdekek szempontjából, mint a minők fejlődtek ki s fejlődhettek ki a török capitulációk s a török laza közigazgatás szárnyai alatt.

Egy szóval: oly új működési talaj lett megnyitva a magyar földművelés, ipar és kereskedelem, tehát az összes magyar termelés előtt, a melynek elfoglalása elé most már aránylag nagyon kevés akadály háramlik, s a mely akadályoknak elhárítása már is komolyan munkába vétetett.

Ily tényekkel szemben valóban időszerű, hogy kissé behatóbban foglalkozzunk a magyar keleti kereskedelem esélyeivel, mint a hogy foglalkozott eddig a közvélemény. Csupán két tény mutathat arra, hogy már a magyar kormány megalakítását közvetlenül követő években is nagyobb gondot fordított a magyar kormány a keleti viszonyok szabályozására. Az egyik a vasuti kapcsolatok kérdése volt, a mely irányban érettek is el bizonyos megállapodások mind Románia, mind Szerbia felé, mind a bosznyák határon, de a melyek az általánosan bekövetkezett pénzügyi válság miatt mind ez ideig csak részlegesen voltak realizálhatók; a másik pedig a kereskedelmi ministerium azon intézkedése, hogy a szerb közgazdasági viszonyok tanulmányozása céljából két tisztviselőjét 1869-ben már kiküldte Szerbiába, a mely intézkedésnek azonban még mind e mai napig sincs gyakorlati eredménye, sőt az említett jelentés — a hazai közönség nagy hátrányára — még mind ez ideig közzé nem tétetett.

Még kevesebb az, a mit a társadalmi életben teljesítettünk eddigelé ezen nemzeti cél érdekében. Tudtommal egyedül a nemzetgazdasági egyesület foglalkozott ez ügygyel, a mennyiben pályadíjat tűzött ki az egész ügy irodalmi tárgyalására; s ennek kapcsán indult meg az irodalomban, s illetőleg a napi sajtóban némi vita e kérdés felett, mely azonban gyakorlati eredményre még eddig nem vezetett.

Ugy lévén meggyőződve, hogy a keleti közgazdasági összeköttetések fejlesztése el nem odázható, komoly feladat reánk nézve; hogy létjogosultságunkat is felette kérdésessé teszi, ha a nyugat és kelet között a közvetítő láncszem szerepét, a melyre már geográfiai helyzetünknel fogva is utalva vagyunk, nem vagyunk képesek, vagy nem vagyunk hajlandók betölteni,

s végül erős meggyőződéselem lévén az iránt, hogy az egész kérdést mihamarabb ki kell emelnünk épen részletezés és gyakorlati világításba helyezés által azon frázis-tengerből, a mely elposványodással fenyegeti : a lentebb következőkben megkísérlem összeállítani a kérdést egészen a mai állapot szerint, hogy egyenként megjelöljem a teendőket s egyenként konstataljam a helyzetet.

Leghelyesebbnek vélem ez alkalommal a geográfiai rendet követni, s a közfigyelmet

1. Románia,
2. Szerbia,

3. a megszállt tartományok felé irányozni, miután e közvetlen szomszédságot tartom a legfontosabb tényezőnek Magyarország közgazdasági hivatásánál.

Nem tagadom, lehetnek szórványosan már ma is egyes esetek, melyekben hazai terményeink a távolabb keleti piacokon is megjelennek (pl. Jálies borai Konstantinápolyban, az erdélyi deszka a kis-ázsiai partokon stb.), azonban nagyban és egészben csakis e legközelebbi szomszédainkra kell szoritkozunk, mivel, mint ez százszor és százszor (legutoljára a „Nemzetgazdasági Szemlében“ is dr. Konek tanár ur által) meggyőzőleg be volt bizonyítva, mi tengeren nem bírjuk meg a versenyt s forgalmi jövőnk csaknem kizárólag keleti közvetlen szárazföldi szomszédainknál: tehát Románia, Szerbia és a megszállt tartományok felé van.

II.

R o m á n i a felé kétségkívül legjobban ki vannak fejlődve közgazdasági viszonyaink. A fejedelemség újonnan nyert függetlensége lényeges változást nem fog e tekintetben magával hozni. Az oly hosszas vajudasok után 1875. június 22-kén létrejött vám- és kereskedelmi szerződés, más oldalról pedig a vasuti konvenczióban megvan azon talajnak biztosítása, a melyen jó és biztos forgalmi elv fejlődhetik.

Csak azok képesek e rendszeres állapotok becsét méltányolni, a kik a korábbi viszonyok teljes rendetlenségét ismerték. Igaz ugyan, hogy a Törökországgal 1862-ben kötött szerződés,

illetőleg az erre vonatkozó „acte additionel“ kikötötte, hogy Moldva- és Oláhország fejedelemségeiben a be- és kiviteli vámokra nézve a statusquo tartassék fenn: de, mivel e statusquo nem volt határozottan körülírva, semmi sem volt természetesebb, mint az, hogy az 1718-ki passaroviczi hajózási és kereskedelmi szerződés határozataitól, melyek 3⁰/₀-os értékvámokat rendelkeztek, eltérőleg, 1850 óta mind a kivitelnél, mind a bevitelnél 5⁰/₀-os értékvám szedetett, a mely állapot még türhetlenebbé vált az által, hogy az értékchablon megváltoztattatott s ez által a díjtételek még magasabbra szabattak, gyakran egészen aránytalanul a valóságos kereskedelmi értékhez.

Midőn a vám- és kereskedelmi szerződések megkötése ellen államjogi nehézségek merültek fel: Románia, hogy a szerződéskötéstől vonakodó hatalmakra pressiót gyakoroljon, saját hatáskörében állította fel az autonom-tarifát, mely 1875. jan. 13-tól kezdve szabályozta volna a vámokat a fejedelemség egész területén. Ez autonom tarifában a bevitelnél 7¹/₂, a kivitelnél 1⁰/₀ értékvám állittatott fel alapul, s ezen tarifa életbe lépte — miután félévre elnapoltatott annak hatályba lépte — nehezedett volna a magyar forgalomra, ha a román vám- és kereskedelmi szerződés időközben nem létesül. Nem lehet tagadni, hogy ezen szerződésnek egyes részei igen súlyosak reánk nézve: de az kétségbevonhatlan tény, hogy mind az akkori tényleges helyzettel, mind különösen az életbe lépendett általános vámtarifával, mind végül azon kiméletlen, igaztalan és vexatorius eljárással szemben, a melyet különösen az octroi-ügyben tanusított a román közigazgatás, jelentékeny haladást mutat az. Mindenesetre pedig — és a szerződéses vámpolitikának egyik legnagyobb haszna épen ez — biztos talajt nyújt az a kereskedelmi összeköttetésekre, a mennyiben a forgalom nem bizonytalan, önkényszerű, hanem állandó, fix tételekkel számolhat. A mellett nem szabad felednünk egy másik tényt sem. A legnagyobb kedvezmény záradéka kikötöttvén ezen szerződésben: biztosítva vagyunk a legroszabb körülmények közt is arról, hogy versenytársaink nem fognak kedvezőbb viszonyok közt jelenni meg a piacon, s hogy ennél fogva azon előnyt, a mely a geografiai helyzetben s a régibb kereskedelmi összeköttetéseken fekszik, teljes erővel felhasználhatjuk.

Nem kevésbé jelentékeny tényező a vasuti konvenczió. Tagadhatatlan, hogy az utolsó években az erdélyi kivitel jelentékenyen csökkent Romániába. A krími hadjárat felszabadította a Dunát s a nyugoti iparos nemzetek felhasználták a kedvező alkalmat. Galacz és Ibrailáig a különböző társulatok tengeri gőzösei is közlekednek. S miután az iránylatot még maga a monarchia is elősegítette, hogy mást ne említsünk: a Lloyd és a dunagőzhajózási társaság rendes járatai által, egyáltalán nem lehet csodálkozni az eredményen, mely szerint a Duna mente, sőt a Pruth mente is, a melyen a folyami gőzösök egész Jassy-Szkulenig felmennek, majdnem teljes egészében el van veszve a magyar kivitel részére, sőt kivitelünk még tömegesebb árúknban is erős versenyt kénytelen kiállani Krajován is. Ehhez járult a várna-rusesuki vasut, a mely a Lloyd-gőzösökkel, a bukovinai vasut, a mely Lemberg és Csernoviczon át Béccsel hozta kapcsolatba a román belföldet is, és nagyon természetes okokra volt visszavihető a hanyatlás. A vasuti konvenczió remélhetőleg segíteni fog ezen. Mind az orsovai, mind a tömösi csatlakozás a román belföld felé tereli a figyelmet, s így teljesen megfelel a magyar érdekeknek is.

Nem lehet ez alkalommal sem elhallgatnunk azonban komoly aggodalmainkat e kapcsolatok fejlődése iránt. Tudvalevő, hogy az orsovai kapcsolat egyidejű megnyitása a tömösivel, mennyire érdekében fekszik Magyarországnak tisztán vasutpolitikai okokból is; tudvalevő, hogy az orsovai csatlakozást a magyar kormány igen helyesen és tapintatosan épen azért nem engedélyezte, mivel egyidejűleg biztosítani akarta a Crawley-féle bukás után a tömösi csatlakozást is; és ime, a Guilloux-féle vállalatban a cs. kir. szab. osztrák államvasut-társaság támogatása mellett nyeretett is meg szolid vállalkozó, hogy mily áron? — arról szomorú felvilágosítást adnak, ha igazak, a hirlapirodalom hirei. Ezek szerint a román vasutaknak a román kormány részére közel kilátásban levő eladásának alkalmából, e vasutak viszonya az osztrák államvasut-társasághoz is szabályoztatott, és pedig olykép, hogy az osztrák államvasut-társaság feladja a román vasutak üzletét, a román kormány azonban ezért a tarifa-, menetrendi s bizonyos más ügyeknek a nevezett vasut-társulattal leendő közös rendezésére kötelezi magát. Ha ezen hírek igazak,

akkor az összes román hálózat, tehát a plojest-tömösi új szakasz is, tényleg csak függeléke lesz az osztrák államvasutnak, s a tömösi csatlakozás czélzata: e hatalmas hálózatnak egészséges versenyt teremteni főleg a román-magyar forgalom fejlesztésének érdekében, egy teljesen kárba veszett igyekezet.

Csupán mellékesen térve ki a kérdésre, meg kell engednünk mindenesetre, hogy a két kapcsolat megnyilta nagy erőt fog kölcsönözni a hazai forgalomnak Románia felé. Ezen helyzet kizsákmányolása volna a hazai kereskedelemnek egyik főérdeke. De hogy ez nem történik: azt kétségkívül igazolják a következő adatok, a melyek Romániának mind bevitelét, mind kivitelét illetőleg azon évről szólnak, a melyről vannak a legutolsó biztos adataink, nevezetesen 1869-ről. Ez évben az összes román forgalom frankokban következőleg oszlott meg:

	kivitel	bevétel	összes forgalom.
Törökország	50.798,359	12.260,483	63.058,842
Ausztria-Magyarország . .	15.726,677	41.482,372	57.209,049
Franciaország	13.457,486	12.931,796	26.389,282
Anglia	9.938,700	14.003,611	23.941,311
Olaszország	6.828,065	482,856	7.310,921
Oroszország	1.792,330	4.340,277	6.132,607
különböző országok	2.878,383	2.258,506	5.136,889
összesen	101.420,000	87.758,901	189.178,901.

1872-ben Ausztria-Magyarországba Románia kivitele 5¹/₂ millió frank volt, míg onnan behozatala 66¹/₂ millió volt; ugyanazon évben kivitt Törökországba 58, s behozott onnan 5 millió frank értéket. A mi monarchiánk kivitele körülbelől felét képezi az összes bevételnek, s főleg szövő- és kötött árúk, gépek, rövid-árúk, bőrárúk, fa, üveg- és agyagárúk, fémárúk, vegytani termelvények, zsir, festék és gyúárúk, végül papir és gyarmatárúkra szorítkozik. Mind oly czikkek, a melyekben Magyarország is versenyezhetne. Sőt versenyt kelthetnénk Angliának a köszén, vas és porcellán-árúkbán; Franciaországnak a vászonárúk, butorok, czukor és borban; Németországnak a gyapjuárúk, lámpákban stb., és azon folytonosan növekedő iparczikkszükséglettel szemben, a mely előreláthatólag sokáig fogja még gyarapítani a piac fogyasztási képességét, oly kedvező állást foglalhatnánk el Romániában, mint a minővel a régi időkben — természetesen az akkori időkhöz képest jelentékenyen kisebb arányokban — már birtunk

volt. Románia közgazdasági fejlődése, geográfiai helyzetünk, kereskedelmi multunk mind oly tényezők, a melyeknek már a legközelebbi jövőben hasznát kell vennünk, ha ugyan valamit mind a magunk, mind a románok javára meg akarunk menteni régi összeköttetéseinkből.

A kereskedelmi és vasuti konvenczió biztos talajt biztosítottak e tekintetben forgalmunknak. Csak tőlünk függ, hogy jól felhasználjuk azt.

III.

Szerbiával szemben sokkal kezdetlegesebbek állapotaink, és csakis a legutolsó években tétettek komoly lépések azon irányban, mely a magyar közgazdasági igényeknek megfelel.

A berlini szerződés elismeri Szerbia függetlenségét, sőt a 37. szakaszban kimondja azt is, hogy új egyezkedések megkötéseig, a külországokkal szemben a kereskedelmi viszonyok jelen helyzetén semmi változás ne tétessék, míg a következő szakaszban biztosítatik a vasuti fővonal kiépítéséhez Szerbiának hozzájárulása.

Ennek alapján alá is iratott egy előzetes szerződés Bécsben gr. Andrássy és Risztics között, a mely 3 év alatt kiépíteni határozza meg a csatlakozási vasutakat, a kereskedelmi viszonyokat illetőleg pedig kiköti, hogy az mindkét félre nézve a lehető legnagyobb kedvezmények alapján jöjjön létre, egyuttal pedig tanulmányoztassék azon kérdés, mennyire volna lehetséges Szerbia és az osztrák-magyar birodalom között vámterületi közösséget állapítani meg.

A mi a kereskedelmi szerződést illeti, kétségkívül régi óhaj teljesebbé az. Állandó és régi kereskedelmi viszonyaink vannak Szerbiával. E viszonyok oly zavartak és kuszáltak voltak egész a legutóbbi időkig, a melyek mellett komoly, szolid üzleti összeköttetésre gondolni is alig lehetett. Ugyancsak az 1862-ki török szerződés „acte additioneljére“ volt itt is a jogi alap fektetve. Szerbia azonban teljesen ignorálta a megkérdezése nélkül kötött szerződést, s az egymás után következő kormányokat ez ellentállásban erélyesen támogatta a teljes független-

ségre vágyó közvélemény. Így aztán tényleg nem volt semmi szerződés, az eljárás teljesen önkényes még ma is. 1869-ben Gorové, akkori magyar kereskedelmi minister, Romániával egyidejűleg Szerbiával is megkezdé az alkudozásokat, de a szerbek tulsó álláspontjuk miatt sikertelenül, s mivel időközben Szerbia még jobban eltért a törvényes alaptól, kereskedelmi viszonyaink mind az utolsó napig rendezetlenek maradtak, mind a szerb, mind a magyar érdekelteknek jelentékeny hátrányára.

Ép ilyen elposványosodott helyzetbe került a vasuti csatlakozás kérdése. Elvi nehézségek sem egyik, sem másik részről soha sem hangoztattak, vagy legalább soha sem kerültek felszínre. A dolog azonban huzódott folytonosan. Egyszer török, majd szerb részről emeltetett nehézség, a mihez járult Magyarország határozatlansága a zimonyi és pancsovai csatlakozás, illetőleg a budapest-zimonyi, s ott ismét a duna-jobbparti és duna-balparti, másrészről pedig a kikinda-pancsovai vonal engedélyezése közt. Időközben a török pálya kiépített egész Bellováig Drinápolyon és Philippopolison át Konstantinápolytól, más oldalról a Salonikitól tervezett csatlakozás Uskubon túl egész Mitroviczáig felépült, a honnan Alexinácznál a Moravölgyi fővonallal lett volna meg a csatlakozás: de maga a főkérdés nem volt eldöntve soha. Felesleges vitatkozni azon, vajjon idegen hatalmak diplomáciai beavatkozása, vagy az érdekelt kormányok mulasztásai voltak e hosszú halogatásnak okai. Annyi tény, hogy e mulasztás főleg a saloniki és konstantinápolyi kikötőkben uralkodó kereskedelmi tengerészetnek volt hasznára, a mely árúit ez uton szállította be, a mely kereskedés — daczára az osztrák-magyar Lloyd erőködéseinek — nem a mienk, s a mely uton elenyészőleg csekély, majdnem semmi azon árúösszeg, mely Magyarországból került e piacok fogyasztására.

Ily vizás helyzet állott elő a török vasutak egész mentén, s ily vizás helyzet fog állandósittatni, ha Bolgárországon át nem igyekszünk, a most már szerződésileg biztosított kapcsolatot mihamarabb létesíteni. Nem lehet feltenni, hogy ez alkalmal is megtörnék a török kormányférfiak esökönösségén az egész tervezet, annálinkább, mert a boszniai alternatív ut az ő részökre is biztosít minden előnyt, s más oldalról a középázsiai vasut ügye napi kérdéssé kerülván fel, Anglia összes befolyását

fogja a fényes portánál igénybe venni azon czélből, hogy a szerb kapcsolat, mely az egész hálózatnak nélkülözhetlen és kiegészítő része, mihamarabb engedélyztessék.

És akkor Szerbia felé is nagy mértékben meg lesznek nyitva azon eszközök, a melyek oly jelentékeny és kedvező visszahatást gyakorolhatnak a magyar közgazdasági helyzetre. A szerb kereskedelem, kivéve a Dunát, ma teljesen izolált; az ország belső része egészen szüz talaj, a hol a kultura haladásával folyvást nagyobb és nagyobb mértékben lesz fogyasztása az iparcikkeknek, termelése a nyers anyagoknak, és mind e két ok együttes hatásánál fogva hálás talaja a magyar kereskedelemnek. Osztrák értékbe számítva át, következő volt az összes forgalom Szerbiában :

	Kivitel	Behozatal
1866-ban	7.599,246 forint	8.670,662 forint.
1870-ben	12.238,168 „	11.236,168 „
1871-ben	11.050,952 „	11.092,716 „
1872-ben	14.392,368 „	11.302,824 „

Ezen összeg ugyan csekély magában véve; de mégis nagy figyelmet érdemel, ha meggondoljuk, hogy ezen forgalom legfőbb része a mi monarchiánk, illetőleg Magyarország felé irányult.

Igy az utolsó évi kivitel 179.9 millió piaszterében (egy piaszter = 9 krajczár) a magyar határ felé több mint 130 millió ment, s elfogulatlan irók szerint a magyar határon a behozatal az összes behozatalnak legalább $\frac{3}{5}$ -ödét, a kivitel pedig mintegy $\frac{5}{6}$ -odát teszi az összes kivitelnek. Feltehető, hogy ez arány meg fog maradni, sőt javunkra fog megváltozni, hogy ha a vasuti kapcsolat kiépül, és más oldalról a kereskedelmi szerződés megkötése által a jelenlegi bizonytalan állapotnak és mindenek felett a mostani vexatorius eljárásnak vége vettetik. Sőt tovább is mehetünk és biztosan állíthatjuk azt is, hogy a vámközösség esetén, vagy akkor is, ha a vámszerződés szembeszökőleg kedvező feltételek alatt fog létrejönni, némi csekély határforgalmat leszámítva, mely Boszniával, Romániával, Albániával és Bolgárországgal ugy is fennmarad, az összes szerb forgalom a magyar határnak fogja utját venni, s így pusztán a mi ügyességünk-től fog függeni, hogy magunk vegyük-e azt kezünkbe, vagy

pedig úgy, mint eddig, élelmesebb nyugoti szomszédaink kezei közé engedjük át.

A fő kiviteli cikkek Szerbiából az élő állatok, nyers bőr, fagygyú, gabna, gyapjú. Hogy az élő állatok behozatalát is lehet értékesíteni: mutatja a szerb eredetű sertések esete, a melyek ma a kőbányai piac egyik legfőbb jövedelmi forrását teszik. Hasonló állhat a szarvasmarha, juh és lóról, valamint a nyers állati termelvényről is, a melyeknek egy része ma is Magyarországon finomittatik. A fő behozatali cikkek Szerbiába Magyarországra felől a vasárúk, szövetárúk, konyhasó, bor, szesz, ser, gyertya, gyarmatárúk, bőrárúk, cukor, kocsai, gép, apróárú, öltönyök, kőszén, liszt stb., tehát igen nagy részben oly termelvények, a melyekből Magyarország kivitelképes, és a melyeknek fejlődésképes piacza van Szerbiában.

Mily mértékben fogja felhasználni az új változások folytán jelentékenyen megjavult helyzetet a magyar termelő és kereskedő osztály: az természetesen első sorban tőle függ; annyi bizonyos, hogy ha a tervbe vett kereskedelmi szerződés és vasuti kapcsolat létesül: oly viszonyok közt szilárdíthatjuk meg Szerbiával való forgalmunkat, a melyek mellett versenyképességünk minden valószínűség szerint teljesen biztosítva van.

IV.

Bosznia és Hercegovina államjogi helyzetének végleges eldöntése nehezen fogja alterálni azon viszonyt, a melyet közgazdasági szempontból el fog ezen két tartomány az osztrák-magyar monarchia többi részeivel, és különösen Magyarországgal szemben foglalni. Épen azért, azt hisszük, ideje, hogy a hazai közgazdaság szempontjából is vizsgáljuk meg kissé közelebbről a helyzetet.

A két tartomány annexiója esetén nagyon természetesen elesik úgy a kereskedelmi, mint a vasuti szerződés szüksége. Ha azonban e két tartomány nem fog a monarchiához csatoltatni, hanem jelen állami keretében fog meghagyatni: fell kell tennünk, hogy az okkupáció megszűntével egyidejűleg mind a kereskedelmi, mind a vasuti viszonyok kellőleg és kimerítőleg fognak

szabályoztatni. Mind a kettőre nézve feltétlenül szükséges ez előrelátás.

Az 1862-ki török szerződés fentartotta a jogot a porta részére, hogy a szerződés érvényben létele 14-ik és 21-ik évének (a szerződés 28 évre szól) lejártával közölhesse azon módosításokat, melyeket a tapasztalás igényel. 1876-ban élt is a porta e jogával, s főleg pénzügyi nehézségeire támaszkodva, a 8°/_o-os beviteli vámtételek általános felemelését követelte. A porta állítása szerint ugyanis az utolsó években az összes vámbevétel 1.4 millió török lirát = 12.6 millió forintot szolgáltatott. Szembeszökő ugyan, hogy ezen rossz eredmény főleg a lelkiismeretlen eljárásnak tulajdonítható, mert hiszen maga Konstantinápoly és Smyrna bevitele 150 millió forint értéket képvisel, ami maga 8°/_o értékvám mellett 12 millió bevételt ad; de azért a porta szilárdul megmaradt ez óhajlásánál s Galib bey elnöklete alatt egy bizottsággal új vámtarifát dolgoztatott ki, a mely csupán a nyers anyagok és fegyártmányoknál tartaná meg az eddigi 8°/_o-os értékvámot, míg a gyártmányokat és iparcikkeket átlag 25, a szeszes italokat, bort, sört és szeszt 35—40°/_o-kos vámmal sújtaná. Ezen tarifa életbeléptetése ugyan a bekövetkezett bonyodalmak folytán elmaradt; mindazáltal oly komoly veszedelmet rejt ez magában Törökország szomorú pénzügyi viszonyai mellett, hogy felette szükséges lesz az ellen gondoskodni, Magyarország érdekét első sorban érintőleg, Boszniát és Hercegovinát illetőleg és csapataink kivonulásával egyidejűleg. A vasuti kapcsolatok kérdése szintén nem csekély nehézségeket fog okozni a fényes portának fentartott souverainitását illetőleg. A magyar határörvidéken elrendelt dálya - vinkoveze - broódi vasut építésével megoldatott a szamaczi csatlakozás kérdése, s szintén ezzel kapcsolatosan elrendeltetett a broód-zenicai keskeny vágányú pálya építése s kiegészítése Szerejevóig, míg más oldalról a sziszek-novii csatlakozás ügye nem végleg, hanem csak ideiglenesen ejtetett el; úgy látszik, hogy ezen kérdés is el van döntve, s a mitroviczi összeköttetésen át Saloniki felé meglesz a monarchia mindkét részének (az egyiknek Dályán és méginkább Alexinácson, a másiknak pedig Novin át) egyenes összeköttetése. A nehézségek, a melyek felhozatnak és a melyek

tagadhatlanul tényleg fenn is forognak, vasutpolitikai természetűek, de egyáltalában nem olyanok, a melyeknek összeegyeztetése lehetetlen volna. Az érdekelt felek mindegyike megtalálhatja érdekeinek kiegyenlítését, ha egyik sem gátolja a másik óhajainak teljesítését, sőt inkább a maga részéről is tevékenyen elősegíti azt.

Részünkről nincs semmi kétségünk abban, hogy ez így fog bekövetkezni, valamint nem kételkedünk abban sem, hogy a már kiépített vonalak minden eshetőség ellen biztosítani fognak a porta felségjogából eredhető minden complicatiók ellen.

Addig tehát, míg az occupatio tart, maga ezen tény, annak elmulása után pedig az új alakulás, vagy esetleg új nemzetközi szerződés biztosítani fogja Bosznia és Hercegovinát illetőleg mind a kereskedelmi állapotok szolid fentartását és fejlődését, mind a vasuti kapcsolatok létesítését és fentartását.

Ezen ténynyel pedig ismét egy szűz talaj nyílik meg a hazai termelés és kereskedés előtt. Kétséget sem szenved, hogy e két tartomány népe szegény és műveletlen; de hiszen vannak nekünk gazdag és művelt szomszédaink, nyugaton; akik azok ellen panaszkodnak: felette rossz logikát árulnak el, ha meg nem elégednek ezekkel. Nekünk úgy tetszik, hogy mindkét szomszédságnak megvan a maga előnye, s hogy Bosznia és Hercegovina népe, ámbár ma szegény és műveletlen, felette becses anyagot fog szolgáltatni a magyar termelés és kereskedelem jövő fejlődésére.

A Bosznia felé kivitt áruk közt a főbbek métermázsokban 1872-ben a következők voltak: czukor 6778, örlemény 5496, sör 2801, szesz 1378, bor 2039, só 53457, pamutárú 301, lenárú 594, gyapjúárú 803, selyemárú és ruhafélék 88, serte, háncs és szalmaárú 218, papirfélék 235, fa- és butorárú 1274, üvegárú 287, edényárú 1193, vas- és fémárú 1757, rövidárú 211, vegyészeti termelvények 573; — onnan behozatott ellenben gyümölcs 1779, gabona 79016, nyers bőr 1880 métermázs, és 232364 darab különféle- vágó és igásállat; az összes ki- és beviteli forgalom értéke mintegy hét millió forintot képviselt. Ezen felül természetesen jelentékeny mennyiség közvetítettik ma Dalmácia felé, de a mely forgalomnak egy része valószínűleg meg lesz tartható a magyar határ felé, hogyha a vasuti összeköttetések ki fognak épülni.

Egyáltalában nem szabad sohasem eltéveszteni szemünk elől, hogy a polgárosodás mily gyors mérvekben emeli a szükségletet, a szükséglet fedezhetése czéljából az iparkodást, és ezzel együtt a jólétet. Ugyanez lesz az eset valószínűleg Boszniában is, a mint ez volt az eset Peruban, Indiában és minden más analog helyzetnél. Ép azért nem szabad kicsinyelnünk e forgalmat azért, mert ma ily jelentéktelen; sőt inkább jövő kiterjedhetősége érdekében már ma azon súlylyal kell azt mérlegelni, mely azt méltán megilleti.

És hogy mily szomoruan állanak viszonyaink mindennek daczára a boszniai forgalmat illetőleg is, elég utalnom a napi sajtóra, mely mindennap hirdeti osztrák szomszédaink térfoglalását, kik lázas tevékenységet fejtenek ki ezen ügyben s kiknek tevékenységét már eddig is jelentékeny siker koronázza, míg nálunk semmi sem történik, s magának az iparegyesületnek is a részvétlenségen törik meg komoly indulatú kezdeményezése.

V.

És ezzel elértünk annak konstatálásához, hogy a kormány teendői, melyeket keleti forgalmunk érdekeinek biztosítása követel meg tőle, nagy részben be vannak fejezve, de teljes egészökben meg vannak a sikerre biztos kilátással kezdve; s hogy ennél fogva, ha elhanyagolás vádja illethet valakit, az az egész hazai társadalmat, mint ilyent, illeti egész súlyával.

Midőn a nemzetgazdasági egylet részéről Weisz B. Ferencz urral együtt pályadíjat tűztünk ki e kérdés fejtegetésére: mind az egylet, mind mi át voltunk hatva azon meggyőződéstől, hogy ez irányban mulhatlanul tennünk kell valamit. A pályaművek részletezték a kérdést, s azok egyike egy keleti bizottság vagy keleti muzeum alapítását tartá kívánatosnak, hogy egy szakegyénekből alkotott központi közeg legyen a közvetítésre, felvilágosítások, szakvélemények adására, minták kéznél tartása, ügynökök kijelölése stb. czéljából, ép ugy, mint a bécsi keleti muzeumé, melynek áldásteljes hatása már ma annyira érezhető.

Az eszme annak idején tetszéssel találkozott, s a valósulást csak a háborús idők akadályozták meg. Azt hiszem eljött az ideje, midőn mozognunk lehet.

AZ ARANY JÖVŐJE BAMBERGER L. VILÁGÍTÁSÁBAN.

Első közlemény.

A nemzetgazdászattal egyik főkérdése a valuta rendezését, a legjobb pénzrendszer létesítését tárgyalja; s méltán, mert alig képzelhető culturállam, mely a pénzverésre használt nemes fémek egymáshoz viszonyított értékének hullámzásai által — sokszor érzékeny kárára — ne érintetnék; már pedig az ingadozást részben az egyes országok rendezetlen valutája, illetőleg többé-kevésbé szerencsés rendezési műveletei is idézik elő. A kérdésnek helyes, praktikus és a mennyire lehet, egyöntetű megoldása tehát az államok anyagi létére nézve felette fontos; így természetes, hogy a szakkörök figyelmét nagy mérvben felkelté. E folyóiratban is többször tárgyalatott a valuta avatott tollak által; legutóbb (1878. évi II. füzet) grf. Desewffy Aurél ismertette kivonatossan Suess Ede tanárnak »Die Zukunft des Goldes« című munkáját; kiváló súlyt fektetve azon következtetésekre, melyeket szerzője az aranytermelésnek jövő esélyeiből az arany valutára nézve levont. Minthogy Suess azon végeredményre jut, miszerint az arany termelése előreláthatólag néhány század mulva annyira fog apadni, hogy alig leendő képes a fényezésre szükséges mennyiségen felül annyi aranyat előállítani, a mennyit a világforgalom megkíván; s hogy e szerint az arany-valuta törvényszerű létesítése nem czélszerű, hanem a kettős valutában rejlik a kérdés helyes megoldása; az ellenkező véleményű nemzetgazdák között kiváló helyen álló Bamberger Lajos, ki »Reichsgold« című munkájában és több nemzetgazdászati cikkben az arany-valuta mellett nyilatkozik, Suess művét is tárgyalja. A Bamberger által kifejtett elvek nyomán a Suess megczáfolására irányzott érvekre utalni, az

»audiatur et altera pars« által a kérdés elfogulatlan megítéléséhez egy homokszemmel hozzájárulni, ez ezélja a következő igénytelen soroknak.

Ha az előttünk fekvő tárgynak természetét vizsgáljuk, mindenekelőtt szemünkbe ötlük azon sajátosságos körülmény, miszerint a pénz és pénzérték, egyrészt folytonos mozgásban lévén, másfelől pedig a rejtőzés, titkolódzás hajlamával bírván, a tüzetes nyomozást felette nehézzé teszi, mert a számításba veendő mennyiségek s a mozzanatoknál közreható tényezők bajosan helyezhetők teljes világlatba. Ha tehát a valuta-kérdés behatóbb fejtegetésébe kívánunk bocsátkozni, lehetetlen fel nem fognunk, miszerint a fémek lényegének felismerésén kívül a század- sőt ezredéves tapasztalatok nyújtják nekünk a legértékesebb anyagot. És itt, midőn hasonló ténykörülmények között tapasztalt jelenségekből a jövőre következtetést akarunk vonni, kiválólag szükséges, hogy az esetleges és mintegy csak kísérő tüneteményeket a dolog velejéből gyökerezőktől gondosan elválasszuk. Ezen szabályt szem előtt tartva, érvelésünkben az utóbbiaknak határait át nem lépni igyekvünk. Megengedjük, hogy a pénzfémek holt anyaga által a népek élete során föltétlenül gyakorolt befolyásban valami titokszerű rejlik; de azért azon kérdésre, mi emelé őket általános csereeszköz polezára, mi szerzé meg nekik az uralmat az emberi nem felett? nem maradunk egészen adósak. E téren ugyanis első pillanatra találkozzunk a fémeknek szükségességével, vagy legalább általános és nagy fokú hasznosságával. De ezen tulajdon nem lehetett egyedül mérvadó; hanem a csereeszköztől megkivántatik, hogy hasznos tárgy legyen oly alakban, mely könnyen felismerhető és mozdítható; legyen romolhatatlan s a mellett elég ritka arra, hogy el ne értéktelenedjék. Mindezen tulajdonokat a réz és érez (brónze) is egyesíti; nem csoda tehát, ha a legrégebb időben érez- és rézpénz volt a forgalom eszköze. De a nemes fémeknél még más tényezők is közreműködnek; a történelem tanúsítja, hogy az ezüst és arany, nyilván azért, mert a fémek némely kitűnő sajátosságait nagyobb mértékben birják, s a képzelemre több befolyást gyakorolnak, már a régmúlt időkben inkább a hatalom

tartozékai gyanánt tekinteténck; a fényüzésre, az élet szépítésére szolgáltak, és gyéribben a mindennapi élet eszközeiként, s oly mérvben, a mint erre anyagszerűleg alkalmasak. Gondoljunk a phöníciaiakra, Egyiptomra, Salamon király templomára vagy Kroezusra, sat.; mindenütt azt látjuk, hogy az ezüst és arany az istenség dicsőítésére szolgált, a hatalmasak által kincs gyanánt felhalmoztatott, s a gazdagok ékszere volt. Még az amerikai bennszülötteket is némiképp ugyanezen állásponton találták a foglalók; habár fogalmaink szerint kevésre becsülték is a peruiak és mexikóiak a nemes fémeket, mégis jeles tulajdonait az által elismerték, hogy nagy részét a fejedelmeknek szolgáltatták be, vagy szintén ékszereket készítettek belőle.

Ugy látszik, mélyen van bevésve az emberi természetbe a nélkülözhetőnek az elkerülhetlenül szükségesnél való nagyobbra becsülése. Így áll mindaz, mi az élet szépítésére szolgál, a mindennapi szükség tárgya felett; így a művészet a mesteriséggel szemben, és mint közel analogon, így a nemes fémek viszonya a nemtelenekhez. A jelzett körülmények és tulajdonok, kivált bűvös fényök s aránylag ritka voltak, természetszerűleg a nemes fémeknek általános csereeszközzül való használatára s a többieknek leszorítására vittek. Midőn ekképen a fém ből pénz lett; midőn a földi javak értéke pénzzel méretett meg, midőn azon javak megszerzésére szolgáló főeszköz ismét a pénz, akkor az igények fejlődésével, a kielégítés legfontosabb tényezője önkénytelenül nagy hatalomnak tekintetett és így önálló uralmat nyert.

Említettük, hogy régibb időkben a nemes fémek mellett, sőt előttük a réz és ércz voltak a csere közvetítésére alkalmazott fémek; és pedig e helyütt az érdekel minket, hogy nemcsak az érték jelképei voltak (mint ez a Kauri név alatt Indiában ismeretes kagylókkal történt), hanem már akkor ezen fémek belértékén, súlyán alapuló valódi valuta létezett. Az ércz és réz nagyobb fizetéseknel mérlegelve, súly szerint adatott a félnek. Később is sok helyütt a rézpénz volt a mindennapi forgalom eszköze; p. o. Elsassban még a 10-ik század végén is a réz Pfennig volt az általános használt pénznem, meghatározott súlylyal ($\frac{1}{120}$ font). Hogy a réz még másfél század előtt

a pénzrendszerben fontos szerepet játszott, ama tény bizonyítja, mely szerint 1735-ben az orosz pénzügyi kormány kénytelen volt a rézpénz fokozatos kisebbitéséből a forgalomban eredt türhetlen zavarok és akadályok orvoslására a teljes belértékű rézpénzhez visszatérni, s későbbi rendelettel a réz értékét az ezüsthöz viszonyítva, szabatosan megállapítani. (Hasonló módon, mint ma a kettős valutánál az ezüst az aranyhoz áll).

Nem szenved tehát kétséget, hogy nem távol multban is az ércz, illetőleg réz, azon értelemben nemes fém volt, hogy úgy szolgált teljértékű pénz gyanánt, és értékegységnek meghatározására, mint ma az arany és ezüst. Miután azonban — aránylag csekély értéke és nagy nehézsége s téríméje miatt — ezen rangot végleg elveszté s a többi, csak az iparnak és tudománynak szolgáló fémek osztályába lett szorítva,*) önkénytelenül azon kérdés jut előtérbe, vajjon nem történhetik-e valaha ugyanaz az arannyal vagy ezüsttel? Bármily kevésbé valószínűnek látszassék is ezen föltevés, lehetetlen a réz példáját számitáson kívül hagynunk; s ha szemügyre vesszük az egyik nemes fém demonetisatiójának lehetőségét, fontos jel gyanánt tűnik fel előttünk ama tény, hogy a pénz, s kivált az ezüst piacz gyakori rázkódásaival szemben napirenden van a k e t t ő s v a g y e g y e s v a l u t a k é r d é s e, vagyis azon kérdés, fenntartható-e a két nemes fémnek örök időkre megállapított értékaránya? ne lépjen-e le egyik közülök a viláгурalgó hatalom polczáról? s ha igen, melyik legyen az?

Fentartva magunknak, a kettős valutára nézve észrevételeinket alább kifejtteni, most az utóbbi pontot taglalandjuk. Ha egyik fémnek buknia kell, a viszonyok mai állása az ezüstöt terelné le az uralomról; de ezek annyira változók, hogy p. o. a 40-es években, midőn az aranytermelés felszökkent, sok oldalról az arany nagyobb értékesökkenésétől való félelem hangoztatott; vagyis az arannál olyforma helyzettől tartottak, milyenbe az ezüst ma jutott. A következés megmutatá ama félelem alaptalanságát; így tehát nyilvánvaló, miszerint az ezüst elértéktelenedésének a bőségen kívül egyéb okai is vannak, s hogy a termelési viszonyokra önmagukra nem fektethetjük az

---

*) A réznek váltópénz szerepe itt önértelmüleg tekintetbe nem jő.

ezüst valuta elejtését. Kutassuk tehát inkább az állandó jelenségeket s a mélyebben fekvő érveket, melyek az aranyak világuralkodói hivatását támogatják.

Azon időben, mely egyszerre az aranyak meg sem álmodott tömegét hozta napfényre, természetes volt a következtetés, hogy már most az arany az ezüsthöz és minden egyéb áruhoz viszonyítva, hosszabb időre kiható, tetemes értékcsökkenést fogna szenvedni. Hogy ez meg nem történt, hogy az arany a próbát győzelmesen kiállotta, (ez az alább előadandókból kitűnik) az szerintünk már magában eléggé igazolja az aranyak a polgárosodás életföltételeiben gyökerező „világfém“-szerű hivatását. A nemes fémek történelme is ez értelemben tanuskodik. Ezredévek folyamán majd az aranyak, majd az ezüstnek viszonylagos értékingadozását, illetőleg csökkenését látjuk, a mint egyiknek vagy másiknak termelése nagyobb mérvet öltött; természetesen evvel fordított arányban. Ezen felül azonban — és ez főfontosságú tünemény — az ezüst értékének hanyatlása az aranyéval szemben, állandó jelleggel bír, elannyira, hogy idők során az arány 10:1-től, századunk elejéig $15\frac{1}{2}$:1-ig süllyedt.

A legújabb kor jelenségei is azt mutatják, miszerint itt nem a termelési viszonyok a mérvadók; hiszen tapasztaljuk a különböző eredményt, melyet 30 évvel ezelőtt a californiai aranytelepek áradata, s most az új ezüstitányák rohamosan beállott áldása előidézett.*) Lássuk számszerűleg:

Az angol parlamenti bizottság gondos kiszámítása szerint az 1872—1875. évi időszakban az összes ezüstkinálat körülbelül kétszeres összeget mutat az előző 4 évhez képest. (Ezen számításnál, mely együttesen mintegy 74 millió font sterlingre megyen, figyelembe vétetett az amerikai bányák termelése, továbbá a Németország, Hollandia és Dánország által a piacra vetett készlet, végre India szükségletének csökkenése is; az összeg tehát nem lehet alacsony.) A nagy aranytelepek felfedezése utáni első 4 év a termelés négyszerezését tünteti elő a megelőző hason időszakkal szemben.

---

*) Megengedjük, hogy más tényezők is közreműködnek; de ezek alsóbbrendűek, s alábbi számításba felvételtek.

S mi az eredmény?

Az ezüst megkettőzése 10⁰/o, és néhány hó mulva ismét 10⁰/o csökkenést idézett elő; míg a négyszerte nagyobbodott aranytermelésnek alig 2 százaléknyi, és csak rövid ideig tartó értékhátrálás volt következménye. Itt szükséges megjegyeznünk, hogy erkölcsi befolyás sokkal inkább képzelhető az arany hátrányára; mert az aranyözön sokkal nagyobb zajt ütött és sokkal inkább gyakorolhatott hatást a képzelemre, mint az ezüst gazdagság és az ezüst-valuta eltörlésének régóta szellőztetett eszméje.

Ezekből világos, hogy az aranykészlet szaporodásával a fogyasztás, vagyis inkább a kereslet bizonyos fokig szintén nagyobb mérvet ölt, mert a terjedő polgárosodás az arany, különösen az aranypénz igényének fokozódását hozza magával; míg ellenben az ezüst nagyobb kínálata mindig bajt okoz a piacnak, minthogy a kereslet alászálló jelleget mutat.

De az arany-valuta mellett fölszólaló, nem a tapasztalás forrásából meritett, de az arany lényegében gyökerező érvek szintén figyelembe veendők. E czélból vegyük szemügyre azon mozgalmat, mely a polgárosodás haladását jellemzi. Ez — szokatlan, de úgy hisszük, találó kitévelt használunk — a földi lét finomitására irányul; és pedig az anyagi és szellemi munka könnyítése által. Az első irányban oda fordul az igyekezet, miszerint az erőkifejtés mennél kisebb legyen; hogy tehát minden, mi az ember által hordozandó és mozdítandó, mennél kevesebb súlylyal birjon, illetőleg mennél kisebb helyet foglaljon. A szellemi munka könnyítése viszont az által is közvetítettik, hogy az élet törvényei, nevezetesen a társadalmi szerkezet alaptörvényeinek megállapítása, a tudományos kutatásnak előszeretettel, és nem épen eredménytelenül művelt mezéjét képezi. — Nyilvánvaló, miszerint az életnek, valamint a gondolkozásmódnak finomodása találkozik a végezt, hogy az ezüst uralmát némileg megingassa; de az arany előnye a másik felett kivált az első vonatkozásban, azaz az anyagi munka könnyítésében rejlik. A testi, anyagi finomodás, mint említők, a culturának vele járó műve. Pillantsunk p. o. a nehéz lovakra, miként azokat régi festmények ábrázolják; a ma divó fajokkal

összehasonlítva a csontozat- és inaknak finomodása kétségtelen. Az emberi nemnél is a vagyon, jólét emelkedése, a városi lakosok szaporodó száma, nagyban növelte a testi finomodást. — Ennek következménye lön a fegyvereknek, ruházatnak, mindennapi eszközöknek stb., könnyebb és finomabb alakban való előállításai.*) Időszakok multával az ércz és vas előnnyel pótolja a bárgyú követ s fagerendákat; a gép a kézi munkát.

A fölény, melyben az új kor az aranyérmét az ezüst felett részesíti, az itt érintett szabálynak kifolyása; az arany, mely értékéhez viszonyítva kisebb helyet foglal, és könnyebb, jobban szolgál az anyagi munka könnyítése fentjelzett elvének, mint az ezüst. Visszatérve a tapasztalásnak tanulságaira, látjuk, hogy a polgárosodás haladtával a munka és a fő élelmi czikkek ára rendszeresen emelkedni szokott; vagyis, hogy a későbbi időkben egy bizonyos munka- vagy gabona-mennyiségért mindig több fémet kellett adni, mint előző időszakokban. (Különös eseményektől föltételezett ingadozások tekintetbe nem jöhetnek). Ebből következik, hogy a fizetési eszközök könnyüése és kényelmessége napról-napra kívánatosabb (mi ismét csak az aranyat teheti kedvesebbé az ezüstmél) és pedig annál inkább, mert a fölfedezések és találmányok az embereknek és tárgyaknak, így a pénznek is helyváltoztatási hajlamát nagyban előmozdítják.

Egyébiránt a pénzforgalom úgy szólván mechanikus kiművelésének ezen igénye nem származik a legújabb időkből; ámbár önértelmű, hogy kivált ezekben ért rohamos lendületet.

---

*) Igaz, hogy legújabb időben egy ellenkező jellegű jelenséggel találkozunk; ez a hadi hajók építése, hol minden igyekezet a hajók nagyobb, erősebb előállítására irányul. Ugy szólván napról-napra vastagabb pánczélokot alkotnak; ezt természetesen egy ismét erősebb lövegű ágyú találmánya nyomban követi. Talán még elhamarkodott ítéletet fejezünk ki, de úgy látszik, ezen módnélküli nagyobbítás, erősítés, a mint egyrészt a finomítás szabályával ellenkező irányt követ, úgy másfelől semmiképp sem mondható tökélesedésnek; legalább a gyenge szerep, melyet a tengerészet az utolsó nagy hadakban játszott, a fentjelzett törekvés visszasságára mutat; de különben is szakférfiak közel állónak mondják az időt, melyben a tengerészet (már a torpedók vészes találmányának fejlesztése következtében is) a mozgékonyabb és olcsóbb hajókhoz fog visszatérni.

— A váltó- (apró) pénz, a bankjegy, az utalvány és váltó épen e kívánalomnak kifolyásai. A szoros értelemben vett papírpénz a kormányok pénzsükségéből vagy nyereségvágyából ered. — Talán ép úgy az előbbi, mint az utóbbi indokokon alapszik a már régibb időkben foganatba vett azon eljárás, mely szerint ugyanegy, magasb értéket jelző pénznév fokozatosan csekélyebb fémtartalmat képvisel. Midőn a rómaiak az ezüst pénzt behozták, csakhamar könnyebbre készíték az »as«-t, (mely előbb az »aes grave« teljértékű rézvalutának volt pénzneme) a nevet meghagyván. Minthogy így az érez vagy réz jelképes pénzzé, váltópénzzé lett, a könnyebbre készítés műveletét veszély, a már úgy sem létező lényeg megtámadása nélkül vihették keresztül, sőt esetleges nyereséggel a pénzforgalom mechanikus könnyítésére irányzott kívánalomnak szolgáltak. De a nemes fémből vert pénzeknél is — és ez fontosabb — a névvel szemben értékesorbitást szemléltünk. Így p. o. a »font« nevet már régi idők óta fokozatosan lezállított értékű pénznemek viselték és viselik. A rómaiaknál az as »libralis«-ból »trientalis« lett, mely csak 4 unciát nyomott. — Az angol font sterling, a francia livre eredetileg 1 font ezüst volt. A Gulden és Florin kitételek valaha arany pénzeket jeleztek. Igaz, hogy az értékesorbitások legtöbb esetben a kormányok csalási vágyából vagy mesterséges értékteremtés reményéből vették eredetüket; de megjegyzendő, hogy a szilárd alapon álló pénzügyi politikát követő államférfiak sem erőlködtek ellenkező irányban, t. i. a nehezebb pénznemek visszaállítása mellett, hanem hódoltak a fentérintett könnyítési kívánalomnak, midőn a régi, súlyos pénzeket jelentő neveket megtartva, könnyebb, de azért teljértékű pénzt verettek. Szives elnézést kérünk az ismétlésért, midőn kénytelenek vagyunk ezen kívánalom eredményeként újra kiemelni, miszerint a téríméhez és súlyhoz aránylag, legtöbb értéket képviselő arany a haladó társadalomban az ezüsthöz nagyobb előszeretetre talált; melynek teljes élvezetében van mai napig is, a nélkül, hogy bekövetkező változás előjeleit láthatnók; mert — melleleg mondván — a Comstock bányák ezüstgazdagsága ezen előszeretettel csakis növelhetné.

De a kifejtett érvekkel az aranynak az ezüst feletti valódi előnyeit is teljesen beigazolván látjuk; megengedve mind-

azonáltal, miszerint az ezüst megszokás, — természettani kiváló tulajdonai, — de kiváltkép sok országnak rendezetlen pénzviszonyainál fogva még egy ideig némely országban az arannyal az uralomban osztozkodhatik, sőt mint nem valutaserű, illetőleg váltópénz talán fenn is maradand.

Most térjünk át a kettős valutára, vagyis a két nemes fém meghatározott állandó értékarányának, és teljes egyenjogúságának kérdésére. Az e téren tapasztalt hullámzások már régi időkben felkölték az uralkodók figyelmét; számos törvény tanuskodik az arány megállapítására irányzott törekvéseiről. (Ezek között talán legtöbbször történik hivatkozás kath. Izabella királynénak Medinai edictumára). Később azon téves nézet foglalkoztatta a világot, miszerint a pénznek értéke a fém értékétől mesterségesen elválasztható lenne; — annak megfontolása azonban, valjon helyes-e a két nemes fém egyenjogú uralmát megállapítani? csak a múlt század folyamában jutott felszínre; és még akkor is többen az azon időben élő nemzetgazdászok között, (p. Smith Ádám) érintetlenül hagyták a kérdést, míg mások kitünő alapos-sággal tárgyalják. Felemlitendő e helyütt Mirabeau, ki híres emlékiratával, és Locke bölcész, ki a kettős valuta elleni érvelésével méltó feltűnést keltett. E szerint nem csoda, hogy a tudománynak eddig rejtett ösvényeit merészen felkutató első francia forradalmi törvényhozás, e téren legelső, már a dolog velejeig hatott s elhatározásra is jutott; és pedig az előző tárgyalások folyama világosan bizonyítja, miszerint tulajdonképen az ezüst, nem pedig a kettős valuta lett a Germinali törvény által megállapítva, és értékegységül a frank ($4\frac{1}{2}$ gramm ezüst) felvéve; melylyel szemben az arannak időlegesen szintén meghatározott, de változhatónak elismert érték tulajdonított.

Ezután sok évig nem szellőztette a tudomány az ügyet, mert az értékviszonyok valamennyire állandók voltak; habár megjegyzendő, miszerint az ezüst értéke mintegy 1807 óta is, lassan alászállást mutat. (1 : $16\frac{1}{4}$ -ig.)

Midőn a californiai s ausztráliai aranymezők a piacot terményökkel eláraszták, a kérdés ismét előtérbe lépett azon közvetett hatás által, melyet az arany elértéktelenedésétől való félelem akként gyakorolt, hogy sok hang az arannak, mint

valutafémnek elejtése mellett szólalt fel. A félelem, mint fentebb látók, helytelen volt ugyan, de a forrongásba jött illetékes köröknek nagy mérvben felköltött figyelme már most a pénzpiacot érdeklő sok fontos és ellentétes jelenséget constatált. Ezek egybevetésének, és a tudomány haladásának összehatása megérlelé az ügyet, s így történt, miszerint a civilizált világ előtt elvileg és gyakorlati szempontból vita tárgyául tüzetett ki azon kérdés, »valjon észszerű-e, a két nemes fémet mint egyenjogú, meghatározott értéket, pénzverésre használni?«

Azon culturállamokban, hol a két fém még egymással surlódásba jő, mindinkább élesebb a küzdelem;*) de mi egy pillanatig sem habozunk azon szilárd meggyőződésünknek kifejezést adni, hogy oly pénzrendszer, mely a lehetetlent lehetővé akarja varázsolni, már önmagában visszás, a valóságon megtörik, az ész érvelése előtt romba dől. A dolgok természete az ember hatalmának határt szab; ennek fel nem ismerése szüli a hiú törekvést, mely két különböző anyagnak viszonylagos értékarányát örök időkre meg akarja határozni; holott a kétféle tárgy értékére beható tényezők önkénytelenül különbözőleg alakulnak, tehát szükségképen változékony viszonyt eredményeznek.

A nemzetgazdászati, jelesül a pénztörvények története is érdekes tanuságot tesz arról, mily kevéssé törődnek a pénzügyi természetes világviszonyok a törvényhozó mesterséges szabványaival és intézkedéseivel; és kétségtelen, miszerint itt a dolgok természetes fejlődése a haladással egybeesik. A világ folyása illusiorussá teszi és teendi a meghatározott értékarányt; az attól feltételezett egyenjogúság pedig vele együtt bukik.

Nézetünk szerint most érkezünk meg azon pontra, hol a helyes elv ellenállhatlanul utat tör magának. Igaz, csak

---

*) Szerintünk ama perczben, melyben egyik fémnek trónvesztése elhatároztatik, már az is el van döntve, melyik lépjen le a polezról; s — melleleg mondva — kevéssé valószínű, hogy az ázsiai népek, melyek sok század folytán az ezüst valutába beleélték magukat, soká néznék nyugalommal, miként süllyed alá a nagy kereskedő nemzeteknél az ezüst váltópénzé; — habár nem tagadható, hogy keleten még huzamos ideig tömeges ezüstkeresletre kilátás nyílik; mire az ottani fontos ezüstipar is közreműködik.

lépésről lépésre foglalható el a tér; mert a réginek, a megszokottnak mindig akad harczosa; de mind hiába, a kettős valuta hívei által felhozott jelenségek éle ellenök fordul; a helyzet tarthatatlan, a katasztrófa beállott; még pedig nem a Comstock bányák ezüstje által előidézve, mint sok oldalról hangoztatik, — hanem a szabatosb, elfogulatlan gondolkodás és érvelésnek eredményeként.

Ha a fent kifejtettek alapján az aranyé a pénzpiacz uralma, joggal kérdezhetjük, hova tegyük a sok ezüstöt? s lesz-e elég arany az egész világ részére?

Az első kérdés tárgyalása e sorok keretén kívül esik, s azért is kisebb fontosságot tulajdonítunk neki, mert bizonyos fokig könnyebb a túlbőségen, mint a szükségen segíteni.

Az utóbbira vonatkozólag legújabb időben két szakférfiú tollából eredő dolgozatokat nyertünk; szerzők egyike, Suess Ede tanár (Die Zukunft des Goldes) leginkább földtani, másika, Wolff Gusztáv tanár (Das australische Gold, seine Lagerstätten etc.) bányászati szempontból indul ki. Suess a valutakérdést tárgyalván, földtani ismereteit értékesítve, az aranyinséggel fenyeget, és ez indokból — mint fentebb érintve volt — a kettős valutát ajánlja; míg Wolff az aranytermelésnek még hosszú időre kimeríthetlen áldást jósol. Világosítsuk meg kissé mindkettőt.

Suess műve méltán nagy feltűnést keltett nemcsak alapos szakavatottsággal irt földtani fejtegetéseivel, de azon álláspont által is, melyet a valutakérdésben elfoglalt és nagy ügyességgel védett, de következtetéseiinek bizonyító ereje szerintünk legalább is kétséges, s a mű legnagyobb érdeme történelmi és természettani részében keresendő, melyre szerzője is a fősúlyt fekteti, s nyilvánvaló előszeretettel szentel annak sokkal nagyobb tért is.

Nem akarunk ismétlés hibájába esni, az ezüst és kettős valuta elleni főbb érveink az olvasó előtt már ismeretesek; e helyütt a kérdést szemben Suess állításaival, új világításban előtűntetni igyekvünk. — Előzetesen két pontra kívánunk felelni. Suess (idézve gróf Dessesffy Aurél által, a 40-ik lapon) az ezüst demonetisatióját — mint a természet adományának

elejtését, különben pedig a forgalom és kereskedelem nagymértvű emelkedésénél fogva, mely mindinkább nagyobb tömegét követelendi a pénznek — helytelen eljárásnak tartja. E tétellel szemben elég legyen arra utalnunk, hogy Suess maga sem kívánja az aranyat a világpiaczi elterelni, és mi sokkal károsabbnak tartjuk a forgalomra nézve a két fém közötti érték-hullámzásokat, ha azok a kettős valuta által pénzügyi fontosságot nyernek, mint a netalán bekövetkező aranyszükséget, melynek esélyeit tárgyalandjuk s melynek valószínűsége az által is alább száll, hogy az aranypénz viszonylagos könnyűségénél fogva sebesebben kering, tehát kevesebb értéknek kell belőle a forgalomban lenni, és hogy épen a növekedő forgalom hozza meg a váltó és utalvány alakjában a jelképes, szilárd alappal bíró és könnyen kezelhető pénzértéknek óriási tömegét; milliárdok keringnek óránként a világpiacon a nélkül, hogy a megfelelő érték tizedrésze fémbe helyről mozdíttatnék.

Ha Suess (idézve u. a. lapon) a valutaviszonyok rendezését Anglia és India között kívánatosnak találja, az csak mellettünk bizonyíthat; mert e két együvé tartozó országnak Suess által esetelt pénzügyi bajai csak az ott tényleg fennálló két valutából erednek.

BÁRÓ VÉCSEY SÁNDOR.

VEGYESEK.

A magyar tud. Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai állandó bizottsága az új akadémiai ügyrend értelmében megalakult, elnökének gróf Lónyay Menyhértet, jegyzőjének pedig Beöthy Leót választván meg. Miután az új ügyrend értelmében az akadémiai állandó bizottságok csak 3—3 évre alakíttatnak, s az új alakulás természetesen nem terjedt ki csupán az Akadémia által e czélból kiküldött tagokra: a megalakulással egyidejűleg a bizottság saját kiegészítését is elhatározta, s a czélból több az Akadémiához tartozó, de a bizottságba eredetileg fel nem vett, mint szintén több, az Akadémia körén kívül álló szakegyént hozott ajánlatba, kiknek névsorát megerősítésök után fogjuk közölni.

Közös közlekedési vállalataink. A közös közlekedési vállalatok ügykezelése a magyar közérdek szempontjából mindig igen sok nehézségre adott alkalmat. Szerencsétlenségre azon három főbb vállalat, a mely hazai közgazdasági érdekeink felett majdnem teljesen uralkodik, épen közös voltánál fogva ellentétes, vagy legjobb esetben is nem ugyanazonos érdekű a magyar közgazdaság és forgalom igényeivel. A cs. és kir. szabadalmazott déli vaspályatársaságnak ma két fővonala van: az egyik a bécs-trieszti, a másik a Brenner pálya; mind a kettőnek érdekei teljesen idegenek reánk nézve, sőt miután az előbbi magához vonzza szükségképen a steinbrück-sziszteki és a magyar vonalak egész forgalmát: határozottan ellentétes a miénkkel. A cs. és kir. szab. osztrák államvaspályatársaság vonalhálózata a nyugoti irányban Bécsig, az északnyugoti irányban pedig Bodenbachig felnyulván: semmi sem természetesebb, mint az, hogy már csak a végig futó forgalom természetes

kedvezményezése szempontjából is, a melyet egyáltalán nem lehet helytelennek tartani tiszta vasuti okokból, a magyar forgalom nem önálló tényező, hanem csupán az osztrák vonalak forgalmának táplálójául tekintetik; a mi hogy így van, mutatja a társaság tariffa-politikája, a melyet minden erőfeszítés mellett sem volt képes megváltoztatni, vagy csak módosítani is a magyar közvélemény és kormány ismételt erélyes felszólalása. Hasonló a helyzet a cs. és kir. szab. dunagőzhajózási társasággal is. Hosszú idő óta általános a panasz azon kedvezmények ellen, melyeket e társaság a román terményeknek ad például a XI. számú speciál-tariffában. Pedig ezen kedvezmények a társulat szempontjából teljesen jogosultak, s nem annyira a jóakarát hiánya, mint inkább a helyzet természetes következménye az, hogy a vállalat legfőbb, legjövődelmesebb vidéke a lokál-tariffák forgalmát szolgáltatja, mely forgalom arra van kárhozható, hogy megfizesse azon veszteségeket is, melyeket a román gabona túlságosan olcsó szállításánál a verseny folytán esetleg szenvedni kénytelen a vállalat.

Ily viszonyok valóban páratlanok egy nemzet történetében, és állandóan fenn nem állhatnak; a magyar önálló közgazdasági politika első követelménye ezen viszonyok gyökeres megváltoztatása. Ily állapot teljesen lehetetlenné teszi az önálló vámterület eszméjét s mindenféle közgazdasági reformnak útját szegi. — Nem egyik vagy másik párt, de az összes nemzet programja e vállalatok szabályozása s a magyar közgazdasági érdekekhez való simitása.

Az 1867: XII. törvényezikk 65. §-a, mint szintén a vám- és kereskedelmi szerződés ide vonatkozó rendeleteinek megvalósítása céljából a kormány közelebb egy rendeletet bocsátott ki e közös vállalatokhoz, mely egy budapesti forgalmi igazgatóság felállításáról intézkedik.

Őszintén megvalljuk, hogy mi e rendeletnek s az annak alapján teremtendő új helyzetnek sem tulajdonítunk valami túlságosan nagy hatást. Midőn a hozzátartott utasítás 6. §-a értelmében fentartja magának a centralis főigazgatóság, nemcsak az összes pénzműveleteket, hanem az e) pont értelmében »az engedélyokmányok alapján a tarifák és az azzal összefüggő rendelkezések megállapítását«, nemcsak a menetrendek megállapí-

tását, s az összes hivatalnokok kinevezését, hanem az *b)* pont szerint a szerződések kötését is: akkor a budapesti üzletigazgatóság egyáltalán nem más, mint a centralis főigazgatóság nagyon is szűkkörű localis, exponált közege, a mely túlságosan ártatlan arra, hogy valóságos hasznot tehessen, és egyengethesse ez eltérő érdekek közt fenforgó természetes ellentéteket.

Hanem bármily jelentéktelen is ezen változás: nem tagadható, hogy némi haladást képez a jelenlegi állapotokhoz képest. Valóban szomorúan konstatálhatjuk például a kormány leiratából a dunagőzhajótársasághoz, mily abnormis helyzetet foglal el a nevezett társaság jelenlegi forgalmi igazgatósága Budapesten. Hatása csupán a gönyő-zimonyi vonalszakaszra terjed, tehát a többi folyamszakaszokra egyáltalában nem; másoldalról önállósága semmi sincs, s a főigazgatóságnak felette szűkkörű hatáskörrel felruházott közege, mely a törvényszerű igényeknek egyáltalán nem felel meg.

Ezzel szemben igen is van az utasítás 7. §-a értelmében némi önállósága a magyar kormány által tervezett üzletigazgatóságnak. Így fel vannak véve teendői közé a kormányrendeletek és törvények végrehajtására vonatkozó rendeletek, némi pénzültványozás, némi ellenőrzés, a felszólamlási ügy, a hivatalnokok fegyelmi vizsgálata s e mellett mint tanácsadó testület működik, ad költségvetési, tariffaügyi, menetrendi tanácsokat, mint szintén a személyzeti ügyekben előterjesztést. Igaz, hogy ezekben a végeldöntés a központi igazgatást illeti, s miután a legfőbb ügyek végeldöntése fenn van tartva a központi igazgatóságnak: a vállalat forgalmi politikáját jövőre is vezetik azok, a kik eddig, és valószínűleg úgy, a hogy eddig; úgy, hogy a javasolt tervezet csupán csak a legszembeeszkőbb visszaéléseket szünteti meg, a dolog velejét azonban kevéssé érinti.

Semmi sem lehet kényesebb, mint privat-társaságok ügyeibe való beavatkozás. De elmélet és gyakorlat rég elismerték, hogy a közlekedési vállalatok — még ha nincsenek is kizárólagos szabadalommal ellátva, mint a hogy van tényleg mind a három — nem pusztá privat társaságok, hanem igenis az állami forgalmi politika eszközei. Minden államot összevéve csupán Magyarországon idegenek ők az állami forgalmi politikától, sőt esetleg határozott és nyilt ellentétben állanak azzal. A jelen kérdés — hogy ne is említsük a kereskedelmi törvény-

könyv határozatainak való ellenszegülés esetét — egyike azoknak, a hol legérezhetőbben szembeszökik e hatalmas vállalatoknak »status in statu« helyzete, melyet ők — külső összeköttetéseikre támaszkodva — derekasan ki is aknáztak mind ez ideig.

E félszeg helyzetből azonban — és ez igen erős meggyőződésem, — gyökeres és erélyes rendszabályok nélkül nem szabadíthatjuk meg forgalmi politikánkat.

Ily gyökeres rendszabályok nem egyszer javasoltattak már. A cs. kir. szab. déli vaspályatársaság magyarországi vonalainak megvétele, mely már egy ízben komoly tárgyalásokra adott alkalmat, a dunagőzhajózási társulat ellen ismételve megkísérelt versenyvállalatok, mint szintén az osztrák államvasutársasággal szemben ismételve hangsúlyozott magyar álláspont világosan mutatnak arra, hogy e törekvések állandólag megvoltak; s habár a követendő forgalmi politika teljes szabadsággal nem is volt soha kifejtve: a közvélemény meglehetősen élesen formulázta óhajait mind a gőzhajózási versenyvállalatok fentartására, mind a déli vasut megvétele, vagy legalább megvételének biztosítása, mind végül az osztrák államvasut monopoliumát megtörőnek remélt javaslatok kérdésében.

Mindezen törekvések eredménytelenek maradtak, s nagyban és egészben ma is ugyanazon helyzetet foglalják el a közös vállalatok a magyar forgalmi igényekkel szemben, mint az alkotmányos korszak kezdetén, ezelőtt tiz évvel. Sőt még súlyosbodott a helyzet. A dunagőzhajózási társaság a magyar vállalatok tönkrejutásával minden jelentékeny versenytől megszabadult; a déli vasut — hasztalan építették vonalai közé a déli magyar vasutnak — különösen a megosztásra vonatkozó szerződés által állandó pénzügyi zavarából kiszabadulván, életképes lett; az osztrák államvasut végül megkapta a temesvár-orsovai vasutat, megkötötte a magyar államvasuttal a kartellt, a tiszáival a konvencziót, megvette a vágvölgyi vasutat, sőt döntő befolyást biztosított a román vasutak tarifaugyeire nézve is. Mindezek folytán szembeötlő, hogy az utolsó évek eseményei jelentékenyen megerősítették e három közös közlekedési vállalat helyzetét Magyarországgal szemben.

Hozzájárul a helyzet természetes nehézségeihez azon szomorú tény, hogy e vállalatok korábbi időben engedélyezettvén,

reájok végtelenül csekély, majdnem semmi a magyar törvényhozás és kormány befolyása, csupán új jogok kérelme alkalmazásával lehetővé tőlök ellenengedményeket csikarni ki. — S mivel véletlenül mindhárom vállalat ily helyzetben van: azt hisszük, hogy itt az ideje végleg tisztázni velök a helyzetet, vagy biztosítani — ha lehet — azt, hogy a magyar érdekekkel azonosítják, legalább azzal szembe nem helyezik magokat; vagy — ha nem lehet — nyíltan és határozottan megkezdni ellenök a küzdelmet.

Ez alternatíva elől nem lehet többé kitérni; ez ma forgalmi politikánk alfája és omegája. *György Endre.*

A szabad kereskedelem és védvám új világitásban. Free trade and protection. An inquire into the causes which have retarded the general adoption of freetrade since its introduction into England, by Henry Fawcett 1878.

A vámügyi kérdések oly hosszasan állanak már a politikai és irodalmi discussió napirendjén, hogy szinte általános esömört okoztak; de azért, úgy hisszük, Fawcettnek egy új munkája még akkor is megérdemli a figyelmet, ha a vámpolitikai viszály már hosszú időre elintézve volna. Pedig a legtöbb állam közt egyre foly a per és elhúzódik még egy pár éven át; és Fawcett munkájának épen az a nagy érdeme, hogy nem akar valamely vámpolitikai elméletet teljes rendszerben kifejteni, hanem magyarázatot keres a legújabb vámügyi jelenségekre s az actualis tényekből bizonyítja a szabad kereskedelem hasznos és a vámvédelem káros voltát.

Maga az a kérdés, melyet szerző a munka czimlapján kitz, mely azonban távolról sem képezi annak fő feladatát, bár retrospectivnak látszassék is, tényleges és gyakorlati értékkel bir. Szerző ugyanis munkájának czimét így írja körül: »Azon okok vizsgálata, melyek a szabad kereskedelemnek, miután Angliába behozatott, általános elfogadását késleltették.« Fawcett kiemeli, hogy »a szabad kereskedelem azért győzött Angliában oly gyökeresen a többi államokhoz képest, mert míg amott a mezőgazdasági termények élvezték a legkiválóbb vámvédelmet, addig a continensen, Amerikában és az angol gyarmatokban a

belföldi gyárpart védték a legféltékenyebb módon a külföld versenyé ellen. Angliában a védrendszer tehát egy élelmi cikket drágított meg, mely annyira szükséges, mint a kenyér; más országokban pedig a védvám, hol még fennáll, egészen más tárgyak, p. o. rubakelmék és különböző butorok árát emeli fel. Világos tehát, hogy Angliában a nép haragján alapuló hatalmat lehetett a védvámok fentartása ellen felkelteni, mit Amerikában és Ausztráliában nem lehet sorompóba állítani. Az inség és általános nyomor idején, a mint 1843—45-ben Angliában uralgott, elutasíthatlan vala a szabad kereskedés követelése. Mindenkinek, a ki az éhség gyötréseivel küzdött, mindenkinek, kit a nyomor kínozott, azt lehetett mondani: megdrágították kenyeredet, fejedre hozták az inséget, a midőn az olesó búzának, melyet más országok örömeit ide küldenének, kikötőinkben elzárják az utját! Oly ok, mely hasonló kényszerítő erővel az Egyesült-Államok népét a szabad kereskedés felé terelni képes volna, nem létezik. Megmagyarázhatják Amerika polgárainak, hogy ok nélkül magas árt fizetnek számos gyári cikkekért, hogy a gyapjú-kelmék, vászon, czipők, érczárúk és számtalan más áru védvámok által megdrágíttatnak; hanem azon körülmény, hogy egy kabátot, inget vagy kalapot kelletinél drágábban fizetnek, nem keltheti fel soha egy népnek haragját annyira, mintha inség idején megfosztva látja magát azon élelmi cikktől, melyre leginkább szüksége van.»

Ez az összehasonlítás sokban talál a nálunk nem rég lefolyt vámharczra is. Heves volt a küzdelem a vámpolitikában, de nem annyira az új tarifában foglalt vámemelések, mint inkább a vámszövetség megújítása s az egész kiegyezés oekonomikus és pénzügyi következményei miatt. A vámemelések, melyek a gyarmati cikkekénél, déli gyümölcsöknél és finomabb szöveteknél terveztettek, nem hatnak le mélyen a népbe, sőt a kőolaj és a félgyapjúkelmék megdrágítása, mit a tömeg már inkább megérez, sem lehetett elég erős fegyver nagymérvű agitációra. A kedélyeket leginkább az az aggodalom bántotta, hogy mi sorsa lesz gabona-, liszt- és fakivitelünknek, ha a nálunk behozandó magas vámok miatt meghiusulnak a külfölddel kötendő szerződések, és ha e nyersterményeink retorsióknak lesznek kitéve? Azon aggodalom, hogy Ausztria ily vissza-

torlással élhet ellenünk, volt a vámszövetség megújításának is legerősebb előmozdítója. A gabonavám felfüggesztése 1873-ban és később 1875-ben eltörlése Romániával szemben, nagy hullámokat vetett az egész ország hangulatában. E szerint úgy Angliában, a hol minden időben gabona-importra szorulnak, mint Magyarországon, a hol a gabona jó exportja kívánatos: a népesség legnagyobb részét érdeklő ezen tömeges cikk miatt küzdenek a szabad kereskedelem általános érvényesítése mellett.

A hol ily nagy és általános érdek nem küzd a szabad kereskedelem mellett, ott nehéz az egyes iparágakat védő vámok megszüntetését kivívni, mert az érdekeltek a vámtétel leszállítását vagy eltörlését legalább az átmenet idején meg szokták sínyleni. Fawcett, hogy ezen károsodást kitüntesse, oly esetet hoz fel, midőn valamely ország viszonyai egy specialis kereseti ág fejlődésére annyira kedvezőtlenek, hogy ez egyáltalában fenn nem állhatna, ha vámok által a külverseny ellen védelemben nem részesülne. Anglia hatalmas sóbányái alapján föltehető, hogy a francziák összes sószükségletüket Angliából fedeznék, és hogy egyetlen font só sem termelnének Franciaországban, ha a só bevétele ott rendkívül magas vámmal nem terheltetnék. Ezen vám megszüntetése folytán a sótermelés megszűnnék kereseti ág lenni, s az ebben mint birtokos vagy munkás érdekelt egyének azon kárt és kellemetlenséget szenvednék, mely a munka és tőke átvitelét kíséri. Ugyanez áll az aczélgyártásról Észak-Amerikában. Wels közgazdasági író szerint a vám folytán oly rendkívül magas ott az aczélsinek ára, hogy érdemes volna az összes Bessemer-aczélműveket köz-költségen kisajátítani s beszüntetni, az azokban foglalkozó személyeket nyugdíjazni, csak hogy az aczélvámok eltörölhetők legyenek. De mivel az érdekelteknek nincs kilátásuk ily kártalanításra, s mert mindig azt hallják, hogy mennyivel lesz olcsóbb az aczél a szabad behozatalkor, annál világosabb lesz előttük a veszteség, mely őket érni fogja, s annál makacsabb ellenállást fejtenek ki a vám leszállítására vagy eltörlésére ellen.

Egyébiránt Fawcett jól mondja, hogy nem elég a védvamosok ellenében örökké azt hangoztatni, hogy a védvámok elejtése óta az angol ki- s bevitel megnégyszeresedett, hogy az ország jövedelme, mint a jövedelmi adó mutatja, több mint

kétszer akkora, hogy a bérek emelkedtek és a népesség szaporodott. Mert mellőzve azt, hogy a védvámok megszüntetésével egyidejűleg a pénzügyi vámok igen előnyös rendszere alkalmaztatott; hogy azon időtől fogva a vasuthálózat kiterjesztetett, hogy a gőzerő majdnem minden iparágban alkalmaztatott, és hogy az aranynak Ausztráliában történt fölfedeztetése tömeges kivándorlásokra adott ösztönt: tekintetbe kell venni másfelől azt, hogy Franciaországban, mely még igen magas védvámokat tart fenn, a jólét nagyban emelkedett és pedig nem akként, mint Angliában, hol kevés dúsgazdaggal szemben óriásilag sok a szegény, hanem úgy, hogy a vagyonság sokkal egyenletesebben oszlik el, és hogy a német-francia háború után 200 millió font sterlinget fizetett e nemzet a nélkül, hogy jövedelmi forrásai érezhetőleg megtámadtak volna.

Fawcett művének egyik legsikerültebb részét teszi a kereskedelmi mérleg magyarázata. Tüzetes adatokkal és a mérlegben szereplő tényezők elemzésével mutatja úgy Anglia, mint Amerika és Franciaország példáján, hogy mennyire alaptalan azon aggodalom, hogy egy nemzet csupán azért, mert bevitele nagyobb értéket képvisel mint kivitele, azon tékozló magánosnak utját követi, ki erején túl költekezik, ki többet vesz, mint a mennyit elad, és így mind mélyebben eladósodik. És mert Angliáról kezdik ezt leginkább hirdetni, kimutatja szám adatokkal, hogy Anglia fémkészlete folyton öregbedett, s hogy a népnek fogyasztási képessége a nyomott kereskedelmi viszonyok közt is egyre fokozódott.

Kimutatja továbbá szerző, hogy egyes iparágaknak nagy fellendülése semmikép sem foglalja magában a közgazdaságnak általában kedvező helyzetét. A szén ára a nagy iparos tevékenység idején tonnánként 13 sh. 6 p.-szel emelkedett; de ezen drágulás nem a munkabérek emelkedéséből eredt, mert ki van derítve, hogy ezen ok miatt csak 2 sh. 6 p.-szel kellett volna a szénnek drágulnia; minden tonna szén e szerint 11 sh. külön nyeresémet hozott a bányatulajdonosnak, vagy bérlőknek. És mivel azon időszakban 120 millió tonna szén termeltetett, egy évben a bányatulajdonosok 66 millió, a munkások pedig csak 15 millió kereseti többletet értek el. Ezen 81 millióból, miután

csak 12 millió tonna szén vitetik a külföldre, 72 millió font sterlinget az angol szénfogyasztók fizettek; és bár ezen összegből is egy részt visszafizetnek az angol gyártmányokat vásárló idegenek, mégis a drágulás tulnyomó súlya az angol fogyasztó közönséget sújtja. És a kőszén drágulása oly általánosan és annyira nyomasztó, mint akár a kenyérnek megadóztatása. A jövedelmi adó alól bizonyos szegényebb osztályok ki vannak véve; a tüzelőnek megdrágítása Anglia éghajlata alatt a legszegényebbekben behajtott contribúció a bányatulajdonosok javára. De nemcsak a házi fűtésre szükséges szenet fizeti meg a nép 13¹/₂ millió font sterlinggel drágábban, a mi fölér az egész államadósság kamatjainak felével, hanem minden egyes cikk, melynek előállításához szén szükségeltetik, ugyancsak megdrágul. Most az ipari pangás folytán a kőszén korábbi árára visszaesik és az összes népesség ez úton nagy tehertől szabadul meg, mely némi kárpótlást nyújt a nyomott kereskedelmi helyzetért.

A kereskedelmi szerződések kérdésének szánt fejezetben szerző kifejti, hogy a mint az egyik államban a szabad kereskedésnek és a másikban a védvámrendszernek tulajdonítják most a kereskedés pangását, úgy a szerződéses államban épen a szerződések által lekötött vámpolitikának róják fel a válságot. A francia védvámok mindig csak azt panaszozzák, hogy az Angliával kötött szerződés óta mennyire gyarapodott az angol gyapjuszövet és fonal importja, de másfelől elhallgatják azt, hogy ugyanazon idő alatt ezen cikkekben Franciaország kivitele 100⁰/₀-kal, sőt többel is emelkedett, mint bevitele. Fawcett nagyon valószínűnek tartja, hogy nem fog Franciaországgal új szerződés létrehozatni, s hogy a francia tarifa számos angol cikkre az eddigieknél magasabb vámokat fog életbe léptetni.

Szerző távolról sem kíván ezzel a védvámok mellett szólni, a melyek, határozott meggyőződése szerint, mindenütt útjában állanak az anyagi kifejlődésnek, csak az ellen óv, hogy a jólét emelkedését csakis a szabad kereskedésnek vindicálják; mert Észak-Amerikában és más védvám országokban is a statisztika a vagyonosodás emelkedését szintén felmutatja. Lehet egy ország a természettől annyira megáldva, népessége oly okos és mérsékelt, földje oly termékeny, mezőgazdasági rendszere oly előnyösen berendezve, s éghajlata oly kedvező, hogy a védvámnak

nincs annyi ereje, miszerint a fejlődést föltartóztathassa, hanem legfőlebb akadályozza.

A kereskedelem nyomott helyzetéről szóló fejezetben Fawcett újból fölveszi ezen eszmemenet fonalát. Természetesnek találja, hogy most az általános üzleti pangás idejében a hanyatlást a szabad kereskedelmi s védvamos országokban egyaránt a követett vámrendszernek tulajdonítják csak úgy, a mint a virulás idején itt a szabad kereskedésnek, amott a védvámoknak tudták be a fejlődést. Most Angliában sokan sürgetnek védvámokat és Amerikában egyre erősödik a szabad kereskedelmi párt. 1789 óta az amerikai tarifa negyvenszer módosított és pedig tulnyomólag védelmi irányban. Kezdetben a vámok átlag $8\frac{1}{2}$ százalékot tettek és a vámvédelem hét évre volt megállapítva. Azóta folyvást emelték és most 40, 50, 60 és némely esetekben 125 százalékra mennek. A nép felfogásának nagyon közel fekvő, hogy a magas vámvédelem és a növekedő jólét közt az ok és okozat szoros összefüggését lássa. A míg a jólét tartott, megtámadhatlannak látszott az amerikai védvamosok állása; de újabb időben meglepő fordulat állott be a közvélemény és a képviselőház elé terjesztett tarifajavaslatban, a tételeknek általában 25 százalékkal való leszállítása, számos cikknek pedig, nevezetesen a különböző iparágakhoz megkívántató nyersanyagoknak szabad bebocsátása terveztetik.

Hogy az angol kereskedelem mostani nyomott helyzete nem a szabad forgalomból ered, és hogy nem lehetne a válságnak védvámok, illetőleg kölcsönös vámok alkalmazása által, mint most szerte hangoztatják, véget vetni, azt Fawcett azzal bizonyítja be, hogy Észak-Amerikában, hol magas védvámok állanak fenn, a kereskedelem helyzete még sokkal rosszabb mint Angliában. Az Egyesült-Államok ki- és bevitele tett 1876-ban 2085, Nagy-Britanniáé 631·9 millió font sterlinget. 1874-től 1877-ig 113 millióról 90 millióra szállott, tehát 20 százalékkal csökkent az Egyesült-Államok bevitele. Anglia bevitele ezen idő alatt nem hogy csökkent, hanem még emelkedett; az angol nép képessége idegen áruk vételére nem szenvedett tehát; és ha a kivitel valamennyire csökkent, ez csak látszólagos hanyatlás. 1860 és 1870 közt a kivitel rendkívüli lendületet ért el, 164 $\frac{1}{2}$ millióról 244-re emelkedett, és most még

mindig 12 millióval nagyobb mint 1870-ben. Nem esökkent tehát, csak azon abnormis magasságon nem maradhatott, melyet a kereskedelem az 1871 utáni két—három évben az egészségtelen speculatio folytán elért.

Az angol iparosok egy része már is hangoztatja, hogy ez esetben a francia selyemszövetekre vámot kellene vetni, valamint hogy egyre azt pengetik, hogy az Egyesült-Államok ellenében is retorsiókat kellene megkísérteni. Fawcett a reciprocitás és a retorsió kérdéseit igen érdekes adatokkal illusztrálja s kimutatja, hogy Anglia a kölesönösséget a szerződéseknél nem érvényesítheti, s hogy a megtorló vámokkal csak önmagát sebzí meg.

Szerző úgy ezen, valamint a »védvamosok érvei«, a »védrendszer«, a »szabad kereskedelem és a reciprocitás« című fejezetekben és egyáltalában az egész művön végig, nem annyira az elmélet tisztázásában, mint inkább a szabad kereskedelmi tanoknak gazdag példák általi támogatásában tündöklök. Adatai majdnem kivétel nélkül Anglia, Franciaország és Észak-Amerika tapasztalataiból merítvék és ha ezek nem érdekelnek is bennünket oly közlelről, mint a monarchiánk, Német- és Olaszország közgazdasági életéből vett adatok, a Fawcett által bőven értékesített anyag azért mit sem vesz elöttünk sem a maga bizonyító s meggyőző erejéből.

Fényvessy Adolf.

Gr. Szapáry János, mint közgazdasági író. Mig az angolok, francziák, németek, sőt az olaszok is, a nevesebb közgazdák műveit ma már kivétel nélkül honi nyelvükön olvassák, addig mi nemcsak hogy List, Baudrillart, Carey, Roscher és Stuart Mill művein kívül alig birunk valamit magyar fordításban, de saját irodalmunkat sem ismerjük e szakban. S miért nem? — Valóban nehéz volna illő okot felhozni. Részünkről az utóbbi körülménynek abban véljük okát, hogy a közgazdaság mult századbeli művelői nem hazai nyelven irtak, s műveiket nem hazai nyomdáknak nyomtatták. Ismeretes dolog, hogy a mai nemzedék a latin nyelven irt munkákat nem forgatja azon könnyedséggel, melylyel forgatták csak egy félszázad előtt is. Igy a latin nyelven irt közgazdasági munkák magyar szerzői reánk magyarokra csaknem idegenekké lettek, s mint ilyeneknek,

magyar kiadását, legalább az újabb nemzedék szempontjából, ép oly kívánatosnak, vagy talán még kívánatosabbnak lehet tekintenünk, mint a külföldiekét. A német nyelven írottak talán több olvasóra találnának; de ezek nagyobb részét külföldi nyomdáknak jelentek meg, s el nem vezett példányaik a külföldi könyvtárakban vannak szétszórva. Az átfordítás szükségéhez ez utóbbiaknál esetleg a visszaszerzés nehézsége járul.

Részemről Berzeviczy, Skerletz, Szapáry gr. stb. művei olvasása után azon meggyőződésre jutottam, hogy az utókor nem annyira e szerzőket sujtja feledéssel, de önmagát bünteti, midőn azokat egyrészt maga megismerni, másrészt a külfölddel megismertetni elmulasztja. Annyi egészséges gondolat, oly érett felfogás s célirányos elv olvasható e művekben, hogy a képzett úgy, mint kezdő, a practicus úgy, mint az elméleti közgazda bennök és általuk csak tanulhat.

Székely József úr kétségkívül szolgálatot tett a tudományos világnak, midőn Szapáry gr. művét a jelen év folyamán magyar nyelven kiadta, s ezzel mintegy a magyar olvasó közönségnek visszaszerezte.

Szapáry János gr. műve 1784-ben jelent meg Norinbergában, német nyelven. Czíme: »Mint lehetne Magyarország meddő gazdaságának hasznát venni?« — más szóval, mint lehetne hazánk közigazdaságát organizálni, a nemzeti erőket minden irányban kifejleszteni, elhanyagolt mezőgazdaságát javítani, hátramaradt iparát emelni és kereskedelmét élénkíteni.

Szapáry gr. műve e szerint közigazdaság-politikai tanulmány. Előadása világos, de egészben sajtászerű modorú. Megyénként, földrajzi egymásutánban tárgyalja hazánk közigazdaságát. Ehez képest nem állit fel általános czélszerűségi elveket, de egyenkint emeli ki, hol foly a gazdasági tevékenység nézete szerint célirányosan, hol és mit kell újonnan teremteni, hol és mit pótolni, s végül hol és mit más irányban folytatni. Szapáry gr. egyáltalán nem az a politikus, ki mindent reformálni akarna, de ellenkezőleg elismeréssel emlékezik mindazon intézkedésekről, melyek hazánk közigazdaságának organizálására közre hatottak és csak annyiban ajánl reformot, pótlást, amennyiben az előző intézkedések félszüksége kíváná, illetőleg ott, hol hazánk fel- és ki nem használhatja azt, a mit földrajzi fekvése, éghajlata s

kedvező viszonyai mellett, csekély áldozattal, mesterséges eszközökkel, saját népe érdekében, fel- és kihasználni lehetne. Szapáry gr. elméleti alapon áll, hisz ezt mutatja józan politikája. A mennyiben néhány elméleti felfogásából következtetnünk lehetett, az angol iskola híve volt. Természetesen nem ment kora egyes téves felfogásától; ez áll például megkülönböztetéséről a passiv és activ kereskedésről, a fontosságról, melyet a pénznek az országban való maradásának tulajdonít.

A kereskedelemmel — ugymond bevezetésében — a nemzetek közelebben érintkeztek egymással, az erkölcsök szelidebbekké lettek, a népesség szaporodott, tudományok és művészetek keletkeztek, népek és országok vagyonosodtak. A népek egymásra utaltsága a kereskedelem szabadságát kívánja.

Az az ország, mely mindent maga akarna termelni, ép oly káros politikát űzne mint az, mely ott, hol a feltételek valamely iparág meghonosítására megvannak, elmulasztaná azt űzni.

A mezőgazdaság fejlettebbé csak kereskedelem mellett lehet. A termelvények gyors kelete ösztönzi a gazdát a művelésre.

A Vágh folyó hajózhatóvá tétele kiváló szükségkép-jelentkezik már Pozsony- és Nyitramegyék gabona- és bor-kivitelképessége emelése tekintetéből is, de még inkább Trencsén-, Liptó-, Árva-, Turóczmegyék érdekéből, mely megyék kiváló sikerrel űzhetnének juhtúró-, vászon- és fával kereskedelmet, ha a tulajdonosok talpaikat nem volnának kénytelenek Pesten vagy Komáromban hagyni és szállítmány nélkül gyalog menni haza. Hasonlókép sűrgeti Nógrádmegye gyapju-termelése az Ipoly, Zólyom- és Barsmegyék kohászata a Garam hajózhatóvá tételét. Zala- és Sümegh megyék sertéstenyésztésére semmi nem hatna emelőbben, mint a Dráva folyó hajózhatóvá tétele. Ha a Poprád a Topolya és Hernád vizével csatorna által összeköttetnék, Sáros- és Szepesmegye vászonipara s bortermelése biztos piacokat nyerne.

Mint a fiumei kormányzék tanácsosa élénk figyelemmel tárgyalja a magyar tengerpartot. Fiume mindaddig nem lesz az, a mire az országnak szüksége volna, míg nem lesz össze-

köttetése az ország szívével, a vámok egészen el nem töröltetnek, bankjegy, beváltó intézet, tőzsde nem alapittatik stb.

Hogy Szapáry gr. Magyarország helyi viszonyaival tisztában volt, mutatja a határozott utasítás, melyet az egyes megyéknek és városoknak iparüzés tekintetében ad. Székesfehérvárnak a gyapjú- és bőrgyártást, Pécsnek a papir- és pokróczgyártást, Zala- és Sümeg megyéknek a mesterséges húsbeszósás, Kraszna- és Középszolnok megyéknek a hajóépítés megtanulását ajánlja stb.

Szapáry gr. művének keltétől egy század mult el és sok tekintetben *pium desiderium* maig is, a mit czélszerű intézkedésnek vallott. Érdeme éppen az, hogy nézeteit még maig is becsülhetjük, s mint czélirányosakat követhetjük. Ugy hisszük nem messze van az idő, midőn a hivatottak össze fogják gyűjteni a közgazdasági remekirókat a mult századból, s hogy azok között méltó helyet fog elfoglalni Szapáry gr. műve is.

Kovács Gyula.

A vasuti és hajózási főfelügyelőség jelentése 1877. évi működéséről megjelent. Ezen jelentésben számos érdekes adat foglaltatik a hazai vasutügyet illetőleg. Így az engedélyezések rovatában következő adatok olvashatók:

1. Az 1877. évi ápril 11-én 18835/76. sz. a. kelt ministeri rendelettel a stirii-horvát köszénbánya-társulatnak a Friedau melletti osztrák-magyar határszélről Lepoglován át Golubováczig, valamint ezen vonalból kiágazva Ocurától Semniczáig vezetendő s 1876. évi október 10-én 14806. sz. a. kelt ministeri okirattal engedélyezett szabályos vágányú bányavasut építési engedélye — a Dráván való átkelés és az ahoz vezető 1800 méter hosszú vonalrész kivételével — megadatott.

Ezen ocura-friedau vasutvonal határátkelési pontjának, valamint a Dráva-hidnak az osztrák kormány képviselőjével javaslatba hozott megállapítása az 18539/877. számú ministeri rendelettel hagyatott helyben. A Friedau, Lepoglova, Ocurán át Golubováczig terjedő fővonal hossza mintegy 37.4 kilom., az ocura-semniczai szárnyvonal hossza pedig mintegy 4 kilométer.

E vonal idegen személyek és terhek szállításának kizárásával engedélyezettett és így e vasut csak az engedélyes társulat magán bányászleti czéljaira fog szolgálni.

Ezen bányavasut szabályos vágánytávval 2.85 mét. koronaszélességgel lesz előállítva.

Az engedélyezett maximal emelkedési viszony 35°%, a legkisebb ívsugár pedig 150 méter.

2. A cs. kir. szab. osztrák államvasut és az összekötő vasut kapcsolatának tervezete a 15916/877. számú magas ministeri rendelettel hagyatott jóvá és e vonal munkálatainak kiadása iránt a nyilvános árlejtés megtartatott.

3. A Wagner és Cathry-féle vállalat által Budapesten az ugynevezett vizafogó telken létesített munkavasut építésére az 1877. október 21-én 15987. sz. a. kelt ministeri rendelettel az engedély, az engedélyesek által elvállalt munkák tartamára s kizárólag az e munkákhoz szükségelt anyagok s esetleg munkások számára, adatott meg.

Ezen pálya hossza 2.7 kilométer.

4. Selmecezen a pachertárnás bányavasuttól a gőzmozdonyú vasut pályaudvarához vezető 110 méternyi hosszúságban építeni tervezett lövonatú összekötő vaspálya közigazgatási bejárása 1877. év február 9-én tartatott meg. A felügyelőség felhívta a közigazgatási bizottságot, hogy ezen összekötő vasut részletterveit, valamint az üzlet részletes leírását a főfelügyelőségnek mutassa be, de ez mindeddig nem történt meg.

Engedélyeztetett 6 gőzhajózási vállalat, u. m.

1. Häfner és fia Ujvidéken, teher- és személyszállításra;
2. Vaeth Péter és társa Budapesten, teherszállításra és vontatásra;
3. Murathy Szilárd Budapesten, személyszállításra;
4. Lucsics Miklós Nagy-Beeskereken, teherszállításra és vontatásra.
5. Csasznek József Ujvidéken, személyszállításra;
6. Lyall és társai Ó-Orsován, teherszállításra és vontatásra;

Ezek közül tényleg működését a 4 utóbbi meg is kezdte.

A forgalmi eszközök tárgyában következő képet mutatnak fel hazai vasutaink:

Az elmúlt év végével a vasutak forgalmi eszközeinek létszáma a következő volt (megjegyezvén, hogy a közös vasutak forgalmi eszközei a vonalhosszaság arányában vannak elosztva):

mozdony	összesen	1039	darab
személykocsi	„	2126	„
teherkocsi	„	23,682	„

Az utóbbiak között befoglaltatik 693 kalauz- vagy postakocsi.

Az év elején a létszám:

1035 mozdony,
2160 személykocsi és

23,016 teherkocsiból állván, kitünik, miszerint az elmúlt év folyamában:

a mozdonyok létszáma 4 darabbal,
a teherkocsik „ 666 „
szaporodott, ellenben
a személykocsik létszáma 34 „ csökkent.

Ezen csökkenés azonban csak látszólagos, miután a déli vasutnál fordul elő, a hol is az a magyarországi vonalakra való elosztás változtában találja magyarozatát. Ettől eltekintve ezen tétel is 8 darabbal szaporodást nyert, a mennyiben a győr-sopron-ebenfurti vasutnak még ki nem épített sopron-ebenfurti szakaszára szállított személykocsik átvétettek és a forgalomban lévő vonalon használatba vétettek.

A déli vasut a teherkocsik állományánál is hasonló változtatást tett, a mennyiben jelenleg 54-el kevesebbet mutat ki. Ezt tekintetbe véve, a teherkocsik létszáma tényleg nem 666, hanem 720 darabbal szaporodott.

A mozdonyok létszáma az által nyert szaporodást, hogy az arad-kőrösvölgyi vasut forgalomba vételével 4 mozdony jött használatba.

A teherkocsik állománya nevezetesebb szaporodást nyert és még nyerend a m. kir. államvasutakon, a mennyiben a minister úr engedélyével 600 darab szállítása iránt az első magyar kocsigyárral szerződés kötött.

Ezen mennyiségből az elmúlt év végeig 400 darab lett beszállítva, és pedig:

250 darab fedett teherkocsi,
85 „ nyitott „
65 „ szénkocsi.

A létszámba tehát csak ezen összeg lett felvéve.

Nevezetesebb szaporodást nyertek továbbá:

az osztrák államvasuton a nyitott teherkocsik	90	darabbal
a sertéskocsik	30	„
az északkeleti vasuton a fedett teherkocsik	90	„
az I-ső gácsországi vasuton a nyitott teherkocsik	24	„
a győr-soproni vasuton a nyitott teherkocsik	6	„

végre az arad-kőrösvölgyi vasut megnyiltával ezen vasut 68 darab nyitott teherkocsija is forgalomba jött.

Egy pályakilométerre esett:

1876. év végén: mozdony 0.157, személykocsi 0.327, teherkocsi 3.488.

1877. év végén: mozdony 0.154, személykocsi 0.314, teherkocsi 3.504.

Ezen fentebb kitüntetett és a magyarországi vasutak tulajdonát képező teherkocsikon kívül még kölesönképen állandóan használatban volt:

Az alföldi vasuton fedett teherkocsi	100	darab
sertéskocsi	15	„
a kassa-oderbergi vasuton köszénkocsi	115	„
nyitott teherkocsi	60	„

tehát összesen 290 teherkocsi, mely mennyiségből 90 darab a magyar általános kocsi-kölesönző társulattól van kikölcsönözve.

Szükségesnek tartjuk még felemlíteni, hogy a csak most nevezett társulat kocsi-állománya összesen 800 darabból áll.

Ezen állományból a magyarországi vasutakon, mint fenn előadatott 90; az osztrák vasutakon 524 darab van használatban; hatvani kocsitelepén pedig 186 kocsi áll rendelkezésre.

A z üz l e t e r e d m é n y k ö v e t k e z ő v o l t :

Az elmúlt évben a vasutak üzlete általában kedvező eredményt mutat föl, mely összességében az előző 1876. év eredményével szemben jelentékeny gyarapodásnak nevezhető.

Ezen kedvező eredménynek számokban való kifejezésére, az ez ideig rendelkezésre álló adatok megbízható alapot ugyan nem képesek nyújtani, a mennyiben az elmúlt 1877. év eredményei eddig csak közelítőleg ismeretesek, s így az 1876. évi tüzetes adatokkal való összehasonlításra nem alkalmasak;

mindamellett az általános áttekintés czéljából a következőket kívánjuk előadni.

S z e m é l y f o r g a l o m. Személy szállított 1877. évben:

a tisztán magyar vasutakon	5.182,000
a közös vasutakon	11.500,000

1876. évben:

a tisztán magyar vasutakon kerekszámában	5.350,000
a közös vasutakon kerekszámában	12.400,000

Ezek szerint tehát 1877. évben:

a tisztán magyar vasutakon kerekszámában	168,000
a közös vasutakon kerekszámában	900,000

személy szállított kevesebb mint az előző 1876. évben.

Á r ú - f o r g a l o m. Ezen csökkenéssel szemben azonban az áru-forgalom örvendetes növekedést mutat, a mennyiben 1877. évben:

a tisztán magyar vasutakon	4.790,000
a közös vasutakon	11.340,000

1876. évben:

a tisztán magyar vasutakon	4.640,000
a közös vasutakon	10.540,000

tonna áru szállított; az emelkedés tehát:

a tisztán magyar vasutakon	150,000
a közös vasutakon	800,000

tonnát tesz.

Meg kívánjuk itt jegyezni, hogy a közös vasutakra vonatkozó adatok az illető vasutak összes vonalaira vonatkoznak, mivel azok elkülönítése ez ideig még nem eszközölthetett.

Az áruforgalom kedvező eredményét első sorban a nagyobb mérvű gabonakivitel okozta.

A szállított árú mennyiség nagyobbodásával természetesen a pénzügyi eredmény is kedvezőbbé vált; és pedig míg a nyers bevétel 1876. évben:

a tisztán magyar vasutakon	23.655,000	frt
a közös vasutakon	71.200,000	„

volt, ugyanaz az 1877. évben

a tisztán magyar vasutakon	25.145,000	frt
a közös vasutakon	76.000,000	frtot,

tebát a nyers bevétel többlete

a tisztán magyar vasutakon	1.190,000
a közös vasutakon	4.800,000

forintot tesz.

Az egyes vasutak 1877. évi összes nyers bevételei, a mennyire azok ez ideig megközelítőleg ismeretesek, a múlt év december havi üzleteredményt kitüntető összeállításban már előadva lévén, jelenben csak arra kívánunk szorítkozni, hogy az egyes vasutakon kilométerenként elért nyers bevételeket oly ezeblől közöljük, hogy az egyes vasutak forgalmának nagyságát egymás között összehasonlithassuk.

Előzetesen megjegyezzük azonban, hogy a közös vasutak közül az osztrák állam- és déli vasutat teljesen figyelmen kívül kell hagyni azon okból, mivel azok nagyobb és kiválóan élénk forgalommal bíró részei osztrák területre esnek, ennél fogva azok összeredményének kilométerek szerint való elosztása, a magyarvonalakra alkalmazva, téves adatokat szolgáltatna.

A közös vasutak közül tehát csupán a kassa-oderbergi, nyugoti és I-só magyar-gácsországi vasut vétetik szemügyre.

Az egyes vasutak tehát az elmúlt 1877. év üzleteredménye szerint a következő sorrendet foglalják el:

	kilométerenként
1. Mohács-pécsi vasut . . . . . nyers bevétel	15,894 frt
2. M. k. államvasutak északi vonala	10,339 „
3. Tiszavidéki vasut	10,296 „
4. Kassa-oderbergi vasut	10,065 „
5. Pécs-baresi	7,979 „
6. Vágvölgyi	5,057 „
7. I-só Erdélyi	4,967 „
8. Alföldi	4,512 „
9. Északkeleti	4,471 „
10. M. k. államvasutak keleti vonala	4,447 „
11. Győr-sopron-ebenfurti vasut	3,995 „
12. Nyugoti	3,975 „
13. Arad-temesvári	3,828 „
14. Duna-drávai	2,721 „
15. I-só Magyar-gácsországi	2,721 „

16. Gömöri iparvasutak		nyers bevétel	2,288 frt
17. Arad-kőrösvölgyi	vasut	„ „	2,193 „
18. M. k. kincstári	„	„ „	2,193 „
19. M. k. államvasutak déli vonalai		„ „	1,749 „
20. Eperjes-orlói vasut		„ „	1,033 „

Az osztrák állam- és déli-vasutak kilométerenkénti nyers bevétele, ha az összes bevétel az egész hálózatra elosztatik, tett:

Az osztrák államvasuton . . . . 19,002 frtot,
A déli vasuton . . . . . 16,126 „

Az 1876. évi kilométerenkénti nyers bevétellel szemben, az 1877. évi eredmény kedvezőbb:

1. M. kir. államvasutak északi vonalain.
2. „ „ „ keleti „
3. A tiszavidéki vasuton.
4. Az I-ső erdélyi „
5. Az alföldi „
6. Mohács-pécsi „
7. Kassa-oderbergi „
8. Északkeleti „
9. Nyugoti „
10. Vágvölgyi „
11. Győr-soproni „
12. Duna-drávai „
13. I-ső m. gácsországi vasuton.

Kedvezőtlenebb volt:

1. A m. kir. államvasutak déli vonalain.
2. A pécs-baresi vasuton.
3. Az arad-temesvári vasuton.
4. Az eperjes-orlói „

Az osztrák állam- és déli vasutak vonalain, az érintett értelemben, az 1877. évi üzleteredmény kedvezőbb volt az 1876. évinél.

Nem érdektelen adat az sem, hogy az elmúlt 1877. évben összesen 146 árszabás lett megvizsgálva és helybenhagyva, és pedig teljes árszabás 57, ezekhez pótlékok 89.

Ezen árszabások és pótlékok a következő forgalmi irányokra vonatkoznak:

1. Helyi forgalomban 2 árszabás, 13 pótlék.
2. Egyetemes árszabások az osztrák-magyar vasutak közötti forgalomban: 26., pótlék: 4.
Külföldi forgalomban, és pedig:
  3. Salzburg vagy Simbachon át 3 árszabás, 13 pótlék.
  4. Bodenbachon át 8 árszabás, 24 pótlék.
  5. Oderbergen át 4 árszabás, 31 pótlék.
  6. Kufsteinon át 10 árszabás, 3 pótlék.
  7. Oroszországgal való forgalomban Budapesten vagy Krakón át 4 árszabás, 1 pótlék.

Az egész jelentés tiszta, világos és áttetsző szerkezeténél fogva, ámbár egyáltalában nem tekinthető kielégítő forrásnak, — de hiszen ilyen magának a dolognak természete szerint sem lehet — nagyon ajánlatos segédkönyv — jobb hiányában.

Bosznia közgazdasági viszonyai nagyon kevés kilátást nyújtanak arra, hogy a megszállásra eddig költött 102 millió valaha visszatérüljön. Hivatalosan a boszniai állambevételek következőleg vannak összeállítva:

Az összes állami bevételek 19 adóforrásból származnak. Ezek a következők:

1. A tized (asár), melyet minden földtermény után 10⁰/_o-ban kellett szolgáltatni.
2. A jövedelmi adó (emlács), melyet minden belföldinek ezer után 4-el kellett megfizetni, s minden paraszt bevétele legalább is 1500 piaszterre, vagy 150 fitra lett számítva.
3. Házbéradó (idzara), mely a becsértéknek 4⁰/_o-át és bérbeadott épületeknél azonfelül még 3⁰/_o-ot tett.
4. Italmérési adó (resmi muskirát) 25 százalékot tett az italmérésre használt helyiség bérlete után.
5. Fafűrészelési adó (kereszterusummi) mely a feldolgozott anyagnak 10⁰/_o-át tette.
6. Ló és szarvasmarha eladási adó 2¹/₂⁰/_o-a az eladási összegnek.
7. Hadváltsági adó (a skeria bedelia), mely minden nem mohamedán lakosnál születésétől holtá napjáig évenként 2 fit 80 kr. tett.
8. Marhaadó (agnam rusumi) és pedig juhoknál és kecskéknél darabonként 20 kr., egy évnél öregebb sertésnél 40 kr.
9. Vadászadó

(avrusumi) 4 frt évenként. 10. Törvénykezelési illetékek és pedig kereskedelmi ügyleteknél 3°/_o, más magán jogi ügyleteknél 5°/_o és pedig a megítélt összegből. 11. Kiviteli adó (dsunruk) 1°/_o a kivitt és 6°/_o a behozott árúk értéke után, ha azok osztrák-magyar eredetűek és 8°/_o ha máshonnan valók voltak. 12. Sóbehozatali adó, mely a só értéknek 20°/_o-át tette. 13. Dohánymonopol. 14. Lőpor-egyedáruság. 15. Tizedhátraléki kamat 12°/_o. 16. Közmunkavált-sági adó, 5 napért a megfelelő napszám. 17. Okmánybélyeg. 18. Az állami javak és erdők bevétele. 19. Az egyházi javak bevételeiből való rész. Mindezen különféle bevételi források összege évenként kerekösszegben 5 millió forintot tett, a miből természetesen leütendő azon hiány, mely a fölkelés következtében támadt.

Ez a statusquo, mely reformra vár. Azonban minden illetékes tényező számbavétele után ez adórendszert nem igen lehet bolygatni, míg keresztül vive nem lesznek azon politikai természetű intézkedések, melyek alapján egy okszerű pénzügyi rendszert lehet létesíteni. Mellőzni kell mindazon adónemeket, melyek az okkupáció szellemével ellentétben vannak, mint pl. a katonai válságadó, meg kell szüntetni a marhaadót, juhok, kecskék és sertésektől stb. Ennek következtében az osztrák-magyar pénzügyi kormányzat csak a következő bevételekre számíthat: 1. a tizedre, 2. jövedelmi adóra, 3. házbéradóra, 4. italmérési adóra, 5. fafűrészelési adóra, 6. ló- és szarvasmarha eladási adóra, 7. közmunka váltságára, 8. vámbevételre, mihelyt Montenegró és a novi-bazári sandsák felé meg lesz vonva a vámvonal, ha csak ez más tekintetből mellőztetni nem fog, végül 9. a sóbehozatali adóra. A vadászati adó a valóságban csak papíron maradt, arra számítani nem lehet.

Nem sokkal vigasztalóbbak a közigazdasági kilátások sem legalább a legközelebbi időkben. Ugyanazon hivatalos forrásból e tekintetben következő értesüléseket veszünk: Az utak nehezen járhatók, részint fekvésük, részint a gyér közlekedés folytán, mivel szekerek csak elvétve találhatók s a lovakat nagyrészt a katonaság veszi igénybe. A ki a határról Szerajevóba utazik, mindjárt le is mondhat arról, hogy utközben szállást kaphasson, s nem sokkal jobban áll a dolog az étkezéssel. Ehhez még hozzá kell venni a lakosság majdnem csodálatba ejtő igényte-

lenségét, bizonyos tekintetben tompaelméjűségét, zsugoriságát s vallási balhiedelmeit.

Mindamellett, a mi Szerajevót illeti, még se szabad figyelmen kívül hagyni a belföldi konkurrenciát sem, mert mind az orthodox bosnyák, mind a boszniai zsidó kereskedők par excellence. Mindamellett a legkezdetlegesebb európai iparág is biztosan számíthat rá, hogy a belföldieket kiüti a nyeregből. A szerajevói kézműveseket, kivéve az aranyműveseket, szabókat s tán még a rézműveseket is, az európai csak kontáróknak nevezheti. Ezért európai ácsok, asztalosok, esztergályosok, kovácsok, bádogosok, cipészek, kalaposok, szappanosok, üvegesek, kelme-festők, pékek, hentesek és sörfőzők nemcsak Szerajevóban, hanem Travnik-, Banyaluka-, Bihács-, Livno-, Tuzla-, Zvornik-, Visegrád-, Mostár-, Focsában, Trebinjében s számos más kisebb városban arany keresetet találnának. Magától érthető, hogy európai vendéglősök és kávéosok is könnyen boldogulnának az iparos és kereskedelmi élet fejlődésével. Jutalmazó alkalmazást találhatnának cselédek is, különösen szakácsok és szakácsnők.

Jó üzletet csinálhatnának továbbá, butor-, ruha-, cipő-, vas- és vegyeskereskedők, házi- és konyhaszer-, papir- és író eszköz kereskedők, egyenruha-liferánsok, utazó szükségletek, esőköpenyek stb. eladói. — Kárpitosok, nyergesek és fazekasok is gazdagon jutalmazó munkát találnának. A mi az ipart illeti, első sorban természetesen csak a nyerstermények eladása nagyban is s talán a mezőgazdasági ipar számíthat azonnali nyereségre. Hogy mindenkinek, ki Boszniában szerencsét akar próbálni, egészséget, lankadatlan szorgalmat, vas kitartást, ügyességet szakmájában, vállalkozó szellemet, erkölcsi bátorságot s megfelelő tőkét vagy hitelt is magával kell hoznia, nagyon természetes. A legelső, kik boltot nyitottak Szerajevóban, voltak Jelenkó Bécsből és Frankl Budapestről. Mindkettőnek boltjában mindenféle czikk kapható s az utóbbi mindjárt első nap 800 frtot vett be.

A budapesti kereskedelmi és iparkamarának jelentése a múlt év kereskedelmi és forgalmi viszonyairól közzététetett. Oly tiszta, világos képet nyújt a kamara termelésének s általában az egész országnak közigazdasági viszonyairól ez is, mint elődei.

Az általános részben a hitelügyről következőleg nyilatkozik:

A lefolyt év egyik legnagyobb fontosságú eseménye a magyar arany-járadékkölesön kibocsátása. E kibocsátásra a törvényhozás már az 1875-dik évi 49. t. czikkkel felhatalmazta volt a pénzügyministert, de a viszonyok mostohasága egész a lefolyt évig késleltette a művelet keresztülvitelét. A művelet eredménye méltán keltett meglepetést az egész országban. Mert a ki ismerte és méltányolni tudta a körülményeket, melyek közt a rente aláírásra bocsátatott, egy pillanatig sem ringatta magát vérmes reményekben. Az izgatott politikai helyzet, a Franciaországban uralkodott feszültség, az osztrák-magyar birodalom két fele közti kiegyezés viszontagságai, a pénznemek általános szűk volta, mely a külföldi magas kamatlábban nyilatkozott és azon körülmény, hogy csaknem egyidejűleg Ausztria, Orosz- és Törökország is nagy mértékben igénybe vették az európai pénzpiacot, mind oly mozzanatok voltak, melyek előre is kizárták a művelet fényes sikerének lehetőségét. De maga az a tény, hogy ez operációval megkezdett a nagy hitelművelet, mely pénzügyeink rendezésének egyik föltétele, t. i. a függő nagy kölesön converziója, hogy meg van teremve azon internationalis értékpapír, a semmiféle törlesztéssel nem járó és a főbb európai tőzsdéknél befogadott magyar rente; végre hogy maga Magyarország az aláírásban oly jelentékeny részt vett; mindenestre oly eredmény, mely méltán felkelti önérzetünket és megerősíti hitünket s bizodalunkat, hogy hazánk pénzügyi helyzete nagy lépésekkel halad a javulás felé. A deficit az állam költségvetésében még mindig nagy ugyan, és csökkenése csak fontos kulturális feladatok elhanyagolásával volt elérhető; de azért bizton reméljük, hogy bajaink okainak józan megértésével már is megtettük az első legfontosabb lépést azok orvoslásához. A szigorú takarékoság az állam háztartásának minden ágában a befektetések megszorítása és az adók rendes befolyása végre meg fogja hozni az egyensúlyt és újból megszilárdítja hitelünket.

Azon intézkedéseket illetve, melyek magánhitelünk emelésére szolgálhatnak, első sorban szükséges, hogy jogszolgáltatásunk európai színvonalra emeltessék, mint a hogy erre nézve a kereskedelmi törvénykönyvvel, a váltótörvénynyel és váltóeljárással s a büntetőtörvény codifikálásával a legsürgősebb teendők ke-

resztülvitele immár szerencsésen megkezdett. — Itt tartjuk helyén valónak megemlíteni, bár nem tartozik a nagyobb szabású intézkedések közé, az 1877: XXII. törvénycikkeket a kisebb polgári peres ügyekben való eljárásról, mely tekintettel a bírósági eljárásnak — még a sommás eljárást sem véve ki — hosszadalmas, nehézkes és költséges voltára, általánosan érzett szükségét akar kielégíteni; vajjon a kitűzött cél el is fog-e éretni, a jövő tapasztalata fogja megmutatni. Kétszeresen sajnálandó, hogy a rég sürgetett esődtörvény még mindig várát magára. A jelenleg érvényes esődtörvény egyik főoka annak, hogy magánhitelünk küldöldön még ma sem bir a kívánatos mértékben megerősödni, mert a magyar esőd méltán ijedelem tárgya minden hitelezőnek. A kamat-maximumról szóló törvénynek, mely még az 1876-dik évben hozatott, és mely szerint az adósság után követelt 8 százaléknál magasabb kamatok nem képezhetik birói interventió tárgyát, a lefolyt évben volt először alkalmunk megítélni hatását. A szakférfiak előre is meg voltak ugyan győződve, hogy e törvénynek alig lesz gyakorlati hatása és nem fog véget vethetni az uzoráskodásnak, mely főleg a kisiparost, a kiskereskedőt s a kisbirtokost juttatja tönkre és a tapasztalat meg is mutatta, hogy a kik akarnak, számtalan utat találnak a törvény megkerülésére. Mindamellet nem szabad figyelmen kívül hagynunk a törvény erkölcsi hatását, meg abban áll, hogy az állam 8°/o-ot meghaladó kamatra nézve megtagadja a hitelezőtől a jogvédelmet. Különben a kormány és a törvényhozás maga is tisztában volt a felől, hogy egészséges hitelviszonyok megteremtésére egészen másnemű intézkedések szükségesek.

Az 1877-dik év, sajnos! egyet sem hozott meg ezen intézkedések közül. A legégetőbb kérdések, különösen a bank és a valuta kérdése, függőben maradtak. Ha a lefolyt év hitelviszonyai mindennek daczára alig remélt örvendetes képet szolgáltatnak, ezt különösen a jó termésnek és a vele párosuló élénk és jutalmazó kivitelnek köszönhetjük. Ennek üdvös befolyása egész közgazdasági életünkre főleg a pénzpiaczon nyilvánult leginkább szembeszökő módon. Erre nézve azon, nálunk rég hallatlan tényt kell feljegyeznünk, hogy a pénzpiac csaknem az egész éven át bőségnek örvendhetett, és hogy a kamatláb a leszámító üzletben szokatlanul alacsony fokon állt. E tüneményre befolyt

még, hogy a vállalkozási szellem még ma sem tudott új életre ébredni és újabb vállalat megindítása nem vett igénybe nagyobb összegeket, továbbá, hogy hitelintézeteink a multak tapasztalatainak okulva, felette óvatosak lettek hitel engedélyezésében. Ugyanezen óvatosság egyfelől, másfelől pedig a fogyasztási képesség emelkedése és a fokozódott kelet volt oka annak is, hogy csödeset az idén kevesebb fordult elő, mint korábban.“

Hasonló egészséges, gyakorlati felfogás jellemzi a különös részt is, s azon igen becses adatok, a melyek foglaltatnak e részben, kettős érdekűvé válnak a kísérő megjegyzések által. Különösen érdekes például a budapesti gabnaforgalom és a budapesti malmok által megőrlött buza- és rozs- mennyisége vonatkozó kimutatás, melyből kitűnik, hogy a budapesti örlemények mennyisége még soha nem volt oly magas, mint 1877-ben, nevezetesen 3.577,193 métermázsá. Ezen örvendetes — s kétségkívül sok tekintetben kivételes — helyzetnek méltó ellensúlyozója a vasuti tariffa politika, a mely a kivitelről illetőleg azóta még erősebb arányokat vett a német kormány kezdeményezése folytán. Jó jelnek vesszük, hogy az Angolországba intézett szállitmányok már a mult évben is leginkább Trieszt felé irányultak, mert csakis ezen utirány az, a mi állandó ellensúlyozóul megmarad minden eventualitás között.

Érdekes tudni, hogy a szeszkivitel az orosz és román hadseregek részére nyert épen nagy lendületet, annak daczára, hogy épen az aldunai tartományok azok, a melyekre — Olaszország után — a szeszkivitelről illetőleg legnagyobb panasz van; valamint érdekes az is, hogy a kőbányai sertéspiacz forgalma a mult évben 70 millió forintot képviselt, a melyből a behozatalnál mintegy 35°/o az aldunai tartományokra esik, a kivitelnél pedig mintegy 25 millió forint értéket képvisel. A vasutakra vonatkozó rész az összes hazai vasutakról tiszta, világos képet ad.

Egyáltalában a kamara jelentése ez alkalommal is megtartotta régi jó hírnevét, mint egyik főforrás mindazok részére, kik a hazai közgazdasági viszonyokkal foglalkozni óhajtanak.

A német vasuti politika határozottan védvamos irányzatot öltött magára. Elvileg kimondatván minden oly tarifajavaslat engedélyezésének megtagadása, mely a külföldi termé-

nyeket kedvezményezi, megszüntették a direkt tarifák a magyar fa- és gabona-kivitelre is, a melyek azonban úgy látszik, nem elégitették ki a német kormány czélzatait, mert a német kormány — valószínűleg azon tapasztalat nyomása alatt, hogy a direkt tarifák megszüntetése nem mindenütt járt oly hátránnyal a magyar terményekre, mint eleinte gondolta — nyíltan tovább akarja folytatni a tariffa-háborút a monarchia, s első sorban a magyar termények ellen.

A porosz kereskedelmi miniszter nevezetesen a következő rendeletet intézte a lisztszállítás tárgyában a vasutakhoz: »A f. évi jul. 18-ki jelentés alkalmat szolgáltatott részemre, hogy a mezőgazdasági ügyek t. miniszterét nyilatkozatra kérjem fel az iránt, hogy a Pestről az északi és keleti tenger kikötőibe küldendő liszt- és őrlemény-szállítmányokra nézve indítványba hozott tariffa-mérséklet vajjon és mennyiben volna hátrányos a német malomiparra, vagy a német gabnatermelőkre. A miniszter ur közlése szerint az általa megindított tanulmányozás azt eredményezte, hogy azon állítás, mintha a német liszt a magyarokkal, ez utóbbinak amaszt felülmuló minősége és a neki Trieszten át nyitva álló ut folytán, Angliában és Skótorszáiban nem versenyezhet és hogy ennél fogva az indítványozott fuvarbér-leszállítás a hazai malom-iparnak nem is árthat: alaptalan, sőt inkább nem az Ausztria-Magyarországban csakugyan kiválólag gyártott legfinomabb búzaliszt, hanem a középajok képezik Anglia és Skótország felé a kivitel főtömegét, hogy az 1877-ben is a nevezett országokba igen jelentékeny mennyiségű német liszt vitetett ki, valamint hogy a Pest és a tengeri kikötők közt ez évi februártól május végéig érvényben állott kivételes tarifa nagyon hátrányos volt a kivitel számára dolgozó több német malom üzletére. Ezenkívül az osztrák-magyar szaksajtó közleményeiből kivehető, hogy az osztrák-magyar malom-ipar körei főképp a hollandiai kivitelt tartják szemük előtt, mely kivitelről azt hiszik, hogy fuvar-kedvezmények nélkül a német kivitel mellett nem bír erőre vergődni. A mezőgazdasági ügyek t. minisztere ezeknél fogva oda nyilatkozott, hogy az indítványozott tarifamérséklés a német malomiparnak és természetesen a nyers anyagot termelő mezőgazdaságnak igen nagy hátrányára fogna lenni, a mi a folyó évi alacsony árakkal egybe-

kötött jó aratási eredmény mellett kétszeresen érezhető lenne. A f. é. július 18-ki jelentéssel kérelmezett engedélyt tehát, ezen, a Pestről és esetleg más magyar állomásokról az északi és keleti tenger kikötőibe menő liszt és őrlemény-küldeményekre nézve az Innsbruckban f. é. jun. 21-én megtartott német-osztrák-magyar kötelékértekezlet által életbeléptetni elhatározott mérsékelt kivételes tarifaktól meg kell tagadnom.«

Hasonló eljárást követett a porosz kereskedelmi miniszter a gyümölcs-kivitelre nézve, a mely az utolsó időkben, nagy terjedelmet vett volt Magyarországból. Ezekre nézve szintén megtiltatott az egyenes tarifák rendszere, még pedig szintén határozott védvámi indokolással. A főargumentumok, a melyeket kormánykörök e kettős rendszabályra nézve használnak, abban csoportosulnak, hogy semmi más czéljok nincs azoknak, mint az, hogy a külföldnek nyújtott kedvezmény megszüntettségük. Az előbbi tarifák szerint ugyanis, mondják, magyar gyümölcs- és lisztre a porosz vasutakon alacsonyabb részben csaknem fel akkora díjtételek igényeltettek, mint a belföldi terményekre. E kivánság megtagadása tehát nem egyéb, mint a beviteli jutalom (Import praemie) elutasítása, mesterséges tariffaleszállítások megszüntetése s a belföldi mezőgazdaságnak a külföldivel egyenlő alapra helyezése.

A gyümölcsre vonatkozó tarifákat illetőleg azt állítják, hogy ezen tarifák, melyeknek mellözése most elrendeltetett, a magyar gyümölcsnek, különösen pedig a szőlőnek egyre növekvő behozatalát mesterségesen nagyra növelték a mi által a német termelés érzékenyen gátolva és megkárosítva érzi magát. — E verseny nyomása alatt a grünbergi szőlőmívelési kerületből a gondosan ápolt szőlőkivitel 1876-ban 55%-kal, 1877-ben 35%-kal csökkent az 1875-iki elszállításhoz képest. A belföldi gyümölcs- és szőlőtermelők kénytelenek voltak a hazai piac helyett, a melyről leszorítottak, Angliában, Hollandban és Oroszországban kárpótlást szerezni, a hol a fokozódott szállítási díj mellett beviteli vámot is kellett viselniök.

A lisztnél ellenben átviteli díjakról van tulajdonképen szó, a mezőgazdaságnak pedig — miként ezt a porosz kereskedelmi miniszter intézkedéseinek ellenzői állítják — nincs érdekében ezen átmenő forgalomnak sem szaporodása, sem csökkenése, s

a mellett az átvitelre szánt küldemények nem szorultak épen a Németországon keresztül menő utra. Ezzel szemben felhozzák, hogy nemcsak az Angliába menő, hanem a Németalföldre irányuló átvitel is igen lényegesen tekintetbe jön. Németalföldön pedig, a mint az osztrák és a magyar szakkörök elismerik, a Trieszten át menő tengeri uton szállított magyar liszt nem képes versenyezni. Hogy a német lisztet ott a magyar kiszoríthassa, szállítási különbözetek alakjában nyújtott beviteli kedvezményekre van szüksége. Végre tény az, hogy a most megszüntetett különbözeti szállítási díjak érvényben léte alatt f. é. februártól májusig a németországi kiviteli malmok exportja nemcsak Hollandiába, hanem Angliába is lényegesen apadt, ama szállítási tételek megszüntetése után pedig ismét gyorsan emelkedett.

Ezekből határozottan látható, hogy itt rendszeres vámvas felfogással van dolgunk, a melyet nem lehet más szempontból megítélni. Ellensúlyozókról gondoskodhatunk vagy a hazai vasutak ártételeinek lejobb szállítása által, vagy pedig a Trieszt és Fiume felé való kivitelben, mely utóbbi csakugyan jelentékeny emelkedésnek is indult. Ez azonban nem kárpótolhat a német fogyasztási piac elvesztéért. És mi valóban nem látjuk át, mért ne lehetne szeptet-szeggel torolni meg. — A német termények például a sziléziai kőszén és vas behozatala van legalább is annyira hátrányos a felső-magyarországi termelésre, mint a magyar gyümölcs és liszt a németre s hasonló eljárás ezekkel szemben talán elősegítené azon »kétségek« komolyabb meggondolását, melyek állítólag magában a porosz kereskedelmi ministeriumban is felmerültek ezen intézkedés helyessége iránt.

Mindenesetre azonban itt tudományos téren egy új mozgalmal állunk szemben, a mely komoly számbavételt igényel. Ha Németország a bergisch-märkisch, a köln-mündeni és berlinstettini vasutakat is megveszi: egy oly tarifa-politikát üzhet, melylyel minden kereskedelmi szerződést kijátszhat, s a mely ellen a kereskedelmi szerződések nem gondoskodnak. — S ép ezért ez új mód a legveszélyesebb mindazok közt, melyeket valaha igénybe vettek a kormányok a forgalmi viszonyok szabályozásának ürügye alatt a közgazdasági és más természetű politika czéljából.

A gabnatermelés Kelet-Indiában. A magyar gabna-kivitelnek új ellensége támadt. Kelet-Indiából a hatvanas években alig ment négy—ötszázezer hektoliterre az összes gabna-kivitel s az indiai buza csupán a perzsaöböl közel fekvő partjain és Ceylonban fogyasztatott: 1861. óta azonban gyorsan szaporodó mennyiségekben kerül az európai, de különösen az angol piacokra is, mely utóbbiakon az amerikai és orosz gabonának máris leghatalmasabb concurrensévé vált. Nagyon előmozdította a gabnatermelés emelkedését az előbb fennállott gabona kiviteli vám megszüntetése, s ezenkívül is az indiai kormányzat minden módon buzditja a termelést s a közlekedési eszközök szaporítása, vasutak és hajózható csatornák építése által támogatja a kivitel, melynek óriás mértékű fokozódásáról elégséges tájékozást nyújtanak a következő adatok: Kelet-Indiából csupán Angliába 1873-ban még 741,000, 1874-ben már 5.074,000, 1875-ben 1.334,000, 1876-ban 3,280,000 és 1877-ben 6.105,000 mázsa buza vitetett ki, ez utóbbi évben 35.5 millió forint értékkel; ugyanekkor Franciaországba $2\frac{1}{4}$ millió forint értékű buza ment onnan. A kivitel tehát csupán ez öt év alatt csaknem megtízszereződött.

Hazai szakirodalom. A hazai szakirodalom terén két jeles művet kell a fentebb részletesebben említetteken kívül e rovatban megértenünk.

„A magyar királyi államerdők gazdasági és kereskedelmi leírása“ az egyik, a melyet Bedő Albert magyar kir. főerdőtanácsos úr állított egybe a pénzügyminiszter megbízásából. Hisszük, lesz még alkalmunk e kitünő becsü műről, mely a gr. Lónyay Menyhért pénzügyminisztersége idejéből kelt két összeállítás méltó kiegészítője, bővebben megemlékezni s egyuttal a kincstári erdőkezelésről is megemlékezni. Ez alkalommal elégnek vélünk csak egy pár statistikai adatot sorolni fel a királyi államerdők terjedelmét és értékét illetőleg a nevezett műből. Ugyanis a 204 nagy negyedréti lapra terjedő vaskos kötet a m. kir. államerdők átnézeti térképén belül huszonöt táblázatot tartalmaz, melyek szerint a magyar és horvát-szlavonországi államerdészeti birtokok összes kiterjedése 3.491,285.33 kat. hold, a mely összegből a beltelkek 1649.78, szántóföldek 9800.13, rétek

15,142.²⁹ legelők 77,271.⁹², havasi legelők 175,268.⁹⁷, terméketlen területek 70,705.⁷⁵ és az erdők 3.141,451.⁴⁹ holdat foglalnak el. Az erdőségekből a tölgyesek 486,495.²⁶, bükk- és más lombfanemek 1.820,137.¹² és a fenyvesek 834,819.¹¹ holdra terjednek, évenként vágás alá kerül 18,600 hold és az utolsó öt (1872—1876.) évi átlag szerint valósággal termelt fatömeg mennyisége épület- és szálfában 661 ezer 638, szerszámfában 192,610, tűzi- és szénfában 1.844,783 tömör köbméter és 17 ezer 132 métermázsa kéreg. Ez államerdőségek az 1876-diki zárszámadás szerint 6.274,637 frt nyers bevétel és 3.917,900 frt kiadás mellett 2.356,737 frt tiszta hasznot eredményeztek, mely eredmények alapján a folyó évre a bevételek 6,388.977 forintra, a kiadások 3,930.054 forintra s a tiszta haszon 2,458.923 frtra lettek előirányozva, úgy hogy államerdőink tőkeértéke, ha a nagy földbirtoknál, illetőleg a nagy erdőségeknél alkalmazható 2°/o-ias jövedelmet számítunk, legalább 110—120 millió frtra tehető.

A „Magyar vasuti Évkönyv“ a másik, jelentékenyebb mű, mely Vörös László úr szerkesztésében ez évben először jelent meg. Mult füzetünkben részletesen ismertettük ennek programját. Nagy örömeinkre szolgál konstatálhatni, hogy az eredmény a várakozásnak teljesen megfelelt, sőt azt felül is multa. A „Vasuti évkönyv“, úgy, a hogy az ma előttünk áll, méltó konkurrens a Kohn-féle Eisenbahn-Jahrbuchoknak, sőt némi tekintetben előnye van azok felett. Az első évfolyam mindenesetre egy kitűnő becsü összeállítás. Az egyes vasutak történeti adatai együttesen ezen teljességgel sehol sem közöltettek eddigelő. Ez volt kétségkívül a munkálat legnehezebb, de egyuttal legbecsesebb része is. Az egyes vasutakra vonatkozó statisztikai adatok egybeállításánál ez alkalommal is élénken érezhető, mily jótékony hatású volna, ha összes hazai vasutaink ugyanazon schéma szerint dolgoznák fel az évi statisztikai anyagot. Végül azt hisszük, egy táblázatos összeállítás a vasutak viszonyát illetőleg az államkinestárhoz, körülbelől oly módon, mint az a vasuti felügyelőség régibb jelentéseiben volt, de megtoldva mindenesetre a kamatbiztosítéki számla tényleges állapotával minden egyes vasutra nézve, — emelné a munka becsét. Erre bátrak vagyunk figyelmeztetni a szerkesztőt a magyar vasuti hálózat kifejlődéséről — ígérete szerint jövőre adandó — rajza

megírásánál, mint szintén arra is, hogy a közuti és hajózható, viziúti hálózat statisztikai átnézete jelentékeny, hasznos szolgálatot tenne. Nem lehet mellőzni azon ténynek, megemlítését sem, hogy ez alkalommal is érezhető a „Vasuti okmánytár“ ki nem egészített volta, a mennyiben a Vasuti Évkönyvben már sok oly okmányra történik hivatkozás, a melyet szorosabb vizsgálat egész terjedelmében óhajtana látni. Mindenesetre pedig ez egy derekas munka, mely teljes elismerésre méltó tapintattal és és szorgalommal van összeállítva, s mely határozottan nélkülözhetetlen segédkönyvvé fogja qualificálni magát a hazai vasut ügy minden érdekeltjére nézve.

A kassai kereskedelmi és iparkamara azon helyes és gyakorlati szempontból indulva ki, hogy a kamara igen sok becses és nagyérdekű adathalmaz birtokába jut, melyet a közönség előnnyel használhatna, egy „Felvidéki kereskedelmi és Iparlap“ című közlőnyt indított meg Deil Jenő úr szerkesztése mellett. Az eddigelé megjelent számokból azonban sajnálattal veszünk arról tudomást, hogy épen erre nincs elegendő gond fordítva, s azon mindenféle dolog közt, melyet a magyar és német nyelven kiadott heti lap tartalmaz, aránylag édes kevés ad gyakorlati felvilágosításokat.

A hazai közélet terén az új országgyűlés megnyilta és azzal együtt egy krízis a legfőbb momentumok. A trónbeszédben csupán a véderőről szóló törvénynek és a horvát kiegyezésnek meghosszabbítása jeleztettek. Bosznia és Hercegovina megszállása azonban oly tény, mely felette nagy visszahatást gyakorol politikai életünk összes viszonyára.

Széll Kálmán visszalépése, bár mint itéltessék is meg politikai szempontokból, mély hatást gyakorolt az összes közvéleményre. Negyedfél éve az ő személye képviselte Magyarország pénzügyeinek komoly javulását; az általa eddigelé szerencsésen elért sikerek, például a rente-kölesön megkötése, a függő vasuti kérdések megoldása, a közjövedelmek gyorsabb és pontosabb kezelése összekötötték az ő nevét az 1875. év óta megkezdett komoly államháztartási reformokkal, a melyek biztos kilátást nyújtottak a deficit folytonos csökkenése által az egyensúly helyreállítására. Nem lehet tagadni, hogy az igyekezet, a

jó szándék mind komolyan fenyegetve van a külügyi politika által, mely a megszállásra eddigelé 102 milliót emésztett fel, s mely még ma sem képes az áldozások határát megjelölni. Mindezek alapján a komolyan fenyegető állambukással szemben valóban nagy fájdalmat okoz, ha a pénzügyi tárcza élén nem látjuk azon férfit, a kinek nevéhez egy jobb pénzügyi gazdálkodás hajnalodásának reményét fűztük volt.

Az állambáztartási viszonyok mellett nem kevésbé aggasztók a közgazdasági helyzet kilátásai. A nemzetközi szerződések közül még mind az ideig nem jött létre egy sem, s így fájdalmas valószínűség, hogy 1879. elején azon maximalis tarifa fog életbe lépni, a melyet, mint ilyen t, állított fel a kormány a törvényhozásnak. Magának az aranyvámoknak életbelépte jelentékeny emelése leend a tarifa tételeknek. Németországban hova-tovább, annál merevebben lép előtérbe a védvamos iránylat, a mely az 1868-ki szerződés megújításáról tudni nem akar; Olaszország felé, hogy mily kilátásaink lehetnek, mutatják az olasz-francia kereskedelmi szerződésben stipulált tételek, melyeket még a versaillesi kamara is visszautasított, s mutatja a még ennél is magasabb olasz általános vámtarifa. E két nyugoti szomszédunkkal szemben, hogy mily kilátásaink vannak keleti szomszédaink felé: fűzetünk más részén találja a t. olvasó.

A vasutügy tevéen figyelmet érdemlő mozzanatok vannak. A vasutak csoportosításának kérdésében egy szakbizottság ülésezett a közlekedési ministeriumban, a melynek talán sikerülni fog teljes programot állítani fel a jövőre nézve. Ezen kívül a sziszek-novii vasut engedélyezése miatt megindult agitációval egykorulag, a Szerb fejedelemséggel kötött konvenczió alapján, ugy látszik, a teljesen egybefüggő s egymástól elválaszthatlan összes vasutpolitikai kérdések megoldása felé is tétetett egy nagy lépés előre. Végül nem lehet hallgatással mellőznünk b. Bánffy Dezső és érdektársainak törekvését az apahida-deési olesó vasut létesítése iránt, mely az arad-körösvölgyi vasut fényes példájára támaszkodva, e 7 mértföldnyi vonalat 720,000 forinttal akarná előállítani. Ha talán vérmes is a remény: elismerésre méltó.

K ö n y v é s z e t.

- Albonico, Gius. Nuovi principii die scienza economica. Parte I. Vol. I. La produzione. Bergamo, 16°. XVI, 342 pp. . . . . 3.—
- Block (Maurice). — Annuaire de l'Économie politique et de la Statistique pour 1878. 35° année. In-18 . . . . . 4.50
- Brassey Th. Lectures on the Labour Question. London, 1878. 8° . 4.80
- Burroughs W. H. A Treatise on the Law of Taxation, Federal, State, and Municipal, New-York. 1878. 8° 805 lap 22.40
- Cauves, P. Précis du cours d'économie politique. Tome I. Paris, 1878. 8°, VIII, 432 pp. . . . . 3.—
- Challamel (Jules). — Étude sur les cédules hypothécaires (Handfesten — Bons fonciers). In-8. . . . . 3.60
- Cresp et A. Laurin. Cours de droit maritime. Mer, navires. hypothèque maritime, sociétés maritimes, gens de mer. Tome II. Affrètement, prêt à la grosse. Paris, 1878. 8°. 431 lap 5.40
- Dahn, Fel. Deutsches Privatrecht (mit Lehen-, Handels-, Wechsel- und Seerecht). Grundriss. I. Abth. Privatrecht und Lehenrecht. Leipzig, 1878. 8°. X, 350 pp. 4.80
- Eisenstädter M. A jelenkori socialismusról. 8°. 68 lap . . . . . —.80
- Escudero, B. Ensayos sobre economia politica. Madrid, 1878. 8°. XVI, 504 pp. 4.80
- Fawcett H. Free Trade and Protection. Causes which have retarded the Adoption of Free Trade. London, 1878. 8° 5.40
- Fliniaux (Ch.) — Législation et jurisprudence concernant la propriété littéraire et artistique. 2° édition. In-8. . . . . 3.60
- Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. Herausgegeben von Gst. Schmoller. I. Bd. 3. Hft. Leipzig, 1878. 8°. 152 pp. 2.40
Inhalt: Beiträge zur Geschichte des französischen Wirtschaftslebens im 11. Jahrhundert. Von K. Lampert.
- Guillery J. Des sociétés commerciales en Belgique. Livr. 1. 2. Bruxelles. 1878. 8°. 1—320 lap 5.40
- Halbert W. M. An Exposition of oeconomic and Financial Science, based upon a Cycle of Seasons in each Decade. London, 1878. 8°. 182 l. 4.80
- Neueste Handelsrechts-Quellen. Beilageheft zur Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht. Herausgegeben von L. Goldschmidt. Stuttgart, 1878. 8°. X, 357 pp. 4.40
- Hantken M. A magyar korona országainak szentelepei és szénbányászata. 8°. 331 lap. 4 térképpel . . . . . —.—
- Keleti K. Fényes Elek emlékezete. 8°. 37 lap . . . . . —.20
- Keleti Ch. Rapport sur l'état de l'agriculture en Hongrie. 8°. VIII. és 240 lap . . . . . » . . . . . —.—
- Körösi J. Influence des Habitations sur les Causes des Décès et sur la Durée de la Vie. 8°. 13 lap . . . . . —.40
- Kolosal Miklós. Sárosmegye közigazgatási szervezete. 8°. 151 lap —.—

- Lastig G.**. Entwicklungswege und Quellen des Handelsrechts. Stuttgart, 1877. 8°. XV, 450 pp. 6.50
- Le François, Alfr.** Traité du crédit ouvert en compte courant moyennant affectation hypothécaire. Xelles. 1878. 8°. 314 pp. 4.20
- Leplay (F.)**, — Les Ouvriers européens. 2° édition. Tome V. Les Ouvriers de l'Occident. 2° série. Populations ébranlées, etc. In-8. . . . . 6.—
- Lewis, W.** Das deutsche Seerecht. Ein Kommentar zum V. Buch des allgemeinen deutschen Handelsgesetzbuchs. II. Bd. Leipzig, 1878. 8°. VI, 421 pp. . . . . 5.—
- Loehnis, H.** Der Marasmus in Handel und Industrie 1877. Strassburg, 1877. 8°. 240 u. Anh. 56 pp. 3.60
- Mac Knight, D. A.** The electoral System the United States. Ppiladelphia, 1878. 8°. 10.80
- Mailfer, H. C.** De la démocratie dans ses rapports avec l'économie politique, Paris, 1878. 8°. XIX, 512 pp. 4.50
- Menier.** — Atlas de la production de la richesse. In-4, avec 20 planches en couleurs. 4.80
- Moffat, R. S.** The Economy of Consumption. An omitted Chapter of political Economy. London, 1878. 8°. 680 pp. 12.90
- Nagy Lajos.** A jászkun birtokviszonyok fejlődése és jogi alapja. 8°. 287. lab. 1.60
- Nusse (E.) et J. Perin.** — Législation protectrice de l'enfance ouvrière Atelier, travail, école. In-8. . . . . 3.—
- Pajot (J.)** — Du Progrès par les sociétés de secours mutuels. In-12 1.80
- Pascaud, H.** De l'organisation communale et municipale en Europe, aux État-Unis et en France. Étude de législation comparée, d'histoire et de droit administratif. Paris, 1878. 8°. VII, 290 pp. 2.10
- Rcesler, Hm.** Vorlesnngen über Volkswirthschaft. 1. Hälfte. 1878. 8°. 224 pp. A helyes munkának ára 4.20
- Rougier (J. C. Paul)** — La Ziberté commerciale, les douanes et les traités de commerce. In-8. . . . . 4.80
- Ruben de Couder.** — Dictionnaire de droit commercial. industriel et maritime. 3° édition. Tome II (At-Com.). In-8. . . . . 6.—
- Sammlung nationalökonomischer und statistischer Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle a. S., herausgegeben von J. Conrad.** I. Bd. 2. u. 3. Hft. Jena 1877. 8°. V, 156, V, 80 pp. 3.60
- Schäffle, Alb. E. F.** Bau und Leben des socialen Körpers. Encyclopädischer Entwurf einer realen Anatomie, Physiologie und Physiologie der menschlichen Gesellschaft, mit besonderer Rücksicht auf die Volkswirthschaft, als socialen Stoffwechsel. III. Thl. Specielle Socialwissenschaft 1. Hälfte. Tübingen, 1878. 8°. XV, 575 pp. . . . . 6.—
- Scheffler, E.** Die Abschätzung der zu Eisenbahn-Anlagen erforderlichen Land-Abtretungen und die damit verbundenen Inkonvenienzen. Berlin, 1878. 8°. XI, 227 pp. 3.60

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

II. ÉVFOLYAM.

1878.

OKTÓBER—DECZEMBER

IV. FÜZET.

AZ ÁLTALÁNOS VÉDKÖTELEZETTSÉGRŐL.

A véderőről szóló 1868. XL. t.-cz. 1. §-a ekkép hangzik: »A védelmi kötelezettség általános, és minden védképes állampolgár által személyesen teljesítendő.«

Ezzel nagy és nemes elv lön megállapítva, mely méltó kiegészítője az 1848-iki törvényekben foglalt jogegyenlőségnek. Mert a vér, »e különös nedv«, csakugyan egyformán drága minden embernek, hiszen vele együtt folyik el élete is. Az állam pedig, mint legfőbb hatalom, ha polgárai vére fölött rendelkezhetik, valamennyié fölött kell rendelkezhetnie.

Ez tebát az általános védkötelezettség, mely ellen elvi szempontból semmi kifogásunk sem lehet.

De bármily merően mondjuk is ki az elvet, bármily ridegen állapítsuk meg a szabályokat, az emberi ész oly szigoruan nem teheti, hogy egyuttal kivételeket is ne legyen kénytelen tenni a gyakorlatban, diktálja bár ezeket az okszerűség, vagy a méltányosság, avagy végül »az exigenciák tudománya«: a politika.

Emberekül mindig csak véges munkát készíthetünk. Nincs törvény oly okosan kieszelve, melynek végrehajtásában hiányok vagy hézagok ne merülnének fel, miket a gyakorlati élet kénytelen helyreütni vagy pótolni.

A véderőről szóló törvény egyébiránt nem is vindikál magának többet s a hadsereg és tengerészet számerejét megállapító 11. §. ki is mondja, hogy az általa megállapított 800,000 főnyi hadi létszám csak a legközelebbi 10 évre érvényes.

Igaz, hogy csak a létszámra nézve mondja ki a törvény a 10 évi érvényességet; mégis a közéletben, de még törvényhozási körökben is úgy értelmezik e szakaszt, mintha az egész törvény revisiójának kellene legközelebb napirendre kerülni.

Téves-e ezen nézet, ezuttal nem kutatjuk. Mindenesetre bajos elgondolni, hogy a véderőről szóló törvénynek egy fontos határozata kerülvén tárgyalás vagy változás alá, ugyane törvény egyéb szintoly fontos és életbevágó határozatai szó nélkül maradjanak. Azontul az általános védkötelezettséget csak most volt alkalmunk komolyabb oldaláról is megismerni. Eleddig, békének idején, csak előnyeit tapasztaltuk a törvénynek. A szegény ember fia csak 3 évig állt a sorhadi állományban, abból is egyrészt szabadságolva töltött, a tartaléki kötelezettséget alig érezte. Egy éves önkénteseink is így-ugy megalkudtak az elveszett évvel, életök hajnalán érte, mikor egy év még nem nyom annyit; élethivatásukra ez különben is ritkán gyakorolt mérvadó befolyást. A későbbi behívások néhány heti gyakorlatra meg, ha itt-ott alkalmatlanok voltak is a magasabb korosztályokban levőkre nézve, egészben mégis inkább a mindennapi foglalkozás változatos megszakításául tekintettek.

De jött a mozgósítás, s ezuttal nem őszi gyakorlatra vonultak néhány hétre eddigi exercirozó katonáink, hanem harcosokul mentek idegen földre, számosan sebesülve térve vissza, bénán vagy betegen mások, míg nagy részök oda maradt továbbra is, — egy részök örökre.

Most már kezdte érteni a nagy közönség is, mi az az általános védkötelezettség s kezdett fölötte okoskodni. Megtudták, hogy a kinek ezredét a mozgósítás éri, legyen az szántóvető ember vagy kereskedő, tisztviselő vagy tőkepénzes, kántor vagy országos képviselő — annak menni kell, nem gyakorlatra, nem műkedvelőnek, hanem hivatásszerű katonának: táborozni, harcolni, ha a sors úgy akarja — meghalni.

Szakértők véleménye szerint az általános védkötelezettség rendszere bevált. Nincs is okunk azon kételkedni. Administratiónk nem mindig nyikorgás nélküli gépezete ezuttal jól működött, a katonák és honvédek pontosan jelentkeztek s a mi legfő, a gyerekek derekasan türték a fáradalmakat és bravourral verekedtek.

Mégis a nagy közönség s főleg annak műveltebb része, elégedetlen az intézménnyel, még pedig könnyen megfogható okokból.

Nem azt a vénasszonyos panaszlókat értjük, kik a profonttól az esőig, a napsugártól a puskaszóig, mindent megjajgattak s a kiktől undorral fordul el a férfiasan érző magyar ember. Azokat se vádoljuk, kik drága családtagot veszítve, elátkozzák az intézményt. Sőt a közönséges malkontensek hadát se értjük, kiknek semmi se jó s így az általános védkötelezettség sem.

A többnyire subjectiv okokból induló, bár loyalisan gondolkozó nagy közönségre rosszul hatott, hogy a véderőről szóló törvény első komoly alkalmazása nem védelmi háború esetében történt és hogy nem is általános, de csak részleges mozgósításnál nem kellő kimélettel állított ki a szükséges haderő.

Miután mi itt objective akarjuk az általános hadkötelezettség elvének alkalmazását s az ebből folyó következményeket vizsgálni, a tény konstatálásán kívül, bátran mellőzhetjük amaz első subjectiv nézpontot. Bosznia meg Hercegovina elfoglalása lehet jó vagy rossz külpolitika, ehhez ezúttal nem szólunk; de jól tudjuk, hogy védelmi háborút lehet igenis agresszív is viselni s ezzel még a törvény elve, mely véderőről szól, nem volna megsértve.

Fontosabb a nagy közönség szempontjából a másik elégedetlenségi ok, t. i. a részleges mozgósításnál tapasztalt kiméletlenség, mert itt az általános egyenlőség elvét inkább látja megsértve az által, hogy míg az egyformán kötelezettek egy része szép csendesen otthon ül s a hajszála se görbül meg — addig ugyanily védkötelezetteknek más része nemcsak ki lesz ragadva családja köréből és rendes foglalkozásából, hanem kénytelen menni — talán temetkezni is idegen földre. Hogy az ordre de bataille szerint így vagy úgy voltak kénytelenek összeállítani a szükséges haderőt, hogy azt épen Pécs vagy Kecskemét, Debreczen vagy Temesvár vidékéről kellett-e venniök, azzal a nagy közönség keveset gondol, de meg sem érti. Magunk is bajosan értjük meg egyébiránt, mért kellett, ha már egy vidék az illető ezred mozgósítása által fiai elvonulásával s a munkaerő vesztével sújtva volt, ugyanazon,

vidék tartalék-ezredét is behívni, mi a bajt nem csak öregbité, de fájdalmasan fokozá is a magasabb korosztályok vagy a családfők harcztérre szólitása által.

Itt már látjuk, hogy az általános védkötelezettség, bár elvileg szépen hangzik, korántsem oly igazságosan egyenlő a végrehajtásban. S valamint a summum jus ki nem zárja a summa injuriát, úgy nekünk is az általános védkötelezettség elvében rejlő látszólagos egyenlőség ellen van kifogásunk, melyben tulajdonkép a legnagyobb egyenlőtlenség rejlik.

Isten előtt egyenlő lehet az ember, a földön nem az. Még a törvény előtt is csak bizonyos fokig van meg az egyenlőség, hisz tudjuk mennyire távol esnek az irott törvények a természeti jogtól s mennyire kedveznek bizonyos törvények egyeseknek és sújtanak másokat. De ne feszegessük itt újra a rideg elvet, hanem tekintsük a védkötelezettséget állami, még pedig nemzetgazdasági és politikai szempontból.

Mióta civilizált államok vannak, talán legtöbb igykezet fordítottatott a törvényhozásokban jó adórendszer föltalálására. A modern államok óriásilag növekvő szüksége ezt parancsolólag követeli, a haladott humanismus nem mellőzheti a lehető igazságosságot. De egyenlő adókitetést javasolni még senkinek se jutott eszébe. Itt is csak a helyes arány eltalálása a kitűzött, bár még alig megközelített cél, s a legtöbb, mit az állam-bölcsesség elméletben s gyakorlatban kieszelhetett, az, hogy kiki tehetsége, módja szerint járuljon a közterhek viseléséhez.

Csak a véradóban akarjuk a teljes egyenlőséget! Ha pusztán meghalásról volna szó, még megérthetnők, mert ez az általános egyenlítő. De a katonai élet fáradaimakat, nélkülözéseket, fizikai erőkifejtést követel a tömegetől, élethivatásszerű ismereteket a magasabban állóktól, mindmegannyi követelmény, melyet a merő egyenlőség nem nyujthat.

Ámde tévedtünk. Nem csak a katonáskodásnál törekszenek minden különbséget eltörlő, nivelláló egyenlőségre. Találkozunk az ily törekvésekkel a társadalom más rétegeiben is, ott, hol a socialismus és communismus tanait hirdetik.

A társadalmi teljes egyenlőség hirhedt előharczosai szebbnél szebb elméleteket állítottak fel. Mindenki ismeri a phalans-térek hires rendszerét s a számos hasonló utopiákat, melyek

mind azért nem birtak valósággá válni, mert hibás principiumokból: az emberek egyéni egyenlőségéből indultak ki. S ha ma sikerülne teljes egyenlőségen alapuló államot teremteni is, minden társadalmi rangfokozatot és vagyonkülönbséget eltörölni, az eltörülhetetlen egyéni különbség csakhamar teremtene újra hatalmi s így vagyoni különbségeket is és a mesterkéltén szerkesztett communistikus állam mihamarább felbomlanék.

A hol pedig állami, még pedig monarchikus hatalommal épen a védelmi, illetőleg támadó hadierő fokozása végett az általános védkötelezettséget régibb idő óta meghonosították s vasmarokkal ápolgatták a militarismust, ott teremt nyomában s nőtt nagyon a socialismus elannyira, hogy a legreaktionariusabb intézkedéseknek sem sikerült megértetni a néppel, hogy egyenlőség és egyenlőség nem egy és ugyanaz. Hiába mondják a népnek, hogy más joggal követeli a katonai hatalom a nép összes harczképes embereit, de a társadalom elnyomott vagy jogtalan s vagyontalan rétegei ne követelhessék az egyenlő jogokat, és egyenlő vagyont vagy jólétet.

Pedig nincs ám a népnek igaza, mely minden jogban egyenlően akar részesülni, akár érett arra, akár nem; csakhogy a kormányoknak sincs igazságuk, melyek egyenlő szolgálatokat követelnek minden állampolgártól.

Helyesen mondja Fröbel*): »Az általános emberi méltóság egyenlősége az, mely által minden ember az emberi társadalom tagjává válik. E méltóság egyenlősége korántsem tételezi föl, hogy minden ember ugyanazon értékűnek ítéltesse és egyéneknek és egész fajoknál lehetetlenné válhatik az elméleti elismerést gyakorlatilag érvényesíteni«.

Ámde tekintsük közelebbről, egyenértékű-e az állam minden egyes polgára, a társadalom minden egyes egyéne? Ugyannyit ér-e a nemzetnek egy kiváló költő, mint egy közönséges napszámos? Csak oly könnyen veszithet-e az ország egy nagy államférfiút, mint bármely becsületes s derék földmivelőt? Jó s szakértő tisztviselőt össze merünk-e mérni egy gézengúz naplopóval? Valamely pénzügyi, nemzetgazdasági, technikai,

*) »Die Gesichtspunkte und Aufgaben der Politik. Leipzig. 1878.

orvosi stb. tehetséget oly könnyen veszíthetünk-e, mint valamely szőlőkapást vagy juhászbojtárt?

Az általános védkötelezettség pedig ezt jelenti. S ha a nagy államférfit, a kitünő technikust, az alapos nemzetgazdát, a halhatatlan költőt stb. nem siratjuk még az elesettben, ez csak onnan van, mert oly korosztályban állott, hol rejtett tehetségeit még teljesen ki nem fejthette. Eleddig csak a talentumot sajnáljuk, hogy elveszett s nem is tudjuk, gyakran nem is sejtjük, nem-e századokra pótolhatatlan kárt vallott az ország egy, a nivelláló militarismus által ágyutölteléknél egyébire se becsült dilettáns közlegényben vagy altisztben.

Ha Poroszország, a par excellence katonai állam megengedheti magának a fényüzsét, a nagyszámú német intelligencia talán pótolja egy darab ideig ezen deficitet, az állami deficitet a nyert milliárdok se szüntethették meg. Anglia, a világ elsőrendű állama, a szabadság hazája, soha se nyúlt e kétélű fegyverhez s értéke szerint becsüli, de a szerint állítja is kellő helyre az embert. Franciaország pedig, mely kénytelen-kelletlen behozta az általános védkötelezettséget, komolyan kezd aggódni gyermekei fölött s ott erősen agítálnak a mellett, hogy a becsesebb anyagot valahogy kivonhassák a véderőből.

De még nemzetgazdasági szempontból sem egyenértékű az államra nézve az egyes polgár. Az államra nézve mondjuk, és nem szeretnénk félreértetni. Családi szempontból nincs különbség. A szegény parasztasszony szintugy érzi a fájdalmat, midőn fiát katonának viszik, mint a grófné. Csizmadia felesége sem kevésbé siratja fiatal férjét, ki háborúba kénytelen menni, mint az országos képviselő arája, ha vőlegényét hívja a mozgósítás. De az egyszerű népről jobban gondoskodott a véderőről szóló törvény a kereset biztosítását célzó kivételekben, mint a miveltebb s vagyonosabb osztályokra nézve.

Az ideiglenes mentességről szóló 17. §. mindenütt csak a keresetre van tekintettel s védi — mit állami szempontból rosszalni nem lehet — a kis termelő tőkét, de nem veszi semmibe a szellemit. A mi nézetünk szerint azonban ennek is védelemben kellene részesülni: még pedig gyér intelligenciánkat tekintve, különös védelemben.

A törvény 23. 24. és 25. §-ai szólnak ugyan az orvosok- és állatorvosokról, gyógyszerészekről és papjelöltekről, de csak annyiban, hogy azok a hadseregnél szakmájuk szerint alkalmazandók. A 26. §. a nyilvános szolgálatban álló tisztviselőkről, tanárok- és tanítókról tesz említést, mintha azok különös kiváltságban részesülnének; de itt is csak az van mondva, hogy »háború esetében a közigazgatási szolgálat és tanítás folytatására nélkülözhetetlen számban, az illető szakminister ajánlatára Ő Felsege a király engedelmével, alkalmazásukban meghagyatnak«.

A felmentés lehetősége e szerint meg volna ugyan; de mennyire gyéren volt az utolsó, csak részleges mozgósításnál is, mindnyájan tudjuk.

Pedig erős meggyőződésem, hogy jobban kellene takarékoskodnunk szellemi tőkénkkel, melynek nem vagyunk bővében, mint a hogy a véderőről szóló törvény róla gondoskodott.

E szellemi tőkének megteremtése, kinevelése azontul tömérdek költségébe is kerül az államnak s így nemzetgazdaságilag is kimérendő.

Vajjon számította-e már valaki, csak nagyjából is, mennyibe kerül az államnak különböző állású gyermekeinek fölnevelése. Mellőzve minden mellétekintetet, nem kellene-e, hogy a drágább anyag elveszthetésének lehetősége is már befollyással legyen kiméletére? Ez nem oly absurd dolog, mint talán gondolhatnók, hiszen némely hadseregnél ma is még nagyobb gondozásban és kiméletben részesül a drágább ló az olcsóbb embernél.

Bajos azonban megtalálni a kellő kulcsot, hogy a nevelési költséget a társadalom különböző osztályaiban csak megközelítőleg is, megállapíthassuk. Nem is akarunk egyébiránt sok osztályzatot felállítani; elég egy-két ellentétet egymás mellé helyezni.

Annyit tudunk, hogy árva gyermekeket havonként 4—5 frtért helyeznek el önként vállalkozó falusi dajkáknál. De ha 8 frtot is veszünk fel havonként, ez ily esetben az első év összes költsége. Ily arányban számíthatjuk tovább az eltartást, ruhát, elemi és ismétlő iskoláztatást. Tudjuk, hogy a parasztfiu, a falun sokkal hosszabb szünidő alatt akár a ház és gazdaság körül teljesített apróbb szolgálatok által,

akár napszámban már keres. De ne vonjunk le e czimen semmit sem. Ép úgy tudjuk, hogy a rendes elemi iskoláztatásban részesült legény 16 éves korától fogva többé más általi eltartási költséget nem igényel, hanem bőven kikeresi élelmét akár atyja gazdasága körül, ha telkes, fél- vagy negyedtelkes gazdának a fia, akár mint kisbéres, bojtár vagy hasonló, ha zselléré. Ne vonjunk le e czimen se semmit, mint saját szükségletét túlhaladó keresetet, s azt fogjuk találni, hogy az ily fiú 20 éves koráig a mikor rendszerint sorozás alá kerül, tehát katonaköteles koráig, összes idejét improductiv éveknak számítva, másfélezer forintba kerül szülőinek, vagy eltartóinak s így mindnyájuk összegében az országnak.

Megjegyzendő, hogy itt nagyon is bőven számítottunk, ne hogy az azonnal felállítandó ellentét mesterkéltén fokozottnak látszék, s hogy e másfél ezer frt könnyen volna 1000-re, sőt 800 frtra is leszállítható.

A viszonyoknak megfelelő hasonló számítást téve meg, azon eredményre jutunk, hogy városban nevelt vagy legalább ott iskolázott ifjú, ki a magasabb tanulmányokat végezte, s így átlag 22 éves korában kerül, — a mai iskoláztatási rendszer szerint — többnyire önkéntesi minőségben a hadsereghez, mindodáig semmit se keresett, vagyis improductiv életet élt s így 7,150 frtba került szülőinek vagy eltartóinak, nemzetgazdaságilag tekintve pedig ugyanennyi összegébe az országnak. A költség itt tehát, mint látjuk, több négyszernél akkora, mint a másik kategóriában. Pedig ugyancsak a fentebbi okokból itt szűken számítottunk s csak nagy átlagra voltunk tekintettel; mert ha a valóságos költségeket mind számba vesszük, könnyen kiderülne, hogy az ily mivelt osztálybeli újoncz már 8000 frt tőkét is képviselne nevelési költségekben.

E két szélsőség között fog számtalan variánsban hullámozni a különböző társadalmi osztályok nevelési költsége a katonaköteles korig, a szerint, a mint improductiv éveiknek száma több vagy kevesebb, s a mint elemi, közép- vagy magasabb iskoláztatást nyertek.

E megdöbbentő különbséget, az országot terhelő improductiv költségekben különféle osztályzatú katonakötelezettjei közt, nem akarjuk egyébiránt további okoskodások kiindulásául használni.

Igy is roszul esik pénzbeli számítgatást tenni, mikor honvédelemről és emberéletről van szó. De mellőzhetetlen volt e figyelmeztetés, mert az ország háztartásában (nem is állami budget, hanem a nemzeti háztartást értjük) minden tételt kellő helyre kell könyvelni, hogy igazságos mérleget vonhassunk.

Egyébiránt a háborúviselés ma is inkább, mint Montecuculi idejében nem csak vér és halál, hanem talán még pénz, pénz és pénz kérdése. Ha pedig ott az elhasználandó anyag értékét mérlegeljük, mert békekötés után is még több generatio sinlheti a felszerelési költségekre kontrahált államadósságok törlesztését, — mint fizetjük ma is még az I. Napoleoni háborúkéit — bizvást lehet mérlegelni a koczkára vetett emberi anyagnak is belértékét, kell pedig ezt annál is inkább mérlegelni, mert a háborúra következő békeműben észre és ismeretre van szükség, mely az országon és államon esett nagy károkat helyreüsse. E szükséges ész, erő, ismeret és tudomány pedig nem a köz-nép nagy tömegében található, mely szaporodott esketésben s utána következő szaporább szülésekben magától is iparkodik a tönkrement népanyagot pótolni. Hanem kinálkozik azon minden rendű s rangú magasabb értelmiségi quotiensben, melyet veszendőbe menni egy nemzet sem engedhet saját szellemi s így anyagi sülyedésének is koczkáztatása nélkül.

Az eddigi okoskodásunkkal elégedetlenek okvetlenül azt vetik szemünkre máris, hogy a liberalismus egy nagy elve, az egyenlőség ellen vétünk, midőn az általános hadkötelezettséget látszunk megtámadni, holott épen az állam legfő érdekében, annak csak némely káros hatásait óhajtanók enyhíteni. Megengedjük egyébiránt, hogy vannak, kik a liberalismust és egyenlőséget összetévesztik. De nekünk úgy rémlik, hogy a francia liberté, égalité két külön szó s nem alkalmazták egyformán még a respublika alatt sem a társadalom és élet minden viszonyaira. Angliában pedig épen nem oly honos e két szó bőséges használata, de annál bőségesebb az igazi szabadság és az arányos egyenlőség.

Tartván pedig attól, hogy a puritan liberalismus hiveit még inkább magunkra bősztjük, kénytelenek vagyunk kimondani, hogy az általános védkötelezettség mellett nemcsak a

szellemi intelligenciát kívánjuk inkább kiméltetni, hanem óhajtjuk, hogy legyen tekintettel a vagyonra is.

Az álliberalizmus tanai szerint beismerem — bűn, azt vallani, hogy a máris annyi előnyben részesülő vagyon még a katonakötelezettségénél is foglalhasson el privilegiált állást. De itt nem egyes iskolák által hirdetett tanok jó vagy helytelen voltával van dolgunk; hanem mi a fölvetett kérdést is Magyarország érdekei szempontjából tekintjük.

Magyarország érdekei azt kívánják, s ebben nem térnek el semmiféle állam érdekeitől, hogy az ország gazdag s vagyonos s a vagyon által hatalmas legyen. Banális frazis, de igaz, hogy csak gazdag ország lehet hatalmas és szabad. Az ország pedig csak egyes polgárai vagyonossága által gazdag s így az egyesek vagyonoskodását, sőt nagy vagyonok gyűjtését is elő kell mozdítani.

Ime újra egy, az egyenlőség ellen elkövetett vétség — hanem bűn. — Ámde legyen, mégis ki kell azt mondanunk. Igenis az egyesek vagyonosodását kell előmozdítanunk s nagy vagyonok fentartását, gyűjtését is lehetővé tennünk. Hazánk köznépe átlag véve, — kivéve az uzsora kezébe kerülteket — semmivel se szegényebb, sőt sok tekintetben jobb módú, mint számos külső ország hasonló állású egyénei. Ez általános jómódúság megcsökkent, nem tagadjuk, az utóbbi időben, mire talán a mostoha éveken kívül az erősebben megfeszített adózásnak s némely egyéb törvényes intézkedésnek is van befolyása. Azt nem kutatjuk ezuttal. De mért ép bennünket sújtanak annyira a mostoha évek? Mért ép mi nem tudjuk a gazdagabb éveket jobban kihasználni? Mert roppant homogen természetű keresetbeliekből áll az ország lakosságának túlnyomó része. Alig van fogyasztó az országban, mindannyian termelők vagyunk. Nehány még virágzó mágnás családon, egy pár egyházi főuron s egy-két meggazdagodott üzletemberen kívül, alig van gazdag ember az országban. S még e gazdagok is, többnyire földben azok, ők is konkurrálnak a szegény földművessel, mindenütt egy és ugyanazon terményt hozván a piacra. Azon roppant vagyonok, melyek Angliában s Franciaországban léteznek, nálunk csak hírből ismertek. Gazdag polgár, gyáros, iparos — író (!) nálunk alig, vagy épen nem létezik.

Az a sok egyes gazdaság hat pedig vissza az általános vagyonosodásra iparban, kereskedésben s viszont a földművelésben is. A különböző természetű tőke s jó mennyiségű ingó vagyon, az a mi kell, az a mi még csekély nálunk s a mit csiráiban is meg kell őriznünk, ápolnunk, szaporítanunk, hogy összeségök által az ország is gyarapodjék.

S az ily vagyonnak képviselőit — még ha csekélyebb is vagyonuk az angolnál és francziánál — azokat se akarnók egyszerű ágyutölteléknek fölhasználtatni. Kimélni akarnók ép úgy, mint a szellemi tőkét, mely bennök nagy részben meg is van, főképen ha a modern munkásság fiatal uttörői; mert a földben rejlőn kívül, rettenetes szegények vagyunk mindennemű tőkében.

De ha az általunk kijelölt téren a legnagyobb takarékoságot gyakoroljuk is, azért nem kockáztatjuk a hadsereg létszámát, még ha megmarad is a véderőről szóló t.-cz. 11. §-ban megállapított 800 ezernyi létszám további 10 évre.

Az értelmiségi kereset és birtok (nem a földbirtok) után élők száma a magyar korona egész birodalmában 258,000. Kerekítsük ezt ki egyéb nem helyesen specifikált osztályzatokból, nevezetesen a bizonyos foglalkozás nélkül élő 14 éven fölüli férfiakból 300,000 emberre. A népszámlálás alkalmával a magyar birodalomban 20, 21 és 22 éves, tehát a három korosztályba eső ifjak száma 354,800 volt, tehát a 15.5 millió összes lakosságának 2.3%-a. Ugyanezen viszonyt alkalmazva, kerülne a fentebbi 300,000-ből körülbelől 7—8000 katonaköteles. Vajjon ily szám, még ha fel szabadulna is, — a mit egyébiránt a honvédelmi kötelesség, az egyszerű hazaszeretet szempontjából nem is kívánunk — nagyon nyomna-e latban? Ezt azonnal meglátjuk, ha a hadsereg kiegészítését mutató számokkal összehasonlítjuk.

Az 1867—76-diki évtized átlag-számai szerint ugyanis az egész monarchiában évenként 697,200 védköteles hivatott be a három első korosztályból, melyből Magyarországra 305,700 hadköteles esett. Ugyde a népszámlálás szerint azt láttuk, hogy ily korbéli akkor már 354,800 volt hazánkban, tehát 50,000-rel több, mint a mennyi Magyarországból behivatott. Némi különbséget tesz itt, hogy a véderőről szóló törvény a határőrvidékre csak polgárosítása után terjed ki, ugyde a voltaképeni magyar

(bánsági) örvidék ez évtized legnagyobb részében már polgárosítva volt ép úgy, mint Bellovármegye Horvátországban. A megmaradt horvát határörvidék tehát 699,000-nyi összes népességével nem adhatja ki a különbözetet, mert az a fentebbi arány szerint legfeljebb 15—16,000 hadkötelest adna, s így a hiány már a behívásnál is körülbelől ki volna üthető.

Kinálkoznak egyébiránt ugyancsak az újonczozásból vett más számok is, melyek segítségével könnyen volna a netaláni hiány pótolható.

Nem említjük, hogy az állítás alól ugyanez évek átlaga szerint nálunk 40,600, Ausztriában épen 60,800 ember ideiglenesen fel volt mentve; hogy részint engedélylyel, részint a nélkül itt 46,800 ott 35,500 hadköteles nem jelent meg az állításnál; oly szám, melyet ha erélyesebben utánna néznek, okvetlenül tetemesen lehetne apasztani.

Évi átlagban Magyarországon (ide nem értve még a fennálló határörvidéket) 58,300, Ausztriában 69,600 soroztatott be; de ideiglenesen szolgálatképtelennek nyilvánított tőlünk 120,000, Ausztria részéről 199,000 ember! mint végleg képtelen, törültetett nálunk 18,000, ott 28,000 ember! vagyis az összesen behívott és megvizsgált hadköteles közül nálunk csak 26·7, Ausztriában épen csak 23·5% vált be hadképesnek.

Itt okvetlenül volna valami szigorúbb szabály alkotható, melynek folytán a képteleneknek százaléka megapadna, mire például, hogy csak egyet is említsünk, a törvényszabta 54 hüvelknyi testmagasságnál fél, vagy harmad hüvelknyi latitudet lehetne adni és okvetlenül kerülne annyi szolgálatra alkalmas legény, kinek besorozása által becsesebb anyagunkat jobban megkimélhetnők.

A számokat mindössze annak megvilágítására idéztük, hogy fejszamszerint nem nagy dologról van szó: hanem hogy fontosabb ennél az egyéni érték. De nem is akarjuk — mint már említők — hogy akár szellemi, akár anyagi tőkét képviselő hadköteles egyszerűen kibúvhassek az általános véderő kötelezettsége alól. Korántsem.

Legyen módja megváltania magát a gazdagnak, ám ha jó drága áron is; legyen módja kiérdemelni a katonai szolgálat alóli fölmentést a tehetséges, de szegényebb intelligentiának.

Bizonyos kategóriájú megváltási osztályzatok, szigorú ellenőrzés, de méltányos megítélés mellett is könnyűvé tennék a javasolt intézkedést. Mindenekfölött pedig tartassék fenn az elv, hogy a haza védelméből, komoly veszedelem esetén, senki, még a fölmentett, még a megváltott se vonhassa ki magát.

Erről gondoskodik is a törvény a honvédségről és a népfelkelésről szóló szakaszaiban; csak hogy jóformán hasznavehetetlen népzagyvalékot adna saját választásából került tiszték alatt (!) amazt pedig jobban ki lehetne fejleszteni.

A véderőről szóló törvény 56. §-a úgy is szól a katonasági díjról. A közönség részéről sürgették is már ez intézkedést, melynek életbe nem léptetése, illetőleg a megfelelő törvénynek 1868. óta meg nem hozása okvetlenül milliókra menő veszteséget okozott az államnak.

E tíz évig nem foganatosított szakasz egyébiránt a leg-erősebben szól az általános védkötelezettség által érzelt, de teljesen el nem ért egyenlőség ellen.

A tökéletes egészség, a jó testalkat szinte csapásnak tekintetik számos oly egyén által, kinek a hadkötelezettség életpályáját szakasztja meg, vagy végleg megrontja, ha például sebesülés folytán bénává s más polgári keresetre is alkalmatlanná válik. Fokozza ez érzetet annak tudata, hogy holmi csekély testi fogyatkozás, mely az illetőt polgári életpályáján és keresetében a legkevésbé sem akadályozza, valóságos mentőszerré válik számára védkötelezettségének kikerülésére. Nem említjük itt csak azt a szerencsét békés szellemű polgári egyéure nézve, ha véletlenül meg nem üti az 54 hüvelyket, vagy a mi még kellemesebb lehet sokaknak: az úgynevezett lúdtalpot, mely biztos felszabadító s egyéb mentőeszközök után sem kényszeríti nézni az illetőt. Pedig hogy ily mesterséges, pénzzel megszerezhető mentőszerek léteznek, az nyilvános titok; csak hogy a magát megváltónak pénze nem a katonai kincstárba folyik, hanem egyes üzérkedők veszik annak hasznát.

Mielőtt azonban tanulmányunkat folytatnók, még a netalán teendő ellenvetésekre is kell tekintettel lennünk.

Annyi már is kiviláglik az eddig mondottakból, hogy ha összes emberanyagunkat meg se kimélhetjük bármely kitörő háború alkalmával — mint a hogy ezt nem is kimélheti egy

állam se, mely fenmaradni, élni s erősödni akar: kiméljük meg legalább a becsesebbet, az ország legnagyobb kárára könnyen veszendőbe menő szellemi s anyagi tőkét.

Ezzel, mint alább még bővebben látni fogjuk, nem vétünk az általános hadkötelezettség elve ellen; hanem igen is könnyen kockáztathatunk egy a véderőről szóló törvény által célzott nagyfontosságú eszmét, t. i. nagyobb intelligentiának bevitelét a hadseregbe.

Hogy e cél, ha az eddigi intézmény által elérhetik, nagyon üdvös volna és némi áldozatot bátran megigényelhet a magyar társadalom részéről, az tagadhatatlan. Némelyek, kik közelebbről látják a dolgokat, állítják is, hogy ennek némely nyomait máris tapasztalhatni.

Némely nyomait, hisszük is, hogy láthatni, hiszen ezrivel kerültek legmiveltebb osztálybeli ifjaink: jogászok, technikusok, orvosok stb. egy éves önkéntesekül a hadseregbe, százak, ha ezren nem, föl vitték a hadnagyságig. Bátorkodunk azonban kételkedni, hogy azok bármely mély nyomok legyenek vagy állandóbb s fejlesztő hatással lettek legyen a hadseregbe.

Tekintsük csak közelebbről és gyakorlatilag szemlélve a dolgot. Közel tíz évi, igaz békeidőbeli, tapasztalat áll rendelkezésünkre.

Miveltebb s vagyonosabb osztálybeli gyermekeink bekerülnek egy évi önkéntesekül a seregbe. Itt begyakorolják s néhány hónap alatt legtöbbje felviszi káplárságig, az év vége felé kisebb részök szakaszvezető (Führer) lesz, legkisebb részök pedig letévén a tiszti vizsgát, tartalékhadnagygyá neveztetik. Közlegényi s altiszti korukban semmi összeköttetésük a tiszti karral, melynek egyik főiránya — s a szolgálat érdekében talán helyes is — hogy mennél kevesebb különbséget tegyen köztük s a többi közlegény meg altiszt között. Ha pedig hadnagyokká lesznek, már ki lépnek, ha nem is a kötelékből, de a többi tisztikarral való érintkezésből s így valami nagy hatással erre, vagy a hadseregbe nem lehettek. A későbbi néhány heti gyakorlat nagyobb manőverek alkalmával, vagy az évenkénti szemlén való egy délelőtti együttlét meg csak nem fog számbavétetni.

Eleddig tehát — mint láttuk — csakis vendégszerepel az e nemű intelligencia a hadseregben, bevéve az oda nincs. Béke-

idején a hadnagy nem avancirozhat s könnyen kibőjtöli az összes szolgálati idejét a nélkül, hogy a hadsereggel ideiglenes behívásnál egyéb érintkezésbe léphetett volna.

Háború esetén igen is összeforr a reservehadnagy is a többi tisztikarral. Az együtt átélt fáradoalmak, jó összetörődte-tője, az együtt ontott vér jó összeforrasztója a bajtársaknak. De meddig tart ez is? Az utolsó hadjárat alatt a sok száz behívott tartaléktisztból, bár általán jól tartották magukat, alig egy főhadnagy került ki, s ha került volna több is, csak subaltern tiszt marad az, minden nagyobb befolyás nélkül akár a szellemre, akár az intelligentiára. Mihelyt pedig bekövetkezik a demobilisatio pillanata, siet haza a hadnagy meg a főhadnagy, mert más az életpályája, hiszen nem hivatásszerű katona. (Berufssoldat).

Tehát ismét megszakadt a viszony s az intelligentia — mit oly nagyon szeretnek hangoztatni — nincs beoltva a seregbe, hanem csak műkedvelősködött körülötte.

És ez nem is lehet, de ne is legyen máskép.

Ma a háborúviselés csak oly tudomány, mint bármely más. Az ott szükséges ismereteket csak úgy elméleti s gyakorlati tanulás által lehet megszerezni, mint bármely más téren. Mit akarhatunk tehát az ideiglen beosztott reservtisztokkal elérni? Hogy a bennök tagadhatatlanul meglevő intelligentiával ideig-óraig emeljék az illető ezred subaltern tisztikarának műveltségi fokát? Ez sértés volna az osztrák-magyar tisztikarra nézve, mely e tekintetben semmivel sem áll hátrább Európa bármely hadseregénél. Vagy rendszeren tovább akarjuk előléptetni, hogy kapitány, tőzstiszt, sőt a nagy létrán fölfelé haladva, akár generalis is válják belőlök?

Ezt először maguknak kell akarni, mert erre hosszú idő kell, ezzel életpályát változtatnak és lesznek hivatásszerű katonák. De dilettánsokból levén azokká, minden intelligentiájuk mellett alacsonyabb niveaura szállítják le a hadsereg tisztikarának belértékét; mert nem hoznak magukkal kellő elő- és szak-képzettséget, hogy azt hadtudományilag is emelhessék.

Ime tehát ismét illusio az a szép szó, hogy az egyéves önkénytesek intézményével nagyobb intelligentiát akarunk bevinni a hadseregbe, szép szó, mely üres frázissá válik, mihelyt kissé

behatóbban kutatjuk az intézménynek hatását s ez után megítélhető belértékét.

A hadsereg belbecsének emelését, intelligentiával, műveltséggel — ha arra szükség van, mit nem merünk megítélni — csak a hivatásszerű katona minél tanultabbá, miveltebbé tétele által lehet elérni. E tekintetben az új hadszervezet által, részünkről is bőven megszavazott sok költséggel, tetemesek történtek. Hagyjuk működni ezen új factorokat s a hadsereg, mely egyébiránt mindig jó és derék volt, még kitünőbbé lesz. A hadsereg állandó elemének kell jónak lenni, különben egyes bravouros csetepatét fényesen vívhatunk, de nagy szabású háborút szerencsésen soha se viselhetünk.

Legfeljebb tehát magyar elemnek a hadsereg felső tisztikarába való beviteléről lehetne szó s ezt hozsannával üdvözljük. Erre van szükség, ezt elő kell mozdítanunk minden áron.

De csak állandó elemmel érjük el a magyarosodást is a hadseregben. Legyen az valóban császári - királyi osztrák-magyar hadsereg, minek a törvény mondja és ne kk. Armee, melynek törvényesen helye nincs.

Ezen cél elérésére szívesen áldozunk. Itt nem kívánjuk kiméltetni fiatal intelligenciánkat. Van erre való elem elég az országban, mely ha hivatásszerűleg szentelné magát a katonai pályának, sokkal alaposabban érné el azt, mit az egy éves önkénytesektől hiába várunk. Egyébiránt jöjjünk is tisztába a fogalmakkal. Az egyévi önkénytesek intézménye nem olyan valami, melytől a hadsereg nézve nagy hatást várhatunk, hanem, a hadsereg érdekeinek lehető megóvása mellett, a miveltebb osztályoknak tett kedvezmény, melyet bizonyos tekintetben s az előadott nemzetgazdasági és politikai okokból némileg tágitani akarnánk.

Mielőtt azonban odáig eljutnánk, hogy ennek általunk képzelt módozatait is vázolnók, még egyszer a magyar tiszti elemnek a hadseregbe való minél számosabb belépését szeretnők hangsúlyozni.

Hogy számos arra való magyar ifjú a hadseregbe lépni eddig vonakodott: ez természetes következménye az 1848—49-iki eseményeknek s annak a mi azután érte az országot. De hogy az 1867-diki őszinte kibékülés után is fenmaradt az ellenszenv,

azt tisztán elfogultságnak kell tekintenünk. Járulhat ennek is némi igazolásához a hadsereg egyes magasabb köreiben netalán még uralkodó, az új viszonyokhoz még most sem eléggé alkalmazkodó szellem is; de hiszen ép ezt akarjuk változtatni. Minél tovább tartózkodik pedig a magyar nemzet fiai által, az őt ott megillető helyet elfoglalni s ott befolyást is gyakorolni, annál tovább marad meg azon szellem, melyre, mint reánk nézve kedvezőtlenre, utalni szeretünk.

Rajtunk áll tehát, hogy azon változtassunk s erre több társadalmi osztályunk számos fiai hivatvák.

Ne hangoztassuk pedig, vagy ha szégyelve kénytelenek vagyunk is bevallani, ne akarjuk azt is egyik nemzeti büszkeségünkül hirdetni, hogy a magyar ember nem való katonának. Azaz, értsük meg egymást. A magyar ifju beáll ugyan a hadseregbe, fel is viszi tisztségre, többnyire kapitányságig; de aztán tovább nem türi, nem szeret magával parancsoltatni, nem szereti a fegyelmet s mihelyt szerit ejtheti, akár hogy visszatér hét szilvafájához, akár hogy valami kis állami vagy megyei tisztségre szert tehet — azon alól nem adja — kilép a hadseregből.

Ez általánosan ismert s nem is tagadott tény a nemzet oly fegyelmezetlenségét árulja el, mely határozottan megrovandó. A mit bármely művelt ország javabeli fiainak ezrei, életfogytiglan kibírnak, a mely téren a legdicsőbb babérokat szerezték őseink is, arra való ne volna a mai magyar! Bizony egy kis fegyelmezettség ránk férne, s e tekintetben nagyon helyeslendő az általános védkötelezettség s áldásos intézmény az egy éves önkényesség is, csak nyomai maradnának.

Nem is akarnánk a világért sem kiméléséről beszélni azon anyagnak, mely hivatásszerű katonának szánta magát s melyet minél számosabban szeretnénk látni képviselve a közös osztrák-magyar hadseregben.

Azon anyag, a melyet mi kiméltetni óhajtunk, az a már életpályát választott intelligentia s a vagyonszerző, nemzetgazdaságilag az országra nézve nagy fontosságú azon egyének, kiknek a béke műveiben való foglalkozásuk s itt kifejtett tevékenységök sokkal hasznosabb, mint a mennyit egy szuronyuk vagy kardjuk a harctéren ér; elvesztésök pedig nehezen pótolható, vagy épen pótolhatatlan kár volna a hazára nézve.

És még e becses anyagnak is csak kimeléséről, nem végleges fölmentéséről szólottunk.

Ezért szeretnénk különbséget tétetni háború és háború között; a között, mikor egyik-másik szomszédunkkal való esetepatétról van szó, mikor nem is szükséges összes haderónket működésbe hozni s azon élet-halálharc között, melyet előbb-utóbb, de ki fog kelleni vivnunk s talán még a jelen nemzedék által; mikor fenmaradásunk érdekében fogjuk megvédeni Magyarországot és a monarchiát.

Ha ennek nagy pillanata elérkezik, akkor megszűnik az anyag megkülönböztetése, akkor sikra kell hogy szálljon ifja és vénje, szegénye és gazdaga, a genie s a buta, mágnás és nap-számos, mind mind.

Ezért látszik óhajtanónak, hogy a népfelkelés is, »a védelmi erőnek végső megfeszítése«, mint a törvény mondja, jobban szerveztessék, mint a mennyit ez irányban a törvény rendel. Óhajtanó, hogy ha e végmegfeszítés nagy ideje beáll, ne fegyelmetlen csordák hajtassanak az ellenség golyói elé, hanem hogy ez is szervezett haderő módjára működhessék.

Addig azonban és kisebbszerű háborúban ne bomolják fel már minden békebeli kötelék. Azt nagyon is belátjuk, hogy részleges mozgósítások alkalmával nem lehet személyes válogatást tenni s a kit, a mely ezredben ér tartalékos korában a mozgósítás, annak menni kell.

De hogy ennek úgy ne kelljen lenni, lehetne talán intézkedni, hogy a kik az önkéntesség egy évét kitöltötték, azonnal áttétessenek a honvédségbe. Ha oly háborúba keveredünk, melyben a honvédség tetteges föllépésére is kerül a sor, tehát nagyobb szabású háborúban úgyis jutnak ők is az alkalomhoz, hogy összemérközve az ellenséggel, róják le véradójukat is egyenlően a többi védkötelezettekkel. De legalább addig ne ragadtassanak ki családjuk köréből, ne rendeltessék alá minden polgári, nemzetgazdasági, politikai érdek már oly csekély actiónál is, minő a boszniai megszállás volt, az egy katonai érdeknek.

Az előny, mely az egyéves önkényteseknek már is nyújtatik, a honvédségbe való áttételök által fokozódnék. Ámde érdemeljük ki, s csak azon önkéntes részesüljön ez előnyben, a

ki a tiszti vizsgát letette; miből még nem is következik, hogy azzá ki is neveztessék. Ha ki akar neveztetni, a szükséglet szerint csak is a hadseregi állományban lehet azzá. A mi szükséglet fennmarad a hadseregnél tisztekben, önként jelentkező, vagy a honvédség tetteles állományú s így inkább hivatásszerű katonák által pótolthatnák. A mely egy éves önkéntes a tiszti vizsgát ki nem állja, úgy sem számítható a megkímélendő intelligencia közé, hanem megmarad az eddigi módozatok mellett a hadsereg kötelékében s csakis ellenség előtt lehet tisztté. A ki váltságdíjat fizetett, csakis a rendes hadsereg kötelékéből szabadul fel, a honvédség alól nem; s ha ez is mozgósítatik, vagy az ellenség ellen kénytelen indulni, a váltságdíjas is legyen köteles zászlóját követni.

Mindezek csak megpendített eszmék, melyek helyes vagy helytelen volta fölött a katonai szakember ítél.

Előttünk az ország nemzetgazdasági érdeke lebegett, melyen az ország és nemzet jóléte alapszik s melyet se álhumanizmus, se álliberalizmus miatt nem szabad megtámadtatni, de melyet nem szabad a militarizmusnak se feláldozni.

A honvédelmi háború megszüntet minden mellékteket, ekkor csakugyan meg kell feszíteni az ország végrejét, mert első a fennmaradás; csak ha mint nemzet élünk, fejlődhetünk is jobb időkkel.

De a hol nem a legfőbb érdek forog szóban, ott nem szabad elfelejteni, hogy a béke művei teremtenek csak állandót, hogy ide erő, értelmiség és vagyon kell, melyet komoly szükség nélkül kockáztatni nem szabad egy nemzetnek sem, legkevésbé a magyarnak.

KELETI KÁROLY.

AZ ARANY JÖVŐJE BAMBERGER L. VILÁGÍTÁSÁBAN.

Második, befejező közlemény.

A mi már most Suess művének legfontosabb részét, t. i. földtani fejtegetéseit illeti, készek vagyunk azokat — habár részben a föltevés (hypothesis) jellegét viselik is — alaposak gyanánt elfogadni. Nem vonjuk kétségbe állítását, mely szerint az aranyak már fajsúlyánál fogva ritkábbnak kell lennie, azaz mélyebben kell feküdnie a föld gyomrában, mint az ezüstnek; nem tagadhatjuk meg tőle az elismerést azon elmés következtetésért, melylyel — a föld súlyából ítélve — a fémek nagyobb mennyiségét, s ezek közt a nemesebb, nehezebb fémeket a föld megközelíthetetlen belsejébe helyezi; — sőt a napgolyónak spectralis analysisét is segítségül használja fel a végett, hogy a nemtelenebb fémeknek a napban feljebb, illetőleg a felszinen való tartózkodását bizonyítva, állítását támogassa. Nem kívánunk ellenkezésbe jutni ama feltevésével sem, mely a melegség miatt lehetetlennek mondja, még sokkal tovább a föld mélyébe hatolnunk, hol az arany keresendő.

Merészebbnek tartjuk Suesst, ha az ezüsttermelést nemcsak a kedvezőbb bányászati viszonyok miatt, de azért is állandóbbnak hiszi, mert ezen fém gyakorta melléktermény gyanánt állittatik elő, és így értékesökkenése nem gyakorolna oly hatást a termelésre: — midőn az aranyak $\frac{9}{10}$ -ed részét a máris lankadó feliszapolt aranymezőkből eredőnek mondván, az amugy is bizonytalan bányászati uton termelt és termelendő aranyak kevés fontosságot tulajdonit; és ebből azon következtetésre jut, hogy nem távoli időkben az aranypiaczon nem lesz elégsé-

ges kínálat. Mert igaz ugyan, hogy a föld felületén fekvő aranymezők gazdagsága előreláthatólag közelebb jövőben fog kiapadni, mint a rendszeres bányáknak áldása; igaz, hogy az ismeretlen vidékeken előrehatoló ember az annyira áhított fémnek nyomát mindenütt kitartással követi; de ez még nem bizonyítja, miszerint az egész földterülete már körülbelül fel volna kutatva, s hogy (Suess szavai) mintegy erővel azon véleményre tereltetünk, miszerint a jelenlegi eszközeinkkel egyáltalában elérhető aranyak sokkal több, mint fele része már emberi kézen ment keresztül. Ismételjük, ez merész állítás. Valjon nem volt-e nagyjából ismerve földünk felülete 1849-ben, az aranybőség beállta előtt? vagy másfelől, annyira alaposan ismerjük-e ma, hogy a californiai és ausztraliai leletekhez hasonlóknak lehetősége ki volna zárva? hiszen maga Suess kivételt állapít meg belső Afrikára nézve; és mi azt joggal terjesztjük ki Australiának és északnyugoti Amerikának fel nem kutatott, igen jelentékeny részére, s alább szolandunk az újvilági aranytelepek esélyeiről.

Ha egyébiránt Suess aranyinségi jövődőlésének érveit megfigyeljük, önkéntelenül azon vélemény merül föl, hogy Suess bizonyára nem léphet vala elő az aranyforrások rövid időre szabott bőségéről szóló elvvel 1849. előtt, mert bizonyítékai az újvilági aranymezők fölfedezésével szorosán összefüggenek. S elfogadhatunk-e olyasmit, miről a tudomány 30 évvel ezelőtt még nem is álmodhatott, megállapított természeti törvénynek? igenis, ha szabatos vizsgálaton alapszik; mert minden fölfedezésnek kezdettel kell birnia. Ámde jelen esetben ezredéves állandó tapasztalatokkal szemben egy rövid időköznek — megengedjük, hogy hatalmas tünetei általános, örökös szabálylyá bővítettnek ki, illetőleg azokból vonatik a következtetés; mi legalább is kétes dolog, bármi jól sikerült is legyen Suessnek, az előbbi idők jelenségeit azon szabály javára magyarázni és támogatására érvényesíteni.

Mi tehát annál kevésbbé csatlakozhatunk vélekedéséhez, mert más szakavatott oldalról sokkal kedvezőbb színben tüntetetik elő az arany jövője; értjük Wolff G.-nak értekezését az ausztraliai aranytelepekről, — mely annál inkább köti le figyelmünket, mert szerzője gyakorló bányász, nem bocsátkozik

pénzügypolitikai fejtegetésekbe, Suessnek nem elvi ellene, és elmékedései nyilván minden utógondolat nélkül, mintegy önkéntelenül szövék be a műbe. Minthogy továbbá Auszáliát és Újseelandot ezen évtized folyamában bányászati czélből maga beutazta, s ott több kutatás az ő vezetése alatt történt; miután végre a tárgyat, a részletekig menve, oknyomozólag kifejti, — mig Suess sokkal rövidebben végez Auszáliával; — mindkét szerzőnél egyenlő igyekezetet és lelkiismeretességet föltételezván, Wolff-ot e téren bizvást legalább is oly nagy, sőt nagyobb tekintélynek fogadhatjuk el, mint Suesst. Megjegyzendő, miszerint Wolffnak észleletei nem terjednek 1871—1873-nál későbbi időre, mig Suess 1875—1876-ig jut. De ez mit sem másit véleményünkön, mert a közbeeső rövid időszak valami jellemző változást nem mutat fel; a mennyiben t. i. a termelés kevesebb-lete nem az aranyáldás apadásának, de természetsszerűleg az 1873-ban beállott üzleti crisis- és pangásnak tulajdonítandó; hiszen tudjuk, hogy a gazdagabb aranytelepek kiaknázásánál a szédelgő alapítások (u. n. gründolások) nagy szerepet játsztak.

Suess, elvéhez híven, Auszáliában is hátráló mozgalmat vél szemlélni; sőt a legdúsabb, victorai aranymező tárgyalásánál az aranytermelés kevesbedésének indokát »a telep tényleges kimerülésében, nem pedig másodrendű és mulékony viszonyokban« látja; egyébiránt a ténykörülményekre nézve annyiban egyezik Wolffal, hogy szerinte is Auszália a mai aranytermelésre legfontosabb ország, s hogy egyes vidékek még nem érték el a termelés tetőpontját. Már megvalljuk, ilyenmű feladatok megoldásánál inkább követjük a gyakorlott bányászt, ha a ténykérdésben egyetértve a geologgal, a jövő esélyeire nézve vele ellenkező eredményre jut.

A két szerző kiválólag abban tér el egymástól, hogy:

1. Suess a nagy aranylerakodások eredetéről kifejtett föltevéséhez (gróf Dessewffy Aurélnál a 46-ik lapon) ragaszkodván, csekélynek, a bányászt kevés reménnyel kecsegtetőnek mondja az ezekben foglalt aranytömeget; mig ellenkezőleg Wolff nagy, sőt a könnyen kimeríthető mosásoknál lehetőleg nagyobb fontosságot tulajdonít a jövőben foganatba veendő bányászatnak; mert véleménye szerint ép ottan, hol az elemek munkája lábaink elé rakta, — némely helyütt rakja is —

le a kincset, nagy valószínűséggel a mélységben is gazdag és nagy kiterjedésű ereket várhatunk.

2. Suess, mint említők, olyformán nyilatkozik, mintha a földön létező aranytelepek, az afrikaiakat kivéve, nagyjából felfedezve és kiaknázva volnának; Wolff a telepek végnélküli sorát ismerteti meg velünk, és a mühöz csatolt térképnek segítségével arról győz meg minket, hogy a 30 évvel ezelőtt még nem is sejtett, aranymezők terjedelme, határa és gazdagsága mai napig nem is határozható meg, mert még felette sok tér nincsen megvizsgálva.

Nagyon tanulságos ez irányban Spanyolországnak példája. Minthogy ezen ország néhány évtized óta mindennemű érczekben oly tetemes kincseket nyújt a bányászatnak, hogy ezek az európai fémiparra nagy hatást gyakorolnak; és minthogy ezen érczgazdagságról — daczára Spanyolország ez érdemben fennálló régi hírnevének, culturájának és sok bányáinak — senki még csak sejtelemmel sem birt; ezen tény méltán óvatosságra inthet minket, midőn Suessnek föltevése 100,000 □ mérföldnyi-nél nagyobb, rövid ideig és csekély részben ismert területet ölel föl, s szerző arról kész itélettel áll elő.

Wolffnak számszerű becslése legalább is tiz ezer érre (Gänge) megyen, melyeknek egy része már megvizsgáltatott, s vízszintes, mint függőleges irányban jövedelmet ígérőnek mutatkozik; a bányászati termelés azonban még bölcsőjében van, az erek alig 10%-a műveltetvén. E tekintetben Wolff számos példát*) hoz fel, melyek mint szemléleten alapulók, szerintünk Suess általános észrevételeinél nagyobb nyomatékkal bírnak. Helyszüke miatt nem tárgyalhatjuk azokat; elég legyen ismételnünk, hogy Wolff nem téveszti szem elől az aranyözön kezdete óta a termelésben beállott hátrálást, de mégis azon végeredményre jut, hogy az ausztraliai telepek évek beláthatlan sorára még állandó, bőséges áldást ígérnek.

A porosz kereskedelmi minister által a philadelphiai közkiállítás alkalmából kiküldött bányahivatalnok Északamerika

---

*) Australia délkeleti részéről, északnak a carpentariai öbölíig; Új-délwalesről; a hillendi, a hawkinshalomi báuyákról, Újseelandról, Victoriáról stb.

fémtermelési viszonyait tárgyazó jelentésében — hasonlóképen, mint Wolff Australiára vonatkozólag — kiemeli, hogy az északnyugoti hegyes vidékek aranytartalmú gazdag ereinek mennyisége és értéke még fel nem becsülhető; s ez alkalomból talárolag megjegyzi, miszerint épen az arany iszapmezők kimerüléssel fog az aranypiacon a kívánatos állapot, t. i. a rendszeres bányászat emelkedésével beálló elégséges kínálatnak állandósága bekövetkezni.

Elégedjünk meg a felhozottakkal. Bajos lenne bebizonyítani, hogy századok múlva sem leend kimerítve a nemes fémek oly gazdag forrása; de legalább is ép oly nehéz az ellenkezőnek igazolása.

De minek is gondolnánk első sorban a távol jövőre? a ma és a holnap sokkal nagyobb fontossággal bírnak előttünk; és így megvalljuk, hogy az esetben is, ha Suess elvét magunkévá tennők, alig változnék pénzügypolitikai hitvallásunk, melynek egyik főágazatát az egyszerű aranyvaluta képezi; mert halljuk csak Suesst:

»Azon időpont kikerülhetlen, melyben — és pedig valószínűleg kevés századok multával — az aranytermelés marandólag nagy mérvben kevesbedni fog, elannyira, hogy ezen fém nagyobb ritkaságánál fogva nem lesz képes nemzetgazdasági állását fentartani.«

Tehát még „keves századok“ távolságára volna tőlünk az aranyinség.

Ha ezen távoli századokra alapítnök mai rendszerünket, ez legalább is nem felelne meg a mai viszonyoknak, — mint fentebb láttuk, — és így nyilván többet ártana nekünk és a reánk következő nemzedékeknek, mint a mennyit azon „századok után“ kilátásba tett, de szerintünk nagyon kétséges haszon helyreüthetne; azt téve, egy iparosra emlékeztetnénk, ki a kőszénbányák megjövendőlt kimerülése miatt gépeit embererőre akarná berendezni.

Régi böles szabály, mely nem a könnyelműségben, de a jövő kiszámíthatlanságában találja eredetét, az, hogy az ember mindenekelett a mai napon fenforgó bajjal gondoljon; s úgy hisszük, még a világforgalomban is egy század beillik napnak, azaz számításba veendő. Egy-két századra pedig még Suess

szerint is biztosítva vagyunk az aranyinségtől; ehhez képest nyugodjunk meg tehát azon időszakra az arannyal.

Suess fölemlíti a Cassandrai jóslatot is, mely az ellen-táborban az ezüstre kimondatott, — mintegy analogont az ő véleményéhez. De a különbség a kettő között szembeszökő. Az ezüst ellen felhozott érvek nem azon fémnek jövőben várható szaporodása vagy kevésbedéséből, hanem inkább lényegéből, t. i. értékéhez mért nagy terméje és súlyából, az ezüstnek ennek folytán beállt értékcsökkenéséből meritik erejüket. Ezen csökkenés szerintünk a jelen időre nézve elvitázhatlan, befejezett, természetes tény, mely úgy szólván óráról órára újabb igazolást nyert. Az általa felidézett nemzetgazdasági kényszerűség arra vitte az államokat, hogy egyik a másik után pénz-verdéiket az arany előtt megnyissák, s hogy az ezüstnek hozzá kötött állandó értékviszonyáról a kivitelben lemondjanak. Im ez biztos tanújele a kettős valutában rejlő benső ellenmondásnak.

Ha egy állam mindezen jelenségeket és körülményeket megfigyelve, és lánczolatos összefüggéseket megértve, a jelenlegi állapot fennmaradásában hisz és arra való tekintettel rendezkedik, éppen ellenkezőjét teszi annak, mit az „arany jövőjében“ kifejtett tan hirdet, hogy t. i. az állam az évszázadok mulva bekövetkezendő változásnak több befolyást engedjen, mint a mai napi tapasztalatoknak. Igaz, miszerint a valutakérdésben ép úgy, mint más meszsziire kiható rendszabálynál a jövő számításba veendő; de minden bizonynyal inkább a közelebbi, — még pedig előreláthatólag hosszú tartamú jövő, mint a távoli; ma pedig a világ folyása oda tereli a dolgot, hogy csak a tiszta arany valutával bíró országok örvendhetnek szabályzott pénzviszonyoknak s nem kénytelenek módosításokra gondolni; míg a kettős valutát egyetlen, mondd egyetlen egy állam sem bírja teljes hatályban fentartani; azon államok pedig, melyek (kényszerből) lemondtak róla a nélkül, hogy az egyszerű arany valutára határozták volna el magukat, abban vajudnak, miképen vessenek véget a bizonytalan állapotnak.

Ezen elvitázhatlan tényekkel szemben csodálkoznuuk kell azon tanács felett, mely a jobb állapot helyett rosszabbnak

választását javasolja, mert száz, kétszáz év múlva a jobb helyzet valószínűleg a rosszabbikká fog átváltozni.

Egyébiránt már Suess előtt is hallottunk hasonló nézete-
ket. — Bocsánat az eltérésért! — e helyütt Seyd Ernőét említjük.
Érve az évenkénti aranytermelés öszvegezésén és a világ évi
pénzszükségletének kiszámításán alapul, tehát nem képez merész
föltévést. A fölvett számok azt tanusítják, hogy már ma sem
volna elég arany a világon, ha minden nemzet, — beleértve a
sok rosz papirpénz posványában tespedőket, nem készpénzzel
fizetőket is, — a tiszta arany valutára küzdené fel magát. Nem
akarjuk ellerőrizni Seyd számítását; de az időpont, melyben
a jelzett föltétel teljesülend, még mindenestre oly messze
távolban van, hogy nem látunk okot, miért tegyék ki újból
magukat a pénztenger hullámozásának azon államok, melyek az
aranyhoz hosszú időszakra egyetlen biztos kikötőjét elérték,
vagy miért őrizkedjenek tőle a künnlévők. Egyelőre még
alig $\frac{2}{10}$ -edrészre az emberiségnek bir arany valutával. Másfelől
az évenként termelt arany értéke úgy áll az ezüsthöz, mint 3
a 2-höz *) (hiszen még a Comstock bányák is, melyeknek
gazdagsága az ezüst, és nem az arany árának leszorítására
részben közreműködik, értékre nézve legalább is 40 %-nyi
aranyat termelnek.) Ugy látszik tehát, hogy az arany államok
részére még soká elégséges lesz a kínálat.

De még tovább megyünk. Föltéve, meg nem engedve Suess
állításának helyességét, képzeljük magunkat azon időbe, midőn
„az arany nagyobb ritkaságánál fogva nem lesz képes nemzet-
gazdasági állását fentartani“. És ime, ezen eshetőségtől sem
riadunk vissza. Mert ritka és drága Suess szerint is együtt
jár; (kivált az annyira áhitozott aranyhoz) ha tehát az arany
majdan oly ritka lesz, hogy nem fog többé valutafém gyanánt
szerepelhetni, hanem a fényűzésnek szolgálata a termelt meny-
nyiséget fölemésztendi, akkor annak tulajdonosai minden bizony-
nyal oly árt kapnak érte, mely mellett igen jó, nyereséges üzlet
lesz az eladás.

---

*) Mintegy 450 millió márka arany, és 300 millió márka ezüst.

Ha kétségen felül áll is Suessnek igen elmésen kifejtett állítása, mely szerint egy államnak rossz valutája azon országoknak is, melyek jobbnak vannak élvezetében, bajokat okoz: ez nem szolgálhat indokul a jobb helyzetből rosszabbra való leszálásra, vagy az utóbbiban maradásra. Vegyünk fel egy példát. A rossz valuta védvámként hat, a jó pedig a kivitelre nehezíti. E mondat kétféle szempontból ugyanazon igazságot fejezi ki, — magától érthetőleg egymással kereskedelmi összeköttetésben lévő két országot feltételezvé, — ennek értelmében az orosz és osztrák-magyar papírpénzgazdálkodás kétségtelenül hátrányos befolyást gyakorol a jelzett országokba irányzott német kiviteli kereskedelemre; de senkinek sem jut eszébe, a baj orvoslására Németországnak a papírgazdálkodást ajánlani; és ezen állam nem is gondol arra, hogy az értékesebb aranyat a kevesebbet érő ezüsttel felcserélje. Hiába, a világ folyása azt hozza magával, miszerint egyik nemzet a másiknak baja vagy hibája által szintén szenved; de azért kár lenne, ugyanazon hibába esni. Egyébiránt már arra nézve is vannak tapasztalataink, hogy a rossz (alacsony értékű) valuta sem nyújt biztosítékot a most érintett hátrány ellen; p. o. nagyon helyesen cselekedett Hollandia kormánya, midőn látván az értékcsökkenést, az ezüstpénz veretését beállította (s így a valuta süllyedésének gátot vetett); igaz, hogy ilykép közvetve nehezíté kivitelét, s az üzlet kevesbedett; de ha ezen rendszabály nem vétetik fogamatba, a pénz, melyet Hollandia a kivitel-többlet után bevett volna, a bekövetkezendett értékcsorbulás folytán többszörösen odavész.

Feltűnő, hogy az arany valuta ellenei, köztök Suess is, nem is merik a tiszta ezüst pénzlábat ajánlani, mi legalább észszerű volna; hanem a Bimetallismus hangzatos neve alatt kettős valutával akarják boldogítani a népeket. De hiszik-e, hogy a bimetallismus önnön erejéből szilárdan meg bír állani? határozottan nem; Suess (épen úgy, mint a többiek) egy világszerződésbe kapaszkodik, melytől a viszonylagos értékaránynak »örök időkre« szóló meghatározását várja. De hol volna ezen szerződésnek végrehajtója? hol az állandóságnak biztosítéka? hiszen rövid idő multával valószínűleg már nem is függ az egyénnek, illetőleg nemzetnek akaratától a pontos megtartás.

A bimetallisták ezen szerződésre alapítván rendszeröket, elismerik, hogy a két fémnek természetszerű állandó értékviszonya nem képzelhető, s ennél fogva a szerződés fictiójával kell azt fentartani.

Ha a világszerződés fictión alapuló szabványa elég erővel bírna arra, miszerint egy gramm arany annyit érjen, mint $15\frac{1}{2}$ gramm ezüst, daczára annak, hogy a piacon $15\frac{1}{2}$ gramm ezüstért nem, hanem csak 17 grammért kapni egy gramm aranyat; ha e szerint a világszerződés 10°/o-al több értéket bírna varázsolni az ezüstbe, mint a mennyivel ez önerejéből bír, akkor egyszerűbb lenne, a fictiót tovább vinni, és a világszerződésnek most feltételezett hatalmát a fémek teljes mellőzésére s a papirpénz egyeduralmának megállapítására felhasználni.

A hasonlat nem tartozik az erőszakoltak közé és mégis ad absurdum vezet. Mi tehát nem bírjuk osztani a bimetallistáknak a világszerződés hatályába vetett bizalmát; de egyszersmind felemlítjük, miszerint távol legyen tőlünk, őket a fentebbi hasonlatban jelzett tervekkel gyanusítani.

Suess az ezüst értékcsökkenésének egyik főtenyezőjét a német valutarendezésben látja; de ez szerintünk szintén tévedés; már az angol bizottság (silver comittee) távolról sem tulajdonít a német ezüst rohamos kínálatának oly fontosságot, mint azt Suess műve (28-ik lapon; gf. Dessewffynél idézve a 38-ik lapon) előtűnteti, mert a bizottság jelentése így szól: »Az ezüstár süllyedésének tényleges döntő oka a fémek változott használatában keresendő... az aranyszükséglet általában nagyobbodott«; továbbá az 1877-iki tapasztalás tanúsítja, hogy ámbár akkor Németország az előző évhez aránylag mintegy négyszeres ezüstmennyiséget vetett a piacra, az ár mégis állandó maradt. De megengedve, hogy a német birodalomnak is van része az ezüstérték hanyatlásában, ezen ország nem érzi magát bűnösnek, mert egyebet nem tett, csak az utolsó napot, midőn nagy veszteség nélkül az aranyhoz térhetett át, szerencsésen felhasználta, s egyuttal utmutató volt azon ösvényen, melyen őt mielőbb követni, a többi nemzeteknek kétségtelentül érdekében áll.

A német kettős koronák erős kivitelén sincs mit aggódnia az arany valuta hívének; nem tekinthetjük ezt kórjelnek, mint Suess előadja. Hiszen a pénznek hivatása a keringés, így felel meg közvetítő szerepének, s a mint eltávozik, úgy vissza is kerül (már került is), t. i. kényszer nélkül, mert alig állíthatja valaki komolyan, miszerint az arany a tulajdonosoktól fortélylyal, mintegy akarattuk ellenére vétetik el; hanem szembeszökő igazság, hogy a vevőnek az áru kívánatosabb az adott pénznél, és érdeke az eladó érdekével találkozik. Föltéve, hogy Németországnak nagyobb aranykészlet kívánatosná válnék, ezt árukivitel által mindig bevonhatja (ha elég gazdag hozzá); itt, mint mindenütt, az eladó és vevőnek helyzete ellensúlyozza egymást. Ezekhez képest, ha Austria-Magyarország valutáját rendezni akarván, fémvevőként lépne föl, ár szempontjából egyre menne, akár aranyra, akár ezüstre határozná el magát. Talán csak nem czéloz Suess, kinek művét határozottan az osztrák-magyar valutarendezés utógondolata lengi át, az ezüst melletti kardoskodással arra, hogy az ezüst olcsóbb áron lenne kapható, mint az arany? mert hát, mi itt az olcsóbb, s mi a drágább? azon pillanattól kezdve, midőn egyik fém drágább, ugyanannyival kisebb tömeget kíván meg belőle a forgalom, mint a mennyivel több kell az olcsóbból; vagyis: a forgalom, nem egy bizonyos súly, hanem értékmennyiséget vesz igénybe.*) Ebből következik, hogy mennél drágább a fém, annál kisebb súlymennyiség szükségeltetik egy adott értékegység előállítására; mi kezelési szempontból bizonyos fokig határozott előny, az aranynak egyik föelőnye. Világítsuk meg ezt egy pár példával. Ha Austria-Magyarország az aranyvalutát akarná behozni, és ennek folytán az arany ára 5⁰/₀-al (¹/₂₀ részzsel) emelkednék, akkor csak ¹⁹/₂₀ része lenne bevásárlandó azon aranytömegnek, mely az emelkedés nélkül szükségeltetett volna, s ugyanazon czél eléretnék. Próbáljon egy ország teljértékű vaspénzt, vasvalutát létesíteni; tehát annyival több vasat kellene beszereznie, mint a mennyivel olcsóbb a vas az aranynál; s a vasnak mai föltűnő olcsósága mit sem változtatna a dolgon, mert p. o. a

---

*) Itt, mint több más helyütt is, Bamberger tulajdon szavait használjuk.

forintosnak annyival nagyobbra kellene készülnie, mennyivel olcsóbb a vas ma, mint volt tegnap; belértéke a képviselt értékkel összeegyeztetendő volna úgy, hogy egy forint értékű más fémmel vagy áruval kicserélhető legyen. A vasvalutának különösen drága volta a pénznek már más helyütt tárgyalt bajos mozdíthatóságában lelné indokát; ennél fogva vaspénzből a forgalom több értéket is kívánna meg.

Belátjuk, hogy egy nagy állam részére szükségelt*) aranykészletnek bevásárlása nem menne végbe oly könnyen, mintha ezüsttel kellene ugyanazon műveletet foganatba venni; mert ma, midőn az ezüst mintegy trónvesztettnek tekinthető, sokkal nagyobb a kínálat a kereslettel szemben, mint az aranynál; ámbár igaz, hogyha a koczka ellenkezőre fordulna, mindjárt vége lenne a pénzpiacz előzékenységének. Különben nem tanácsos, de nem is lehetséges egy pénzfémnek valutarendezés végett célbavett rohamos felhalmozása, mert az egészséges forgalmi viszonyok a fémnek helyes felosztását (a nemzetek bankjaiban) megkívánják; a ki ezt meg akarná zavarni, a nemzetek ellenzésével találkozónék. A francia bank e részben utánzásra méltó példát nyújt; a háború óta lassankint annyit gyűjtött, hogy 1877. év elején készpénz-fizetéseit ismét megkezdhette volna, ha nem kíván vala előbb a kettős valuta bilincseiből szabadulni.

Ha egy állam egyuttal a papirgazdálkodásból akar kibontakozni, az átmenet önértelműleg nehezebb és lassúbb; különben a valutarendezés főnehézsége nem a fém megválasztásában, hanem a pénz, illetőleg nemes fém bevásárlására szükséges értékek megtakarításában áll. Az arany is oly áru, mint más, és biztosan beszerezhető; csak legyen meg a vagyon hozzá. Ha pedig valaha be találna állni az aranynak a kereslethez mért elégtelensége, a mint azt Suess kilátásba teszi, a változó viszonyok új alakulást vonnának maguk után. Azonban kétségtelennek tartjuk, hogy azon időpontot az aranyiparnak a fém növekedő ritkaságával lépést tartó kisebb szükséglete még inkább háttérbe fogja nyomni; de mindenek felett a már fen-

---

*) Mindig teljértékű pénzt feltételezünk, mert értéken alóli pénz, nem valuta-pénz, s akár a papírnál maradhatni.

tebb említett és meggyőződésünk szerint sokféle válfajaiban *) további fejlődést ígérő utalvány- és váltóforgalom ez irányban hat; csak birjon a jelképes érték a nemes fémekben biztos és egységes alappal. Önértelmű dolog, hogy a piacz ezen fém-alapnak annál dönthetlenebb biztosságát követelendi, mennél nagyobb mérvet fog ölteni azon forgalom, melyben a készpénz átutalás vagy pénzjelek által helyettesített; s ezen biztosság a jó bankrendszernek sarkpontja. Mire Suess feltevése teljesül, akkorára meg is jó az idő, midőn a pénzfémnek legnagyobb része mint alap az országos pénzintézeteknek pinczéibe fog visszavonulni, s a munkát a helyett, hogy utközben kopnék *) és idejét vesztené, küldöttei által végzendő; így egyrészt a fém elhasználása hátráltatva, másrészt a forgásra szükségelt ércpénz összege forgalmi akadályok nélkül tetemesen alábbszállítva lesz.

Érintsük meg még azon körülményt, hogy idővel mindinkább kevesebb fém fog a pénzverés, vagy valaha oly gyakori, ma már kevés jelentőséggel bíró elásás által kárba menni; akkor az érveknek egész sorát hoztuk fel, melyek vélekedésünk szerint az aranyinséget a legközelebbi századokra nézve kevésé valószínűnek, de egyáltalában a tőle való rettegést is teljesen indokolatlannak tüntetik elő; elannyira, hogy az arany-valuta jövőjét biztosítva látjuk, legyen bár kiapadhatlan az újvilági aranytelepek gazdagsága, avagy bizzunk Suess földtani buvárkodásának és baljóslatának alaposságában.

Érdeklünkben áll e helyütt a szives olvasót a Suess fejtegetései, és a mieink között fennálló különbségre figyelmeztetni; míg Suess vizsgáló szemét a föld belsejébe irányozza, addig mi, ezen mozzanatot csak második sorban érvényesítjük, s kiválólag a nemzetgazdasági fejlődésnek megfigyelt szabá-

---

*) P. o. a német birodalmi bankban az évi forgatmányüzlet legalább 8 milliárd márkára rug. Ebből 5 milliárd egyáltalában készpénz nélkül átutalással közvetített; a többi sem igényelte a pénznek egy helyről másikra küldését, és nagyrészt bankjegyekben lett ki-, illetőleg befizetve. A pénztári jegyek, checkek forgalma pedig még mily jövőnek néz elébe!

*) A kopás az aranypénznél közönséges forgalomban évenként mintegy $\frac{1}{2500}$ részre van kiszámítva.

lyaira véljük alapíthatni a valószínűségi számítást; melyikünk több sikerrel, azt az olvasóra bizzuk.

Ha az aranytermelés hullámzásai megfélemlíthetnének minket, még inkább tarthatnánk a túlságos, illetőleg rohamosan beálló bőségtől. Mert a csereeszközöknek rögtöni szaporodása (akár fém, akár papír disagióval vettetik a piacra) a főárúczikkek árának emelkedését (vagyis a pénz értékének csökkenését) eredményezi; de különben is a századok sora emelkedési hajlamot tanusít. Kivánatos tehát, hogy ne árasztassunk el pénzfémmel; mivel a főczikkek áremelkedése sokkal hátrányosabb, mint a pénzé, vagyis mint az árúk olcsósága. Ha azonban állandóan elegendő fém jut a piacra, akkor a főczikkek ára sem ingadozik: és ez a forgalom fejlődésének egyik főtényezője.

Végezzünk. Természetellenesnek tartanók, ha a monometallismus, illetőleg az ezüstitől az aranyhoz való áttérés az ellentáborban mozgalmat nem idézne elő; az előharczosok közül Suess fényes és talán legjobb fegyverekkel védi álláspontját; de (ő épen úgy, mint társai) nem méltatja elég figyelemre az ide vágó viszonyok önkénytelen, öntudatlan s fel nem tartóztatható fejlődését. Az elmúltakat visszavarázsolni; az épen uralgó nézeteket más irányba terelni; világszerződésekkkel oly dolgokat megállapítani, melyeket hatalmunkon kívül álló tényezők határoznak meg; ez hasztalan erőlködés. Nem sikerülend a bimetallistáknak az ezüst iránt a régi előszeretetet feléleszteni, intő szózatukkal a világnak az arany felé irányzott hajlamát lehűteni; de legbiztosabban hiúsul meg a két fém értékviszonyának örök időkre való természetellenes megállapítása; annak nevezzük, mert az tulajdonképen nem volna egyéb, mint az időbeli viszonyok daczára egyik fémtől az érték egy részét elvonni, ellenben a másiknak értékét öregbiteni, vagyis egyszerűen szólva, valamiből semmit és semmiből valamit csinálni. A mesterséges érték mindig áldozatul esik a körülmények által meghatározott és rendelettel nem szabályozható valószínűségi belértéknek.

Ki merné állítani, hogy az emberiség háztartásának egyik hatalmas emeltyűje immár romba dől? Az elvont érvelés egyenes vonalban ezen következtetésre vezetett ugyan minket; de az élet fája sok tényezőt érlel, melyek az eseményeket a szárazon számító logika ösvényéről leterelve azt eredményezik, hogy az igazság nem az egyenes, legrövidebb úton, hanem csak a közbeeső akadályok késleltető elkerülése, illetőleg leküzdése után juthat érvényre. Mi csak a láthatáron feltűnedező fontos jeleket óhajtottuk kellő világításba helyezni. Valóságot láttunk-e, vagy csak az agyunkban megszülemlett képnek visszatükrözését?

Nem kételkedünk benne, hogy a két fém az emberiség által egyaránt becsülve, meghatározott értékkel nem állhat meg egymás mellett, és hogy a gyengébb a tért az erősebbnek átengedni kénytelen; de azon időben, mely hivatva lesz ez ügyben visszatekintőleg a döntő végszót kimondani, már rég' nem leend nyoma ezen lapoknak....

BÁRÓ VÉCSEY SÁNDOR.

ÁLLAMKÖLTSÉGVETÉSI TANULMÁNYOK.

Az 1878-ki költségvetéssel tíz évi eredménye fekszik előttünk a magyar állami gazdálkodásnak, a melynek tanulmányozása annál inkább kívánatos, mivel az első tíz évi államháztartás befejezése együtt járván az Ausztriával kötött közgazdasági kiegyezés módosításával: az új tíz éves cyclus, melynek kezdetén állunk, részben módosult körülmények között fog megkezdődni.

Azt azonban nem lehet kétségbe vonni, miszerint az államháztartás jelen helyzete csakis akkor érthető meg teljesen, ha a korábbi évek eredményeiről tiszta képet alkotunk magunknak; s ennél fogva a jövőre nézve is csak ily alapon lehet biztos, vagy legalább is valószínű következtetéseket felállítani.

A következő összeállítások talán szolgálatot tehetnek ez irányban.

Tisztán e czélból, objektív és elfogulatlan következtetések felállíthatása czéljából szerkesztettek azok. A számok oly világosan beszélnek, hogy mindenki önmaga levonhatja belőlök a következtetéseket. Csak egy megjegyzést kell előre bocsátani. Nevezetesen azt, hogy az 1868., 1870., 1873., 1876., 1877. és 1878. évekre fektettem ez összeállításokban a főszűlyt. Az 1868. év volt az első rendes magyar budget éve; az 1870-ik évben volt első brutto költségvetésünk; az 1873-ki költségvetés volt a legvérmesebb reményekre alapítva, 1876. az utolsó év, a melyről zárszámadások vannak előttünk. A két utolsó évre nézve az 1877-et illetőleg a kezelési kimutatásokra, a folyó évet illetőleg pedig a költségvetési előirányzatokra kellett szorítkoznia; de ez

annál kevésbé változtat az összeállítás eredményein, mivel köztudomás szerint az utolsó budget realisság tekintetéből egyező elismerés szerint felette áll a korábbi költségvetések mind-egyikének, s így legalább a normális keretre nézve, az előirányzat és tényleges eredmény közt valószínűleg nem lesz nagy az eltérés.

I.

Az I. rész mutatja az állami bevételeket összesen és részletezve 1868-tól 1878-ig a fentebb érintett alapokon. Ezekből lehet következtetni, mennyi bevételre lehet évenként számítani, természetesen hozzá véve az újabban alkotott törvények folytán eredő többletet, nevezetesen a kiegyezés pénzügyi következményeiként előálló eredményt és az adókataszter kiigazításából eredő szaporulatot, valamint az egyes jövedelmi ágak évenkénti rendes emelkedését.

II.

A II. rész mutatja az állam kiadásait 1868-tól 1878-ig s egyszersmind a kiadási tételek összehasonlítását, egyes évek szerint összeállítva; — végre

III.

a III. összeállítás mutatja az államvagyon mérlegét.

I. Az állam bevételei.

Összes bevételek a zár-

Czím	1868	1870	1873
	z á r s z á m a d á s o k		
Államadósságok	—	920651	—
A függő államadósság kezelési költség fedezése . .	—	—	—
Ministerelnök; ő Felsége személye körüli minister .	—	3586	—
Fiume	—	—	—
Állami számvevőszék . .	—	—	—
Belügym. rendes bevételei.	—	35951	229074
» rendk. »	—	—	65404
Pénzügym. rendes »	110885328	169190508	175330772
» rendk. »	9477000	5481441	65389994
Közm. s közl. min. »	—	—	70648
Államv. és gépgyár »	—	973992	6343103
Közm. s közl. m. rendk. bev.	—	—	4964
Földm. ipar- és keresk. min. rendes bevétele	71951	135719	350481
» lótenyésztési intézetek	—	1326703	1800989
» posta	—	4021955	4972965
» távirda	—	879894	1544758
Földm. minist. rendk. bev.	—	—	—
Vallás és közokt. rend. »	73627	328563	286836
» » » rdk. »	—	—	10000
Igazságügyi min. rendes »	—	55418	203365
» » rendk. »	—	—	—
Honvédelmi min. rendes »	—	—	57924
Átmeneti bevétel és hitelműveleti maradvány . .	8058800	—	6204671
Összeg . .	128566706	183335100	262448279

számadások szerint.

1874	1875	1876	1877. előirány- zat	1877. kezelési kimutatá- sok	1878. előirány- zat
s z e r i n t					
—	—	—	5126027	—	3526144
88405	135958	67795	—	—	—
—	—	—	—	—	—
73	—	—	570	—	570
—	1638	1740	1720	—	1800
644182	736405	800510	711589	—	833145
9130	6757	6093	6376	—	4688
167305093	171891682	186590250	190243250	206659812	193631172
5565488	3773711	2823517	3740220	—	3053864
98176	225887	96463	116295	—	6187
5594763	5440198	6102067	5700000	—	—
32741	—	—	—	—	—
493088	531137	508380	551549	—	56725
1761858	1635032	1400916	1736253	1695458	1688117
4983544	5232649	5344219	5480000	5584398	5689000
1405165	1621159	1779827	1610400	1665456	1624500
—	—	—	4000	—	—
356736	239653	192746	464000	—	395882
10000	500	21000	—	—	—
227774	219729	258926	324178	—	280020
—	—	—	—	—	—
4247	47645	70513	64265	—	102088
8199326	—	2175486	175400	—	239060
196779793	191748745	208330452	216056105	—	217136242

A pénzügyministerium

Czím	1868	1870	1873
	z á r s z á m a d á s o k		
Egyenes adók:			
Földadó	34081856	35945572	35636628
Házadó	6793986	6833656	8300786
Kereseti-adó	7711559	7878067	8159925
Vállalatok és egyletek adója	—	—	—
Bánya-adó	—	—	—
Tőke-kamat és járadék-adó	—	—	—
Jövedelem-adó	4354140	10164155	11573020
Malom-adó	—	—	35250
Keresk. ipar és védelmi-adó	—	—	274410
Szállítási adó	—	—	—
Fényüzési adó	—	—	—
Fegyver-adó	—	—	—
Általános jövedelmi pótagó	—	—	—
Késedelmi kamatok	99596	1425712	785100
Adóbehajtási illeték	—	—	1487925
Adóhátralék	—	—	—
Összes egyenes adók	54041140	62547165	66203048
Fogyasztási adók:			
Szesz-adó	5415301	6491065	6341625
Bor-adó	2466519	2502644	2750507
Hus-adó	1865762	1948157	2060307
Sör-adó	897728	1238703	1431623
Czukor-adó	865915	896340	1063569
Különfélék	1183791	23129	—
Összes fogyasztási adók	12695019	13100041	13647633
Határvám-kezelési átalány	—	—	457907
Bélyeg	3682955	4099085	6645963
Jogilleték	6954334	9864325	12904862
Díjak	—	455121	608824
Fémjelzés	22647	23239	26185
Vám (út, hid, rév)	202458	76687	42454
Dohányjövedék	12789997	25197411	25615062
Lottojövedék	1245971	2777421	3830821
Sójövedék	14423709	13891287	13611225
Államjóságok	1493182	4417581	4186647
Államerdők	687499	2493225	6913177
Bányászat, pénzverés	2589217	30866732	9228784
Államnyomda	—	12057	456331
Államépületek	24892	34149	39625
Államvasutak és gépgyár . . .	—	—	1198723
Ingó államvagyon	—	1090964	461585
Különféle bevételek	32301	113788 184839	332786
Összes pénzügyministeriumi rendes bevétel	110885323	169190508	159385091

rendes bevételei részletezve.

1874	1875	1876	1877. előirány- zat	1877. kezelési kimutató- sok	1878. előirány- zat
szerint					
36984857	36774218	37307502	38653971	—	39225300
8468997	8667194	9051809	8900000	—	8900000
8324084	17959994	17596196	16959000	—	17600000
—	1872890	87073	2000000	—	2250000
—	109867	—	120000	—	87700
—	1789288	3200278	2000000	—	3000000
11797974	123491	127831	145650	—	129000
43053	49265	45747	45650	—	45600
333730	376804	351206	368152	—	355500
—	822912	2095533	2000000	—	2250000
—	154968	295738	300000	—	295000
—	119325	268135	200000	—	268200
—	—	5723503	9200000	—	9200000
1505751	1315666	1632002	1500000	—	1500000
903303	934139	838294	208000	—	208000
—	—	922082	4000000	—	3000000
68361753	71170019	81802155	86600423	88106033	88314300
5983036	6666380	5796195	6350000	—	5900000
2639124	2707598	2937979	2900000	—	3000000
2007967	2051190	2202943	2200000	—	2250000
1127454	1092292	995656	1000000	—	1000000
713345	738398	535751	1000000	—	1000000
—	—	—	—	—	—
12470928	13255860	12468525	13450000	12467573	1315000
456040	467380	464032	453290	545825	450400
6895962	7355396	7776336	8016000	7743165	7800000
14266514	13776182	13029114	14000000	14725919	13881000
481554	519501	493654	529000	794523	513400
18144	16621	14479	16598	15084	14739
38452	22040	26546	20849	23358	21776
24011790	25681881	27658879	26071844	28139815	27525133
4178700	4068843	4211777	4050000	4284665	4253000
12482507	12923751	13044736	12955976	14376288	13253540
4469307	4627703	4170909	4843566	4949840	4896678
6334299	7197338	6274642	6653467	6148366	6288977
9926712	7766136	9756378	8672729	17716182	8885027
432746	487878	544878	475000	672873	565000
40196	38577	32444	32833	40986	31983
76890	1529701	2177043	2625000	2666201	2865370
883224	486682	484729	386554	2676508	514573
479365	499185	2158988	390121	566908	406276
167305093	171891682	186590250	190243250	206659812	193631172

Az állam jelenlegi bevételei összehasonlítva a multtal.

Ha az állam jelenlegi bevételeit a multtal kívánjuk összehasonlítani, ezen összehasonlítás legczélszerűbben az 1870. és 1876-dik évek közt eszközölhető, mert, miként említettem, az 1870-dik év az első, melyben a brutto bevételek vannak kitüntetve, az 1876-dik év pedig az utolsó, melyről a zárszámadások feküsznek előttünk; az összehasonlítás az 1868-ik év bevételeivel csak egyes jövedelmi ágaknál fordul elő; az 1877-dik évi kezelési kimutatások eredményeire is csak némely tételnél melékesen történik hivatkozás.

a) Az állam összbevételét tekintve:

1870-ben ezek összege volt kerekszámban	183 millió	frt.
1876-ban ezek összege volt	208	» »
ezen 6 évi időközben az emelkedés	25	» »

Az 1875-dik évi adótörvények és ezek közt nevezetesen az általános jövedelmi pótdadó által beállott adónövekedés eredménye teljesen csakis 1877-ben lévén észrevehető, figyelembe veendő az 1877-dik évi eredmény is; az ezen évről szóló kezelési kimutatások összehasonlítva az 1876-ik év eredményeivel, ismét 10 millió forint bevételi többletet mutatnak, és így 1870—1877-ig az összes állami bevételek növekedése 35 millió forintra tehető.

b) csupán a pénzügyministerium rendes bevételeit tekintve, ezek következő eredményeket tüntetnek elő:

1870-ben ezek összege volt	169	millió	frt
1876-ban » » »	186 ¹ / ₂	»	»
a 6 évi emelkedés tesz	17 ¹ / ₂	»	»

1877-ben a kezelési kimutatások szerint ezen rendes bevételek 206 millió forintot tettek, és így szemben az 1876-dik évvel, ismét 19¹/₂ millió forinttal szaporodtak, úgy hogy az 1870 és 1877-dik évek közti különbség 37 millió forint.*) Ezen

---

*) Hogy tisztán a pénzügyministerium rendes bevételeinél nagyobb emelkedés van kimutatva, mint fentebb az összes állami bevételeknél, az magyarázatát leli a két évnek egymástól eltérő elszámolási módozatában, s

állítás valóságát igazolja azon körülmény is, hogy ugyanezen eredményre jutunk akkor is, ha nem egyes évek eredményei hasonlítottak össze, hanem azok több évi átlaga, mert az 1870 és 1875-diki időközben ezen pénzügyministeriumi rendes bevételeknek átlaga, 162 millió forint volt; most pedig a jövedelmek fokozatos emelkedése és az 1875-diki adótörvények eredményei folytán ezek biztosan legalább is 200 millióra tehetők.

c) a pénzügyministeri rendes bevételek közt legnagyobb összeget képviselnek az egyenes adók:

1870-ben: az egyenes adók összege volt	62 ¹ / ₂	millió	frt
1876-ban: » » » » »	82	»	»
ezen időközben a növekedés tesz . . .	19 ¹ / ₂	»	»

1877-ben az egyenes adók összege 88 millió forintot tévén, az emelkedés az 1870—1878-diki időközben 25¹/₂ millió forintot tesz, de ezen tételnél megtétethetik az összehasonlítás az 1868-dik évvel is, s mivel 1868-ban az egyenes adók összege 54 millió forint volt, az 1868—1878-diki időközben az egyenes adók emelkedése 34 millió forintot tesz. Az egyenes adók évenként mily arányban növekedtek: az alább következő táblázatból látható, melyen a bevételi eredmények évről-évre összehasonlítottak az előirányzatokkal.

d) a fogyasztási adóknál nem tapasztalható emelkedés, sőt azok némelyikénél visszaesés mutatkozik, mi elég sajnós jelenség, azok jövedelmének összege 13 millió megközelítőleg ma is az, mi 1870-ben volt.

e) a bélyeg és jogilletékek utáni jövedelem tetemesen növekedett, mert míg az 1870-ben 14 millió forint volt, addig az 1876-ban 22 millió forintot tett, tehát 8 millió frttal több; az 1877-diki eredmény körülbelől egyenlő az 1876-dikival.

Ezen tételnél pedig a pénzügyi administráció szigorúbb kezelésével még nevezetes jövedelmi emelkedést lehetne elérni.

f) a következő jövedelmi forrásoknál az összehasonlítás alapját helyesen csak a netto eredmény képezheti, azért ezt is ki kellett tüntetni, azonban igen természetesen egyes évek össze-

---

ezen különbség egyik oka az, hogy az 1870-dik évi zárszámadásban az 1870-dik évi nyereségekkel szemben az évi járadékainak fedezésére szolgáló közjövedelmek a rendkívüli bevételek közt vannak felvéve, holott 1876-ban azok a hitelműveletek közt fordulnak elő.

hasonlításából nem lehet a bevétel növekedését következtetni, minthogy azonban az alább kimutatott jövedelmi forrásoknál ezen jövedelmi növekedés évről-évre észlelhető, de különösen az utóbbi években elég egyenlő arányban, ezen növekedés állandónak mondható, s így a most felvett összegekre számolni is lehet.

	brutto bevétel	kezelési kiadás	netto eredmény
a dohányjövedéknél :			
1870-ben	21.547,223 frt	12.264,208 frt	9.283,015 frt
1876-ban	27.729,712 »	14.154,072 »	13.575,640 »
a sójövedéknél :			
1870-ben	13.863,703 frt	3 890,455 frt	9.973,248 frt
1876-ban	12.997,346 »	1.920,964 »	11.076,382 »
a lottojövedéknél :			
1870-ben	2.787,613 frt	1.456,470 frt	1.331,143 frt
1876-ban	4.211,780 »	2.624,957 »	1.586,823 »
az államjóságoknál :			
1870-ben	3.803,400 frt	1.609,768 frt	2.193,632 frt
1876-ban	4.776,964 »	1.476,333 »	3.300,631 »
az államerdőknél :			
1870-ben	2.673,960 frt	1.473,103 frt	1.200,857 frt
1866-ban	6.037,940 »	3.693,315 »	2.344,625 »
a postánál :			
1870-ben	4.106,036 frt	4.030,031 frt	76,005 frt
1876-ban	5.356,050 »	4.604,100 »	741,942 »
a távirdánál :			
1870-ben	956,458 frt	883,558 frt	72,900 frt
1876-ban	1.776,189 »	2.021,885 »	— 245,696 »

g) a magyar államvasutak értéke az 1876-dik évi zárszámadásban foglalt állami leltárban 110 millió forintban van felvéve, ezen összeg az egyenes vonalrészek és értékek közt következőleg oszlik meg :

az államvasut északi vonalára esik	61	millió	frt
a déli vonalra	38	»	»
a gömöri iparvasutakra	8	»	»
a gépgyárra	1	»	»
az építés alatt lévő összekötő vasutra és Brassó- tömösi vonalra mintegy	2	»	»

Az államvasutak jövedelme a zárszámadások szerint 1874 óta következő volt:

	brutto bevétel frt	üzleti kiadás frt	tiszta jövedelem frt
1874. az államvasutak jöve- delme a gépgyárral együtt	6.532,888	5.594,763	938,125
1875. az államvasutak jöve- delme a gépgyárral együtt	6.960,403	5.449,197	1.511,206
1876. az államvasutak jöve- delme a gépgyár nélkül .	6.902,940	5.358,694	1.544,246
1877. az államvasutak jöve- delme a pénzügyi bizott- sághoz bemutatott kimuta- tások alapján	7.350,000	4.691,000	2.659,000

Ha vizsgálat alá kívánjuk venni az államvasutak jövedelmezését, külön kell választani az északi vonalat a délitől, mert ezek egymástól nagyban eltérő eredményeket mutatnak, s azért ezeket az átlagba összefoglalni nem lehet.

A déli vonal üzleteredményei következők:

1874-ben az üzleti hiány volt	133,068	frt
1875- » » » » »	35,116	»
1876- » » » » »	213,501	»

a három évi hiány 381,685 frt;
esik átlagban egy évre 127,228 frt.

Az összes állami vasutak fentebb összeállított jövedelmezési kimutatásából látjuk, hogy míg ezen vasutak brutto bevétele évről-évre növekedett, addig az üzleti kiadásoknál tett megtakarításoknál fogva azok összege nevezetesen csökkent. Ezen

adatok alapján az államvasutak remélhető tiszta jövedelme évenként $2\frac{1}{2}$ millióra tehető, s ha a déli vonal üzleti hiánya, mely még az északi vonal javára hozzászámítandó volna, nem is vétetik figyelembe, ezen összeg képezi az államvasut északi vonalára tett 61 millió forint befektetések jelenleg várható jövedelmezését.

De ezen eredmény mutatja azt is, mennyire szükséges, hogy az államvasut déli vonalainak kellő kihasználhatása céljából, mielőbb gyökeres intézkedések tétessenek; ez szükséges nemcsak azért, hogy a fiumei kikötőbe, és az államvasut déli vonalaira tett nagymérvű befektetések legalább némi jövedelmet adjanak, de szükséges közgazdasági szempontból is, hogy terményeinknek ezen uton állandó kivittelt biztosítsunk, mi csak akkor lesz lehetséges, ha módunkban van a Budapest és Fiume közötti szállítási díjakat úgy állapítani meg, hogy azokat nyers terményeink, mert ezek képezik a szállítás legnagyobb részét, elbirják.

h) az állami gépgyárba befektetett tőke az 1876-diki kimutatás szerint tesz	1.013,553 frtot
hozzá adva ehhez az 1876-ban forgalomban volt üzleti tőkét	467,164 »
tesz	1.480,717 frtot.

1874-ben az állami gépgyár jövedelme még felette csekély volt, mert 773.252 brutto jövedelem mellett az üzleti kiadás 760,358 frt volt, és így a tiszta jövedelem 12,884 frt.

1875 óta azon gyár örvendetes eredményeket mutat fel.

	brutto bevétel	üzleti kiadás	tiszta jövedelem
1875-ben volt	796,987 frt	700,843 frt	96,852 frt.
1876-ban »	935,155 »	833,031 »	102,124 frt.

1877-ben a pénzügyi bizottsághoz benyújtott kimutatások szerint a gyár tiszta jövedelme 130,000 frt volt; mi eltekintve attól, hogy gyáripárunk fejlődése szempontjából ezen gépgyár felvirágzása felette kívánatos, — pénzügyi tekintetből is a befektetett tőke nagyon kielégítő jövedelmezést nyújt.

A bevételi előirányzatok és zárszámadási bevételek összehasonlítása 1869-től 1876-ig.

1869.	előirányzat	zárszámadási eredmény
egyenes adók	53.921,000 frt	56.692,281 frt
fogyasztási adók	11.293,000 »	13.192,097 »
illetékek	10.702,200 »	13.206,270 »
jövedékek	36.722,800 »	39.126,370 »
államvagyon	30.396,600 »	40.138,468 »
különféle bevétel	334,500 »	209,535 »
Összes pénzügym. rendes bev.	143.370,100 frt	162.565,025 frt
Összes rendes bevétel	147.539,600 frt	167.211,247 frt
Rendkívüli bevétel	25.241,206 frt	66.505,743 frt
1870.		
egyenes adók	54.980,000 frt	60.519,030 frt
fogyasztási adók	13.600,000 »	13.073,558 »
illetékek	10.818,000 »	14.518,459 »
jövedékek	38.259,000 »	41.866,120 »
államvagyon	23.455,900 »	39.028,500 »
különféle bevétel	238,200 »	184,839 »
Összes pénzügym. rendes bev.	141.351,000 frt	169.190,508 frt
Összes rendes bevétel	147.791,354 frt	175.979,015 frt
Rendkívüli bevétel	10.043,205 »	7.376,058 »
1871.		
egyenes adók	41.038,000 frt	42.581,747 frt
fogyasztási adók	13.238,000 »	14.085,627 »
illetékek	14.690,250 »	16.466,938 »
jövedékek	43.825,550 »	44.452,804 »
államvagyon	25.003,706 »	21.296,191 »
különféle bevétel	188,725 »	254,332 »
Összes pénzügym. rendes bev.	137.984,231 frt	139.137,641 frt
Összes rendes bevétel	145.911,241 frt	147.817,540 frt
Rendkívüli bevétel	42.610,526 »	25.874,378 »

1872.	előirányzat	zárszámadási eredmény
egyenes adók	44.818,424 frt	44.094,433 frt
fogyasztási adók	13.949,900 »	13.566,264 »
illetékek	16.110,110 »	18.077,713 »
jövedékek	41.605,450 »	43.866,720 »
államvagyon	30.883,896 »	26.699,991 »
különféle bevétel	423,431 »	579,116 »
Összes pénzügm. rendes bev.	147.791,211 frt	146.884,257 frt
Összes rendes bevétel	157.167,651 frt	155.951,215 frt
Rendkívüli bevétel	12.080,122 »	2.041,267 » *)

1873.		
egyenes adók	69.515,268 frt	66.203,048 frt
fogyasztási adók	14.549,000 »	13.647,633 »
illetékek	19.197,790 »	20.693,099 »
jövedékek	44.656,870 »	43.779,657 »
államvagyon	35.204,809 »	29.808,609 »
államvasutak és gépgyár	3.329,103 »	1.198,723 »
különféle bevétel	353,092 »	582,326 »
Összes pénzügm. rendes bev.	186.805,932 frt	175.913,099 »
Összes rendes bevétel	203.468,925 frt	191.773,245 frt
Rendkívüli bevétel	27.069,477 »	65.470,363 »**)

*) Az 1872-iki rendkívüli bevételeknél, a tényleges eredmény és előirányzat közt mutatkozó nagy különbség onnan eredt, hogy e czimen előirányozva volt: a közös activák folyóvá tételéből 3 $\frac{1}{2}$ millió frt, adóhátralékok, bérhátralékok és államjavak eladásából 6 millió frt, mely összegek fejében aránylag csekély összegek folytak be.

***) Az 1873-diki rendkívüli bevételeknél mutatkozó nagyobb bevétel a hitelműveletekből ered, mint például: az 1872. XXXII. t. cz. alapján felvett 54 milliós kölcsön azon része fejében, mely az 1872-dik évi hiány fedezése után felmarad, előirányozva volt 13.937,092 frt, s e czimen bevételbe elszámoltatott 43.100,366 frt.

	előirányzat	zárszámadási eredmény
1874.		
egyenes adók	70.000,905 frt	68.361,753 frt
fogyasztási adók	13.895,000 »	12.470,928 »
illetékek	20.717,216 »	22.156,670 »
jövedékek	46.578,832 »	41.672,998 »
államvagyon	30.264,787 »	21.886,485 »
államvasut és gépgyár	2.000,000 »	76,890 »
különféle bevétel	371,086 »	479,365 »
Összes pénzügym. rendes bev.	183.827,796 frt	167.305,093 frt
Összes rendes bevétel	202.765,495 frt	182.963,107 frt
Rendkívüli bevétel	7.368,414 »	5.617,360 »
1875.		
egyenes adók	76.374,088 frt	71.170,019 frt
fogyasztási adók	13.469,000 »	13.255,860 »
illetékek	23.991,521 »	22.158,122 »
jövedékek	45.958,094 »	42.664,476 »
államjavak	26.195,742 »	20.616,819 »
államvasutak és gépgyár	2.763,850 »	1.529,701 »
különféle bevétel	363,277 »	499,185 »
Összes pénzügym. rendes bev.	189.115,522 frt	171.891,682 frt
Összes rendes bevétel	206.434,748 frt	187.967,777 frt
Rendkívüli bevétel	5.703,770 »	3.780,968 »
1876.		
egyenes adók	87.336,107 frt	81.802,155 frt
fogyasztási adók	13.262,000 »	12.468,525 »
illetékek	25.413,332 »	21.804,159 »
jövedékek	44.887,750 »	44.915,394 »
államvagyon	23.561,741 »	21.263,982 »
államvasutak és gépgyár	2.480,000 »	2.177,043 »
különféle bevétel	378,301 »	2.158,988 »
Összes pénzügym. rendes bev.	197.319,231 frt	186.590,250 frt
Összes rendes bevétel	214.418,775 frt	203.304,356 frt
Rendkívüli bevétel	4.041,163 »	2.850,610 »

Ezen összehasonlításból kitűnik, hogy az 1869, 1870 és 1871-dik években a bevételi eredmények felülmúlták az előleges előirányzatokat, kivételt csak 1871-ben az államjavak jövedelme tett, melyek mintegy 4 millióval hátrább maradtak az előirányzatnál.

Az 1872-diki eredmények meglehetősen megfeleltek az előirányzatoknak, s ez évben is csupán az államjavak jövedelme volt csekélyebb az előirányzatnál ismét mintegy 4 millió forinttal.

1873-ban az összes rendes bevétel 11 millióval csekélyebb volt az előirányzatnál, — itt is az államjavak jövedelme volt csekélyebb 5 millió forinttal, ezenfelül az egyenes adók jövedelme is csekélyebb volt mintegy 3 millióval.

1874-ben 20 millióval volt csekélyebb a rendes bevétel az előirányzott összegnél, ez évben az illetékek kivételével minden bevétel hátrább maradt az előirányzottnál, — legnevezetesebb eltérések mutatkoztak az államjavaknál $8\frac{1}{2}$ millióval, a dohányjövedéknél 4 millióval és az egyenes adóknál $1\frac{1}{2}$ millió forinttal.

1875-ben 18 millióval maradt hátrább a bevétel az előirányzatnál, a legnevezetesebb tételek a következők: az államvagyonnál $5\frac{1}{2}$ millió forint, — az egyenes adóknál 5 millió, a dohányjövedéknél 3 millió forint.

1876-ban is még 11 millióval maradt hátrább a bevétel az előirányzatnál, — és pedig: az államvagyonnál 2 millió, az egyenes adóknál $5\frac{1}{2}$ millió forint, — ezen utóbbi csekélyebb bevétel a jövedelmi pótdónál és az adóhátralékoknál mutatkozott.

Hogy ezen, az eredménynek meg nem felelő magasabb előirányzatok államháztartásunkban mily káros hatásúak voltak, ezt az eredmény eléggé tanusította, s e tekintetben főleg az államvagyon jövedelmeinél voltak túlzott reményeink, melyek az 1869. és 1870. években elért kedvező eredményekre voltak alapítva.

1877-ben a kezelési kimutatásokban kimutatott bevételi eredmények, összehasonlítva az előirányzattal, — a fogyasztási adók kivételével, kedvezőknek mondhatók, — ez évben a pénzügyministerium rendes bevételeinek eredménye következőleg van kimutatva:

	előirányzat	a kezelési kimutatások eredménye
egyenes adók	86.600,423	88.106,033
fogyasztási adók	13.450,000	12.467,573
illetékek	23.035,737	23.847,874
jövedékek	43.077,820	46.800,768
államvagyon	21.064,149	32.204,755
államvasutak és gépgyár	2.625,000	2.666,201
különbféle bevétel	390,121	566,908
Összes pénzügm. rendes bev.	190.243,250	206.659,812

Összehasonlítva az 1876-ik év eredményeivel, nagy jövedelmi többletet mutat ez évben az államvagyon, és különösen a bányászat és pénzverés bevételei, melyek szemben az előző évvel, 8 millió forinttal emelkedtek.

II. Állami kiadások.

A kiadások összehasonlítása az előiránnyal
1868-tól 1876-ig.

	Rendes kiadás.		Rendkívüli kiadás.	
	Előirányzat	Zárszámadási eredmény.	Előirányzat	Zárszámadási eredmény.
		f o r i n t		
1868.	—	99.662.771	—	128.931,233
1869.	149.283,839	156.343,568	10.118,086	13.694,024
1870.	157.935,358	178.146,284	14.572,266	47.579,508
1871.	150.437,461	145.286,501	56.868,606	41.019,238
1872.	162.763,515	155.676,601	70.503,891	45.935,203
1873.	208.016,406	207.112,543	63.511,971	51.317,245
1874.	211.265,690	201.651,788	37.856,023	35.670,162
1875.	207.254,253	201.945,475	26.609,063	24.734,819
1876.	203.768,108	214.105,622	28.865,470	20.609,606

Az 1877. előirányzat szerint rendes kiadás 229.681,912 frt, rendkívüli kiadás 6.920,130 frt. Összesen rendes és rendkívüli 236.902,042 frt, tényleg kiadatott a kezelési kimutatások szerint 242.938,113 frt.

Az 1878-diki előirányzat rendes kiadása 233.425,624 frt, rendkívüli kiadása 7.541,811 frt.

Az államkiadások

C z í m	1868.		1870.
	előirány- zat	zár- számadás	előirány- zat
Kir. udvar tartás és cabinet iroda . . . . . rend. kiad.	3286400	3302377	3710234
Országgyűlés rend. kiad.	940000	973359	500000
Közösügyi rendes kiadások nyugdíjakkal együtt . .	22048000	20631045	29551196
Közösügyi rendk. kiadások	8058800	8058855	1912705
Nyugdíjak	—	—	2421600
Államadóssági járulék . .	32425000	31299502	32723200
Államadósság	14683000	13080506	12447500
Horvátország beligazgatása rendes kiad.	1723900	1859248	2200000
Horvátország beligazgatása rendk. kiad.	200000	14483	—
Fiume	—	—	83448
Számvevőszék	—	—	80000
Ministerelnök rend. kiad.	102200	111594	245540
» rendk. »	—	—	—
Ő felsége személye körüli minister . . . . . rend. kiad.	84300	83745	71000
Ő felsége személye körüli minister . . . . . rendk. kiad.	—	—	—
Horvát minist. rend. kiad.	—	—	45220
Belügyministeri rend. kiad.	8919000	8959428	9912059
» rendk. »	657000	478000	1121000
Pénzügyminist. rend. kiad.	7381300	8084860	42578776
» rendk. »	3246000	2435102	5564963
Vasuti kamatbiztosítás . .	—	—	1000000
Közm. és közl. min. rend. . .	2968500	2833537	4015102
Államv. és gyár. »	—	—	—
Közm. és közl. min. rendk.	1559000	1513451	4526892
Vasut-építés	16550000	502752	23128000
Fm. ip. s ker. min. rend. kiad.	509500	428410	7349643
» » » » » rendk. »	501000	170193	992801
Vallás s közokt. m. rend. »	1074000	1031698	2301972
» » » » » rendk. »	—	—	714416
Igazság. minist. rend. »	2885400	2578068	3654808
» » » » » rendk. »	210000	8799	73000
Honvédelmi minist. rend. »	506000	559080	4327510
» » » » » rendk. »	—	7444	6206900

részletezve.

1870.	1873.		1876.		1878. előirány- zat
	előirány- zat	zár- számadás	előirány- zat	zár- számadás	
3714354	4722216	4721972	4724295	4723883	4722514
1287786	700000	1202500	890315	1282794	1408677
28529342	26779533	26137703	29378529	31081689	30823973
1912705	3500889	3500889	4533260	4533260	—
2342638	2599622	2739767	3558404	3772069	3824409
31408424	31524529	31318176	30515228	31103874	30880445
17566339	26924708	25175150	40058918	41785814	52017872
2200000	4480000	4764523	5148600	4981167	5393606
—	—	—	—	—	—
84597	89030	84489	84980	84083	84090
71945	150000	142125	136000	134859	131000
232801	335880	328328	312620	307533	309260
—	30000	29390	—	—	—
68213	64854	62105	51063	50879	50343
—	8275	7965	—	—	—
46107	48000	46729	36340	36095	35880
9561845	7664643	7474564	7559266	7465926	7446845
962794	79573	76077	9376	7958	4688
60191538	53575556	56110944	40948696	46489284	38879047
7323891	5041129	4817629	4237192	4255454	1161711 2077812
53236	12000000	13314921	15000000	16409223	15000000
3802906	8463932	7335157	4138162	3827297	4170194
—	6340687	6343103	5676000	6273770	5705630
2688970	8503207	5369513	2462059	2140590	2894143
38778281	29567606	24030292	2000000	1656683	—
7819866	10873498	10473637	10501430	10718848	10273658
958540	1216810	1280868	120620	137277	80700
1802529	4411851	4111462	4123794	4076786	4096771
539525	208553	205478	41500	41298	24812
3023647	11500585	10666155	9752900	9852792	9751989
40630	788349	635841	130000	100062	—
4424403	6767271	6971915	6090915	6056171	6142025
4092029	2565046	2565046	331463	327798	331990

Ezen az államkiadásokról összeállított kimutatásokról kitűnik, hogy az összes kiadás rendes és rendkívüli volt:

1870-ben	225.725,792	frt
1873-ban	258.429,788	»
1876-ban	243.715,228	»
1878-ra van előirányozva	241.067,435	»

A kiadások legnevezetesebb fejezeteinél az eredmény következő:

a) a királyi udvartartás és cabineti iroda költségei jelenleg évenként 4.700,000 frtra rugnak;

b) a közösgyi rendes és rendkívüli kiadások voltak:

1870-ben	30.442,047	frt
1873-ban	29.638,592	»
1876-ban	35.614,949	»
1878-ra van előirányozva	34.648,382	»

c) az államadóssági járulék évenként 31 millió forint körül van.

d) Horvátország beligazgatási költsége évenként mintegy 5 millió forintot tesz;

e) a nyugdíjak tesznek évenként mintegy 3.750,000 forintot.

f) államadósságok fejében fizettünk:

1870-ben	17.566,339	frtot
1873-ban	25.175,150	»
1876-ban	41.785,814	»
1878-ra van előirányozva	52.017,872	»

Ezen összehasonlításból is látszik, mily óriási mérvben növekedett az államadósságok fejében az államkincstárra nehezedő teher 1870. óta.

A fent kimutatott költségek tesznek évenként 131¹/₂ millió forintot, ezen összeghez hozzáadva a vasuti kamatbiztosítás fejében fizetendő összeget 15 millió forintot, ez tesz 146¹/₂ millió forintot, mely összegre pénzügyeink jelen helyzeténél évenként okvetlenül szükségünk van, s csupán az ezen összeget meghaladó jövedelem marad fenn beligazgatási költségeink fedezésére.

Ezen beligazgatási költségeink szükséglete főbb összegeiben következőleg áll:

g) Fiume szükséglete évenként	84,000	frt
h) a számvevőszék szükséglete	131,000	»
i) a miniszerelnök szükséglete	309,000	»
k) ő Felsége személye körüli ministerium	50,000	»
l) a horvát ministerium szükséglete	36,000	»

m) a belügyministerium szükséglete rendes és rendkívülit összevéve, volt:

1870-ben	10.524,639	frt
1873-ban	7.550,641	»
1876-ban	7.473,884	»
1878-ra van előirányozva	7.451,533	»

n) a pénzügyministerium összes szükséglete volt:

1870-ben	67.515,429	frt
1873-ban	60.928,573	»
1876-ban	50.744,738	»
1878-ra van előirányozva	42.118.570	»

o) a közmunka- és közlekedési ministerium szükséglete:

1870-ben	2.688,970	frt
1873-ban	7.335,157	»
1876-ban	3.827,297	»
1878-ra előirányozva	4.170,194	»

p) a földmívelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium szükséglete volt:

1870-ben	8.778,406	frt
1873-ban	11.754,505	»
1876-ban	10.856,125	»
1878-ra előirányozva	10.354,358	»

q) a vallás- és közoktatási ministerium szükséglete:

1870-ben	2.342,054	frt
1873-ban	4.316,940	»
1876-ban	4.118,084	»
1878-ra előirányozva	4.133,583	»

r) az igazságügyministerium rendes és rendkívüli szükséglete:

1870-ben	3.064,277	frt
1873-ban	11.301,996	»
1876-ban	9.952,854	»
1878-ra előirányozva	9.751,989	»

s) a honvédelmi ministerium szükséglete:

1870-ben	8.516,432	frt
1873-ban	9.536,961	»
1876-ban	6.383,969	»
1878-ra előirányozva	6.474,015	»

Ezen összehasonlitásokból kitünik, hogy míg 1870-ben ezen beligazgatási költségek czimén elköltetett 104 millió forint, addig 1876-ban a szükséglet e czimen kezelt összegben 94 millió frt volt.

Kitünik továbbá, hogy ezen alapon, melyen költségvetéseinek jelenleg nyugszanak, összes kiadásaink szükséglete kerek összegben mintegy 240 millió frtra rug.

III. Államadósság és államvagyon.

1867. év végével volt az államadósság:
földtehermentesítési

adósság	248.693,676	frt 78 kr.
egyéb adósság	7.827,112	» 41 »
összesen	<u>256.520,789</u>	frt 19 kr.

Ezzel szemben aktív érték 1867 végével:
ingatlan vagyon ér-

téke	311.423,865	frt 56 kr.
felszerelés	22.910,927	» 39 »
állami követelés	122.246,098	» 46 »
készpénz és érték-		
papírok	28.985,915	» 10 »
összesen	<u>485.566,806</u>	frt 51 kr.

Meg kell jegyeznünk, hogy az állami követelések közt van:

pénzügyministe-

riumi követelés . 111.689,619 frt 96 kr.

a közös activákból

követelés . . . 8.653,235 » 40 »

egyéb követelés . 1.903,243 » 10 »

összesen 122.246,098 frt 46 kr.

1876 végével az államadósságok összege (a zárszámadás szerint)

1 földtehermentesi- tési adósság . .	241.341,894 frt 82 kr.
2. szőlődézsma- váltási adósság	21.501,099 » 70 »
3. 1868-diki vasuti kölesön	81.019,200 » — »
4. Losonezi vasut elsőbb. adósság	5,100 » — »
5. Lánchíd jog megváltás és el- sőbb. adósság	1.661,621 » 27 »
6. Gömöri vasut zá- loglevél kölesön	6.327,600 » — »
7. 1870-diki sorsol. kölesön és annak tartalék alapja .	29.010,176 » 37 »
8. 1871. 30 millió forintnyi ezüst kölesön	27.799,000 » — »
9. 1872. 54 millió frt ezüst kölesön	52.334,000 » — »
10. 1873-diki 76 ¹ / ₂ millió ezüst köl- csön	76.500,000 » — »
11. 1874-diki 76 ¹ / ₂ millió frtnyi ezüst kölesön	76.500,000 » — »

12. A 80 millió forintnyi aranyjárdék - kölcsön első fele . . .	40.000,000	frt — kr.
13. Maradvány és irtvány földek váltásági kölcsön	123,020	» — »
14. egyházi és világi hagyatékok . .	62,334	» 14 »
15. letétek	3.589,850	» 52 »
16. lótenyészt. alap	149,922	» — »
Összes államadósság 1876 végével		657.924,818 frt 82 ¹ / ₂ kr.

Ezzel szemben az államvagyon értéke 1876 végével:

I. ingatlan érték és pedig:		
a) bányászat és pénzverés számadására	210.654,557	frt 51 kr.
b) az államjóságok értéke	47.150,923	» — »
c) az államerdők értéke	26.808,795	» — »
d) lótenyésztési intézetek és lótenyésztési alap .	5.606,565	» 95 „
e) államvasutak és gépgyár	110.019,921	» — »
f) Budapesti két hid és hozzátartozó épület	13.988,312	» 77 »
g) az összes állami épületek értéke .	32.397,705	» 95 »
Az összes ingatlan értéke		445.626,781 frt 19 kr.

II. Termesztmények, anyagok, szerek és eszközök :

a) a dohányjövedéknél	20.802,842	frt 55 kr.

b) a sójövedéknél .	1.456,478 frt 60 kr.	
c) az államjóságok és erdőknél . .	3.523,702 » — »	. . .
d) a bányászat és pénzverésnél . .	12.385,936 » 20 »	
e) az államvasutak és gépgyárnál .	1.767,313 » 62 »	. . .
f) a lótenyész inté- zeteknél	6.366,089 » — »	
g) a távirdánál . .	3.959,352 » 41 »	
h) az Eszterházy képtár	1,300,000 » — »	
i) a honvédcsapat- toknál	23.666,630 » 68 ¹ / ₂ »	
k) egyéb felszerelés értéke	3.452.611 » 62 »	
összesen e czimen		78.680,856 frt 68 ¹ / ₂ kr.
III. Pénzmaradvá- nyok összege .		27.457,130 » 61 ¹ / ₂ kr.
IV. Értékpapirokban		17.764,709 » 70 ¹ / ₂ »
V. Állami kezelésekb ⁿ és pedig:		
a) Vasutkamatbizto- sítási előlegek, ezek kamatjával.	80.586,555 frt 59 kr.	
b) szőlődézsma vált- sági követelés esedékes	} 21.501,099 » 70 »	
4.831,992 frt 03 kr. nem esedékes		
16.669,107 frt 67 kr.		
c) első erdélyi vasut- társulat	4.000,000 » — »	
d) egyéb követelések	3.161,579 » 21 »	
Összes állami köve- telés		109.249,234 » 50 »

VI. Összes cselekvő

hátralék	161.634,550	frt	08	kr.
Ebből levonva a ter-				
helő hátralékot .	50.437,787	»	8	»
marad cselekvő hát-				
ralék				
				<u>111.196,763</u> frt — kr.
Az összes államva-				
gyon értéke 1876				
végével				789.975,475 frt 69 ¹ / ₂ kr.*)

Ezen összehasonlításból kitűnik, hogy míg 1867 végével az államadósság összege kerek összegben 256¹/₂ millió forint volt, addig 1876 végével az államadósság összege a zárszámadás szerint közel 658 millió forintra emelkedett, e szerint ezen időközben az államadósság szaporodott mintegy 400 millió frttal; ezzel szemben az államvagyon értéke volt

1867 végén	485 ¹ / ₂	millió	forint
1876 végével a zárszámadás sze-			
rint volt közel	790	»	»
e szerint az államvagyon értéke			
növekedett ezen időközben .	300	millió	forinttal;

mely összehasonlításnál még megjegyzendő, hogy mind az államadósság számításánál, mind pedig az állami vagyon kimutatásánál megközelítőleg egyezik az elszámolás módja, és az államvagyon értékének becslése a fentkimutatott két kezelési és zárszámadásban.

---

*) Ezen kimutatásban az államjavak értéke úgy van felvéve, mint az az állami zárszámadásokban szerepel; ugyanily értékben voltak azok felvéve az 1868-diki zárszámadásban, s ugyanigy vannak azok felvéve legrégibb idő óta, s mivel e helyen az államadósság és államvagyon értékének szaporulata vagy fogyatkozása egyedül az összehasonlítás céljából vétetett fel, nem tesz különbséget az, ha az érték csekélynek vétetik fel.

Meg kell azonban jegyezni, hogy ezen a zárszámadásokban felvett érték az államvagyon mai értékének semmikép sem felel meg, mert az államjavak területe a gróf Lónyay Menyhért által az »államvagyonról« kiadott munka szerint 4.700,000 catastralis holdot tesz, s ezen jószágok értéke kétségkívül sokkal magasabb, mint itt fel vannak véve.

A fentemlitett terheken kívül 1877-ben a következőkkel szaporodott az államadósságok összege:

a) a járadékkölesön második kibocsátásából a törvény értelmében legalább 20 millió forint kincstári utalványok beváltására lévén fordítandó, ezen összeg levonása után az államadósság összege szaporodott mintegy 20.000,000 forinttal, mely összeg pontosan csak az 1877-dik évi zárszámadásból lesz látható.

b) a keleti vasut átvétele által . . . 9.989,300 frttal, mely két összeggel szembe állítandó az 1877-dik év folyamán az államvagyon értékében beállott növekedés.

A keleti vasut átvételéből eredt államadóssági kamatszaporulattal szemben pedig fogyott a vasutaknak fizetendő kamatbiztosítás összege.

A 9 évi időközben teljesített és a fentebbiek szerint 300 millió forintra menő beruházások közt legnevezetesebb összeget képez:

az államvasutakra tett befektetések,
mely az állami gépgyárra fordított összeggel együtt 1876 végéig volt . . . . . 110 millió forint;

és a társulati vasutaknak kamatbiztosítás czimén adott előlegek,
melyek kamattal együtt 1876 végéig tesznek . . . . . 80¹/₂ millió forintot.

Tisztán pénzügyi szempontból bírálva állambáztartásunk mérlegét, ezen két összeg kétségkívül nagy mértékben sujtja a mérleget s részben ezen két összeg okozza az évenkénti költségvetési hiányokat.

A vasuti hálózat rendszeres terv nélküli megállapításánál, a vasutak építésénél és az építési sorrend meghatározásánál kétségkívül nagy hibák követték el, s ha most már ezeket teljesen megszüntetni nem lehet, legalább azon kell törekednünk, hogy a történt hibákat és azok következményeit lehetőleg enyhítsük; — ezen kérdés tüzetes megvitatása azonban ezen összeállítás keretén kívül esik.

Közgazdasági szempontból bírálva meg a kérdést, tagadni nem lehet, hogy a közlekedési vonalak ily nagymérvű kiterjesztése, ha az államra nagy terhet rótt is, az egyesek vagyona és birtoka értékének növelésére nagy befolyást gyakorolt s ezen kérdésre kellő gondot fordítva, meg fog jönni annak ideje, hogy az ezen befektetések által az államra rótt teher legalább is csökkenni fog.

Kelt Budapesten, 1878. május havában.

GRÓF SZAPÁRY GYULA.*)

*) A jelen czikket igen tisztelt szerzője jóval korábban adta ugyan át füzeteink részére ; az időközben létrejött politikai válságok közt azonban saját kívánsága folytán mindez ideig késtünk közzétételével ; tudván, hogy az itt ritka gonddal összehalmozott beces anyag — tiz évi államháztartásunknak első részletes összeállítása — tudományos értékéből ez által semmit sem veszit. — A szerkesztő.

A KULTURMÉRNÖKI INTÉZMÉNY A KÜLFÖLDÖN

ÉS ANNAK MEGHONOSÍTÁSA HAZÁNKBAN.

A mezőgazdaság hazánkban már évtizedek óta megszűnt pusztán kedvtöltés vagy egyszerű, jobb hiányábani foglalkozás tárgya lenni. A viszonyok súlya alatt mindinkább kezdjük felismerni annak államfentartó fontosságát, s az állami s magán-egyéni igények rohamos növekedésével szemben mindinkább meggyőződünk arról, hogy a mezőgazdaság egy sok oldalú ismereteket és éles elmeélt követelő oly üzlet, melyről méltán mondotta Carey, »hogy az ember valamennyi foglalkozása között ez igényli az ész és akarat legnagyobb tevékenységét«.

És ez valóban így áll; s ha Carey az amerikai nemzetgazda közvetlen benyomásai után, melyeket hazája mezőgazdasága körében nyert, a fentebbi nyilatkozatot tehette: nem következtethetjük-e, hogy a mi sok tekintetben rokon gazdasági viszonyaink közt, a mezőgazdaság szintén oly nehéz kenyér, sőt a mennyiben tőke dolgában igen sokkal rosszabbul állunk az amerikai gazdasátnál, még nehezebb is? Holott ép ezen annyira gondteljes s a szellem minden erejét igénybevevő üzlet diszkrétól függ, nálunk első sorban a családok boldogulása s közvetve az állam létezhete, kétségtelen lévén, hogy rendezett pénzügyi államot csak vagyoniag virágzó állapotban élő polgárok alkothatnak. S ha a deficit a gazda házában — akár kastélyában — állandó tanyát üt, miután népességünk túlnyomólag nagyobb része mezőgazdaságból él, ezzel foglalkozik, képzelhető-e, hogy államunk deficitje elenyészethető legyen valaha!? Részemről én ezt határozottan kétlem, s minél

erősebb ebbeli meggyőződése, annál inkább óhajtom a magyar mezőgazdaságot azon polczon látni, melyet elérnie kell, ha, nem mondom boldogulni, de csak létezni is kívánunk. Úgy vélekedem ugyanis, hogy — bár az ipar és kereskedelem jótékony befolyását az államok virágzására kétségbe vonni nem kívánom — s óhajtom, hogy e két nagy tényező nálunk is mielőbb érvényesítse súlyát közéletünkben — arany hegyekről álmodozik az, ki azt hiszi, hogy nálunk az ipar mielőbb nagy terjedelmet nyerhet fejlődésében s a kereskedelem ezzel kapcsolatban nagyszerűen fogja magát érvényesíthetni — még mielőtt a mezőgazdaság elérheti a fejlődés azon fokát, mely a földmivelők tömegének állandó és általános jólétét biztosít.

Csakis akkor fog fejlődhetni, terjeszkedhetni hazánkban az ipar, ha a mezőgazdaság felvirágzik. Mindenekelőtt fejlődni fog a tulajdonképeni mezőgazdasági ipar, u. m. a szesz-, cukor-, sör- és keményítőgyártás és neki fog izmosodni a földmivelési eszközökkel foglalkozó ipar — emelkedni fog a vasipar, a gazdálkodás fejlődésével karöltve járó építkezések sűrűsége folytán fejlődik a kőművelés, a kőfaragás, az ács, lakatos, asztalos, üveges stb. ipar s a jólétben élő gazdatömeg növekedő igényei folytán növekedik az élelmi szerek fogyasztása, s majd a kényesebb izlés követelményei is előtérbe lépven, lakásban, bútorbán, ruházatban, finomabb élelmi cikkekben stb. nem következik-e önként, hogy az iparral a kereskedelem is mind észrevehetőbben fog tért foglalni, de e fejlődés csakis a mezőgazdaság emelkedésével tarthat lépést, annak emlőin fog izmosodni, mignem elérendi azon felette kívánatos időpontot, midőn viszont ő lehet táplálója, segélye a mezőgazdaságnak, ha hogy sanyarú időjárás, vagy más egyéb kedvezőtlen befolyás folytán egy-egy rövid időre életereje megzsibbad.

Mint az előadottakból önként következik, én a mezőgazdaságnak oly államfentartó fontosságot tulajdonítok, hogy ennek virágzása nélkül országunknak életet, jövőt nem jósolhatok.

S ép ez oknál fogva mély keserűséggel tölt el ismerete azon igen sajnós körülménynek, hogy a kiegyezés óta nem fordított a kellő gond és ápolás a földmivelés ügyére, nem

akadt ennek a döntő körökben egy-egy hatalmas szószólója s azon sok milliókból, melyek több esetben terméketlen czélokra kiadattak, néhány millió nem szenteltetett a földművelés emelésére, mely bizonynyal ezerszer jobban fogta volna meghálálni a gondoskodást, mint azon vasutak, melyek valódi szükség nélkül építve, ma még a napi kezelési kiadásokat is alig, vagy épen nem képesek saját keresményükből fedezni.

E szerencsétlenségnek, mert így kell hogy nevezzem, az érintett mulasztás okát mindenekelőtt abban keresem, hogy önállóságunk megkezdése alkalmával vakon vettük át az 1848. ministeriumok beosztásának chablonját, mely berendezésnél fogva nagy földművelő országunk nem nyert önálló földművelési ministeriumot.

Hogy az 1848-iki döntő körök arról nem gondoskodtak, megbocsájtható. Hiszen abban az időben a mezőgazdaság csak dilletantismus volt, vagy ennyi sem, gond nélküli kellemes időtöltés volt ez a legtöbbször a vagyonos osztálynak, melyben a lótarthatás, a vadászat, a gazdag asztal, ezzel kapcsolatban a vendéglátás élvezete vitte a főszerepet, a szántásvetést vezette úgy a hogy a tiszt, a jobbágyi fogatok és kezek segítségével; s hogy a mezőgazdaság közigazgatási állami hivatással is bír, arról vajmi kevés fő álmodott. Adót a nemesi birtok előzőleg nem fizetett, a jobbágy is igen keveset, a föld úgyszólván magától is termett, termett mindenestre annyit, mennyi az irányában táplált csekély igényeknek megfelelt, ki gondolt volna földjavításokra — a belvizek levezetésére, öntözésre, alagsövezésre, ki a sivatag homok-területek haszonhajtóvá tételére, csoda-e ha az újonnan alkotott első felelős ministeriumban is csak egy kápolnácska épült a mezőgazdaság számára, azon dóm helyett, melyet számára önfentartásunk érdekében építeni kellett volna.

De, hogy 1867-ben nem vette észre senki az intéző fők közül, hogy 1848. óta nevezetesen megváltoztak a viszonyok földművelési tekintetben, két évtized tapasztalásaiból lehetett volna okulni s következtetni, hogy a földművelés súlyos terhek elviselésére lett immár hivatva, hogy az államháztartás terhei túlnyomólag annak vállain nyugosznak, s hogy ép ennél fogva a kormányzat legmagasabb figyelmét, gondoskodását igényli az,

s mindenesetre megérdemli, hogy egy minster s vezetése alatt az ország legkiválóbb kapacitásai foglalkozzanak ügyeivel napról napra, s ne oly minster, kit a távirda-, a postaügyvezetés ezerágú személyes kérdései, az ipar, a kereskedelem ügyei oly annyira igénybe vesznek, hogy ha volna is hajlama reá, a mezőgazdaság ügyeivel tüzetesen foglalkozni, akkor se tehetné, és ha tehetné is, avagy nem áll-e, hogy azon 50,000 forintnyi évi dotatió mellett, mely rendelkezésre áll, a mit egy-egy nagyobb megye mezőgazdasági igényei kielégítésére is fel kellene vennünk s fordítanunk, s mi egy téres földmivelő országra nézve majdnem egyenlő a semmivel, a minster csakis kegyes óhajokat nyilváníthat ott, hol százezrekkel, sőt milliókkal kellene fellépnie, ha hogy sikert akar aratni.

A lefolyt tíz évnek mulasztása nagy súlylyal fog nehezdedni a jövőre, annál is inkább, minél kevesebb a kilátás arra, hogy a jövőben hozathatnék helyre az elkövetett hiba.

Ha a kiegyezés alkalmával azonnal felállított volna az önálló földművelési ministerium, s az akkori idők bőségében kellő évi dotatióval láttatott volna el, hol lehetnénk már ma; míg így, a mint tényleg elbánatott e fontos ügygyel, sem az nem kerestetett, hogy a vegyes ministerium élére mezőgazdasági kapacitás állíttassék, sem pénz nem bocsátatott oly mérvben az illető minster rendelkezésére, hogy nagyobb mérvű alkotásba kezddhetett volna, sem arról gondoskodva nem lett, ép a szegényes dotatió folytán, hogy a nagy ügy igényelte kellő szellemi erőkkkel legyen e minster körülvéve.

Miután se ideje, se pénze, se megfelelő segédlete nem volt a földművelés-, ipar- és kereskedelmi minsternek, történt a földművelés érdekében annyi, mennyit a sanyarú viszonyok tenni engedtek; nyugodtan mondhatom el, mint az ügyben közletről érdeklött, hogy nem lön elmulasztva semmi, mit a rendelkezésre álló fillérek segélyével tenni lehetett, s mennyit a korlátolt munkaerő tenni birt.

De a gazdasági tanintézetek felállítása, felszerelése, azok gazdasági kellő irányba vezetésén kívül nagyobb szerű országos alkotásnak csakis annyi nyomait látjuk, mennyi egy-egy megyéhez talán hozzá illő volna, de egy téres ország idevágó követelményeinek messziről sem felelhet meg.

Azon intézkedések közt, melyeket az életbe vágóbb eszközések sorából felemlithetünk, első sorban áll a cultur-mérnöki intézmény első alapjának a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium általi letétele. Egy, a ministerium által e célra külföldön képeztetett ifjú mérnök, Kvassay Jenőnek alkalmaztatása képezi e fontos intézmény első alapját, csiráját egy jobb jövőnek. Mely intézménynek meghonosítására, hogy hazánkban nagy szükség volt, világosan tanusítja azon körülmény, hogy a kinevezett culturmérnök működése első éveiben már annyira igénybe vétetik a gazda-közönség által, hogy már is alig képes feladatának megfelelni, s minden órán sürgetően fog előállani egy második állami culturmérnök kineveztetésének kérdése.

Hogy azon számos teendők sorából, melyek a hazai mezőgazdaság érdekében eszközendők lesznek, vagy hogy a ministerium által tett idevágó intézkedések sorából ép a culturmérnöki intézményt ragadom ki jelen értekezésem tárgyául, ennek oka mindenekelőtt az, mert ismerem ez intézménynek kiváló fontosságát, ismerve különösen azon óriási közönyt, melyet a vizek felhasználása kérdésében egyfelől, másfelől a belvizek kártékonyága s a folyóvizek áradásai által okozott pusztítások irányában eddigelé kevés kivétellel viseltettünk, másrészt kellő ismeretével bírván azon sajnós és káros körülménynek, miszerint gazdáink az állattenyésztés háttérbe szorításával olyannyira a gabnatermelésnek adták magukat három évtized óta, hogy ez által

a) a gazdálkodás egyoldalúvá vált s a jövedelem majdnem kizárólag a gabonaneműek sikerülésétől van feltételezve, s ha a búzát rozsdá, üszög vagy szárazság rontja meg, a gazda azonnal inséges helyzetbe jut;

b) hogy a nemzeti vagyonban nagy súlylyal bíró állattenyésztés napról-napra szűkebb körbe szorul s ez által nemcsak az egyes gazda fosztatik meg egy biztos jövedelmi forrástól, de a mellett a trágyaerő is évről-évre kevesbedik, míg másrészt a földek folyton a kimerítő gabonaféléket teremvén, végkimerülésök csakis idő kérdése lehet.

Az állattenyésztés eme hanyatlásának okát a biztos takarmánytermő terek, első sorban a jó rétek hiányában kellén

keresünk, ha hogy a gabonatermelés és állattenyésztés közti kellő s büntetlenül nem mellőzhető arányt megközelíteni kívánjuk, főgondot kell fordítanunk a természetes rétek hozamainak emelésére, ezek öntözése által, a kártékony kiöntések, akár belvizek által romboltatott földterületek vízmentesítésére, védgátak, csatornák, alagcsövezések útján, s végre a szárazság által ostromozott Alföld s az ország más vidékeinek a használatlanul lefolyni engedett vizek czélszerű felhasználásával, ugy a takarmányneműek, mint minden egyéb gazdasági termény gazdagon hozására való alkalmassá tételére.

Mind e döntő okoknál fogva kívánom én általában, s különösen ez alkalommal a külföldön már oly nagy szerepet játszó államcultur-mérnöki intézményre hívni fel a közönség s főleg az intéző körök figyelmét, melynek kifejlődése karöltve járandó a magyar mezőgazdászati fejlődésével s mely intézmény mielőbbi megizmosodását mindenkinek óhajtania kell, ki sok megpróbáltatáson átment országunk javát őszintén óhajtja.

Mielőtt tárgyamban tovább haladnék, röviden körvonalozandom, mit értünk a culturmérnök elnevezés alatt, mit tartunk ez intézmény főbb teendőinek, elmondván később, mily alapokon szerezte, vezette be ez intézményt a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium.

A culturmérnöki elnevezés alatt ép ugy, mint külföldön, azon mérnök értetik, kinek feladata a mezőgazdászati körében eszközözendő földjavítások tervezése s keresztülvitele, vagy legalább e fogantatásnak felügyelése, ellenőrzése.

E földjavítások sorában felemlitendők a földek vízmentesítése, gátak, töltések építése, csatornák ásatása és nyílt vagy fedett alagcsövezések útján.

A terméketlen kavics- vagy homok-talaj termékenyítése mesterséges iszapolás által.

A túl kötött talaj szellőztetése s ez által porhanyóbbá s termékenyebbé tételének eszközlése lég-alagcsövezés útján.

A száraz természetű rétek s egyéb takarmányt termő terek, sőt minden más gazdasági növényeknek is öntözése, a rendelkezésre álló vizek okszerű felhasználása útján, gazdasági utak, hidak tervezése s készítése.

Müveletlen földek, kopárok, vadszikes földek telkesítése.

Viszonyaink közt az elősoroltakban található fenn, s ezekre szorítkozand egyelőre a culturmérnök működési köre, külföldön azonban kiterjed e működés még a tagosítás ügyére is, melynek foganatosítása ügyében a culturmérnök tekintettel a földek czélszerű beosztására, a határban levő vizenyős terek lecsapolására, az öntözés vagy alagsövezésre és sivatag részek telkesítésére, a hidak, utak építésére stb. véleményt és javaslatot ad.

Vajha nálunk is létezett volna hason intézmény a tagosítási törvény meghozatala után, nem léteznék annyi balcsillagzat alatt született tagosítás, szalagszerű hosszúság miatt czélszerűen nem használható keskeny birtok, a földeknek a hegymeredek hosszában való kihasítása, mi százezreit a holdaknak tette vizmosások által hasznavehetlenné, nem birnánk annyi söppedékes területtel ott, hol tagosítás alkalmával kis költségekkel a legjobb réteket alkothatták volna, s a dülő utak, hidak czélszerűbben lennének elhelyezve stb. stb.

A telkesítés, vagyis a terméketlen kopárok, sziklás területek jó szántóföldekké alakítása, továbbá szintén nevezetes feladatát képezi több helyt a külföldön, jelesen Angliában a mérnök (ezuttal culturmérnök) teendőjének.

Legújabbban ugyanis Anglia közhasznú irányú Lordjainak egyik kiválóbbja, Southerland herceg southerland megyei nagy birtokain Skócia északi határán, nagyszerű, eddigelé a földmívelés terén elő nem fordult uton és módon változtatja a legjobb szántóföldekké azon sziklás kopár legelőket, melyek eddigelé néhány shillinget jövedelmeztek csak, s jövőre számos fontokat fognak adni.

E herceg ugyanis egy mérnök tanácsára és vezetése mellett gőzerővel, óriási gőzekék segélyével töri fel a szántóföldnek fekvésüknél fogva alkalmas kopár és sziklás birtokrészeket, a földet pár lábnyira felszakítja, az eke utjába eső kisebb, de azért sok mázsát nyomó szikladarabokat sok ezer éves fekhelyükből kitératja, a nagyobb kőtömegeket dynamittal kiszóratja s az ily módon nyert földeken majorságokat telepít s birtoka e részeinek jövedelmét megszázszorozza.

Hasonló eszközlések nálunk a legjobb esetben is csak századok után fognak előfordulhatni, térjünk tehát vissza saját

primitív viszonyainkhoz, melyek közt nem annyira a rengeteg hegyek sziklás aljait vagyunk hivatva meghódítani az eke uralmának, mint inkább természetüknél fogva dús termésre hivatott, de részint a vízhiány, mint ép ennek ellenkezője, a vízbőség miatt terméketlenné vált, vagy legjobb esetben is legelőnél egyébire nem alkalmas területeket nyerni meg a culturának s teremteni belőlök hatalmas alapot az állattenyésztésnek, és újabb tért, ha éppen akarjuk a gabonatermelésnek is.

E két ellentétes téren találja fel a magyar culturmérnök még hosszú ideig legfőbb foglalkozási terét, lévén e tér oly szertelen nagy, hogy száz milliókra nyujtana befektetési alapot, s mely millióknak be is kellend fektettetniök idők jártával, ha azt nem akarjuk bevárni, miglen az alföldi híres siktség, ez a Kanaánnak nevezett ország rész nedvesség hiány miatt aszályos elimánk alatt végkép elpusztuljon.

Ezek előre bocsátása után, hogy az ügy fontossága annál inkább kiemeltessék, nézzük, hogy fogták fel különböző államok a földjavítás s az ezzel válhatlan kapcsolatban álló culturmérnöki intézmény kérdését általában, s az ezen intézmény körében oly kiváló szerepet játszó vízhasznosítási eljárás közül mily intézkedéseket tőnek még oly statusok is, melyeket hajlandók vagyunk a barbaresk államok sorába számítani.

A német birodalmi tartományok között a földjavítási intézmény a legszebb sikert a badeni nagyhercegségben mutatja fel. A földjavítások fölötti főfelügyeletet a kereskedelmi ministerium vezeti, melyben 1868 óta a kerületi hivatalnokok tevékenységének ellenőrzésére külön földjavítási felügyelőséget (»Landescultur-inspection«) szerveztek. Ezen központi vezetés alatt a culturmérnökök végezik saját kerületeikben a technikai dolgokat és pedig a nagyhercegség hat földjavítási kerületre van beosztva, átlag mindenik 45 négyszög mértföldnyi területtel és 250,000 lakossal. 1878-tól kezdve a felügyelőség a víz és útépitési főigazgatóság hatáskörébe ment át.

A badeni culturmérnökök állami hivatalnokok és a víz, út és állami vasutépítési hivatalnokokkal egy rangban állanak. A víz és útépitési mérnökök sorából vétettek és gazdasági tanul-

mányaikat a carlsruhei polytechnikumon fennálló gazdasági osztályban kellett utánpótolniok.

A badeni culturmérnökök tevékenysége kiterjed minden, a gazdasági földjavítás körébe vágó munkálatokra, nevezetesen a községek, társulatok, alapítványok és magánosok összes földbirtokaira; csupán az állami birtokok vannak hatáskörükből kivéve, melyeken már számos év óta külön kincstári rétmesterek foglalkoznak.

A culturmérnök köteles mindenkinek szolgálni, kitől ez iránt megkerestetik. Feladatához tartozik épen úgy oktatólag, mint buzdítólag mindennemű javítási munkálatok számára az utat egyengetni, nemkülönbén mint tervező és foganatosító mérnök a birtokosoknak segélyül lenni. E nembeli tevékenységét az 1876-iki vízhasznosítási törvény szabályozza, mely a vízhasználat rendezésében a kiszáritó és öntöző társulatok alakulásánál, nemkülönbén a vízfolyások jókarban tartásánál határozott állami állást biztosított neki.

A culturmérnök és segédje (Ingenieur practikant) tevékenységét illető összes kiadásokat, mint fizetés, napidij és utiköltség, nemkülönbén a mérnöki hivatal fentartására szükséges költségeket mind az állampénztár viseli, a nélkül, hogy az igénybe vett hivatalnok tevékenységeért a birtokosoktól kárpótlást követelne.

Valamely gazdasági földjavítás sikerülte azonban tudvalevőleg nemcsak a helyesen kidolgozott tervtől, hanem legalább is oly mértékben a munkálatok jó kivitelétől is függ; gyakran nem eléggé méltányolt pontnak kellő súlyt tulajdonítva, a badeni földjavítások szervezésénél egyuttal az alsóbb személyzet kellő kiképeztetésére is kiváló gond fordítottatik. A culturmérnököknek a felügyelők (Culturaufseher) vannak fegyelmileg is alárendelve, kik a munkálatokat közvetlenül ellenőrizik. A felügyelők fizetése megszabott napidijakból áll, melyhez idővel állandó fizetés is járul, mely utóbbit kizárólag az állampénztár viseli; a napidijakat ellenben a birtokosok tartoznak fizetni, kivéve a vásár-, ünnep- és esős napokat, mikor is azt az állam veszi át.

A felügyelők bizonyos számú évek eltelte után nyugdíjra is képesítvék.

A felügyelőknek egyszersmind képesítve kell lenniök az

előmunkáló (Vorarbeiter) szerepét is betölteni; hivatásuk kellő betöltése végett goudos elméleti és gyakorlati nevelésben részesülnek az Offenburgi rétművelő iskolában. — 16—17 évet betöltött és jó népiskolai bizonyítványt felmutatni képes fiatal emberek ezen iskolába mint cultursegédek (Culturgehilfen) felvétetnek s a kerületi culturmérnöknek vannak alárendelve. Négy évi kiképeztetésük ideje alatt a téli hónapokban a rétművelő iskolát látogatják, míg nyáron idősebb és tapasztaltabb felügyelők alatt a munkálatoknál mint munkások alkalmaztatnak, hogy jövő hivatásuk számára a kellő gyakorlatot épen úgy a mérnöki felvételekben, kitűzésekben, mint a földmunkálatokban, az alagszövezésnél stb. megszerezhessék.

A cultursegédek mérsékelt, éveikkel emelkedő napidijokban részesülnek, melyeket épen úgy, mint a felügyelőknél az egyes birtokosok viselnek, de melyeket ünnep- és esős napokon, nemkülönbén a téli iskolázás idejében az állampénztár fedez.

A culturmérnöknek a földjavításokon kívül tevékenysége kiterjed a tagosításokra is. A badeni tagosítás legfőbb vezetését a kereskedelmi ministeriumnak kizárólag e célra alkotott bizottsága vezeti (die Ministerialcommission für Feldbereinigung), melynek ellenőrző állami közegét a culturmérnök képezi. Különösen a culturmérnök feladatához tartozik a tagosítással egybekapcsolható lecsapolásokra és öntözésekre a kellő előterjesztéseket megtenni, az előmunkálatokat elrendelni és azokra felügyelni.

A földjavításokra szükséges költségeket mindenkor a birtokosok fedezik, az állam sem kölcsönrel, sem egyéb segélylyel — a szakegyének kikölcsönzésén kívül — a munkálatokhoz nem járul. Egy culturmérnök fizetése 1200 frt és lakáspénz, napidija 3 frt 50 kr, a rétművelő iskola vezetéseért az Offenburgi culturmérnök ezen felül 400 frt javadalmazásban részesül.

Egy culturfelügyelő fizetése 400 frt, napidija 1 frt 45 kr, ezen fizetéstől lejjebb 300—200, s a fiatalabb felügyelőé 100 frt, de kilátással egy év alatti előléptetésre.

Az 1866-tól 1872. év végéig különféle rendszerben javítás alá vett összes terület 3,500 hektárra megy, mi 470,000 frtnyi költséget igényelt.

A badeni nagyhercezségtől átvették ezen intézményt némileg módosított alakban Württemberg és Bajorország.

Württemberg megelőzőleg azonban egy szerencsétlen kísérletet tett. Nevezetesen elegendőnek vélték csupán elméletileg kiképezni rétmestereiket a stuttgarti e célra felállított tanintézetben, hová iparos iskolát végzett ifjakat vettek fel. A selejtes elméleti oktatáshoz páruult a munkálatokban való teljes járatlanság, minek szükségképpen következménye lön, hogy az ily képesítési okmányokkal felszerelt fiatal emberek mindent összevissza terveztek és annyira elrontották a gazdaközönség bizalmát az ilyenmő munkálatok iránt, hogy 1875-ben Badenből kellett magának az államnak egy culturmérnököt behívni, ki a hibákat jóvá tenni igyekezék.

Bajorországban ezen intézmény az 1852-iki törvény alapján fejlődött, mely az öntözési, kiszáritási vállalatokat szabályozza és melyben a törvényhozás azon akaratát fejezte ki, hogy a kormány gondoskodjék kellő szakegyének kiképzéséről, mi az 1857-iki legfelsőbb rendelet következtében életbe is léptetett és 1875-ben 6 culturmérnök, 13 rétmester, 16 kerületi culturtechnikus, 30 előmunkáló, és még 8 különféle teendőt végző egyén, összesen tehát 82 személy állott a földjavítások szolgálatában.

A culturmérnökök elméleti kiképeztetése a müncheni polytechnikumon történik, hol egy specialis tanfolyam van e célra berendezve, a gyakorlatot pedig a mérnökök oldala mellett szerzik meg.

A culturmérnökök Bajorországban csak félhivatalos személyek, a mennyiben nem közvetlenül a kormány, hanem az országos gazdasági egyesület felügyelete alatt állanak és az egyes kerületekben a kerületi gazdasági egyesületek titkári teendőit is végelik.

A culturmérnöktől megkivántatik az út-, hid- és vízepítésben való jártasság-, mint fő-, és a gazdaságtan ismerete, mint másodrendű kellék.

A culturmérnök teendője két részre oszlik: a hivatalos és magán működésre.

Hivatalos teendői:

a) műszaki jelentések, vélemények fogalmazása és felter-

jesztése kiszáritásokról és öntözésekről, nemkülönben patak- és folyószabályozásokról a kerületi gazdasági bizottsághoz (Kreis-Comité), valamint az állami kir. hivatalhoz ;

b) köteles az előmunkálatoknál a főfelügyeletet vinni, a földjavítások érdekében előadásokat tartani a gazdasági iskolákban vagy a rétmívelési tanfolyamokon ;

c) terveket készíteni oly földjavítási vállalatokról, melyek nyilvános vagy országos érdekűek ; mint szakértő jelen van az érdekeltekkel való tárgyalásoknál vitás kérdésekben és az építési felügyeletet viszi ;

d) a fennálló földjavításokat időnkint megtekinteni és a netán szükséges teendőkről intézkedni.

Magán teendői:

Az egyesek vagy társulatok felhívására és költségére műszaki tervek, vélemények és tanácsok adásában állanak.

Minden culturmérnöknek a kerületi kormányépületben saját irodája van s egyenes levelezésben áll a felsőbb állami hatóságokkal.

Ha netán egy vagy más kormányzéki kerületben nem találna elég foglalkozásra, köteles a gazdasági gépek terjesztése körül működni, vagy mint tanár egy vagy más intézetnél szakába vágó tantárgyakból előadásokat tartani, alsóbb rendű közégeit kiképezni ; két culturmérnök pedig a kerületi gazdasági egyeletnél titkári hivatalt visel.

Fizetésük miveltségük és képzettségük szerint 1000—1800 frt között változik, ezenkívül utazási átalány ugy, hogy e kettővel együtt javadalmazásuk 1900 egész 2100 forintot tesz ki. A rétmesterek egyes kerületekben a culturmérnököt helyettesítik. A badeni culturfelügyelők osztályának az előmunkálók (Vorarbeiten) felelnek meg. Ezen állásra eleinte kőmiveseket, bányászokat alkalmaztak, kik legalább a mérés vagy építés elemeivel, a mértékkel bánni tudtak ; később a gazdasági iskolából kikerült és a mérés elemeiben egészen otthonos fiatal előmunkálók képezték ki magukat annyira, hogy ma már felvételeket, terveket önállólag is képesek készíteni. Fizetése egy kerületi előmunkálónak évenként 500 frt, midőn pedig felvétellel vagy egyéb külső munkával van elfoglalva, 2—3 forint napidíjat húz az illető réttulajdonostól vagy vállalkozótól a járásbiróság útján.

A földmives iskolák növendékeit a földjavításoknál mint egyszerű munkásokat alkalmazzák a nyolcz nyári hónap alatt; mikor is vagy 48 krnyi napszámot kapnak a birtokostól, vagy pedig szakmányba veszik ki a munkát.

Hogy nagyobb öntözési vagy kiszáritási vállalatokban kevésbbé vagyonos birtokosok is részt vehessenek, az 1852-iki törvény 15. §-a kamatnélküli vagy alacsony kamatú pénzeket jelölt ki e célra részint a központi, részint a kerületi alapokból. A központi e célra fordítható alap évenként 15,000 frt; a kerületekben pedig összesen 24,000 forint.

Az 1870. évig terjedő statisztikai adatok szerint mintegy 35,000 hektárnyi terület lön javítva lecsapolás és öntözés által leginkább az utolsó évtizedben, mi a nemzeti vagyont közel 12 millió forinttal szaporította alig 700,000 forintnyi kiadással szemben.

Németország többi tartományaiban a földjavítások hasonlólag eléggé el vannak terjedve, azonban a culturmérnöki intézmény még igen hiányos alapokra van fektetve, és csak legújabban kezd némi javulás beállani, de ez nem olyan, mitől határozott sikert várhatni.

P o r o s z o r s z á g b a n az országos földjavítások eszközlése céljából minden kormánykerületnek külön szakközege van (Meliorations Baumeister), kik nagyobb kiszáritások és öntözések, nemkülönb patakszabályozások foganatosításánál a hatóságok, községek és vízszabályozó társulatok rendelkezésére állanak. Fizetésük kizárólag az államot terheli, évenként 3000 egész 3600 márkot kapnak és lakáspénz, nemkülönb megfelelő napidijakat.

Az alagsövezés és rétöntözés azonban többnyire magánmérnökök által foganatosittatik, minden ellenőrzés nélkül, nem ritkán a földbirtokosok nem csekély kárára; az állam is tart több rétmestert, kiknek fizetésük 1200— egész 2400 márk, mások ismét társulati alapokból kapják díjazásukat.

Csak legújabban rendeztetett be a popelsdorfi gazdasági akademián megbizhatóbb culturmérnöki személyzet kiképezése céljából egy külön culturtechnikai tanszék; ez azonban nem sokat fog az ügyön lendíteni, mert a culturmérnöknek okvetlenül szüksége van magasabb technical ismeretekre, mint a

mennyit bármely gazdasági tanintézet nyújthat, másrésztől az elméleti képesség mellett még gyakorlati ismeretek, tapasztalás is szükséges, kivált ezen a téren — mit csak oly módon sajátíthat el a fiatal mérnök, ha ezen intézmény szervezve van és nem bizatik a magánvállalkozás sokszor igen is kétséges esélyeire.

A földjavításokra a földművelési ministerium 1850-től kezdve, midőn erre külön alapot szavazott meg a tartományi gyűlés, 1867-ig, tehát 17 év alatt 2.477,000 tallért költött. 1864-től kezdve évenként 150,000 tallér vétetik fel az évi budgetbe; ezenkívül egyes javításokra 1867-ig 408,000 tallér kölcsönt és 751,768 tallérnyi segílyt nyújtott. A kölcsönöket az országos földjavítási alapból nyújtják, 1873-ban a tervbe vett javításokra 8.700,000 márknyi kölcsönt kértek az államtól.

Az előmunkálatokat az állami pénztár viseli nagyobb tervezéseknél, mert a birtokosok ilyenekhez nem igen akarnak előbb hozzá fogni, míg a költségek pontosan ki nincsenek tüntetve. Az előmunkálatok költsége és a mérnöki személyzet fizetése évenként 50 — egész 60,000 tallért vesz igénybe.

Minden kormánykerületnek saját földjavítási alapja van, melyből kölcsönöket nyújt 5 százalékra törlesztéssel, a kamat 3 — egész 5 évi, az építési időszaknak megfelelő kamatmentességgel. Szegényebb vidékeken kamat nélküli kölcsönöket is adnak, azonban ilyenkor gyorsabb visszafizetést kötnek ki. Bizonyos összeget államsegélyképen csak a legnagyobb szükség esetében nyújtanak, ha a költségek természeti nehézségek következtében igen magasak, mert a talaj-javítások a nélkül is meghozzák kamataikat. 1867-ig 16 millió tallérba kerültek a gátolások, kiszáritások és öntözések. Nagyobb öntözés kevés van, Labaschin-Bromberynél 3500 hectár, a Bocker-Haide-n 1500 hectár. Az érték 3 — egész 10-szeresen emelkedett, de rossz tözeges talajokon ezen emelkedés csak nagy munka és erős trágyázás után remélhető.

S z á s z o r s z á g b a n a talaj-javítások az 1855-iki vizsgálói, kiszáritási és öntözési törvényekkel és az 1861-ben felállított országos culturjáraadékbank (Landes-Cultur-Rentenbank) üdvös működésével nyertek nagyobb lendületet. 1849-től 1862-ig 876 birtokon 22,373 hektárnyi alagesővezés rendeztetett be,

mihez az állampénztár 62,943 márk segélylyel járult. 1862-től 1875-ig bezárólag kiszárittatott 818 birtokrészen 10,573 hektár, mi 2.993,815 márkba került; rétöntözés berendeztetett 1846-tól 1862-ig 2245 hektár, 1862-től 1875-ig bezárólag 734 hektár, mi 545,568 márkot igényelt.

1862-től fogva 1875-ig az országos culturjáraadékbank a fentebb említett javításokra 898 kérelmező közül 818-nak, összesen 3.539,383 márknyi kölcsönt nyújtott. A járadékoknak a földbirtokosoktól való behajtása közigazgatási uton biztosított, egyszersmind biztosított az állam hitelével a felvett kölcsön visszafizetése és kamatozása. A záloglevelek 41 év alatt törlesztetnek és 4°/o-ot jövedelmeznek. A bank igazgatási költségeit, nemkülönben a kamatfizetésekben jelentkező hiányokat vagy veszteségeket az állam vállalta magára. Ezen bank levelei egészen oly módon kezeltetnek, mint a földtehermentesítési kötvények.

Ide tartozik a kisebb patakok szabályozása is, eddigelé 780,765 márknyi kiadással 25 kisebb patakot hoztak rendbe, a kölcsönöket ehhez is a járadékbank nyújtja. A technikai előmunkálatok és felügyelet költségeit azonban az állam viseli; ezenkívül közvetlen segélyben is részesíti az egyes társulatokat, a mi 120,979 márkot tett ki a fentebbi patakoknál.

Kisebb öntözéseknél és kiszáritásoknál az államsegélyt illetőleg némi megszorítások vannak, így ingyenes tervekre és felügyeletre csak azok tarthatnak számot, kiknek birtoka 1200 adóegységnél nincsen magasabban megadóztatva és a kik kötelezik magukat, hogy a munkálatokat a tervezet szerint hajtják végre. Rendszerint minden községben csakis két birtokos részesülhet ilyenmű kedvezményben, mert ezen rendszabály célja, hogy a talaj-javítások iránt a kedvet felébressze.

A patakszabályozások vezetésével 1 főmérnök, 5 vízépítészeti felügyelő, 1 vízépítészeti conductor és 1 mérnöksegéd van megbizva. A főmérnök fizetése 4980 márk, az 5 inspectoré egyenkint 3300— egész 3900 márk, a conductoré és mérnöksegédé 3000 márk.

A tulajdonképeni öntözések és alagesővezések tervezését és foganatosítását az u. n. gazdasági biztosok (Landwirtschaftliche Comissaere) végezik. Ily biztosok a gazdaság minden ágát ille-

tőleg külön képeztetnek, idősebb biztosok oldala mellett. Ha a kellő gyakorlatot elsajátították, a gazdasági egyesületek ajánlatára a ministeriumtól czimet és a vele járó ügyek vitelére engedélyt kapnak.

A gazdasági biztosok rendes fizetést nem kapnak, csakis hivataltartási átalányt (Bureau-Aufwand) húznak az államtól; díjazásuk szabályrendelet által van megállapítva, különben egyeség utján is elvállalhatják a munkák tervezését és vezetését, ha a ministeriumnak, vagy a gazdasági egyesületeknek rájuk szükségük van, megfelelő napidíjak mellett kötelesek a rájuk bízott dolgokat elvégezni. Kisebb, hivatalból elrendeltöntözések és alagsövezések tervezéseért és vezetéséért a gazdasági egyesületek részéről díjaztatnak, melyek ismét a ministeriumtól kapnak e célra évenként bizonyos összeget (11,700 márkot). A gazdasági biztosok kötelesek a miveletek sikere érdekében egymást ellenőrizni.

A gazdasági biztosok díjazására nézve a következő tételek vannak elfogadva.

Alagsövezéseknél:

az 1-ső 500 m. csővonal hosszáért	à 6	fill. = 3000	fill. = 10	tall.
a 2-ik 500 »	»	4 » = 2000	» = 6·20	»
a 3-ik 500 »	»	2 » = 1000	» = 3·10	»
a következő 1000 méterért	1	» = 1000	» = 3·10	»
a további 1725 méterért	0·7	» = 1207	» = 4·7·5	»

Összesen 4225 méter csővonalért 27, 17, 5,

Rétöntözésnél:

a) ha az építési többség hektáronként nem több 79 tallérnál:

az első $\frac{1}{2}$ hektárért	9	tallér,
a 2-ik »	6	»
a 3-ik »	4	»
a 4-ik »	3	»
az 5-ik »	2	»

Összesen $2\frac{1}{2}$ hektárért 24 tallér.

b) ha az építési költség hektáronként 80—144 tallér:

az első $\frac{1}{2}$ hektárért	10	tallér,
a 2-ik »	7	»
a 3-ik »	5	»
a 4-ik »	4	»
az 5-ik »	2	»

Összesen $2\frac{1}{2}$ hektár 28 tallér.

c) tökéletes átépítésnél és hektáronkint 144 talléron felüli költségeknél:

az első	1/2 hektárért	12 tallér,	
a 2-ik	»	8	»
a 3-ik	»	6	»
a 4-ik	»	4	»
az 5-ik	»	2	»

Összesen 2¹/₂ hektár 32 tallér.

Valamennyinél minden további 1/2 hektárért 2 tallér hozzászámítandó. Ezen díjazásért a gazdasági biztos köteles a költségvetést és a terveket két példányban elkészíteni, a kivitel fölött felügyelni és a megtörtént kivitelről az év végén a kerületi gazdasági egyletnek jelentést tenni.

Az alagsövezéseknek és kiszáritásoknak igen kedvező hatásuk volt, néhány év alatt meghozták a rájuk fordított költségeket; azonban az öntözések csakis ott sikerültek, hol jó viz és jó talaj állott rendelkezésre. A réteknek költséges átépítése nem fizette ki magát, miért is e tekintetben az utóbbi időben sokkal kevesebb történik, mint a megelőzőkben.

Ausztriában a földjavítások csak a legújabb időben a hetvenes években vették kezdetüket; minden tartománynak külön egy vagy két culturmérnöke van, számuk összesen 10.

A földmívelési ministerium kétféle segílyt nyújt a földjavítások előmozdítására:

1. Nagy vállalatokra, mint folyószabályozások és kiszáritások, mivel az ily vállalatok országos érdekűek, azért az állami subventió adatik, melynek kiosztása a tartományi bizottságokra ruháztatott. A ministerium csak az ügyiratokra való betekintést tartotta fenn magának és megkivánja, hogy a munkálatok meneteléről és állapotáról időről-időre tudósítsanak. 1874. és 1875-ben mintegy 80,000 frtnyi subventiót nyújtott a ministerium egyes vállalatok előmozdítására, mely összeg azonban nem egyszerre, hanem több évre felosztva adatott ki.

2. Kisebb földjavításokra, mint rétépités, alagsövezés, öntözések, terméketlen talajok telkesítése s i. t. Ebben a gazdasági egyesületek közvetítik a támogatást, mi vagy készpénzben való hozzájárulásban, vagy pedig a tervek kidolgoztatásában és a munkálatok felügyeletében áll.

A kiszáritási műveletekre adott segélynél a földművelési ministerium elvül mondotta ki, hogy ilyenmő segélyek leginkább ott vannak helyükön, hol a kiszáritás öntözéssel hozatik kapcsolatba.

Ezenkívül a földművelési ministerium a legtöbb tartományban a culturmérnökök fizetéséhez is hozzájárul 700 egész 1500 frttal, az előmunkálatok költségét viszi és utazási ösztöndíjakat nyújt culturmérnökök kiképzésére; alagső-sajtókat oszt ki a gazdasági egyesületek között. Az országot lassankint egészen beutaztatja, hogy a javításra alkalmas és arra szoruló vidéket megismerhesse.

Ausztriában tehát a culturmérnök nem állami hivatalnok és fegyelmileg a gazdasági egyesületeknek van alárendelve, fizetése átlag 1400 frt és 500 frt utazási átalány, ezenkívül a magánosoktól külön díjazásban is részesül.

A földjavítások előmozdítására nézve a legújabb időben egy állam sem tett annyit, mint Angolország. Tudvalevő, hogy az égetett csövekkel való földalatti kiszáritást a jelen század második és harmadik tizedében az angol gazdák rendkívüli sikerrel alkalmazták nedves földjeik javítására. 1855 végéig Irland 47 millió, Anglia és Skócia 40 millió forintot szavaztak meg alagsővezésekre. 1855-ben egy nagy értekezletet tartottak Londonban ezen ügyben, mikor is kitünt, hogy Nagy-Britannia mívelés alatti területének fele 9.156,000 hektár (22.890,000 acre) szorul alagsővezésre, miért is annak keresztülvitelére több mint 100.000,000 font sterling szükséges. A tapasztalat kimutatta, hogy egy hektár alagsővezésének átlagos költsége 11.50 egész 12.10 sterling hektáronként, mi azonban egyes speciális esetekben 15, 18, 20, sőt 22 sterlingre is emelkedhetik; a bérlők szívesen fizették ezen költségnek évi 2¹/₂ százalékát, mint kamatot és törlesztést; az alagsővezés után a magtermés átlag több mint 7 hektoliterrel emelkedett hektáronként és egyes esetekben, hol a birtok az alagsővezés előtt hektáronként 2 schillingért (1 frt) volt bérbe adva, a haszonbér az alagsővezés keresztülvitele után 2.20 sterlingre emelkedett.

Peel Róbert 200 millió forintot szavaztatott meg a parlamenttel újabb alagsővezési munkálatokra és a »Drainage Board, Commissioners of Sewage, Inclosure Commissioners«, nemkülön-

ben az »An Act for the Incorporation of the General Land Drainage and Improvement Company, and for facilitating the Execution of Land Drainage and other Improvements« — az államférfiúi bölcsességnek mindmagaunyi bizonyítékai. Azonban mindezeket messze túlhaladta az 1861-iki »The Improvement of Land Act«, mely a gazdasági amelioratio minden ágát felkarolja és annak az állam hitelét nyújtja.

A nevezett törvény 9. §-a az állandó gazdasági javítások alatt a következőket érti:

1. A talaj alagsövezése, az alagsövek módosítása, a patakok, folyók és egyéb vízfolyások szabályozása, szélesítése, mélyítése, vagy másnemű igazítása;

2. Az öntözés és a »Warping of Land«, vagyis a mesterséges feliszapolás;

3. A föld körülöltése és védelme a tenger dagálya, a tavak, folyamok és patakok áradása ellen;

4. A birtokok bekerítése, a sövények és kerítések rendszerben tartása és a birtokok új beosztása;

5. Új művelési területek nyerése, minden hozzátartozó műveletekkel;

6. Állandó mezei utak, állandó lóvasutak, vasutak és hajózható csatornák építése, bármely célja van is a birtok javításánál;

7. A telkesítés;

8. Munkás-lakok, bérlőházak és egyéb épületek emelése gazdasági célokból, javítása és bővítése ugyanezen épületeknek;

9. Védültvények plántálása a szelek, viharok és egyéb károsodások ellen;

10. Gőzgépek, vizikerekek, fűrész- és egyéb malmok, mész- és téглаégető kemenczék, aknák, kutak, vízmedenczék, tavak, víztartók, töltések, vízvezetékek, vízfolyások, hidak, gátak, zsilipek, zúgók építése, melyek valamely birtok gazdasági értékét növelik;

11. Molók és kikötő helyek építése vagy javítása a tengerparton vagy a hajózható folyókon és tavakon, ha azok szarvasmarha s juhok szállítására, vagy más gazdasági termények, takarmány, mész, trágya, és egyéb gazdasági célra szolgáló cikkek és dolgok szállítására szolgálnak; feltéve,

hogy a hivatalos közegek meggyőzetnek arról, hogy az ilyenmü munkák annyival emelik a föld értékét, a mennyibe azok létesítése kerül ;

12. Minden olynemü munkák építése, mely az ezen törvényt végrehajtó közegek ítélete szerint szükséges a fennebb említett dolgok valószínűsítéséhez úgy, hogy azok teljes hasznot nyujtsanak.

A főalapok, mikre Angliában a hitelnek ezen neme támaszkodik, a következők ;

a) Csak oly munkákra lehet a törvényt nyujtotta kedvezményes tőkét felhasználni, melyekre nézve a hivatalos közegek átlátják, hogy azok a tőke és kamatainak törlesztésére szükséges többletet meghozzák, a kamat 5°/o-ot meg nem haladhat ;

b) Az ilyenképen befektetett tőkék első zálogot képeznek a javított birtokon ;

c) Minden munka a közigazgatás jóváhagyásával, felügyelete alatt tervezetik, foganatosittatik és tartatik fenn ;

d) A befektetett tőkék annuitás utján törlesztendők, mi 25 éven túl nem terjedhet ;

e) A törlesztési összegek a közadók módja és kiváltságai szerint hajttnak be.

A közigazgatási hatóságok, melyek e törvényre felügyelnek, Angliában és Walesben az Inclosure Commissioner-ek, vagyis a bekerítési bizottsági tagok, Irlandban a Commissioners of Public Works, vagyis a közmunkák tisztviselői.

A Commissioner-ek költségeit a munkák tervezésénél, kivitelénél és későbbi felügyeleténél az egyesek tartoznak viselni és az a közadók módjára hajtatik be.

Ezen törvénynek és a vele összekapcsolt intézménynek célja, hogy a földjavító társaságoknak az állam hitelét adja és így azokat ne csak olcsó pénzhez juttassa, hanem egyszersmind a munkák sikeréről és hasznáról magukat a földbirtokosokat is meggyőzze ; másrészt a végrehajtott munkák fentartásának és tatarozásának felügyeletét ugyancsak az állami közegek eszközlik — a birtokos költségére — és ez által az okszerű gazdálkodásnak iránya nemesak kijelöltetik, hanem folyvást ellenőriztetik is.

Anglia példája buzditólag hatott Franciaországra is, és az 1858-iki törvény 100 millió franknyi kölcsönt tett folyóvá a földhitelintézetnél (Credit Foncier) az alagsövezést fogantatni kívánó birtokosság részére. A kölcsönre csak oly birtokosok tarthatnak igényt, kik a munkálatokat a közigazgatási tisztviselők felügyelete alatt végzik. A tervet megkeresésre az állami mérnökök ingyen készítik, azonban a birtokosnak szabadságában áll bármely más szakembert alkalmazni e célra saját költségén, de a tervek és munkálatok ellenőrzése ekkor is az állami közegek által történik. A gyakorlat Franciaországban, épen úgy mint Angliában, a magánvállalkozás terén a szakemberek egy osztályát képezte ki, az alagsövező mérnököket (Ingenieur-draineur), kik a munkálatokat szakmában elvállalják és az állami, nemkülönbén a földhitelintézeti hivatalnokok ellenőrzése alatt tervezik és fogantatják; munkásokról, csövekről, szóval minden szükséges kellékről maguk gondoskodnak.

Az 1873-iki kimutatás szerint Franciaországban alagsövezve volt 124,000 hektár.

Az öntözés terén ismét egészen más gyakorlat áll fenn. A kisebb öntözésekhez az állam nem járul hozzá, kivéve, hogy a tervet mérnöke által elkészítetteti a birtokos megkeresésére; hanem magukat az öntöző-csatorna-vállalatokat részesíti különféle segélyben. Nagyobb művekhez a költség felével, harmadával vagy negyedével járul, máshol a munkálatokat, öntöző csatornákat, víztartókat s i. t. egészen elkészíti és a vizért meghatározott bért vesz, máshol ismét csak az öntöző vállalat vezetéséhez szükséges szakközegek fizetését fedezi, vagyis inkább saját közegeit bizza meg ideiglenesen vagy állandólag az öntöző társulat technikai és egyéb ügyeinek vezetésével.

Szóval a viszonyok szerint eltérőleg intézkedik; ha oly vidéken kell öntözést berendezni, hol eddigelé még nem volt az elterjedve, akkor az egész vállalatnak az állam áll az élére és minden kiadást maga fedez, vezeti az ügyeket mindaddig, míg a magán vállalkozásra, illetőleg az érdekelt birtokosokra nem ruházhatja át. Ellenkezőleg ott, hol az öntözés hasznai már ismeretesek, a körülményekhez képest kisebb vagy nagyobb öszszeggel segélyezi a vállalatot.

A Franciaországban öntözött terület összege a hivatalos statistika szerint 1866-ban volt **1.509,990** hektár, miből körülbelül 100,000 hektár esik a provence-i öntözésekre.

Az öntöző csatornák vizének elosztását az egyes birtokokon rendszeresen maguk a birtokosok saját munkásaikkal eszközlik, a mennyiben az ezer éves gyakorlat mindenkit képesít erre; különben nagyobb birtokok számára ügyes öntözőket és alagsövezőket Bretagne-ban nevelnek a lezardeaui külön e célra szolgáló iskolában. Gazdasági mérnököket (Ingenieur Agricole) pedig a grignoi gazdasági intézeten is képeznek, ezek azonban nem csak a vizekkel, hanem a gazdasági gépekkel is foglalkoznak, vagyis feladatuk a gazdaságban előfordulható összes, kisebb mérnöki műveleteket vezetni, az avatottabb szakértők által készített nagyobb terveket foganatosítani vagy azoknál felügyelői szerepet viselni.

A legutóbbi években Franciaország igen nagy érdeklődést mutat a talaj-javítások és vízhasznosítások iránt. 1877. október 12-én egy vízhasznosítási bizottság neveztetett ki, melyben a közmunka, földmivelés és pénzügyi ministeriumok hivatalnokai és az ország legelső gazdái, mérnökei és tudósai nagy számban vannak képviselve. Freycinet közmunka minister az 1878. január 3-iki ülésben egy milliárd francot kért a nemzetgyűléstől csatornázásokra.

Spanyolországban a legtöbb öntözés a mórok idejéből ered és a nép vérébe annyira általment, hogy a víz elosztását saját területén minden gazda önmaga képes eszközölni, csak az öntöző csatorna legyen meg. Ezen ország a legújabb időben nagy összegeket áldoz öntöző csatornák építésére, így 1865-ben az ország tiz millió frotot szavazott meg új csatornákra, melyből a ministerek egy-egy csatornára legfeljebb 20,000 frtnyi segílyt adhatnak, nagyobb összeg utalványozására az országgyűlés beleegyezése kívántatik.

Az államsegély a költségvetésnek rendszeren 15°/o-át teszi és három részben adatik ki: 1. ha a csatorna földmunkája be van fejezve; 2. ha a hidak és műépítmények felállítvák; 3. ha minden készen van és az öntözés kezdetét vette. Az 1866-iki új vízi törvény nagy és szép jövőt biztosított az öntözések további kiterjedésének. A területi kisebbség az öntözési költ-

ségekhez járulásra vagy birtokának eladására kényszeríthető, melynek értékét úgy becsülik fel, hogy az évi adót mint tőkének megfelelő kamatot veszik és ahhoz még 50% hozzáadnak.

Olaszország öntözései világszerte ismeretesek. A vízjogi dolgok és intézmények, mivel a régi időkből erednek, igen bonyolódottak. A legtöbb öntöző csatorna az állam birtokában van, mely a vizet a birtokosoknak részint örök áron, részint évenkénti haszonbérért elárusítja. A legtöbb csatorna pénzügyi szempontból nem hozza meg építésének kamatait, azonban közvetve a nemzeti vagyon és gazdálkodás emelésével és biztosításával, megbecsülhetetlen kincsét képezi ezen országnak. Az öntözések nagy kiterjedése mellett (1.200,000 hektár) a kiszáritások sok vidéken igen hátramaradtak, noha e tekintetben is igen sok történt. Toscanában a Maremmák kiszáritása állami erővel történt és a 12000 hektárnyi terület feliszapoltatása 10.200,000 frankba került, mit ezen alig másfél milliányi nép a legnagyobb készséggel és feláldozással hozott össze. A pontini mocsárok kiszáritása 1777-től 1862-ig 14 millióba került az államnak; a nápolyi királyságban is a földjavítás államérdeknek nyilvánított.

Ezen példákkal szemben Devincenzi minister 1873-ban a bonificationális törvény tárgyalásánál kiakarta mondani, hogy a földjavítás egyedül és kizárólag magán érdek. Azonban javaslatát nem bírta keresztül vinni éppen ezen oknál fogva. Mauri mérnök, az államtanács elnöke szerint a földjavító miveletek szintügy négy osztályba volnának sorozandók, mint az öntözési munkálatok, a mely négy osztályból az első kettő létesítéséhez az állam is hozzájárulna és pedig az első osztálynak költségét teljesen ő, a másikat fele részben az érdekeltek viselnék. A kormány hozzájárulása főleg közegészségi és kényszerítő esetekben történék.

Az öntözések, csatornák és lecsapolások felett a főfelügyeletet az állam viszi; azonban a magán vállalkozásnak sehol sem jutott tágasabb tér, mint itten. Az öntözések nagy kiterjedése, a százados szokások, nemkülönben a bonyolódott jogi viszonyok a szakembereknek egy egész társadalmi osztályt teremtették az ingegnere-avvocato-kat, vagyis mérnök-ügyvédeket, kik a birtokosok öntözési ügyeinél a technikai és jogi dolgokat egy-

aránt elintézik, bérbeadásoknál, birtok visszavételeknél jogi személyként szerepelnek.

Cantaluppi szerint magában Milanoban számuk közel 500-at tesz, mindeniknek meg van saját clienturája. A paduai egyetemen nyerik kiképzésüket. Az alsóbb rendű közeget a camparók képezik, kik megfelelnek a badeni felügyelők osztályának. Ők eszközlik az öntözések berendezését, a terület rónázását, szóval a víz végső szétosztását vezetik. Az ingegnere avvocatókkal csak is természetszerű, de nem hivatalos összeköttetésben állanak.

Indiában az angol kormány az utóbbi időben 350 millió francot költött csatornázásokra és még 68 milliót vett fel költségvetésébe, mit 1875-től számított öt év alatt számdékozik felhasználni. Az öntöző csatornák főágát a kormány építi saját költségén, a mellékágakat kölcsön gyanánt előlegezi a vidéknek; a főág kamatait a víz elárusításából kapja.

A következő táblázatban össze vannak állítva a különböző csatornázásokra fordított költségek (ha a tőkék kamatait is számításba vesszük, míg azok gyümölcsözőkké váltak, nemkülönben a területek kártalanítását és a kivihetetlen kísérletekre tett kiadásokat) és azon jövedelem, mit azok a kormánynak 1876-ban nyújtottak.

Megnevezés	Befektetett tőke francban	kamat %
Éjszakkeleti tartomány	89.136,125	5.2
Punjaub	76.355,050	4.8
Madras	47.336,000	22.72
Bombay (az Indussal)	55.569.700	11.9
Ganges csatorna	72.004,450	4.5
Keleti Jumna	11.749,450	11.2
Nyugoti Jumna csatorna	32.659,825	39.7
Kistuak	11.685,675	13.2
Cavery	7.339,450	36.6
Indusi árasztó csatorna	29.650,000	18.6

És ha mégis fordulnak elő évek, mint az 1877-iki, midőn fél millió ember éhen halt el, ez csak annak tulajdonítható, hogy igen sok vidéken még korántsem elegendők az eddigi vízvezetékek, igen sok roppant nagyságú víztartó még most

sincsen helyreállítva. Másrésztől némely szárazabb években nem képesek a területnek 10%-át elfoglaló víztartókat kellő mennyiségű vízzel megtölteni.

A k e l e t n é p e i már az ó-korban nagy gondot és kegyeletet tanusítottak a vizek használata, az öntözés iránt. Az egyiptomiak, perzsák, assyrok, indusok és chinaiak egész rendszeresen szervezett hivatalnok-osztályt birtak, mely a vizek hasznosítása felett örködött. Ezen osztály feje a perzsáknál a mirab, a vizek fejedelme nevet viselt és egyike volt a legelső állásoknak, melyet jobbra az uralkodók testvérei, vagy kisebb meghódított tartományok fejedelmei viseltek.

E g y p t o m b a n, hol az öntözés több mint 4000 éves, s hol minden, mivel ez ország bir, Herodot szavaival élve, a Nilus ajándéka: a legfőbb állami teendők közé tartozik, úgy a főfolyónak, mint az öntöző mellékágaknak felügyelete, ellenőrzése. A közigazgatásban a Nilus árvizei kiváló szerepet játszanak; több falú fölött a chaeed áll, kinek jegyzékében minden földdarab fel van véve jellemző tulajdonságaival együtt; minden áradás után felveszi, hogy azok egészen vagy részben lettek-e elárasztva, mert ettől függ az adó nagysága, mely ezen felül évenként még a nilusi vízmérce magasságától is függ, nagyobb magasságnál több a fizetendő adó; ezen adókulcsot Cairóban vetik ki az államtanácsban, a chaeed azt csak alkalmazza saját kerületében. A kvali azon időpontot határozza meg, a mikor a töltéseket és csatornákat ki kell nyitni; kiosztja mindenkinek vizjutalékát, ezenkívül a földek felmérésével is meg van bízva a chaeed ellenőrzése mellett; a ghafir a töltések őre, ő ügyel fel azok megnyitására.

A mi régebbi időben az öntözés terén történt, az mind közmunkával egyes kiváló fejedelmek által lön foganatosítva; még jelenleg is a csatornák tisztítása közerővel történik.

A nagy nilusi gátat, mely Cairó alatt a folyónak két ágán fekszik, a 40-es években Mehemed Ali saját költségén építette, 20 millió francnál többbe került, és 2 millió hektár öntözését kellett volna biztosítania, azonban hibás szerkezete miatt alig képes annak felére a szüséges vizet megadni.

A t ö r ö k birodalomban azonban a pasák nem nagy kimélettel voltak az öntözések iránt, s a hol csak lehetett nagy

adókkal terhelték azokat, miért is igen sok öntöző csatorna végképen tönkre ment. De egy e szakba vágó intézményt, melyet Konstantinápoly elfoglalása után találtak ott, mégis fentartottak. Ugyanis a főváros vízvezeteki ügyeit több albán család kezelte, mely hivatal apáról fiúra szállott; a törökök nemcsak megtartották ezen intézményt, hanem még saját honfitársaikból is 300 családot adtak hozzájuk, úgy hogy jelenleg számuk 400-ra megy a 100 albánival együtt.

Ezen egyének és családok hagyomány utján sajátítják el a vízművek építésének és vezetésének gyakorlati fogásait és nemcsak Konstantinápoly közelében, hanem az egész országban működnek; igen dicsérik munkáik sikerét és takarékos építés módjukat.

Ezek előrebocsajtása után térjünk vissza a culturmérnöki intézménynek hazánkban leendő meghonosítása ügyére, s azon módozatokra, melyek szerint ez intézmény szervezendő lesz, hogy feladatának minél inkább megfelelhessen.

A magyar culturmérnöki intézmény legnagyobb tevékenységi körét, mint már érintettem, az aszályos Tiszavölgyön fogná feltalálni.

E Tiszavölgy, mely terjedelemben egy kis országot képez, — mintegy 1400 □ mértföldet foglalván el — s mely míg egyrészt a világ legjobb termőtalaját képes felmutatni, bírván több helyt 5—6 láb mélységű gazdag televénnyel, climánk aszályossága miatt az ország legbizonytalanabb termelő-területét képezi. Békés megye például öt oly rossz termő évvel sujtatott legközelebb egymásután, hogy a gazda, kicsiny és nagy egyaránt vagy tőkéjét volt kénytelen emészteni a sovány évek alatt, vagy tetemes oly adósságokba verni magát, melyekből egy emberéleten át nem fog kibontakozhatni.

Kisebb-nagyobb különbséggel így állott a dolog a többi tiszavölgyi megyékkel is, s a hajdan dús Kánaán földjén ma pusztulásnak indult az állattenyésztés és szegényedik a három évtized előtt oly kitünő jóllétnek örvendett nép. Ugyane megyék egyrésze, mint Torontál és Bács, a kártékony belvizek által is sanyargattatik s ekként a Tiszavölgy a vízhiány és vízbőség szélsőségei közt küzd a létezésért, s mely küzdelem esélyei napról-napra kétesebbekké válnak.

E Tiszavölgy lenne tehát a culturmérnök intézmény működésének legnagyobb és leghálásabb tere, ha ugyanazon milliók, melyek itt beruházandók volnának a pénzhiányban szenvedő birtokosoknak 3—4 száztóli kamat fizetése mellett, mint ennek történni kellene, kölcsönkép nyújthatók lennének.

Nem most van az első eset, hogy e kérdésben nyilvánosan szót emelek, és szót emelt több más nálamnál szakértőbb jóakarató férfi, megkisértettük a döntő körök figyelmét ez életkérdésére vonni az országnak akkor, mikor a milliókkal még oly könnyen rendelkezünk, nem értett meg bennünket senki, nem hallgatott reánk senki! legalább azok nem, kik hivatva lettek volna pártolni felszólalásunkat. A magas politika foglalta az elméket még legjobbaink körében is, hol szórványosan bár, de kétségtelenül létezett a kellő érzék anyagi érdekeink irányában, de a politikai küzdelem árja elsodort minden más irányú törekvést, felemésztette a legnemesb erőket — elvonta a közfigyelmet legfontosabb anyagi ügyeinktől. Mintha a politika egymagában képes lenne országokat magas fokra emelni, mintha csakis abból élénk s nem kenyérral is.

A csillagokra függesztjük minduntalan szemeinket s nem látjuk lábunk előtt az örvényt, mely elnyeléssel fenyeget.

Ez örvény az ország földmivelési s átaljában anyagi érdekei valódi felismerésének s ez érdekek erőteljes ápolása gondozásának hiánya, mi végveszélylyel fenyeget bennünket, *) mert lehet nekünk legszébb constitutióknk, lehetnek ez alkotmány által biztosított fényes jogaink, de ha eladósodunk, elkoldusodunk, Magyarország soha helyet nem fog foglalhatni az európai művelt államok sorában, hanem a szegénység s az ezzel karöltve járó tudatlanság sarába süllyedve fogunk küzdeni a mindennapi kenyérért, a helyett, hogy ha egy bár nem fényes,

---

*) Elismerte e tétel igazsáát Szilágy József is a felirati vita alkalmával nov. 18-án mondott beszédében, az ide vonatkozó passus következőleg szólván: »s mit tettünk mi? hajhásztunk több kevesebb szerencsével helyes és helytelen célokat, de az állam benső consistentiájának szilárdítására, anyagi erejének fejlesztésére fájdalom minél kevesebb gond jutott.«

de egy földmivelő államban elérhető szerény általános jóllétet bírának megteremteni.

A mely országban a népesség egy nevezetes percentje azért nem küldheti gyermekét télen iskolába, mert a gyermeknek nincs csizmája s egyéb meleg ruhája, ott valóban holt betű marad a kényszer-iskolázási törvény, mert a lehetlenre senkit sem lehet józanul kényszeríteni.

Ugy lévén meggyőződve, hogy a kiegyezés után azonnal az általános jóllét emelésére a földművelés kiváló gondozására kelle vala ez ország kormánya és törvényhozásának fő és feszített figyelmet fordítania, szerintem az első teendők közé tartozott volna egy oly földhitel-banknak alapítása, melyből nagy és kicsiny egyaránt, nem záloglevelekben, hanem készpénzben nyerhetett volna kölcsönt, akár osztálybeli ügyei rendbehozására (a népnél az előbb oszthatlan telek szétosztása lett és lesz jövőre egyik főtenyezője tönkre jutásának) akár nyomasztó adósági consolidálására, akár földjavítások foganatosítására stb. stb.

Az 1867-ben szűz hitelű országnak csak a kezét kellett volna felemelnie, hogy befolyjanak a külföld milliói országos kamatbiztosítás ajánlata mellett egy ilyen banknak megalapítására, míg az ma már csakis a kegyes óhajok közé sorozandó.

Gondoskodni kellett volna alapról, melyből a földjavítványításokra 3—4 percentre államkölcsön adathatott volna, mint ez külföldön történik. Mind ez meg nem történt, a magas politika árja sodorta a szellemi erők döntő részét magával, nem gondoltak az intéző körök a földre, melyet taposnak s melyből tartja fel magát az államgépezet. Mind az, mit az általam érintett nagymérvű intézkedések helyett tehetünk ma, kisszerű foltozgatás és semmi egyéb.

S ha a culturmérnöki intézmény nagyszabású munkatért a Tiszavölgyén pénzhiány miatt többé nem nyerhet, térjünk reá a foltozgató eljárásra, s nekem ez ügy hivatalos szolgálójának adassék bocsánat azért, hogy némi keserőséggel tértem el voltaképeni feladatomtól, kit méltán bánt azon gondolat, hogy hol lehetnénk ma, ha megtettük volna önállásunk első éveiben mindazt, mit vitális érdekeink ügyében tennünk kellett volna.

Habár áll is azon vélemény, hogy gazdáink legnagyobb része sejtelemmel se bír arról, mily földjavítási munkálatok lennének birtokán eszközöndők, hogy ez által jövedelme fokoztassék, meg kell engednünk még is, hogy vannak számos egyesek, kik e tekintetben tájékozottabbak s a hajlam nem hibáznék a szükséges mivelet keresztülvitelére. Ámde azt sem tudja az illető, kihez forduljon először is az ügy előleges megbíráltatása, másodsor a tervezet készítése céljából. Szük viszonyai közt vonakodik a helyszíne megvizsgálására is valakit felkérni, feltéve, hogy egy-egy ügynevezett szakértő volna is közelében, aggódván a felett, hogy maga a szemle is költségbe kerül, pedig ki tudja lehet-e valamit tenni s a szemle és tervezet megfogja-e érni az arra kiadott pénzt.

Épp e célból úgy szervezte a ministerium azon egyelőre egyetlen egyénben központosuló culturmérnöki intézményt, hogy bármely egyes megkeresésre e mérnök a helyszíniére menni tartozik, a helyszínen szemlét tart s legyen a földjavítás bármily nemű, vizmentesítés avagy öntözés, felveszi a helyszíniét, tervet s költségvetést készít, a nélkül, hogy díjazás vagy utiköltség tárgyában a féltől bármit is igényelne.

A terv kivitelére segéd személyzetre leendő szükség, külföldön e segédszemélyzet a felügyelőkből áll; azért neveztetnek felügyelőknak, mert a munkát voltakép a rétmesterek hajtják végre, egy-egy culturmérnöknek 6—8 ily felügyelő állván rendelkezésére.

Nálunk e segédszemélyzet még nem létező, a földjavítási tervezet kivitelét ügyesebb geometra kezére kellend bizni, az ellenőrzést a culturmérnök gyakorolván, időről időre a helyszíniére teendő kimenetelével.

Hol több birtokos egyesül földjavítási mivelet keresztülvitelére, a culturmérnök szereplése ugyanaz marad, mint egyeseknél.

A culturmérnök díjmentes helyszínelése és tervkészítése nevezetes mérvben egyengeti utját a földjavításoknak, a birtokos ugyanis nem aggódván a felett, hogy esetleg hasztalan költesbe fog, egyszerűen folyamodik a ministerhez a culturmérnök kiküldetése iránt.

Megjelenvén a helyszínén a culturmérnök, számos esetben azt találja, hogy az érdeklött határban még több más hason művelet is végrehajtható lenne aránylag csekély költségszaporulattal, sok esetben figyelmeztetik a szomszéd határ birtokosa vagy birtokossága is hason irányú művelet foganatosítására, mely ismét számos esetben egybe is függ a másik határban eszközözendő munkálattal.

A művelet sikerrel végrehajtatván, a jó példa hat s a szomszédság tette buzdul, szemlét tartat, tervezet s a tervezetet végrehajtja.

Igy történt ez már eddig is, holott az intézmény csak alig két éves, még az e tekintetben rendkívül conservatív földműves osztály is tette ébredt nem egy esetben s canalisáltatni és ekként vízmentesíteni határozta el azon 50—60 holdnyi posványát, melynek eddigelé hasznát alig vette s melynek helyén ma már első rendű kaszálóval dícesekehethet.

A culturmérnök működése csakis 1877-ben vette kezdetét; e rövid működési időszak alatt következő földjavítási művelet terveztetett s hajtatott végre. Első volt az országban a szepesi gazdasági egyesület, melynek meghívására culturmérnökünk e megyében megjelent és Iglón, Lőcsén, Késmárkon, Nagy-Lomniczon és Batizfalván részben öntözéseket, részben alagsövezéseket rendezett be. A legtöbb érdekeltség azonban Béla városában mutatkozott, hol mintegy 300 kisebb birtokos összeállva, együttes erővel határozták el nedves dülőiket részben nyílt árokkal, részben alagsövezés útján lecsapolni.

A Szepességben ezen évben öntözésre berendezett terület mintegy 100 holdra tehető; alagsövezve lett mintegy 30 hold, 470 pedig nyílt árokkal lett lecsapolva, 300 hold javítására pedig tervezet készítettett.

Ugyanezen évben Móricz Pál birtokos ur kezdeményezésére a geszti és pánti határban fekvő mintegy 800 holdat tevő Kense rét nevű kákás mocsár 7000 méter hosszú csatorna segélyével lecsapoltatott.

Végül Kassán a gazdasági tanintézet birtokán több kisebb öntözés és lecsapolás lön berendezve.

1878 tavaszán a Szepességben a munkálatok még nagyobb erővel vették kezdetüket s már a múlt évben jelentkező

községeken kívül Rochus, Hunfalu, Nagy-Lomnicz, Nagy-Szalók és Felka vették igénybe a nevezett mérnök működését. Mivel azon egyetlen alagcsősajtó, mely eddigelé a Szepességben dolgozott, elégtelennek bizonyult, azért a ministerium Béla város kérvényére egy új sajtó beszerzését határozta el, mely részletfizetés mellett a nevezett város tulajdonába megy át: ugyancsak elégtelen volt az alagcsővező szerszámok száma, miért is a ministerium még 5 készlet beszerzését rendelte el, mi ily munkálatoknál az egész országban kikölsönöztetik.

Ugyanezen év őszén Keszthelyen a gazdasági tanintézet gyümölcskertje és a kísérleti tér egy része, összesen 10 cat. holdnyi terület rendszeresen alagcsőveztetett.

A magánbirtokosok közül ezen évben a következők vették igénybe ezen szakközeget. Gr. Széchényi Pál (Somogy megye), gr. Bombelles és herceg Windischgräcz Lajos (Zemplén), báró Mednyánszky és báró Wildtburg (Szepes), Móricz Pál (Bihar), Timáry Béla (Temes), a marczalvölgyi vízszabályozó társulat, báró Nyáry Jenő, Pulszky Ferencz és Szécsén városa (Nógrád), gróf Serényi László (Gömör), báró Üchtritz Zsigmond (Marczaltó), Kacs Kovics Sándor (Somogy) és Lábod községe ugyanott.

Ezen kívül a marczalvölgyi vízszabályozó társulat, melynek elnöke szintén helyszínelésre hívta fel a cultur-mérnököt, a lecsapolt területek egy részén eszközözlendő öntözés tárgyában. A fentebb említett birtokosok azon területe, mire nézve terv készítettett, 1000 holdnál többre tehető; miből 300 hold esik az öntözésre, a többi a lecsapolásra.

A culturmérnöki intézmény által czélt eredmények biztos elérhetése érdekében azonban szükségesnek tartanám, hogy ezen intézmény felállítása s rendszeresítése törvény által mondatnék ki.

Állíthatnék fel az ország öt kerületében, egy kerületnek számítván az erdélyi részeket, egy-egy culturmérnök, adatként segélyükre a mutatkozó szükséghez képest, 1—2 egyén, kik nem mint külföldön, felügyelőknek, hanem földjavítási végrehajtó mérnököknek neveztetnének.

A külföldi rétmesterek intézményének (kik akár mint rendes munkások, akár mint munkavezetők lennének hivatva a földjavítási munkálatoknál szerepelni), meghonosítását a törvény

szintén elrendelné, s ez intézmény költségeire a minister megfelelő dotatiót nyerne.

E rétmesterek hosszabb gyakorlat után kisebb műveletek tervezése s végrehajtására önmaguk is képesekké válnak, mint ezt a Hannoverből behívott rétmestereknél több ponton már tapasztalni alkalmunk volt. E körülmény igen alkalmas arra, hogy a földjavítási műveletek kisebb és szegényebb sorsú birtokosok közt is terjedjenek. Az ily rétmesterek napdíja 1 frt 50 kr.—2 frtig fogván terjedhetni.

Hogy a culturmérnöki kar mielőbb megfelelő egyéneket nyerhessen, a kir. műegyetemen az ezen szakra készülők ifjak kötelezendők lennének, akár a műegyetemen előadott gazdasági tárgyak hallgatására, akár valamely gazdasági tanintézet előleges elvégzésére.

A gazdasági tanintézetek gazdaságai minél tökéletesebb földjavítási műveletek színhelyeivé tétessenek (a költségalap szűk voltához mérve korlátolt mérvben ez már most is történik), hogy ekként a tanuló ifjuság a műveletek természete, szervezete s jótékonyágával megismerkedvén, — e műveletnek felkarolására künn az életben ők is, úgy saját körükben, mint szomszédaiknál buzgóan hathassanak.

Emlitém már — a sikerre való kilátás reménye nélkül ugyan, de — fel kell melegítnem e pontnál újra azt, hogy egy országos alapnak kellene szerveztetnie a földjavítási műveleteket tervező birtokosok javára, mely 4—5 száztólinal semmi esetre sem drágább amortisatio mellett nyújtott kölcsönöket szolgáltatna.

Szükséges volna továbbá, hogy egy oly vízjogi törvény lépne elvégre életbe, mely a vizek öntözésre való használati jogát is szabályozná s az e czélból eszközözendő csatornáknak az idegen birtokon való átvezetését megengedné.

Törvénynek kellene elrendelni végre a culturmérnöki intézménynek az ezután létesítendő tagosítások tervezése s végrehajtására való befolyását. Erdélyben nagyon fontos lenne ez intézmény idevágó működése — hol ugyanis csak kisebb részben létezik eddigelé tagosított birtok, s a tagosítás után sóvárog a birtokosság túlnyomó többsége.

A vizek szabályozása, a védművekre való felügyelet gyakorlása, külföldön szintén a culturmérnökök kötelességei közé tartozik, nálunk e felügyeletet a közm.- és közlekedési ministerium közegei gyakorolják, s e tekintetben másnemű intézkedésre szükség nincs. Más oly vizek felügyelete, esetleg szabályozása azonban, melyek sem nem hajózhatók, sem nem tuta-
 jozhatók, a culturmérnöki teendők sorába lehetne vonható oly czélből első sorban, hogy e vizek intézeti czélokra való alkalmassága világlatban tartassék.

Vázoltam a fentebbiekben a culturmérnöki intézmény mivoltát, előadtam, mi módon van az szervezve a külföldön s az ausztriai tartományokban, érintettem, mily alapokon léptette ez intézményt életbe a magyar kormány, hozzá kell még adnom, hogy a gyakorlat ezen egyetlen egy egyén által képviselt intézménnyel beérni nem fogja, s gondoskodnunk szükséges, hogy mindenekelőtt a kellő segédszemélyzet, vagyis az általam földjavítási végrehajtó mérnököknek nevezett egyének, megfelelő számban, alkalmaztassanak fokozatosan, s a mutatkozandó szükséghez képest arányosítva, a culturmérnök-kar szaporítása s általában az intézmény fejlesztése azon időre fogván halasztható lenni, a mikor ezt az élet követelményei folytán kormány és törvényhozás egyetértve czélszerűnek és szükségesnek tartandja.

Egyelőre mozogjunk a rendelkezésre álló csekély pénzerő korlátai közt, s tegyünk annyit, mennyit tenni lehet.

Oda kell mindenekelőtt irányozni törekvésünket, hogy a földjavítások iránti kellő érzék a gazdaközönségben felébredjen, s felébredvén, napról napra erősödjék.

E czélből egyik teendők az intézmény horderejét a közönséggel minden lehető út és módokon megismertetni, fel-fogatni.

E tekintetben jó szolgálatot teendnek idevágó felolvasások, nyomtatványok s ezek terjesztése. E czél előmozdítására kíván szolgálni jelen felolvasásom is.

A vidéki gazdasági egyesületek egyik kitünőbb feladatuknak tekinthetik hasonlóan ez irányban hatni s meggyűjük birtokosait a birtokaikon eszközölhető földjavítási műveletek foganatosítására serkenteni.

És mi legfontosabb, törekednünk kell azon, hogy minden megyében mielőbb egy két földjavítási, öntözési és vízmentesítési sikeres munkálat legyen felmutatható, kétségtelen lévén az, hogy bár a betűnek s a szép szónak tagadhatlanul nagy a hatalma, az élő példa még is legalkalmasabb arra, hogy másokat követésre buzdítson, azt a tapasztalatból igen jól tudjuk.

Hogy már eddigelé nagyobb hódításokat nem tett a földjavítások gyakorlati tana, annak egyik legfőbb oka azon körülményben keresendő, hogy számos esetben értetlen kezek vezették és létesítették e műveleteket. Elhibázott volt egyes helyeken az alap, melyre építettett, például az öntözés, s ép azért nem is sikerült az. Más esetben a vízmentesítés vagy kiszáritási művelet nem kapcsoltatván egybe egyuttal az öntözéssel a földjavítási cél teljesen tévesztve lön. Ez egy megbocsáthatlan és kárhozatos hiba és mulasztás volt mindig és lesz jövőre is, bármely száritási műveletnél, mint ennek súlyos következményeit gyakran látjuk. Az öntözés mellőzésével kiszáritott terület ugyanis vagy oly tözeges és porozus lett, hogy minden kiégett belőle, mi bele vettetett, vagy oly szikes, hogy ez által szintén használhatlanná vált.

Sok esetben hallottunk már panaszt az egyoldalú kiszáritás ellen, felemlegetvén a reményeikben csalódott birtokosok, hogy míg nem szabályoztatott vagy le nem csapoltatott ez vagy amaz ártér- vagy posvány, gazdag legelője volt a jószágnak a vízmentén a nádasokban, jól élt a barom, nádhegyen volt hal, csik, vad és nád, a szigeteken dúsgazdag termés gabna és szénában s mind ebből, ha nem csordult is a birtokos erszényébe a manna, de legalább is mindenestre cseppent s ma a nagy költekezések után a föld számos esetben nem ér annyit, mint a mennyit a szabályozási és száritási műveletek kiadásaira utánna fizetni kellett, s a várt haladás helyett a határozott hátra esés s a gazdagodás helyett a szegényedés köszöntött be az érdekeltek házaiban.

Tanulhattunk eleget a mult hibáin, akarom reményleni, hogy jövőre ilyes ballépések történni nem fognak s hogy ne történjenek, ezt a culturméRNöki intézmény fejlődésétől várjuk és követeljük.

Több jeles munkásai, szakértői léteznek a földjavítási ügynek már ez országban, de kiket életgondjaik vagy más térre vezettek s állandóul lekötöttek, vagy ha rendelkezésre állanának is, a földmívelési kormány nem volna képes őket oly díjazással ellátni, mely szolgálatuk felajánlására készíthetné őket.

Kivánjuk, hogy ezeket az erőket a földjavítás ügyének a földmívelési kormány megnyerhesse s nekik a működésre széles tért nyithasson és általában, hogy ezen kormány anyagilag úgy, mint szellemileg oly helyzetbe jöjjön, hogy hivatásának csak némileg is megfelelhessen!

Legyen szabad itt ismételnem azon hitvallásomat, melynek fentebb már kifejezést adtam, hogy Magyarország úgy geographiai fekvése, mint egyéb viszonyok által is túlnyomólag a földmívelésre lévén utalva, ez azon alap, melyen az államgépezet nyugszik, ez viseli terhei legnagyobb részét, szóval államfentartó fontossággal bír, s hogy ép ennél fogva virágzó földmívelés nélkül nem boldogulhatunk!

Ennek igazolására utalok azon rossz termő évekre, melyekben a földmívelés vagy igen keveset, vagy helyenként semmit sem jövedelmezett, — nem pangott-e ennek következtében az ipar és kereskedelem? avagy nem érezte-e meg a rossz évek hatását még maga a könyvkereskedelem és így a tudomány is? Mig ellenkezőleg kedvező termő év és megfelelő export után nem látunk-e azonnal pezsgő életet az anyagi, úgy mint a szellemi forgalom körében? és nem következik-e önkényt mindezekből, hogy minden gondolkozó főnek egyet kell érteni azon törekvésben, hogy a jólét, sőt a megélhetés e forrását, a földmívelést minden kitelhető erővel fejlesztenünk kell, hogy egyuttal s ez által az ipar és kereskedelem fejlődésének is utat nyissunk.

Oda kell törekednünk, hogy a mezőgazda házában a deficit végleges tanyát ne üthessen, nehogy az országos deficit is permanens maradjon.

Előre kell segítenünk a földmívelés ügyét és e czélra minden hazafias erőnek egyesülnie kell, egyrészt az ügy emelésére irányzott intézkedések lehetővé tétele, és közvetve az

ügy fejlődését gátló akadályok elhárítására, kormányi, úgy mint törvényhozási úton.

Sokszor hallottuk hangoztatni már, hogy a jó politika idézi elő a jó pénzügyi helyzetet; én részemről hazámnak oly földművelési politikai aerát óhajtanék inauguráltatni, mely jó pénzügyi állapotokat teremt a gazdának és ez által közvetve az országnak, mert a mely kormány a földművelést az országban virágzóvá tette, ugyanaz egyuttal az ipar és kereskedelem elmaradhatlan fejlődésének és biztos utat nyitott.

Azon államférfi fog ez ország gondviselése lenni, ki az e tekintetben uralgó közöny kérgét meg fogja törni, adjon Isten, mielőbb — mig nem késő — egy oly férfit a földművelés ügyének, ki ennek megfoghatlanul háttérbe, hogy ne mondjam a sutba szoritott zászlóját erőteljes kézzel emelje magasra és értesse meg a kormánynyal és törvényhozással, nagyjával és kicsinyjével ez országnak azt, hogy e zászlón e szavak állanak felírva: »sub hoc signo vinces!«

KENESSEY KÁLMÁN.

VIZÜGYEINK, KÜLÖNÖSEN A TISZASZABÁLYOZÁS

ÉS ÁRMENTESÍTÉS FEJLŐDÉSÉRŐL.

MÁSODIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

II.

Első cikkünkben terjedelmesen ismertettük mindazon fontosabb vízi munkálatainkat, a melyek 1876. évig létesítették. Kimagasodnak ezek közül a tiszai átmetszések és az ármentesítések munkálatai, továbbá a budapesti dunaszabályozás s a Ferencz-csatorna építése, végre kiváló fontosságúaknak jeleztük a magán vízi-ügyeket, s alig csalódhattunk, midőn ezeknek e fontosságot tulajdonítottuk, mert nagyítás nélkül állitható, hogy csaknem folytonosan egy-két száz ilyen ügynek tárgyalása foglalkoztatja hatóságainkat s ez ügyeknél nem ritkán több érték s nagyobb érdek van szóban, mint némely kisebb társulati ármentesítésnél. A budapesti dunaszabályozással s a Ferencz-csatornával ezen cikkünkben már fölösleges foglalkoznunk, mindkettőnek szüksége el van ismerve, s hogy céljaiknak megfelelnek-e? a dunaszabályozást illetőleg még mindig folyik a nagy műszaki harcz, mely különben nem nélkülözi a humort sem, részt vesznek abban a hivatott bel- és külföldi szakértők s mellettük vagy ellenük a hivatlanok serege is. E küzdelem végét, vagy legalább is egynehány év elmúltát be kell várunk, addig a szabályozás teljesen kifejlesztve, jó vagy rossz hatását megmutathatja, s az idő fogja a legalaposabb bírálatot megadni. A kormány azonban igen helyesen, ezen időt nem várja be, s mint az árlejtési hirdetésekben látható, a szabályo-

zást a legjobb sikerre kívánja vezetni s a folytatólagos promontori Dunaágban nagymérvű kiegészítési munkálatokat szándékozik létesíteni. A Ferencz-csatornáról senki sem kételkedik, hogy céljának megfelel. Üzleti s forgalmi tekintetből azonban tagadhatlan, hogy a csatornához sok szó fér. Ezek a jelen cikk keretébe nem tartozhatván, később lesz talán alkalmunk a szükségéseket elmondani.

Térjünk tehát a tiszaszabályozás s az ármentesítés nagy fontosságú kérdésére. A tiszaszabályozásnak nemzetgazdasági szempontból is világhírre érdemes nagy munkája, mint első cikkünkben előadtuk, két részből áll, nevezetesen a Tiszának hat millió forint költséggel, 479-734 kilométer, tehát több mint 60 mértföld hosszában, 108 átmetszés vagy átvágás által történt megrövidítéséből, továbbá a társulati uton — az említett költségek ötszörösével — létesített, körülbelől 160 mértföld hosszú védtöltésekből.

Az átvágásokat — melyek a folyó medrének kiegyenesítése által az árvizek gyorsabb lefolyását elősegítik, főképp pedig a hajózási ut alkalmassá tételére szolgálnak — mint említettük — az államkincstár államköltségen létesítette. Ezek állapotáról a közmunka- és közlekedési ministerium, az idén berekesztett országgyűléshez egy előterjesztést nyújtott be, melyet jelen fejtegetésünknel nem nélkülözhetünk, mert az — hivatalos lévén — nemcsak ez okból becses, de a kérdést valóban alapos és szigorú birálat alá is veszi. Ezen előterjesztés a Tisza egyes szakaszainak megrövidítéséről s azon esés növekedéséről, a mely az átvágások által el fog éretni, a következő táblázatot közli:

Az egyes szakaszok végpontjai	Az egyes végpontok közt					Esés kilométerenként			
	távolság		rövidítés		Esés méter.	a pályáján	az átvágások által kiegyenesített pályán	növekedés	
	a folyó eredeti pályán kilom.	az átvágások által kiegyenesített pályán kilom.	kilométerekben	arány száma				értéke	arány sz.
T.-Újliaktól V.-Naményig	87.234	54.523	32.704	0.375	12.090	0.1387	0.2217	0.0830	0.598
V.-Naménytől Csapig	79.348	49.579	29.873	0.377	3.376	0.0426	0.0682	0.0257	0.605
Csaptól Tokajig	170.646	84.467	86.179	0.505	8.388	0.0520	0.1052	0.0532	1.033
Tokajtól Szolnokig	380.798	200.512	180.286	0.473	10.797	0.0284	0.0538	0.0254	0.894
Szolnoktól Szegedig	240.078	160.576	79.502	0.331	4.868	0.0203	0.0303	0.0100	0.492
Szegedtől a Dunáig	253.606	181.955	71.651	0.282	4.631	0.0182	0.0255	0.0073	0.401
Összesen . . .	1211.700	731.608	480.192*)	0.396	44.645	0.0368	0.0610	0.0242	0.658

*) A mi adataink szerint ezen rövidítés 479.734 kilométer. A két adat közt tehát 0.468 kilométer lényegtelen esékelykülönbség van.

A táblázat tanúsága szerint, ha az átmetszések annyira kiképződnek, hogy a kanyarok mederüregét a vízlevezetés szempontjából teljesen pótolhatják, a viszonyos esések Csaptól lefelé — mint ez minden rendezett folyónál tapasztalható — fokozatosan fognak fogyni. Naménytől Csapig kisebb ugyan s az átvágások kiképződése után is kisebb lesz a viszonyos esés, mint a közvetlen alatta következő csap-tokaji szakaszon, de ennek oka azon nagy kanyarban keresendő, a melyet a Tisza főiránya a Namény és Tokaj közt fekvő magaslatok miatt, Naménytől északra fordulva, Csapig, Csaptól délnyugatra fordulva, Tokajig képez. A viszonyos esésben észlelhető ezen visszásságot, a magaslatoknak Naménytől Tokajig egyenes vonalban való átvágása által meg lehetne ugyan szüntetni, de oly pénzáldozattal, a melyet az elérhető eredmények nem indokolhatnának.

A fentebbi táblázat számadatainál feltűnik, hogy a tervezett átvágások által a Tisza folyása lefelé fogyó arányban rövidítették meg s ennek következtében a felsőbb szakaszokról fokozott sebességgel lerohanó árvizek a kisebb arányban rövidített alsóbb szakaszon, az átmetszések teljes kiképződése után is magasabb vízszin mellett fognak lefolyni, mint ez a szabályozás előtt történt, s így helyesebbnek látszik a velencei volt építészeti igazgató Palleocapa Péter által a tervezet első megbirálása alkalmával tett azon javaslat, hogy a felső Tiszán átmetszések nem készítendők.

A folyó viszonyainak megítélésénél azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a felső szakaszokról az árvizek azon esetben is sebesebben és nagyobb rohammal folynának le, ha ezen felső szakaszok mentén csupán védtöltések építettek volna. Ugyanis azon esetben a két parti védtöltéseket — a mint ezt Palleocapa javasolta — egymástól oly távol kellett volna egyenes irányban vezetni, hogy a folyó kanyarai rendezetlen állapotukban azok közt megférjenek és ha idővel élesebbé válnának is, a védtöltések fennállását ne veszélyeztessék. A védtöltések ily vonalzása esetére, az árvizek a folyam kis vizét vezető kanyarulatoktól független irányt nyernek és ugy ezen okból, valamint azon körülmény folytán, hogy szétterülésük a töltések által megakadályoztatik, sokkal sebesebben folynak le, mint a

szabályozás előtt. Ha a felső szakaszokon átmetszések nem készítették volna is, bekövetkezett volna a Tiszánál azon a világ többi szabályozott folyóinál tapasztalt jelenség, hogy a felső szakaszon a legmagasabb vizek színe alább, az alsó szakaszon pedig magasabban jár azon állásnál, melyet a szabályozás előtt elfoglalt.

Nem akarjuk azonban állítani, hogy a tiszai átvágások tervezete egészen helyes volt; több tekintélyes mérnök véleménye szerint alig igazolható például, hogy a 186 mértföldnyi Tisza több mint 60 mértfölddel megrövidítették. Ez a beteges Tisza folyónak talán oly túlhajtott, mondjuk gyökeres orvoslása, mely a míg egyrészt csakugyan segít a bajon, addig új bajoknak is kuforrása lehet. Annyi is bizonyos azonban, hogy maga az ekkép összeállított átmetszési tervezet sem hajtatott végre megfelelőleg. Ezt a kormány előterjesztése nyíltan elismeri s végleges ítéletet sem mondhat a munkák fölött, noha azok már ezelőtt 30 évvel fogantba vétettek.

Ugyanis tény, hogy az átmetszések kiásása az engedélyezett pénzösszeg csekélysége miatt nem haladhatott oly mérvben előre, hogy lépést tartson a társulatok által épített védtöltések emelésével, továbbá takarékosági szempontok sem engedték érvényre emelkedni a műszaki közegek azon nézetét, hogy tekintettel a folyó alsó szakaszán levő csekélyebb esésre, a kötöttebb talajra, a hosszabb vonalú átvágásokra és ezen körülményeknél fogva az átvágásoknak sokkal nehezebb képződésére, ezek a folyó alsó szakaszain nagyobb szélesség és mélységgel ásassanak ki, mint a minő méretekkel a felső szakasz átmetszései kiásattak. Költségkimélelsből az egész Tisza folyó valamennyi átmetszése, az esésre, talajminőségre és az átvágás abszolút hosszára való tekintet nélkül, utóbbinak a kanyar hosszához való viszonya szerint (4—6 öl) 7·59^m—11·38^m fenék-szélességgel és legfeljebb a kis vízszinig terjedő mélységgel ásattak ki. A további lemélyítés csak később rendeltetett el.

Az átmetszések jelenlegi állapota azt bizonyítja, hogy a megállapított méretek csak a felső szakaszokon kielégítők, ott az átvágások nagy része már is teljesen kiképződött, vagy szépen képződik s csak csekély rész az, a mely mesterséges utánsegítést igényel; ellenben az alsó szakaszokon megfordítva,

igen csekély a kiképződött átvágások száma; sok átvágás nemcsak nem képződik, hanem a miatt, hogy az oldalokról beszakadó földtömeget kivált alacsony vízállásnál a keskeny átmetszésben lassan-lassan folyó víztömeg nem képes magával ragadni, folytonosan romlik.

Az átvágások állapota és az általuk elért eredmény a következő:

1. A tiszaujlak-naményi folyó szakaszban teljesen kiképződött 8 átvágás 4·245 km. összes hosszzsal, vagyis az ezen szakaszban tervezett összes átvágások 40·4⁰/o-a; kiképződésben van 2 átvágás 2·357 km. összes hosszzsal, vagyis az ezen szakaszban tervezett összes átvágások 22·55⁰/o-a; utánsegítést igényel 4 átvágás 3·897 km. összes hosszzsal, vagyis az ezen szakaszban tervezett átmetszések 37·1⁰/o-a. A teljesen kiképződött átvágások által már valóban elért hajózási utrövidítés 22·323 km., mi a folyó szakasz eredeti hosszának $\frac{22.323}{87.224} = 0.256$ részét, s az összes átvágások által elérendő rövidítésnek $\frac{256}{375} = 0.68$ részét teszi.

2. A namény-csapi folyószakaszban teljesen kiképződött 8 átvágás 4·119 km. összes hosszzsal, vagyis az ezen szakaszban tervezett összes átvágások 55·7⁰/o-a; kiképződésben van 1 átvágás 0·694 hosszzsal, vagyis az e szakaszbeli átvágások 9·3⁰/o-a; utánsegítést igényel 3 átmetszés 2·575 km. hosszzsal, vagyis az ezen szakaszban tervezett átmetszések 35⁰/o-a. A teljesen kiképződött átvágások által már valóban elért pályarövidítés 24·307 kilométer, mi a folyószakasz eredeti hosszának $\frac{24.307}{79.348} = 0.306$ részét s az összes átvágások által elérendő rövidítésnek $\frac{306}{377} = 0.81$ részét teszi.

3. A csap-tokaji szakaszban kiképződött 24 átvágás 15·394 kilométer összes hosszzsal, vagyis a tervezett átvágások 65·4⁰/o-a; képződésben van 7 átvágás 6·803 km. hosszzsal, az átvágások 29⁰/o-a; utánsegítést igényel 2 átvágás 1·324 km. hosszzsal, vagyis az átvágások 5·6⁰/o-a. A kiképződött átvágások által ezen szakaszban már valóban elért pályarövidítés 63·133 klm., mi a folyószakasz eredeti hosszának $\frac{63.133}{170.646} = 0.370$ részét és az összes átvágások által elérendő rövidítésnek $\frac{370}{506} = 0.73$ részét képezi.

4. A tokaj-szolnoki szakaszban teljesen kiképződött 11 átvágás 11·612 km. összes hosszzsal, vagyis az ezen szakaszban

tervezett összes átvágások 26·9⁰/₀-a; képződésben van 7 átvágás 16·236 km. hosszal, vagyis az átvágások 37·6⁰/₀-a; utánsegítést igényel 9 átvágás 15·371 km. hosszal, vagyis az átvágások 35·5⁰/₀-a. A teljesen kiképződött átvágások által már elért pályarövidítés 58·103 kilométer, mi a folyószakasz eredeti hosszának $\frac{58.103}{380.798} = 0.152$ részét s az összes átvágások által elérendő rövidítésnek $\frac{152}{478} = 0.32$ részét teszi.

5. A szolnok-szegedi szakaszban teljesen kiképződött 2 átvágás 2·134 km. összes hosszal, vagyis az ezen szakaszban tervezett átvágások 12⁰/₀-a; képződésben van 3 átvágás 3·284 km. hosszal = 18·6⁰/₀; utánsegítést igényel 6 átvágás 12·284 km, hosszal = 69·4⁰/₀. A teljesen kiképződött átvágások által már valóban elért pályarövidítés 29·045 km., mely a folyó szakasz eredeti hosszának $\frac{29.045}{240.078} = 0.121$ részét s az összes átvágások által elérendő rövidítésnek $\frac{121}{331} = 0.36$ részét teszi.

6. A Szeged és Duna közti szakaszban teljesen kiképződött 1 átvágás 1·754 km. összes hosszal, vagyis az ezen szakaszban tervezett összes átvágások 6·2⁰/₀-a; kiképződésben van 6 átvágás 4·715 km. hosszal = 16·6⁰/₀; utánsegítést igényel 6 átvágás 21·929 km. hosszban = 77·2⁰/₀. A teljesen kiképződött átvágások által már valóban elért pályarövidítés 4·263 kilométer, mely a folyószakasz eredeti hosszának $\frac{4.263}{253.606} = 0.016$ részét és az összes átvágások által elérendő rövidítésnek $\frac{16}{282} = 0.06$ részét teszi.

Az egyes szakaszokban már elért pályarövidítés aránya az összes átmetszések kiképződése után elérendő rövidítéshez képest a következő ⁰/₀-ot mutatja :

1. A tiszaujlak-naményi szakaszban 68⁰/₀
2. A namény-esapi 81⁰/₀
3. A csap-tokaji 73⁰/₀
4. A tokaj-szolnoki 32⁰/₀
5. A szolnok-szegedi 36⁰/₀
6. A szeged-dunai 6⁰/₀

Ezen összeállításból látjuk, mennyivel több átmetszés képződött már ki s mennyivel előbbre haladott állapotban van jelenleg a meder szabályozása a Tokajon felül, mint a Tokaj alatt levő szakaszokon. Különösen hátramaradt a mederszabályozás a legalsó szakaszban, a hol a tervezett mederszabályo-

zásnak csak 6⁰/₀-a éretett el. Az alsó vidéken újabban tapasztalt rendkívüli árvízszin emelkedésnek főoka a mederszabályozás hátramaradt állapotában keresendő s ha az alsó vidéken megkezdett mederszabályozási munkák kiképződésükben utolérik a felsőbb szakaszban levőket, a vizek fokozottabb gyorsaságú lerohanásától származott vízszinemelkedés legnagyobb része meg fog szünni s csak azon csekélyebb része marad meg, a mely természetes következménye minden folyó kiegyenesítésének és töltések közé vételének.

De hogy ezen cél elérése biztosabb legyen, okvetlenül szükséges mindazon átvágásokat, a melyek maguktól nem képződnek, oly karba hozni, hogy a helyi körülmények közt várható gyorsabb fejlődésük biztosítva legyen. Arra nézve, hogy mit kelljen e végett tenni, az eddigi tapasztalás kétségtelen útmutatást szolgáltat. Az átvágásokat rendszeren az iszap lerakódás, de még inkább az oldalakról nagy tömegben leomlott s ott megfeneklett föld rontotta meg. Mind a két bajnak oka az átvágás szélességének és mélységének elégtelensége s az átmetszésben folyó víznek innen származó csekély sebessége. Ha az átvágás szélessége s általában belülege csekély, alacsonyabb vízállásnál nem jöhet benne létre oly nagy sebesség, mint a felette eső természetes folyómederben, minek következtében a víz az odáig vitt iszapot az átvágásban elejti. Ennél még nagyobb bajt okoz azon körülmény, hogy az átvágások oldaláról az árvizek által alámosott földtömegek nagy része csak az árvizek elvonulása után omlik be s gyakran elzárja az egész keskeny átvágást, úgy hogy a víz alacsony állása mellett azon többé keresztül nem folyhat, vagy ha a beomló föld az átvágásnak csak egy részét zárja is el, a keskeny nyíláson folydogáló alacsony állású víz nem képes a beomlott földet feloldani s magával ragadni: egy magasabb vízállás következtéig pedig az már annyira összeülepszik, hogy az erősebb vízfolyás sem képes többé elsodorni. Az ily teljes vagy részleges eldugulásnak természetes következménye azután különösen az eldugulásou felüleső résznek eliszapoltatása.

Az egyes átvágások keresztmetszvényeire nézve tett számítások azt mutatják, hogy Tokajtól a Dunáig levő átmetszvéseket a legkisebb vízszin alatt 2·3 méterre kell lemélyíteni s a

kanyarhozi viszonyukhoz képest 20—25 méterre kiszélesíteni, hogy bennük a legalacsonyabb vizállásnál is valamivel nagyobb folyási sebesség jöjjön létre, mint a felettük eső természetes mederszakaszban és hogy így az iszapolás lehetetlen legyen. Ily szélesség mellett attól sem lehet tartani, hogy egyszerre annyi föld omolják be, a mennyi a szelvény nagy részét elzárni s a fentebb vázolt rosz következményeket előidézni képes lenne.

Ezen részletesen előadott indok alapján a kormány előterjesztése a fentebb jelzett s utánsegítést igénylő átmetszéseknek, nevezetesen Tokaj és a Duna közt az 51, 52, 53, 69, 70, 72^u, 75, 77^t, 77^u, 80^t, 84, 85^t, 85^u, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 96 és 100. számú átvágásoknak kerek számban három millió forint költséggel előirányzott helyreállítását javasolja, a Tokajon felül eső utánsegítést váró átmetszések javítása csak csekélyebb pótmunkákat igényelvén.

A felsorolt átvágások sikeresítését az előterjesztés méltán sorolja az állam legsürgősebb teendői közé, mert csak ezen átvágások teljes kiképződése után fogják az ármentesítő társulatok is biztosan érezhetni eddigi erőfeszítéseik gyümölcseit, csak a folyó pálya tervszerű kiegyenesítése, illetőleg megrövidítése után fognak a vizek rendszeres és az alsó vidéken is, gyorsabb lefolyást nyerni, s az árvédelmi építmények teljes befejezése, teljes sikere s olcsóbb fentartása is csak akkor következik be. És a jó sikerre szükséges az is, hogy a Szolnok és Duna közti átvágások javítása gyorsan történjék. Az egyes átmetszésekre elforgácsolva adományozott csekély összegek már gyakran maradandó eredmény nélkül lettek felhasználva. Az átvágásoknál végzett munkák különösen oly lassú vízfolyás mellett, mint a Tiszában van, csak azon esetben vezetnek biztos eredményre, ha az átvágás nem évek hosszú során át, hanem a lehető rövid idő alatt kiásatik a kellő méretekkel és ha egy csoportban minél több átvágás létesíttetik egy időben. Ily eljárás fokozza egy hosszabb szakaszon a vízfolyási sebességet s annak megadja az átvágás kiképzésére szükséges eleveenséget. Ellenben, ha egyelőre az átvágásnak csak például fele bővítették ki, a legközelebbi tavaszi árvíz az átvágásban kellő sebességgel végig nem folyhatván, a kiszélesített részt ismét beiszapolja.

Igen szükséges tehát, hogy a törvényhozás az állam és az

ármentesítő társulatok nagy érdekei miatt az átvágások ügyét kellő figyelemre méltassa s a kormánynak azon pénzösszeget rendelkezésére bocsássa, melylyel a hiányos átvágási munkálatok legfeljebb 3 év alatt helyreállíthatók legyenek. A törvényhozás különben már 1878. évre átmetszési czélokra 700,000 frtot megszavazott, s bizton várható, hogy a további szükségletet is a kellő időre megszavazza s bölcs intézkedése, a kormánynak mindig tanusított erélyével párosulva, a tiszai hajózási utat állandólag fogja emelni és hozzájáruland a mentesített 200 □ mértföldnyi legjobb talajú tiszavölgy állandó ármentesítéséhez.

A tiszaszabályozásnak második része a talán nem oly merész, de még az ecsetelt nagyszabású átmetszési munkáknál is nagyszerűbb töltésmunkálat, mely ha más országban létesítetik, bizonyára mint világra szóló szerepelne. Elég ha az általunk összeállított kimutatásra utalunk. A tiszai árterületekhez véve a többi társulatok árterületeit is, nem kevesebb mint 4.792,643 holdról, azaz 359 □ mértföldnyi területről van szó, mely az ármentesítésre szolgáló 2.068,643 kilométer, azaz 275 mértföld hosszban felépített töltések létezése előtt csaknem folytonosan beláthatlan vizekkel borítottatott, s egy része csakis az év egy kis szakában legfeljebb legeltetésre volt felhasználható. S ime most, ha nem is véglegesen, de mégis legnagyobb részt ezen terület, mely egy kis országgal fölér, 35 millió forint költséggel az állandó gazdaságnak meghódítottatott, s a kiadott 35 millió már is dúsan kamatozik. Ha számításba vesszük, — a mint első cikkünkben az ármentesítő társulatok történeténél előadtuk — hogy a mentesített területek egy része a hiányosabb védművek miatt néha még most is szenved az árvizektől, és ha számításba vesszük, hogy a torontáli s más nagy terjedelmű területek holdankint 15—20 forint, sőt több haszonbért hoznak, akkor talán nem nagyitunk, ha azt állítjuk, hogy az ármentesített területek minden holdja évenként átlag 5 forint tiszta jövedelmet, az egész terület tehát kerek számban 24 milliót hajt. A 35 millió, midőn 24 milliót jövedelmez, igen jól kamatozik. Ezen eredmény kétségtelenül felemelő hatású.

A dolognak azonban elszomorító oldala is van. Első cikkünkben közöltünk egy táblázatot, mely a többek közt azt is előtűnteti, hogy egy hold ármentesítésére 1876. évig mennyi

adatott ki. Ha ezen összeget azon évek számával elosztjuk, a mennyi alatt a kiadás történt, a következő kimutatást nyerjük :

Tétel	Az ármentesítő-társulat neve	Megalakult	Az ármentesítési kiadások kezdettől 1876. év végeig holdanként		Évenkénti kiadás egy holdra	
			frt	kr.	frt	kr.
1	A csalóközi társulatok.					
2	A sárközi dunavédgát társulat	1872	—	53	—	13
3	A paks-gerjéni védgát társulat	1837				
4	A szegszárd-báttai védgát társ.	1869	9	56	1	36
5	A marczal-szabály. társulat . .	1861	12	71	—	85
6	A rába-szabály. társulat . . .	1873	—	26	—	09
7	A Nádorcsatorna társulat . . .	1827	29	—	—	59
8	A Vág-jobbparti árment. társ.					
9	A Vág-balparti első ármentes. társulat.	1875				
10	A temes-bégavölgyi vizsz. társ.	1871	8	39	1	68
11	A beregi társulat	1847	5	54	—	19
12	A bodrogközi társulat	1846	15	80	—	53
13	A felső-szabolcsi társulat . . .	1846	23	82	—	79
14	Az alsó-szabolcsi társulat . . .	1846	5	98	—	20
15	Az örvény-abádi társulat	1859	35	56	2	09
16	A szalók-tiszabeői társulat. . .	1846	49	26	1	64
17	A fegyvernek - szakállasi társ.	1863	37	13	2	85
18	A török-szt.-miklósi társulat . .	1851	27	93	1	12
19	A heves-szolnok jászv. társulat	1852	10	97	—	46
20	A szolnok-csongrád jobbp. társ.					
	a) Ó-Kécske-Szikra öbölzet . . .	1863	21	42	1	65
	b) Szikra-alpári öbölzet társ.	1863	24	41	1	88
21	A szolnok-csongrád balp. társ. ehhez Czibak-Sáp	1863	19	20	1	48
		1871	31	06	6	21
22	A csongrád-felgyői társulat . . .	1855	22	54	1	07
23	A bökény-mindszenti társulat. . .	1856	53	49	2	67
24	A csány-percsorai társulat . . .		56	81		
25	A percsora-szegedi társulat . . .	1856	25	68	1	28
26	A Mindszent-apátfalvi társulat	1846	36	17	1	21
27	A Gyála-nagyréti társulat	1856				
28	A horgos-mártonosi társulat . . .	1863	12	39	—	95
29	A szanádi magánegylet	1866	59	48	5	95
30	Az ada felsőréti magánegylet		39	71		
31	Az első bácsi társulat	1846	59	09	1	97
32	A földvár-alsóréti társulat . . .	1868	109	82	13	73
33	A 2-ik építészeti egylet	1858	6	77	—	37
34	A 3-ik építészeti egylet	1859	3	18	—	19
35	A nagybecskereki társulat.	1858	11	04	—	61
36	A titeli ármentesítő társulat . . .	1868	—	—	—	—
37	A Szamos szabályoz. társulat	—	—	—	—	—

Tétel	Az ármentesítő-társulat neve	Megalakult	Az ármentesítési kiadások kezdettől 1876. év végeig holdanként		Évenkénti kiadás egy holdra	
			frt	kr.	frt	kr.
38	A felső bodrogi társ. Ondova-Tapoly szab.	1846	10	80	—	36
39	A gerje-perje szab. társ. . . .	1875				
40	Az aradmegyei körösi társulat	1864	6	79	—	57
41	Az alsó fehérkőrösi társulat .	1854	5	19	—	24
42	A nagyszalontai körösi társulat	1854	4	36	—	20
43	A hosszúfoki körös társulat .	1852	10	97	—	46
44	A berettyó szab. társulat . .	1852	3	12	—	13
45	Az endrőd-túri körösi társulat	1869	4	29	—	61
46	A halásztelki körösi társulat .	1855	2	52	—	08
47	A kákafoki körösi társulat . .	1844				
48	A pél-gyula-csabai élővizvezető csatorna társulat	1864				
49	Az apatin-szontai védgát társ.	1862	53	50	3	81
50	A balaton szabályozási társulat	1847	5	84	—	20
51	A sióberki társulat	1847	84	80	2	92
52	A korecina-szab. társulat . .	1875	5	43	5	43
53	A Kapos- vagy Zichyecsát. társ.	1820	13	87	—	25
54	A Felmaros szab. társulat . .	1867				
55	A Szévíz szabály. társulat . .	1842	16	09	—	47
56	A Kőgyár berket szab. társ.	1836				
57	A Foglár vizet szabály. társ.	1853	29	44	1	28
58	A Zala-szabályozási társulat .	1876				
59	A Czinca-szabályozási társulat	1871	6	81	1	36

Ezen táblázat előtűnteti, hogy a kiadott költségekből egy évre mennyi esik, s hogy aránylag mily kis évi járulékok idéztek elő az ármentesítésből keletkezett nagy hasznot. E kimutatásban a krajezáros járulékok mellett előfordulnak ugyan nagyobb összegek is, például a földvár-alsóréti társulatnál az egy évi kiadás 13 frt 73 kr. holdanként; de ha tekintetbe vesszük, hogy e társulat árterülete holdankint 20 frt haszonbért hajt és hogy általában a kimutatott évi kiadás minden következő évvel kedvezőbb s kisebb számot fog mutatni, a 13 frt 73 krt nem tekinthetjük nagyknak. A kimutatás azon sok társulatra nézve, melyek az építési költségeket több év alatt részletekben visszatérítendő kölcsönpénzzel fedezték, megközelítőleg mutatja a holdankint tett évi kiadásokat. Ugy ezen, mint a másik kimutatásunk azt

mutatja, hogy az érdekeltek semmi esetre sem fordítottak annyi költséget létkérdésük megoldására, a mennyit könnyen el ne birhattak volna, sőt habozás nélkül ki lehet mondani, hogy az elért haszonhoz képest, különösen hasonlítva a külföldi ilyenmű munkák költségeihez — például Németországban egy hold ármentesítése 100—150 frtba kerül, — határozottan csekély azon összeg, melyet az ármentesítésre kiadtak. És mégis mit látunk? Alig van társulat, mely jól felfogott érdekében, töltéseit a változott viszonyoknak és szükségnek megfelelőleg gondozta és tovább fejlesztette volna. Az ármentesítő társulatok története azon benyomást teszi ránk, hogy az érdekeltek Széchenyi s az abszolút kormány erőteljes hatása alatt s a nyerendő haszon reményében és végre — engedjük meg — felmelegedve ezen nemzeti ügy eszméjétől, megalakították ugyan a társulatokat, de a tőlük kívül eső ezen okok egy része megszűnván, s megfoghatatlanul nem merítve tovább buzdítást a tényleg elért haszonból, ismét a százados magyar fatalismusként adták magukat s nem tesznek semmit, vagy a mit tesznek is, azon nem látszik meg a komolyság, melyet úgy az ügy nagysága, mint főképp a társulatok messzeható nagy érdeke megkívánna. Nem tagadjuk, hogy van kivétel, ott van például a szalók-tiszabeői társulat, erélyes vezetés mellett valóban oly mérvű eszközöket használ célja elérésére, mely csak tiszteletet szerez számára. De hogy általában mennyire képtelenek a társulatok saját ügyöket önerejük-ből előmozdítani és kormányozni, mennyire nem szeretnek s nem tudnak a jövő jóért valamit áldozni és dolgozni, azt legjobban bizonyítja az, hogy ha a legkisebb kiadás szüksége merül fel, segélyért kopogtatnak, önkormányzasi képességüket pedig azon sok kormánybiztos tanúsítja, kiket kérelmükre ki kellett s még ki kell nevezni. Különösen elszomorítólag tapasztaljuk a fentebbieket az újabb társulatoknál. Elmondható, hogy egy újabb társulat sincs, a melynek ne volna kormánybiztosa, vagy a mely már ne kért volna kormánybiztost.

És itt ismét eszünkbe jut Széchenyi, nemzetének kitünő ismerője s a lángész, kinek javaslatai a szabályozás tárgyában annyi évek után még most sem avultak el. Ő előre látta az eredményt s erős hatósági beavatkozást kívánt alkalmazni.

A fentebb esetelt közönyösség és tehetetlenség miatt,

különösen ha a szükséges pótmunkák s a társulati árterületeket pusztító belvizek rendezése megindittatik, elodázhatlan lesz egy szigorúan megállapított, de például a megszüntetett tiszavölgyi kormánybiztosságénál nagyobb hatáskörrel bíró vizszabályozási kormánybiztosságot felállítani s annak élére egy oly erélyes és buzgó államférfit helyezni, ki hivatásához képest Széchenyi nagy művét képes lesz befejezni. Nem szólva az öntözés igen hasznos nagy művéről, melynek megindítását mostani viszonyaink közt nem remélhetjük, az összes tiszai társulatok keretében szükséges — mint első cikkünkben kimutattuk — 5—6 millió forintnyi pótmunkát létesíteni, ugyanezen társulatok területén szintén nagyobb költséggel a belvizeket kell rendezni s ott vannak a Szamos-szabályozás s az évek óta vajudó rábaszabályozási, csallóközi, vágszabályozási stb. új társulatok, melyek erélyes kéz nélkül talán örökké a vajudás stadiumában fognak maradni s tetemes költségeket igénylő munkálataikat soha sem fogják kivinni. Egy szóval, a jelenleg sürgős foganatosítást igénylő munkák legalább 10—15 millió forintot szükségelnek, s ily nagy munka igen megérdemli, hogy érette egy kormánybiztosság állíttassék fel, s hogy ennek vezetését Széchenyi örökében valamelyik kiválóbb államférfink elvállalja. Üdvösen helyettesíthetné a mostani kormánybiztosokat s hivatala sem kerülne többre azon összegnél, a mennyit a mostani kormánybiztosok utiköltség és napidij czimén a társulatoktól felvesznek s azon nagy előnye volna, hogy az egész ország vizszabályozási ügye egy tág látkörű egyén vezetésére bízva, egyöntetűbb s rendszeres vezetés mellett biztosan és hamarabb jutna virágzásra s megszabadulna a ministerium is sok oly apróbb ügytől, melynek elintézése most terheli, s a mely hivatása szerint különben nem tartozik hozzá és fölöslegessé vagy üdvösebbekké válnának az oly kísérletek is, mint például az újból felelevenedett tiszavölgyi társulat, mely eddig bizony a kebelében levő kitünő erők daczára sem emelkedett magasabb szempontra, eddigi működése leginkább csak az önzőnek nevezhető katasteri munkálkodásában culminálván.

Szükséges továbbá a fentebb említett szabályozási költségeket is beszerezni. Ezt az érdekelték maguk is megtehetnék. De a társulatok ismét maguk tették lehetetlenné a kölcsön-

ügyeletet. Az elmúlt években több társulat ugyanis kölcsönt vett fel s annak csekély törlesztési járadékait oly rendetlenül, vagy épen sehogy sem fizették, hogy most egy pénzüintézet sem hajlandó további kölcsönt engedélyezni. Miután az egyszerre befektetendő tőke — ha nem is olyan, a mit az ártéri birtokok el ne bírnának, de mégis tetemes megterheléssel jár, szerény véleményünk szerint a kölcsön pénzbeszerzés ügyét a törvényhozásnak kell kezébe venni.

Legyünk azonban méltányosak s valljuk be, hogy vizsgálódásunk fejlődését törvényeink némelyike, nevezetesen az 1871. XXXIX. t.-cz. is akadályozza. Sok szép és gyakorlati elv van e törvényben elszórva, egészben véve azonban nem a társulati ügyek rendbehozására, hanem azok összezavarására szolgál. Például intézkedik a társulatok megalakulásáról, a szabályozási tervezet, ártérfejlesztés stb. sokszor több ezer forintot s hosszabb időt igénylő elkészítéséről, arról azonban nem gondoskodik, hogy míg 15. §-a értelmében a társulat a kivetéseket megteheti, ama tetemes költségek hogyan fedeztetesnek. Innen van azután, hogy a legtöbb társulat megalakul, az alakulásnál tovább azonban nem tud lépni. A törvénynek tehát világosan ki kellene mondani, hogy addig, míg a 15. §. határozmányai szerint a kivetések nem eszközölhetők, a társulat felmerülő költségeit azon érdekeltek fedezik, a kik a társulatot megalakították, és pedig az alakulásnál általuk bevallott terület aránya szerint. Szükséges volna egy-két sorban azon módozatot is megállapítani, a mely szerint ezen bevallás történik.

Nagy hibája a törvénynek az is, hogy azon lényeges dolgot sem határozza meg, hogy a 15. §-ban felsorolt eseteken kívül felmerülő panaszokkal s kérelmekkel az illető fél hova forduljon, egyszóval hogy melyik azon hatóság, mely társulati ügyekben első s további fokozatban határoz. Ennek pedig már a legkezdetlegesebb törvényben is meg kellene határozvalenni. Sőt e törvény 15. §-a is hiányos. E §. ugyanis felsorol egy-két esetet, melyben az első fokú hatósági határozati joggal az alispán van felruházva s azt rendeli, hogy az ily módon keletkezett közigazgatási határozatban meg nem nyugvó fél a törvény rendes útján kereshet orvoslást. Itt, ha a törvény azt kívánta, hogy az alispáni határozat nem felebbezhető, nem azt kellett

volna mondania, hogy a közigazgatási határozatban meg nem nyugvó fél, hanem az alispáni határozatban meg nem nyugvó fél kereshet a törvény rendes útján orvoslást. A törvény szövegéből nem tudhatni, hogy az alispáni határozat nem felelbevezhető, sőt inkább az ellenkezőt kell következtetni, mert az alispáni határozatok a köztörvényhatóságokról szóló törvény értelmében általában felelbevezhetők lévén, azok felelbevezés esetében csak felsőbb elbírálás után emelkedhetnek jogérvényre, másról pedig, mint jogérvényes határozatról nem lehet szó. Ezen felfogást igazolja az is, hogy az alispáni első fokú illetékességbe eső ügyek ugyancsak a 15. §. értelmében a ministerium felülvizsgálata alá esnek.

Elavult és képtelen intézkedése e törvénynek az is, hogy hogy a meg nem elégedő érdekeltnek a törvény rendes útját fenhagyja. Kérdés tárgya sem lehet, hogy vízi ügyekben hasonlíthatlanul hivatottabb a közigazgatási intézkedés s a törvény a közigazgatási úton elintézett ezen dolgokat másodsorban mégis az erre nem is szervezett bíróságok elé utasítja. Oly absurdum, mint ha megengedtetnék, hogy jogérvényes bírói ítélet után, a bíróságok illetékességébe tartozó ügyeket közigazgatási hatóságok bíráljanak és döntsenek el.

Hibája a törvénynek az is, hogy népünknek a régi állapotok iránti előszeretetét nem vette tekintetbe, midőn csak az artéri birtok többségének engedte meg a társulattá alakulást.

De ezeken kívül még számos oly módosítást igényel e törvény, — például a költségek behajtására nézve stb. — a melyeknek létesítése szerfölött jótékony hatású volna az ügyek helyes és gyorsabb elintézésére.

A nem társulati úton elintézendő vízi ügyek, az 1840. X. t.-cz. határozmányai alá tartoznak. Mint már érintettük, ezen vízi törvényünk nemcsak a legkitünőbb, de absolute is remekműnek mondható. Rövid, mégis mindenről van gondoskodva benne s duzzad a genialis eszméktől. Jelenlegi viszonyaink folytán egy-két határozményá ugyan már nem áll meg, de ezeket kijavítva ismét egészen ifju mesteri törvénynyé váland. Ily javítandó része az, melyben az első fokú határozati jog a törvényhatóság közgyűlésére van bízva. Tekintve, hogy a közgyűlések hosszabb időközökben tartatnak, a vízi ügyek pedig

gyorsabb elintézést igényelnek, szükséges volna az alispáni első fokú illetékességet kimondani. Ez annál üdvösebb volna, mert az újabb belvizi törvény is a belvizi ügyekre nézve az alispáni illetékességet állapítja meg, s miután a belvizi törvény rossz szövegezése miatt igen nehéz a legtöbb esetben az ezen s az 1840. X. t.-cz. határozmányai szerint elítélendő ügyek közt a különbséget meghatározni, igen kívánatos volna, hogy egyáltalában minden vizi ügyre nézve az alispáni illetékesség mondassék ki. Ezen régi törvényünk is kimondván, hogy esetleg az orvoslás a törvény rendes útján kereshető, ezen, ma már elavult intézkedése szintén módosítandó.

Nagyobb javítást igényelnek a többször említett 1874. XI. és az 1871. XL. t.-cz. is. Ezek részletezését azonban most elhagyva, a következőkben foglaljuk össze fejtegetésünket:

A tiszaszabályozás és az ármentesítési társulatok közgazdasági szempontból rendkívül nagy és hasznos eredményeket idéztek elő. Kifejlesztésük azonban még hátra van. Erre nézve szükséges az átmetszéseket rövid 3 év alatt sikeresíteni s a törvényhozástól várjuk, hogy a szükséges pénzeszközöket a kormánynak megszavazza. Az ármentesítési társulatokat illetőleg, mindenek előtt az érdekeltektől várjuk, hogy saját fontos ügyökben több komolyságot tanusítsanak. Felállítandó az egész hazai vízszabályozásra egy kormánybiztosság. A társulatok pótmunkáinak és belvizeinek rendezhetése végett szükséges pénznek beszerezhetését, illetve a társulatok által felveendő kölcsön létesíthetését a törvényhozás segítse elő. A társulati törvény, valamint egyéb vizi törvényeink is kellőleg módosíttassanak.

Erős meggyőződésünk, hogy ha ezen nem nagy nehézséggel létesíthető dolgok létesíttetnek, a kormánynak mindig tanusított buzgósága mellett a vízszabályozás ügye állandó virágzásra emelkedik, s ha végre majd a mostani viszonyok jobbra változtával az öntözés rendkívül hasznos munkálata is foganatosítva lesz, az urkomi magaslaton levő szerény szoborra nemesak tisztelettel s hódolattal tekintünk, de azt határtalan áldásainkkal is el fogjuk halmozni.

DÉKÁNY MIHÁLY.

ÉSZREVÉTELEK A HALANDÓSÁGI STATISZTIKÁHOZ.

Az utóbbi hetekben a hirlapokban a rendesenél gyakrabban volt szó a halandósági statistikáról és a halandósági koëfficiensről. Ezen időbe esik t. i. egy másik fővárosi hivatalnak azon, a fővárosban meglehetősen figyelmet ébresztett jelentése, melyben kimutatni igyekeztek, hogy fővárosunk nagynak állított halandósága csak látszólag az. Ha más országokban kisebb a halandósági koëfficiens, úgy ez onnét eredne, hogy ott, nevezetesen Francia-, Dán-, Svéd- és Norvégországban az első három, illetve Angliában az első negyvenkét nap alatt elhalt gyermekeket egyszerűen kibagyják. Angliáról még az is állított, hogy ott az első hat hét alatt elhaló gyermekeket nem is kell eltakarítani. Midőn Budapesten azonban nem hagynak ki senkit, világos, hogy ily egyenlőtlen mértéken alapuló összehasonlításoknál Budapest állapota mindig rosszabb színben fog feltűnni. Ily összehasonlításoknak volna tulajdonítandó, hogy Budapest közegészségi állapota a külföld előtt rosz hirbe jött.

A szakember azonnal belátja, hogy a hivatkozott öt ország példájában megannyi tévedés rejlik. Franciaországról legfeljebb annyi áll, hogy ott, mint ez a statistikai kongressuson ismételtén fölhozott, azon gyermekek, a kik elhalnak, a nélkül, hogy születésük bejelentetett volna, — de csak is ezek és távol sem az összes 0—3 napos korban elhaltak, — nem a halottak, hanem a holtan szülöttek közé iratnak be; de tudva van ennek ellenében az is, hogy ezek száma aránylag oly csekély, hogy beszámításuk vagy elbagyásuk az összes halandóságot csak $\frac{1}{20}$ százalékkal változtatná meg, — tehát oly törtszámmal, melylyel nagy nemzetközi összehasonlításoknál nem is törődünk.

Angliában a mostani törvények mellett épenséggel lehetetlennek mondható, hogy egy halálozás a statisztikai lajstromozást elkerülje: ez országban nem is lehet a hullát eltakarítani, ha a statisztikai hivatalnál történt bejelentés nem igazoltatik. A mennyiben pedig, ezen törvények keletkezése előtt, a bejelentés nélkül elhalt gyermekek egy része a statisztikából mégis kihagyatható, ezek száma ismét aránylag jelentéktelen. És tényleg azt kell tapasztalnunk, hogy oly irók is, a kik az előbbeni angol statisztikáról lehető legszigorúbban ítélnék, daczára ennek, egy perczig sem haboztak az angol halandóságot más országgal összehasonlítani. A mi pedig Svéd- Norvég- és Dánországot illeti, itt még kevésbé lehet arról szó, mintha itt az első három nap alatt elhaltakat kihagynák.

Nem akarom e helyen az ebből fejlődött hosszabb polemiamat újból föléleszteni. Elég arra hivatkoznom, hogy a fővárosi tanács, miután egy, külön ezen ügy miatt egybehívott teljes ülésben annak beható vizsgálatára három órát szentelt, elvégre azon meggyőződésre jutott, hogy a fölhozott panaszok igazolva nem voltak, hogy halandósági statisztikánk az eziránt fennálló nemzetközi megállapodások szerint készül, és hogy Budapest halandósága tényleg oly nagy, minőnek a statisztikai kimutatások állítják.

Azokat, a kik ez ügy iránt közelebbről érdeklődnek, azon külön iratra utalhatom, melyet e kérdéstről e napokban közzétettem. E folyóirat szerkesztője ezen »védelmül és fölvilágosításul« irt közlemény kéziratába betekintvén, azon véleményen volt, hogy annak elő része, mely fővárosunk halandóságára és általában a halandósági számításra vonatkozik, a »Nemzetgazdasági Szemle« olvasói előtt is birhatna némi érdeklődéssel. Fölvívásának, hogy a kézirat ezen részét e folyóiratnak is átengedjem, készséggel megfeleltem, egyet-mást hozzátoldván, más részeket kihagyván.

1. Mindenekelőtt meg kell jegyeznem, hogy a halandósági koëfficiens (azaz azon szám, mely mutatja, hány ember hal el 100 vagy 1000 lakosból egy év alatt) önmagában nem a legpontosabb fokmérő, hogy az önmagában tehát csak hozzávetőleges következtetéseket enged.

Ezen koëfficiens pontatlansága különféle okokból ered. Első sorban kell említeni azon legáltalánosabb, a dolog természetében rejlő nehézségeket, melyek az emberi érzékek gyarlóságá-

nak és a létező intézmények tökélytelenségeinek természetes és kikerülhetlen következményei.

A mérnökök tudják, hogy egy és ugyanazon út, egy és ugyanazon telek, a hányszor azt fölmerik, mindig más más eredményt nyújt. Mennél nagyobbak lehetnek a nehézségek és a mérési hibák ott, ahol ezer és ezer mértföldekre szétszórt és milliókra rugó eseményeknek megfigyeléséről van szó! Statistikai ismereteink nem abszolút igazságok, — a földön hol találni abszolút tökélyt? — hanem csak hozzávetőlegesek. A mit tőlük józanul elvárhatunk, csak az, hogy a valóságnak lehetőleg megfeleljenek, hogy, ha nem is nyújthatják az amugy is elérhetetlen határozott bizonyosságot, nyujtsák a valószínűségnek oly nagy törtjét, mely állításait gyakorlatilag ép oly használhatókká teszi, mint a matematikai teljes igazságot.

A mily természetesnek és magától érthetőnek látszik is ez, mégis akadnak mindig emberek, a kik a statistikai nagy és tömeges eredménnyel szemben annak veleszületett tökélytelenségeibe kapaszkodnak, és kik mázsá súlynyi igazságokat az által vélnek érvényteleníthetni, ha kimutatják, hogy a mázsákból egy vagy két lat hiányzik.

Ezen, a statistikai igazságokra kiható általános hibaforrásokon kívül, vannak még speciális körülmények is, melyek a halandósági koéfficiensre különösen hatnak.

Ily körülmény volna az, hogy annak megállapításánál különféle országokban vagy városokban különféle eljárást alkalmaznak. E bajokon segíteni a statistikai kongresszusok föladata és az utolsó (budapesti) nemzetközi kongresszuson ismét oly megállapodások jöttek létre, melyek mindinkább egyöntetűbbé teszik a különféle városokból egybeállított koéfficienseket.

Más hibaforrás abban rejlik, hogy különféle népességek különféle korelemekből állván, ennek következménye gyanánt oly népességek, melyekben a gyermekek száma aránylag nagyobb, melyekben tehát épen a legtöbb halálesetet szolgáltató korosztályok vannak nagyobb mérvben képviselve, természetesen több halálesetet fognak fölmutatni, mint más egészen megfelelő egészségi viszonyok közt létező, de gyermekekben nem annyira bővelkedő országok.

Ezen tagadhatlan helyes megjegyzés súlyát azonban nemcsak laikusok, de szakférfiak részéről is annyiszor hallottam túlozni és félremagyarázni, hogy nem tartom fölöslegesnek figyelmeztetni, és számszerinti példával bebizonyítani, miszerint e körülménynek zavaró befolyását nem szabad oly nagyon túlbecsülni. *) Az természetesen tagadhatlan, hogy ott, a hol több gyermek születik, több is hal el belőlük. De már valóban ijesztő auxesis, ha pl. Dr. Casper módjára azon kijelentésre vetemednénk, »hogy a siri lámpa Hymen fáklyáján gyulad meg«, vagy »hogy a nép halandóságára és élettartamára a nemzések száma gyakorol leghatározottabb befolyást.« Hiszen ily okoskodás mellett valóságos szerencsétlenségnek kellene tartanunk, valahányszor egy gyermek születik, mert annál nagyobb lesz a halandóság. Azt persze minden tudomány nélkül is belátni, hogy a hol egy gyermek sem születik, nemsokára egy ember sem fog elhalni.

Az itt következő példa, melyben szemügyre vesszük a legszélsőbb szülési arányoknak a halandóságra gyakorolt befolyását, bizonyítékául szolgálhat annak, hogy a nagyobb születési arányszám a halandósági koefficiensre némi befolyást gyakorol ugyan, annak nevezetesebb emelkedésének magyarázatára azonban nem elegendő. Gyermekkel kiválóan megáldott hazánkban pl. 40⁰/₀₀-et tesz a születések arányszáma, Franciaországban ellenben, mely tudvalevőleg a legkisebb születési arányszámmal bíró országoknak egyike és melynek kipusztulását pessimistikus statisztikusok ennek folytán már meg is jósolták — 28⁰/₀₀. Fölteve már most, hogy mindkét országban a felnőttek lakosságának évi halandósága egyaránt 20⁰/₀₀, az egyéves gyermekeké pedig egyaránt 25⁰/₀₀-ot tesz, úgy nálunk elhalna

10,000 felnőttből	20 ⁰ / ₀₀	. . . . .	200
400 újszülöttből	25 ⁰ / ₀₀	. . . . .	100
Összesen . 10,400 élőlől		. . . . .	300
azaz 28.8 ⁰ / ₀₀ ; ellenben Franciaországban			
10,000 felnőttből	20 ⁰ / ₀₀	. . . . .	200
280 újszülöttből	25 ⁰ / ₀₀	. . . . .	70
Összesen . 10,280 élőlől		. . . . .	270
azaz 26.3 ⁰ / ₀₀ .			

*) Az itt és a 2-ik pont alatt következőket majdnem szószórint idézem a Pestvárosi halandóságról 1876-ban megjelent munkámból.

Azon két államban tehát, melyek a születési arányszám tekintetében a nemzetközi sorrendnek majdnem két ellenkező végpontjait foglalják el, azon befolyás, melyet a nagyobb születési arány a koëfficiensre gyakorol, csak $2\frac{1}{2}$ —3 ezreléket tenne! Midőn tehát azt tapasztaljuk, hogy Magyarországon a halandósági koëfficiens 40‰ , Franciaországban pedig 28, nem szabad kedvezőtlen állapotaink mintegy mentségeül azt állítanunk, hogy ez természetes következménye azon körülménynek, hogy nálunk több gyermek születik. Ezen körülmény fejében legfeljebb 3‰ -et szabad a magyar halandóságból levonnunk, minek folytán marad nálunk 37, Franciaországban 28‰ -nyi halandóság.

2. Veszélyes és igazolatlan eljárás volna azonban, ha a fölhozott nehézségekből és kifogásokból valahogy azt akarnók következtetni, hogy e koëfficiensre épenséggel nem kell hajtani. A hévmérő sem mutat tized- vagy századfokokat, de azért mégis rendkívüli szolgálatokat tesz, és oktalanul cselekednék, a ki azt azért, mivel fél- vagy tizedfokokat rosszul mutat, egészen elakarná vetni, és inkább pusztá érzékére bizná magát. »A halandósági koëfficiens, habár nem is pontos fokmérő, úgy mégis útmutató a közegészségi állapotoknak máskülönben oly homályos ösvényén, és ily számot csak nem szabadna csupán azért ignorálni, mivel azt, a mit mond, nem elegendő élességgel mondja. Ha e szám következetesen emelkedik, vagy pedig ha az 30‰ -nál magasabb fokon állandóan megmarad, úgy e körülmény, — hacsak nem valami külsőleges okban találja véletlen magyarázatát, — mindenesetre aggasztó kórjelül szolgálhat az európai nagyvárosok hatóságai szemében.*) Ha pedig e kórjel jelentőségét egyéb statisztikai észleletek is támogatják, így pl. a gyermek-halandóság, áponczügy, átlagos élettartam, túlnépes lakások, nagy kórházi halandóság stb.-re irányított statisztikai észleletek: úgy való s á g o s ö n á m i t á s volna, ha ily intő szózatra hallani nem akarnánk és ha a jelzett baj orvoslását nem a közegészségi reformügy erélyes megindításában, hanem talán a statisztikai eredmény javításában keresnők.«

*) Dr. F a r r már a 20‰ -nyi halálozási arányt is olyannak mondja, mely természetellenes, káros állapotokról tesz tanúságot. Szerinte tehát már a londoni 23‰ -nyi halandóság is nagynak volna tekintendő.

3. Az imént említém, hogy a nyers halandósági számon kívül még más tényezőket is kell a statistikának megfigyelnie, hogy ha pedig ezek is összhangzásban vannak a halandósági szám tanuságával, úgy annál inkább lehet ez utóbbiban biznunk. Állapodjunk meg mármost egy pillanatig azon fontos és igen jellemző arány mellett, melyet egy város szüleiének száma halálozásai számával szemben felmutat.

Természetes állapotok között a szüleiek számának mindig túl kell haladnia a halálozások számát, mivel a népesség máskülönben nem szaporodhatnék. Ha a szüleiek száma egy fokon áll a halálozásokéval, ez már rossz jel, a hol pedig a halálozások mulják felül a szüleiéseket, ott rendszerint igen nagynak kell lenni a halandóságnak.

Tudvalevő dolog azonban, hogy Budapesten a halálozások száma néha ép oly nagy mint a szüleiéké, ritkán nagyobb, de gyakran kisebb. E tényállás épenséggel nem a fővárosi statistika állítása. Világosan kitűnik az Dr. Torma y, Flór, Halás z és Patrubány főorvosok által évtizedek óta kiadott jelentéseikből. De tudjuk azt is, hogy ugyanily kedvezőtlen helyzetben vannak: München, Trieszt, Róma, Palermo, Velence, Prága, Szt.-Pétervár, Moszkva, Odessa és több más keleteurópai város.

E városokról tehát joggal áll azon föltevés, hogy azokban nagy halandóság uralkodik. Ha mármost maga a halandósági szám magassága szintén erősíti e föltevést, úgy ezen kombinált tényeknek összhangzása már oly erős bizonyíték, hogy az csakis más, ép oly erősen nyomó tények és bizonyítékok által volna megczáfolható. Ilyeneket Budapestről még senkisésem hozott föl, miért is mindazon szakemberek, a kik a főváros halandóságával foglalkoztak, kénytelenek voltak azt elismerni, hogy az bizony nagyon nagy már önmagában véve, ha nem is keressük azt, mily fokon áll az más városokban.

De ha a dolgot kellően fölakarjuk ismerni, ha ítéletünket látkörünk tágitása által akarjuk edzeni, okvetlen kell, hogy összehasonlításokra átmenjünk. Az összehasonlítás a statistikára az, mi a világítás a képre. Minden okoskodásunk csakis az összehasonlításoknak és az ebből nyert új fogalmaknak az eredménye; hogyan nélkülözhetnők aztán épen a statistikában az összehasonlítást?

4. Átmehetünk most tehát a külföldi városokkal való összehasonlításokra.*) Ezekkel szemben gyakran hallottam, miszerint »lehetetlen, hogy ha Párisban $24\frac{1}{2}$ ¹⁾, Londonban $23\frac{2}{3}$ ^{0/00} ²⁾ ember hal el ezerből, Budapesten 40 vagy 45 halhasson.«

Ha a különbség az összehasonlítandó városok közt két vagy három fok volna, az előbb mondottak szerint, épséggel nincsen kizárva annak lehetősége, hogy ezen különbség különleges, külső okokra volna visszavezethető. De midőn az egyik oldalon 24 hal el ezerből, de minálunk 40 vagy 45, teljes biztossággal mondhatjuk, hogy a mi halandóságunk sokkal nagyobb, vagy pontosabban beszélve, hogy körülbelül kétszerannyi.

Azok ellenében, a kik ezt mégis merő lehetlenségnek állítják oda, elég lesz a következő tényekre hivatkozni:

Tény, hogy a nagyvárosokban — a rozabb levegő, rozabb lakások, drágább élelmezés stb. folytán — a halandóság nagyobb mint vidéken. (Általán ismert dolog, hogy Bécsben nagyobb a halandóság, mint Alsó-Ausriában, Berlinben nagyobb, mint Brandenburgban stb.) E szerint természetesnek kellene találnunk, ha a budapesti halandóság valamivel nagyobb, mint a magyarországi. Ámde tényleg úgy áll-e a dolog? Rendesen igen; de épen az utolsó években nem.

Az 1872-ik év óta — a mióta t. i. fővárosunkról halandósági statistika létezik — elhalt:

	Budapesten,	Magyarországon	tehát Budapesten:	
			több	kevesebb
1872-ben	47.2 ^{0/0}	42.2 ^{0/0}	5. ^{0/0}	
1873-ban	48.7 ^{0/0}	65.1 ^{0/0}	—	16.4
1874-ben	42.9 ^{0/0}	42.6 ^{0/0}	0.3 ^{0/0}	
1875-ben	40.1 ^{0/0}	36.9 ^{0/0}	3.7 ^{0/0}	
1876-ban	41. ^{0/0}	?	?	?
Átlag 1872-1875.	44.7 ^{0/0}	47.2 ^{0/0}	2.5 ^{0/0}	

*) Ez alkalommal legyen fölemlítve, hogy azon összehasonlítások melyek a hirlapokban 30—40 város halandóságáról hetenként közöltetnek, és melyek gyakran helytelen adatokat tartalmaznak, én tőlem — mint ez sokan hiszik — nem származnak.

¹⁾ A Bulletin de statistique municipale szerint 1877-ben 1.988,806 főnyi lakosságból elhalt 48,796 = 24.53 ^{0/00}.

²⁾ A Quarterly Returns of Births and Deaths szerint 1877-ben elhalt 77,002 egyén, a mi 3.254,260 népszám mellett 23.66 ^{0/00}-nak felel meg.

E szerint a főváros halandósága hol nagyobb mind az országé (1872 és 1875-ben), hol egyenlő (1874), hol kedvezőbb (1873). Ha pedig mármost a rendelkezésre álló négy évről — mely alatt az országban a kolera-járvány oly sajnosan pusztított — az átlagot keressük, úgy azt találjuk, hogy kedvezőbbben áll a főváros, mint az ország!

Ha még azt nézzük, mily nagy a halandóság néhány más magyar városban is, és ha azt találjuk, hogy azokban, melyek legalább 25,000 lakossal birnak, a hivatalos »Évkönyv« szerint elhalt (1875-ben):

Pozsonyban	41.06 ⁰ /00	Aradon	52.60 ⁰ /00
Debreczenben	37.00 ⁰ /00	Kolozsvártt	34.66 ⁰ /00
Kecskeméten	40.00 ⁰ /00	Szabadkán	40.00 ⁰ /00
Nagyváradon	50.39 ⁰ /00	Szegeden	29.04 ⁰ /00
H.-M.-Vásárhelytt	32.02 ⁰ /00	Temesvártt	45.04 ⁰ /00
Budapesten	40.01 ⁰ /00		

úgy azt hisszük, tökéletesen meg van ezáfolva azon — amugy is minden bizonyítékok nélkül odavetett — állítás, miszerint »lehetetlen«, hogy nálunk a halandóság oly nagy legyen, minőnek azt a statistika kimutatja. Fájdalom, ez igenis így van. Ez nemcsak lokális, városi, hanem valóságos országos baj. Ennek okait fűrészni, e bajon segíteni, a hivatott köröknek leguemesebb feladata. De a tényállást tagadni nem lehet.

5. A mi pedig különösen a hivatkozást a külföldre. illeti, úgy a nagy különbség lehetőségének tagadása előtt azt kellene vizsgálnunk, mikép áll az illető országok halandósága Magyarországhoz? Ha mármost azt találjuk, hogy az utóbbi években Magyarországon felével több ember halt el, mint Franciaországban és ha ezt való gyanánt elfogadjuk, — nem is jutott senkinek eszébe azt tagadni — nem tudjuk mi okból ütköznénk meg épen azon oly nagyon, ha ezen országok fővárosainak halandósága körülbelül ép ily arányban áll egymáshoz?

Más ily általános észleletek is azon eredményre vezetnek, hogy nincsen jogunk azon nagy különbség magyarázatát, melyet a francia halandóság a magyarral szemben feltüntet, az országos statistikai hivatal tévedésében keresni. Nem is tette eddig senki sem. De Magyarország és Franciaország halandósága közt néha még nagyobb a különbség, mint

Budapest és Páris közt! Ha tehát ezen nagyobb különbséget valónak elismerik, akkor megfoghatatlan, hogy tarthatják lehetetlennek a két ország fővárosa közt mutatkozó kisebb különbséget?

6. A fenforgó vitás kérdés eldöntésére egybehívott rendkívüli tanácsülésben Európának térképét mutattam be, a melyben az egyes országok halandósága színekkel grafice volt feltüntetve. E térképre vetett egy pillantás elegendő, hogy felismertesse, miszerint a halandóság szabályszerűen emelkedik, a mint Nyugoteurópától Keleteurópa felé haladunk: így Németországban nagyobb a halandóság, mint Franciaországban; Olaszországban, Ausztriában nagyobb mint Németországban; Poroszország keleti részében (Posen, Preussen) nagyobb, mint nyugotiban, Ausztria keleti tartományaiiban nagyobb mint a nyugoti tartományokban, és így Magyarországon is nagyobb, mint Ausztriában, Oroszországban pedig még nagyobb, mint Magyarországon. — Magyarország nagy halandósága e szerint nem egy véletlen valami, sem nem az országos statistikai hivatal téves számításának az eredménye: hanem az európai kulturfejlődés általános törvényének egyik természetes jelensége. Számszerinti kifejezése azon tagadhatlan igazságnak, hogy hazánk az európai kulturnépek közt nem az előcsapatot, hanem a hátrvédet képezi. Egyik számalakú kifejezése azon geográfiai ténynek, hogy Magyarország nem Nyugoteurópában, hanem az Oriens felé fekszik. Arra, hogy mi, kik alig két évszázad előtt, még török basák alatt állottunk, hol a nép még csak harmincz évvel ezelőtt földhöz tapadt jobbágyság volt, máról holnapra ott álljunk, hová a világ legműveltebb népei évszázadok alatt eljutottak, arra számot nem tartathatunk. A közegészségügy terén az angol, a francia s egyéb nemzetek hasonlíthatlanul kedvezőbb állapota annak eszményképként lebeghet szemünk előtt, hogy emberi működés és képesség még a halál hatalmát is mily fokig képes megszorítani — de arra, hogy mi ugyane fokig érjünk, nem évek, hanem évtizedek, talán évszázadok munkája lesz szükséges.

Brüssel városa például e század elején távol sem szerepelt, mint a közegészségügyek oly kiváló példája, milyennek jelenleg ismerjük: ötven éven át folytatott tevékenysége elvégre azon

kedvező állapotba helyezé, melyen ma látjuk. Strassburg városának 120 év kellett, míg halandósága számát 42-ről 32-re leszállithatá. Az imént láttuk, mily kedvezőtlenül állott ($40\frac{1}{2}\text{‰}$!) Bécs halandósága még 25 évvel ezelőtt; azóta, tudjuk, mennyit áldoztak Bécsben egészségi célokért. A statisztikai eredmény ugyan még nem kielégítő, a mennyiben pl. 1875-ben a lelenczházban idegen anyáktól elhalt gyermekek beszámításával, mintegy 32‰ -ra tehető a város halandósága, míg azok nélkül (1875-ben 670,000 lakó után 19,528 haláleset) 29‰ -ra rug az. ¹⁾ — Nálunk is az utóbbi időkben sok fontos egészségügyi reform indult meg. Ha ezek szerencsésen be is fejezhetnek, ha az egész városban jó ivóvizünk lesz, ha az elhagyott lelenczés tápgyermekekről akár lelenczház, akár más uton jobban lesz gondoskodva, ha a szegények lakásai oly éber figyelemmel fognak kísértetni, mint például Párisban, ha az egészségtelen pincze-lakások lassanként ki lesznek ürítve, ha a kórházreform roppant nagy horderővel bíró kérdése újabb és czélszerűbb kórházak építése s egyéb intézkedések megtétele által sikeresen meg lesz oldva, ha csatornázási rendszerünkkel tisztába fogunk jönni, ha a Rákos homokjának befásítása és az utcánkat ellepő portömegek eltávolítása által a légzőszervi bántalmak száma is csökkenend, ha a szegény emberek nagyobb mérvben fognak részesülni orvosi segélyben, és el fog tűnni statistikánkból azon fekete folt, hogy a szegény embereknek kétharmadrésze meghal a nélkül, hogy lakásán orvost látott volna; szóval ha közegészségi szolgálatunk a tökély azon fokát már elfogta érni, mely felé jelenleg törekedik, és ha e tekintetben ugyanoly magaslaton fogunk állani, mint a legtöbb francia, németalföldi, sok német stb. város: akkor bizony ami városunk sem fog többé felmutatni oly nagy halandósági számot, mint minőnek kimutatására a statistika jelenleg — ha csak valóságos állapotunkat eltakarni nem akarná — kénytelenítve van!

¹⁾ Bécsben, úgy látszik, az idegen anyáktól a lelenczházban szült és ott elhalt gyermekeket nem számítják be a halandóságba. Az én egyéni fölfogásom szerint — melyet a statisztikai kongressuson is védtem — ezt megengedhetőnek találnám. De a mint a dolgok jelenleg állanak, miután a kongressus a lelenczházak tekintetében kivételt nem tett, a Bécsben követett eljárást helytelennek kell tekinteni.

De mindenekelőtt az az egy szükséges: hogy elmaradt állapotunkat ismerjük, hogy ennek tudata aztán kettőzött tevékenységre serkentessen. Az önámítás, a valóságnak takarogatása vagy tagadása, csak visszafele vezethet s nem előre.

Semmi tagadás benne: Budapest halandósága igenis jóval nagyobb mint Páris, London, Brüsszel és sok más nyugot-európai városé. Közel áll Trieszt vagy München városokéhoz, kedvezőbb mint Prágáé, Odessáé, Varsóé, Moszkváé, Péterváré, Bukaresté. Kedvezőbb továbbá, mint sok más magyar vidéki városé, melyeknek halandósága pedig épenséggel nem szenved a nagyvárosi élet egészségtelensége alatt. Ezen szempontból ítélve meg a főváros halandósági számát, épen ellenkezőleg határozottan azt állithatni, hogy a tényleges körülményeknek, geográfiai fekvésünknek, mivelődési állapotunknak, az ország általános egészségi állapotának és a velünk egyfekvésű európai városok halandósági tüneteinek kellő tekintetbevétele mellett gyanura épen azon statistika nyújthatna alkalmat, mely Budapestről a tényleg kimutatott halandóság helyett oly csekélyet tüntetne föl, minőt Páris vagy London.

7. Azon ellenvetésre, hogy különféle városokban különféle viszonyok uralkodnak és hogy különösen Budapesten saját-szerű számítás volna alkalmazandó, megjegyezzük, hogy a nagyvárosok halandóságának mikénti kiszámítása nemzetközi megállapodások által van szabályozva. A statistikai kongressus ez iránt igen präcis határozatokat hozott. A mig a fővárosi statistikai hivatal magát ezekhez tartja, nem lehet arról szó, hogy a hivatal helytelenül jár el. Csak akkor érhetné azt vád, ha az e kongressus, tehát a legilletékesebb szakforum határozataitól eltérne: a fővárosi tanács 48660/1878-diki végzésével pedig konstataulta, hogy a fővárosi hivatal e kongressusi határozatokhoz képest, tehát korrekte, jár el.*)

---

*) A nemzetközi statistikai kongressus határozata következőkép hangzik:

1. A nagyvárosokban a halandósági számítást kizárólag a halálesetek összességére kell fektetni, beszámítván a kórházakban, szállodákban elhalt idegeneket is.

2. A halálesetek összessége az illető évbéli összes tényleges népesség átlagához arányosítandó. E népszám becslése a két

Ez alkalommal pedig kötelességem azon állítás ellen is felszólalni, mintha a hiba nem is a budapesti, hanem a külföldi hivatalok pontatlanabb eljárásában rejlenék. Részemről kell, hogy a leghatározottabban elodázzak magamtól oly bókot, mely nem tartalmaz kevesebbet, mint a z ö s s z e s európai városi statisztikusok jellembeli bélyegzését. Bár egy-két város statisztikája ellen lehet gyanuval viseltetni, ezek mégis csak ritka kivételek; és egyszerűen nem áll, hogy azon mintegy 150—200 európai város közül, mely halandósági statisztikát készít, csakis a budapesti statistika volna az igaz és őszinte.

8. A mi végül azon, a nagy közönségre hatását sohasem tévesztő érvet illeti, miszerint a kedvezőtlen halandósági kimutatások sok embert a fővárostól elriasztanak, részemről nem tulajdonítanak ennek különös fontosságot. Nemcsak azért, mivel másrészt tudvalevő és épen a statisztikai munkálatok által bebizonyított tény, hogy a halandóság azon osztályokban, melyek műveltebb életmódot folytatnak, épenséggel nem nagy, és csak a lakosság azon rétegeiben emelkedik oly magasságra, melyeknél a legjőzanatlanabb életmód uralkodik. De azért sem, sem nem hallottuk, sem nem tapasztaljuk, hogy valaki a halandósági koëfficiens nagysága miatt tartózkodott volna lakhelyét Prága, München, Trieszt, Pétervár, stb. városokba áttenni, pedig e városok halandósági száma ép oly »ijesztő« sőt még ijesztőbb, mint a miénk! Hiszen akkor az ötvenes években az emberek Bécsbe sem mehettek volna, lévén ott akkor a halandósági koëfficiens $40\frac{1}{2}$! Pedig tudjuk, hogyan szaporodott Bécs lakossága épen ez időben. Értem, ha oly várostól egyenesen félnek, a hol mint pld. 1875-ben Madrasban a halandósági szám 115-re emelkedett! De minálunk a halandóság nem 115, hanem 40‰ .

De közelebbről tekintvén ez érvet, meg kell győződnünk arról, hogy ily fegyverekkel a statistika ellen küzdeni volta-

---

utolsó népszámlálás közti különbségből az arithmetikai szaporodás alapján történjék.

Ezen határozatok az alosztály által egyhangúlag elfogadtattak és az I. osztály által helybenhagyattak.

(Lásd Congrès international de Statistique. Compte Rendu de la IX. session. Pag. 628).

képen nem is szabadna. Hát mitévő legyen az a statisztikai hivatal, ha a korrekten kiszámított eredmény kedvezőtlen? Talán hamisítsa a számokat? Nem-e éppen arra való a statisztika, hogy közügyeinket minden félrevezető és szépítgető szófrázis nélkül, a maga való meztelen igazságában engedje fölismerni? És nem-e kétszeres féltékenységgel kellene őriznünk a statisztika őszinteségét ott, hol éppen kellemetlen igazságok kimondásáról, tehát olyasmiről van szó, a mi egyes érdekek és személyek sértése nélkül nem történhetik, mire tehát mindig bizonyos, az illetőre nézve nem éppen kellemes következményű, erkölcsi bátorságra van szükség?

Ezen bátorságot a statisztikai hivatalnak igaz, hogy a fővárosi szervezet némileg megadja, fölmentvén e hivatal igazgatóját azon veszélytől, hogy a hányszor számai kellemetlenné váltak, ezért a választások alkalmával hivatalából kieshessék. A tapasztalat azonban bizonyította, hogy a nagy halandósági szám úgy a hivatalnak, mint annak igazgatójának igen sok keserűséget, vádak, sőt személyes kellemetlenségeket is okozott. Ily körülmények közt részünkről inkább abban látjuk a nagyobb veszélyt, hogy e hivatalnak valamelyik főnöke, visszarettentvén a halandósági számnak reá nézve oly sajnós következményeitől, talán fog utat-módot találni, hogy halandóságunkat kisebbnek tüntesse föl — a mire elvégre nem is kell hamisításhoz folyamodni: egy kis, kézzel nem is fogható lanyhaság, egy kis elnézés az adatok szolgáltatása által különben is túlterhelt közegekkel szemben elegendő, hogy a halandósági szám néhány hó alatt már tetemesen leszálljon. Ha még e leszállított szám sem találatná elég kedvezőnek, nem lesz egyébre szükség, csak egy csipős cikkre a lapokban, vagy kellemetlen vizsgálatok elrendelésére — és fogadhatni, hogy a halandósági szám még jobban és még »örvendetesebben« fog csökkenni. Akkor majd béke és egyetértés fog uralkodni a mostani elégtelenség és viszálykodás helyett, halandóságunk nemcsak a külföld, de még magunk előtt is a lehető legkedvezőbbnek fog feltüntetni, — sőt lehet, hogy akkor majd még a világ legműveltebb városain is túl fogtunk tenni.

De vajjon ki kívánhatna ily állapotokat? Ki tarthatna szükségesnek ily statisztikát?

9. Tagadhatlan, hogy a statistikáról és különösen annak a közigazgatás keretében teljesítendő feladatairól és céljáról igen különfélék nálunk a nézetek. Vannak, a kik egy nagyobb területre kiterjedő igazgatást, akár csak egy nagyobb gyári vállalat helyes áttekintését is, statistikai észleletek nélkül lehetlennék tartják, kik tehát ott, hol maguknak nagyvárosnak vagy épen egy országnak czerfelé szétszórt, physikailag szemmel nem is tartható működéséről ítéletet akarnak alkotni, mindenekelőtt a statistikai adatok után kérdezősködni és ezek nélkülözésében folyton úgy érzik magukat, mintha sötétben tapogatnának. De vannak számosan, kik a statistikai hivatalnak észlelő és rendszeresítő működését merő luxusnak tekintik, esetleg pedig — midőn t. i. a statistika tükre csunyát mutat — e luxust nem csak fölöslegesnek, hanem épenséggel kellemetlennek tartják és elnémitását kívánják.

Ez utóbbi fölfogásnak erős támaszául szolgálhatott oly állítás, mely a statistikai működést annak épen legkényesebb részében, t. i. a halandósági statistikában, megbizhatatlannak, sőt tévutra vezetőnek állítja.

Legyen szabad ez alkalommal még egy élő példával bebizonyítani, mily irányban kellene s lehetne a statistikai észleleteket a közügy érdekében értékesíteni, mily rendkívüli szolgáltatásokat nyújthatna épen a halandósági statistika a közegészség ügyének — azaz helyesebben mondva, minőket nyújt az tényleg is, ha csak eredményeit kellően méltányolják és g y a k o r l a t i l a g alkalmazzák.

A fővárosról kimutatott nem épen kedvező halandósági statistika egyebek közt azon hivatalos indítványra is szolgáltatott alkalmat, hogy ezentúl az első években elhalt gyermekek száma elhallgattassék.

Eféle intézkedés által a nálunk tényleg igen nagy gyermekhalandóság bizony nem fog apasztatni. Részemről, e tekintetben sokkal célravezetőbbnek tartanám az olyan intézkedéseket, minőkkel például Páris városában találkozunk, s mely hatósági szabályoknak legutolsójáról még azon érdekes dolgot is jelentik, hogy azok következményei ama statistikai észleleteknek, melyek innét, Budapestről, a nálunk annyira megtámadott fővárosi statistika kiadványaiból származnak, — tanulságos bizonyítékául

annak, mikép lehet és kell a statistika eredményeit a közigazgatás érdekében érvényesíteni.

Magam nem vévén részt e kongressusban, e tekintetben mások jelentéseire, és nevezetesen arra hivatkozom, melyet dr. Grósz Lajos úr a budapesti orvosi egylet elé terjesztett. (l. „Orvosi Hetilap“ 43. szám mellékletén). Habár nem akarom itt azokat idézni, miket dr. Grósz úr e jelentésében halandósági munkálataimnak a külföldön nyert elismeréseiről elmond, az állásnak és a más oldalról annyira megtámadott fővárosi halandósági statistikának kellő megvilágítására, azt már mégis kell idéznem, hogy a kongressusnak a szegény sorsuak lakására vonatkozó tárgyalásaiban az említett dr. Grósz-féle jelentés szerint »épen a budapesti statistikai dolgozatok (ill. a budapesti halandóságról és annak okairól kiadott munkám) minden egyebek felett irányadónak ismertetett el.«

Én e munkámban azt bizonyítám, hogy a nagy halandóság épen ezen egészségtelen lakásokból ered, hogy különösen a gyermekhalandóság mily roppant nagy azon lakásokban a hol nyolcz, tiz, tizenöt, de még ennél is több ember szokott egy szobába zsúfoltan élni — férfi, nő, apraja, nagyja mind egymás mellett, keresztül-kasúl. Bebizonyítottam, hogy egyik-másik járványos vagy ragályos betegség épen ezen, rendszerint nedves, homályos és büzhödt lakásokban szokott leginkább elterjedni, és hogy innét terjedhet aztán át az egészséges lakások lakóira is.

Hivatkozással ez irányban évek óta folytatott működésekre, talán nem veszik rosz néven tőlem, ha, bár a kongressuson jelen nem voltam, annak rendelkezésekre álló előmunkálataiból röviden kivonom azon bölcs és utánzásra méltó törvényes és rendőri intézkedéseket, melyeket a francia városokban és különösen Párisban életbe léptettek, hogy azon veszélyt lehetőleg elhárítsák, vagy legalább gyöngítsék, melylyel az egészségtelen lakások az egész lakosságot fenyegetik.

Az egészségtelen lakások ügyében az 1850-dik évben külön törvényt hoztak.

E törvény szerint minden városban, a hol ez szükségesnek találtatnék, külön állandó bizottság választandó, melynek elnöke a polgármester. E bizottságnak főadata az egészségtelen lakásokat a helyszínen megvizsgálni, a kártékony

körülményeket és a szükséges javításokat stb. kijelölni. Eljárásairól a tanácshoz jelentést tesz, ez utóbbi pedig kijelöli, mely javítások eszközlendők, vagy mely lakások bizonyultak javíthatlanoknak. A javítható lakások a legrövidebb idő alatt átalakítandók (az ily átalakítás folytán keletkező új ablakok az ablakadó alól három évig föl vannak mentve). A javíthatlan lakások bérbeadása a tanács által ideiglenesen eltiltható. A végleges eltiltás csakis a Conseil de Préfecture (megyegyűlés) által mondható ki; a károsított tulajdonos pedig ez ellen az államtanácshoz (Conseil d'État) föllebezhet. Ha a lakás külső és állandó körülmények folytán válik egészségtelenné (gyárak szomszédsága, szűk utcák, talaj nedvessége stb.), a város ki-sajátítási joggal élhet.*)

---

*) A párisi Commission des logements insalubres szervezetéről és működéséről más forrásokból még a következőket említem föl:

A bizottság huszonöt tagból áll. Elnöke maga a Préfet de la Seine. Az eljáró tagoknak jelenléti jegyek szolgáltatnak ki, melyekért 1877-ben 19,000 frank fizettetett ki. Működéséről négyévenként szokott jelentést tenni.

A birtokomban levő utolsó 1875-ben megjelent jelentésből kiemelem a következő fontosabb részeket, melyek egyuttal tisztább képet nyújtanak e bizottság föladatáról és működési módjáról:

Az utolsó négy évben 8,725 ügyet (nem ügydarabot) intéztek el, melyek közül 400 peres eljárásra vezetett. A bizottságnak egy-egy tagja évenként mintegy 250 ügyet intéz el (mi okból 1876-ban a tagok számának szaporításáról is volt szó).

A megvizsgált lakások gyakran a legelhanyagoltabb állapotban találtattak. Így például a padlásszobák mind szűkek, rendszerint nem fűthetők, úgy hogy télen oly hidegek mint a szabad uteza, nyáron pedig, a vékony tető átmelegedése után, tikkasztó, kiállhatlan forróak, míg esős időben átáznak. Más, nem kevésbé kártékony körülmények mutatkoznak a pinczelakásokban. Ezekben rendszerint még a lélekzés is meg van nehezítve; a levegő dohos, a palló a talajviz időszakonkénti emelkedése folytán nyirkos, a falak nedvesek, és majd mindenütt hiányzik az organikus életnek főfeltétele: a világosság. A bizottság jelentése szerint az ily lakásokban fölnövekedő nemzedék gyenge, rachitikus és a gyermekkori vagy későbbi betegségek támadásaival szemben ellentállási erővel nem bírhat. Föl-ementendő azonban, hogy oly pinczelakásokat, melyek csak félig vannak a föld alatt, ha falaik és talajuk cementtel épült, ha kellő magassággal bírnak, és ha szellőztethetők, használhatóknak tartják, különösen ha azokban nem hálnak.

Különösen Páris városában azonban már 1848 óta létezik rendőri rendelet a lakhelyek tisztántartásáról.

Ehhez 1853. nov. 23-dikán csatlakozott egy újabb rendelet. Hangsúlyozván, miszerint mindazon összegek, melyeket Páris városa a vízvezetésekre, utcatisztításra, csatornázásra, széles utak teremtésére stb. áldozott, *hiába adattak volna ki*, ha hasonló intézkedések minden egyes házra nem terjesztetnek ki, különösen pedig az alsóbb osztályok lakta házakra: elrendeltetik, hogy a házak belsejében is tisztán tartassanak, hogy azokban csatornák építendők a házi vizek lefolyására, az árnyékszékek úgy rendezendők be, hogy büzt ne terjesszenek stb. Következnek további szabályok az árnyékszékek fölhasználásáról, az ürülékek eltávolításáról, az istállókról stb.

Végül idézem még a legújabb, ez év május 7-dikéről keltezett, bennünket különösen érdeklő rendeletet. Ez magoknak a szobáknak és különösen a szegénysorsúak által albérletbe vett szobáknak állapotával foglalkoznak. Érdekes a progressiót megfigyelni, hogyan terjesztették ki a hatósági intézkedést és ellenőrzést előbb az utcákra, vízvezetésekre, csatornákra, aztán a házakra és végül magukra az egyes szobákra.

Az idézett rendelet szerint, ezentúl nem szabad szobát albérletbe adni, csakis a hatóságnál történt bejelentés után.

A bejelentést követő öt nap alatt ily szoba a helyszínen megvizsgáltatik:

a szoba területéhez képest megszabják, hány embert szabad abba legfeljebb befogadni (1 személyre legalább 14 köbmétert számítván), és ezen maximumban befogadható egyének száma szembetűnő helyen kifüggesztetik;

A házmesterek lakásai rendszerint egészségteleneknek találtattak: a szobák szűkek, sötétek, a levegő fojtott szokott lenni.

A jelentés aztán előadja a helyszíni vizsgálatok eredményét, az eljárást, melyet ily lakások lakható karba helyezésére követtek, a csatornák, árnyékszékek, peczegődrök állapotát és azoknak mikénti javítását, a desinfectiókat stb. Sajnálattal fejezi ki a bizottság, hogy nincsen hatalmában a lakások túltömése ellen fölléphetni. (Mint alább említettük, az 1878. május 7-diki rendelet már e bajon is segített.)

előiratik, milyenek kell lennie a padlónak, a falaknak, a fűtésnek stb. ;

a mely szobákban több mint négy ember lakhatik, kandalló általi vagy más szellőztetésnek kell léteznie ;

meg van tiltva oly szobákat kiadni, melyek más szobából nyerik a világosságot (boldog párisi munkások !);

pinceszobákat *nem szabad* kiadni, hacsak különös rendőri engedélyvel nem ;

határozottan meg van tiltva egy szobába két nembeli albérlőket befogadni ;

legalább húsz lakóra egy árnyékszék ; (okvetlen önműködő zárkészülékkel, az urinoirs-ok pedig vizlocsolással) ;

a tisztogatásra, locsolásra stb. szükséges vizről gondoskodva legyen (vizvezeték stb.) ;

a hányszorily helyiségben valaki ragályos vagy járványos betegségbe esik, ez eset azonnal bejelentendő ; ily lakásokba a közegészségi bizottság egyik tagja kiküldetik, hogy a betegség elharapódzása ellen szükséges intézkedéseket megtegye.

Ilyen a közegészségi prophylaxis Párisban. Valljuk be, irigy, lendő egy állapot — de egyúttal utánzásra méltó is. Csakhogy ha majd utánozzuk e világváros fényes példáját, utánozzuk a kivitelben is: papiron hozott határozatok nem sokat segítenek, ha a kivitelről nem gondoskodunk.*) Párisban sem érték be e

---

*) A fővárosi közegészségi bizottság által nemrég konstatáltott, hogy pld. a lelenczek gondozásáról már Pest városában igen szép és helyes rendeletek léteztek, de — papiron. Az e tekintetben fennálló szabályok szigorúan rendelik, ki gondoskodjék a tápanyának kiadott gyermekek egészségéről, ki azok neveltetéséről, ki a tápszülők erkölcsiségéről ; szóval a „társadalom árvái“ születésüktől a betöltött tizedik évig folyton szigorú gyámság és ellenőrzés által állanak — papiron. Dr. Szalárdi úr a „Pester Lloyd“-ban nyilván kijelenté, és ez állítása még eddig meg nem ezáfoltatott, hogy még csak azon törzskönyvek sem léteznek, melyekben a kiadott lelenczeket nyilván tarthatnák, és hogy a főváros összes területén létező, ezer számra menő tápgyermekekből, mindössze 27, mondó csak huszonhét tápgyermekek volt a kerületi előljáróságoknak bejelentve. (l. „P. L.“ 1877.

rendeleteknek írásbeli kiadásával, hanem ezzel együtt a már eddig kiadott évi 20,000 frankon kívül még további huszezer franknyi évi kiadást szavaztak meg azoknak keresztülvitelére, azaz a túltömött és egészségtelen szobák nyilvántartására és ellenőrzésére.

A mi pedig bennünket budapestieket leginkább érdekelhet e dolognál, ez azon tény, hogy a párisi rendőrfőnöknek ezen f. é. május 7-dikéről keltezett intézkedése egyenes következménye azon tanulságos statisztikai észleleteknek, melyeket a lakviszonyok veszélyes voltáról a budapesti statisztikai hivatal a mi városunkban tett. Dr. Grósz tudor előbb említett jelentésében t. i. kiemeli, »miszerint bizton állithatja, hogy az 1877. év május 7-én kibocsátott szigorú rendelet, mely Páris városában szabályozza a bérbeadott lakhelyek minőségi és térfogati kellékeit, Körösi hazánkfia munkájának figyelembe

---

aug. 8.) Az utóbbi években a fővárosi hatóság azon igen üdvös eljárást követi, hogy a város költségén tartott lelenzereket a kiváló gondnal vezetett gyermekmenhelybe adja. Evvel azonban a nagy föladatnak csak kisebb része van megoldva: az évenként elhelyezett lelenzerek száma 50—60-ra rúg, míg az azonfelül fennmaradó tápgyermekek száma az ezer körül van.

Távol legyen tőlem, hogy ezen észrevételekkel vádat emeljek közegészségi szolgálatunk ellen, vagy épen az annak élén álló tiszti főorvos ellen, kinek buzgósága és jóakarata tudvalevőleg minden kétségen felül áll. A párisi viszonyokkal való összehasonlításnál azonban önmagától föltolja magát azon mély ür, mely nálunk a jóakarata és a kivitel közt fennáll. Ez ür kitöltése, természetes, nem történhetik egyesek által. A rendőrségnek elválasztása által a fővárosi hatóság oly, leg-hathatósabb végrehajtó közegétől fosztatott meg, melyet a kerületi előljáróság teljes mértékben sehogysem pótolhat. Ez a legnagyobb, mert szer vi bajunk. Hogy azonfelül a papiron hozott határozatok kivitelére rendszerint pénz is kell. Ez az előbbivel szemben sokkal kisebb hiba, melyen a tanács és a közgyűlés bölcsessége kétségkívül segitend, hacsak az orvoslandó baj a maga valójában és jelentőségében bemutatatik. De ép azért ismét csak vissza kell térnem arra, hogy rossz politikának tartom, ha a statisztikát, midőn annak évekig folytatott észleletei folytán elvégre sikerül ily bajok forrását fölfedezni, ily fölfedezésekért megrójják, és a főváros jó hírnevének bemocskolásával vádolják.

vétele mellett készültek. S miután Körösi munkái oly gyakorlati elismerésre találtak a világ fővárosában, nem mond le (Grósz) a reményről, hogy Budapest is több figyelmet fordítand a kibérelt lakhelyiségek egészségügyi feltételeire, mint az eddig történt és jelenleg történik.«

Magam is azon nézetem vagyok, hogy a statistika eredményeit ily értelemben kell értékesíteni, hogy úgy az általános, mint különösen a gyermekek halandóságának meggátlására ily intézkedések szükségesek, nem pedig az elhalt gyermekeknek a statistikában való elhallgatása.

Ez utóbbi eljárás eszembe juttatja, mit már több évvel ezelőtt a bécsi »Medizinische Wochenschrift«-ben, épen vonatkozóan a helybeli viszonyokra, olvastam: Pesten, azt mondja, úgy szeretnének tenni a halandósági statistikával, mint a schlesz-vigi tengerparton azon vészjelző poznákkal, miket óvásképen fölállítottak, valahányszor a nemzetközi meteorologiai szolgálat sürgöneyei a vihar közeledését jelentették. A sürgöney gyorsabban érkezőt meg mint a szélvész, a poznák fölállítása által a halászokat inteni kívánták, hogy ily időben tengerre ne menjenek. De a schleszvigiek látván, hogy valahányszor a poznákat fölállítják, néhány órával reá csakugyan szélvész támad, mérgekben a poznáknak mentek neki és ledönték azokat!

KÖRÖSI JÓZSEF.

A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

NEMZETGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGÁNAK NYILVÁNOS ÉRTEKEZLETEI.

Véglegesen megerősítetvén az ügyrend értelmében a nemzetgazdasági és statisztikai állandó bizottság által javaslatba hozott szakférfiak névsora, a következő 3 évre következő a nevezett bizottság névsora:

I. Az akadémia tagjai közül: gróf Lónyay Menyhért, bizottsági elnök; Beöthy Leo, bizottsági jegyző; Csengery Antal, Barsi József, dr. Kautz Gyula, Keleti Károly, Galgóczy Károly, Weninger Vincze, Korizmicz László, Hunfalvy János, dr. Konek Sándor, Trefort Ágoston, b. Kemény Gábor, dr. Matlekovics Sándor, Kerkapolyi Károly, Deák Farkas, Kenessey Albert, Kállay Béni, Falk Miksa és dr. Fodor József; összesen 20 akademikus.

II. Az akadémia körén kívül álló szakférfiak közül: Széll Kálmán, Halász Imre, gróf Desseffy Aurél, dr. Dobránszky Péter, Körösi József, dr. Gerlóczy Gyula, Hieronymi Károly, Kenessey Kálmán, Lukács Antal, Lukács Béla, dr. Mandelló Károly, Tolnay Lajos, Galgóczy János, dr. Weisz Béla és György Endre; összesen 15, együttvéve 35 tag.

Ily módon kiegészítetvén a bizottság: remélhető, hogy munkássága is nagyobb leend a korábbi évekenél.

A bizottság a szünidő után deczember 5-én tartotta délután 5 órakor gróf Lónyay Menyhért elnöklete alatt első rendes ülését.

Ezen ülésen első sorban a bizottság havi rendes üléseire nézve lett megállapítva, hogy azok ezentúl is, mint eddig, minden hó első csütörtökén fognak megtartatni, mely alkalmakkal a bizottság megbízásából kidolgozott tárgyról fognak felolvasásokat tartani. A jövő legközelebbi nyilvános rendes ülésekre Kenessey Kálmán és Galgóczy Károly urak jelentettek be felolvasást, amaz a cultur-mérnökökről, emez a telepítési kérdéstről.

Szóba jött azután a »Nemzetgazdasági Szemle« ügye, mely folyóiratot tudvalevőleg az akadémiától nyert évi 1500 frt segély mellett György Endre ur szerkeszt, és szomorúan constatatott, hogy e folyóirat a közönség részéről nem részesül megérdemelt pártoltatásban. Elnök felemlítvén, hogy az akadémia köréből több oldalról szóba hozatott, ha vajjon ezen 1500 frt nem volna-e az adott viszonyok közt más módon sikeresebben felhasználható a nemzetgazdasági eszmék népszerűsítésére: szerkesztő megbizatik, hogy a lap költségeiről és jövedelmeiről tájékoztató összeállítást készítsen, melynek nyomán aztán a bizottság ez ügyben jövőre nézve konkrét javaslatot tehessen. E változtatás természetesen csak az 1880. év elejétől lépne életbe, miután a jövő 1879. évre nézve a füzetek mindenestre jelen alakjuk és terjedelmökben fognak megjelenni.

Legérdekesebb része volt az ülésnek a Lévay-féle alapítványból az akadémia II. osztálya által jövő évre kitüzendő közgazdasági pályakérdés ügye, melyre nézve az osztály által a bizottság lett felhiva javaslattételre. Hosszabb eszmecsere után a Falk Miksa ur által következőleg formulázott pályakérdés fogadtatott el és határozatott a II-ik osztály előtt javaslatba tételre: »Valóban léteznek-e és miben állanak azon veszélyek, melyek közhiedelem szerint a magyar földmívelési termékeknek általában s különösen a gabonának kivitelét a legközelebbi jövőben fenyegetik és ha léteznek, mily eszközök által lehetne elejüket venni?«

Első nyilvános ülése a bizottságnak december 13-kán délután 5 órakor a Kisfaludy-teremben tartatott meg a tagok és nagyszámú közönség jelenlétében gróf Lónya y Menyhért elnöklete alatt.

Kenessey Kálmán biz. tag tartotta felolvasását »A culturmérnöki intézményről«, mely mindvégig lebilincselve tartá a hallgatóság figyelmét. E becses értekezés füzetünk más helyén olvasható.

Az értekezés befejezte után felszólalt

Hieronymi Károly.

Ő mindabban, a mit értekező a culturmérnöki intézmény kifejtésének hasznossága s e körül a kormány teendője iránt mond, egyetért. De kifogásolja azon értekezéséből kitetsző állítását, hogy a Tisza-szabályozás egészen eltévesztett mivelet s óhajtaná, ha az efféle állítások, a melyek legszelidebben szólva, legalább is nagyon kockáztatottaknak nevezhetők, ily nyilvános felolvasásoknak ennyire csak odavetve s indokolatlanul ne tétetnének tárgyává. Nem osztja azon véleményt, hogy e részben a culturmérnököktől jobb eredmény volna várható; de igenis azt igazolni képes, hogy a Tisza-szabályozás még sem oly elhibázott, mint értekező állítja. Országos vizek nagy keretű szabályozása nem lehet a culturmérnökök feladata: azokra legfeljebb a belvizek fognak tartozhatni. Az Alföld aszályosságát, mi hibakép annyira hangsúlyoztatik, egyáltalában nem a Tisza-szabályozás idézte elő, sőt tagadja, hogy ez annak még csak növelésére is befolyással volna. A hol például a felső-szabolcsi, nyiri belvizeknél, a Hortobágy, Berettyó, Sárrét mentén, ha fordul is elő néha aszály, de még most is csak annyi és annyiszor, sőt még többször baj van a belvizek sokaságával, melyek nagy területeket viz alá borítanak, mint az aszályossággal, ott arról, hogy a szabályozás, a nagy árviz kirekesztése idézi elő az aszályosságot, beszélni nem lehet. A szabályozás első feladata, hogy a nagy vizek kiöntése meggátoltassék: eddig ez megtörtént. Második a belvizek összegyűjtése azon időben, mikor az azok befogadására hivatott főviz magassága miatt oda le nem folyhatnak. Ez még nem történt meg, mert még nagyon rövid idő folyt le annak tanulmányozhatásában, hogy hol, mikép kell és lehet ezt legcélszerűbben eszközölni. Akkor lehetne a szabályozást épen elhibázottnak mondani, ha a munka e része elegendő idő által be nem bizonyított tapasztalás hiányában elsiettetett volna. Ez azonban még nem fordulhatott elő. A tiszaszabályozás maga is főleg az 1856.

évben nyert 8 milliónyi nagy bankkölcsön kinyerése után kezdetett meg nagyobb mérvben, 22 év nem sok ily óriás vállalatnál. Ez tehát alig van még befejezve, a második, a belvizektől való mentesítés, alig megkezdve; pedig csak a kettő után következik harmadik feladatul az öntözés.

Dr. Konek Sándor helyesli értekező azon sürgetését, hogy külön földmivelési ministerium állittassék fel. Ausztriával elfogadtuk a paritást. Ott külön földmivelési ministerium áll fenn. Anomalia, hogy éppen a kiválólag földmivelő Magyarországon ebben nem követi a paritást. Hogy igen jótékony a culturmérnökök intézménye, az tagadhatatlan. Ő ez intézmény létesítését hazánkban már a 60-as években sürgette. Csakhogy természetesen, mint Csehországban, magán úton. Ausztriában nem 1870-ben kezdődött ez, hanem sokkal régebben, de magánúton. Nem várhatjuk, hogy az állam tegyen mindent, tegyenek az egyesek is, s erre nézve különösen a vidéki gazdasági egyesületeknek van hivatásuk. Azonban arról gondoskodni, hogy erre szakemberek képeztessék ki magukat, a kormány feladata s e célból a műegyetemen volna erre tanszékről gondoskodandó; s hogy az eféle tanulók gazdasági gyakorlatban is részesíttessenek, arra az országos m. gazdasági egyesület Istvántelke szolgálhatna. Ily módon nem lesz ugyan olyan intézetünk, mint az osztrák Hochschule für Bodencultur; de lesz oly intézetünk, a mely mégis megfelel az igényeknek szerényebb mérvben.

Hunfalvy János szerint értekező előadása úgy mutatván, mintha ő a földmivelés emelését egymagában tartaná lehetőnek, megjegyzi, hogy míg mi ily egyoldalulag igyekszünk hatni: addig célt nem érünk. Mérséklett égővünk alatt ezen úton egy □ mértföldön 4000 léleknél több népesség meg nem élhet; ezen népesség pedig nem fogyaszt annyit, hogy alagsövezés, vagy más javítás útján a termőföld javítására holdankint csak 120 frt is befektethető legyen; sem az nem érhető el, hogy az ily javításokra 3—4 százalékos kölcsön eszközölthessék; mert az efélének kormányi úton eszközlése mindenek előtt azt eredményezné, hogy közadó útján kellene beszédni a különbözetet s ekkép egyesek javáért az összes terheltetnék. Azon jelenség, hogy a culturmérnöki szolgálatot eddig éppen Szepesmegye vette legnagyobb mérvben igénybe,

szintén épen azt bizonyítja, hogy ennek csak nagyobb népesség mellett van fontossága. Szepesmegyében ez meg van; ez okból ott mindig nagyobb a fogyasztás, mint a termelés, tehát a termelésnek javítási módok által emelése kifizeti magát. De gyér népességű helyeken nem fognak a javítások hasznosok lenni, sőt gazdálkodásunknak ismét csak egyoldalúságát szaporítják. Ezen egyoldalúság, t. i. hogy gazdaságunk főképp a gabona-termelésre törekszik, oka igen nagy részben a napszám drágaságának is. Még Szepesben is évről évre apad a len- és kender-termelés. Iparnövényünk úgy szólván országszerte nincs most már egyéb, mint a dohány és repce. Nem szabad tekinteten kívül hagyni, hogy a klíma és kivétel oly két tényező, mely főleg nem tőlünk függ; s így a termények értékesítése sem. Ily viszonyok közt nehezen fizeti ki biztosan magát a tőkebefektetés, ott, a hol helyben nincs fogyasztó. Ipar kell tehát, és nem a földmivelés egyoldalú emelése; ez a felvirágoztatás legbiztosabb eszköze.

Gróf L ó n y a y Menyhért szerint értekező nem állította kizárólagos előtérbe a földmivelés egyoldalú emelését.

K e l e t i K á r o l y figyelmeztet arra, hogy minden egyes alkalommal az összes gyakorlati főkérdések vita alá kerülnek. Ez is bizonyítja, hogy mily sok kérdés van megoldandó, s hogy ezek mily szerves összhangban állanak egymással. Ő is úgy van meggyőződve, hogy a nemzetgazdasági faktorok közül egyik sem fejleszthető kizárólag, s ha talán a fősúlyt a földmivelésnek adná is, nem hanyagolná el az ipart sem.

G y ö r g y E n d r e csak két gyakorlati megjegyzést akar tenni az értekező által felemlített módozatokra. Az egyik a pénzbeszerzési módozatokat, a másik a szakerők kiképzését illeti. A pénzbeszerzésre két mód van. Az egyik az 1864-ki angol Improvement of Land Actban, melyet kitünő államférfiui műnek tart, a mely szerint az állam adja a kölcsönt a Commissioners által javasolt mértékig; igaz, hogy csak a javítási munkálatok befejezte után, de addig ideiglenesen adnak privát felek, illetőleg bankok. Ugy látszik, értekező nálunk is ezt óhajtaná. Ő ellene van ennek az államkinestár mai viszonyai közt, s helyesebbnek tartaná a drezdai Landes-Cultur-Rentenbank példájára külön — állami kamatbiztosítással ellátott —

czimletek kibocsátását, természetesen állami felügyelet és ellenőrzés alatt. A mi a szakérok kiképzését illeti: figyelmeztet arra, hogy a culturmérnök administratív képzettséget is nyerjen, s ha a műegyetemen képeztetik ki: ott ily irányú oktatásról legyen gondoskodva.

Gerlóczy Gyula megjegyzi, hogy a műegyetem ezt a czélt eddig is figyelembe vette, s ott a vízépítészetnek tavaly óta tanszéke van, sőt a mezőgazdaság is taníttatik; hanem igenis, gyakorlati tér kell, melyen a tanítást sikeresíthető gyakorlatok tétethessenek.

Kenessey Kálmán Hieronimynak felel, megjegyezvén, hogy a Tiszaszabályozást csak gazdasági szempontból mondotta elhibázottnak, mely irányban valóban kívánta volna, hogy az ennyi idő óta már az öntözéssel is összekapcsoltsák, mert tagadhatlan, hogy a belmegyék nagyon aszályosok. Ez okból a Sárréten folynak is már az öntözhetés iránt a tanácskozások. Hunfalvy észrevételeire megjegyzi, hogy ha büvkörben forogni nem akarunk, akkor a javítást mindenesetre egyen kell kezdenünk, s ez a földmivelés. Az ipar felvirágzása csak akkor következhetik, ha a földmivelőnek pénze van, hogy az iparos czikkeit megfizethesse.

Gróf Lónyay Menyhért osztja azon nézetet, hogy az alkotmányos ministerium megalakításakor helyes lett volna az ország főérékére, a mezőgazdaságra több figyelmet fordítani. A földmivelés, az államerdők, államjavak kezelése mellett elég teendőt adott volna egy külön ministeriumnak. Most e részben igen nagy akadály a pénzkérdés. Épen ez irányban elszomorító már az is, hogy a földmivelési ministerium, mely a mint értekező előadásából világosan kitűnik, nagy súlyt fektet a culturmérnökök intézményére, mégis valószínűleg csakis a pénzkérdés miatt, csak egy egyének alkalmazására volt kénytelen e téren szoritkozni. Egyébiránt ő a kormány hivatását e részben kevésbé az egyének alkalmazásában állami fizetéssel, mint inkább abban látja, ha alkalmas egyének kiképzése külföldi utaztatással s e célra szánt stipendiumokkal segélyeztetik. A Tiszaszabályozás érdekében az öntözésre nézve megjegyzi, hogy ez igenis tökéletesen tervben van: már gróf Széchenyi nagyszerű tervezetében benne foglaltatik az, mely szerint szintén első az

ármentés, azután a kiszáritás, s csak azután jöhet az öntözés; és e részben igen szerencsés a tiszavidék fekvése, mert hasonlóan Lombardia helyzetéhez, a magasról lefutó mellékfolyók mind használhatók a síkon az öntözésre, s így a vizsgálatok szerint legalább is 800,000 hold ott az öntözhető terület. Így az egész Tiszavölgy, a most betegséget terjesztő belvizek öntöző csatornába fogatván fel, egy virágzó kertté volna varázsolható, a mire a lényeges előmunkálatok is megvolnának már. De a pénz hiányzott a nagyszerű kivitelhez még eddig mindig. Maga a tiszai társulat sem kaphat kölcsönt, mert minden hitelt és minden pénzt absorbeál az állam.

Ezzel 7 órakor a gyűlést befejezván, köszönetét fejezi ki az előadónak, ki értekezésével ily élénk és érdekes eszmecserére nyújtott alkalmat.

VEGYESEK.

A rendes- és keskenynyomú vasutakról. A magy. kir. közmunka- és közlekedési ministerium kiadásában, mint kiadmányainak tizenharmadik füzete, egy igen korszerű mű jelent meg e czimen: *Az európai fontosabb helyi érdekű rendes- és keskenynyomú vasutak leírása, egy javaslattal a magyarországi helyi érdekű vasutak építésénél és üzleténél követendő elvekre nézve.* Szerkesztették: Landau Gusztáv, felügyelő a m. kir. vasuti és hajózási felügyelőségénél, s Walther Ágost, magy. kir. államvasuti vezérfelügyelő. (Budapest, Kilián Frigyes egyetemi könyvtárusnál 1878.)

Szerzők, mint a mű bevezetésénél mondják, ismerve vasutaink jövedelmezőtlenységét, mely miatt valamely új vasutnak állami kamatbiztosítással való engedélyezése ma alig tehető fel, s így további építkezések az eddigi rendszerben, legalább egyhamar álig várhatók; számos vasutunk jövedelmezősége azonban mégis némely mellékágak kiépítését föltételezi, tehát további vasutépítkezésektől teljesen el nem zárkozhatunk: az olcsó vasutak tanulmányozását tették céljukká, oly vasutakét, melyek részint a kisebb tőke-beruházás, részint a takarékos berendezés és kezelés által, nemcsak saját fennállhatóságukat biztosítsák, hanem a már meglévő vasutak jövedelmezőségét is elősegíték. E végre a m. kir. közmunka- és közlekedési ministerium engedélyével és talán hathatós pártfogása mellett, beutazták az osztrák „Elisabeth“ nyugati vaspályához tartozó lambachgmundeni keskeny nyomtávú vasutat, az elzász-lothringeni helyi érdekű rendes nyomtávú vasutakat, Franciaországban az achiét-bapaumei rendes- és a tavaux-pontsericoursi keskeny nyomtávú, Belgiumban az anvers-gandi, Németországban a brölvölgyi szintén keskeny nyomtávú s a svéd- és norvég-

országi kisebb szintávú összes vasutakat. A kezünk alatt levő műben a hazuról már tapasztalatokban és ismeretekben gazdag szerzők, újabb és régibb szemléleteik eredményét tárják elénk, művöket két részre osztva.

A mű első részében, a minden egyes bejárt vasut építkezési, berendezési, kezelési viszonyait írják le, részletesen megismertetve bennünket azok árszabályaival, fentartási költségeikkel, forgalmi tevékenységükkel s jövedelmezőségükkel. A második részben, melyet szerényen Függelék-nek neveznek, azokról az elvekről szólnak, melyek a magyarországi helyi érdekű vasutak építésénél és üzleténél követendők volnának.

A számos adat s tüzetes leírás, mely az első részben az illető vaspályák sin-utai, kocsijai, állomásai s ezek berendezése, kezelése és az üzlet vezetése és foganatosítása körül tájékoztat bennünket, s együttesen alapját képezik a második részben előadottaknak; bármily érdekesek legyenek önmagukban, jelen ismertetésünkből különösb hiány érzete nélkül kihagyhatóknak látszanak: annál fontosabbak azonban a Függelékben elmondottak, hogy azokból a lényegeseket kiemeljük.

Szerzők a kitűzött célra, eltekintve természetesen a nagyobb forgalommal bíró nemzetközi vasutaktól s oly vonaloktól, melyeken a hadviselési tekintetek is figyelembe veendőek, legalkalmasbknak vélik az úgynevezett keskenyvágányú vasutakat, melyek 1435 méternyinél kisebb sin-távval bírnak, s kielégítő kényelmet is nyújtanak a felvételi helyeken és utazás közben; de a megszokottnál kisebb sebességgel járnak, minők pl. a lambach-gmundeni, a bröl-völgyi s a norvégiai vasutak általában, s nálunk az eisenstein-resiczai vasut. A sin-közök távolságát illetőleg abban a nézetben vannak, hogy mindazoknál a vasutaknál, melyek nem kizárólagosan egy bizonyos teher szállítására hivatvák, hanem a közforgalom céljaira és személyszállításra is szolgálnak: a vágány-táv 080 méteren alul ne legyen; a hosszabb vonalú és nagyobb forgalmaknál pedig legalább 100 métert kitegyen.

Kimutatják, hogy az ily pályák, czélszerűségi szempontból, személyszállításra és csatlakozással a főpályákhoz berendezendők, s a csatlakozás lehetőleg nagyobb időveszteség nélkül közvetlen történjék egyikről a másikra, nehogy a várakozás s

egyéb kényelmetlenség miatt az utasok csak halaszthatlan ügyeikben keressék a vaspályai utazást; mi az üzleti s kereskedelmi forgalomnak és tevékenységnek is kárára volna.

Figyelemmel azokra a részletekre, melyek az ily vasutaknak, mint mellék- és keskenyvágányú pályáknak, részint rendeltetésükből, részint szerkezetükből folynak, szerzők az egyes vonatok tiszta sebességét óránként 22—23 kilométerrel (3 mértföld), a kocsik súlyát 3000 s ezek terhelhetőségét 6000 kilogrammal, a legnagyobb emelkedést sík-pályákon $\frac{1}{100}$, hegyi pályáknál legfőlebb $\frac{1}{40}$ -re veszik s mozdonyokul a Fairlie-féleket ajánlják.

Kiemelik és méltán, hogy az ily vasutakra nézve a kisa-játítás, a lehető takarékoság szempontjából az eddigi szokástól eltérve, módosítandó; valamint a pálya közelében eső épületek és szérüs kertek tűzkár elleni biztosításának terhe is a vaspálya vállalatokkal szemben, lényegesen megkönnyítendő volna. Keskeny vágányú pályáknál ugyanis, szerzők szerint, a kő- és cserépfödellő épületek 4, a fa-zsindelyesek 10 és a szalma-födellők, a pálya közepétől számított 20 méterre engedélyezhetők volnának, egyúttal kötelezendők levén a vállalatok a tűz ellen szalma-födèles házak között mozdonyaik kéményét lezárni s azokban hamutartókat alkalmazni, mely eljárás egyes kisebb vonalrészen és ott, hol emelkedések nincsenek, az elhasznált gőznek a tenderbe bocsáttatásával, a tűzbiztonsági igényeknek teljesen megfelelhet, miként ez a tavaux-pontsericourti és a bröl-völgyi vasutaknál foganatban is van.

A mellékpályák csakis nappali közlekedésre alkalmaztatván, azok nyílt vonalain elégségesnek mutatkozik, hogy csak félmérföldenkint legyen egy-egy pályaőr, s ez örök lakása, valamint egyéb hivatali s a közösség számára szolgáló helyiségek is, a szokásban levőknél egyszerűbbek és kisebbek is lehetnek.

Az üzlet kezelésének egyszerűsítésére nézve szintén több figyelemreméltót találunk: ilyenek a személyszállítást illetőleg, a főpályáknál szokásban levő négy utasosztályzat helyett csak kettőnek, a II. és III-diknak megtartása s ez által a kocsik butorzatában és kihasználataiban eszközölhető takarékoság. Az ekkép alakítandó I-ső és II-dik hely árait illetőleg azonban,

szerzők a két osztály közt, a főpályákon divó különbözetnél nagyobb eltérést kívánnak, t. i. hogy az I-ső helyár a II-diknak legalább is kétannyia legyen, mi által az egymástól távolabb eső társadalmi állású utasok összevegyülését eléggé elkerülhetőnek s ez újítást a közönség által, tekintettel különösen a mellékpályák vonalainak rendszeren rövid voltára, türhetőnek és elfogadhatónak is vélik.

A téherszállításra a fedett kocsik teljesen mellőzhetők s lehetőleg csak nyíltak volnának alkalmazandók, miután az ily kocsikba a ki- és berakodás sokkal könnyebb, s ha oly árúk vannak, melyek víztől, hótól védendők, ponyvakkal eléggé jól takarhatók, mint ez a főpályákon is gyakran előfordul, s a főczél, az olesóság, a nyílt kocsik könnyüése és kisebb ára által ekkép hathatósan előmozdítottatnék. Nem különben nevezetes megtakarítást érni el, ha az állomási személyzet a kezelés egyszerűsítése folytán kevesbítettik, s esetleg a saját szorgalmára, a munka eredményével viszonyos százalékok által serkentett magánvállalkozók, kezelők, vagy nők alkalmazása által pótoltatik; s magában az igazgatásban is a lehető egyszerűség és takarékoság gyakoroltatik.

Az üzleti kezeléstől eltekintve, magánál az építésnél és berendezésnél elérhető megtakarításokat egy szabatosan összeállított táblázatban találjuk, mely a csekélyebb forgalomra számított keskenyvágányú vasutaknál, szemben a szélesvágányúak építési és berendezési költségeivel, 17.81—43.17% megtakarítást mutat ki.

Egészben a mű, mint e rövid áttekintésből is láthatni, gondosan és tüzetesen foglalkozik mind azzal, mit a tapasztalás és gyakorlat, a mellékpályák előnyös építésére vonatkozólag feltüntet. Sajnos, hogy a vaspályákkal úgy jártunk, mint az új gazda, ki hintái s mutatós lovai bevásárlása mellett a gazdasági kocsikra s az igás marhákról megfeledkezett, s midőn ezekre kerülne a sor, költőpénzéből teljesen kifogyott. Azonban a műben elszórt jó tanácsok, reméljük, még sem mennek egészen veszendőbe, s egyelőre is haszonnal alkalmazhatni a már meglevő vasutakon, azokat a takarékosági eszméket és a czélszerű berendezésre szolgáló javaslatokat, melyek a legelterjedtebb körben figyelembe vételt mindenesetre igen megérdemlik.

Kenessey Albert.

A külföldi szakirodalom újabb terményeiből. — Hausburg: Landwirthschaftliche Zollpolitik. Berlin, 1878. Wiegandt, Hempel und Porey. Ezen dolgozat először megjelent a »Deutsche Landwirthschaftliche Presse«-ben. Világosan tárgyalja az okszerű vámpolitika föltételeit, különösen reflektálva a mezőgazdaság igényeire. Erélyesen visszautasítja a német védvám párt okoskodásait és alaposan és részrehajlatlansággal bemutatja, miszerint Németországban a védvámi politikának nincs jogosultsága. Visszautasítja a védvám párt által a mezőgazdáknak ígért danai ajándékot, t. i. a gabna- és marhavámokat. A röpirat figyelmet érdemel különösen nálunk, hol az új osztrák vámpolitika a legtöbb áldozatot fogja követelni.

Held: Grundriss für Vorlesungen über Nationalökonomie. Zweite Auflage. Bonn, 1878. Előadások alaptervétől és repetitoriumul igen ajánlható munka, mely tudományos értékkel is bír, mivel számos definitio önálló gondolkozás eredménye. A munka nem valami régi nagyobbak essenciája, hanem egy tán készülők alaprajza. Tekintetbe vannak véve az újabb vizsgálatok különös a munkabér elmélet, a régi tudományos rendszerek iránt stb.

Ingram: The present position and prospects of political economy. Dublin 1878. Foglalkozik a tudomány tovább fejlesztésének feltételeivel, melyek annyira figyelmen kívül hagyattak, hogy keptikus emberek a tudomány felől igen aggasztó véleményben vannak és annak befolyása a gyakorlati életre is nagyon veszélyeztetve van. Ez onnét származik, hogy a nemzetgazdaságtan túlságosan absztrakt tudomány akart lenni; tantételeinek nagyon általános jelentőséget vindikált, végre kutatásainál nem használta az induktív, különösen a történeti módszert és elfeledte az általános társadalmi szempontokra figyelemmel lenni. Ugyanezen kifogások tétettek Comte Ágoston által is a nemzetgazdaságtan ellenében. A tudománynak tehát új irányban, új módszerekkel kell dolgozni és akkor azon befolyást fogja birni, mely azt méltán megilleti.

Christlieb: Der Opiumhandel und seine Wirkungen. — Gütersloh. 1878. Szigorú bírálata az angol-keletindiai gazdaságnak, mely nem átkodik egy nép anyagi és morális degenerációjának árán is gazdagodni és gazdálkodni, és ennek keresztül-

vitelére még a fegyver logikájához is folyamodott. Az irat igen sok érdekes adatot tartalmaz, és azon reménynek ad kifejezést, hogy most, midőn az angol parlament már kényszerül e kérdéssel foglalkozni, midőn az antiopium egyletek száma Angliában és Chinában napról-napra szaporodik és végre a chinai kormány ismét erélyesebb intézkedéseket tett: az angol kereskedelem ezen ága kellőleg meg fog szoríttatni.

Dr. Weisz Béla.

Keleti érdekeink. Unsere Orient-Interessen. Eine Studie von Bernhard Singer, Mitglied der n. ö. Handels- und Gerwerbekammer. Wien, 1868. Carl Gerold's Sohn.

A 60 lapnyi füzet a berlini congressus idején iratott, s szerzője előtt annak határozatai még teljesen ismeretlenek, sőt épen ezekre óhajtott, úgy látszik, némi befolyással lenni, legalább a közvéleményt készítve elő: közgazdasági szempontokból bírálva monarchiának keleti politikáját, s e szempontokból ajánlva a szerinte szükségesekké vált beavatkozó lépéseket, keleti kereskedelmünk újraélesztése céljából.

Nem annyira tanulmány tehát e füzet, mint inkább politikai röpirat, a mely a mennyiben az események gyors egymásutánja már annak iratása óta nagyon sok viszonyt megváltoztatott, s szerzője terveivel nem egészen azonos lépésekre kényszerítette monarchiánkat, némileg elavult. A mennyiben azonban szerzője ügyesen csoportosítja a keleti kereskedelmi forgalmunkra vonatkozó statistikai adatokat, s ezek eredményéből a Magyarországon hangoztatottakkal nem egészen azonos következtetésekre jut, és sajtószzerű lépéseket tart szükségeseknek közgazdasági érdekeink megóvása céljából: maradandóbb érdekekkel is bír.

Singer ur vezéreszméje az, hogy monarchiánk hivatva lett volna a Balkán félszigetet, különösen pedig annak velünk közvetlen szomszédos tartományait mindennemű ipar-termékekkel ellátni, egyedüli szállítójuk lenni, s hogy mindez nincs úgy, azt egyenesen szerencsétlenül folytatott külpolitikánkunk rója fel. Azonban jelen van a pillanat, melyben e bajon segíteni lehet. A limitroph délkeleti tartományokat gyarmatainkká kell tennünk. Mi vagyunk egyedül hivatott Angliája ez Indiáknak.

Ez eszmemenet következtében mindenekelőtt történeti visszatekintést ad a szerző a keleti kérdés egész fejlődéséről, s különösen monarchiánk szerepléséről abban a Passarovitz-i békekötéstől a San-Stefano-i békéig (1718—1877.); ügyesen és érdekesen vázolja azt, s különösen kiemelve az alkalmakat, melyeket monarchiánk keleti kereskedelme érdekében felhasználni és kizsákmányolni elmulasztott, következetesen kijátszva és rászedve Oroszország által.

A munka második és fő-része, mely bennünket is közelebből érdekel, statisztikai adatokkal bizonyítja keleti kereskedésünk folytonos hanyatlását a krími hadjárat óta: általában keleti politikánk rosszaságának, különösen pedig a Sulina-torkolat szabaddá tételének, a vaskapu szabályozatlanságának, s a nem létesített vasuti csatlakozásoknak tulajdonítva azt. Az adatokat szerző hivatalos forrásokból meríti, előre is kijelentve, hogy a mennyiben a forgalom érték szerint van megjelölve, az adatok abszolút helyessége kétségbe vonható, azonban a viszonylag ezekből levont következtetések, arányok és százalékok majdnem teljesen megbízhatók.

Mindenekelőtt a Sulina-torkolatnál 1861—74-ben kilépett különféle nemzetiségű hajók számáról és tonna-tartalmáról közöl szerző egy táblás kimutatást, melyből kitűnik, hogy míg monarchiánk forgalma ott 74-ben 61-el szemközt csak 39·14 százaléknyi emelkedést mutat, addig Angliáé 87·33, Franciaországé 27·9, Olaszországé 69·48, Oroszországé 60·40%-al emelkedett.

Érdekesek a Duna-gőzhajózási társaság hajói által kivitt és behozott kész arany és ezüst pénzről közölt adatok is, melyek szerint míg az 1855—76-ig terjedő 22 év alatt Törökországba tőlünk kivetett 174.989,000 frt készpénz, addig onnan hozzánk csak 41.312,000 frt hozatott be. A behozatalnál az emelkedés 17%, a kivitelnél 150%.

Összehasonlítva monarchiánk összforgalmát a Törökország felé irányuló forgalommal, szerző azon eredményre jut, hogy míg 1856 óta összes behozatalunk 20%-al, Törökország felől való behozatalunk 21%-al emelkedett, addig összes kivetelünk 38%-al emelkedvén, Törökország felé való kivetelünk 3%-al csökkent.

Átterve az átmenő kereskedelemre, megemlíti szerző, hogy a cs. kir. központi statisztikai bizottság számításai szerint az összes határainkon átmenő kivitelben résztvettek:

	1867-ben.	1876-ban.	Különbség
Románia	26·30 ⁰ / ₀ -al	7·19 ⁰ / ₀ -al	—19·11 ⁰ / ₀ -al
Törökország . .	10·00 »	4·04 »	— 5·96 »
Triest	29·61 »	14·49 »	—15·12 »

Magában a Konstantinápolyba való kivitelben, az ottani osztrák-magyar kereskedelmi kamra nem egészen megbízható adatai szerint monarchiánk csak mintegy 7⁰/₀-al vesz részt; pedig e kamra által csak a bennünket közelebbről érdeklő főcikkék kísértetnek figyelemmel. Az utolsó 6 év alatt bevételünk majdnem a felényire csökkent. Mindennemű árucikkeink jóformán elveszték a piacot ott, az egyedüli cukor kivételével, mely az egész kivitelnek mintegy ötödét teszi.

Fejtegetési folyamán Romániával való forgalmunkkal, mondhatni különös előszeretettel foglalkozik szerző. Kereskedelmi mérlegünk roszra fordultában Moldva-Oláhországnak tetemes részt tulajdonít. Az e tartománnyal kötött kereskedelmi- és vámszerződésnek nagy ellensége, s az ellen a törvényhozások tárgyalásai alkalmával a sajtóban több ízben erősen és hatásosan szólalt fel. A legutóbbi években mutatkozó hanyatlását Romániával való forgalmunknak, illetőleg kivitelünk csökkenését s behozatalunk emelkedését egyenesen ennek tulajdonítja. Mivel Románia legközvetlenebbül érdekelhet bennünket is, nem lesz talán felesleges, ha e füzetben e tartománnyal való forgalmunkról a legutóbbi 10 év alatt közölt adatokat kissé részletesebben reprodukáljuk.

Románia kivitele 24 év alatt (1851—1874) 47.868,397 frankról 134.714,000 frankra növekedett, bevitele 29.257,014 frankról 122.794,000 frankra. E 24 év alatt:

	Kivitelben.	Bevitelben.
Az egész forgalom tett .	2,774.120,876 frc	1,596.442,291 frc
Egy évi átlag	115.588,369 »	66.518,429 »
A szaporulat 1851-hez képest	142 ⁰ / ₀	127 ⁰ / ₀
» » 1856-hoz »	35 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀

1874-ben másfélszer annyi volt Románia összes kivitele mint 1856-ban, míg a mi behozatalunk onnan 1874-ben majd-

nem háromszor annyi, mint volt 1856-ban. Ellenben 1874-ban közel kétszer annyi lévén Románia bevitele, mint 1856-ban, az osztrák-magyar monarchia kivitele Romániába csak harmad-résznyivel nagyobb 1874-ben, mint volt 56-ban.

És pedig a behozatal Romániából, vagy azon át emelkedett:

	1867		1876
terményekben.	132,000 frtról	.	5.295,000 frtra
vonó- és vágó-marhákban	2.244,000	»	5.285,000 »
petroleumban	80,000	»	812,200 »
esökkent:			
bőrökben	3.912,000	»	1.603,000 »
gyapjúban	8.407,000	»	6.367,000 »

Kivitelünk pedig Romániába, vagy azon át emelkedett:

	1867		1876
vonó- és vágó-marhákban	287,000 frtról	.	371,000 frtra
közönséges famunkákban .	837,000	»	1.837,000 »
gyapjú-árúkbán	981,000	»	1.116,000 »
vasuti kocsikban	—	.	3.478,000 »
faárúkbán	1.092,000	»	1.129,000 »
bőrárúkbán	2.173,000	»	2.486,000 »
papírárúkbán	947,000	»	1.739,000 »
czukorban	547,000	»	1.149,000 »
esökkent:			
vasárúkbán	2.469,000	»	1.803,000 »
ruhaárúkbán	3.917,000	»	2.370,000 »
rövidárúkbán	5.836,000	»	3.949,000 »
vászonárúkbán	2.711,000	»	2.000,000 »
gyapot-árúkbán	2.608,000	»	2.482,000 »

Tekintve a viszonyt, melyben Románia forgalmát illetőleg monarchiánk a többi érdekelt államokkal áll, szerző egy román hivatalos adatokból összeállított összehasonlító táblázatot közöl az 1868., 1871., 1872., 1873., 1874. évekről. E táblázatokból kitűnik, hogy mi Romániából 1871. óta rendszeresen többet hozunk be, mint a mennyit oda kiviszünk, míg Anglia, Franciaország-, Németország- s Oroszországnál megfordított az eset. A romániai kihozatalban való részvéte monarchiánknak 16.13⁰/₀-ról

41·20⁰/o-ra emelkedett, ellenben az oda való bevételben 46·14⁰/o-ról 39·30⁰/o-ra szállt, míg Anglia bevitele Romániába 18·91⁰/o-ról 26·75⁰/o-ra emelkedett.

Az ezen adatokból levonható következtetés az, hogy fokonyként ki hagytuk siklani kezünkből az egész keleti forgalmat, elvesztettük természetes piacunkat, melynek visszaszerzése sokkal nehezebben vihető keresztül, mint annak megtartása lehető lett volna.

A munka harmadik s legrövidebb része, a mely ügyszólván megkereszteli e röpiratot, azon kérdésre akar felelet lenni: Mikép védendők meg tartósan és hatályosan érdekeink? Szerző semmiféle szerződéseket nem hajlandó e tekintetben célirányosaknak elismerni, tekintettel a keleti nem normális állapotokra. Szerinte keleti kereskedelmünk felvirágoztatása egyszerűen hatalmi kérdés. A Duna soha sem lesz o s z t r á k folyó, egy a Fekete tenger mellett elfoglalt posztó nélkül. A Balkán félsziget keleti részeit nem szabad orosz befolyás alatt hagynunk, annak nyugati részei közgazdasági szempontokból reánk sokkal kevésbé fontosak. A keleti forgalom utja nem Saloniki, hanem mig egyrészt Trieszt (különösen a b e h o z a t a l t tekintve) másrészt a Duna; szárazon pedig Románia és Szerbia. Bosznia és Hercegovina főleg csak mint Dalmátia „Hinterland“-ja jö tekintetbe. Természetes osztály-társunk a forgalomban Anglia, mely gazdasági fennhatósága alatt tartja és tartandja a Balkánfélsziget déli részét, mig annak északi tartományai a mi természetes piacaink. E célból azonban okvetlen feltétele e tartományoknak velünk gyarmati viszonyba való helyezése, illetőleg a v á m k ö z ö s s é g Románia, Bulgária, Szerbia, Bosznia és Hercegovinával, s e tartományoknak katonai fennhatóságunk alatt tartása. Egyébként maradhatnak azok tökéletesen függetlenek. Egy vasut Várnától Spalatóig vagy Zaráig, keresztülmentsve a félszigetet, s északi kiágazásaival a Dunát és Szávát, déli mellékágaival a ruméliai s macedoniai pályákat érintve, szerencsésen egészíti ki e képet. Mind e tervek megvalósítására a jelen pillanat a legalkalmasabb.

Mint láthatjuk, Singer ur műve inkább gyakorlati, mintsem tudományos jellegű. Kissé optimista szemekkel tekinti monarchiánk helyzetét, s oly kiható erőfeszítésekre tartja képesnek,

minőkre csak egységes, erős, gazdaságilag tökéletesen rendben levő állam vállalkozhatik; míg másrészt sajnálattal nélkülöz egy central-parlamentet, mely az erőteljes iniciatívát szerinte lényegesen megkönnyebbitené. Iparunk hanyatlásának okát piacunk elvesztésében leli, s ezért is a felelősséget magunkra hárítja vissza. A munka azonban mindezek dacára, vagy talán éppen ezekért tagadhatlanul érdekes és tanulságos. *Lator Géza.*

Maurice Block a tanszéki socialismus lényegéről.

(La quintessence du socialisme de la chaire. Mm. Held, Wagner, Samter, Scheele, Rössler, Laveleye etc.) Végre van előttünk egy kimerítő bírálat a tanszéki socialisták működése fölött. Maurice Block ur, ki nagy előszeretettel ostromolta az új iskola egyes tanait, most az egészet veszi bírálat alá, még pedig Held egyik új munkája nyomán, a mely a tanszéki socialisták álláspontját következőleg írja körül: „Ők (a kateder-socialisták) azt kívánják, hogy hagyassék teljesen abba az általános alkalmazású gazdasági természeti törvények minden kutatása, hogy hagyassék abba lehetőleg teljesen azon vizsgálati mód, a mely egy többé vagy kevésbé fiktív praemissából deductio útján vonja a következtetéseket. Azt akarják, hogy a gazdasági vizsgálatok annyira, a mennyire csak lehetséges, történelmi és statistikai adatokra támaszkodjanak, egy szóval, hogy *realis közgazdaságtan* teremtsék meg. Mindenekelőtt azt óhajtják, hogy hagyassék abba azon praemissa, miszerint az ember, gazdasági dolgokban, csupán az önzés által vezettetik; ők kétségbe vonják azon feltevést, miszerint az embernek egyedül az önzés által kell szükségképen vezettetnie, hogy ez lenne az egyedüli eszköz a közjólét biztosítására. Sőt ezzel szemben azt vitatják, hogy a közérzék mindig működik ugyanazon időben az önzéssel, és hogy ennek így is kell lenni. Ez az *ethikai közgazdaságtan*. Végre azt akarják, hogy az egyén, saját gazdasági érdekeinek ápolása mellett, nem szűnik meg azon viszony alatt is tekintetbe vétetni, mint egy politikai szervezetnek (az államnak) tagja; ők nem fogadhatják el azon eszmét, miszerint egy természetes jog uraljon minden törvényt, és azt óhajtják, hogy az érvényben levő törvényhozás egészében és minden részletes esetet tekintve is vétessék figyelembe, mint

a mely a gazdasági életre nagy befolyást gyakorol. Ez a társadalmi politikai, vagy egyuttal a történelmi-törvényes szempont.”

Nem akarunk vitatkozni a felett, vajjon helyesen van-e visszaadva Held jelen felfogásában az egész iskola álláspontja. Elfogadjuk azt olyanul. Ekkor pedig — nem lehet kétségbevonni — az ily felfogás ellen a tudomány nevében intézett támadásnak megvan a maga alapja. Csakugyan nem is kerül nagy fáradságába Block urnak részletesen kimutatni a tévedések egész lánczolatát, a mely ezen gondolatmenetben nyilvánul. Tagadja, hogy a manchesteri iskola (e nevet nem említi Block, s mi is csak rövidség kedvéért használjuk) pusztán a deductióra támaszkodott volna, s ebben tökéletesen igaza is van. Helyteleníti, hogy a tanszéki socialisták el akarják venni a közgazdaságtantól a tudományos jelleget akkor, midőn a gazdaság terén minden természeti törvényt tagadnak. Ez okoskodáshoz sem férhet kétely. Hiszen ha a civilizáció folytán folyvást változó gazdasági tünetek elmélete volna a közgazdaságtan, a nélkül, hogy az embernek valami inherens tulajdonságán, — tehát az állandóság valami biztosítékán — alapulna: akkor aligha érdemelne meg a tudomány nevet. És még tovább kell mennünk. Akkor az összes társadalmi, sőt az összes anthropologikus tudományok egyszerű rendszertelen ismerethalmazzá törpülnének le. Élesen jegyzi meg Block ur a történelmi módszerre nézve, hogy Knies szerint maga Roscher, e módszer feltalálója, hosszas értekezésében e módszer felett, nem bizonyított be mást, csak annyit, hogy a filozofia mennyiben különbözik a történelemtől, s hogy ennél fogva ez új „módszer“ nem egyéb, mint Roscher korábbi tanulmányainak reflexiója. Helyesen jegyzi meg Block, hogy soha egy közgazda sem tanította, miszerint az embernek egyedül az önzés által kell vezetettetnie. Állításaik legmerevebb esetben is csak annyit tartalmaztak, hogy a gazdasági tünetményeknek alapja rendesen az önzés: oly állítás, a melyet felette bajos volna akármely frázissal egyszerűen eltagadni. Hasonlóan nem tagadja a régibb iskola sem azt, hogy az egyének másnemű viszonyai is vannak, mint a gazdaságiak; eszébe sem jut tagadni az állam, a törvényhozás jelentékeny kihatását a gazdasági téren is a tünetményekre.

Úgy, hogy a kérdés szembeszökőleg tisztázva áll előttünk, mint a hogy e sorok írója már egy alkalommal — az olasz „Nuova Scuola degli Economisti“ ismertetése alkalmával — feltenni megkísérelte. Tudományos alapja e jelen mozgalmaknak mentől kevesebb van. Nem igen emlékezünk reá, hogy az alapfogalmak tisztázásához lényeges adalékokat szolgáltatott volna e viták. Sőt magának Heldnek fentebb közölt tételei sem olyanok, a melyek tudományos téren haeresist involválának magukban. A mi pedig arra vezethetne: az el nem fogadható; el nem fogadható legalább a nélkül, hogy a közgazdaságtan tudományos jellegét elhagyni ne volna kénytelen; sőt mivel a praemissák ép oly erővel nehezédnének a társadalmi tudományok összes ágaira: nagyon természetesen ezen elvek elfogadása a közgazdaságtanban maga után vonná a tudományok jelen szervezetének teljes megzavarását.

Mint Block ur igen helyesen jegyzi meg: a fősúlypont itt a gyakorlaton fekszik, nem a közgazdaságtanon, hanem — a régi helyesebb nomenclatura szerint — a közgazdasági politikán. Hogy e téren sok téves nézetet hirdetett a régi iskola: azt nem lehet tagadni. De igazságosan ebből a tudomány alapelveit, sőt alapját megtámadni nem lehet. Macaulay egyik ragyogó beszédében a „Ten Hours Bill“ felett azt mondja, miszerint „a nemzetgazdaságtan nem azt tanítja, hogy a forgalmi életbe ne avatkozzék be az állam; hanem csak azt, hogy a forgalom érdekében (a melyen kívül ezer és ezer más érdek, pl. rendőri, egészségügyi, közigazgatási, közmoráli szempont lehet és igényelhet figyelembevételt), ne avatkozzék abba bele.“ E szép s megfontolásra méltó igazság mutatja, mily üres vita a közgazdasági politika gyakorlati kérdéseiből kiindulva támadni meg a tudomány alapját, s hogy a kérdés feltevése ez egész vitában mily helytelen.

György Endre.

Hazai szakirodalom. A fentebb részletesebben ismertetett műveken túl még egy pár érdekes adatról kell megemlékeznünk. Az egyik egy röpirat: „A tervezett szamosvölgyi vasut ismertetése“ Vass Imre biz. titkár tollából, mely az e tárgyban tett lépéseket sorolja fel. Legközelebbi füzetünk avatott tollból részletesen fogja ismertetni. — Türr István tábornok ur

előadása a „keleti kérdéstről“ szintén sok közgazdasági momentumot foglal magában, a nélkül azonban, hogy a kérdés közgazdasági oldalát teljesen megvilágítaná, vagy pedig az általa javasolt tervezetek gyakorlati voltát bebizonyítaná. Kénytelenek vagyunk például, az ő esatorna tervét — ellenkező bizonyítékok hiányában — egyelőre teljesen gyakorlatiatlannak tartani. Különben a felfogás tekintetében nem érdektelen olvasmány. A tiszavölgyi társulat ülésén igen korszerű indítvány tétellett a Tiszaszabályozás történetének megírására. Egyelőre csupán annyi határoztatott ugyan el, hogy e célra az adatok gyűjtessenek. Nem lehet azonban semmit sem kételkednünk abban, hogy csakugyan össze fog állittatni a Tiszaszabályozás egész részletezett története, melyre oly nagy érezhető szüksége van mind a nagy közönségnek, mind különösen azoknak, a kik e nemzeti mű történetében és jövő fejlődésében akár tudományos szempontból, akár gyakorlatilag érdekelve vannak. — Thallóczy Lajos ur „A kamara haszna“ czimmal közzé akarja tenni azon tanulmányát, a mely a *Lucrum Camerae* kérdésében az egyetemi Schwartner-díjjal jutalmaztatott, s a melyet azóta levéltári kutatásokkal kiegészített. A műre, mely Pemphlinger Márk arczképével fog megjelenni, előfizetés van nyitva 2 frtjával Knoll Károlynál. Ajánljuk mindazoknak figyelmébe, a kik a hazai pénzügy ezen oly érdekes fejezete iránt érdeklél viseltetnek.

Hazai közélet. A hazai közélet terén legfontosabb esemény a kormány megalakítása, a melyben a pénzügyi tárca gr. Szapáry Gyula, a földmivelés, ipar és kereskedelmi tárca pedig b. Kemény Gábor kezei közé jutott. Az előbbinek egy becses művét a jelen füzetben veszik olvasóink, az utóbbinak, a ki bizottságunknak is tagja — ígéretét már régebben bírjuk.

A jövő év indemnityvel kezdődik meg, de a költségvetés januárban be fog mutattatni. Időközben közzététellett az 1877. évi zárszámadás is, a mely — hosszú idő óta először — az előirányzat és a tényleges hiány kötött nem mutat fel nagy eltérést, s mint ilyen, nagy dicséretére válik a pénzügyminis-ternek.

A bankügy teljesen szerveztetett. A magyar bankkormányzói székre F e s t I m r e neveztetett ki, kit e helyen az egész ország nagy megnyugvással lát, mint oly férfit, a ki nemcsak ismeri teljesen az ország hitelviszonyait, de azok mellett magasabb klasszikus műveltséggel is bír, mely általánosabb szempontok felismerésére és követésére képesíti.

A kereskedelmi szerződések terén teljes a deroute. Németországgal csak egy legtöbb kedvezményi szerződés kötöttetett, az is csak egy évre. Franciaországgal majdnem bizonyos a szakítás, s csakis Olaszország felől biztatók a jelek némi tariffa-szerződés megköthetésére nézve.

A vasutügy terén semmi jelentékenyebb haladás nem történt. A csoportosítás ügyében egy bizottság tanácskozik; a mezőtúr-szarvasi vonalat a tiszavidéki vasut kiépitetni elhatározta, s általában a másodrendű vasutak tárgyában jótékony mozgalom indult meg.

Uj könyvek.

- Bakos G.** A közigazgatásjog tudománya. I. kötet. I. rész. 8°. A teljes kötetnek ára . . . . . 5.—
- Bedő A.** A magyar kir. államerdők gazdasági és kereskedelmi leírása. 8°. Térképpel . . . . . ?
- Szilágyi Gy.** Pénzügyi törvények és szabályok kézikönyve. 8°. . . . . 1.—
- Foy (Alphonse).** — Essai sur les principes de l'Economie politique. 2 vol. in-8. . . . . 15.—
- Smith (François).** — Économie politique ancienne et nouvelle comparées. In-12. . . . . 3.50
- Lansel (Ch.)** — Encyclopédie du notariat et de l'enregistrement. Tomes I à III. 3 vol. gr. in-8. Chaque volume . . . . . 12.—
- L'ouvrage aura environ 14 volumes.
- Labeyrie H.** Théorie et histoire des conversions de rentes, suivies d'une étude sur la conversion du 5 pour 100 français. In-8. . . . . 7.50
- Winterer (l'abbé).** Le Socialisme contemporain. In-12, ... 2.—
- Schwarcz Gy.** Államintézményeink és a kor igényei. V. füzet. Befejezés 1.20
- Arndt, Kreisrichter Dr. Adf.,** die industrielle Enquête und die Wiedereinführung der Eisenzölle- gr. 8°. 62 pp. 1.20
- Czecz-Lindenwald, Dr. Herm. Ritter v.** Ein Beitrag zur Frage der Besteuerung des Branntweins. gr. 8°. 127 pp. 2.40
- Held, Prof. Dr. Adf.** Grundriss für Vorlesungen über Nationalökonomie. Zum Gebrauche seiner Zuhörer verf. 2. Aufl gr. 8°. 92 pp. . . . . 2.—

- Lehn, Dr. M.** Die Quintessenz der heutigen Volkswirtschaftslehre. Ein Repetitorium. 8°. 53 pp. . . . . 80.—
- Niendorf, M. Ant.** Die wahre Bedeutung des Staatsschuldenwesens und des Freihandels vom Standpunkt des Rechenexempels betrachtet. gr. 8°. 42 pp. . . . . 60.—
- Entwurf eines Werthzolltarifs für alle bisher steuerfrei oder mit weniger als 5 pCt. verzollten in's Reich eingehenden Waaren und Producte. Angenommen von der III. General-Versammlung der Verernigung der Steuer- und Wirthschafts-Reformer am 15. Febr. 1878. gr. 8°. 22. pp. . . . . —50
- Platter, Prof. Dr. Jul.** Sociale Studien in der Bukowina. 1. Thl. A. u. d. T.: Der Wucher' gr. 8°. 54 pp. 1.20
- Jacobi, Geh. Reg.-R. L.** Der Gewerbe-Betrieb im Umherziehen. Nach Reichs- und Landes-Recht dargestellt. 1. Thl. Allgemeine reichs- und landesgesetzl. Vorschriften. 1. Lfg. gr. 8°. XIV. u. pp. 1—96. 2.20
- Steuergesetze, die kgl. sächsischen.** Das Einkommensteuergesetz m. dem Gesetz, die directen Steuern betr., vom 3. Juli 1878, dem Grundsteuergesetz und dem Gesetz für die Besteuerung des Gewerbebetriebs im Umherziehen. Mit Inhaltsverzeichniss u. e. Hilfstafl. zur Berechnung. der Einkommensteuersätze 8°. VII. 73 pp. . . . . —60
- Verfassungs-Urkunden, die, f. das Deutsche Reich und den preuss. Staat,** in ihren jetzigen Fassungen, nebst den darauf bezügl. Wahlgesetzen u. m. Angabe der gemäss diesen Verfassungsgesetzen erschienenen Gesetze u. Verordngn. Neueste Ausg, 16. 117 pp. cart. . . . 1.—
- Differential-Tarife, die, der Eisenbahnen.** Zur Beurtheilg. der betr. Schrift d. Herrn Assess. Krönig. Hrsg. auf Veranlassg. der Handelskammer zu Münster. 8°. 28 pp. . . . . —50
- Pollanetz Jos., u. Dr. Heinr. Ritter v. Wittek.** Sammlung der das österreichische Eisenbahnwesen betr. Gesetze. Verordnungen, Staatsverträge und Constitutiv-Urkunden. 5. (2. Ergänzungs-) Bd., umfassend den Zeitraum vom 1. Juli 1872 bis 30. Juni 1877. 1. Abth. 3—5. (Schluss-) Hft. u. 2. Abth. 1. u. 2. Hft. gr. 8°. (1. Abth. XXVI. pp. 321—731 u. 2. Abth., pp. 1—330 n. 7. 40 (V. 1. Abth. und 2. Abth. 1. und 2. Hft. . . . . 11.—
- Wayland, Fr.** The Elements of Political Economy. Recast. by A. L. Chapin. New-York, 1878. 12°. XXI, 403 pp. 6.60
- Weber, M.. M..** Der staatliche Einfluss auf die Entwickelung der Eisenbahnen minderer Ordnung. Denkschrift. Wien, 1878. 8°. XII, 260 pp. 2.50
- Wood, H. G.** A Treatise on the Law of Fire Insurance, adapted to the present state of the Law, English and American, with copies and References. New-York, 1878. 8°. . . . . 27.—
- Woolsey, Th. D.** Political Science; or, the State theoretically and practically considered. 2 vols. London, 1878. 8°. 1200 pp. . . . 21.60